

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIDER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1887.

**A Magyar-Zsidó-Szemle negyedik évfolyamának
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

Lap.

ABRAHÁM LIPÓT, Erdő-Szt.-György	574
AUSPITZ ARMIN, Nagyvárad	112, 385, 433, 571
AUSTERLITZ M., Eperjes	436
BACHER VILMOS, Budapest	28
BÁNÓCZI JÓZSEF, Budapest	496
BARNA JÓNÁS, Budapest	613
BECK MÓRICZ, Bukarest	98, 384
BERÉNYI SÁNDOR, Budapest	234, 316, 440, 586
BLAU LAJOS, Budapest	85, 281, 410, 554
BLOCH HENRIK, Budapest	476, 533
BÜCHLER ADOLF, Prickopa	569
BÜCHLER P., Moór	109
CSERHÁTI MIHÁLY, Veszprém	152, 418
DÁVID GYULA, Pozsony	224
EHRlich M. H., Körmend	44
ENYEDI MÁTYÁS, Budapest	164, 446
FARKAS EML, Budapest	249
FISCHER MIHÁLY, Simánd	161, 294
FLASCHNER VILMOS, Resiczabánya	417
FLEISCHMANN IZRAEL, Zsámbék	390
FRIED MÓR, Kajászó-Szt.-Péter	296
FRIEDLIEBER IGNÁCZ, Ungvár	59, 457, 590
FRIEDMANN ADOLF, Orosháza	100, 239, 506
GOLDHEIM LIPÓT, Budapest	50
GÖMÖRI IGNÁCZ, Budapest	87, 477
GRABER KÁROLY, Zólyom	368
HAJDÚ LÁSZLÓ, Budapest	232
HIRSCHLER DÁVID, Nagy-Vázsony	113
HIRTENSTEIN ADOLF, Szirák	505
HOCHMUTH ABRAHÁM, Veszprém, ...	159, 353, 598
HOROVICZ JENŐ, Besztercze	166
IGALI IZIDOR, Budapest	31, 86, 151, 229, 282, 360, 555
KAIN DÁVID, Kassa	437
KAUFMANN DÁVID, Budapest	483
KECSKEMÉTI LIPÓT, Budapest	31, 227, 524, 584
KISS VILMOS, Duna-Pentele	372
KLEIN GYULA, Ó-Buda	371
KLEIN JAKAB, Zala-Szt.-Grót	103
KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	237, 293, 474
KOHN DÁVID, Budapest	572

KOHN SAMUEL, Budapest	16, 142, 204, 265, 361, 377, 403, 471, 551, 605
KÜTNER MIKSA, Budapest	430
LEDERER ABRAHÁM, Budapest	151
LÖW IMMÁNUEL, Szeged	89, 606
LÖWY IZIDOR, Facset	238
MAKAI EMIL, Budapest	610
MAYBAUM ZSIGMOND, Berlin	3, 73, 209
MEZEY FERENCZ, Budapest	290, 364, 426, 493, 564, 620
MISNER ANTAL, Zala-Szt.-Grót	114
MÜLLER ADOLF, Budapest	636
MÜLLER ALAJOS, Grác	223
NEUBAUER ADOLF, Oxford	538
NEUMANN EDE, N.-Kanizsa	81, 511, 631
PANÉTH SAMUEL, Hid-Álmás	101
POLGÁR JÓZSEF, Losonc	588
REISZ ALBERT, Szászváros	236
ROSENBERG SÁNDOR, Arad	277
ROSENSPITZ SÁNDOR, Budapest	184, 247, 314
ROSENTHAL TÖBIÁS, Losonc	240
SCHACHERLSZ MÓZES, Alsó-Lendva	374
SCHNITZER ARMIN, Komárom	46, 624
SCHÖN DÁVID, Budapest	127
SCHREINER MÁRTON, Csurgó	41
SCHWARCZ ZSIGMOND, Pacsa	292
SCHWARZSTEIN S. B., Devecser	43
SEBŐK MÁRK, Boroszló	633
STEINHERZ JAKAB, Nagy-Atád	37
STERN ÁBRAHÁM, Budapest	123, 190, 253
STERN IGNÁCZ, Kis-Czell	102
STRASSER LIPÓT, Kula	107
STRAUSZ ADOLF, Budapest	179
STURM ALBERT, Budapest	626
SZÁNTÓ ELEÁZÁR, Budapest	318
DR. SZALÁRDI MÓR, Budapest	609
SZÉP LIPÓT, Veszprém	635
SZIRTES IGNÁCZ, Pancsova	456
VAJDA BÉLA, Budapest	147, 220, 271, 351
VEISZ ADOLF, Gyöngyös	225
WALLES ÁRON, Jász-Árok-Szállás	165
WEISZ SAMU, Szakoleza	45, 296
ZIEGLER IGNÁCZ, Budapest	357

TUDOMÁNY.

Jób könyve.

I.

Értekezésem tárgyául a szentírás egy könyvét választottam, mely az egész gyűjtemény leghimályosabb, de egyszersmind legvonzóbb részei közé tartozik, mert legelőször kívánja az emberi sziv egy kérdését megoldani, mely azóta tudósokat és laikusokat egyaránt foglalkoztatott, a nélkül azonban, hogy teljesen kielégítő megoldást nyerhetett volna. Jób könyvéről van szó. A kérdés, melynek megoldását ezen könyv maga elé tűzte, sokak előtt ismeretes, ellenben a könyv tulajdonképeni tartalma sokak előtt teljesen ismeretlen. Igaz ugyan, hogy az ó-héber irodalom legmagasztosabb költeményéről van szó. Mindazáltal, a mit Jób könyvéről rendszeren tudni szoktak, nem egyéb, mint annak külső kerete, t. i. a jámbor, gazdag és általános tiszteletben álló Jób épületes története, ki minden vagyonától és gyermekeitől megfosztatott, ki azután egy borzasztó betegség kínjait kiállotta, a nélkül, hogy ajkait Isten-káromlásra nyitotta volna, és a ki végre ezen jámbor megadásáért egészségének és családi boldogságának helyreállításával jutalmaztatott meg.

De ez csak külső kerete, kezdete és vége az egésznek; tulajdonképeni tartalma, a problema jelentősége, valamint megoldásának fontossága csak Jób és barátainak párbeszédeiben és Isten kinyilatkoztatásában mutattnak be, és ezek mind a közepben, kezdet és vég közt foglalnak helyet. Csak itt tünik elénk a költő csodálatos tehetsége, ugy nyelvezetének fenségességében, mint megfigyelésének igazságában és finomságában és a természet leírásainak színpompájában, melyek mind korának sajátlagos világnézetét tüntetik fel. És így könnyen felfoghatjuk, mint vétethetett fel ezen könyv, mely sem a sinai kinyilatkoztatást,

sem a prófétákat, sem Izráel történetét és művelődését nem említi, hanem kizárólagosan az emberi kedély egy kérdését általánosan szempontból akarja megoldani, a szent könyvek gyűjteményébe: azért, mert épen itt ismerjük meg, hogy mindez tényleg, ha elhallgatva is, feltételeztetik, hogy a kérdés csak az izraelita hitélet alapján merülhetett fel és hogy a nyújtott megoldás az emberi odaadás legmagasabb diadalát jelezi. És ebben rejlik mindaz, a mi minden idők theologusait, bölcsészeit és költőit mint Baconot és Shaksperet, Kantot és Herdert csodálkozással töltötte el, és majd formája, majd tartalma által befolyásolta.

Alig van könyv, mely oly sokszoros vitáknak lett volna kitéve, mint Jób könyve. A legkülönbözőbb nézeteket vallották részint a szöveg egyes részeinek eredetiségéről és a mesetartalmáról szabadon költött-e avagy hagyomány útján megőrzött-e? részint az alakról — dráma-e vagy tanköltemény? de még a szerzés helyéről és idejéről s a mi legsajnálatosabb: még a könyv tulajdonképeni eszméjéről is. Le kell itt mondanom a mellékes kérdések puhatólásáról s nagyjában, az ellenkező nézetek czáfolásáról is; csak a könyv tartalmáról és a neki alapul szolgáló eszméről akarok tiszta képet nyújtani.

Első kérdésünk az, mit akart a költő, és másodsorban kutasuk, mi uton-módon törekedett szándékát elérni. Mi volt a problema, mely foglalkoztatta és hogyan oldotta azt meg? Az isteni igazságról szóló tan egyike azon főszlopoknak, melyeken Izráel tanának épülete nyugszik. Isten igazsága, de minthogy érdeklődéssel viseltetik az emberek cselekedetei iránt, a ki a jót szereti és a rosszat gyűlöli, úgy megjutalmazza a jámbort és megbünteti a bűnöst. Az ó-héber népszellemben oly szorosan függött össze a bűn és büntetés fogalma, hogy a nyelv mindkettő számára csak egy kifejezést talált: *הטאת* és *עך* büntetést és bűnt jelent egyaránt. A hol a bűn létezik, ott kell, hogy következék rá a büntetés és a hol szenvedések beállottak, ott bűnre lehetett következni. A megtorlás és jutalmazás eme tana az egész ó-héber történetírásón uralkodott és pragmatikai összefüggését alapítja meg: az Istentől való elszakadás természetszerűen nemzeti szerencsétlenséget von maga után, a reá következő megbánás és az Istenséghez való ragaszkodás ismét dicsőségre és diadalra juttat. A régi néptanítók, a próféták is ezen hittől voltak áthatva, a mennyiben a népet a rostól visszatartani iparkodtak, és ezen

hit képezi beszédeiknek alaphangját. A míg tehát a nép egyszerű viszonyok közt élt, addig ezen tan sértetlenül állhatott fen: esetleges ellentmondásokat könnyen ki lehetett egyenlíteni. De midőn később, a nép életviszonyai mindig bonyolódottabbakká lettek, kiváltképen mikor az előázisai nagy világbirodalmak létesítése által Izrael nemzeti fönmaradása ismételve veszedelemben forgott, ezen régi tanok is szenvedtek. Nem lehetett többé elutasítani ezen gyakori tapasztalást, hogy — Kóhéleth szerint is — »Van-nak igazságosak, melyek igazságukban tönkre mennek és istentelenek, mely gonoszságukban sokáig élnek« (7,15). Mit kellett immár a régi jutalomtan helyébe tenni? hogy lehetett az igazságos szenvedéseit kimagyarázni? Vagy le kellett-e mondani egy theodiceáról, tagadni kellett-e Isten igazságosságát, vagy gondolhattak-e a legmagasabb lény közömbösségére vagy önkényére?

Ezen kérdések foglalkoztatták könyvünk íróját. Költeményében kimutatja, mily tarthatatlan az eddigi nézet a viszonzás tanáról, és új magyarázatát adja a bűn és sors között oly gyakran tapasztalható diszharmonianak. Mindkettőt pedig valóban dramatikus módon teszi, egy konkrét eset bemutatása és a szereplő személyeknek az esethez kötött párbeszédjei által. A költő ezen módszerét mi is követjük itt munkája fejtegetésében, és az anyag feltüntetése által próbáljuk megérteni, mikép oldotta ő meg problémáját.

Berlín.

MAYBAUM ZSIGMOND.

(Folytatása következik.)

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A szombatosság első korszakának irodalma.

I.

A szombatos irodalom jelentősége. — A régibb szombatos irodalom jellemzése. Első termékei. — Próza irodalom. — A »szombatosok régi könyve.« — Hitezikkeliek. Káté. Eredeti magyar imák és zsidó imáknak fordításai. — A bibliai törvények összeállításai és magyarázatai. — Theologiai értekezések. Vitairatok. Prédikációk. Kalendárium.

A szombatos irodalom csak hiányosan jutott ránk. Java része a lángok martaléka lett vagy az idők viszontagságainak esett áldozatul, s a mi belőle fennmaradt, szúrágta, gyakran csonka kéziratokban kiadatlanul s alig ismerve hever Erdélyország különféle könyv- és levéltáraiban. Mindazáltal mi sem jellemzőbb a szombatosság jelentőségére nézve, mint épen ezen irodalma.

A szombatos író súlyos büntetés által fenyegetve, titokban írt egy tilos s üldözött vallás szolgálatában, elég gyakran olyan sanyarú viszonyok közt, a minőkről beszél az, a ki följegyezte: »nem írhatok az szegénység miatt talám szinte olyan bővön az mint kívántatnék, mert egynehány napja vagyon, hogy nekem egy pénzem sem volt.«¹⁾ Nem tarthatott számot dicsőségre, jutalomra, elismerésre, de még arra sem, hogy szélesebb körökben fog találni olvasókat. Szigorú censura elzárta előle a sajtót. Munkájának ügygyel-bajjal készült másolatait csak a szombatosok lapozgatták s ezek is csak rejtekben, hisz az ilyen lefoglalás és vagyonvesztés terhe alatt tiltott kézirat veszedelmet hozhatott tulajdonosára.

S ez a törvény nevében tervszerűen és rendszeresen üldözött maroknyi felekezet sötét éjjel, mondhatni lopva, irodalmat terem-

tett, mely még abban a csonka alakjában is, melyben ráuk jutott, kiváló helyt érdemel irodalmunkban. Virágzása idejéből való *tudományos* része bizonyos tekintetben páratlan a maga nemében, magyar irodalmunkban pedig épenséggel hézagot pótol, mely nélküle még mai napság is betöltetlen volna.

Valóban nagy erőnek kellett rejlenie ebben a vallásos mozgalomban, mely aránylag rövid idő alatt, a legmostohább viszonyok közt, ilyen minden tekintetben jelentékeny irodalmat képes volt létrehozni.

A szombatosság legrégebb irodalma, mely történetének eddig tárgyalt első korszakában [1588—1621], tehát vagy három évtized alatt jött létre, mindenben magán hordja jellegét azon viszonyoknak, a melyek közt, s azon időnek a melyben született.

Kezdetül végeig zsidó-keresztény. Iránya kiválóan gyakorlati: oda törekszik, hogy szilárd alapot teremtsen a keletkező félben levő felekezet számára. És mivel kemény küzdelmek közt született és fejlődött a vallás, melynek szolgálatában állt: erősen kihallatszik belőle a védekező és a támadó hitvitának száraz, gyakran riktó és akkoriban rendszeren nyers és sértő szava.

Ezen tisztán magyar irodalom nagyon korán, majdnem egyidejűleg keletkezett és fejlődött magával a szombatossággal. Java része minden esetre még a XVI. század végső éveiből való. Hisz láttuk, hogy már 1600-ban nyilvánosan elégették a szombatos könyveket, melyeket már a megelőző években szorgalmasan másoltak.¹⁾

A szombatos irodalom legrégebb termékei mindenesetre azok melyekben az új felekezet alapítói és vezetői a legelső vallásos szükséglet kielégítését, úgy szólva a mindennapi vallásos kenyeret akarták nyújtani a híveknek. Ide értendőek azon kisebb-nagyobb *próza*i iratok, melyek megállapítják a szombatos hitvallást, az egyes hitezikkelieket fejtegetik, megokolják és igazaknak bizonyítják, valamint imákat tartalmaznak a vallásos életben előforduló leggyakoribb, vagy legfontosabb alkalmakra.

A dolog természetében fekszik, hogy az efféle tárgyaknak költői kidolgozása csak későbbi időknél lehetett feladata. De azért bizonyos, hogy a szombatosságban a költészet majdnem nyomon követte a próza irodalmat, részben tán vele egyidejűleg keletkezett.

¹⁾ Kereszt. Magvető XXI. évf. 17. l.

¹⁾ L. fent III. köt., 311—2. és 442. l.

A régibb prózai irodalmat csak nagyon hézagosan ismerjük. Lehetséges, sőt valószínű, hogy Erdély különféle könyv- és levéltáraiból idővel még sok idevágó becses anyag kikerül; a miről eddigelé van tudomásunk, a »kalendárium« kivételével, egyetlen egy kéziratra szorítkozik, melyet Székely Sándor »A szombatosok régi könyvé«-nek nevezett el.

Ezen, csak a minap ismertetett kézirat¹⁾ voltaképen meglehetősen tarka gyűjteménye a legkülönfélébb szombatos érdekű feljegyzéseknek, melyek körülbelül 1600-tól egész 1628-ig irattak²⁾, de tartalomra nézve jobbára még korábbi időkből valók. Ugy keletkezett, hogy többen egymásután, az utolsók már a könyvtáblákra s egyéb üresen talált helyekre irtak apróbb-nagyobb jegyzeteket, valamint különféle értekezéseket, melyek azonban többnyire régibb munkáknak másolatai vagy kivonatai. Egyebek közt van benne több darab, mely az 1598—1600 körül elhalt Eőssi András tollából folyt, s az egyik író világosan megjegyzi, hogy az általa tárgyalt kérdések »más könyvben« bővebben vannak fejtegetve.³⁾

A hatvan ívrétű lapra terjedő huszonegy különféle darabot tartalmazó gyűjtemény tájékoztató áttekintést nyújt a szombatosok legrégebbi prózai irodalmáról.

Alkotói részei a következők:

1. *Hiteczikkelyek*, bizonyára a szombatos irodalom legelső termékei. A »Szombatosok régi könyve« nyolczat tartalmaz, mely szerinte »az vallásnak summája« vagy »fundamentuma.«⁴⁾ Az egyes hiteczikkelyek rövidek, velősek és világosak; tartalmuk min-

¹⁾ Ismertette és iti-ott kivonatolta Boros György, Kereszt. Magvető XXI. évf. 6—20., 76—88 és 142—152. l. A kéziratban előforduló iratokat csak e terjedelmes dolgozathatól ismerem, melynek nyomán, ha nem is mindig pontosan, de elég világosan meghatározható az egyes daraboknak Boros által itt-ott félreismert lényege. Magához a nagybecsű kódexhez, mely a kolozsvári unit. főiskola tulajdona, sajnálatomra nem férhettem.

²⁾ A kódex számos zsolnárt vett át Bogáthinak, mint alantabb látni fogjuk, 1600 körül készült zsolnártfordításából. Ezen zsolnárokat, valamint a hozzájuk fűzött vagy tőlök kiinduló magyarázatokat és fejtegetéseket tehát csak 1600 után írhatták oda, 1628. pedig a legkésőbbi évszám, mely a kódexben előfordul. (Boros i. h. 147. l.), azonkívül még csak az 1617. évet találjuk följegyezve, melyből egy-két darab való (u. o. 150. l.), valamint az 1626. évet (u. o. 149. l.)

³⁾ Boros u. o. 17. l.

⁴⁾ U. o. 91. ff.

denben megegyezik a szombatosok fentismertetett dogmatikájával. Szerzőjük, mint alantabb látni fogjuk, nyilván Eőssi András volt.

2. Egy *Ktté*, melynek néhány töredéke ugyanezen kódexnek tábláján olvasható.¹⁾ Valószínűleg ezt is Eőssi írta.

3. *Eredeti magyar imák*, melyek közül a »Szombatosok régi könyve« kettőt tartott fenn számunkra.²⁾ Mind a kettő feltűnően rövid s Ezsajásból (6, 3) vett e szavakkal végződik: »Szent, szent a seregeknek Ura.« Az egyik általános tartalmu, úgy hogy ráülnek a szombatos énekeskönyv szokásos megjegyzése: »mindenkorra jó«; a másik az a hálaadás, melyet Eőssi András étel előtt szokott mondani. Bizonyos, hogy az előbbinek is Eőssi volt a szerzője.

4. *Zsidó imák fordításai*. Ilyen harmadfél levélre (hét oldalra) terjedő fordítással találkozunk a »Szombatosok régi könyvé«-ben. Az imadarab magában foglalja a 145. és 150. zsolnárt, azután a 135. zsolnárt 21 versét, következik »a biblia szavaiból összeállított magasztalása az Isten hatalmának és dicsőségének«, közte a Krónika I. könyvének 29. 11. verse »Tied Uram az hatalom, az erősség, az tisztesség, az örökkévalóság, s az dicsíret« végre Izraél átvonulása a vörös tengeren és Fáraó veszedelme Mózes énekével együtt, Mózes II. könyve 15. fejezete szerint. Az egész a zsidó imakönyvből és pedig a reggeli imából van véve.³⁾ Megjegyzendő, hogy ezen fordítás egészen eltér attól, mely a zsidó imakönyvnek a *későbbi* szombatosok által használt teljes fordításában található. A szombatosok régi könyvében előforduló, egytől-egyig a Bogáthi fordításából átvett többi zsolnárok is⁴⁾, egynek kivételével, mind találhatóak a zsidók szombati imádságában. Erről az egy [113.] zsolnárról pedig, mely a zsidó imakönyvben megnyitja az ujhöld

¹⁾ U. o. 7. l.

²⁾ U. o. 8. és 10.

³⁾ Ezen zsolnárok és bibliai mondatok, valamint Izraél megmentése és Mózes éneke ebben a sorrendben csak a zsidó imakönyvben található, csakhogy abban a 145. és 150. zsolnárt közti zsolnárok is fel vannak véve. Boros, kinek figyelmét ez kikerülte, az egészet *élmékedésnek* tartja, mely a két zsolnárt magyarázatul iratott; l. u. o. 14. l. ff. Megjegyzendő, hogy Borosnál Psalm. 130 helyett 150 olvasandó, mint u. o. 150. l., a 13. pontból kiviláglik.

⁴⁾ A 19., 29., 90. és 97.

nappára elmondandó zoltárokat (»Hallel«), maga a kézirat világosan mondja, hogy ujhold ünnepére való.¹⁾

Hogy a szombatosok az első vallásos szükséglet fedezésére már nagyon korán fordítottak a zsidók imakönyvéből, abból is kiviláglik, hogy az 1638-ban elkobzott szombatos könyvek között a hivatalos lajstromban ez is szerepel: »Sidó írásból magyarra fordítottat szentséges isteni imádságok, anno 1689.«²⁾

5. *A bibliai törvények összeállításai és magyarázatai.* A szombatosokra nézve, mivel kizárólag a bibliai törvényekre alapították vallásukat, különös fontossággal járt, hogy e törvényeket különválasszák a biblia történeti elbeszéléseitől és költői darabjaitól. Azért már korán és aránylag gyakran megkísérlették, hogy eleinte önállóan, később régibb zsidó írók nyomán, kikeressék és összeállítsák, illetve magyarazzák a szent könyvben foglalt parancsolatokat és tilalmakat.

A »Szombatosok régi könyve« két ilyen értekezést tartalmaz. Az egyik »*A vér ételről, a fagygyú ételről, a magától megholt állat evéséről sat.*, a tiltott ételekre vonatkozó bibliai törvényeknek magyarázata.³⁾ A másik: »*Az Isten törvényéből kiíratott parancsolatok, melyeket minden nemzettől való embernek meg kell tartaniok, akik idvezülni akarnak.*« A hét levélre terjedő értekezés, mely legvégül toldalékképen hozzá van fűzve a kódexhez, úgy látszik, csonka, mivel Mózes III. könyvének 22. fejezetével megszakad.⁴⁾ Figyelemre méltó, hogy csak »Mózes II. könyve 12. részével kezdődik«, ami megegyezik a zsidó hagyományos tétellel, hogy a szentírás voltaképpen ezzel a fejezettel kezdődhetett volna, mivel csak itt kezdődik a törvények sora, a megelőző része pedig pusztán elbeszélés.⁵⁾ Több más hasonló irányú, részben versekben írt munkával alantabb fogunk találkozni.

6. *Theologiai értekezések*, minőka »Szombatosok régi könyvé«-ben előfordulnak »*az Istenről*«, »*a Jézusról*«, »*a szent lélekről*«, »*az Isten imádságáról*«. «⁶⁾ A szombatosok idevágó szokásos nézeteit fejtegetik a nélkül, hogy mellettök újabb okokat hoznának fel.

¹⁾ U. o. 19. l.

²⁾ Erdélyi országgy. Emlékek X. 167. l.

³⁾ Boros i. h. 14. és 150. l.

⁴⁾ U. o. 149. l.

⁵⁾ E régi zsidó tétel forrásairól l. *Berliner*, Raschii ir. Pentat. Commentarius, Berlin 1866, 364. l.

⁶⁾ U. o. 17–19. l.

Trójuk, a fentemlített névtelen, ki nyomorult sorsát elpanaszolván, megjegyzi, hogy szegénysége miatt nem írhat »olyan bővön az mint kívántatnék«, azzal vigasztalódik, hogy a szombatos hitcikkelek bővebb fejtegetése »más könyvben meg vagyon írva«; ő csak a legszükségesebbekről, »két vagy három dologról ír, az mi lehet.« Azon »más könyv«, melyből mint régibb és bővebb forrásból merített, valószínűleg szintén Eőssi műve volt.¹⁾

7. *Vitairatok*, melyek ugy terjedelemre, mint tartalomra nézve a régibb szombatos irodalomnak minden esetre legjelentékenyebb részét alkotják. Bennök az önvédelem rendesen összefoly a támadással, csakhogy itt az egyik, amott pedig a másik talál erősebb kifejezést. Mind a kettő az akkori hitvitáknak kiméletet nem ismerő, meglehetősen nyers hangján beszél, de rendesen következetes logikával és gyakran tudományos kritikai éllel, a minővel a XVII. század kezdetén másvalahol alig találkozunk.

Ide tartozik első sorban »*Az Szent Írás panaszkodása* azok ellen, kik vakmerőségből, avagy világ szereteti miatt, vagy az emberi gonoszságnak valami egyéb okai miatt ötöt megutálták.«²⁾ A terjedelmes értekezés megsejtelatja magát a szentírást, mely megczáfolja az ellenvetéseket, melyeket különféle oldalról felhoznak isteni volta, betűszerinti értelmezése és örökre kötelező ereje ellen. Bővebb tudományos készlet és részletes adatok mellőzésével, de elég ügyesen bizonyít és czáfol. Azt akarja kimutatni, hogy a szombatoság az egyedül helyes felfogásból indul ki és az igaz vallás útján jár.³⁾

A vitairatokhoz tartozik továbbá azon czímnélküli hosszabb értekezés, mely azokat czáfolgatja, kik Jézus istenségében hisznek

¹⁾ L. alant, hol Eőssi tanközlteményeiről lesz szó. Boros u. o. 18. l. úgy sejtí, hogy ezen értekezéseket Péchi Simon írta hosszas fogságában. De a börtönében vasra vert Péchi alig beszélt volna épen szegénységről és arról, hogy »egynéhány napja vagyon, hogy nekem egy pénzem sem volt.« A ki így ír, az szegény ember, de nem rab. Alantabb látni fogjuk, hogy Péchi a börtönben egyáltalán nem írt, illetve nem írhatott.

²⁾ U. o. 11 l. fl.; a czímnek utolsó előtti szava itt »öket«, valószínűleg sajtóhiba a fent elfogadott »ötöt« helyett.

³⁾ Boros azon nézete (u. o. 14. l.), hogy »*Az üdvesség utára tanító ének*« úgy tekinthető, mint a »Szent írás panaszkodása« főfoglatatja, meg nem állhat, ha az utóbbinak maga Boros által ismerttetett tartalmát összevetjük ezen énekkal, melyről fent III. k., 310. l. 5. jegyz. szóltunk s a melyre a következőkben még visszatérünk.

és öt imádják. Kimutatja, hogy az új szövetség azon versei, melyekre e tekintetben hivatkozni szoktak, egészen más értelműek és hogy a szentírás számos más helye ennek ép ellenkezőjét bizonyítja. Azután azok ellen fordul, a kik »csak az Jézus Krisztus halálának érdemiben vetették az ő üdvösségeknél reményét.« Jézus halála nem az *emberiségnek* volt váltásága, hanem csak azoknak hozott üdvöt, kik az apostolok idejében benne hittek volt.¹⁾ A polemia éle kivált Luther ellen fordul. Mint alantabb látni fogjuk, valószínűleg szintén Eőssi műve.

Ezeknél fontosabb és theologiai tekintetben igazán jelentékeny az a nevezetes vitairat, melynek czélja kimutatni, hogy *istennek Mózes által adotti törvénye változatlanul megtartandó és hogy Jézus küldetése azon mit sem másított.*²⁾

A szombatos felfogás ellen, ugymond, egyebek közt felhozzák azt, hogy az evangéliumok tanubizonysága szerint Jézus és az apostolok, kivált mi a szombatnak szentültartását illeti, többször megszegték Mózes törvényeit. De néha hasonlókat cselekedtek már a próféták is. Midőn nem hallgattak rájuk, isten megengedte nekik, hogy a hitetlenek megtérítése czéljából a törvény ellen cselekedjenek, s így volt az Jézussal is. Az efféle külső körülményekhez alkalmazkodó kivételes esetek pedig semmit sem bizonyítanak.³⁾

Annak megokolására, hogy Mózes törvénye változatlanul megtartandó, egyebek közt a következőket hozza fel.

A szentírás tanúsága szerint Mózes a próféták legnagyobbika, kivel szemtől szembe szólott isten és a kihez hasonló többé nem támadt.⁴⁾ Azért az ő törvénye soha más törvény által fel nem

¹⁾ U. o. 20 és 78. l. ff.

²⁾ U. o. 80. l. ff. Ennek bizonyítására olyan tételeket állít s olyan okokat hoz fel, a melyeknek java részével Eőssi tanközlteményeiben fogunk találkozni. A tizenöt ívrétű lapra terjedő iratból csak néhány részletet ismeretünk, melyben a szerző eredeti új eszméket fejteget.

³⁾ Ugyanezt állítja a zsidó hagyomány a prófétákra, valamint a régibb talmudi tekintélyekre nézve, s erre nézve ép azt a példát szokta felhozni, melyre a szombatos író is hivatkozik, t. i. Illés prófétát, ki Kármel hegyén mutatott be áldozatot, holott a szentírás szerint csak Jeruzsálemben lett volna szabad ilyent bemutatni. A szombatos író, úgy látszik, valahogy megismerkedett a talmudnak Illés prófeta eljárásából kiinduló idevágó nézetével שעתה שנתה (I. Babl. talmud, *Jebámót* 90b). Eőssi egyszerűbb magyarázatát l. fent. III. köt., 377. l.

⁴⁾ A szentírás szavai; I. Móz. V. k. 34, 10.

bontható; »a kisebb a nagyobbat nem corrigálhatja.« Mózes egész Izraél szeme láttára beszélt Istennel, Jézus pedig »nem vett parancsolatot istentől az egész nép előtt arra, hogy a Mózes törvényét elrontaná.« Ő úgy mint apostolai világosan e törvénynek fentartását és betöltését mondták küldetésük végeczéljának. Tévednek, kik azt mondják, hogy Jézus halála óta a régi törvény megtartása hasztalan vagy elégtelen az üdvösségre; »pápa, Calvin, Luther, mind a három vallása szörnyű utálatosság.«

A vitairat utolsó tétele a következő:

»Az evangéliumok és apostolok írásiban nincs új törvény, mint a tudatlan és istentelen barátoknak és papoknak serege ez ideig álmodozta.«¹⁾

A névtelen író, hogy e tételt bizonyítsa, a szombatosok által felhozatni szokott okokon kívül csak nála található nézeteket fejteget, melyek szinte meglepően hatnak, ha meggondoljuk, hogy a XVII. század elejéből valók.

Az evangéliumok, azt vitatja egyebek közt, nem tartalmaznak új törvényt, mert nincs bennök semmi, a mi meg ne volna Mózes és a próféták könyveiben és mert nem általánosságban irattak *mindenek* számára, hanem gyakran *bizonyos* gyülekezeteknek és *egyes* embereknek, és némelyek felől azt sem tudják, kiknek írták. Maga Jézus és az apostolok soha sem tanítottak az evangéliumokból, azokat nem magyarázták, s az embereket nem azoknak olvasására intették, hanem csak arra, hogy Mózes és a prófétákat olvassák. Java részök vagy Jézus életével, vagy az apostolokkal foglalkozik, ez pedig nem *törvény*. Az ő szövetség írói nem saját gondolatuk és ítéletük szerint, hanem isteni ihletésből és parancsolatból írtak, tehát nem többet, sem kevesebbet, mint a mit a szent lélek iratott velök. Ellenben az új-szövetség könyvei jobbára valamely fennforgó szükségért vagy haszonért gyakran olykor irattak, mikor valami tusakodás, vétek vagy vitás kérdés támadt bizonyos gyülekezetekben. Tehát, a *Jelenések könyve* kivételével, külső körülmények folytán jöttek létre; akkor írták, a mikor jónak látták.

De a szombatos író ezzel be nem éri. Arra is utal, hogy az evangéliumokat nem Jézus életében írták és nem Jézus *magá* írta, mint Mózes az ő törvényét. Nem *egy* írta, hanem *sokan*. Nem *egy*

¹⁾ U. o. 82. l. ff.

időben irattak, s még a helyet sem tudjuk, a hol irták s a hova eredetileg küldötték. Ezek alapján kételyt támaszt az evangéliumok, vagy legalább az előttünk fekvő szövegüknek hitelessége ellen.

Csődálkozva kérdezzük: hogyan helyezkedhetett a több mint harmadfél század előtt író szombatos a legújabb theologiai kritika jelenkori álláspontjára? Úgy látszik, hogy az akkori idők szellemével és tudományos irányával homlokegyenest ellenkező nézetek, melyeket fejteget, nem az öntudatos kritikai kutatásnak, hanem inkább a vallásos meggyőződésnek és önvédelemnek mintegy ösztönszerű nyilatkozatai.¹⁾

Ezen vitairattal szemben különös érdekel bír egy másik »Azok ellen, kik azt kiáltják, vagy mondják felőlünk, hogy mi megtagadtuk az Apostolok szentséges írásait.«²⁾

Az új szövetségben szintén csak a *Jelenések* könyvét tartja isten parancsából írt könyvnek, de mindazáltal azt mondja az evangéliumokról: »átkozott legyen, a ki igaznak nem hiszi«; sőt a szombatos dogmatika fenn (III. 376. l.) ismertetett felfogása szerint, nagyobbra teszi azokat az ó-szövetségnél. Nélkülök a pogányok sohasem kezdték volna megismerni az igaz istent, »mert a próféták írásához ők nem indultak volna, mert azt csak zsidóknak tartották, és ahhoz semmi közöket nem tartották.« Az apostolok írásai épen olyan szolgálatot tettek a keresztényeknek, mint a talmud a zsidóknak, mind a kettő magyarázat lévén. Ha az evangéliumok nem volnának, a pokolról, örök életről, angyalokról stb. nem tudnánk eleget, mert Mózes csak »implicit« írt rólok. Az evangéliumokból továbbá olyan dolgokat tud meg az ember, a miket különben meg nem tudhatna, ha csak nem lenne zsidóvá és a talmudból tanulná meg azt, »minek követése aztán Isten szava és szentté teszi az embert.« Végre pedig »az apostolok írásait tanulva, az emberek jobbakká és bölcsőbbekké lehetnek, sőt sok zsidót is felül haladhatnak . . . mert a miben a zsidók vakok, mi abban szemesebbek vagyunk.« S mivel a szombatosok mindezeket

¹⁾ Lehetséges azonban, sőt valószínű, hogy a névtelen író merített abból a régebb zsidó vitairadalomból, mely a zsidó vallást a kereszténység ellen védelmezvén, nem ritkán hoz fel hasonló okokat. Milyen zsidó iratból merített esetleg, az Boros ismertetése nyomán nem határozható; tán még kiderül, ha majd az eredeti szöveghez férhetünk.

²⁾ U. o. 85. ff.

elismerik, azért »szünjenek meg a káromlások és ne hirdessék azt felőlünk, hogy tagadjuk, vagy megvetettük az apostolok írásait.«

A benne foglalt történelmi adatoknál fogva, kiválóan érdekes a két részből álló vitairat, melynek czíme »Mózes prófétának Istenül származott bölcsességéről és Aristotelesnek világi bölcsességéről és az embereknek külömb-külobb okoskodásokról való írás, melyet most az világi főrendek, nemesek igaz tudományok mondanak Mózes próféta ellen és az régi szenteknek tudományok és értelmek ellen.«¹⁾

Első része nem szorosan szombatos nézeteket vitat, hanem egész általánosságban megczáfolja az ellenvetések és vádakat, melyeket Aristoteles és egyéb világi bölcsek nyomán felhoznak Mózes törvénykönyve ellen. Kivált azon főrendek és nemesek ellen fordul, kik az író idejében, mint az efféle álbölcselkedés hívei, túltesznek Mózesen és még azt is merik mondani, »hogy sem isten, sem ördög, föltámadás nincsen, hanem a mint Aristoteles mondja, így volt és így leszen.« Elveti az *eredendő bűn* és a *praedestináció* tanát és fejtegeti azt a zsidókéval megegyező nézetet, hogy »kiki ő maga választja magát a veszedelemre és nem isten.«²⁾ Hozzáadja azonban, hogy az emberek csak a vizözön utáni idők óta bírnak szabad választással, s hogy a jámborok csak azokból kerülhetnek ki, kik Jézus nyomdokát követik.

Második része »A papok háromféle sectájáról«, bírálat alá veszi a pápisták, lutheránusok és unitáriusok vallását. Leghevesebb támadásait az utóbbiak ellen intézi, még unitáriusoknak sem mondja őket, mivel voltaképen többé nem azok. Gúnyosan *Demetriadusok*-nak nevezi őket Hunyadi Demeter püspökről, Dávid Ferencz utódjáról, ki felállította az új unitárius confessiót, mely »noha erősíti, hogy csak egy az isten és hogy nincs is parancsolatunk róla, hogy a Krisztust imádjuk, mindazonáltal azt mondja, hogy meglehet.«³⁾

Elbeszéli, hogyan »elárúlták a jámbor és istenfélő Dávid Ferenczet« és kik voltak azok, kik nem vettek részt »ez nagy árutatásban.« A *Demetriadusok*nak erőszak és család által létrejött új hite nagy tévedés; igazság az, a mit a próféták és Mózes

¹⁾ U. o. 78. l. ff. és 142. l. ff.

²⁾ V. ö. Midrás *Tanchumá* és *Rabbóth* a Bech szakasz kezdetén.

³⁾ L. fent III. 174. l.

tanítottak régen. Minden sorból világosan kiolvasható, hogy a szerző magát és elvtársait az igazi, — régi unitáriusoknak tekinti.

8. *Prédikációk*, vagy mint akkoriban mondták: *Contiók*, vagy magyarosan: *tanítások*. Az ilyenek minden esetre szép számmal voltak, hisz láttuk (fent III. 590. l.), hogy a szombatások isteni tisztelete rendszeren prédikációval volt összekötve. Eddigél csak egyet ismerünk, melyet Árkosi János másolt, a »Szombatások régi könyve« java részének különben ismeretlen írója.¹⁾ Tartalmát elég világosan jelzik a bevezetés következő szavai: »Először lássuk meg, mi legyen a szombat, és hány kiváltképen való okért parancsolta vala az egyedül uralkodó Szent Isten a szombatot megőrizni és megszentelni az ő szent népeinek; hányféle szombat találunk ez Istennek ígéiben, s miképen cselekedtenek az Istennek szent népei s miképen viselték magokat a szombatnak megszentelésében, s a kik meg nem szentelték, minémü büntetéssel büntettetnek meg.« Kiemeljük, hogy a szónok szerint kétféle szombat van: külső, mely a testnek, és belső, mely a léleknek nyugalmában áll.

9. *Kalendárium*, mely azonban nem szól valamely bizonyos évre, hanem a zsidó időszámítást általában ismerteti és összeveti a keresztényvel s utmutatást ad a híveknek, mikor ünnepeljék a mindenkori zsidó ünnepeket. Tökéletes példányban nem jutott ránk, de a különféle kéziratokban található kisebb-nagyobb töredékek, illetve kéziratok eléggé megismertetnek tartalmával.

Bevezetésként Münster, valamint Éber Pál nyomán ismerteti a zsidó időszámítás alapvonalait, valamint a módot, mely szerint megállapítható az újhold kezdete.²⁾ Azután következnek »Az egész esztendő által forgó hónapoknak nevei:

1. *Nisán*, Április—Szent-György hava;

2. *Ijjár*, Május—Pünkösd hava« s így tovább egész az utolsó, csak szűkő évben előforduló s akkor tizenharmadik hónapig, melyről, mivel neki megfelelő a keresztény naptárban már nem található, csak annyi van megjegyezve: »*Ve-ádár* — nevetlen hónap.«³⁾ Ezen egyszerű névjegyzéket később azzal bővítették ki,

¹⁾ Boros, *i. h.* 136. l. ff.; Árkosira nézve l. u. o. 149. l.

²⁾ Régi Szomb. Énekesk. II. 389. l. Az itt felhozott idézet található: Münster Kalend. Hebraicum, 170. és 43. l., Éber Pál nevében közölt idézet forrásra mindaddig nem akadhatatam; v. ö. fent III. 531. l. ff.

³⁾ Így egy birtokban levő, elején és végén csonka szombatos ima- és énekeskönyvben, 187 l. ff.

hogy minden hónapoz hozzátették a benne előforduló zsidó ünnepeket s az ezekkel kapcsolatos vallásos szertartásokat.¹⁾

Példaképen közöljük a következőket:

»1. Első holnap az egyiptomi szabadításért, mikor az veres tengeren által mentek az Izrael fiai. Ennek a holnapnak neve *Nisán*, magyarul Szt. György hava. Ennek jegye²⁾. Ebben a holnapban van 30 nap, újhold ünnepe egy nap. Ebben az holnapon nem szabad böjtölni, semmi keserves imádságot is mondani nem kell, csak az elsőszülötteknek kell böjtölni 14-ik napján; 15-ik napján esik a *pésa*.

»2. Második holnap *Jeris* (olv. *Ijjár*), magyarul: Pünkösd hava. Jegye³⁾. Ez tart 29 nap, ebben van két nap újhold ünnepe. Ebben az holnapban van 3 böjt, nem főböjt, hanem az áldozat helyett való böjt, melyet rendeltek az bölcsek, az ki az ünnepen vétkezett valamit, azért kell böjtölni; úgy mint az asszony népek *pésa* első napján vagy az utolsó napján valamit készítvén, csontot vagy (fát?) eltörvén vagy elvágván feledékenységből, vagy az ember valamit jó kedvéből talált vétetni, mivel most az áldozat megszűnt, azért rendeltettek csak a böjtök. Ezeket pedig kell böjtölni hétfőn és csütörtökön és más hétfőn.«⁴⁾

A zsidó hónapok illetén felsorolása után következik a zsidó időszámításra vonatkozó tizenhárom szabály, melyet a Kalendárium, néhány magyarázó hozzáadással, szintén Münster könyvéből vett át.⁵⁾ Az első öt majdnem szó szerinti fordítása azon köztudomású szabályoknak, melyek meghatározzák, hogy az egyes zsidó

¹⁾ Így a budapesti országos rabbiképző-intézet könyvtárában levő I. számú szombatos imakönyv elején.

²⁾ Itt valamely régibb példányban nyilván a *kosnak* képe volt, melyet a másoló kihagyott; a következő hónapoknál is csak e szó áll *jegye*, de hiányzik a megfelelő *bika* írekek *sat*.

³⁾ Tedd hozzá: *bika*; 1. az előttevaló jegyzetet.

⁴⁾ תענית שני והמיש שני Az itt felhozott zsidó vallásos szokások könnyen felismerhetők. Ezen az 1779. előtti időkből való imakönyv másolója már olyan ügyetlenül írja a héber szavakat (l. fent *Jeris* e helyett: *Ijjár*, továbbá *Kislos* e helyett *Kislev*) hogy akkor bizonyára már rég elszoktak azoknak használatától.

⁵⁾ E résznek bevezetése, fentemlített saját szombatos kéziratomban ekkép hangzik: »Ezt a zsidó kalendáriumból Sebastianus Munstius (így!) bölcs ember, az ünnepeknek megtartását írta ki az ő könyvének 128. levelén ilyenformán: »Az az nagy rabbi Eliezer idejében« stb. A következők csakugyan így találhatók Münster könyvének itt idézett lapján.

ünnepek a hétnek milyen napjaira eshetnek, illetve milyen napjaira nem eshetnek.

Közülök példaként ide tesszük az első két szabályt:

»1. Az *sorsvetésnek ünnepe*, az kit *purim*-nak is hívnak (azaz Eszter asszony böjtinek¹⁾ mely meg nagyon írva ugyanezen Eszter könyvének 9-ik részében, azt tartják, hogy nem lehet az hétnek 2-ik napján, hétfőn, sem szeredán, sem szombaton.

»Az *pésah* ünnepe napja is nem lehet hétfőn, sem szeredán, sem pénteken.«

A többi nyolcz szabály meghatározza a »*tisri* ujságának«, azaz a zsidó újév pontos asztronómiai meghatározásának befolyását az egész évnek időszámítására, végre pedig beszél a közönséges és a szökő évről.²⁾

Ez a Kalendárium, mint a fentebbiekből kiviláglik, Münster Sebestyénnek 1527-ben, Baselen megjelent *Kalendarium hebraicum*-ából meríti a lényeges adatokat, s eredetileg ennek tán csak fordítása, vagy átdolgozása volt. Valószínűleg Péchi Simon műve.³⁾

¹⁾ A fordítónak a kéziratban is zárjel közé tett e hozzáadásában itt vagy tévedés forog fenn, vagy pedig hiányzik valami. Világosan azt akarja mondani, hogy a *purim* az Eszter asszony böjtire következő ünnepnap.

²⁾ A rabbiképző intézet kézírata ezen utóbbi nyolcz szabályt számozás nélkül és csak hiányosan közli, az előbbi öt pedig egészen hiányzik benne. Ezen, valamint a birtokomban levő kézirat és végre a II. számú Régi szomb. énekeskönyv tehát majd ugyanazokat a részleteket tartalmazzák, majd más-más dararokat közölnek, melyek, csekély kivétellel, mind Münster könyvéből, illetve az ennek nyomán készült *Kalendárium*-ból vannak véve.

³⁾ L. alant. Péchi Simon munkáit.

Budapest.

KOHŒ SÁMUEL.

(Folytatjuk.)

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1886-BAN.

A szentirásba bevezetésül szolgáló és azt bíráló munkák közül említendő mindenekelőtt *Vatke W.*, a Graf és Wellhausen szerint nevezett elmélet elődjének egyetemi fölolvasások nyomán Preiss H. G. S. által kiadott munkája: *Historisch-kritische Einleitung in das Alte Testament* (Bonn). *Bleek F.* ismert bevezetémunkájából megjelent az ötödik kiadás, *Wellhausen J.* földolgozásában (Berlin). Ez *utóbbinak*: »Prolegomena zur Geschichte Israels« cz. munkája harmadik kiadása jelent meg (Berlin). Ellene fordulnak a következő értekezések: *Naumann O.*, *Wellhausens Methode kritisch beleuchtet* (Lipese); *Finsler R.*, *Darstellung und Kritik der Ansicht W.'s von Geschichte und Religion des Alten Testaments* (Zürich); *Arndt Th.*, *Die Probleme des A. T. und ihre neueste Lösung* (Berlin). *Grütz H.* (a *Monatsschriftban*), *Die allerneueste Bibelkritik*, *Wellhausen-Renan*. Ez utóbbi értekezés tekintettel van *Renan E.* a *Revue des Deux Mondes* több füzetében megjelent tanulmányára: *Les Origines de la Bible*. Ide való még: *Blanc-Milsand H.*, *Les travaux de la critique moderne relativement an Pentateuque* (Páris). A szentirásbírálat egyes kérdéseiről szól: *G. d'Eichthal*, *Mélanges de Critique biblique* (Páris). A szentirási kánon megállapítására vonatkozik: *Grütz H.*, *Der Abschluss des Kanons des A. T. und die Differenz von kanonischen und antikanonischen Bücher nach Josephus und Talmud* (a *Monatsschriftban*). Merész hozzávetéseket nyújt *Weissmann A. S.* héberül írt műveckéje, melynek német czime így hangzik: *Kanonisirung und Feststellung des Textes der h. Schrift*

des A. T. nach primären Quellen (Bécs). Emlitendő még *Frantz A.*, Die Inspiration, insonderheit die Verbalinspiration der h. Schrift (Bernburg). *Graetz H.* a bibliai szöveg számos helyét bírálja és javítgatja föltett diltográfiák (kétszeres írás) alapján, Zur Bibelexegese ezimü dolgozatában (a Monatsschriftban). Hasonló szövegjavításokat nyújt *Altschüller M. A.*, Einige textkritische Bemerkungen zum A. T. (Stade folyóiratában.)

A szentirási tanokat rendszeresen adja elő *Kayser A.* halála után Reuss E. által kiadott műve: Die Theologie des alten Testaments (Strassburg). Hasonló tartalmu: *Piepenbring Ch.*, Theologie de l'Ancien Testament (Páris.) *König F. E.*, »Beiträge zum positiven Aufbau der Religionsgeschichte Israels« cz. a. egy sorozatot nyitott meg a következő értekezéssel: Die Bildlosigkeit des legitimen Jahwekultus (Lipscse). A teremtés tanát korunk tudományával hozza összhangzásba *Kinns S.*, Moses and geology (London, 1885.). Az ünnepekről szól: *Green W. H.*, The Hebrew feasts in their relation to recent critical hypotheses concerning the Pentateuch (N.-York, 1885.) Az áldozatokról: *Leighton D.*, The Jewish Altar, an inquiry in to the spirit and intent of the expiatory offrings of the Mosaic ritual (N.-York). A házasságról: *Stubbe Ch.* Die Ehe im A. T. (Jena).

Egész szentirási könyvek kommentárjai vagy fordításai. Az Exegetisches Handbuch cz. gyűjteményben megjelent a Genesisre való kommentár 5. kiadása, valamint a Numeri, Deuteronomium és Jósua könyvekre való kommentár 2. kiadása, mindkettő *Dillmann A.* földolgozásában. Ugyancsak a tóra első könyvét magyarázta *Lamy Th. J.*, Commentarius in librum Geneleos (Malines, két kötet, 1885.) Szintén latin kommentárt írt Sámuel könyvére *Humelauer F.* (Páris.) A Királyok első könyvét magyarázza: *Lumby J. R.*, The first book of the Kings. With introduction and notes. A Strack H. és Zöckler O. által kiadott gyűjteményben: Kurzgefasster Commentar zu den heil. Schriften A. und N. T. sowie zu den Apokryphen, írta *Orelli C.* Jesája és Jeremiás könyvei kommentárját egy kötetben. (Nördlingen.). *Bredenkamp C. J.* művéből: Der Prophet Jesaia, erläutert megjelent az első 12 fejezetet tartalmazó első füzet (Erlangen). A harmadik nagy próféta könyvét beható szövegbirálat alapján, és különösen a régi fordítások segítségével a masszórai alakjától eltérőleg kiadta és fordítással ellátta *Cornill C. H.*, Das Buch des Pro-

pheten Ezechiél (Lipscse.) A tizenkét kis prófétát magyarázza *Knabenbauer J.*, Commentarius in prophetas minores, pars I. (Páris.) Óbadjával foglalkozik *Johannes A.* disszertációja: Commentar zu der Weissagung des Propheten Obadja (Würzburg 1885). A zsoltárok közül negyvenet fordított *Landsberger J.*, Der Psalter im Auszuge, metrisch bearbeitet (Berlin). Jób könyvére héber kommentárt írt *Szold B.*, Das Buch Hiob nebst einem neuen Commentar (Baltimore). Ugyanarra a szentirási könyvre való: *Velluti di S. Clemente*, Lezioni esegetiche e morali sopra il sacro libro di Giobbe, Vol. I. (Firenze). Az »öt tekeres« szövegét adták a masszóra pontos megállapításával *Baer A.* és *Delitzsch F.* Dániel történeti részeit magyarázza *Smith R. P.*, An exposition of the historical portion of the writings of the Prophet Daniel (London). Jeruzsálemben megjelentek (1885-ben): a Zsoltár könyve valamint Kóhéleth könyve új arab parafrázissal, írta *Meir Sasson*; továbbá az Énekek éneke, arab parafrázissal, melynek szerzője *Israel b. Mose Mardochoai*; a Példabeszédek könyve perzsa fordítással, melynek szerzője *Benjamin b. Jóchanan Kóhen* Bocharából (v. ö. M. Zs. Sz. I., 312).

A szentirás egyes könyveire vagy szakaszaira vonatkoznak a következő dolgozatok: *Ahrens H.*, Die Kosmogonie der Genesis (Stade). *Reimensnyder I. B.*, The six days of creation, the fall and the deluge (Philadelphia). *Halévy J.* folytatja bibliai tanulmányait a Revue des Études Juives-ben, még pedig: a Genesis 10. fejezetéről, a hexateuchusban idézett régi dalokról, és Hóséáról. *Grütz H.*, havi folyóiratában, fejtegeti Jesája 24—27. fejezeteinek történeti hátterét, továbbá Eszter könyvének hátterét és megírása idejét. *Palm A.* Kóheleth könyvében keresi a görög bölcsészet és irodalom nyomait, a mannheimi gimnázium 1885-i értesítőjében: Quoheleth und die nach-aristotelische Philosophie. *Ugyanaz* értekezik Kóheleth könyve magyarozatának történetéről: Die Quoheleth-Literatur. Ein Beitrag zur Geschichte der Exegese des A. T. (Mannheim). *Pfleiderer E.* »Die Philosophie des Heraklit« ezimü munkájában külön függelékben bizonyítja, hogy a nevezett görög bölcsész befolyása a Kóheleth könyvében, valamint az apokrif Bölcsesség könyvében is észrevehető. Ugyanarról a bibliai könyvről ír: *Köhler A.*, Über die Grundanschauungen des Buches Koheleth (Erlangen 1885.) A zsoltárok-ról írt egy tanulmányt *Hatala P.* az Egyetemes Philologiai köz-

lönyben. *Gilbert G. H.* egy lipcei disszertációban angol nyelven megbeszéli Jób könyvét mint költeményt: *The book of Job as poesy* (Rutland). *Kleinert P.*, Theologische Studien und Kritiken cz. folyóiratban, Jób nyelvi sajátosságait fejtegeti: Das spezifisch Hebräische im Buche Hiob. *Knabenbauer J.*, a Zeitschrift für Kath. Theologie cz. f., ir adalékokat Jób könyve magyarázatához (Jób panaszáról, Elihu beszédjéről). *Wright C. H.* Biblical Essays című munkája tanulmányokat tartalmaz Jób és Jóna könyveiről, valamint Ezekiel próféta Góg és Mágógra vonatkozó jóslatáról. *Delitzsch F.* a Zeitschrift für Keilschriftforschung cz. f. II. kötetében magyarázza Ezekiel dalát a kadról (Ezek. 21, 13—22.). *Visser J. Th.* egy hollandus értekezésben Hósea prófétáról értekezik lélektani alapon: Hosea, de man des gestes. Proeve van psychologische schriftbeschowing (Utrecht). *Valeton J.* kiadott fölolvasásokat a prófétákról: Vierterl voorlezingen over profeten des ouden verbands (Utrecht). *Mahler E.*-től megjelent a bécsi tud. akadémia értesítőjében: Untersuchung einer im Buche Nahums auf den Untergang Ninives bezogenen Finsterniss. *Dods M.* az Expositor cz. folyóiratban ir Zakariás prófétáról. *Bickell G.* értekezik a Zeitschrift für Kathol. Theologie cz. f. a szentírás költészeti részéről: Exegetisch-kritische Nachlese zu den alttestamentlichen Dichtungen. A leideni orientalista kongressus értesítőjében megjelent *Schlottmann C.* dolgozata: Über den Strophenbau in der Hebr. Poesie. *Neumann A. W.* a Zeitschrift des Oester. Ingenieur- und Architektenvereines cz. f. (1885.) ir Jób 28. fejezetéről: Die Schilderung des Bergbaues im Buche Job. A *Stade B.* Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft cz. f. megjelent: *Stade* értekezése a Jeremiásban található e kifejezésről: מלכת השמים; *Stade* és *Budde K.* megjegyzései és fejtegetései egyes szentírási helyekre és szakaszokra.

A bibliai történet köréből emlitem először azon munkákat, melyeknek tárgya az újabb felfedezések alkalmazása a szentírás adataira: *Dumas V.*, Revision et reconstitution de la chronologie biblique et profane des premiers âges du monde d'après les découvertes de la science moderne (Paris). *Vigouroux F.* (francziából fordítva), Die Bibel und die neueren Entdeckungen in Palaestina, in Aegypten und in Syrien (Mainz). *Sayce A. H.* (angolból fordítva), Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen. Überblick über die durch die jüngsten Entdeckungen in

Aegypten, Assyrien, Babylonien, Palaestina und Kleinasien erhaltenen Bestätigungen biblischer Thatsachen (Lipscse). *Howard N.*, Beiträge zum Ausgleich zwischen alttestamentlicher Geschichtserzählung, Zeitrechnung und Prophetie einerseits, assyrischen nebst babylonischen Keilschriften andererseits (Gotha). *Netelei B.*, Zusammenhang der alttest. Zeitrechnung mit der Profangeschichte (Münster). *Brunengo G.*, La cronologia biblica-assira (külön lenyomat a Civitá Cattolica cz. folyóiratról). Astronomiai számításokon alapszik *Mahler E.*, Biblische Chronologie und Zeitrechnung der Hebräer (Bécs). *Wellhausen* vázlatát Izrael történetéről magyarul adta ki *Kardos A.*, Izrael népének története Jeruzsálem második pusztulásáig (Budapest). Az egész bibliai történetet adja elő *Kohlbauer A.*, Geschichte des alttest. Bundesvolkes (Regensburg). Egyes korszakok történetéhez: *Edersheim A.*, Israel and Judah, from the reign of Ahab to the decline of the two kingdoms (London). *Krieg F.*, Das vorletzte Jahrzehnt des Reiches Juda im Zusammenhang der Weltgeschichte. Eine historische Untersuchung (Kaiserslautern). *Hermann E.*, Prolegomena zur Geschichte Saul's (lipcei disszertáció). — Egyéb tanulmányok: *Mayer M.*, Die Constituirung Israels zum Volke (Frankfurt a. M.). *Meyer E.*, Der Stamm Jakobs und die Entstehung der israelitischen Stämme (Stade folyóiratában). *Eckstein A.*, Geschichte und Bedeutung der Stadt Sichem (lipcei disszertáció). *Flöckner*, Über die Hypothese Steinthals, dass Simson ein Sonnenheros sei. (a Theologische Quartalschrift cz. f.). *Kamphausen A.*, Philister und Hebräer zur Zeit Davids, Stade folyóiratában. *Oppert J.*, la non-identité de Phoul et de Teglatphalasar prouvée par des textes cunéiformes, a Revue d' Assyriologie et d' Archéologie Orientale cz. f. Úgy mint a megelőző évben, ebben is nagy monografia jelent meg Salamon szentélyéről: *Paine T. O.*, Solomon's Temple and Capitol, Ark of the Flood and Tabernacle, Illustrated. 42 folio plates and 120 woodcuts (London). Mózes életéről irt *Weill A.*, Vie, doctrine et gouvernement authentique de Moïse d'après des textes hébraïques de la Bible, jusqu' à ces jours complètement incompris (Páris).

Héber nyelvtant irt olasz nyelven, különösen Luzatóhoz csatlakozva, *Lolli E.*: Corso die Grammatica della lingua ebraica (Milano). *Schreiner M.* tavaly említett értekezése megjelent németül is Stade folyóiratában: Zur Geschichte der

Aussprache des Hebräischen. Említendő még: *Schultze M.*, Zur Formenlehre des semitischen Verbs (Bécs). *Grätz H.*, Grammatische und massoretische Studien, a Monatschriftban.

A héber lexikografia terén nevezendő először *Gesenius W.* szótárának tizedik kiadása: Hebr. und aram. Handwörterbuch über das A. T., Zehnte Auflage. Bearbeitet von *F. Mühlau* und *Volck*. Mit Beiträgen von *D. H. Müller* (Lipscse.) *Cassel D.* héber szótárának, Hebr. deutsches Wörterbuch, megjelent a harmadik kiadása. *Delitzsch Frigyes* egy új alapon írandó szótárnak adja tervét, számos, különösen az assziriológiából vett példával: Prolegomena eines neuen hebr.-aram. Wörterbuches zum A. T. (Lipscse.) Az Isten nevééről ír *Soeder A.* a Theologische Quartalschrift cz. folyóiratban: Über den alten Namen Gottes Jave. *Kautzsch E.* ír, Stade folyóiratában, „צבאות” Istennév eredeti jelentéséről. *Cassel P.* magyarázza a hónapok neveit »Aus Litteratur und Geschichte« című gyűjteményében. A sémi gyökökről szól *Cazet A.*, Génalogies des racines sémitiques (Páris.) Az új-héber körébe való: *Grünbaum E.*, Über Schem Hamphorasch als Nachbildung eines aramäischen Ausdrucks und über sprachliche Nachbildungen überhaupt, a német keleti társaság folyóiratában. E helyen említessék még *Schilling D.*, Commentarius exegetico-philologicus in Hebraismos Novi Testamenti seu de dictione Hebraica N. T. Graeci (Mecheln.)

A régi bibliai fordítások közül a Jób görög fordításáról értekezik *Bickell S.*, Der ursprüngliche Septuagintatext des Buchs Job, a Zeitschrift für Kathol. Theologie cz. f. a samaritánusoktól származó görög pentateuchus fordítás töredékeiről ír *Grätz H.* saját folyóiratában. A samaritánus fordítás negyedik részét (Numeri) kiadta *Vollers C.* (Berlin, 1885.) *Reifmann J.* a Béth Talmudban ad jegyzeteket a jeruzsálemi targumhoz. *Cassel P.*, »Aus Litteratur und Geschichte« című gyűjteményében kiadja és magyarázza az u. n. második targumot Esther könyvére. *Cornill C. H.* Ezekiel könyvének összes fordításait behatárol megvilágítja az ezen könyv fenn említett új kiadásához írt bevezetésében.

A régi zsidó exegetikus irodalom és héber nyelvészet terén említendő első sorban Abulvalid arab nyelven írt héber nyelvtanának kiadása, melyet — *Bacher V.* közremunkálkodásával — a párisi École des Hautes Études költségén

eszközölt *Derenbourg J.*: Le livre des Parterre fleuris, תבואת חללתי (Páris.) Egy pétervári kéziratból kiadta *Israelsohn J.* Sámuel Ibn Chofni gáon bibliamagyarázatának egy nagyobb töredékét: Samuel Ibn Chofni trium sectionum posteriorum libri Genesis versio Arabica cum commentario (Pétervár.) Menachem Ibn Szaruk híres héber szótárának egy igen nevezetes, Bernben őrzött kéziratát ismerteti *Kaufmann D.*, a német keleti társaság folyóiratában. *Einstein B.*, Berliner Magazinában, értekezik Kára Józsefről és annak kommentárjáról Kóheleth könyvére, és ezen kommentárt a nevezett folyóirat héber mellékletében ki is adja, *Kaufmann D.*, ugyanabban a folyóiratban, ad két adalékot az éjszak-franciaországi bibliamagyarázók ismeretéhez: Exegetische Fragmente Samuel b. Meirs. Salamon b. Meir, ein nordfranzösischer Exeget und Grammatiker. *Bacher V.*-től a Revue des Etudes Juives-ben ily című értekezés jelent meg: Moïse Ha-Nakdan, glossateur de la grammaire de Joseph Kimchi. *Berliner A.* egy héber grammatikai költeményt adott ki: Lehrgedicht über die Accente der biblischen Bücher תבואת Commentar von Joseph b. Kalonymos (Berlin). — A régi b keresztény szentírásmagyarázat történetéhez érdekes adalékot nyújt *Baethgen F.*, Siebzehn makkabäische Psalmen nach Theodor von Mopsuestia (Stade folyóiratában.)

A talmud agadai részének fordítását folytatta *Wünsche A.*, Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen. Wortgetreu übersetzt und durch Noten erläutert. Zweiter Halbband. Erste Abtheilung (Lipscse). E kötet tartalmazza a Széder Násim traktátusait. A babilonai talmud egy traktátusát fordította *Rawicz M.*, Der Traktat Rosch-Haschana, mit Berücksichtigung der meisten Tosafot ins Deutsche übertragen (Frankfurt a. M.). *Tawrogi H. J.* kéziratok nyomán kiadta és fordítással s jegyzetekkel ellátta a Dérech érec zutta nevű traktátust (Königsberg). *Rabbinowicz I. M.* nagy variáns-gyűjteményéből (Dikduke Sofrim) megjelent a 15. kötet, Menachóth traktátusra (München.) *Sammter A.* német fordítással és magyarázattal adja ki a misna pontozott szövegét. *Derenbourg J.* Mélanges rabbiniques cz. alatt értekezik a Revue des É. J.-ben a misna egy nehéz szakaszáról (Jadajim 4, 1. és 2.) Említendő még a Berliner Magazinában megjelent két értekezés: *Hoffmann D.*, Die Baraita über die vier Söhne. Ein Beitrag zur Kritik der Mischnalitte-

ratur. *Lerner M.*, Die ältesten Mischna-Compositionen. A talmudi lexikografiához ad — a Béth-Talmudban — néhány adalékot *Deutsch H.* — »Realencyclopaedie für Bibel und Talmud« című művéhez supplementumot tett közzé *Hamburger J.* (Strelitz).

A midrás irodalmából a Pesziktának, Buber kiadásától eltérő alakját közölni kezdte *Friedmann M.* a Béth-Talmudban. *Epstein E.* és *Weisz J. H.*, ugyanott, értekeznek a Buber kiadta Tanchumamidrásról. *Theodor J.* és *Bloch F.*, a Monatschriftban, folytatták a tavalyi áttekintetben említett tanulmányaikat. *Deutsch H.*, Berliner Magazinában, második részét adta ki művének: Die Sprüche Salomos nach der Auffassung der Weisen in Talmud und Midrasch. Az agádaról, különösen annak vallásbölcseleti tartalmáról értekezik *Danon A.* a Béth-Talmudban, az agáda polemikus oldaláról *Oppenheim J.* a Háászif című héber évkönyvben. Ide való még *Lévi Isr.*, a Revue des É. J.-ben megjelent tanulmánya: Le voyage d'Alexandre au Paradis. *Pick B.* Stade folyóiratában összeállította a Tószeftában és a Mechilthaban és Szifrében talált s a masszórai szövegtől eltérő szentírási olvasatokat.

Az apokrifák könyveihez irt héber bevezetéséből nagyobb mutatványt közöl *Reifmann J.* Judith könyvéről két értekezés jelent meg: *Neteler B.*, Untersuchung der geschichtlichen und kanonischen Geltung des Buches Judith (Münster). *Palmieri D.*, De veritate historica libri Judith alisque sacr. scripturarum locis (Galopiae.) Szirách könyvéről irt nagyobb tanulmányt *Danbantón F. E.*, a Theolog. Studiën cz. hollandus folyóiratban. Bárukh könyvét görögből héberre fordította *Herbst A.*, a hildesheimi gimnázium értesítőjében.

A halákhát egész terjedelmében megvilágítja az erkölestan szempontjából *Bloch M.*, Az ethika a halákhában (a budapesti orsz. rabbiképző értesítőjében), németül is: Die Ethik in der Halacha. *Oltzky M.* első részét adta ki ily című értekezésének: Flavius Josephus und die Halacha. (Berlin, 1885.) A régi zsidó vallástörvény egyes részeivel foglalkoznak: *Winter J.*, Die Stellung der Sklaven bei den Juden in rechtlicher und gesellschaftlicher Beziehung nach talmudischen Quellen (Breslau). *Klein J.*, Das Gesetz über das gerichtliche Beweisverfahren nach mosaich-talmudischem Rechte (Halle, dissertáció, 1885.) *Blau L.*, A bünhalmazat a talmudi jog szerint, a Magyar Igazságügy

cz. f. A talmud utáni halákhái irodalom néhány régi terméke látott először napvilágot. *Harkavy A.*, a Mekiczé Nirdamim társulat kiadványaiban közzé tette a gáónok eddig ismeretlen responzumait. Ugyancsak a gáónoktól és más régi tekintélyektől származó döntvényeket folytatólag kiadott *Müller J.* a Béth-Talmudban. *Schlossberg L.* kiadta a gáóni korból származó Halákhóth peszükóth cz. munkát, melynek francia cime: Receuil de Halakhóth, attribué aux disciples de Jehudai Gaon (Versailles). *Imbetzky Juda* kiadója a következő munkának: Séfer hahaschlama. Additions au livre d'Alfási par Meschullam fils de Moïse fils de Juda de Beziers. Sur Baba Kamma (Páris 1885.) *Neubauer A.*, a Revue des Études Juives-ben, jelentést ad Salamon Ibn Adréth kéziratban meglevő egy döntvénygyűjteményéről. A Mekiczé Nirdamim kiadványaiban megjelent a Páhad Jiczchak nevű enciklopédiának egy új kötete.

A zsidók történetének a második templomról elnevezett korszakát, különösen annak belső mozgalmait megvilágítják a következő dolgozatok: *Ryssel V.*, Die Anfänge der jüdischen Schriftgelehrsamkeit (a Theologische Studien und Kritiken cz. f.) *Siegfried C.*, Bedeutung und Schicksal des Hellenismus in dem Leben des jüdischen Volkes (Jahrbücher für protest. Theologie). *Friedländer M.*, Essenismus und Christenthum (Allgemeine oester. Litteraturzeitung). *Ugyanaz.* Le pharisaïsme et les gens du peuple, a Revue des É. J.-ben. *Baldensperger G.*, les origines de l'Essenisme (Revue de Theologie et de philosophie). *Harnischmacher*, Essenarum apud Judaeos societatis origines exponuntur et historia (a bonni kir. gimnázium értesítőjében). *Sperling A. S.*, Apion der Grammatiker und sein Verhältniss zum Judenthum. Ein Beitrag zu einer Einleitung in die Schriften des Josephus. (Drezda.) *Vickes John*, The History of Herod or an other look at a man emerging from twenty centuries of calumny (London 1885). *Grätz H.*, Eine Straffmaasregel gegen die Leviten (a Monatschriftban). *Ugyanaz.* Die Stellung der kleinasiatischen Juden unter der Römerherrschaft (ugyanott). — A további korszakokra vonatkoznak: *Schwarz D. H.*, Der Bar-Cochba'sche Aufstand unter Hadrian oder der gänzliche Verfall des Jüdischen Reiches (Brünn). *Goldschmidt S.*, Geschichte der Juden in England. I. Theil: XI. und XII. Jahrhundert (Berlin.) *Höniger*, Zur Geschichte der Juden Deutschlands im frühen Mit-

telalter, a Zeitschrift für die Gesch. der Juden in D. cz. f. *Loeb J.*, Un Procès dans la famille des Ibn Tibbon, Marseille 1255—1256 (Paris.) *Simon Joseph*, Histoire des Juifs de Nîmes au moyen âge (Nîmes). *Loeb J.*, Les Juifs de Carpentras sous le gouvernement pontifical, a Revue des É. J.-ban. *Cohen A.*, Le rabbinat de Metz (u. o.). *Bloch J.*, Les Juif d'Oran (u. o.). *Berliner A.*, Aus den letzten Tagen des römischen Ghetto (Frankfurt a M.). *Rosen'hal L.* (héberül), Az orosz zsidók fölvilágosítást terjesztő egyletének története (Pétervár.) Régi községi és egyleti szabályzatokat Spanyolországból és Olaszországból közölnek a Háászifban *Loeb J.* és *Kaufmann D.* Adatokat a karaiták nevelésügye történetéhez közöl ugyanott *Güdemann M.* Görögországban és Éjszak-Afrikában feltalált régi zsinagógákról értekeznek a R. des É. J.-ban *Reinach S.* és *Kaufmann D.* A chronológiának fontos segédkönyvet adott *Loeb J.*, Tables du Calendrier Juif. (Páris, l. M. Zs. Sz. III., 535.)

Életrajzi dolgozatok gyanánt említendők: *Oppenheim J.*, Galileai József tannáról a Béth-Talmudban. *Káhaná J. M.*, Bar Kappárásról, a Háászifban. *Devenbowq J.*, Eleázár b. Kalirról, a Revue des É. J.-ben. *Weisz J. H.*, Háí Gáónról, a Háászifban. *Schechter S.*, Jehúda b. Asér és Jákob b. Asér parénetikus végrendeletei, a Béth Talmudban. *Kóhn Á.*, Jehúda b. Áser élete és munkái (budapesti disszertáció). *Perles J.*, Les savants juifs à Florence à l'époque de Laurent de Médicis, a Révue des É. J.-ben. *Scheid É.*, Joselmann de Rosheim, u. o. *Mortara M.*, Isaac Cardoso et Samuel Aboab, u. o. *Horowitz M.*, Jüdische Ärzte in Frankfurt am Main (Frankf. a M.). *Friedländer M. H.*, Geschichtsbilder aus der nachtalmudischen Zeit. Von Joseph Karo bis zur Mendelssohn'schen Zeit (Bécs.). *Kohut Á.*, Moses Mendelssohn und seine Familie (Lipcese.). *Auerbach J.*, Moses Mendelssohn und das Judenthum a »Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland« cz. f. *Muncker F.*, Moses Mendelssohn und die deutsche Litteratur, u. o. *Zirndorf H.*, Isaac Marcus Jost und seine Freunde (Cincinnati.). *Berliner Á.*, Die Schriften des Dr. M. Steinschneider (Berlin.).

A zsidó irodalom történetének összefüggő előadását befejezte *Karpeles G.*, a már tavallal említett munkában: Geschichte der jüdischen Litteratur. Két kötet (Berlin). *Müller J.* értekezik ezen irodalom egyik ágáról: Briefe und Responen in der vorgao-

náischen jüdischen Litteratur (a berliner Lehranstalt für die Wiss. des Jud. értesítőjében). *Baumgartner A. J.* írja egy másik irodalmi ágna történetét: Notes historiques et littéraires sur la poésie gnómique juive depuis la clôture du canon hébreu jusqu'au XVI. siècle (Bâle). *Kahana D.*, a Háászifban, gazdag lajstromát adja a héber közmondásoknak, melyek a talmudban és midrásban nem találhatók. *Steinschneider M.*, a Meczke Nirdá-mim egylet által kiadott gyűjteményes kötetben, összeállítja azon költészeti termékeket, melyekre a Maimúni és bölcsészete körül folyt vita adott alkalmat. *Eggers J.* kiadta Ábrahám Ibn Ezra divánját. A kiadás német czime ez: Divan des Abraham Ibn Ezra mit seiner Allegorie Hai ben Mekiz. Zum ersten Male aus der einzigen Handschrift, mit erläuternden Anmerkungen herausgegeben. A zsidó irodalom kézirati kincseinek egyik leggazdagabb gyűjteményét leírja *Neubauer A.*, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library and in the College libraries of Oxford (Oxford). *Uggyanaz* egy kisebb kézirat-gyűjteményről is ad értesítést: Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Jews' College (London). Említendő még *Mortara M.*, Indice alfabetico dei rabbini e scrittori israeliti di cose giudaiche in Italia (Padova.)

A vallásbölcsélet egyik középkori remekmunkáját először adta ki arab eredetiben *Hirschfeld H.*, Das Buch Alchasari des Abul-Hasan Jehuda Halevi im arabischen Urtext sowie in der hebr. Übersetzung von Jehuda Ibn Tibbon. Erste Hälfte (Lipcese.) A Mek. Nird. egylet irataiban kiadta *Halberstam S. J.* a Jeczira könyve egy régi héber kommentárját, melyet a 12. század elején írt barcellonai Jehuda b. Barzilai. Egyes értekezések: *Schreiner M.*, Zur Charakteristik R. Samuel b. Chofnis und R. Hai's (a Monatsschriftban). *Günsz Á.*, Die Abhandlung Alexanders von Aphrodisias über den Intellect. Aus handschr. Quellen zum ersten Male herausgegeben und durch die Abhandlung »Die Nüslehre Alexanders von Aphrodisias und ihr Einfluss auf die arab. jüd. Philos. des Mittelalters« eingeleitet. (Berlin.) *Frankl-Grün*, Die Ethik des Jehuda Halevi (Berlin 1885). *Zimmels B.*, Leo Hebraeus als jüdischer Philosoph der Renaissance, sein Leben und seine Lehre. Ámbár nem szorosán ide valók, emlitem még *Freudenthal J.* két nagyérdékü tanulmányát: Über die Theologie des Xenophanes (a boroszlói rabbiképző értesítőjében). Spinoza und die Scholastik.

A zsidó vallást a görög vallással párhuzamban teszi fejtegetés tárgyává *Fritz J.*, Aus antiker Weltanschauung. Die Entwicklung des jüdischen und griechischen Volkes zum Monotheismus nach den neuesten Forschungen dargestellt (Hagen). *Rubin S.* héberül ír a babonáról: Geschichte des Aberglaubens bei allen Völkern, mit besonderem Hinblicke auf das jüdischen Volk. (Bécs.)

Budapest.

BACHER VILMOS.

LORD BYRON HÉBER DALAI.

Szép ő . . .

Szép ő, miként az éj, derült	Veszítne bája, hogyha tán
Csillagsugáros ég ivén:	Több vón' az árny, kevesb a fény,
Tekintetében egyesült	Mely ott lebeg hollóhaján,
A vak-sötét, s az égi fény:	Mely ott dereng tekintetén,
Az éji méla, szép derüt	A hol vonás vonás után
Igy összefolyva képezvén.	Beszéli, mily keeseb e lény.

S ez arczon oly beszédes, oly
Nyugodt, szívet nyerő mosoly —
Sötét szemöldöke alól
Szelid sugáru tűz lángol,
Szelid kedélye, s keble, hol
A szüsz szerelmű szív honol.

Dávid hárfája.

Milyen a dalnok fejdelem,
Az ég kegyencze ihletett dala
Zengett, a Múza sirt, s melyen
Nemes szívének hangja szóla,
A hárfá — — ah, a lúr lepattant róla!
Feltüzélé a lelkeket,
S vaskebleket lágyíta meg;
Füül nem maradhatott süket,
Szív nem maradhatott rideg;
Nagyobb hatalma volt a lant, az ideg,
Mint trónja, mert midőn a lant
Fennen dícsérte az Urat,
Utána zenge fent s alant
A ezédrus, hegy-völgy lánczolat.
A hangja égre tört, ott is maradt:

De még a jámbor Áhitat
S szelid leánya: Szeretet
Elém idézik a holtat
S az égi hárfá zengzetet
Álmomba' melyet a nap el nem űzhet.

Ha kedvesünk tulvilágon . . .

Ha kedvestink tulvilágon
Még szebb léssen, mint volt ezen,
Ha szeret a szív rajongón
S ily szép — de nem sír — ott a szem
Mi szívesen várom, veszem
Ama titkos világ ölét
E földről én bátran készen
Szállok feléd, oh örök lét!

Bizonynyal, kell, hogy úgy legyen —
Félve féljük a sír szélét,
S szorítjuk még az örvényen
Mig köt, e lét rossz kötelét.
Ó tartsa meg ott is részét
S párjához hív legyen a szív —
Vele igya örök-vizét:
S vele örök életet szív.

Júda halmán . . .

Júda halmán még ott legel	Oh, boldogabb még Izraél
A zerge; hó szomját	Szétzüllött fájánál
A friss esermely enyhíti, mely	Amaz árnyas, hús pámla, mely
Szent földjén ott foly át:	Gyökéren, büszkén áll:
Bár könnyedén, tűzszemekkel	Marad, a hol esirája kel,
Vadúl fel és alá szökkel:	Más földben az nem élhet el.

Jehúda ott gyorsabb tagot	De oh, nekünk bujdosnunk kell
Szült, s tüzesb, szebb szemet —	S más földön halni meg,
Keesebb lények lakoztak ott,	Hílt hamvaink őseinkkel
— Mig oda nem vészett —	Sohasem feketnek;
Karesubb szüzek a ezédrusból	Kő sem maradt templomunkból,
Mely Libanon tetőin áll.	Sálem helyén a Gúny trónol.

Sirasd . . . . .

Sirasd — kik nyögtének Bábel mellett, Hol mossa vérző lábát Izrael ?
 Szentélyük puszta, honjuk álom lett — Czión dala mikor kel újra fel ?
 Jehuda tört báróját, s a romot, S Jehuda égi zengzeteivel
 A dült lakot, hol Istenük lakott. Mikor telik hő szívük újra el ?

Hova bolyongj, te fáradt vándor, — és
 Hol is maradj ? hol lesz a pihenés ?
 A gerle, róka fészket, odut bír,
 Csak Izrael, — Izraelé a sír.

Jordán partján.

Arab járja Jordánnak partjait,
 Czión hegyén pogány pap, pogány hit —
 Simájon Báal-imádó még — és itt
 Ó nagy Isten, szűnyadnak dörgésid ? !

Hol ujjaid vésték a kötáblát,
 Hol népedre árnyadon tűnél át,
 S dicsőséged tűzlángba burkolád :
 Téged senki nem imád, nem is lát !

Jelenj meg, s az elnyomó zord kezét
 Seperje el villámod, törje szét !
 Meddig legyen szent földed elnyomott ?
 Tiszteletlen meddig lesz templomod ?

Jefta leánya. ¹⁾

Mivel Istenem és a hazám
 Kívánja halálom, atyám,
 S diadalt fogadalmad emelt —
 Ime, sujtsd le e puszta kebelét !

Keserű panaszaom feledém,
 Nem is int a hegy orma felém —
 A melyet szeretett karod ad :
 A csapás nem okoz kinokat !

¹⁾ Jefta egyike volt Izrael bírának. Az Ammoniták ellen csatába indulva, azon fogadalmat tette, hogy azon esetre, ha az ütközetet megnyeri, azt a ki őt hazatértében először fogja üdvözleni, Istennek áldozza. És ez az első üdvözlő saját leánya volt. (Biráék 11. feje.)

De atyám, ezen egyet, oh hidd,
 Hogy e gyermeki vér, s kebel itt
 Szűzi, mint lesz a végsőhajom —
 Áldj meg, mielőtt kiadom.

Ha Salem szüze mind sirat — ám
 Te maradj csak a hős, a bírám ;
 A nagy ütközetet kivivám :
 Szabad a haza, s benne atyám !

S ez a vér, mit adál, ha kihült,
 Szeretett szavam is kirepült :
 Legyen emlékem te veled —
 Mosolyogva halék, ne feledd !

Budapest.

IGLAI IZIDOR.

SALOMON IBN GABIROL.

Könyörgés.

Csak tebenned örvendek én,
 Ó, ki bennem lakozol,
 Rád gondolok, és szívemből
 A bűbánat eloszol.

Tiéd, tiéd a kegyelem
 És kötelmem a hála,
 De nincs reá egyéb módom,
 Csak e nyelvnek imája.

Az égnek szent magassága
 Nem hordhatja fényedet,
 Hát még törpe gondolatom
 Hogy fogná fel lényedet ?

Lgy kegyelmes s belátóvá
 Tégy te engem, istenem,
 S amit kívánsz, azt kívánja,
 Azt akarja mindenem.

Berlin.

Fogadd, fogadd dicsénekem
 Áldozatok gyanánt ma,
 Fogadd imám áldozatként,
 Amely fölszállt a lángba.

Tisztánlátó, nyisd ki szemed
 És tekintsd e bánatot ;
 Küldd le fényed vakságomra,
 Életem oly hányatot.

Ó, őrizd meg kegyelmednek
 Nagy bőségét érettem,
 Hogy mentsváram legyen a sok
 Bűnért, amit vétettem.

Én istenem, mint szívemben
 Szentül őrzöm nevedet,
 Ép úgy legyen szellemem is
 Szent bizomány teveled !

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A haladásról.

(Folytatás.)

Tisztelt szerkesztőség! Alig mertem képzelni, hogy a t. szerkesztőséghez a minap intézett igénytelen levelem számos barátom érdekét fogja felkölteni a zsidóság haladásának kérdése iránt. Az egyik, tetőtől talpig theológus, azzal a megjegyzéssel kísérelte észrevételeimet: »Rendjén van, hogy az igaz haladás mi voltának kérdését felvessék; de nem elég, hogy felvessék: szükségünk van arra, hogy a vallásos tudomány alaposan foglalkozzék vele.« Egy másik, mert nem theológus, még határozottabban nyilatkozik: »Azt hitte volna az ember, hogy a haladás eszméjének valósítása az, a miért az úgynevezett orthodoxizmus kigyót békát kiált reánk. Pedig fejtegetésed után azon veszi magát észre az ember, hogy biz itt csak *alaki változásról* van szó. Első példa a vallások történetében, hogy vallásfelekezeti fejlődés nem theológiai, hanem *esztetikai* alapon megy végbe. A vallás pedig nem esztetikai intézmény. Csudálni való, hogy Szemlebeli szomszédod, Hochmuth Ábrahám rabbi, ki pedig — hisz azt is téled tudom azok után, a miként a Szemle múlt évi októberi füzetében (M.-Zs. Sz. III., 568. l.) róla nyilatkozol — jó theológus hírében áll, ez alapkérdésre nézve oly elfogadhatatlan módon nyilatkozik (u. o. 697. lap, 8. során). Annál is inkább üdvös lesz, a haladás kérdését abban nem hagyni. Sajnálni való, hogy a M.-Zs. Szemle ily életbevágó kérdések megfontolásához eddigelé nem nyújtott elegendő erélyes impulzust. Ha folytatod leveleidet a Szerkesztőséghez e tárgyban, tán öreg napjaidra még jót is teszel. Soh' se félj attól Izsák, hogy akadémikusnak megválasztanak a zsidó irodalom révén.« A t. szerkesztőség is biztatni sziveskedett, hogy csak valóítsam fenyegetésemet, melylyel legutolsó leveletem bezártam, ámbár másrészt — tán csak tévedés volt — nem örvendeztette irodalmi mézes heteimet azzal, hogy munkatársai díszes sorában nekem is nume-

rust juttatott volna. Így tehát sokoldalról belesodorva a mi haladásunk kérdésének görgetegébe, folytatom, t. Szerkesztőség, szerény gondolataim kifejtését.

Igaza van barátomnak fent idézett szavaival, hogy az, a mit ez idő szerint haladásnak nevezünk, valójában nem lehet annak igazolható. A vallásos élet rugója nem az aesthesis. Az egy Strauss Dávid Fridrik kívánta, ha jól értesültem, a vallás által felköltött lelkületet esztetikai hatásoktól előidéztetni, midőn »*Ó és Új hit*«-ében a templomlátogatást a színház és hangverseny látogatásával kívánta helyettesíteni. Elferditeném a »neologizmus« bevalott célzatát, ha azt fognám rá, hogy ő is ennek az eszmének hódol. Sőt épen ellenkezőleg, ő a vallásos haladás teljes kérdését a *templomba* koncentrálja. Kántor nélkül az ő haladása nem fogantatható. Töröld el a kántort, nincs tere az ilyen haladásnak. Egy közönséges minjanban — pedig hagyományunk jogos és értelmes felfogása szerint ez ép oly gyülekezet, akár bármely parádés »istentisztelet« — a haladás eszméje, már a mint a »neologizmus« a maga gyakorlatában érvényesíti, valóóságos kifejezésre nem juthat. Az *egyén* egészen eltörpülne, úgyszólván feleslegessé válnék az ily irány uralma alatt; legfeljebb mint templomlátogató — így szokták nevezni — mint néző és hallgató, tán még mint kritikus is bír szereppel. Ily tényezők nem lehetnek eleven motorok a vallásos élet fejlesztésében.

Ne tessék félreérteni, tisztelt szerkesztőség! Nem tartozom azok közé, kik az istentisztelet *külső* nyilvánulását kevesre becsülik. Sőt sokra becsülöm a vallásos élet tényezői között, mint a vallásos eszmétől áthatott lélek, az Isten után epedező áhítatos lélek nyilvánulását, mint törekvést gondolataink világát a végtelennel kapcsolatba hozni és végül — a zsidó intézményről szólván — mint hathatós alkalmat, vallásunk *hagyományos* mozzanatait ápolni és lelkünkben feleleveníteni, minek egyik értékes tényezője már maga az imádság nyelve, a szent nyelv, a zsidó régiség és örök gondolatainak megjelenítője.

Nyilvános kultuszunk, a mint az történelmileg fejlődött és azon hivatása szerint, hogy a zsidó közérzületnek ünnepélyes kifejezésül szolgáljon, e rendeltetésének három irányban köteles szolgálni. A művelt tudat három mozzanatának tartozik megfelelni, és csak úgy oldja meg feladatát, ha az istentisztelet e három belső tényezőinek harmonikus egysége kiegyenlíti mintegy

azt az ellentétet, mely közöttük a felületes szemléletre nézve lát-
szólag fennáll. E három mozzanat: 1. a zsidóságnak, mint nép-
nek s vallásnak múltja, hagyományai; 2. a zsidóságnak mint val-
lásfelekezetnek a jövőidőkre nézve táplált világfelfogása; 3.
a zsidóságnak a jelen időben hagyományai által ápoltt és aspirá-
ciói által buzdított erkölcsös és vallásos közmeggyőződése. E
három feladaton fordulnak meg a templomi élet összes tényei,
ennek szolgál hagyományos istentiszteletünk a liturgia nyelvvel,
a tóra és a proféták felolvasásával és magyarázásával, értem ez
utóbbi alatt a feladata színvonalán álló prédikációt: a czéljával
összhangzó derását. Egyéb feladata a templomnak nincsen és saj-
nos módon háborgatná a zsinagógát e feladat teljesítésében azok,
kik azt oly törekvések eszközévé akarnák tenni, melyek bármily
nemesek és dicséretesek, a három fentemlített mozzanat keretébe
egyáltalán nem tartoznak. Minden komoly intézményt az általa
teljesítendő hivatás tudata jogosít fel életre és tesz a társada-
lom egyik kiegészítő alkotó részévé.

A mi azokból, a mikkel a t. szerkesztőség figyelmét a fön-
tebbiekben igénybe venni merészkedtem, következik, világosan az,
hogy holmi eszthetikai mázolás s kendőzéssel nem segíthetünk
azon, a mi talán hézag lehet nyilvános templomi szolgálatunk-
ban. Ily hézag csak a 3. alatt körülírt rendeltetésének teljesí-
tése körül foroghatna fenn. Már pedig a *közmeggyőződés* orga-
numa ily esetben nem a muzsika volna, kifejezői meg nem azok
az alakí csesebecsék, a mikről mult levellem alkalmával, persze
csak ugy futtában, megémlékezni bátor voltam.

De fennforog-e komolyan a jelzett irányban valami hézag?
Szorul-e zsinagógánk — kiejtsük-e a végzetes szót? — *reform-ra*,
ha a fent kitűzött mértéket akarjuk alkalmazni jelen állapotaira?

Fejtegetésem még nem ért odáig, kedves Szerkesztő urak,
hogy e kérdésbe bocsátkozhatnánk. Még van előzetesen elintézni
való egy pár mozzanat, melyekre nézve szót kérek mához négy
hétre. Nem vagyok az az ember, a ki a konkluzión kezd.

Ugy-e nagy feneket kerítettem tőprenkedéseimnek? De hisz
ketten vannak, győzik olvasni, meg tán fecsegni se tőlem halla-
nak legelőször. Isten velünk!

Maradtam stb.

Budapestben, 5647. Kiszlev hó 19-én.

UNGÁR IZSÁK.

A modern hitszónoklat és még valami.

Bármennyire idegenkedem az olyan vitáktól, melyekben
meddőségünkél fogva vajmi kevés köszönet szokott lenni, még
sem állhatom meg a hozzászólást a M.-Zs. Sz. októberi és deczem-
beri számaiban megjelent »A Jesibák« és »A haladás« című
közleményekkel szemben.

Már e közlemények elseje válaszra serkentett ugyan, de
egyrészt a benne uralkodó hang, másrészt az említett meddősége
az efféle vitatkozásoknak, jobbnak találtatták velem a hallgatást,
azon édes reményben, hogy a túlzott őszinteség ilyen kifakadásai
talán ezentúl elmaradnak. De »az öreg Ungár I.« ur koránt sem
lévén hajlandó egykönnyen kapitulálni, a M.-Zs. Sz. folyó havi
füzetében ismét meglepő ifjú hévvel hányja mérges nyilat nem
csak egyenes ellenfelére, hanem az egész úgynevezett neologságra.
Hogy U. ur a jesibákat megannyi »zsidó theológiai akadémiák-
nak« mondja, melyek csak abban térnek el hasonló főiskoláktól
hogy »tanárok, órarend, bizonyítványok« nincsenek, ez csak egy
újabb bizonyítéka az ismert közmondásnak: De gustibus . . . .
De míg U. ur első levelében főkép a védelemre szorítkozik és
ama régi zsidó szólam szerint cselekszik: »A kútba, melyből
vizet merítettél, ne dobálj követ«, addig másik episztolája már
igazi ostromot kísérel meg a »neolog« zsidóság ellen, még pedig
irgalmatlan általánosságban, kivétel nélkül.

Igy p. U. ur a bel- és külföld elhalt és még élő modern
rabbijaiban egyebet sem lát, mint a »lutheránus pásztorok« hí
képmásait, kik »frázisok elsajátítására külön iskolákban készül-
nek.« U. ur e szerint visszakívánja az egyiptomi húsos fazekakat,
visszakívánja ama rabbikat, kik szellemi bakugrásokkal és a
szentírás szavaiba burkolt élezeikkel gyönyörködtetnék nyájukat.
Elhisszük U. urnak, hogy őt egy modern prédikáció válogatott
nyelvezetével és átgondolt tartalmával ki nem elégíti, de át nem
látja-e egyúttal, hogy minden »szemfényvesztés« nélkül a művelt
és művelődő zsidó mégis egy eszthetikai tartalmú és formájú be-
szédben is látja a haladás egyik nyilvánulását?

Mint gondolkodó zsidónak, U. urnak tudnia kellene, hogy a
proféták beszédei, noha nem készülhettek lutheránus minták
után, mégis a szép szavakba foglalt eszmék által gyakorolták és
gyakorolják nagyszerű hatásukat; miért is volna hát a modern

hitzónoklat eszménye egyebütt keresendő, mint a szentírásban magában? Vagy talán jobban emlékeztet a »derásá« a próféták ékes beszédére, mint a mai prédikáció? Ezt talán U. ur sem lesz hajlandó állítani.

De a prédikáció U. ur előtt, úgy látszik, egyáltalában nem valami sokat jelentő dolog, hanem a fő, mit tudni akarna: mi a neologizmus lényege? »Én épen a haladást nem látom a neologizmusban«, ezek U. ur szavai egyik helyen. Nos, megvallom, nem könnyű dolog a haladás fogalmát, a hogy ezt a »neologusok értik«, definiálni. De szem előtt tartva Hillel példáját, megkísérlem a lehető legrövidebb és legvilágosabb úton.

A haladás, t. U. ur, nem más, mint az ész felülkerekedése a vallás terén is, honnan évszázadokon keresztül teljesen száműzve volt. A zsidóság gondolkodó része nem hajlandó tovább is egyformán szentnek tartani mindent, mi »irva« van. Az úgynevezett neologusok java része oly igaz szívvel csügg zsidóságán, mint akár U. ur, de ebből még nem következik, hogy a zsidóság álló vízhez hasonlítson, melyhez a józan ész soha ne férhessen. A haladás szelleme nem engedi többé, hogy a rabbi egyedül a talmudból merítse lelke táplálékát és a kor tudományával, mint valami idegennel álljon szemben, melyet már csak saját tudatlansága folytán ócsárolni kénytelen. Igaza van U. urnak, hogy a zsidóság őrei még kevés évvel ezelőtt jobbára a talmud emberei közül kerültek ki és épen azért bűnös meggondolatlanság volna, fitymálólág és kicsinylőleg nyilatkozni a régi rabbik önzetlen és őszinte működéséről; de következik-e ebből, hogy korunkban is a zsidóságnak csak talmudi korifeusokra volna szüksége, hogy jövőjét megmentse? Teljes elismeréssel kell bizonyára hogy legyünk azok iránt, »kik világeletökben nem sajnálták éjjeleiket a talmudtól és Isten akaratának megfelelő, szabad idejüket a szent tanba mélyedéssel töltik«; de megelégedhetünk-e a jó erkölcsessel és tiszta vallásossággal tudományos képzés nélkül? És vajjon eleget tesznek-e azon bizonyos »akadémiák« ezen korunk szabta követelményeknek?

A haladás, mely »századunk igaz gyermeke«, nem lehet tehát más, mint a tudomány tekintetbevételé és méltánylása a vallással kapcsolatban. Nem elégítheti ki azért még a rabbit sem a talmud egyedüli ismerete, hanem méltó, hogy azok nyomdo-

kaiba lépjen, kik széles tudományokkal új fényt árasztanak a zsidóságra és kitartásra intik a hívőket.

De U. ur a neologizmusról szólva, nem ennek számos jeles képviselőit és szószólóit tartja szemé előtt, hanem azokat, kik valástalanságukat illetik ezen névvel. Ha U. ur a zsidó tudomány új képviselői és munkásai közt tartana szemlét, bizonyára nagyobb óvatossággal és kimélettel mondana ítéletet az általuk életbe hívott templomairól a zsidó tudománynak és alig tagadná nagy jogosultságukat a »talmud-akadémiák« mellett is.

N.-Atad.

STEINHERZ I.

Az országos rabbiképző intézet.

Intézmények kétféleképen keletkezhetnek, vagy az összességben uralkodó eszmék hatása, az általános szükségérvet által, a mely esetben az összesség tartja fenn azokat értéküknek megfelelő áldozatok árán és jellegüket is meghatározza, vagy pedig egy szűkebb kör magasabb kiválmalai által teremtetnek meg s akkor az intézményeknek kell az összesség szellemére kihatniok, míg nekik megfelelő állapotok nem jönnek létre. Az intézmények ezen utóbbi csoportjához tartozik a rabbiképző intézet is. A magyar zsidóság e célra szánt áldozatai nélkül, sőt egy részének akarata ellenére, állítottott fel az intézet, mely hivatva van a zsidóság összes nyilvánulásaiban való tudományos ismeretének fejlesztésére és arra, hogy okulva a századunk vallásos mozgalmi által nyert tapasztalatokon, az életbe kiküldött növendékei által hazánkban felekezetünk vallásos életét a káros befolyásoktól megmentse és annak új impulzusokat adjon. Eddig azonban csak azon tény bizonyulhatott kétségtelennel, hogy a zsidóság tudományos ismerete legalább is oly módon van képviselve ezen intézet, mint bármely más külföldi szakiskola által, úgy hogy joggal várható az itt fejlődött nemzedékektől is nem távol időkből a zsidó tudomány olyan művelése, mely a külföldi mellett bátran megállhat. Nem szabad kevésre becsülnünk a hasznót, mely ebből a nemzeti irodalomra és kulturánkra általában háramlik; egy tudománynak irodalmunk számára való meghódítása mindenestre a nemzeti irodalmunk számára való meghódítása és emlékedését jelenti. Ha a nemzetre nézve ezen intézet, mint a magyar tudomány

és kultúra fejlődésének egyik tényezője, nem lehet közömbös, a zsidó felekezetre nézve a vallásos élet és fejlődés szívének kellene lennie. Azt kellene várunk, hogy az egész zsidóság vele szoros összeköttetésben álljon, fenntartásának és fejlődésének tényezői iránt a legnagyobb érdeklődéssel viseltessék, ezt várhatnók legalább mindazoktól, a kik belátni képesek, hogy csak az képviselheti vallásos életünket, a ki a tudomány eredményeivel, a zsidóság vallásos eszméivel, azoknak minden nyilvánulásával a történelemben, az irodalomban és vallásos intézményeinkben számot vetett, a ki egységes világnézettel bír és ismerője a zsidóságnak. Miután azonban nagy része hazánk zsidóságának ezen intézet felől kellőleg tájékozva nincsen, egy része meg éppen nem tudja fölemelkedni azon magaslatra, melyet annak méltánylása megkíván, iránta ellenséges indulattal viseltetik, felekezetünk oly közömbösen és lelketlenül viselkedik iránta, mint-soha felekezet ilyenmő intézettel szemben. Ezuttal csak egy ténnyt akarunk kiemelni. Az orsz. rabbiképző 20 hallgatóját évenként 400, mond négy száz forinttal segélyezi. Hogy minő állapotok uralkodhatnak ott, a hol minden hallgató önmagára van utalva s ilyen támogatásban részesíttetik, mindenki elképzelheti. Elenyészőleg csekély áldozatot kellene hozniok hitközségeinknek, azokhoz képest, miket a német zsidók hoznak három rabbiképzőjük fenntartására hogy a rabbiképző hallgatóiról gondoskodva legyen. A községek magatartásáról a rabbiképzővel szemben más tekintetben ezuttal nem kívánok szólni. Illetékes körökben azonban meg kellene gondolni azt, hogy ha a rabbipálya legalább a nem kivételes esetekben kezdetétől fogva mártírsággá lesz, a rabbiállás méltósága s vele együtt a vallásos élet nagy kárt szenved. Oly állás, melyre tehetséges ember nem lép, mert sorsa örökös küzdelem lesz, okvetlenül sülyedni fog, a mit a rabbiállásnál bizonyára senki sem fog óhajtani azok közül, a kiknek vallásuk ügye szívéikön fekszik.

Daczára a közömbösségnek, melylyel felekezetünkben találkozunk, ott, a hol a rabbiképző létérdekeiről van szó, ha bírálgatni kell, van bíráló és bírálati tárgy elég. Az előadott tárgyakról, a zsidó tudománytól kezdve le egészen a legkisebb alsó tanfolyambeli tanulónak magatartásáig, minden bírálat tárgyat képezi.

Legujabban Ungár Izsák úr, a ki magát »közönséges zsidónak« nevezi, amugy mellékesen kétszer is intézett támadást a rabbiképző ellen. Első levelében ennek föléje helyezi a jesibát,

a hol nem »kaptafázzák« az embert rabbivá, a másodikban pedig, melyben a *haladásról* közöl velünk vallásbölcseleti fejtegetéseket, a rabbiképzőkből kikerülő rabbioknak azt veti szemükre, hogy »olyan frázisokat köszörülnek, mint a lutheránus pásztorok« és hogy »ily frázisok elsajátítására külön iskolákban készülnek.« Mondhatnók ugyan, hogy ha Ungár úr »olyannak érzi magát mint Mahomet,« mi csak olyanok akarunk lenni, mint apáink, a kiknek nem kellett Muhammed prófétasága.

De mivel e folyóirat t. szerkesztősége kétszer is helyet adott nyilatkozatainak, szükségesnek tartjuk a következőknek kiemelését. A hivatásra való rendszeres kiképzés a modern kultúra követelménye, mert abban minden hivatás az embernek összes erőit igénybe veszi és az egyén azon sajátosságait, melyek e hivatással össze nem egyeznek, éppen ezen utóbbi érdekében el kell távolítani, az ahoz szükségeseket a lehető legjobban fejleszteni, a mit csak rendszeres tudományos nevelés tehet. Lehet, hogy van, a ki ennek szükségét be nem látja és azt akarja, hogy nyugati kulturember a mi európai viszonyaink közt olyan igényekkel birjon, mint egy amóra az Eufrátes datolyaerdőkben gazdag partjain, vagy hogy nem a középkor pedagogiája, az sokkal tökéletesebb, hanem a mult századnak lengyel vagy német ghettopedagogiája vétessék alkalmazásba, de az ilyen aztán ne szónokoljon haladásról. Az sem állhat meg, a mit Ungár a rabbiképzőről mond, hogy ott »frázisok elsajátításával« foglalkoznak. Legalább nem igen bizonyít mellette azon körülmény, hogy 28 heti óra közül *egy* fordítatik homiletikai gyakorlatokra, a többi mind szorosan tudományos kollegiumokkal van betöltve.

E kollegiumok mind a zsidó irodalomnak, történelemnek különféle korszakaiból veszik tárgyukat s ha a zsidóságnak összes nyilvánulásaiban való ismeretét eszközlik, nem kell tartanunk attól, hogy vallásos életünk képviselői majd »olyan frázisokat köszörülnek, mint a lutheránus pásztorok« szellemben, tartalomban, formában zsidóvá teszik tanításukat vallásos eszméink, multunknak, irodalmunknak, nagy gondolkodóink és intézményeinknek ismerete és szeretete, melyek egyedüli tényezői a historiai folytonosságnak. Így a predikáció egész valójában zsidó lesz, hivatva lesz kihatni az életre, mert nem fog elzárkózhatni igazságai elől komoly művelt ember, igaz hirdetőjévé lesz az Isten akaratának, mely az emberiség ideális törekvéseiben, Izraél val-

lások és erkölcsi eszméiben nyilvánul, s nem fogja egynémely olcsó böleseségekből táplálkozó ember diszkreditálhatni ezen egy szóval: »prédikáció!« — mint ez manapság némely körökben divatos. Engedelmességet, követést fog első sorban a vallásos gondolkodásunkhoz és életünkhöz annyira hűtlenné lett műveltebb elemtől (a »gondolkodó zsidóktól«, kikre Ungár úr hivatkozik) kívánni, mert a megismerés legmagasabb fokán fogja megmutatni vallásos eszméinknek és intézményeinknek értékét, nem lesz »muzsikaszó«, melyet a közönség meghallgat, a nélkül, hogy tanait az életben megvalósítaná, fejlődést, haladást fog jelezni a zsidó prédikáció évezredes történetében éppen úgy, mint vallásos életünkben. daczára annak, vagy éppen azért, mert a zsargon, pikáns elferdítése a biblia szavainak és valótlán ötletek, amik után Ungár Izsák úr — úgy tetszik, annyira epedez és sóvárog, hiányzani fognak belőle.

Ungár úr azon eljárást követi, hogy minden káros jelenséget, mely vallásos életünkben észlelhető, melyben bizony kevés része van az alig egy évtizedes rabbiképzőnek, »a minden vezérlő igazság nélkül szükölködő, a meggyőződés melegétől nem hevített neologizmus« elnevezése alá foglal, s kétségtelennek látszik, hogy ez alá foglalta azt is, a mi a haladó községek vezetésére hivatott közegeket arra feljogosítja, a tudományt, »mely nem vall, nem tanít, nem hirdet, hanem a benső vallásos fejlődést mellékesnek hiszi, és mindenkori állapotát úgy látszik paktumnak tekintti stb.« Csak ily fölvételnek konzekvenciája lehet az is, hogy a »kaptafázott« rabbinusokat is amaz elnevezés alá foglalja. Tökéletesen igazat adunk Ungár urnak abban, a mit vallásos életünk bajairól, a »neologizmus« közömbösségéről mond, azon kiegészítéssel, hogy a zsidóság igazi ismeretére nézve, az »orthodoxok« egy szikrával sem jobbak amazoknál s nagy részük a vallásos érzés hiánya tekintetében kiállja a versenyt amazokkal. De aki ismeri a zsidó tudomány történetét az utolsó félszázadban, a ki ismeri ama vallásos mozgalmak történetét, az tudja, mennyire nem tekintetett a zsidóság »belső fejlődésének mindenkori állapota paktumnak«, az tudja, hogy ama tudomány fejlődésének minden fázisa egyszersmind a vallásos fejlődés, hogy az azt művelő egyéniségek alakulásában mennyire észrevehető a zsidó vallásos gondolkodás befolyása, hogy annak legkiválóbb termékei a vallásos élet és fejlődés egyes momentumainak köszönhetik létrejöttüket. És ennek a

tudománynak az átültetője s tovább fejlesztője a rabbiképző intézet: a ki az egyiket megtámadja, ugyanazt tette a másikkal is. Igazságossá e tekintetben csak a történelmi felfogás tehet, annak a megismerése, hogy egy nép szellemének egész fejlődésében annak legnagyobb, valamint legkisebb nyilvánulásaiban egy azon törvényszerűség uralkodik, hogy a ható erőknek, uralkodó eszméknek megismerésére nézve ezeknek minden nyilvánulása az egyéniségek fejlesztésében, az irodalmi termékekben és az intézményekben fontos, mely nyilvánulások közül a cikkiró urnak meglehetősen sok jelentéktelennek látszik.

Nincs szándékunkban tovább foglalkozni Ungár Izsák úr czáfolásával. Csak egy körülményt akarunk mégis kiemelni. A modern zsidó tudomány, bizonyára nem hiuság és dicsvágy, nem hideg és érzéktelen tudósok műve, kiknek meggyőződésük nem volt. A kik életüket oly téren való munkássággal töltötték, mely ugyancsak csekély külső eredménnyel jutalmazott, a kik között a legnagyobb a zsidóság egyik legszentebb intézményének kutatásától nem sajnálta éjjeleit — ezeket ugyanazon szelleme az Isten félelmének és szeretetének töltötte el, ugyanazon szelleme a szentségnek, ugyanazon bizalom Izrael választottságában és tanainak jövőjében, mint apáinkat.

Csak nehezen szántuk el magunkat ezeknek közzétételére, de szükségesnek tartottuk egyszer ezeknek elmondását, habár erős meggyőződésünk, hogy idővel a rabbiképző minden növendékét úgy fogja nevelni, hogy saját egyéniségét és erkölcsileg megokolt akaratát fogja szilárd pontnak tekinteni, mely utóbbit nem vezetteti a viszonyok által, úgy, hogy nem fogja magát utján elcsüggesztetni, sem elhagyatottsága, sem a közönség tájékozatlansága, sem az idősebb nemzedék azon része által, mely be akarná csapni maga után az ajtót, legkevesébbé pedig ily kevésé alapos nyilvános megátmadások által.

Budapest.

SCHREINER MÁRTON.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tagadhatatlan, hogy nagy hálával tartozunk a vallási és közoktatási miniszter urnak az izr. anyakönyvek vezetése és a kerületi beosztásait rendező rendeleteért; nemcsak azért, mert ezután az anyakönyvek vezetése mindenütt kifogástalan lesz, hisz

tudjuk, hogy az ország legnagyobb részében eddig is rendesen vezették azt; hanem főleg azért, mert a rendelet szelleme más bajok orvoslására is czéloz. Ilyféle visszaélésekről akarok ezuttal szólni, melyek természetiknél fogva valóban olyanok, hogy felekezeti életünket aláásni és bennünket a világ előtt neveltségek képtelenek tenni képesek. Értem ez alatt: az oly rég óta elharapódzott bajt, hogy nálunk boldog, boldogtalan oly szertartások végrehajtásával is foglalkozhatik, melyek csak a papok hivatását képezhetik. Elég nálunk, hogy valaki hosszú kabátot viseljen és már kvalifikálva hiszi magát, mások meg őt, hogy papi funkciókat végezzen. Általános bevett szokás szerint pedig a kántor pláne papot helyettesíthet és elérkezett azon időszak melyben, hogy a szakírás szavaival éljek (וּדְרָה דְּעַמֵּי כְּהֵן) minden avatatlan papnak ismertetik el.

Ha megvizsgáljuk a dolgot, akkor látjuk, hogy két ok hozta ezen fonákságot létre:

Először. Határozottan állíthatjuk, hogy maguk papjaink segítették elő a baj elterjedését; mert vannak, a kik nem átalják hattárával tudatlan egyéneket felruházni, és ez oly tett, mely megbocsáthatatlan, már azért is, mert tudatlan embernek tilos fegyvert kezébe adni, nehogy magát vagy másokat megsebesítsen. Valószínűleg ezen papok azon nézetben vannak, hogy rabbioklevél osztogatása által híres emberekké válnak. Igaz, hogy a diplomával felruházott kántor és professzionátus csavargó mind a négy világtájon keresztül viszi hírnevét; de hogy milyen hirt szerez a hattará alóirójának, azt tiszt. olvasóim ítéletére bízom. És így a mellett, hogy bajt okoz könyelműsége által — maga-magának többet árt, mint használ.

A második ok a községekben lelhető fel, azon kisebb-nagyobb községekben, kik fényüzésnek vagy igának tekintik rabbit vagy rabbihelyettest tartani és megelégszenek װ-al, ki vagy igen kétes forrásból eredő, vagy épen semmi hattárával nem bír. És az ily egyének aztán figyelmen kívül hagyva alaptörvényeinket, valamint az országos törvényeket, esketnek mindenkit — ki a honoráriumot lefizeti.

Száz meg száz példával bizonyíthatnám be állításom valódiságát, de megelégszem egy oly eset illusztrálásával, mely egyik községben történt meg.

Özveggy férfit, özveggy asszonyt vett nőül; pap nem lévén ama

községben, a kántor végezte éveken át az esketéseket, így ezen esetben is. Eljött a vőlegény és menyasszony, letette a taksát és minden további kérdés mellőzésével — annak rendje és módja szerint összeadtattak.

Rövid idő múlva községembe jött ezen házaspár lakni, és miután nem igen férték össze, a férj minduntalan hozzám jött nejét bepanaszlandó. Én pedig, ki a nőt ismertem, tudtam, hogy férje hazug rágalmazással illeti; feddő szavakkal bocsátám el. Megunva a férj a hasztalan rágalmazást, azon kijelentéssel keresett ismét fel: hogy nejenek, kinek első férje élő gyermek hátrahagyása nélkül halt el, annak fivéréntől chaliczája nem volt. Utána jártam és meggyőződtem, hogy most egyszer a férjnek teljesen igaza van; kénytelennek éreztem magamat (Ében Haézer 159. §-a szerint) őket a végelválás szükségére figyelmeztetni. Azon idő óta ezen házaspár elválva él és meg is indította a végelválási keresztet.

Nem állhatom meg itt felemlíteni, hogy egy általam ismert faluban csak nemrég köttetett egy házasság, melynél egy boltos-koreszmáros végezte az esketést. Hogy mennyiben felel ez meg az országos törvényeink által előirt követelményeknek, arról jobb hallgatni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ur rendeletéből kitűnik ugyan, hogy ezután csak is az anyakönyvvezető vagy helyettese végezheti az esketéseket, de kérdés, fog-e ez változtatni a dolgon.

Ha figyelmesen kisérjük a lapokat, számtalan pályázatot találhatunk, melyekben tanító és anyakönyvvezető vagy kántor és anyakönyvvezető egy személyben kerestetik. A tanító, ha okleveles, azt hisszük, már bir kvalifikációval az anyakönyvvezetésére; a kántor pedig, mint azt eddig is sok példa mutatja, megtudja szerezni, és így marad majd minden a réginél.

Az ügyhöz méltó dolog volna gondolkodni azon mód fölött, melylyel a bajon segíteni lehetne! A legjobb miniszteri rendelet hiába való, midőn meg nem tartjuk vagy épen kijátszszuk. Jó törvényt alkotni könnyű, de intézmény csak lelkiismeretes emberek által valhatik jóvá és czélszerűvé.

Devecser.

SCHWARZSTEIN S. B.

Tekintetes Szerkesztőség! A M. Zs. Szemle novemberi számában 619. lapon azt mondja: a gyermek csak ott vezetendő be az anyakönyvbe, a hol született. Ezzel szemben bátorkodom Önökkel a következőt közölni. A gráci rabbi, dr. Mühsan tisztelt barátom azt beszélte nekem, hogy a magyar kormány egy hasonló esetben másképp ítél. Egy magyar földbirtokos felesége Stájerországban gyermeket szült és ez a magyar kormány beleegyezésével Magyarorszában immatrikuláltatott.

Együttal megírom azt is, hogy a minap Grácban az oda-való zsidó hitközség abbéli kérelmével, hogy az ott lakó magyar zsidók kultuszadót fizessenek, elutasított azon megokolással: ha az illetők Magyarorszában fizetik az adót, nem kényszeríthetők arra, hogy Grácban is fizessék.

Maradtam stb.

Körmend.

EHRlich.

Válasz:

Az idézett helyen adott feleletünk föltétlenül helyes. Ehrlich főrabbi ur példája nem bel- hanem külföldön született gyermekről szól s ily esetben, a szülők folyamodására, a miniszter megengedheti, hogy a gyermek itthon anyakönyveltessék.

A kultuszadót illetőleg a közlöttől eltérő döntés nem is volt várható.

*

Tek. Szerkesztőség! A rendkívül szeretetreméltó készség, melylyel a tekintetes Szerkesztőség az izr. anyakönyvvezetésre vonatkozó rendeletek hézagossá voltánál fogva fölvilágosítani sziveskedik hazánk anyakönyvvezetőit, a kik igen gyakran azon kényszeriségbe vannak helyezve, tanácsot kérni, esekélységemet is buzdítja, a tekintetes Szerkesztőséget a következők iránt tiszteletteljesen megkérdezni:

Miután születési és halálozási esetek azon hely kerületi anyakönyvébe vezetendők be, a hol azok történnek, valószínűleg ugyanily eljárás követendő házassági eseteknél is. Azonban az ismeretes miniszteri rendelet úgy intézkedik, hogy az összeadásal megbízott rabbinak kötelessége az összeadás megtörténtéről az anyakönyvvezetőt három nap alatt értesíteni.

Ha most a vőlegény és az ara *más-más* anyakönyvi kerületben laknak s az esketés megint *más* anyakönyvi kerületben tör-

ténik, melyik a rendes illetékes rabbi, ki az összeadásra való felhatalmazást megadja és hol anyakönyvelendő ilyen házasság, hogy a törvényes intézkedéseknek tökéletesen megfeleltessék?

Továbbá szíves fölvilágosítást kérek, vajjon oly összeadásoknál, melyek a jegyesek lakhelyében, t. i. ha a vőlegény s az ara *egy s ugyanazon a helyen* laknak, keresztülvihetők, *külön* születési és kihirdetési bizonyítók okvetlenül kiállítandók-e, hogy az esketés bevezetésénél a házassági könyvhöz fűzessenek?

Kiváló tisztelettel stb.

Szakoleza.

WEISZ SAMU,
anyakönyvvezető.

Válasz:

Ad 1. A jegyes felek tartózkodási helyére illetékes rabbik kötelesek az esküvő helyén lakó rabbit *delegálni*; a házasságot az eskető rabbi saját anyakönyvébe iktatja, *anélkül* hogy ily esetben a delegáló rabbikat az esketés végbemeneteléről értesíteni köteles volna.

Ad 2. Nem állítandó ki sem egyik, sem másik.

*

Tekintetes Szerkesztőség! A »M. Zs. Sz.« deczemberi füzetében azon kérdés vetetett föl, vajjon »az érvényben levő miniszteri rendeletek (helyesebben: a törvény) értelmében a 3. korosztályt meghaladott ifju hatósági engedély nélkül nőülhet-e még most is, mióta a 4. korosztály is sorozás alá kerül, vagy nem?«

Miédön fölteszem, hogy ezen kérdésnek illetékes helyről folyt eldöntése a legtágabb köröket, kiváltképen a lelkesi hivatalokat érdekelni fogja, czélszerűnek tartom azon miniszteri rendeletet, mely Komárom megye alispáni hivatalától intézett kérdés következtében 1885. évben kibocsátottat, köztudomásra hozni.

Másolat. $\frac{20155}{XI}$ sz. Magyar kir. Honvédelmi Miniszter.

Komárom vármegye közönségének.

A megye alispánjának folyó évi április 17-ről 3071. sz. alatt kelt felterjesztése következtében, melyben felvilágosítást kér adatni arra nézve, vajjon a harmadik korosztályban ideiglen felmentett, vagy ideiglen hadképteleneknek nyilvánított és visszahelyezett védköteleseknek kiadhatók-e a nőüléshez szükséges bizonyítványok, vagy pedig nőülési engedélyre van-e szükségük

azon esetben, ha az illető járásban a negyedik korosztály előreláthatólag a jövő évben fel fog hivatni, — értesitem a megye közönségét, hogy az 1868. évi 40. teziknek az 1882. évi 39. tez. által nem módosított 44. szakasza, valamint az 1882. évi 39. teziknek a szabadságolt katonák és honvédek nősilülésére vonatkozó 14. szakasza értelmében a nősilülés csak is a három korosztályon belől van korlátozva, s ennél fogva a 3. korosztályból már kilépett hadköteleseknek nősilülés végett még azon esetben sincs szükségük hatósági vagy honvédelmi miniszteri engedélyre, ha illetékes sorozó járásukban a negyedik korosztály kivételesen felhivatik vagy előreláthatólag fel fogna hivatni. *Budapesten*, 1885. április 26-án. A miniszter helyett *Gromon Dezső* s. k. államtitkár.

Kiváló tisztelem kifejezése mellett maradtam

Komárom.

SCHNITZER ÁRMIN.
főrabbi.

Válasz:

A honvédelmi miniszternek K. megyéhez intézett e rendeletéről nem volt, de nem is lehetett tudomásunk. Mult számunkban (M.-Zs. Sz. III. k. 688. l.) *Lövy Izidor* urnak Facseten, adott válaszuk tehát e rendelet értelmében *módosítandó*.

*

Tekintetes Szerkesztőség! Jóllehet röstelleni való dolognak tartottam eddig, hogy az annyira ócsárolt zsidó anyakönyvvezetés becses folyóiratukban oly mélyreható fejtegetések és kákán esomót kereső, de minden esetre rendszerre valló kérdezősködések tárgyává tétetik, mintha egy tegnap létesített miszteriózis intézményről volna szó és mintha az állami anyakönyvvezetés barátainak mentől nyomósabb okokkal akarnánk szolgálni: mégis magam is kénytelen vagyok e rovatot szaporítani és a tek. szerkesztőséget kérni, hogy a mult számukban közölt *figyelmeztetésre* (690. lap) való néhány észrevételnek tért nyitni sziveskedjék.

Nem szivesen szólalok fel; de mert féltő, hogy a főtisztelendő szegedi főrabbi úr nagy tekintélye előtt főt. kollegái és az anyakönyvvezetéssel ideiglenesen megbízott egyéb közegek meghajolnak s a visszaéléstől meghökkenve, egyik-másik tekintélyes község anyakönyvvezetőjének esketési levél iránti megkeresésére jövőben szintén *mindig elutasítólag válaszolnának*, a mi Chillul hassém-et okozó kollízióra vezetne: — lelkiismeretbeli kötelessé-

gemnek tartom kimutatni, hogy a panasztolt eljárás nem visszavétel, hanem emberies és törvényes köteleesség.

Azt mondja a főtisztelendő szegedi főrabbi úr, hogy a törvényesség bizonyítása a szülőnek kötelessége, nem pedig a hivatalnak. Helyes! Magam is így tartom és akárhány félnek inszinuációját, hogy hivatalból szerezném be az esketési levelét, a legerélyesebben visszautasítom azzal, hogy ez az ő kötelessége és *nem volna illő dolog, az illető papot a kiállításért járó díjában megrövidíteni*. De mi történjék akkor, ha a törvényes származásnak bementott újszülött apja vonakodik, vagy pedig gyámoltalansággal járó szegénysége és — ez is előfordult rögös gyakorlatomban, őrzöm a rá vonatkozó aktákat, — Amos 5, 11. miatt képtelen az esketési levelet beszerezni? Erre azt mondja a figyelmeztető főrabbi úr: »ha az apa a rendes esketési kivonatot be nem mutatja, akkor a következményeket lássa ő.«

Lehetséges-e? Vallásunk legsarkalatosabb tana, hogy Istennek szent népe legyünk, hogy mindegyikünk kötelessége oda törekedni, hogy Istenhez, a szeretet, *igazság* és könyörület eszményéhez mind hasonlóbbá legyön: és már most azt mondja nekünk tanítónk: »ha az apa a rendes esketési kivonatot be nem mutatja, *akkor a következményeket lássa ő*« — vagyis gyermeke törvénytelennek irandó be. Vajjon kit büntetünk ezzel: az apát vagy az ártatlan gyermeket? vajjon kit fosztunk meg jogától: az apát-e vagy a védetlen csecsemőt? Ki teheti Istenen kívül azt, hogy az apának bűnéért gyermekét sújtsa? Én nem merem tenni, mert mélyen szívembe van vésvé a prófétának intelme: Ne kövessetek el igazságtalanságot az özvegyeken, árvákon és szegényeken!

Kérdem továbbá, mi történjék, ha egy napszámban kenyerét kereső özvegy *utószülött* gyermekét törvényesnek jelenti be, de nincs esketési levele, *nem járhat szegénységi bizonyítvány után* és nincs senkije, a kivel levelet irasson, a melynek alapján esketési levelét *esetleg díj- és bélyegmentesen megszerezhetné*? Úgy tartom, akinek lelkébe vannak vésvé a prófétának eme szavai: »segítetek az elnyomotton, szerezetek az árváknak igazságot és fogjátok pártját az özvegyek ügyének« — az e kérdésben sem fog tanításuk szellemétől eltávolodni. Én köteleességemnek tartom az esketési levelet a jelzett esetben — valahányszor a magánfél annak beszerzésére nem képes — hivatalból, hivatalos használatra díj- és bélyegmentesen bekérni. De hát a főrabbi úr azt mondja: ez

visszaélés, ez által megfosztjuk a rabbit a díjtól, az államkincstárt pedig a bélyegtől; ha nem tudja az esketési levelet bemutatni, lássa ő a következményeket!

Vagy mit tevő legyek, ha a születési kórodákból jelentenek gyermeket azzal, hogy »törvényes, a szülék eskettettek itt meg itt, okmányuk nincs« és a midőn a szüléket a törvényesség igazoltatása végett megidézném, se hívők, se hamvuk? Beírtam a gyermeket törvénytelennek? Nem én! Annyiszor a mennyiszor hivatalból kívántam be az esketési levelet — három év alatt vagy harminczszor — *mindannyiszor* nyertem illő választ, *még Galicziából is* — és sikerült vagy husz egyént a törvénytelen származás égető bélyegétől megóvnom. Erre azt mondja a főtisztelendő szegedi főrabbi úr, hogy ez visszaélés, ez által megfosztották az illetők a bélyegtől az államkincstárt, a kiállítási díjtól pedig a rabbit.

Igen jól tudom, hogy sok főt. rabbi úr és az anyakönyvvezetéssel ideiglenesen megbízott egyéb közeg a szeretetet és könyörületet, meg a prófétákat nem ismeri el cynosurául — az anyakönyvvezetésre nézve: ezért utalok a positiv jogra. El szerint a származás minősége kinek-kinek veleszületett tulajdonsága és a szükséghez képest hivatalból védendő meg. Ezt mutatja a joggyakorlat. Ha pl. a férjétől elváltan élő nőnek új szülött gyermeke — ott a hol — törvénytelennek anyakönyveztetett volna, valóperre kerülvén a dolog, a bíró hivatalból állapítja meg a törvényes származást nem csak, hanem az illető anyakönyvvezető ellen a fenyítő eljárást indíttatja meg; szólván pl. egy 1885. febr. 25-én 523. sz. a. kelt curiai ítélet záradéka illetéknépen: »Ellenben minthogy . . . János, kinek törvényes apjával N. van bejegyezve, úgy . . . Zsuzsánna és . . . Mihály, akik mint férjtelennőtől származott törvénytelen gyermekek lettek az anyakönyvbe bejegyezve, mindaddig, míg azoknak törvényessége vagy törvénytelenessége fölött rendes per útján a bíróságok nem határoztak, a mennyiben a házasság tartama alatt születtek, *törvényeseknek vélelmezendők*: mindkét alsóbírói ítélet megváltoztatásával, a nevezett három kiskorú gyermek tartására szükség esetében a felperes is köteleztetik; egyszersmind tekintettel arra, hogy ezen gyermekeknek az anyakönyvbe eszközölt *helytelen bevezetése által büntetendő cselekmény jelenségei merültek fel*, az iratok az iratok a fenyítő bírósághoz áttétetni rendeltetnek. — Nemkülönben a

bpesti I—III. ker. kir. jbiróság a lelkész által törvénytelennek bejegyzett gyermekre nézve a férjes anya által indított atyasági keresetben 1886. évi márcz. 9-én 2449/86 p. szám alatt hozott és a bpesti kir. tvszék által helybenhagyott ítéletében felperest keresetével elutasította és egyidejűleg elrendelte, hogy ezen ítélet jogerőre emelkedése után az iratok az illetékes büntető bírósághoz áttétessenek, »mert a törvényes házasság tartama alatt született gyermek az A. alatti szerint törvénytelennek jegyeztetett be az anyakönyvben pedig a kihágási büntetőtkönyvbe ütköző cselekmény jelensége mutatkozik.«

Annak kimutatására azonban, hogy az anyakönyvvezető igenis köteles az esketési levelet esetleg hivatalból beszerezni, szolgálók még miniszteri rendeletszámmal és törvényparagrafus-sal is. A vallás- és közoktatási miniszter urnak 1880. évi aug. 16-án 22065. sz. alatt kelt rendelete a következőket mondja: »Az anyakönyvek vezetésével megbízott közegek *szigoruan köteleztetnek* a kereszteltek bejegyzésénél ezek törvényes vagy törvénytelen születésére nézve *biztos tudomást szerezni*, különösen az előttük ismeretlen szülőik gyermekeinél amazok házassági bizonyítványát bekövetelni.« Hiába fogná valaki azt mondani: »igen ám, ez csak annyit mond, hogy köteles az esketési levelet az apától bekövetelni, a mint ez a rákövetkező szakaszból is kitészik? a *biztos tudomás szerzés iránti köteletségnek* csak akkor feleltem meg, ha a szükséghez képest az illető eskető lelkészhez is intéztem kérdést. De ott van a kihágásokról szóló, 1879: XL. t.-cz. 60. §-a is, mely így szól: »Egy hónapig terjedhető elzárással és harmincz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő azon anyakvvezető: I. a ki az állam törvényei szerint érvényes házasságból született gyermeket — noha e körülményt tudta — az anyakönyvbe mint törvényest be nem jegyzi. — »Bátorkodom kérdeni a főtisztelendő szegedi főrabbi úrtól, ha Budapestről egy nő lemenne Szegedre szülni és gyermekét ő nála törvénytelennek jelentené be, de a bejelentő azt is közölné vele, hogy az illető nő Budapesten törvényes házasságra lépett, mely jelenleg is fennáll, — miként járna el a főtisztelendő úr? Ha való ezen állítás, akkor a gyermek kétségtelenül törvényesnek anyakönyvezendő; de miként fog az állítás valódiságáról meggyőződni? Kényszerítené a bejelentőt vagy az anyát az esketési levél bemutatására? Erre nincs hatalma. Vagy törvénytelennek írná be a

gyermeket, minthogy az ellenkezője nem igazoltatott? Nem hiszem, hogy ezt tehetné: mert ezt tiltja az előbb idézett §, és nem élhetne azon védelemmel, hogy igazolás hiányában a törvényes származásról nem volt tudomása; a *tudomás* mellett szól a védelem, a miért a törvényesség, illetve az ezt megállapító házassági állapot állított és közöltetett, hogy az esketés hol és mikor történt. Tehát nem volna más mit tennie, — ha az anyakönyvvezetés autonóm jellegére féltékeny — mint a pesti izr. hitközség hivatalához fordulni ily nyilatkozatkézzel, és legyen meggyőződve, hogy csekélységem az esketési levelet rögtön a legnagyobb készséggel megküldené neki, mit sem tartva a kilátásba helyezett *igen érzékeny leletezéstől*. Mert a leletezéssel való ijesztés teljesen alaptalan. Ott van a büntető törvény 397. §-a, mely szerint az anyakönyvek vezetésével megbízott közegek közhivatalnokok és azt csak a legszigorúbb fináncz sem fogja tagadásba venni, hogy közhivatalnak joga van közhivatal részére hivatalos használatra bélyegmentes okmányt kiadni, hisz éppen ezen közhivatali jellegén alapszik anyakönyvi ügyekben való beadványaink bélyegmentessége is, magától értetvén, hogy a megkereső hivatal *discretionális* kötelessége csak akkor állani elő ezen megkereséssel, ha okvetlenül kényszerítve van rá.

Kissé hosszúra nyúlt, de a czáfolandó volt »figyelmeztetés« nagy hordereje által indokolt levelemért a tekintetes szerkesztőség szives elnézését kérve, maradtam kiváló tisztelettel

Budapest, 1886. decz. 7.

GOLDHEIM LIPÓT,

a pesti izrelita hitközség anyakönyvvezetője.

*

Jegyzéke azon anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás-és közoktatásügyi m. k. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás.)

296. *Nyíregyháza* (Szabolesm.) Elnök: Czukor József. Anyakönyvvezető: Friedmann Károly rabbi. — II. A nyíregyházi orth. izr. hitközség anyakönyvvezetője: Friedmann Ignác rabbi.

297. *Pápa* (Veszprém m.) Elnök: Steiner Mayer. Anyakönyvvezető: Breuer Salamon rabbi.

298. *Szigetvár* (Somogy m.) Elnök: Blau Bernát. Anyakönyvvezető: dr. Klein Gyula rabbi.

999. *Csurgó* (Somogy m.) Elnök és anyakönyvvezetésért ideiglenesen felelős: Mayerhofer József.

300. *Marczali* (Somogy m.) Elnök: dr. Mitzger Miksa. Anyakönyvvezető: Marczali Mihály rabbi.

301. *Kaposvár* (Somogy m.) Elnök: Schwarez Samu. Ideigl. anyakönyvvezető: Büchler Salamon vallástanító.

302. *Ádánd* (Somogy m.) Elnök: Politzer Miksa. Anyakönyvvezető: Drexler Bernát rabbihelyettes.

303. *Tab* (Somogy m.) Elnök: Deutsch Mátyás. Anyakönyvvezető: Breuer Vilmos rabbi.

304. *Nagy-Bajom* (Somogy m.) Elnök: Böhm Ignác. Ideiglenes anyakönyvvezető: Schlesinger Ignác vallástanító.

Bözöd-Újfalu.

Ujabb adakoztak:

Schön Dávid hittanár gyűjtése Budapest, 12 frt 50 kr. — *Singer Izrael* néptanító ur gyűjtése Sátoralja-Ujhelyben. Izr. status-quo hitk. 2 frt, Neuvirth Adolf 40 kr., Behyna 40 kr., Singer Izrael 40 kr., xy, Lefkovitsch Johanna k. a., Reichárd Jenő, Zwicker E., Reichárd Mór, Löwy Adolf, Klein Salamon, Roth Izrael, Guttmann Izrael, Schwartz Ignác, Friedlieber Albert, Weinberger Emánuel, Frisch Hermann, Braun Mór, Lefkovitsch Mór, Kohn József, Reichart Mór, Gottlieb Rub., Grosz Benjamin, Grünvald Márk, Alexander D. Mór á 20 kr. = 4 frt 20 kr., összesen 7 frt 40 kr. — *Czukermann Jakab* gyűjtése Budapest: Blau Lajos egyévi önkénytes, műegyetemi hallgató 20 kr., Fleischmann Sándor egyévi önkénytes, ügyvédjelölt 60 kr., Gottlieb Lajos egyévi önkénytes 20 kr., Kronberger Adél 60 kr., Lebovits Izidor 20 kr., Lebovits Mór 20 kr., Moskovits Henrik egyévi önkénytes, joghallgató 20 kr., Székely Albert joghallgató, egyéves önkénytes 20 kr., Singer József 40 kr., Szilvássy Géza építész 20 kr., Schwarz József egyéves önkénytes 20 kr., Weinreb Ignác 20 kr. Összesen 3 frt 40 kr. — *Ehrlich Miksa* ker. rabbi gyűjt. Körmend. A hitk. pénztárából 2 frt, a Chevra Kaddisa 2 frt, a Bikur cholim 2 frt, a Czedáká 2 frt, a Nőegylet 2 frt, K. J. 1 frt. Összesen 11 frt.

Összesen 34 frt 30 kr. Eddigél befolyt 998 frt 91 kr. (M.-Zs. Sz. III. k. 621. l.) Az összes adakozás tesz e szerint 1033 frt és 21 krt és több rendbeli könyvet.

A netán még érkező adakozásokat szivesen veszszük és készséggel kimutatjuk. De a gyűjtést nagyjában s az e helyen reá való külön fölhívást befejezettnek jelentjük ki.

Az eredményt nem kicsinyeljük. A napi sajtó ily tárgyú fölhívásának a dolog természeténél fogva nagyobb a sikere; azonföül gyűjtésünk csak felekezeti körre lehetett szorítva, bár — s ezt hálásan kell külön fölemlitenünk — keresztények is szere-

pelnek az adakozók lajstromában. Mindent összefoglalva azért bátran elmondhatjuk, hogy tudtunkkal ez az első eset, hogy felekezeti lap felekezeti ügyben hasonló eredménnyel fölszóalt.

Másrészt azonban semmi okunk az eredménnyel magával eldicsekednünk. 650,000 zsidó lakik Magyarországon s egy teljes év gyűjtése alig hozhatott össze többet egyezer forintnál! Még jobban ránk pirit e tény, ha a helyeket nézzük, a honnan a pénz összegyűlt. Budapest alig van az adakozók közt méltó arányban képviselve; Szegednek még a neve sem fordul elő az adakozók között; hiába keressük továbbá Debreczent, Kassát, Pozsonyt; Nagy-Kanizsán csupán a gimnázium pár növendéke érdeklődött e becsületbeli ügy iránt. Ugy látszik, hogy a zsidóság nagyobb központjai csak a vezérszerep, a választások, az autonomia, szóval csupán a felekezeti élet »felsőbb« kérdései iránt érdeklődnek: ez elméleti áhitózásaik kimerítik tetterejöket, s mert nem valósíthatják a jövőndő nagy céljait és aspirációit, hideg résztvétlenséggel fordulnak el a jelen sürgős földadataitól. Ezekkel hiába volna a felelés. Ellenben némely kisebb városok és helységek buzgó kézséggel járultak a gyűjtéshez, valamint különösen a budapesti, berlini és boroszlói szemináriumi ifjuság. Ugy látszik, hogy a ki igazán zsidó ügyet akar diadalra vinni, az a fővároson kívül még csupán a kisebb községekre támaszkodhatik: a hol nem politizálnak, hanem adnak, s nem ígérek, hanem tesznek. S támaszkodhatik különösen arra a lelkes ifjuságra, mely — adja Isten! — tul fog tenni rajtunk mindenben . . .

Mily célokra fordítsuk már most a gyűjtött összeget, hogy vele ne csak pillanatnyi bajt enyhítsünk, hanem — a viszonyokhoz képest — egészségesb fejlődésnek vessük meg az alapját?

Több javaslat érkezett be erre nézve hónapok óta a szerkesztőséghez, melyekről eddigelé hallgattunk. Ilő, hogy mindennek előtt az mondja el erről nézeteit, ki erre leghivatottabb: dr. Beck Móricz bucaresti rabbi hazánkfia. Ő irányozta e prozelitákra a hazai zsidóság figyelmét és — mint a hálás bözöd-ujfalviak 1886. aug. 29. kelt jegyzőkönyvükben maguk mondják — »nem kimélve költséget és fáradságot, e hitközséget már kétszer szerencsétlente látogatásával.«

Birjuk dr. Beck Móricz főrabbi szives ígéretét, hogy legközelebb megírja a M.-Zs. Szemlének utolsó bözöd-ujfalvi utja eredményét s nézeteit arról, mikép lehet e romlásnak indult község viszonyait orvosolni.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1886-ban.

Január 5-én meghalt Wiesbadenben 76 éves korában *Adler Lázár*, a hessen casseli tartománynak volt főrabbija, Németország egyik legtekintélyesebb zsidó theologusa. Megjelent tőle számos hitzónoklat, népszerű értekezés, tankönyv. Utolsó nagyobb munkája (1878.) *Hillel und Schammai, oder die conservative Reform und der stabile Conservatismus*.

Január 14-én meghalt Budapesten 58 éves korában *Kohn Salamon* hitoktató, számos tankönyvnek szerzője és a legtöbb héber folyóirat munkatársa.

Január 17-én meghalt Nagy-Kanizsán 81 éves korában *Eichberg Adolf*, 40 évig az ottani zsidó elemi és kereskedelmi iskolának tanítója és igazgatója.

Február 4-én meghalt Bécsben 65 éves korában *Kallir Náhán* lovag, a brodyi kereskedelmi kamarának elnöke és a birodalmi tanács tagja.

Február 17-kén meghalt Frankfurtban 78 éves korában *Eliason Eduard*, kiváló zenész.

Márczius 17-én meghalt Berlinben 92 éves korában *Zanz Lipót*, a korunkbeli zsidó tudományak legnagyobb és leghatásosabb úttörője és annak több mint félszázadon át legünnepeltebb képviselője.

Április 4-én meghalt Altonában 72 éves korában *Warburg J.* ügyvéd, a nevezett város képviselője a porosz képviselőházban, a szabadelvű pártján kiváló tagja.

Május 11-én meghalt Newarkban (New-Jersey államban, Egyesült-Államok), 70 éves korában *Kalisch Izidor*, az éjszaki Amerikának egyik legjelesebb rabbija.

Május 21-én meghalt Lykban 60 éves korában *Gordon Dávid*, a Hamaggid nevű ismert héber folyóiratnak szerkesztője.

Május havában meghalt Algierban a marokkai származású *Mar-dochai*, ki Timbuktuba tett utazása és az arról való jelentés által lett híressé.

Május havában meghalt Baselban 74 éves korában *Löwengard-Salem M.*, több württembergi községnek volt rabbija, ki a német zsidóság reform-mozgalmaiban résztvett és 20 év óta mint magántudós élt Baselben.

Május havában meghalt Firenzében 75 éves korában *Pardu Prospero* orvos, ki 1848-ban az ideiglenes kormánynak volt tagja és ujabban tanácsos az olasz királyság kultusz-ügyi miniszteriumában. Pedagógiai dolgozatokat tett közzé.

Junius 6-án meghalt Párisban *Dávid Ernő*, a zenetörténetre és a zsidó irodalom történetére vonatkozó dolgozatok szerzője.

Junius 11-én meghalt New-Orleansban 69 éves korában *Gutheim James*, a Sinai község rabbija, azelőtt Cincinnati és New-York városokban rabbi. Ő volt az első, ki az amerikai zsidók közt angolul prédikált.

Junius 28-án meghalt Budapesten 64 éves korában *Schreiber (Sófer) Chájim*, a budapesti orthodox hitközség rabbija, ki azelőtt e minőségben Munkácsen működött. Rabbiniкус tartalmu munkái közt legismertebb a Machané Chájim nevű responzum-gyűjtemény.

Julius 31-én meghalt Ungvárt 85 éves korában *Ganzfried Salamon* rabbisági elnök, számos rabbiniкус munka írója.

Augusztus 8-án meghalt Boroszlóban 78 éves korában *Tilotin Gedalja*, ki 43 éven át működött mint a boroszlói hitközség rabbija.

Augusztus 24-én meghalt Drezdában 75 éves korában *Landau Wolf* főrabbi, kiváló tudós és a Frankel Monatschriftjában megjelent számos kezés írója.

Augusztus 25-én meghalt Prágában 71 éves korában *Tedesco Lajos*, az ottani hitközség előljárója, a cseh tartománygyűlés és országos választmány volt tagja.

Szeptember 2-án meghalt Párisban 83 éves korában özvegy báró *Rothschild Jamesné*, a néhai bécsi báró R. Salamon leánya, ki rendkívüli jötekménye és művelt szelleme által kiváló helyet foglalt el a párisi társaságban.

Szeptember 11-én meghalt Berlinben 49 éves korában *Löwe Lajos*, a berlini hitközség előljáróságának, a berlini városi képviselőtestület, a porosz képviselőház és a német birodalmi gyűlés kitünő tagja.

Október 16-án meghalt Majna m. Frankfurtban, 66-éves korában, báró *Rothschild Mayer Károly*, a német birodalmi gyűlésben szülővárosának

első képviselője, a porosz felsőháznak tagja, híres művészeti gyűjtemény birtokosa.

November 23-kán meghalt Bécsben 71 éves korában *Kompert Lipót*, a »Geschichten aus den Ghetto« és számos a zsidó életet hűséggel és szeretettel ecsetelő elbeszélések híres szerzője, a bécsi izr. hitközség előljárósági tagja.

K r ó n i k a.

Kinevezések. — Pályakérdés. — Az orsz. magyar izr. ösztöndíj-egylet.

Nincs miért neheztelnünk az ő estendőre. Olyan újévi ajándékot hozott, mely neki becsületére válik, nekünk meg örömünkre. Meghozta a hazai közszellem javulását. Csak a tulságos pesszimizmus mondhatja, hogy nem ezen javuló szellem emelte a zsidó *Décsey Zsigmondot* a kir. Curia bírói székébe, hogy nem ennek köszönhetjük a zsidó *Lévay Henriknek* főrendi házi örökös taggá történt kinevezését. Mind a két esetben igazi érdem nyert jutalmat. A magyar zsidóság bátran remélheti, hogy a közel jövő lassan-lassan le fogja róni iránta való erkölcsi tartozását és elégtételt nyújt neki a múltért; másrésről pedig a magas elismerés ily tényei után nekünk is a kötelesség és bizalom fokozott érzetével kell a hazáért becsülettel munkálódók sorában megállanunk.

*

Pályázati hirdetés. Dr. Elia Lattes, milánói egyetemi tanár által, elhunyt öccse, dr. Mose Lattes rabbi emlékére a budapesti országos rabbiképző-intézetben a következő pályakérdés tüzett ki: *A talmudban és midrásban előforduló görög és latin kölcsönzők kritikai jegyzéke s azon hang- és alaktani törvények leutatása, melyek fölvételénél irányadók voltak.* (*Kritisches Verzeichniss der griechischen und lateinischen Lehrwörter in den Talmuden und Midraschim, nebst einer Untersuchung der phonetischen und morphologischen Gesetze ihrer Aufnahme.*) A pályázat föltételei: 1. A pályadij csak absolut becsü munkának adatik ki. 2. A pályaművek latin vagy német nyelven irandók. 3. Pályázók csupán a rabbiképző jelenlegi vagy itt végzett növendékei lehetnek. 4. A pályadij esakis a nyomtatásban megjelent pályaműnek adatik ki. 5. A nyomtatott könyvből három példány dr. Elia Lattes tanárnak Milanóba (28, Principe Umberto) küldendő. 6. A pályadij az orsz. rabbiképző intézettől dr. E. Lattes adományból fizetendő 1000, egyezer lira. 7. A pályázat határideje 1889. márczius hó utolsó napja. 8. Az idegen kézzel írott, lapszámozott s jeléig

evélléssel ellátott pályaművek a határnapig a tanári kar jegyzőjénél nyújtandók be. Budapest, 1886. hecember 21.

*

Az országos magyar izr. ösztöndij-egylet november 30. tartotta közgyűlését. A kiadott jelentésből a következő adatokat emeljük ki. 1869/70-ben adott az egylet 4 ösztöndíjasnak összesen 400 frtot, 17 év múlva, 1885/86-ban 32-nek 2900 frtot, a mi valóban szép eredmény. Összesen részesült 17 év alatt az egylet ösztöndíjában 80 joghallgató, 109 medikus, 43 technikus, 47 bölcész, 44 szeminarista — s a kik 1881. óta a pályázatból már kizárva — 32 gimnáziumi, 8 reáliskolai, 7 talmud-tórai és 6 tanítóképzői növendék, összesen tehát 376 stipendista, a ki nyert összesen 35,250 frtnyi ösztöndíjat. Érdekes fölemlíteni, hogy 1878/9-ban egy stipendistára esett átlag 79 frt, 1882/3-ban 100 frt, 1885/6-ban 90 frt. 1879/80; tehát 6 év óta a kiosztott összeg 300 frttal emelkedett (2600- és 2900 frt). Kevésbé örvendetes, hogy 1883-ban tett a tagdíj évi 1090 frtot, 1884: 1030, 1885: 1007 frtot, tehát állandó, folytonos apadás észlelhető e tekintetben. »*Vidéken lakó* hitsorsosainkhoz intézett felhívásunk — írja erre nézve a jelentés — nem talált visszhangra, noha a vidékről ideszármazó tanuló ifjúság még mindig 98°/_o-át képezi az ösztöndíjért folyamodóknak, és jóllehet az ország külföldi pontjain lakó hitrokonaink felette sűrűn ragadják meg az alkalmat, hogy egyik másik folyamodó érdekében ajánlásaikkal bennünket elhalmozzanak, *nincs közöttük, ki az egylet törekvéseit a legcisebb tekintetben is támogatná.*« Egy másik dolog is szomoruan jellemző. »Lehetetlen szemel hunynunk azon tapasztalás előtt, hogy a *jótekonyságot igénybe vett ifjak közül egyetlenről vajmi kevés emlékezik meg* — így ír a jelentés. Az egy *Wellisch Gyula* mérnök van kivételként fölemlítve, hogy a nyert ösztöndíjat 1883-ban hálájának kifejezése mellett visszaajándékozta az egyletnek. A többiek közül tán alig van kettő az egyszerű évdíjas tagok között! — Alapítványa van az egyletnek összesen 12, alapító tagja 112, rendes tagja 176. Az utolsó 3 év alatt szaporodott az egylet 4 alapítvánnyal a 2000 és 6 alapító taggal a 100 frt. Az egylet összes vagyonja 44,491 frt. Elnöke dr. Pollák Henrik, elnök helyettese Brüll Miksa lovag, titkárai dr. Simon József és dr. Stiller Mór, pénztárnoka Deutsch Jakab, ellenőre Müller Vilmos; választmányi tagja van 24.

KÜTFÖK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

116. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

27,993. szám.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye közíg. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az 1885. évi december 19-én 49482. sz. a. kelt rendelettel Pomáz székhelyvel engedélyezettett izr. anyakönyvi kerületből Kis-Oroszi, Bogdán, Pócs-Megyér, Sziget-Monostor, Pilis-Szt-László s Visegrád községek a *szent-andrá* izraelita anyakönyvi kerülethez, ahová azokat az 1885. évi november 18-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletének 12. folyó szám alatti tételéhez képest eredetileg beosztottam, visszacsatoltassanak.

Budapest, 1886. november 10.

Trefort, s. k.

117. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

42,514. sz.

Bács-Bodrog megye közíg. bizottságához egyidejűleg menesztett rendelettel az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 46. és 47. sz. a. felvett adatai s ó-becsei izr. anyakönyvi kerületeket akként változtattam meg, hogy ezentul az adatai izr. anyakönyvi kerülethez Ada s Petrovosszello fognak tartozni, **Mohol s Ó-Becse** községek pedig külön-külön önálló izr. anyakönyvi kerületek képeznek.

Budapest, 1886. november 23.

Trefort, s. k.

Rituális vérvád a mult században.

1790-ben Szabolcsmegye akkori székhelyén Nagy-Kállóban, a zsidók husvétii ünnepe előtt nyomtalanul eltűnt egy tizesztendős paraszt fiu, kinek atyja az általánosan becsült Fisch Jakabnak bérese volt. Városszerte nagy izgatottságot keltett a fiu eltűnése s akadtak emberek, kik azt erősítették hogy ők tulajdon szemökkel látták, a mint az öreg Fisch Jakab több városbeli zsidó segedelmével megölte a gyermeket. A gyilkosságnak csakhamar megellették magyarázatát és Szabolcs vármegyében szájról-szájra szállt a mese a megölt keresztény fiuról, kinek vérével páskát dagasztottak a zsidók. A község forrongani kezdett, s az intéző körök átlátták, hogy szomoru következesei lehetnek az általános elkeseredésnek, ha mielőbb végére nem járnak a dolognak. Ennek okáért elrendelték a vizsgálatot, noha egészen tisztában is voltak azzal, hogy Fisch Jakab, kit keresztények, zsidók egyaránt tiszteltek, becsültek, ily büntényre nem vetemedhetett. A vizsgálat folytán *tizenhét ember esküvel bizonyította*, hogy Fisch Jakab hitfeleivel együtt meggyilkolta a béres fiát. Már-már kétségtelennek látszott, hogy az öreg árendás bűnhődésével végződik a dolog, bizonytal azzal is végződött volna, ha közbe nem jő a szerencsés véletlen. Azon a napon melyen a királyi táblabírák az ítélet kimondása végett egybegyűltek, Fisch Jakabnak dolga akadt a Nyiregyházi városházán. Innen visszajövet egy kis fiu szaladt kiabálva a szekere után, s a mikor a kocsii megállott, majd hogy le nem szédült róla a gazdája, mert a fiu nem volt más, mint a kállai zsidók áldozata.

Haza akart menni szüleihez s megkérte szépen az árendást, hogy vennie fel kocsijára. Persze, hogy felvette! Szegény öreg lóhalálában vágatott Kállóba, s örvendezve nyitott be a táblabírák közé, kik harsány dőljzésbe törtek ki, a midőn meglátták őt a fiuval. Az öreg zsidó egy árva szót sem hallatott, hanem fölemelte a gyermeket, s odaállította a zöld asztalra. A bírák is kivették részöket az ő végtelen örömben és siettek vele kezét szorítani.

A fiut kérdőre vonták, s megtudták tőle, hogy azért szökött meg a szülei háztól, mert atyja megverte. Mialatt szomoru sorsát híresztelték Szabolcs vármegyében teljesen jól érezte magát Simán egy vendégszerető parasztgazda házában. A nagy-kállai zsidók elégtételt akartak azért a sok lelki szenvedésért, melyet nekik a köznép okozott, a bírósághoz fordultak mely a hamisan esküdött tanukat keményen megbüntette, s azonkívül a jövendőre nézve igazán liberalis végzést hozott, mely itt következik:

1791-ik esztendőben Szent-Jakab havának 27 napján tartott Különös Gyűlés Jegyzőkönyvéből való kibuzás. 40. Más ugyanazé, mely által ezen országban lakozó zsidóságnak ez iránt tett panaszára hogy az a balvélekedés, kivált a köznépnél megelevenedvén, mintha a zsidóknak az Husvét Innepek megtartására keresztény vére volna szüksége, a mián Sok üldözéseket kénytelenítettek szenvedni, a Vármegye mivel jobb móddal verje ki a lakosoknak Fejéből azon balvélekedést és taníttassa meg'e őket arra és hogy a Gyilkosság a Mózes Törvénye és az Ó Testamentumbéli Törvények által, melyeken a zsidó vallás leginkább fundálódik szinte ugy meg vagyon tiltva, mint a Keresztényi vallás Törvényei által és következesképpen a gyilkosságot, ha netalán abba egy vagy más zsidó valamely babonáságból egyveledne, nagyobb Tussal az egész zsidó Nemzetnek tulajdonítani nem lehetne, mintha egy vagy más Keresztény által történt gyilkosság miatt az egész Kereszténység gyűlölségbe vétettne. Egyébiránt pedig a Vármegye szorgalmatosan vigyázzon, hogy a mostani Ország Gyűlésen költ törvénynek 38-dik czikkelye ellen a zsidóság semmiképpen ne besele-ntesen és ez uttal a köznép kemény büntetéssel eltiltasson és az efféle esetekben kemény büntetések is tétetessenek. — Végeztetett. Ezen rendelés a járásbeli Feő sat. Feő Szolga Biráknak a végre adatik ki, hogy ezen rendelésnek értelméhez képest az egész Megyében közönséges levelet botsátván az által ezen Rendelésnek értelmét tellyesítsék és minden efféle netalán következhető esetekre szorgalmatosan vigyázzanak . . . . .

A végzés másolata, mely *Fisch Ignác* birtokában van Ungvárt 1166/1791. számmal és következő felirattal van ellátva: Archiv Nr 11516 nno 1791. ex 24-dik Jumy. Habet in archivo Cottus de Zabolch Prot 1 Fol. 451 Nr. 40 Fasc 7.

Közi: FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Kohn Ármin*. Jehuda b. Áser élete és munkái. Budapest. — *Schwüb-Löw*. Emlékeztetés a valóságban nyert oktatásra, 5. kiadás. Löw Immánueltől. Szeged, 1887. — *Ziemlich Bernát*, Das Machsor Nürnberg. Ein Beitrag zur Erforschung des Ritus und der Commentarlitteratur des deutschen Machsor. Berlin. — *Freudenthal J.* Spinoza und die Scholastik. — *S. L. Groszmann*, Moadim Psimchah, 9—10 füzet. Pécs. — *Rosenfeld József*, Der Mischna-Tractat Berachot (die 4 ersten Abschnitte). I. Theil. Pozsony.

A bécsi zsidó község költségvetéséből a következő érdekes részleteket emeljük ki. Tavaly összesen 62 imahelyiségben — köztük 24 állandó imaház — tartottak *istenítészteletet*, elfért ezekben 16,000 ember, 2000 jegyet ingyen osztottak ki. A zsidó katonák isteni tisztelete a rossai kaszárnyában tartatott. A körilmetélők számára instrukciót dolgoztak ki. Gyászforduló (Jahrzeit) alapítványként a község 90,000 frtot kezelt. — *Hitoktatásban* részesült a népiskolákban 7,617, a polgáriakban 2,389, a középiskolákban 2,174, összesen 12,180. (Pesten tavaly 11,068). A bibliai iskolába (talmud-tóra) járt 93 tanuló. Stipendistája, kik talmudot is tanulnak, a községnek 7 van. »Den im Vorjahre revidirten Religionsschul-Programmen für Volks-Bürger- u. Mittelschulen wurde seitens der hohen Landesschulbehörde die Genehmigung ertheilt.« (Nálunk e nagy munka, tudvaleg csak most kezd megindulni.) Van konfirmáló oktatás és ifjusági istenítésztelet. A hitoktatási szakosztály 125,000 frtnyi alapítványt kezel. — *Jótekonyság*. A szegényháznak 6000 frt évi jövedelme van 300 tag után. (Berlin 45,000 frtot költ ugyane czélra évenként). Alapítvány tétellett az idén összesen 23,600 frt. (Pesten volt tavaly 9830 frt). A kórházban a téli hónapokban mindennap 80 beteg talált ellátást. — Az anyakönyvi hivatal 9200 ügyiratot intézett el, a községi iroda levelezést bele nem érte, 3287 drbot. — Megjegyezzük végül, hogy Bécsben 90,000 zsidó lakik, kik között 9000 tagja van a községnek; Pesten csak 5669 adózó tag van.

Főolvasás. Az országos rabbiképző theologiai egylete f. hó 26-án nagy és érdeklődő közönség jelenlétében főolvasást tartott a következő

tárgysorozattal: 1. »Manoello a költő«, írta és olvassa dr. *Kohn Ármin*. 2. »A chanuka eredete«, írta és olvassa *Vajda Béla*. 3. »A babonáról a zsidóknál«, írta és olvassa *Venetianer Lajos*.

Izraelita ösztöndíjak. Az országos magyar izraelita ösztöndíj-egylet részéről következő ösztöndíjakra pályázat hirdettetik: 1. a báró *Eötvös József*-féle 200 ftos ösztöndíjra; 2. a báró *Popper Lipót*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 3. a dr. *Oesterreicher Ede*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 4. a *Fuchs M. L.*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 5. a *Fuchs Johanna*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 6. a *Schreiber Mór* és *Ernesztina*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 7. a *Sternthal Arthur*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 8. *Neumann Julia* és *Neumann Miksa*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 9. a *Soab Lőrincz*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 10. a *Schwarz Ábrahám*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 11. a *Kohn Salamon* és *Józsefa*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 12. a dr. *Rózsay József*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 13. a dr. *Böhm Jakab*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 14. a *Singer Vilmos*-féle 100 ftos ösztöndíjra; 15—29. *tizenöt* 100—100 ftos egyleti ösztöndíjra, mely utóbbi közül öt esetleg 50—50 ftos ösztöndíjban fog adományoztatni. — Pályázhatnak szegény zsidó vallásu magyar tanulók, kik Magyarország valamely magasabb tanintézetén szorgalom és jó erkölcs által kitűnnek. Ily magasabb tanintézetekül ez alkalommal kijelöltenek: az egyetem, a műegyetem és az orsz. rabbiképző intézet. Szigorlók szintén pályázhatnak ösztöndíjért. Pályázók születési s hiteles szegénységi, nem különben tanulmányi, különösen a folyó tanévben már tett előmenetelükről szóló bizonyítványokat tartoznak folyamodványukhoz csatolni, minthogy azok különben tekintetbe vehetők nem lesznek. A szükséges bizonylatokkal ellátott sajátkezűleg írt pályázati kérvények — melyekben kiténtetendő még az is, hogy az illető más oldalról és honnan részesül-e ösztöndíjban, és hogy ezen egyetelnél nyert-e már ösztöndíjat — f. évi január hó 31-ik napjáig az egyet. titkárhoz dr. *Simon József* ügyvéd urhoz (Budapest, V., fűrdő-uteza 10. sz.) bérmentesen küldendő.

Spanyolország és a zsidók. Madridban bel- és külföldiekből, zsidókból és keresztényekből álló bizottság alakult, melynek főadata a zsidóknak Spanyolországba való visszaköltözését organizálni. A bizottság élén állnak *J. Trouillard* tanár Madridban, *J. Lopez-Lapaga* a Progreso szerkesztője Madridban és *M. Bentfeld* a Tägliche Rundschau levelezője Berlinben.

Rothschild mellszobra. A párisi zsidó jótekonyság egyesületek körében mozgalom indult meg, hogy az elhunyt James Rothschildnak az általa annyira támogatott jótekonysági intézetek — kórház, árvalház, stb. —

egyikében mellszobrát, örök emlékezetül, elhelyezték. Csakhamar 6000 frank gyűlt össze, a templomkezelés és a községi jótékony bizottság egyenként 1000 frkot adott, a szentegylet 500-at, stb. A talmud-egylet és Ábrahám-pátriárka-egylete kijelentették, hogy vallásos aggályok tiltják ily mozgalomban való résztvételt, de örömet hozzájárulának valamely jótékony alapítvány létesítéséhez. Az emlékművet Emmanuel Hamaux zsidó művészre bízták, ugyanaz, ki Albert Cohn mellszobrát is készíté.

Zsidók külföldön. A francia közokt. miniszter dr. Gouguenheimot küldötte a bécsi egyetemre a laryngologia és rhinologia tanulmányozására. — G. Lang, az *unstrucki* egyetem rendkívüli tanára rendes tanárnak nevezetett ki. — Julian E. Salomons *Uj-Dél-Wales* főbírája lett. Az angol gyarmatokban zsidó eddigelé ily előkelő birói állásra még nem lett kinevezve. — Behrendt konzul a *berlini* községnek 150,000 márkát hagyományozott. — Isaac Pereire asszony *Párisban* a maga költségén rendezett be külön e célra vett házban rendelő intézetet szegény járó betegek számára.

Zsidó zszurnalisztika. Drohobyczen Zupnik A. *Zion* néven új zsidó havi folyóiratot indított meg. — A *Haczphura* ez. kétheti lap ezentul minden nap fog megjelenni s így már két, héber nyelven megjelenő napi lap van, az említett és a *Hajom*. — A sokáig szünetelt *Halvanon* heti lapot régi szerkesztője, Brill J. ujra megindította Londonban.

Zsidó miniszterek. Abból az alkalmából, hogy Millaud Eduard Franciaországban a közmunkák minisztere lett, az Állg. Zeit. d. Jud. fölemli, hogy Millaud elődje Raquel David szintén zsidó volt. Ugyancsak Franciaországban a következő zsidók voltak már miniszterek : Goudchaux 1848-ban pénzügyminiszter, Fould III. Napoleon pénzügyminisztere, Crémieux kétszer volt igazságminiszter. Hollandiában Godefroi zsidó volt igazságügyminiszter. Jelenleg pedig Baden nagyhercezségnek már 10 év óta pénzügyminisztere Ellstädter titkos tanácsos, szintén zsidó.

A magyar-biblia átdolgozása. A magyar protestánsok, az angol példáján fölbuzdulva s az angol biblia-társulat által is buzdítva, végre hozzáfogtak a Károlyi-féle fordítás átdolgozásához. E munkálatra nézve Szász Károly tollából »tájékoztató« jelent meg a prot. felekezeti lapokban, melyből szóról-szóra veszszük át az összes fontosabb helyeket :

Miután a magyar átdolgozás egyáltalában nem akar más lenni, mint a mi az angol »Revised Version«, vagyis csak átdolgozás és nem új fordítás : azért legjobbnak tartjuk, ha a mi átdolgozásunk alapjául is azon elvek vétetnek, a melyek szigorú megtartásával jött létre a »Revised Version.«

1. Kívánatos, hogy a szentiratoknak egy újabb, átnézett, hiteles kiadása eszközöltessék.

2. Hogy e revízió marginális jegyzeteket is tartalmazzon, melyek ama javításokat tüntessék fel, a mik szükségesek voltak a hiteles kiadásnak szövegébe való felvételre.

3. Hogy e két fentebbi határozat által a bibliának nem új fordítását s nem a biblia nyelvének megváltoztatását célozzák, hanem csak átdolgozását oly helyekre vonatkozólag, a hol ez a legilletékesebb tudósok véleménye szerint okvetlenül szükséges a világosság, a könnyebb érthetőség és a hűség szempontjából.

4. Hogy ily szükséges változtatásoknál is a létező bibliai kiadás vagy kiadások nyelvezete szigoruan követessék.

5. Kívánatos, hogy a gyűlés saját tagjai közül nevezzen ki egy testületet, mely a mű revíziójára vállalkoznék s a melynek aztán szabadságában fog állani a közreműködésre meghívni bármelyik kitűnő bibliai tudóst felekezeti és nemzeti különbség nélkül.

Az átdolgozás alapjául nálunk is a réginek, a most közkezen forgó Károlyi Gáspár-féle bibliafordításnak kell szolgálni, melynek az idők folyamán szentesült ódon nyelvért közönségünk annyira megszokta s azon csak annyi változtatás engedhető meg, a mennyit az eredeti szöveghez való hűség okvetlenül megkíván. Az archaismusoknál csak arra kell ügyelni, hogy oly kifejezések, melyek a nyelvhasználatból teljesen kivesztek s melyeket az irodalmi nyelv nem is elevenített fel, teljesen mellőzessenek.

Az átdolgozás mikéntjére vonatkozólag bátran szolgálhatnak utbagazításul azok a fentebb közölt elvek, a melyekhez még hozzátehetjük, hogy a tulajdonveket (t. i. hely- és személyneveket) illetőleg tartassanak meg a Károlyi bibliájának nevei, mint a melyek közönségünknek már megszokottak; továbbá, hogy mi — eltérőleg a Revisedtől — megkívánjuk tartani a részeknek és verseknek mostani beosztását s illetve e tekintetben szorosan kívánunk ragaszkodni a massoretikus szöveg beosztásához. Elég lesz változtatásnak, ha ennek beosztását követendjük, mert így is — főleg a prófétai iratokban — jelentékeny eltérések vannak a magyar biblia és a héber szöveg között. Végül mi nem kívánunk a magyar átdolgozásban marginális jegyzeteket tenni, mert míg ezek egyfelől tetemesen költségesebbé tennék a nyomtatást, addig másfelől könnyen kételyeket támaszthatnak a bibliában kevésbé jártas olvasóban.

A revíziót illetőleg természetesen nem járhatunk el akkora apparátussal, mint az angolok, már csak a munkatársak nagy szétszórtsága sem

engedi ezt meg. Az átdolgozott s az első revízió átment részek kefe-
lenyomatú példányokban majd közöltetni fognak esetleges tanácsolás vé-
gett felekezeti tekintet nélkül egyes szakférfiakkal, hogy így mintegy az
egész nemzet nagy közönsége is bele vonatassék s bele vonatván, érdek-
lődjék a nagy mű iránt. A munka közben előjöhethet esetleges kontroverz
kérdéseknél forduljanak a munkatársak a központi bizottsághoz, melynek
még csak az az egy kérése van, hogy a papir csak egyik oldalára s annak
s csak felére írassék a szöveg, hogy a revizorok a másik félen megtehessék
megjegyzéseiket.

Az átdolgozás tárgyában — olvassuk a »Prot. E. és I. Lap«-ban
— Szász Károly püspök ur elnöklete alatt nagyfontosságú értekezlet tar-
tatott Budapesten. A konferencián jelen voltak Hunfalvy Pál kiváló
nyelvtudósunk, Szilády Áron a dumam. egyházkerület főjegyzője, dr. Bal-
lagi Mór, Bachat Dániel ág. hitv. ev. esperes, Fröhlich Róbert ág. ev. gimn.
tanár, Keresztes József a n.-enyedi s Petri Elek és Kenessey Béla a buda-
pesti theol. akadémia tanárai. Miután püspök ur örömmel kijelentette,
hogy Hunfalvy Pál, Szilády Áron és dr. Ballagi urak a legnagyobb kész-
séggel elfogadták a központi bizottsági tagságot, melyre őket felkérte s
bemutatta az átdolgozásra ajánkozottak névsorát: előterjesztette az ér-
tekezlet tárgyait. Ezek között legjelentékenyebb volt amaz elveknek kö-
zelebbi megjelölése, a melyek szerint az átdolgozásnak létesülnie kell. A
megállapodás amaz elvekben történt meg, melyeket fennebb vesz az olvasó.
Majd a beküldött ajánkozások alapján az egyes munkatársaknak osztat-
tak ki az ó-testamentom egyes könyvei, szem előtt tartásával amaz elvnek,
hogy az egynemű és természetű munkák lehetőleg egy kézben egyesíttes-
senek. Az átdolgozásban való részvételre ajánkozottak: Keresztes József,
Radácsi György, Petri Elek, Németh István, Kenessey Béla, Poszvék
Sándor, Pukánszky Béla, Dicsőffi József theol. tanárok, Venetiáner Sándor,
Erdős József ref. lelkészek, Fröhlich Róbert főgimn. tanár, Limberger
István és Baltazar Antal ág. ev. lelkészek és kit legelőször kellett volna
említenünk, Szilády Áron ker. főjegyző. — Az átdolgozás elveinek s a
munka felosztásának megállapításával tehát a valóság stádiumába lépett
a nagy munka, a melyhez úgy az egészét vezető püspök urnak, mint a
központi bizottságnak és az átdolgozóknak Isten áldását kívánjuk és
kérjük.«

TUDOMÁNY.

Jób könyve.

II.

Jób könyve prózai elbeszéléssel kezdődik, melyet rendszeren
a darab prologusának neveznek; tudvalevőleg ez szolgált min-
tául Goethe remekmunkájának, a Faustnak, egyik legszebb je-
lenetéhez.

Úcz országában — ez a prologus tartalma — élt egy rend-
kívül jámbor férfi, neve Jób, kit Isten családi boldogsággal és
gazdagsággal megáldott, jobban a kelet minden fainál. Egy
napon gyülekeztek az angyalok az Örökkévaló trónja körül, köztük
a Vádló is, kinek az a hivatása, hogy bebarangolván a földet,
kémlelje az emberek gyöngéit és bevádolja az Isten előtt. És e
Vádló előtt dicsérte az Isten Jób szolgáját, kihez fogható nincs a
földön, a ki oly jámbor és gáncstalan, istenfélő és a gonoszt kerülő
volna, mint ő. »Vajjon ingyen féli-e Jób az Istent,« — így kérdezte
a Vádló — »nem kerített-e be ótalmaddal házát és mindent, mi
az övé? Nyujtsd ki kezedet gazdagsága ellen, vajjon nem fog-e
arczodba káromolni?« Erre isten a Vádló kezébe adta Jób sze-
renségét. És történt egy napon, hogy egy követ jött Jóbhoz és
mondta: a marhák szántottak és a nőstény szamarak legeltek
oldalukon, midőn a szabéusok azokat elvitték, megölvén az embe-
reket; egyedül magam maradtam, hogy hirül hozzam neked. Még
beszélt emez, midőn egy másik követ jött és mondta: Tűz esett
le az égről és elégette a juhokat és pásztorokat; egyedül magam
menekültem, hogy hirül hozzam neked. Még beszélt a második
követ, midőn egy harmadik követ jött és mondta: A kaldéusok
három csapatban támadtak ránk, elvitték a tevéket és megölték a
legényeket; egyedül magam menekültem, hogy hirül hozzam
neked. Még beszélt a harmadik, midőn egy negyedik jött és jelen-
tette: Gyermekeid lakomára gyülekeztek legidősebbik testvérök-

nél; akkor szelvész megragadta a házat és eltemette mind a bennlevőket romjai alatt; egyedül magam menekültem, hogy hírül hozzam neked. Erre Jób szétszakította ruháit, földre borult és imádkozott: »Az Örökkévaló adta, az Örökkévaló elvette, legyen az Örökkévaló neve áldott!« És ujra jött a nap, a melyen az angyalok gyülekeztek az Örökkévaló színe előtt. És az Örökkévaló mondta a Vádlónak: »Ok nélkül ingereltél, hogy Jóbót elveszítsem, ime ő egyre ragaszkodik jámborságához.« De a Vádló felelt: »Mindent ad az ember a bőréért! Érintsd csak őt magát, vajjon nem fog-e arczodba káromolni.« Erre mondta az Örökkévaló: »Kezedbe adtam, csak az életére vigyázz!« És a Vádló megverte Jóbót undok betegséggel, és Jób annyit szenvedett, hogy még neje is kívánta halálát. »Még mindig — ugy mondá — ragaszkodik jámborságodhoz, káromold az istent és halj meg!« De Jób felelt: »Balga nő módjára beszélsz. Csak a jót fogadjuk-e el az Istentől, és a rosszat ne fogadjuk el?« Így megadással viselte Jób fájdalmait és nem vétkezett. Volt neki három barátja: a Témánbeli Elifáz, a Suáchbeli Bildád és a Náamabeli Czófár. Ezek értesülvén barátjuk szerencsétlenségéről, eljöttek sietve, hogy vigasztalják; és midőn megpillantották, sirtak és hozzá ültek a földre. Hét napig és hét éjjelig ültek mellette, egy szót sem mondva, mert látták, hogy felette nagy a fájdalma.

Eddig ér a prózai elbeszélés, és most kezdődik a költői rész, mely Jób és barátjai párbeszédjeit és az Örökkévaló nagy befejező beszédjét tartalmazza. Jób félbeszakítja az iszonyu hallgatást, mely még világosabban érezteti vele rettenetes állapotját, kifakad belőle a soká tartóztatott belső fájdalom és emelkedett beszéddel megátkozva születése napját:

E nap, ó báresak éj maradt vón'
S az isten fenn ne gondolt volna rá,
S vidám nap sem ragyogta volna bé!
O báresak esti csillagit homály
Takarta vón', hiába várva fényt,
S ne látta vón' a reggbibor pilláit!
Mért nem zárá el éltém ajtaját
S nem fődte el szemem elől a kint!
Miért nem holtam el legott,
Anyámnak méhiből jöven?
Miért találtam ölt, mi rengetett,
Emlőt miért, miből tápot szopék?
Hisz most feküdném és pihennék,

Aludnám, nyugalomra dőlnék. — — —

Megszűnnek ott zajogni a gazok,
A lankadottak elpihennek és
Együtt nyugosznak ott a foglyok is,
Nem hallva már az elnyomó szavát.
Magas s alanti, mind egyforma ott,
S a szolga ment urától.

Mit ér a drága fény a szenvedőnek,
S kiket lesujt a gond, nekik mit éltük?

Kik a halált lesik, mely el se jó,

S kiásnák azt, inkább mint kinséket,

Kik sirra lelve, vigan ujjongnának? — — —

Sohajtozás a rendes ételem,

Nyögésem áradoz, miként a víz;

Nem is pihentem és hevertem és

Nyugodtam, úgy toúl reám a kín!

A legmélyebb fájdalomnak ezen kitörése végre a barátok nyelvét megoldotta; de a szenvedő lelki hangulata iránt nincs érzékük és szenvedései számára nem tudnak vigaszt. Ők nem tudnak egyebet, mint hogy eddigi boldogságának ily teljes összeomlása nem jöhet bűn nélkül az emberre, hogy tehát a szerencsétlenség nem hiu panaszkodnak, hanem bűnhánásnak szolgálhat okul. Teljesen a régi theodicéa az, melyet minden pontjában fentartanak a barátok. Hárman vannak egy ellen: a régi tan mellett a többség van, de vajjon az igazság is — az még bizonyítandó. Egymás után fölshóznak és mindegyik barát beszédjét követi Jób válasza. Így háromszoros fordulatban mozog a párbeszéd, de a harmadik fordulatban csak ketten beszélnek és ezek közt is a másíknak csak kevés mondani valója van, míg a harmadik barát végkép elnémul, mi által nyilván Jób győzelmére akar a költő célozni. Mit is adhattak elő, a mit Jób nem tudott már és mit nem ismert meg régen hiunak és tarthatatlannak? A helyett, hogy vigasztalnák, vádlóivá lettek. Eleinte csak homályos czélzásokkal, azután mind világosabban rá utalva, végre egyenesen vádolva, szemére lobbantják állítólagos bűnösségét, és minél jobban erősítgeti Jób ártatlanságát, annál keserűbbekké lesznek szavaik. Midőn előbbi életére utal, a melyet ismerniök kell nekik, képmutatónak jelentik, a ki titokban vétkezett, fiait pedig gonoszoknak nevezik, kik megérdemelték ideje előtti hirtelen halálukat. A régi és örökké új történet az: a szerencsétlennel csufol bánik a világ ítélete. Így a barátok beszédje, kik gyanakodásukkal és

a képmutatás, valamint súlyos vétkek egyenes vádjával üldözik, még fájdalmasabb megpróbáltatás lesz a szenvedőnek, mint az istentől ráért csapás. Teljes szimpatiánk Jób részénvan, midőn kínjában fölkiált (19. fejj. 21. s köv. vv.):

Ó szánjatok, no szánjatok, barátim,
Az isten karja mert lesujta engem!
Miért is üldöztök miként ő,
Nem hagyva abba, tépni húsomat?
Ó bár feliratnék szavam,
Ó lenne könyvbe vésvé az,
Vastollal, ólommal
Örökre szirtbe vájva bé!
De én tudom, hogy él a pártfogóm,
Ki végre majd porom fölött feláll,
Ha rólam itt e bőr lefoszla már.
E hústól menten nézem istenem
Szememmel, én magam, de senki más!
Szívemben ő e vágy mily égető!

Ezen megható, ámbár sokszor félreértett szavakban Jób azon meggyőződését fejezi ki, hogy még csak Istentől, kit már előbb is felhívott ártatlansága tanujául, várhatja igazolását. Ámbár már többször, barátjai ferdesége által fölingerelve és elkezerítve, merész szavakban tagadta isten igazságszolgáltatását és az emberek zavart sorsát csupán az isten hatalmából és önkényéből magyarázta, »a ki a földet a gonosznak adja át és biráinak arczát eltakarja«, most, midőn az egész világ által félreismerve és elhagyva látja magát, visszatér a hite és úgy reméli, hogy Isten maga védő gyanánt földeríti ártatlanságát. Lelkében úgy látja, mintha sirja fölött állana az isten, helyreállítva a rágalmazott jogát.

Tényleg mihelyt barátjait elnémitotta, nyugodtabbá lesz lelki hangulata és ezentul Istenben ismeri meg reménye egyedüli alapját. Szilárdan megállapodik benne azon elhatározás, hogy minden körülmények közt az istenfélelemhez ragaszkodjék, jól lehet nem bírja annak az okát fölhalálni, miért szenvedtetni az Isten. Visszaveszi minden előbbi vádját az istenség ellen. Hiszen az Isten *bölcsességét*, mely mindenütt nyilvánul a természetben, semmiképen nem tagadhatja, ámbár annak alapját, bármi mélyen is kutatna, nem nyomozhatja ki. Így tehát az Isten *igazsága* is azon sok problémák közé való, melyek megoldása rejtve marad az

emberi szellem előtt. Költeményünk azon helye (28. fejj.) melyen a szenvedő hős odaadó hite megint eredeti tisztaságában érvényesül, az egész könyv egyik legszebb szakaszát teszi.

Az ember feltalálja az ezüst
S arany helyét, melyet tisztítanak.
Földből a vas kivéttik,
S a szikla érezbe öntetik.
Homály se tartja, mélybe hat,
Vak éjben áthat szirteken.
Utastul messze ért nyit ő,
Hová a láb se lépe még,
Ott függ a mélyben, ott lebeg. —
Ez útát sas sem ismeri,
Az ölyv-szem sem firkéski át;
A büszke vad se járhat ott,
Oroszlán sem tapodta még.
Kemény sziklára nyújtja ő kezét,
Gyökébül is kifogat ott hegyet;
A szirtbe nedves aknákat repeszt,
S mindent, mi drága, lát tekintete.
De hát a bölcsesség hol lelhető?
S az értelem hazája hol vagyon?
Nem tudja ember a becset: biz az
Élők honába nem találtatik.
A tenger mondja: Én nem rejtem azt!
Az óceán: Énnálam sincsen az!
Helyette szinarany sem adható,
Ezüsttel ára nem fizethető,
Ófirnak kincse mind, se mérí fel,
Akár onyx, akár beceszafir;
Se Kús topázán nem veszed meg azt,
Arany-edényre sem cserélhető;
Kristályt, korállt se emlegess, hiszen
Becsére gyöngyöt is fölülhalad.
A bölcsesség! tehát homnan jöhet?
S az értelem hazája hol vagyon?
Eldugva mind a lény szeme elől,
Az ég madárinak is rejtve van.
Halál s az alvilág beszél: Imé,
Fülünkbe róla gyöngö hírt batolt!
Utját az isten tudja csak —
Helyét csupán ő ismeri.
Mert ő a földnek széleig tekint,
És látja jól, az ég alatt mi van.
Midőn a szélnek a sulyát
S a viznek adta mértékét,

Esőnek hogy törvényt szabott
S utat czikázó villámnak :
Ő látta akkoron s kihirdetét.
Az emberhez pedig beszélt : Imé,
Az istenfélelem a bölcsesség
S a rossztul elfutás az értelem!

A hős újra megtalálta nyugalmát. Hite, istenfélelem a küzdelemből nemcsak sértetlenül, de még bensőleg erősödve is kikerült. De vajjon ez volt-e a könyvnek czélja? Hiszen új theodicéát akart a költő előadni, miután roskataggyá lett a régi. Hiszen feleletet akart adni ezen kérdésre: miért szenved az igazságos? És ha hőstünk nem bírta rá megadni a feleletet, van-e ezzel az mondva, hogy egyáltalában lehetetlen azt adni? Így magasabbra kellett a költőnek bizonia az eldöntést. De előbb utolsó erőlködésre hagyja serkenni a hőst: ez utoljára megrázza börtönének kapuját, talán mégis megnyílik, hogy bebocsássa az isteni fénynek sugarát. És itten mutatja a költő lélektani észleléseinek finomságát. Miután Jób leküzdte fájdalomát, fölszáll lelkében áldott multjának emlékezte. Semmi sem természetesebb ennél! A szenvedéseitől alig fölgögyult szív előszeretettel fordul egykori boldogsága felé. De ezen visszaemlékezés még jobban tünteti föl a jelen nyomor nagyságát és így ujonnan fölébreszti a hőstek titáni daczát (29. és köv. fej.)

Volnék csak mint az ősidőben,
Mikoron engem isten örzött!
Midőn fölöttem fénye ége még
S világánál homályon át menék!
Bőségben éltem és a sátorom
Fölött az ég szövetkezése volt,
Velem volt ő, s köröttem gyermekim!
Szirtből olaj-patak fakadt nekem,
A lábaim tejben fürödtenek.
A kapuban, helyemre ha menék,
A téren, ifjak elvonultanak,
A vének felkelének, álltanak,
A fők s tanácsosok se szóltanak,
Szájukra mind kezét tevének ök.
A fül, mi halla, im magasztalt:
A szem, mi látá, im tanúm volt.
Segéltem én, a hol csak hívtanak:
Szüksöködöt, árvát, segélytelent.
Az elvesző áldása hullá rám,
Özvegy szívének kéjt s vigaszt nyújték.

A vak szeme s a béna lába voltam,
Szegénynek atyja s idegen védője.
A joggalannak zápját összezúztam,
S foga közül a prédát elragadtam.
Azt gondolám: sokáig élhetek majd
S fénix gyanánt fészkenben halhatok meg.
De most . . .

És itten utoljára kitor Jób haragja jelen helyzete miatt, mely gyermeközök gunyjává tette, »kiknek atyáit ő még nyájai kutyáival sem helyezte egy rangba.« Lelkét nem sujtja vétek tudata, ünnepiesen kijelenti, hogy az Isten utjaitól még a legki sebb eltérést sem engedte meg magának, és sértett joga érzetében nem átalja egyenesen fölszólítani az Istent, hogy ítéletre szálljon vele.

Reám ki hallgat, lenne csak! Irásom,
Im itt van! Ám feleljen isten arra;
No hát elő a vádlevélt, mit őt ir!
Biz' én e vállra téve hordamám azt,
Avagy fej-ék gyanánt körülkötözém.
A lépteim számát kimondom bátran
S felé fejedelem gyanánt közelgek.

Ezen fölszólítással szemben isten nem hallgathat többé! Megjelenik zivatarban. De a helyett, hogy Jóbról és kinjairól beszélne, számos kérdéssel halmozza el a teremtés csodáiról, hogy ez által annak tudatára hozza, mekkora vakmerőség volt részéről, hogy a ki nem kutathatót kívánta megismerni. (38. fej.)

Ki az, ki elborítja tervem
Ily esztelen szavakkal?
Föl! Férfiként övezd fel oldalad,
Kérdezek és taníts te engemet!
Te hol valál, midőn a földet alkotám?
No szólj, ha benned értelem lakik!
Mérő zsinórt no ki feszíte rá?
Mibe sülyeszteték be sarkköve?
Ki tette le sarok-talapzatát,
Midőn daloltak fönn a csillagok,
S ujjongtak isten minden gyermeki?
Ajtókkal, mondd, ki zárta bé a tengert,
Midőn zajongva tört ki méhiből — — —
Midőn reá tevék ruhájául
Felhőt, s lepel gyanánt ködös homályt?
Midőn reá szabám törvényemet,
Csinálva néki zárt és ajtót,

S mondám: Eddig csupán, de nem tovább!
Hullámid dölyfe törjön itt meg!

Jutál te tán a tenger öseréig,
Alá törél-e mély fenékeig?
Kinyiltak a Halál-kapuk neked?
Te láttad e koromsötét kaput?
A föld kiterjedésin áttekintél?
No mondd nekem, ha ezt te mind tudod.
Mely út vezet a fény lakáisaig?
A vak homálynak hol vagyon helye?
Jövedl a jégeső kamrájaig,
Mit eltevék a szükségnek korára?
Hol hát az út, a fény hol szétoszol,
A tájra hol Kelet viharja ront?
Villám tüzének útát vaj' ki szab?
S az árnak is ki tör csatornát,
Hogy essen a lakatlan tájra víz,
Előfakasztni sarjadó fűvet? — — —
Te fűzted egybe a plejádokat?
Az Orión bilincseit megoldod?
Az állatkört előhozod korában?
A fellegig emelheted te hangod,
Hogy így befördjön a vizáradat?
Te küldsz villámokat, hogy menjenek,
S mondják-e néked ők: Im itt vagyunk?

És most még néhány kérdést terjeszt eléje az isten, az állatvilágból, mely oly közel áll az emberhez, hogy itt is mutassa neki az emberi belátás fogyatkozását. A leggyönyörűbb állatfestés valóságos remekei ezek, melyek közül kettőt (idézek 39. fej.) e helyen:

A lónak hősiséget vaj' te adtál?
Nyakát sörénnyel vaj' te ékesítéd?
Szökellni sáskaként te oktadád,
Nyeríteni borzasztó magasztosan?
Talajt káparál s örül erejének,
A küzdelemben vakmerőn rohan
És vissza nem vonulna kard elől.
Nyilakkal a tegez csörögve eseng,
Villámlik rajta lándzsa, dárda is.
Lihegve fúj, a földet falja fel,
Nem is marad helyén, ha szól a kürt.
Ha szól a harsona, nyerit: huhuj!
A messziből megérzi a csatát,
A fők morajlatát s a harcei zajt.

Még tökéletesebb a krokodil leírása (40. fej.):

Hogon te huzhatod a Leviáthánt
S kötéllel megkötözheted te nyelvért?
Huzol te tán orrába sás-kötélt,
S pofáján át döföd talán vasad?
Miként madárral, úgy játszol vele,
S leányidnak meg is kötözheted?
No fogd meg őt, megemelegeted azt,
De másodizbe nem közelgsz fel! — — —
A tagjait sem is mellőzheted,
Fegyverzetét s hatalmas izmait:
Pánczélfát hej ki nyitja fel?
Ki torka kettes ajtaját,
Ahol köröskörül fogak
Rémes esikorgva csattannak?
A pikkelyek mi szépen összefüztvék,
Szilárd sorokban egybe jól tapadnak,
Paizs paizsra áthatatlanul!
A tüszénése fényugárt lövell ki;
Szemébe szikra ég, minő a reggpír.
Az orrlukából füst omol,
Lehelletbe szénparázs,
Szájából láng csapott elő. — — —
Elő ha ront, remegve fél a hős:
Nem győzi nyárs, se nyíl, se kard le őt.
A füttykös szalmaszál csupán neki,
Lándzsák csörömpölésin is kaczag.
Hasán szuró cseréppel barázdát
Von, ott a part iszapba esépelőként.
Ha száll a mélybe, forr a hab s hevül;
Az út utána fényesen ragyog
S ősz hajbodor szegélyzi a hatot.

Jób elnémul az isteni beszéd fensége előtt. Alázatosan lehajtja fejét és mindent visszavon, mit a küzdelem hevében mondott.

Ezután megint prózában halad az elbeszélés, az u. n. epilógus. A lealazkodott és bünbánása által tisztult férfiúnak az Isten határozottan igazat ad három barátjával szemben, kik *nem helyesen* beszéltek Istenről, de a kik Jób kérésére szintén kinyerik Isten bocsánatát. Végül elmondatik, hogy Isten Jób egészségét is helyreállította és mindenért, a mit elvesztett — a gyermekeiért is — kétszeres pótlást nyújtott, és hogy az embereknél is visszanyeri régi tekintélyét. Jób — így végződik a könyv — ezután még 140 évig élt, látta ivadékait a negyedik emberöltőig, és meghalt öregem és jóllakva élettel.

Berlin.

MAYBAUM ZSIGMOND.

(Vége következik.)

IRODALOM.

A LEGRÉGIBB ZSIDÓ FELEKEZETI LAP.

A Philippson Lajostól szerkesztett »Allgemeine Zeitung des Judenthums« ötvenegyedik évfolyamának első száma van előttünk. Ezen első számhoz a lap félszázados története van mellékelve, a mely azonos a zsidóság történetével 1837-től 1887-ig. A melléklet, melylyel a kiadó a szerkesztő tudta és minden sejtelme nélkül kedveskedett a lap olvasóinak, Philippson Lajos arcképével van díszítve és meglepte azt is, a ki ötven évvel ezelőtt alapította és félszázadon át szerkesztette a lapot. Ez az első szám, mely nem hordja magán eleitől végig kezeinek nyomait, az első szám, melyet nem ő szerkesztett az utolsó betűig. Ez még nem esett meg rajta, és tudom, hogy szemére fogja lobbantani magát, hogy az ő lapjában olyan is van, a miről neki nem volt tudomása. Az ő nyájas komolyságával és előkelő méltóságával rosszallását fogja kifejezni az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« szerkesztőjének. Gondos, lelkiismeretes szerkesztőnek mindenről kell tudnia — azt fogja mondani. De hagyjuk a szerkesztőt. Szóljanak róla azok, kiknek első helyen hivatásuk a zsidó történet kimagasló alakjait a tudományt megillető igazsággal és tárgyilagossággal méltatni és kellő világitásban feltüntetni, a kiknek hivatásuk sine ira et studio történetet írni és tanítani. E sorok írója sokkal közelebb áll Philippsonhoz, mintsem róla szólania lehetne. Csak a lapról néhány szót — a jubileum alkalmából.

A »zsidóujtság« — bizalmas körben így szokták nevezni — 1837. május 2-án indult meg. Mindazon folyóiratok, melyek a század elején zsidó érdeket és zsidó tudományt szolgáltak, rövid, alig egy évtizedet túlérő élet után erejüket és üdeségüket veszítve, még néhány évi tengődés után legtöbnyire megszűntek, kimultak csendesen, nesztelenül, elhaltak végelgyengülésben, vagy velük

született gyengeségnél fogva. És haláluk után nemsokára a feledés pora szállt reájuk. Az ifjabb nemzedék alig hallotta hírét a régi »Sulamit«-nak. A »Gyűjtőt« csak a történetből ismerjük. A »Bikkuré haïttimot« csak Rapoport dolgozatjai mentették meg hasonló sorstól. Az egyetlen régibb folyóirat, mely még semmit sem veszített értékéből és a melyet utódjai közül egy sem volt képes elérni, a Geiger Ábrahámtól 1835-ben alapított »Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie.« De ezen folyóirat is csak öt kötetre és három füzetre vitte, a melyek 1835-től 1847-ig jelentek meg és a vele egykoru »Kerem Chemeddel« együtt, mint már czime is mutatja, csak kisebb körnek volt számára és noha nem szorítkozott tudományos fejtegetésekre és nem mellőzte a fel-felmerülő életbevágó, akut kérdések tárgyalását, még sem birt nagyobb számú olvasóközönségre szert tenni, — a nagy közönségre csak közvetve, azok által, kik zászlaja alá sereglettek, birt hatni.

Pedig épen most volt szükség egy ügyes és avatott kéztől vezérelt, a kor szellemét és lüktető eszméit teljesen átértő és átérző, valamennyi párt felett álló, az eltérő nézeteket kibékítő és összehangoztató, de kellő erélylyel és öntudattal is fegyverzett, határozott irányt tudatosan követő, baráttól és ellenféltől egyaránt elismert tekintélyes folyóiraatra, mely a nagy közönségben érdeket keltve, a kort foglalkoztató nagy kérdések iránt felbuzgaltatva és táplálva a zsidóságban a szabadság utáni vágyat, lelkesedést teremtve a zsidó tudományért, rámutatva a zsidó tanethikai becsére, a zsidó történet nagyszerűségére, de figyelmeztetve egyszersmind a kortól parancsolt és már elodázhatatlanokká vált reformok szükséges voltára, a mely éltetve és lelkesítve, buzdítva és bátorítva, tájékoztatva és felvilágosítva, védve és ha kell — támadva is, csakugyan »minden zsidó érdek részrehajlatlan organumává« váland. Ilyen folyóirat megindítására Philippson Lajos volt predestinálva. Nagy és sokoldalú műveltsége, mély tudománya, publicisztikai tehetsége és különösen előkelő természete és fényes jelleménél fogva neki sikerülhetett legkönnyebben és leggyorsabban ilyen szellemi középpontot teremteni és annak általánosan elismert tekintélyt szerezni. Előítéleteket osztani, a nézeteket tisztázni, a műveltséget gyarapítani, igazi valóságoságot kelteni és a zsidóság vallásos intézményeit megszilárdítani egyfelől, másfelől pedig sikra szállani a zsidó név becsüle-

teért és a zsidóság csorbitott és letiport jogainak helyreállításaért, lefegyverezni elleneit és letépni a hazug rágalomnak arczáról az álarcot, ez volt a »zsidóújság« czélja kezdettől fogva, a melyet tudatosan követett mind a mai napig, a mely mindig szeme előtt lebegett, a melytől soha el nem tántorította magát.

Óriási gyorsasággal terjedt, megindulása után nemsokára mindenütt található volt, a hol zsidó érdekért lelkesedtek. Meghódította az egész világot, nemcsak hitrokonok, hanem más felekezetűek is olvasták és már az első évfolyamnak 28. számában azt írja a drezdai levelező, hogy a »zsidóújság« nyilvános olvasókörökben járatták. Mindegyik száma egy-egy csillag volt sötét éjben. Különösen a keleti országokban szövétneke a világosság-nak, zászlaja a nyugoti műveltségnek. Minden számban tájékoztató vezérezik, mely politikai, társadalmi, vallásos vagy tudományos kérdést tárgyalt, kitűnően szerkesztett irodalmi rovat, mely minden, a zsidóságot legtávolabbról is érdeklő új irodalmi jelenséget bemutatott és méltatott, érdekes tárca és dugszag, a földnek minden zugából befolyó, a szerkesztőtől gondosan megrostált levelezés.

Nem volt könnyű feladat ezen mozgalmas időben, a melyben a nézetek oly gyakran a legellenségesebb módon találkoztak és egymásra csaptak, midőn nagy horderejű kérdések hullámzottak a társadalomban, mindig megtalálni a helyes irányt és biztos kézzel kormányozni a tetteire indító gondolatokat. Az emancipáció kérdése ezen időben vált akuttá, meg kellett tehát gondosan vizsgálni és szigorú igazsággal megbírálni az emancipációra vonatkozó minden törvényes újításokat, nehogy az új szabadság mámorában oly intézkedések is fogadtassanak el kegyajándék gyanánt, a melyeknek utóbb nyomasztó tehernek kellett bizonyulniok és az emancipáció áldását kérdésessé tenniök. Erélyesen kellett hangsúlyozni, hogy az emancipáció csak akkor üdvös, ha teljes, tehát mindaddig nem szabad tágitani, míg a kormányok határozott lépésre nem tökélik el magukat. És míg egyfelől következetes eljárást kellett követelni ott, hol az emancipáció már megindult, annak vagy legalább a legprimitív emberi jogok helyreállításának szükséges voltára kellett figyelmeztetni más országokban, a melyekben még a szabadság hajnala nem derengett.

De magában a felekezetben is új élet kezdett pezsegni. A most keletkezett, de gyorsan nagyra nőtt zsidó tudomány adta

meg az első lökést. Azon történeti processzusokra való tudományos rámutatás, melyeken a zsidó vallás keresztül ment, azon körülménynek hangsúlyozása, hogy a vallásos életnek jelen állapota hosszu fejlődésnek eredménye, azon tanulságra vezetett, hogy a fejlődésnek nem szabad, hogy vége szakadjon, hogy a bekövetkezett új történeti mozzanat kell, hogy a vallásos életben is tükröződjék és érvényesítse befolyását. Új intézmények jöttek létre. Az istenitisztelet gyökeres változtatásnak lett alávetve, ósrégi imák átalakítása, régi életbevágó törvények mai érvényességük avagy érvénytelenségük szempontjából megvitatva, a vita eredményei a gyakorlati életbe is átvive, — tisztába kellett jönni az új kérdések egész seregével, és ezen tisztet a »zsidóújság« vállalta el és egyzersmind azon eszközökre is rámutatott, a melyek a cél elérésére szükségesek. Hogy mennyiben felelt meg tisztjének, hogy ezen célok szolgálatában mit tett, a kor jövőndő történetírójának kell majd méltatnia. Csak egyet-mást akarunk kiemelni.

Midőn IV. Frigyes Vilmos trónrulépte után nemsokára a zsidókat az általános hadkötelezettségből és minden állami hivatalból kizárni és a középkori válaszfalakat újból felállítani szándékozta, Philippson azon vakmerőnek látszott lépésre szólítá fel a zsidó községeket, hogy maguk forduljanak tömegesen a német zsidóság érdekében a királyhoz. A felszólításnak volt is fogantatja, a király elállt szándékától és a porosz alkotmány kimondá az egyenjogusítást. Midőn ismét a reakció került felszínre és Wagner a képviselőházban a zsidók egyenjogusításának eltörlését indítványozta, ismét a »zsidóújság« szerkesztője volt az, ki a zsidó községeket tömeges közbenjárásra szólítá fel. 270 község beküldé kérelmeit és Wagner javaslata megbukott. A »zsidóújság«-nak köszönhető, hogy a spanyol Cortes 1855. február 28-án azt határozta, hogy sem spanyol, sem külföldi hite és vallása miatt ne üldöztessek. A »zsidóújság« érdeme, hogy a szultán 1856. február 21-én fermánt adott ki, a melyben azt mondja, hogy az ő birodalmában egyetlen egy alattvaló sem szenvedjen kárt vallása, nyelve vagy származása miatt.

A »zsidóújság« felszólítására történt, hogy Németország zsidó tanítói 1862-ben, az új közoktatási törvény tárgyalása alkalmával, a porosz kamarák színe elé léptek kivánalmaikkal. Ugyanezen évben a zsidó eskü (more judaico) eltörlését célzó petíció beadását indítványozza és a petíció csakugyan megtette hatását.

Midőn 1862. márczius havában Bethmann-Hollweg, porosz közoktatási miniszter megtámadja a zsidókat, Philippson egy számos folyóirattól közölt nyílt levelet intéz hozzá, melyben megezőfolyja állításait és a nyílt levél megjelenése után néhány nappal a miniszter megbukik.

1867-ben 400 község bizza meg a »zsidóúság« szerkesztőjét, hogy az északnémet parlamenthez petíciót nyújtson be, mely az utolsó kivételes törvény eltörlését kéri. 1869. január havában Bismarck gróf miniszterelnökhöz fordul a községek megbizásából, hogy a törvénytől képesített zsidókat a tanítói és bírői karban tényleg alkalmazza is és 1869. július 3-án az északnémet szövetség törvény útján csakugyan meg is szüntet minden kivételes intézkedést.

Hogy az utolsó évtizedben minő erélyvel és ifju bátorsággal küzdött a »zsidóúság« az újból feltámadt zsidógyűlölet ellen, azt eléggé bizonyítja azon nyílt levél, melyet szerkesztője 1884-ben a magyar parlament függetlenségi pártjához intézett, a melyre a »Szemle« t. olvasói is visszaemlékeznek még. Hogy mennyit lendített az Oroszországban és különösen a keleti országokban élő sanyargatott zsidók sorsán, ez oly ismeretes tény, a melynek pusztá említése is elegendő; nem kevésbbé ismeretes, hogy az Alliance israélite universelle keletkezésében a »zsidóúság«-nak is kiváló része van.

De az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« nem érte be azzal, hogy mindig résen állott veszélynek idején a zsidóság ügyének megvédésére, hogy nem szünt meg soha a legnagyobb elszánt-sággal harcolni a zsidóság jogainak helyreállítása és gyarapítása érdekében, hanem — és ez talán még nagyobb érdeme — páratlan buzgalommal munkálkodott a zsidóság szellemi haladásán és emelkedésén, a műveltség áldásainak meghonosításán felekezettünkben, a zsidó tudományok gyarapításán, terjesztésén és népszerűsítésén. Már az első évfolyamnak 88. számában adakozásra hívja fel az összes német zsidókat, egy 100,000 tallérra rugó összeg előteremtését köti szívükre, hogy zsidó fakultást és zsidó szemináriumot lehessen alapítani. »Izraél« — így kezdődik ezen felhívás — »vallását, műveltségét és polgári állását tekintve, fontos, döntő krízisben van. Izraél belső és külső létének fordulópontjánál áll. Izraél négy évezredes története jelenleg az életnek egy középpontjához jutott, a melytől a Gondviselés nagy, magas célhoz fogja

vezetni. Rajtunk áll bebizonyítani, hogy a négy évezredes tapasztalat nem ment el nyomtalanul rajtunk. Rajtunk áll, az események és az élet menetét nem magára hagyni. Rajtunk áll, tévkenyek közbenjárni és saját működésünk által meghatározni és elősegíteni a jövőt. Egész Európa, az egész emberiség előtt állunk. A jövő és a jövő nemzedékek előtt állunk. Be kell bizonyítanunk Európának, a jövőnek, minden jövő nemzedékeknek, hogy mit akarunk, hogy miért iparkodunk. Hosszu mult és a sirba szállt nemzedékek előtt állunk; azt kérdik tőlünk: eddig vittünk beneteket, küzdelen, halálon, nyomáson keresztül, a harc békére, halál életté, az elnyomás türelmére vált, akarjátok-e a békét üdvre, az életet ismeretre, a türelmet szabadságra vinni? Bizonyítások be tett által mindeneknek, hogy nemcsak a megújult idő anyagi hasznát, a polgári szabadságot akarjátok élvezni, hanem az életnek belső, szellemi mozgását is . . . Vallásunk tanzékek, községeink papok, iskoláink tanítók, ifjaink és gyermekeink tanítás nélkül szűkölködnek. Mindezek számára szükségünk van egy középpontra. Szükségünk van egy intézetre, melyben vallásunk tanítatik, fejlesztik és megvédetik, hol tanítóink közösen képezetnek, szükségünk van valamennyi érdekeink számára egy tűzhelyre.« A zsidó tudomány ezen főiskolája, melynek megalapítását Philippson Geigerrel egyetemben folyton-folyvást sürgeti, csak 1872-ben jött létre és azok, a kik megadták az első impulzust és fáradhatatlanul buzgólkodtak érte, még azon szerencsében részesültek, hogy ékes szavuk volt az első, mely a tudományon ezen szentélyében hangzott. Hogy mai napság csaknem minden művelt országban vannak intézetek, a melyekben a zsidó tudomány ápolatik és annak jövőndő művelői képezetnek, ez is nagy részben a »zsidóúság« érdeme.

De Philippson még ezzel sem érte be. Azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy új vallás életünk csak akkor indulhat virágzásnak, ha a nagy közönség megszereti a zsidóság multját és magyőződik meg arról, hogy ezen mult mennyi nagot és dicsőt teremtett, tudományos, erkölcsi és vallásos téren, 1855-ben a zsidó irodalom előmozdítását célzó intézet megalapítását indítványozza. Az előfizetők száma még ugyanazon évben 1200-ra rugott és későbbben 3500-ra emelkedett. Az egész föld kerekességén olvasták a 18 évig fennállott »Literaturverein« maradandó becsű kiadványait, különösen azokat, melyek Philippson tollából ered-

tek. Jó és olcsó bibliával is a »zsidóújság« szerkesztőjétől alapított bibliai intézet látta el az olvasót.

Még egy intézményről kell megemlékeznünk, melynek létesítése a »zsidóújság« érdeme. 1844-ben minden német rabbit és zsidó papot szólít fel a szerkesztő évi rabbigyülések megtartására. A rabbigyülekezetek létre is jöttek és Philippson a Braunschweig, M. m. Frankfurt, Boroszló és Casselben tartott zsinatokon tevékenyen részt is vett. A később Lipcsében, Augsburgban és Berlinben tartott zsinatok csak folytatták a munkát, a melyet a régibb rabbigyülekezetek megkezdettek. Philippson átlátta, hogy mindenek előtt arra van szükség, hogy azok értsék meg egymást, a kiknek első helyen hivatásuk Izraél vallásának jövőjét biztosítani, a kölcsönös megértésnek pedig egyik leghathatósabb segéd-eszköze a személyes találkozás. Azaz egyöntetűség, mely a német zsidó hitközségek intézményeiben és isteni tiszteletén észlelhető, kétségen kívül a rabbigyülekezeteknek köszönhető, a melyek különben is igen nagy mértékben járultak hozzá a nézetek tisztázásához. Hazánkban is csak akkor fognak végre valahára megoldást találni azon fontos kérdések, a melyek foglalkoztatnak bennünket, ha egyszer az egész országtól óhajtott rabbigyülekezet létre fog jönni. Philippson ezen gyülekezeteken a mérsékelt reformot képviselte, kerülte a végleteket, tiszteletet tanusított mindig a régi hagyomány iránt és mértékletességet annak megváltoztatásában. Hogy tehát a német községek viszonyai napról-napra mind jobban megszilárdulnak, ez szintén a »zsidóújság« érdeme, mely a »német zsidó községek szövetkezetének« ügyét is melegen felkarolta és hathatósan pártfogolja.

Hogy a »zsidóújság« mindig megtalálta a kellő irányt és helyesen ítélte meg a viszonyokat, ezt fényesen bizonyítja az ismeretes Lasker-féle indítványhoz való viszonya. Lasker t. i. azt javasolta, hogy a törvény engedje és könnyítse meg a zsidóknak a községből való kilépést, ha annak intézményeivel nincsenek megelégedve, a nélkül, hogy ezáltal megszűnnének zsidóknak tekinteni. Philippson azonnal átlátta, hogy ilyen törvény számos községnek tönkremenetelét fogná maga után vonni. Nyílt levelet intézett tehát Laskerhez, kifejti nézeteinek helytelenségét és felhívja a községeket, hogy a birodalmi tanácshoz forduljanak a fontos ügy érdekében. A »zsidóújság« ez alkalommal nem ért célt. De alig hogy Lasker javaslata törvényes erőre emeltetett,

már panaszkodtak országszerte az »Austrittsgesetz« káros következményeiről. A hitoktatás érdekében igen gyakran, mindig újból meg újból szólal fel. 1877-ben például felhívja Poroszország zsidó hitközségeit, hogy a képviselőházhoz forduljanak a hitoktatásnak a kötelező tantárgyak sorába való felvétele ügyében. Nincs a zsidó életnek egyetlen egy mozzanata sem, mely elkerülné figyelmét és az ügyet, a melyet egyszer felkarol, egészen magáévá is teszi. Soha nem kerüli a vitás kérdéseket és fennállásának ötven évében nem merült fel fontosabb problema, melyhez hozzá ne szólt volna. Gyarapította a tudományt, különösen a szerkesztőnek vallásbölcészeti, exegetikai és vallástörténeti fejtegetései által, érdeket keltett a zsidó irodalom iránt, elismeréssel jutalmazva minden komoly törekvést, méltatva a legkisebb érdemet is, és nincs az ötven vaskos negyedrétt kötetben egyetlenegy lap sem, a mely a szerkesztő nemes előkelőségének nyomait magán ne hordaná. Ezen előkelő hang, mely a »zsidóújságon« átvonul, a megvesztegethetetlen igazság, mely minden számból hangosan beszél, teremtetete meg tekintélyét, ennek köszöni, hogy valamint időre nézve az első közé tartozik, úgy rangját illetően a legelső volt és maradt mind a mai napig. Josttal végezzük, ki a »zsidóújságban« a zsidóság sokalaku mozgalmainak hű lenyomatát látja. Vajha az maradna még számos éven át!

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

LEVELEK ÉS RESPONZUMOK.

Briefe und Responen in der vorgeonäischen jüdischen Literatur. Irta dr. Müller J., a berlini rabbiképző értesítőjében 1886.

A tudós szerző nagy szorgalommal állítja össze mindazon leveleket s responzumokat, a melyek a zsidó irodalomban, mely név alá a szentírást is sorolja, előfordulnak. A bevezetés általános fejtegetést nyújt a levél keletkezéséről vagy fontosságáról, a népek azon műveltségi fokáról, melyet a levél megjelenése föltételez. E rövid bevezetés után szerző áttér a szentírásban található levelekre. Ezeket felsorolja s röviden jellemzi. Nem igen szerencsésnek mondható magyarázata, a melyet Jeremiás leveléhez (Jeremiás 29. fejezet) ad. Egészen önkényesen hagy ki egy egész verssorozatot s a többi egymáshoz fűzi.

Mint a jó részben zsidó termékeket, az új testamentomi s alexandriai leveleket is érinti szerző s e gazdag s hatásos levéltudományi irodalommal szemben felveti a kérdést: miért található a levél oly ritkán a misnában s talmudban? Mikép magyarázható azon feltűnő tény, hogy oly élénk szellemi élet mellett, a mely Palesztinában s Babiloniában legalább vallásos tekintetben létezett, oly kevés levélről értesülünk? E kérdésekkel szerző áttér értekezésének fő tárgyára — a levelekre s responzumokra a talmudban. A felelet, a melyet e kérdésekre nyerünk, nem igen kielégítő. Szerző ugyanis a levéltudomány keletkezésének, sőt a levélírásnak akadályait is azon szokásban vagyis helyesebben azon tilalomban látja, a mely szerint: »tudós tárgyalásokat, törvényes döntvényeket s határozatokat nem volt szabad feljegyezni... E szokás — mondja továbbá szerző — a kifejelett vallásos szellem terméke, a mint a bibliai könyvek bezárásából, a szentírás kutatásának haladásából, a pártok küzdelméből s a szerencsétlenek s üldözöttek szoros összetartásából keletkezni kellett.« (5. l.) A tilalom keletkezésének e részben nem igen belátható megokolását mellőzve, a tilalom régisége sincs bebizonyítva. Pedig azon fordul meg az egész magyarázat helyessége. Maga a szerző, ki a 23. jegyzetben összeállítja azon szentírási helyeket, a melyekből ezen tilalmat levezetni akarják, nem ismer régibb tekintélyt e tilalomra nézve, mint egy névtelen tannát, a tannák utolsó nemzedékéből. Azon tény, hogy a III. s IV. században e tilalom megerősítésére újabb támasztékokat kerestek a szentírásban, éppen e tilalom fiatal származása mellett tanuskodik. Lehetséges, hogy a misna szerkesztésével egyidejűleg keletkezett. De még ha be is volna bizonyítva, hogy e tilalom oly régi, mint a halákha legrégebb tanítói, akkor sem képzelhető, hogy e tilalom levéltudományi felvilágosításokra is vonatkozhatott volna! Hiszen tényleg látjuk, hogy az amórak idejében, midőn e tilalom általánosan érvényben volt, számos levélváltás történt, a mint értekezésünk mutatja.

E magyarázat tehát tarthatatlan. Ha a jelenség valódi okát akarjuk megtalálni, szükséges, hogy a kérdést ne vessük fel oly általánosságban, mint szerző teszi: miért nincsenek levelek s responzumok a hagyományos irodalomban? Hiszen vannak! A kérdés csak az lehet: miért vannak oly kevés számban s miért nem jelennek meg önállóan mint irodalmi termékek, a mint pl. az új testamentomban találjuk? E kérdésekre a felelet

vajmi közel fekszik. Kétségtelen, hogy a hagyomány tekintélyei számos levelet s responzumot intéztek egymáshoz, a melyekről a hagyományos irodalom természeténél fogva semmiféle értesítés nem maradt ránk. A második kérdésre pedig, hogy miért nem maradt ránk irodalmi mű levél akjában, megtaláljuk a választ a zsidóság akkori szellemi életében. Volt szellemi élet a vallás terén, de irodalom nem létezett. Nem irtak könyveket. A talmudban itt ott említett egyes tekercek s gyűjtemények biztosan nem voltak a nyilvánosság számára s csak az iskolák falain belül voltak ismeretesek. Azon két könyv, a mely ránk maradt s egyes részeiben régibb időre megy vissza, eredeti alakjában szintén nem volt könyvnek nevezhető s valószínűleg csak magánfeljegyzések voltak. A hagyományban nincsenek könyvek csak gyűjtemények; nincs a mi értelmünkben irodalom, csak egyes állítások, mondások stb. gyűjteménye. Nincs tehát önálló levél sem.

Azonban ha nem is helyeselhetjük szerző nézetét az említett pontban, ezzel nem akarjuk az értekezés becsét mint összeállítását kisebbiteni. Elismerést érdemel azon rászorgalom, a melyvel szerző a hagyományban előforduló leveleket összeállította. Örvedetes lett volna, ha a szerző a palesztinai talmudot ép oly pontosan kutatta volna át, mint a hagyomány többi gyűjteményeit. Szerző végig megy a hagyományos irodalom összes korszakain, a misnától kezdve egész a gáoni korszak egy részéig. Elmondja az egyes levelek s responzumok tartalmát. E tartalom természetesen igen különböző s így alkalmá nyílik a szerzőnek jegyzeteiben különféle értékes megjegyzésre s különböző kérdések fejtegetésére. Érdekes összeállítást találunk (10. l. s 49. fejezet) a levelek s értesítések bekezdéséről. Ugyazintén nem érdektelen a decziókönyv egybevetése a római jogtudósok responzumaival (11. l. s 55. jegyzet), noha kétségtelen, hogy egyenes befolyásról vagy átvételről nem lehet szó. Tanulságos az egyházatyákra való utalás; meglepő Athanasius egyik fejtegetésének megjegyzése a talmudban. Azon kérdést tárgyalja (Quaestiones Theologicae 20. pont), miért jelent meg az Isten Mózesnek éppen csipkebokorban? Ugyanazon kérdést intézi egy nem zsidó (nem Sabbáth 57. b., hanem Sir hassirim rabba a 3. fejt. 8. versére), Jósua b. Korchához (II. század). Egy másik kérdés (i. m. 53.) »A pénzről, a melyet a zsidók Egyiptomból magukkal vittek.« (Föhely, a mit szerző kifejtett, b. Szinhedrin 91. a. Többet láss az 57. jegyzetben.) Érdekes azon tény

kimutatása is, hogy Alexandriában mindig Palesztinát ismerték el mértékadónak; kérdéseikkel mindig oda fordulnak, nem Babiloniába. (9. l.)

Nem helyeselhetjük szerző azon módszerét, hogy kénye-kedve szerint toldásokat vesz fel, a nélkül, hogy e toldások keletkezését megmagyarázná (pl. 41. jegyz.) Túloz szerző, midőn azt állítja: »A zsidó írásmagyarázat (Schriftforschung) talajából majdnem egyidejűleg három irodalom fakad ki, a hagadá, a halákhai misná s az epistola kezdete.« (10. l.) A kezdet nem irodalom. Ezen állítás különben sem hangzik jól azon kérdés mellett, melyet az értekezés elején olvasunk, miért nincs a hagyományban levélirodalom. Nem értjük, mit mond szerző mondata: »Die Redefigur der Frage, welche in den jüdischen Gelehrtschulen so viel und so gerne angewendet wurde, dass die Schulverhandlungen für »Forschen« und »Sprechen« nur »Fragen« ansetzen, förderte auch die briefliche Anfrage, welche in gleicher Weise beantwortet werden musste.« (12. l.) Ferde világításba helyezi szerző a gáonok döntvényeit, midőn azt állítja: »Ha ezek (a püspökök) mesterségesen használták is a levélformát... ugy ezen előszeretettel a responzum formája iránt található a gáonok első korszakában is. Mintha a gáonok költött kérdésekre irodalmi czélból irták volna döntvényeiket!

A babilonai talmuddal az értekezés tárgya ki van merítve, mert az ezután körülbelül két századig terjedő korszakról általában keveset tudunk, levelekről s responzumokról pedig semmit sem. Szerző azonban a gáonok responzumait tárgyalja s ezeknek aránylag gazdag voltából merészen visszakövetkeztet az előbbi századokra. E pusztá állításnál hálásabban vehetjük szerző fejtegetését a »Seáltóth« című könyvről. Szerző megkísérti (62. jegyz.) a »seáltá« szót magyarázni. A שאל gyök az araméusban, ugy a targumban mint a talmudban csak ritkán használtatik a »kérdés« jelölésére. A kérdést a שאל gyök származékai fejezik ki. Nem lehet tehát a »seáltá« szót kérdésnek venni, ennek az említett könyvben nincs is értelme. A »seáltá«, nem egyéb, mint »derásá«, írásmagyarázat (Schriftforschung) 1. Ezsajás 65, 1. targum. És az említett könyvben tényleg a seálták (ritka kivétellel) valamelyik halákhával kezdődnek, a melyik egy versre vezetetik vissza. Ezzel kiigazítandónak tartjuk szerző nézetét. Azon formula, a

melyről szerző (64. jegyz.) azt állítja, hogy egyszer fordul elő, lépten-nyomon található. (pl. 16, 17, 21, 25, 44. s. t. h.)

Az értekezés vége felé egyes adalékokat találunk a talmud s midrásirodalomhoz egyes bekezdő formákról stb. (68—79. jegyz.) Befejezésül szerző egy pillanatot vet az egész responzumirodalomra, kiemeli fontosságát a történetre s irodalomtörténetre. Kár, hogy a nagy szorgalomról s tudományról tanuskodó értekezést annyi sajtóhiba torzítja. Ezek közé sorolhatók talán a következő átirások is: Hakabala (20. s 21. j.) Horiot (Hórájóth), Rabi, die Söhne Abnis (Abins) stb. Téves szerző megkülönböztetése »iggereth« s »iggartá« között (1. jegyzet.) Egyes tévedések s helytelenségek azonban az értekezés becsét általában nem csökkentik s a zsidó hagyomány tudományos irodalma értékes tanulmányynyal gazdagodott.

Budapest.

BLAU LAJOS.

LORD BYRON HÉBER DALAI.

II.

Lelkem sötét ...

Lelkem sötét, bú s — oh! fűrgén	Hűrod zengjen vadúl, mélyen,
Zengjen hárfád; csapj hát belé,	De ne vidám énekekkel:
Amíg zsongó lágy idegén	Nehogy keblem megrepedjen,
Bűbánaton elnyögdelé;	Dalnok, hidd el, könyeznem kell.
Hogy a remény — e kebelé, —	Mert ha szívem dalra nem kel,
S bú s kedélyem újra éljen:	A bú, s bánat, mely rajta él,
Az a köny hadd törjön elé,	Uj keservre itélnek el
Ne égesse agyam, fejem.	Keserűbbre a régínel.

Sírtál ...

Sírtál — szemed kéklő ivén	Mert valamin a nap szép színt
Fényesnél fényesebb	Felhökre is lövel,
Könyült: és én bizton hívém,	Melyet, amint az alkony int,
Hogy kéklő harmatcsépp.	A közel est üz el:
Mosolygtál — és im halvány lett	Az a mosoly vad ingerü
Zafírod szép tüze	Szivekre is hatol,
Az eleven sugár mellett,	S napfényserű szelid derü
Mely rólad ráttüze.	Sugárzik rá attól.

Napod letűnt . . .

Napod letűnt, de magasztal
Még a dal, s dicsőt —
Hazád fiát, s hősi karddal
Ontott vér-fürdőt.
Szabadságról is zeng a dal
Mit kivitt és kivitt.

Elestél bár, de végképpen
Elveszned nem lehet!
Nemes véred kifolyt régen
De porrá az nem lett:
Véred a vér kebleinkben
S lelked a lehelet.

Neved hadunk során végig
Jelszóként reszkessen!
Elestedről zengjen pedig
Szüzi kar ékesen.
De feletted, mert nem illik:
Ne sirjon senkisen!

Saul dala utolsó csatája előtt.

Harcosaim! ha nyíl érne ma itt,
Harczra vezetve az Ur hadait,
Testemen át — mi se légyen a gát:
Jusson aczélotok élire Gáth!

És te, az íjjamat hordva, mihelyt
Saul katonája nem állana helyt:
Sujts le, terits le könyörtelenül!
Érjen a sors, mit a gyáva kerül.

Csak te ne hágyd el apád soha se,
Trónom utóda, szivem fia te!
Ránk hatalom, ragyogó korona
Vár,¹⁾ vagy fejedelmi halál öle ma.

Budapest.

IGALI LZIDOR.²⁾

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

F o h á s z.

Uram! Hó vágyaim
Legjobban ismered,
Előbb, mint ajkimon
Az esdő szó ered. —
Ha szúm színed előtt
Egyszer kegyet talált,

Vidáman várom el
A zord, hideg halált.
S kezembe biztosan
Ajánlom lelkemet,
Ha édes álmmal
Sötét sír eltemet.

¹⁾ Az eredetiben is föltűtés van e helyen. Fordító.²⁾ Mult számunkban tévesen állt Iglai: Igalii helyett.

Hisz' éitem is halál,
Ha vétkeim nagyok;
De élek holtan is,
Ha hü s igaz vagyok. —
Habozva kérdezem:
Mikép kövessetek?
Parancsod örzeni
Módot mikép lelek?
Fordítsd felém, Uram,
Fényed sugárait,
Oldozd fel láncziból
A szellem szárnyait.
Mutasd a jó utat,
Mig bűnöm bánhatom;
Tekintsd gyötrelmimet,
Nehéz búbanatom.
Veszélyes útamon
Vezérlél légy velem,
Hogy törvényid nyomát
Kövessen szüntelen.
Miglen a bösz halál,
Lesújtja életem,
S férgék falatja lesz
E lomha sártetem:
Ha majd e gyarló test
A földbe költözött,
Pihenne esendesen
Sok őseim között.
Mert idegen vagyok
E föld fölött nagyon,
Valódi lakhelyem
A föld alatt vagyok. —
Ifjú szivem már sok
Hiú gyönyört elért;
Mikor cselekszem már
A lélek üdveért?
E szándokom előtt
Szüntelen akadály

Budapest.

A tomboló világ,
Melyet belém adál.
Az égi szenvedést
Hogy' lehet állanom,
Ha égő szenvedély
Nehéz igája nyom?
Dicsőt, határtalant
Mikép gondolhatok,
Ha holnap már alatt
Férgék közt porladok?
S mikép örvendhetek
E földnek élveim,
Ha nem tudom, hogyan
Folynak majd éveim?
E szüntelen keserv
Nyugalman elvivé,
Siralmas éitemet
Sorvasztva semmivé.
S mig megszerzéd szelek
Szórják egyik felét,
A másik porba vész. —
Ily véget ér e lét. —
Mit érezhet tehát
A tisztá, szent kedély,
Ha egyre üldözi
Zajongó szenvedély? —
Tetszéseden kívül
Lelkemnek üdve nines,
Minden bírtok között
Legkedvesebb e kincs.
Sötét az életem
Fénylő érény nekül,
Csak végtelen kegyed
Szolgál szövétnekül.
De mért esdjek tovább,
Ha szúm remél, szeret?
Uram! Hó vágyaim
Legjobban ismered. —

GÓMÓRI IGNÁCZ.

TÁRSADALOM.

Zsidó közművelődési egyesület.

A párisi alliance Franciaországban kívül legelső tagjait Magyarországon nyerte, Németország s Ausztria később csatlakozott ez áldásosan működő egyesülethez. Köztudomás szerint az angol, német és osztrák zsidók azóta önállóan, de a párisi alliance-szal parallel működnek, külön-külön egyesületeket alkotván. Ezek közül bennünket első sorban az osztrák, Bécsben székelő, érdekel, s érdekel kivált azért, mert működését Galiczia és Magyarország zsidainak kulturális emelésére irányozza. A bécsi alliance Budapesten nagy rokonszenvre és támogatásra nem talált s most a vidéki városokhoz fordul, hogy azoknak támogatását megnyerje. Tagadhatatlan, hogy ügyes és az orthodoxiát el nem rettentő fellépés mellett az alliance ama törekvése, hogy hazánk azon vidékein, ahol az iskolák ügye még igen szomorú állapotban sinylik, felekezeti iskolákat állitson, célravezető és áldásos lehetne. A bécsi alliance lényegében nem egyéb, mint iskola- vagy közművelődési egylet s kétségtelenül óhajtandó, hogy a hazai zsidóság minél nagyobb mértékben támogassa. Hazánk északkeleti vidékeinek zsidóit a kulturának s vele együtt a nemzetnek meghódítani oly feladat, melynél fontosabbat a magyar zsidóság műveltebb része maga elé nem tűzhet.

Csak két körülmény fontolandó meg alaposan: az egyik a működés vezérletét, a másik közönségünk bizalmának megnyerését illeti.

Az elsőre vonatkozólag mindenki fogja érezni, hogy a magyar zsidóság a saját s hazája reputációjával és nemzeti érdekeivel nem egyeztetheti össze, hogy kulturális törekvéseiben Bécsnek legyen alárendelve: a bécsi központtal egyenlő rangu vezérle-

bizottságot kell tehát Budapesten szervezni, mely a magyarországi tevékenységet önállóan vezesse. Kétséget nem szenved, hogy ha ily kellően megalakított budapesti bizottság a vidékhez fordul, teljes lelkesedéssel fogják zászlaját követni, s az alliance e főkjában, melynek lajtáninenni ága Galicziával s Bukovinával foglalkoznék, magyar zsidó közművelődési egyletet látnánk keletkezni, mely sikerrel harcolhatna a zugiskolák ellen és bölcs tervszerűséggel állíthatná fel iskoláit. Ehhez azután már csak a második körülmény kellő megfontolása és tekintetbe vétele volna szükséges: meg kell az eszmének, a vezérlő egyéniségek gondos megválogatása által, nyerni azon elemeket is, melyekhez a meghódítandó vidék bizalommal viseltetik: az orthodoxiának jobb elemeit, jobbravaló papjait.

Az alliance bécsi intézői az ügy ily szervezésébe szívesen belenyugodnának, s ha találkoznék a fővárosban néhány lelkes férfiú, ki a szervezés és alkotás munkájának nehézségeit vállaira venné, úgy nemcsak fővárosi hitfeleink értelmi és vagyoni súlyának és számbeli arányának megfelelő kezdeményezéssel lépne a haza zsidósága elé, hanem egyszerűségi nemzeti szempontból is fontos, az erdélyi közművelődési egyletével vetekedő missziót teljesítene.

Szeged.

LÖW IMMÁNUEL.

Ujabb kirándulásom a bözöd-ujfalvi szombatosokhoz.

Ismét ott voltam. Másodszor látogattam meg barátimat, kikre oly szerencsés voltam a közfigyelmet irányozni. *A múlt év július hó végén megint Bözöd-Ujfalun voltam.* Ez utamat nagyobb örömmel írom le, mint az elsőt; mert hál' Istennek, javulást vettem észre; tagadhatatlan, hogy az ujfalvi szombatosok haladást tettek, nem nagyot, de még is észrevehetőt és szívűdítőt. Ha meggondoljuk, miként az emberiség csak lassan-lassan mozog, nem gyéren vissza is fordul, a helyett, hogy előre menne, örülnünk kell, hogy a bözöd-ujfalvi hitrokonainknál progresszust konstatálhatunk.

Bocsánat! Nagyot ugrottam, mindezt a végén kellett volna mondanom és nem most, levelem küszöbén. Mint tavaly, először

le kellett volna írnom, mint jutottam Ujfalura, miféle kocsis- és miféle kocsiakra akadtam, szép vagy esős idő volt-e utközben, miképen fogadtak régi barátaim és miként váltam el tőlük és — a mi nem kevésbé fontos, — miért nem irtam le előbb kirándulásomat Ujfalura, noha a tisztelt szerkesztőségnek Előpatakról megígértem volt, hogy visszatérvén Ujfaluról, tüstént leírom utamat és elküldöm Budapestre jegyzeteimet.

»Sok gondolat van az ember szívében, de csak az örökkévaló tanácsa áll meg.« Mikor ezt megígértem, nem sejtettem, hogy sajtópöröm lesz, hogy az esküdtek el is fognak ítélni, mert oly bátor voltam, a fátyolt, mely az augusztus hóban Bukarestben összegyűlt antisemita kongresszus elnökének multját eltakarta, kissé föllebbenteni. Addig azt hittem, hogy a mit a hivatalos lap néhány év előtt mondott, azt nekem a »Revista Israelitá«-ban ismételnem szabad, most megtanítottak, hogy »beszélni ezüst, hallgatni arany.« Sok ezüstbe került beszédem vagy inkább írásom, és ha Isten meg nem óv, még a börtönnel is megismerkedtem volna. Pörömnök ugyan még nincsen vége, de úgy reménylem, hogy a legrosszabb már hátam mögött van. Egyelőre nem vagyok elitélve, megint becstületes ember vagyok, mert a semmitőszék az esküdtek ítéletét eltörölte. — Minekután elmondtam az okot, miért késtem annyi ideig levelemmel, a »Magyar-Zsidó Szemle« t. olvasói ne vegyék rossz néven beszédességemet, szolgáljon mentességemül azon körülmény, hogy csak nagy ritkán nyílik alkalom velök közlekednem, és részeseülvén e szerencsében, enyhítve érzem magam, ha kitarhatom előttük szívemet. — S most, miután elmondtam mindezt, térjünk vissza tárgyunkhoz.

Szerdán délután, július 27., Brassóból Segesvárnak indultam, honnan másnap délelőtt kocsival Ujfalu felé vettem utamat. Bözöd-Ujfalura csütörtökön délután 3 óra után érkeztem meg, oly zápor eső mellett, hogy már attól tartottam, nehogy kocsim a sikos erdei úton valami mélységbe zuhanjon. Nagy nehézséggel juthattam a faluba, mert a záporosó valamennyi hidat elvitt, de elvégre ott láttam magamat Ujfalu ismert utcáin. A nagy kérdés az volt: Hol szálljak meg? Vendégfogadó nincsen, még korcsma sincsen, Czitrom Lajos ur pedig, ki tavaly lakását följánlotta, a falut elhagyta volt. Sok tévedés után megtaláltam Kovács Ábrahám Chajim gabbai ur házat s hol, noha ő maga még kiűn a

mezőn volt, honnan, a nagy víz miatt, csak este felé jöhetett haza, nejétől szívesen fogadtattam. Bőrig keresztül ázva lévén, midőn a szobába léptem, első kérdésem az volt: Itten a szobába nem esik be? Nagy volt örömöm, midőn a háziasszony e tekintetben megnyugtatót. Segesvárt nem ettem, mert egyetlen egy zsidó lelket sem találtam ottan, noha arról értesültem, hogy van ottan néhány hitsorsosunk, kik úgyszólván *intermittens* községet képeznek, azaz betelvén a minján, van község, ha hiányzik, feloszlik. Ugy látszik, hogy a szász városban a zsidó nem igen érzi magát honosnak. Szóval Ujfalura érvén, szörnyű éhes voltam. Örömet eltagadtam volna éhemet, de nem lehetett; így föl kellett kérnem a háziasszonyt, ki, fájdalom, beteges és gyöngye, hogy mentse meg az éhenhalástól, amint Isten imént a vízhaláltól megóvott. Mig készült a kávé, Kovács ur könyvtárát, mely a szekrény fölött volt, kiszimatoltam. Tán nem élek vissza a Szemle tisztelt olvasóinak türelmével, ha felkérem őket, hogy kövessenek el velem együtt egy indiszkreccziót, mely nem lehet nagyobb, mint a boldogult Zunz volt, midőn Rási bibliothecáját oly tüzetesen leírta. Meglehet, hogy csalódom, föltétvén, hogy e sorok olvasói nálammal nem kevésbbé tudnivágyók, milyen könyvekből áll egy szombatos bibliothecájá.

Igy láttam egy kéziratot, mely több éneket, zoltárt és imát magyar nyelven tartalmazott, mellette háborítatlanul feküdt: Erdélyi képes naptár 1885. évre. Tovább kutatván, Toepler Theophil Eduard német grammatikáját találtam, melyből, mint egy jegyzékből kiderült, a háziasszony 1866-ban németül tanult. E könyvet jól ismertem, mert én is használtam valaha azt, mielőtt a pápai benzécsrendi gimnáziumba léptem, csak hogy én *magyarul* tanultam belőle. Ez talán az oka, hogy constructioim németesek maradtak. — A következő könyv czime, melyre akadtam: כפר השני אל הדרים »Második könyv a nyájakhoz,« zsidó-német jargonban, Lembergben, 1869. nyomtatott; ép e nyelvben van írva כפר הי אדם is, kiadója Hersch Zucker, nyomtatója V. W. Szalat; midőn az *eczetet* kerestem, behozták a kávé és így nem maradt több időm, mint a »Magyar-Zsidó Szemle« 1885. évi utolsó és 1886. évi első füzetének itt volték német konstatálni. A többi könyvről később még lesz alkalmam emlékezni.

Hat óra után Kovács a mezőről hazajövéen, kikérdeztem, vajjon mi történt a lefolyt évben? jobbra fordult-e a község álla-

potja? A mit válaszul kaptam, nagyon felvidámított és elfeledteté velem minden utközben szenvedt kellemetlenségemet.

Mindenekelőtt tudósított, hogy *Schweiger Márton* ur a község iránt nagy részvétet tanusított, és kétségkívül az ő hatalmas befolyásának köszönhető, hogy az május hóban a vallás- és közoktatási miniszter ur ő nma által 100 forintnyi segélyt kapott a zsidó alapból. De nem csak erre szorítkozott Schweiger ur gondoskodása, ő kieszközölte, hogy a zsidó anyakönyvi ügy rendezésénél a bözöd-ujfalvi hitközségbe tétessék az egész Udvarhely megye zsidó lakosaira vonatkozó anyakönyvi hivatal. Ez utóbbi intézkedés által a bözöd-ujfalvi község morális és materiális tekintetben sokat nyert. Látván, hogy ily fontos hivatal az ő kezébe adatik, a község öntudata emelkedni és bizonyosan igyekezni fog, hogy a belé helyezett várakozásoknak teljesen megfeleljen. Anyagilag annyiban nyer, hogy az anyakönyv vezetője, ki mint ilyen díját az egész megye zsidó lakosaitól kapja, a bözöd-ujfalvi község valamennyi tisztí foglalatosságait, így tehát a tanítói tisztelet is viselheti és elláthatja, a nélkül, hogy a szombatosok tehetőségüket fölülmuló áldozatot hozzanak. Annyit várhatunk a nevezett megyében lakó zsidóktól, hogy örömet fogják látni, ha implicite a bözöd-ujfalvi szombatos község fõntartásában közremûködnek. E reményem annyival alaposabb, hogy nagyobb díjat kellene adniok az anyakönyv vezetőjének, ha ez nem találna mellékettisztelet. Eképen mind a két fél arra van utalva, hogy egymást kölcsönösen segítse és gyámolítsa.

De még más örvendetes hirt kaptam. Az 1885/86. iskolai év kezdetén Bözöd-Ujfalun állami iskola nyitattott meg, mely Fábíán Károly tanító ur vezetése alatt áll. Hála ezen derék férfiu vallási türelmének és elfogulatlanságának, már 18 izr. gyermek, 9 fiú és ép anyni leány, látogatja nagy sikerrel ez iskolát. E nevezett tanító igen nyájasan bán tanulóival, úgy, hogy ezek nagy örömmel mennek az iskolába. Mint értesültem, a zsidó tanulók szombaton az isteni tisztelet után csak egy órára látogatják az iskolát, írásbeli földadat nincsen: délután pedig egészen dispensáltaknak. Ily körülmények közt a szombatosok minden vallási aggály nélkül küldhetik gyermekeiket az iskolába, annyival is inkább, hogy a község egyik tagja, az előbbi jegyző, Kovács Dán ur, az iskolaszék gondnokának van kinevezve.

Ez iskola életbeléptetése nagy hasznára válik a községnek,

mostan már nem lesz szükséges teljes iskolát szervezni, hanem csak a vallás és héber nyelv tanulásáról gondoskodni, a mely tisztelet, mint említém, az anyakönyvvezető, ki egyszersmind előimádkozó és metsző lehet, elláthatja. Sem az anyakönyv vezetése, sem ez utóbbi tisztelet ellátásával összekapcsolt foglalatosság oly aránylag kis községben, mint a bözöd-ujfalui, nem kíván annyi időt, hogy ne taníthasson 18—25 gyermeket naponként 3—4 óráig vallásra és héber nyelvre. Véleményem szerint mind ezen hivatalok egy személyben való összepontosítása nem okozhat komoly nehézséget és akadályt. Már azért is szükségesnek tartom az anyakönyvvezető, a chazan, sóchet és tanító hivatalok összpontosítását, mivel a bözöd-ujfalui község az egész megye zsidó lakosaival együtt sem képes két hivatalnokot úgy díjazni, hogy anyagi tekintetben csak némileg is meg legyenek elégedve. Pedig annyi bizonyos, hogy a társasági tekintetben kevés kellemséget nyújtó bözöd-ujfalvi községbe senki el nem megyen, ha előre tudja, hogy anyagi hasznót ott nem talál. Arra kell tehát igyekeznünk, hogy a község tisztviselője évenként legalább 500 forint fizetést kapjon. Körülbelül felével beéri, hogy családostól együtt Bözöd-Ujfalun uriasan éljen, felét pedig megtakaríthatja. Fõlõsleges említeni, hogy a község köteles lesz e tisztviselőnek ingyen lakást adni, melyben az iskola is lehet. Jó lesz itten megjegyezni, hogy e tisztviselőnek meg lesz tiltva, az egyes községtágtól vallási funkcióért bárminemü fizetést követelni, kivévén azon esetet, ha e fizetést az illető egyén önszántából adja.

Azonnal megérkezésem után és amint az eső megszűnt, felkértem a község valamennyi tagjait — ez évben értesültem, hogy mindössze van 37 család, melyek közt négy született zsidó — hogy este felé gyülekezzenek össze a templomban, hol a község javáról tanácskozzunk és egyezünk meg abban, miféle eszközökhöz kell nyúlunk, hogy azt jó vagy legalább a körülményekhez képest kielégítő állapotba helyezzük. Itt levén az általam szabott idő, a háziurral és a többi testvérrel, kik e közben látogatásomra eljöttek, a templom felé irányoztuk lépéseinket, a hol a község többségét már összegyûlve találtam.

Miután a délutáni és esti imákat elvégeztük volt, a gyûlést megnyitottam. Mindenki ki akarta fejezni halálját azon általános részvétért, melyet ide való kirándulásom által országszerte keltettem; de meggyőztem őket arról, hogy érdemem nagyon

csekély és ha van valaki, kinek hálaival tartoznak, az nem más, mint a *Magyar-Zsidó Szemle* tisztelt szerkesztősége, e becses lap jószívü olvasói és barátjai, és végre t. Schweiger Márton ur. Hosszabb és komoly tanácskozásunk eredménye röviden ez volt: Hogy ismerjem meg személyesen Stern Zsigmond urat, keresztári tanítót és metszöt, kit a község a megye beleegyezésével anyakönyvvezetőnek megválasztott és hogy segítségül legyek, hogy a község gyermekei minél előbb vallásoktatásban részesíthessenek. Megvallom, hogy kissé megdöbbsentem, midőn hallám, hogy ez urat megválasztották a nélkül, hogy előbb a Szemle szerkesztőit lépésükről értesítették volna, de később, megismerkedvén Stern urral, választásukat csak jóváhagyhattam. Eljárásukat azzal mentegették, hogy valamint ők, ép úgy a megye összes zsidai azt mondták, hogy félnek Budapestről hozni tanít, nehogy ez a községet reformálja. Ünnepelesen kijelentettem nekik, hogy sem Önök sem én ilyen szándékot soha nem ismertünk, senki nem gondolt arra, hogy a szombatosokat neologus vagy orthodox zsidókká másolja át: *nem kívánunk mást, mint hogy községüket jó karba helyezzük, hogy lehetővé tegyük nekik, hogy öröklék maradjanak jámbor, istenfélő és meggyőződésből hitünket valló zsidók.* Soha nem törekedtem orthodox vagy neologus zsidó lenni, én csak zsidó vagyok, én a Magyarországon egymást dülő zsidópártokat nem értem, hasznukat nem látom és csak attól félek, hogy utódjai azoknak, a kik ma egy darab Joczzerért halálos ellenségek, sem orthodox, sem neologus, de még talán közömbös zsidók sem lesznek. E pártok luxusát megbocsáthatnók magunknak, ha kiűnn béke volna, de nem most, oly időben, midőn még Franciaországban is találkozik antisemita. »A munka sok és nagy, és mindennek daczára mi elszóródunk a kőfalon, távol egyik a másiktól.«¹⁾

E gyűlésen azon örvendetes hirt is hallottam, hogy a mult esztendő folytában a temetőt bekerítették és egy darab föld megvevése által nagyobbították. Sajnálom, hogy az eső miatt meg nem látogathattam, még másnap, pénteken sem, barátim azt állították, hogy ily zápor után az oda vezető út járhatatlan.

De igen szomorú hirt is hallottam: a község legöregebb tagja, Kovács Jakab, mult Szíván 26. (1886. június 29-kén) 84 éves

¹⁾ Nehemiás 4., 13.

korában meghalt. Tavali utamból még jól emlékezem e méltóságos aggastyánra, mint örült, midőn egy kis dohányt adtam neki, nem volt már semmi földi szenvedélye a dohányzáson kívül. Jámborsága és istenbeli határtalan bizalma mintául szolgált a többi szombatosoknak, ő volt köztük a legbuzgóbb és leglelkesebb zsidó, nagy és kicsiny öt apa- patriárkákent tisztelte és szerette. Ez igazi צדיק היה volt. Már 66 éves volt, midőn Erdély-Szentgyörgyön a körülméletési operáczióknak magát illettséggel aláveté, vele együtt csak Ábrahám Iczig volt, ki már mintegy 12 esztendő előtt meghalt. Csak midőn e két prozelita szerencsésen meggyógyult, tértek át a többi szombatosok is a zsidó vallásra. Sokat szenvedett Kovács Jakab e fontos következesü lépéséért, de ő minden perczben kész volt életét is a zsidó vallásért föláldozni. A kinek lelke soha sem buzgott volna vallásáért, e hitbajnok ismeretsége lelkes zsidót csinált volna belőle. Elfelejtethetlen marad azon pillanat, midőn első kirándulásom alkalmával búcsut vettem tőle. Előbb lakásán láttam és beszéltem vele, midőn később a kocsira akartam fölszállani, hogy Bözöd-Ujfalut elhagyjam, egyszerre átellenben egy ház mellett nagy kövön egy tisztelőre méltó aggastyánt pillantok meg; hozzá sietvén, Kovács Jakabot jsmertem meg, ki kísértette magát — a szegény már semmit sem látott — az utczára, hogy ismét elbúcsúzzék tőlem. Áldásomat kérte, de én azon tudatban, hogy az ő imájának Isten előtt kedvesebbnek kell lennie, mint az enyimmék, ki háborítatlanul gyakoroltam hitemet, míg az ő élete szakadatlan láncza a küzdelemnek és nyomornak, melyeket csak vallási meggyőződése miatt szenvedett, én őt szólítottam föl, hogy áldjon meg engem. Pihenjen nyugodtan az örökkévalóságban jámbor lelke!

Midőn pénteken reggel fölkeltem, az ég már kiderült volt, minden arra mutatott, hogy szép nap lesz. Reggeli előtt észrevettem, hogy a háziasszony rögtön abban hagyta minden munkáját és lejött azon szobába, melyben voltam, hogy imádkozzék. Miután az imát végezte, oda néztem és láttam, hogy Fanni Neuda a nők számára irt imakönyve volt, melyből a Chállá vevése előtti imát végezte. Ugyanezen cél végett utána bejött anyósa is, ki, noha már 65 éves, elég erősnek látszik. Ő magyar imakönyvet vett elő, melyben a 151 lapon *Ehalla* (?) *imádság* fölírat alatt velős és az alkalomhoz illő elmélkedést találtam. A könyv szerzőjét nem ismerem, hiányozván a czimlap, csak annyit tudok, hogy

német szöveg utáni fordítás és hogy ez »A széplelkű Mellinger és Guttman Berta kisasszonyoknak a legmélyebb tisztelet jeleül ajánlatot.« Ha ezen két könyvet, valamint néhány imakönyvet, machzort és bibliát a fentemlítettekhez hozzáadjuk, Kovács gazda uram egész könyvtárát ismerjük.

Pénteken, reggeli 8—9 óra közt, Erdő-Szentgyörgyre mentem, Kovács gabbai ur szekerén. A távolság a két helység közt körülbelül egy órányi. Itt töltöttem nagyon kellemesen a szombatot, Ábrahám Lipót tanító és dr. Berger orvos társaságában: az első jeles tanító, a második kitünő orvos, mindkettő szeretetre méltó ember. Még az nap fölkerestem Kohn B. szentgyörgyi rabbi urat, ki rám igen jó hatást tett: szerény, elmés férfiú és alapos talmudista. Tőle értesültem, hogy dr. Berger nem csak az egész vidéken ritka ügyessége és nemes lelke miatt dicsért orvos, hanem jámbor zsidó is, és így meglátogatván őt, később minden habozás nélkül megígértem nővérének, ki bár igen fiatal és hajadon, már most is bírja a bölcs Salamon által Példabeszédeinek utolsó fejezetében magasztalt háziasszony valamennyi tulajdonait, hogy orvos házában ettem, még pedig mindkét szer szombaton. Most körülbelül nyolcz éve, hogy dr. Kristeller Berlinben arra kényszerített, hogy nála töltssem a pénteki esét. Még emlékezem, mint rázták akkoriban a fényes szoba falai fejüket, midőn az ebéd előtt Kiddust és a végén Mezument hallottak, és hogy bámult az asztal, midőn csupa új edényt és bőjtjé ételeket látott maga fölött.

Ábrahám Lipót urnak a bözöd-ujfalvi község nagy hállára köteles, mert mióta Szent-Györgyön működik, nem csak ingeny jegyzője, de tanácsadója és vezetője is a szombatosoknak. Ugy látszik, hogy a szent-györgyi község nem méltányolja eléggé rabbiának és tanítójának tehetségeit és érdemeit, pedig csak hasznára és üdvére válnék, ha sorsát e két jeles férfiúval, kik közt mindegyik szakjában igen avatott, elszakadhatatlanul összekapcsolná.

És most a legfontosabb kérdés: miképen kell legcélszerűbben a Szemle által összegyűlt pénzt fölhasználni? Véleményem szerint nem volna helyes az egész összeget egyszerre Bözöd-Ujfalura elküldeni, hanem csak évenként kis részben. A mikvé helyreállítására, mint hallom, kétszáz forint szükséges, mivel-

hogy azonban a tavaly kapott segély érintetlen meg van, a t. szerkesztőség e czélra csak 100 frtot küldjön. Önöknek földadata lesz oda működni, hogy a száz forintnyi segély állandó legyen, és ha lehet, 150 frtra emeltessék. Nézetem szerint a község szükséglete, mely körülbelül 700 frtra rug, négy—öt esztendőn keresztül fedezve lesz, ha a szerkesztőség az egybegyűlt összegből évenként 200 frttal hozzájárul, és csak ez évben pótolja ki a hiányt 300 frttal, melyből 100 frt a fürdő visszaállítására fordítassék. Ily formán a bözöd-ujfalvi község a zsidó alaplól állandóan 100—150 frtot, a gyűjtésből pedig 4—5 esztendőn keresztül évenként 200 frtot segély gyanánt huzzon, a maradékot, mely csak mindössze 400 frtot tesz, ő maga megszerezheti, annyival könnyebben, hogy az anyakönyv vezetőjének, melynek állami megerősítést jó lesz sürgetni, fizetéséhez az egész megye adakozik. Ha nagyobb összeg gyűlt volna össze, más intézkedést is javasoltam volna. Észrevettem ép úgy első kirándulásom idejében, mint az utolsó alkalmával is, hogy a betegek szegénységük miatt ritkán és csak midőn már késő, folyamodnak orvoshoz és gyógyszerészhez, noha ezek annyival is szükségesebbek, a menyiben nézetem szerint a vidék nem egészséges és pedig azért, mert a falu közelében sok mocsáros földtér van. Bözöd-Ujfalu völgyben fekszik, köröskörül meglehetősen magas hegyek környezik minden eső roppant mennyiségű vizet áraszt le, a posványok a melegben kiszáradván, kétségkívül a veszélyes gázok kifejlődése következtében a falu lakói egészsége kárt szenved. Ezen a bajon aképen lehetne segíteni, hogy a szent-györgyi orrossal és gyógyszerészszel, kiknek e tekintetben való jóakaratajáról meggyőződtem, megegyezni kellene, hogy az első évi fizetés mellett legalább hónapoként látogassa a község valamennyi tagjait, a második pedig az évtől rendelt gyógyszereket olcsóbb áron adja. Az orvos és gyógyszerész nem követelne nagy költséget, legalább rendes egészségi viszonyok között és ha nem családóm, évenkénti száz forinttal e nagy szükség kielégíthető volna.

De van még más baj is. A mint értesültem, sokan a szombatosok közt oly szegények, hogy képtelenek gyermekeiket ruházni. Természetes, hogy így levén, különösen télen, midőn a falusi iskola legrendesebben látogatattik, e szülők nem küldhetik gyermekeiket az iskolába. Nyáron nem mennek iskolába, mert a szegény földmives nem nélkülözheti őket odahaza vagy a mezőn,

télen nem, mivel nincsen ruhájok. De a legtöbb tanulóknak hiányzik a könyv és a többi tanszer is. Ha azt akarjuk, hogy a szombatosok gyermekei haszonnal és sikerrel látogassák az iskolát, kötelességünk, hogy a szükséges ruházatról és a tanszerekről is gondoskodjunk. Ugy tetszik, hogy e két szükség fedezésére 50 frttal évenként beérnök. Így tehát a fent említett 300 frtnyi segélyen kívül még 150 frt kéretik, ha nyugodt szívvel állítani akarjuk, hogy a bözöd-ujfalvi szombatos község anyagi, szellemi és erkölcsi javát előmozdítani el vagyunk határozva. Hogy szerezzük meg évenként ez összeget, azaz más 150 frtot? Szervezzenek évenként, ha szűk körben is, Budapesten vagy másutt is, bazárt és nem kételkedem, hogy a 150 frt is összegyűl.

A fentebbiekből kiderül, hogy javaslataim értelmében a begyűlt összeg, mely körülbelül 1000 frtot tesz, csak 4—5 esztendőig tartana, hogy általa a bözöd-ujfalvi község segélyeztessék. És később? Mi teendő, ha ezen gyűjtemény eredménye ki lesz adva? Ha jól emlékezem, egyik munkatársa a Szemlének már ajánlotta, hogy valamennyi templomban határozott napon gyűjtessék a szombatosok számára. Ha ezen ajánlat csak 3—4 nagyobb községben véghez vitetik, remélhető, hogy évenkénti eredménye, ha lesz a ki azt hő érdekléssel pártolja, behoz 3—400 frtot. Mintán a Szemle legutolsó számát mai napig nem láttam, nem tudom biztosan, de az eddigiekből ítélhetni, hogy Magyarország gazdag zsidóinak egyike sem adakozott, legalább nem láttam a mult füzetekben valami nevezetes összeget kimutatva. Ismerem gazdag hitsorsosaink azon gyöngeségét, hogy csak ottan és akkor adakoznak, hol és midőn a nagy világ adakozásukról tudomást vesz és ép ezért nem igen adakozók, midőn felekezeti célokról van szó; mindazon által föl lehet tenni róluk — hisz más különben ők nem oly keményszívűek — hogy e szent célra is áldozni fognak, ha valami befolyásos férfi visszaemlékezvén a talmud szavára: רבי נבכר עשירים hozzájuk forduland. E mellett nem lesz fölösleges a Szemlében megkezdett gyűjtést, a meddig csak lehet, tovább folytatni, ha nem hoz sokat, valamit még is eredményez. Ha mindezen javaslatok sem felelőnek meg fáradozásainknak és reményeinknek, iparkodjunk más uton célhoz jutni, legyünk mindnyájan azon gondolattól áthatva: a bözöd-ujfalvi szombatos községet nem lehet, nem szabad elhagynunk.

Bukarest.

BECK MÓRICZ.

A hitközségek és a tisztviselők.

Ily czimű cikkében (l. M. Zs. Sz. 1886. 352. l.) Weismann ur kimerítően foglalkozik a hitközségek és a tisztviselők közt fennálló viszonyok fejtegetésével. Megpendített eszméi és tett javaslatai mind megannyi bő tapasztaltságot dokumentálnak, ugy a tanügyi téren, valamint a hitk. egyéb intézményei beléletében uralkodó viszonyok körül, Közleményem tárgyául ugyan-csak cikkének utolsó passzusát vettem; itt W. ur indítványt tesz 1. a hivatalnokok által összehívandó kongresszus iránt, melynek tárgya az izr. hitk. hivatalnokok állandósítása legyen. 2; egy orsz. izr. hitk. hivatalnokok nyugdíj-alapjának megteremtése iránt. Eldönthetetlen igazság Weismann ur ama megjegyzése, hogy a rituális intézmények közege között, a rabbi után, a második helyet a metsző foglalja el. De hogy mint gondoskodik a hitközség, tisztelet a kivételeknek, ily fontos állásu tisztviselőjével, egy szóval kifejezhető: sehogy. Dolgozik míg bir, és ha erre öregsége vagy más okok miatt többé nem képes, odább mehet; inség és nyomoruság lesz ezután osztályrésze. S hogy ez tényleg ugy van, fájdalom, a nem ritka tapasztalat eléggé bizonyítja. W. ur bizonyára szem előtt tartotta ezen bajok megszüntetését, midőn indítványát tette; ő az iniciatívát ez irányban megkezdette, s ha az intéző körök érélyes buzgalommal és hathatós tevékenységgel a dologhoz látnak, az ige testté fog válni. Ideje is volt, kitámadni mostoha sorsuktól gyötört eme páriák érdekei mellett. Sajnos, felszólalása eddig még nem igen akadt visszhangra. Pedig az ügy oly nagyfontosságu, hogy hosszúra nyuló halasztást nem tűr.

Ez időszertint egyedüli segélyforrás a hivatalnokok számára az orsz. egyesület, ez bizony vajmi kevés, mert ilyféle segítség legfeljebb ideig-óráig lendíthet csak a szükségben, de a jövőre nézve semmi biztosítékot nem nyújt. A munkaképtelen családapán 100, egy tehetetlen özvegyen és árván 200 forint ugyan édeskeveset segít. Máshoz, mint üzérkedéshez nem foghat. De hány-szor láttuk már, hogy a kik akár egy-kétezer forinthez jutva, kereskedéshez fogtak, utóbb két szék közt a földre estek. Világos tehát, hogy az egyesület által egyszer s mindenkorra nyújtott segély nem biztosítja a hivatalából kiesett egyént s annál kevésbé özvegyét és árváit még a legszükségesebb ellen sem. Nagyobb követeléseket pedig egyelőre nem lehet támasztani az egyesület

íránt s talán ez az oka, hogy a hivatalnokok nem igen sietnek zászlaja alá, a mi különben csekély számarányból is kitünik. Az egyesület 220—230 rendes tagot számlál; semmi arány a magyar orsz. hivatalnokok számához képest. Ez irányban szükséges volna időközönként egy a hitközségekre, valamint a hivatalnokokra buzditólag hatni, hogy az egyesületbe lépjenek, kilátásba helyezett nyugdíjazásról említést tenni, akkor kevés hivatalnok maradna ki az egyesület kötelékéből. Az egyesület pénztárának gyarapodása céljából tán nem lenne célszerűtlen a templomokban adománygyűjtő perzselyek kifüggesztését kieszközölni és a gyűjtött összeget a hitközség előljárósága ellenőrzése mellett a kerületi előljárók által az egyesület pénztárába beküldeni.

A hivatalnokok véglegesítését illetve, legyen szabad megjegyznem, hogy ez teljesen jogosult és már régen idején lett volna.

Ha valaki nomád életét megunva, a végnélküli bizonytalanság helyett véglegesített állást óhajt és az egyesületben gondolja ez irányban talizmánját feltalálni, ez nem egyéb, mint a jövő fölötti aggodalom, a tisztességes megélhetés után való törekvés és nem kierőszakolt valami utáni hajszá; valósulhatatlan illúzióknak sem mondható, mert jögen alapszik.

Manapság az izr. hivatalnokok zöme derék, békeszerető és jó erkölcsű egyénekből áll, a kik szellemileg is azon a színvonalon állanak, hogy megérdemelnék, hogy jobb sors után való törekvésük örökké piúm desiderium ne maradjon. Ideje is volna már, hogy az általunk oly forrón óhajtott jogos kívánság valósulna is.

Orosháza.

FRIEDMANN ADOLF.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tek. szerkesztőség! Látva, hogy a M. Zs. Szemlében az anyakönyvi ügyekben felmerült még a leglényegtlenebb kérdésekre is készséggel nyújt felvilágosítást, bátorkodom egy éppen nem lényegtelen tényt közölni, és ennek folytán egy kérdést felvetni. A tény az: a vármezei (Szilágymegye) rabbiság mint izr. anyakönyvi hivatal, a kerületében levő izr. fiókhitközségek kúrátorának címelve, minden külső hivatalos kellekekkel ellátott borítékokban küldött az anyakönyveltetésre és az esetek bejelen-

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

tésére vonatkozó utasítást és nyomtatványokat tartalmazó leveleket, melyeket a m. k. postahivatal 10—10 kr. postabérrel megterhelt. A nevezett rabbiság ez ellen a Nagyváradi m. kir. postai igazgatóságnál panaszt emelt, mire a következő választ nyerte.

A m. kir. Postaigazgatóság Nagyváradon. Sz. 7461—886.

Pavéth Major urnak, anyakönyvvezető *Vármezőn*.

Vonatkozással f. hó 20-án, 20. sz. alatt kelt beadványára, a boríték csatolása mellett értesitem önt, hogy a vallás és közokt. ügyi minisztériumnak az ön beadványában idézett rendelete szerint csak az anyakönyvvezetők egymás közt váltott hivatalos leveleire terjed ki a portómentesség, más magán személyekhez anyakönyvi ügyben küldött levelei portómentességet nem élveznek.

Már pedig a csatolt borítékban zárva volt levelet Löbl Izsák kúrátornak, s nem anyakönyvvezetőnek címezte, ezért a postahivatal szabályszerűen járt el, a midőn levelét 10 krral megdíjazta. Nagyváradon, 1886. december hó 24-én. (az aláírás.)

Ennek előrebocsátása után következik kérdésem, vajjon összhangzó-e ezen postai igazgatósági válasz a közlekedési minisztériumnak 1885. évi 8082. sz. alatt kibocsátott magas rendelete értelmével? hol a portómentesség, mely az anyakönyvvezetőknek egymás közt, egyházi hivatalokkal stb. váltott levelezésére kiterjed? Már pedig nézetem szerint tagadhatatlan, hogy az egyházi kúrátor az egyházi hivatalok közé tartozik. Kérdem továbbá, vajjon ily jogmegszorító eljárás ellen mily módon lehetne orvoslást nyerni? Maradtam egyébiránt stb.

Hidalmás.

PANÉTH SÁMUEL.
főrabbi.

Válasz:

»Kúrátor« a zsidóság nálunk nem ismer, hanem hitközségi előljárót; azonfölül a portómentesség nem terjed ki személyekhez (ad personam), hanem csak hatóságokhoz intézett levelezésekre. A portómentességet e szerint csak oly anyak. levelezés élvezi, mely ily czímmel él: »Az izr. hitk. Előljáróságának stb.« A nagyváradi postai igazgató tehát helyesen járt el, valamint bizonyos az is, hogy Panéth főrb. urnak, helyes címzés mellett, nem lesz oka panaszra.

*

Tekintetes szerkesztőség! Anyakönyvi kerületünkhez több olyan község izraelita lakói lettek anyakönyvi tekintetben beosztva, kik egyházilag más izraelita hitközséghez tartoznak. Ezek eske-

téseiket ott végeztetik, halottaikat oda viszik eltemettetni abba a hitközségbe, ahová egyházilag tartoznak.

Már most bátor vagyok a tek. szerkesztőséghez folyamodni felvilágosításért: vajjon ezen házassági vagy halálozási esetek ott anyakönyveltetnek-e el, a hol az esketés, illetve az eltemettetés történt, avagy itt nálam, mint a kerület anyakönyvvezetőjénél, — hozzá téve, hogy a fönt érintett izraelita hitközségben is van anyakönyvvezetőség, de más kerület, sőt más megyebeli. Esedezve a tek. szerkesztőségnek, hogy ebbeli felvilágosítását megadni kegyeskedjék. Maradtam stb.

Kis-Czell.

STERN IGNÁCZ,
anyakönyvvezető.

Válasz:

Minden eset ott anyakönyvelendő, a hol előadta magát; a halálozás tehát a halálozás helyére, a házasság az esketés helyére illetékes anyakönyv helyében.

*

Tekintetes Szerkesztőség! Azon reményben élve, hogy az anyakönyvvezetés és mi még több ennél, az igazság érdekében megtevő fölszólamlásoknak becses folyóiratában szívesen egy kis helyt enged, én is bátorkodom következő soraimat azon kérelemmel hozzá intézni, szíveskedjék nekik egy-két helyt szorítani.

Ha jól emlékszem, hát e napokban olvastam, de minden esetben meggyőződtem arról, hogy még egy szerkesztőség sem csalahatatlan és még annál kevésbé mindentudó. Hogy azonban ezen meggyőződésemről a t. olvasókat, illetve a tek. szerkesztőséget magát is meggyőződtessenem, a következő tényre utalok:

Folyó évi 1-ső számú becses folyóiratának 44. oldalán W. S. urtól egynehány kérdés az anyakönyvvezetésre nézve a tek. szerkesztőséghez intéztetett, a melyre a tek. szerkesztőség a f. é. 1-ső számú folyóirat 45. oldalán válaszolt is, és ezen válasznak nincsen semmi alapja, sőt tökéletesen hamis és igen könnyen félreértésekre és ferdeséghez vezetheti a t. kartárs urakat. Ennélfogva kötelességemnek tartom a következőkre figyelmeztetni:

1. A tek. szerkesztőség válaszában ad 1 azt mondja, hogy az illetékes rabbi köteles az esküvő helyén lakó rabbit delegálni; ez nem áll, mert a múlt évi ^{1924.} _{alt. sz.} miniszteri rendelet 10. §-a

tüzetesen a következőt mondja: »Tilos ugyan bárkinek, bárhol jegyes feleket az illetékes anyakönyvvezető rabbi stb. megbízása nélkül összeadni stb., és csak az esetben, ha a kerületben több rabbi vagy r. helyettes lakik, akkor köteles az illetékes rabbi az esketési szertartási végzésével azt megbízni, a kit a jegyesfelek kívánának.« Ennek az esetnek azonban csak ottan lévén helye, ha például egy anyakönyvi kerületben két rabbi — orthodox és neolog — van alkalmazva és az anyakönyvvezetés csak csak egy pártra van bízva, akkor az ellenpártnak joga van az esketéssel a saját papját megbízni, ha nem is anyakönyvvezető és az anyakönyvvezető rabbi nem tilthatja el, de korántsem köteles a rabbi más kerületben lakó rabbit delegálni — és ha megteszi, akkor csak jó akarat. — Továbbá az is téves, ha a tek. szerkesztőség nevezett válaszában azt mondja, hogy az eskető rabbi iktatja a házasságot saját anyakönyvébe; sőt ellenkezőleg nevezett paragrafus határozottan mondja, hogy a megbízott rabbi köteles az anyakönyvvezetőt az összedásról három nap alatt értesíteni. Jóllehet, hogy erre a tek. szerkesztőség saját szavammal visszautasíthat, hogy ez csak azon esetről szól, ha egy anyakönyvi kerületben 2 rabbi van és az eskető rabbi az, a ki nem vezet anyakönyvet — a mi igaz is, hogy csak ily esetre vonatkozik — de ezen netáni visszautasítás esetén csak arra figyelmeztetem a t. szerkesztőséget, hogy a múlt évi 1924. sz. rendelet határozottan mondja, hogy az 1878. évi 15,940 sz. k. udvari kancelláriai rendelvény is hatályban marad és ennek 12. és 13. pontjai pedig azt mondják, hogy a rabbi az összedást más községnek rabbijára is bízhatja (szabadságában áll — de nem köteles) és az összedás megtörténtét a rendes *illetékes* rabbi, (de nem az eskető rabbi) köteles a házassági könyvében bevezetni.

Reményilem, hogy ebből eléggé világosan kitünik, hogy W. S. kérdése ellenkező válasszal fog megoldatni.

Különbön maradok ezentúl is a Tek. Szerkesztőségnek alázatos szolgálja

Z.-Szt. Grót, 1887. évi jan. 2-án.

DR. KLEIN JAKAB,
ker. főrabbi.

Válasz:

Az anyakönyvi rendelet 10. §-át helyesen értelmezi a le-
velíró annyiban, a mennyiben csakugyan annak óhajította a kul-
tusminiszterium elejét venni, hogy az egy anyak. kerületbe

egyesített több hitközség több rabbijának esketési jogát az anyakönyv vezető rabbi ne csonkíthassa. A mult január havi számunkban kifogásolt válaszuk tárgyát képező kérdés azonban nem esik az itt idézett 10. §. tekintete alá; ajánljuk az ott fölvetett kérdésnek ismételt elolvasását.

Hogy az esketési eset az esketés helyére illetékes anyakönyvi hivatalnál anyakönyvelendő csak, az egyrészt magától értendőik, másrészt pedig előírva van az anyakönyvi rendelet 9. §-ában, a melyben az anyakönyvvezetőknek kötelességévé tétetik, csupán azon születési, házassági és halálozási eseteket anyakönyveikbe bevezetni, melyek az *anyakönyvi kerületekben* előfordulnak.

*

Főtiszt. Löw J. szegedi tisztelt kollegám*) e b. folyóirat m. é. december füzete 690-ik lapján közzétett figyelmeztetésére bátor-kodom régi bölcseink szavaival fölkiáltani: *עַר הַרְשָׁוִתִּים אֵין מִצְטַעְרִים* (ha nem is az anyakönyvvezetők, de mindenesetre a hitközségi tagokra nézve) a nm. kultuszminiszterium 1885. évi november 13-án 1924. sz. a. kibocsátott, az izrael. anyakönyveket rendezendő szabályrendelete, és te még szaporítani akarod azokat. Tegyük fel, a mi nagyon gyakran az eset, egy szegény sorsu házaspárnak születik gyermeke, de a házaspár nem eskettetett ott, a hol most lakik, hanem máshol; (a mi többnyire az eset), az ujszülött törvényességének bebizonyítása céljából fordulni kell az esketést véghez vitt rabbihoz vagy anyakönyvvezetőhöz; a bélyeggel ellátott esketési j. k. kivonata kerül 1 frt 50 krba, portó oda és vissza 30 krba; de az ujszülött boldog szülei nem is laknak az anyakönyvvezető székhelyén, hanem a kerületében 2—3 vagy több órányi távolságban, a születési jelentést, ha restelli a kocsifogadást vagy gyalogolást, posta útján ajánlott levéllel kell megtennie, a mi oda és vissza portó fejében 30 krba kerül, ehez jár még 50 kr. anyakönyvi díj, summáson tehát 2 frt 60 krba kerül, a mi pedig szegénysorsu egyének, a kinek neje gyermekágyat fekszik, gyakran oly nagy és nehéz kiadás, a melyet alig vagy abszolúte nem tehet. — A rom. kath. lelkészek nem állítanak ki bé-

*) Tiszt. Strasser úr ez észrevételeit még *Goldstein Lipót* ur mult számunkban közölt cikkének olvasása előtt írta. Szerk.

lyeggel ellátott házassági kihirdetési bizonyítványokat (mi a szokás többi hitfelekezeteknél, nem tudom), hanem ugynevezett »elbocsájtási leveleket«, a melyekkel közvetlen az esküvőt véghez viendő lelkész a történt házassági kihirdetésről stb. értesítik; csak nekünk zsidóknak kell egy újabb miniszteri rendelet szerint bélyeggel ellátott kihirdetési bizonyítványokat kiállítani. És mi magunk alkossunk és rójunk hitfeleinkre új adókat és ne elégedjünk meg a véghez vitt törvényes esketésről hivatalból való jelentéssel, csak hogy a szegény államnak 50 krral, az anyakönyvvezetőnek 1 frttal több jövedelme legyen! És nem kell-e félnünk, hogy ha a születési bejelentés oly sok kiadással és nehézséggel jár az egyik vagy a másik szegénysorsu, kivált a falun lakók közül — kivált ha az ujszülött leány — a születési bejelentést egészen abban hagyja?! Nem, édes kollegabarátom! Az Ön kívánsága sem az állam érdekében, sem az anyakönyvek rendezésével, sem a méltányossággal, sem a rabbi tekintélyével és méltóságával össze nem fér; hanem a vagyonos hozzon »esketési j. k. kivonatot«, a szegélynél elégedjünk meg a »hivatalos jelentéssel.«

Mivel már esküvőről beszélünk, bátor-kodom tisztelt kollegáimat és a hitközségi előjárókat egy még sok helyen általános an elterjedt balvélemény eloszlatására felszólítani. Hogy a zsidó esküvők azelőtt és még most legtöbbnyire délután tartanak, ennek az oka, mivel nem szabad lakomát tartani, mihelyt a »mincha-gedola« ideje a. a. d. u. 12^{1/2} óra eljött, mert talán elfelejtenek a vendégek, vagy megrészegednek és képtelenek lesznek imádkozni (l. Berach. 28.1 Tosz. czímszó halacha és ó. ch. 232 és t. h.), azért imádkoznak előbb »minchat« és a vőlegény bűnbánó imáját. De még sok helyen és kivált a tudatlan ortodoxok közt azon balvélemény van elterjedve, hogy csak délután, más napszakon azonban nem volna szabad esketni. Mily abszurd és alaptalan ezen nézet, tanúsítja a Gácsországon divó szokás, a hol előkelő esketések éjszakán fátklyámenet és zene melletti körmenettel tartanak. Az esketés érvényessége és szentsége tehát vallási törvényeink szerint semmi napszakhoz nincsen kötve; és reggel, dél előtt vagy akármikor éppen ugy lehet tartatni, mint délután. Ha kerületemben délelőtti esküvő tartatik, akkor a vőlegényt figyelmeztetni szoktam, hogy ha a töredelmes könyörgést imádkozni akarja,

ugy beigtathatja ezt a reggeli »semoneeszrébe«, a mint délután szokás. Szinte oly balvélemény vagy inkább babonás hit uralkodik a magyarországi zsidók közt, hogy pénteken, mint balszerencsés napon nem akarnak, sőt sokan azt gondolják, hogy nem is szabad házasodni, holott gácsországi zsidóknál a pénteki esetések igen gyakoriak; és én magam véghez vittem mint a híres Maisels Beris akkori krakói és későbbi varsói főrabbi felhatalmazottja és megbízottja az 1850-ik télben Krakkóban pénteken délután egy esküvőt. Igen érdemes volna honi hitfeleinket erről felvilágosítani.

Az eléggé ismert miniszteri rendelet 13-ik §-a felsorolja a születési esetről bejelentésre kötelezetteket, de ki ellenőrizheti, kivált kis falvakban vagy pusztákon, tanyákon elszórtan az anyakönyvvezető székhelyétől több órányi távolságu lakókat, vajjon bejelentették-e a születést vagy nem? Itt nem segít más, mint hogy felvilágosíttassék a nép, mily üdvös és szükséges intézkedés az anyakönyvi ügy és hogy előbb-utóbb mindenkinek szüksége lehet születési levélre.

A régi, valamint az új anyakönyvek következő rovatokkal vannak ellátva: 10-ik »fiuknál a körülmetélő neve és a körülmetélés napja« — 11-ik: »leányoknál az elnevezés napja.« Tudjuk, hogy a körülmetélés alkalmával az újszülöttnak egyszersmind formaszzerű eulogiával és áldással a név adatik, valamint az újszülött leányka a tóraelölvasás alkalmával a nevét kapja; tudjuk továbbá, mily nagy fontosságu szerepet játszik a héber vagy zsidó név és ennek írása a ritualis elváló levél írásában; de ha a szülők vonakodnak, a mi fájdalom! imitt-amott már előfordul, fiukat körülmetéltetni vagy leányuknak a toránál nevet adatni, quid tunc? . . . Igaz ugyan, hogy a leány toramelletti névadásának a sulchan árukhban nincsen nyoma; a Chijubim közt, kiket a torához kell felhívni, előfordul: »az atya a körülmetélés előtti szombaton« és »a férj, mikor a neje a szülés után fellábadva először a templomba megy.« A talmud és poszkimban szinte előfordul csak »יש העיטה« a »bölcson kapott név«, de névadásnak minden esetre kell történnie, és ha ez elmarad, mi történjék? Mellesleg megjegyzem, hogy hitközségemben intézkedtem, hogy ugy a fiuk-

mint a leányok névadásánál a kántor a héber vagy zsidó név mellett a magyart szinte fölemlítse, például: Artur אהרן דומטריי, Katicza ישרמקיי stb.

Kula.

STRASSER LIPÓT.
ker. rabbi.

*

Jegyzéke azon anyakönyvi kerületeknek, melyek alakulását a vallás és közoktatásügyi m. k. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

305. *Gödöllő* (Pest m.) Elnök: Gráf Ignác. Ideiglenes anyakönyvvezető: Herczfeld Mór, tanító.

306. *Léva* (Bars m.) Elnök: Dr. Pólya József. Anyakönyvvezető: Kohn Ambrus, rabbi.

307. *Oslány* (Bars m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Laufer Márk.

308. *Hernád-Vécsé* (Abauj-Torna m.) Elnök: Wohlgemuth Hermann. Anyakönyvvezető: Friedmann Ignác, rabbihelyettes.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A zsidó ünnepek az iskolában.

Tekintetes Szerkesztőség! Értésemre esett, hogy a helybeli, egy év óta rendszeresített ipartanonez-iskolában az illetékes hatóság az izr. felekezeti tanoncokat ünnepnapokon is az iskola látogatására kötelezte. — E bajon segitendő f. é. szeptember hó 27-én kérvényt intéztem a járási főszolgabíróhoz, mint első fokú iparhatóságához, mentené fel bizonyos ünnepnapokon az izr. inasokat az iskolalátogatás alól, és ámbár a főszolgabíró ur minden tekintetben kitünő egyéniség, a felmentéssel járó felelősséget még sem akarta elvállalni, minek következtében jogos kérelmemmel vizsaszautasítottam.

Azonban nem tudván felfogni, miként lehet az, hogy szabad alkotmányos államban vallási, avagy lelkiismereti kényszer gyakoroltasék, felfolyamodtam megyénk derék alispánjához, mint II-od fokú iparhatóságához, és ime a szórul-szóra lemasolt alispáni határozat, melyet becses lapjában közölni sziveskedjék.

13057. l. i. *Alispáni határozat.* A móori járási főszolgabírónak f. é. szeptember hó 30-án 3321. sz. a. hozott határozata, mely szerint a móori ipariskolában az izraelita felekezeti tanoncokat az izraelitáknak sátoros ünnepein is az iskola látogatására kötelezte, a móori rabbi hivatal által közbevetett felfolyamodvány következtében II-od fokban felülbíráltatván, határozottatott:

A móori járási főszolgabírónak fenti számú és keleti határozata megváltoztatásával az izr. vallásu ipartanonezok a móori ipariskola látogatásától felmentetnek a következő napokon, még pedig: 1. Roshasánú (ujév) mindkét napján. 2. Jomkippur (kiengesztelődés) ünnepnapján. 3. Szukoth (sátoros) ünnep 1, 2 és 8-dik napjainak délelőttjén. 4. Peszách (husvét) ünnep 1, 2, 7 és 8-dik délelőttjén. 5. Sábúóth (pünkösöd) mindkét napján. — Miről a móori járási főszolgabíró ur a vonatkozó tárgyalási ügyiratok kiadása mellett megfelelő további eljárás végett értesítettik.

) Térszúke miatt a mult számból kimaradt.

Indokok:

A főszolgabírói határozat megváltoztatandó s az izr. vallásu ipartanonezok a határozatban említett napokon az ipariskola látogatása alól felmentendők voltak; mert a vallás és közoktatásügyi nagyméltóságú magy. kir. miniszter urnak a köztanodai igazgatóságokhoz 1877. évi január 8-án 28769. továbbá 1877. május 23-án 2712. sz. a. intézett leirataiban a középiskolába járó izr. tanulókat az említett ünnepeken az iskolabajárás kötelezettsége alól felmentette, s ha ezek azon ünnepeken felmentve vannak az iskola látogatás kötelezettsége alól, úgy arra az iskolába járó izr. ipartanonezok sem kötelezhetők. Székesfehérvárott, 1886. október 25. *Sárlózy Aurél* s. k. Fejérvármegeye alispánja. <

Azon reményben, miszerint ezzel t. kartársaimnak és a vallás ügyének némi szolgálatot teszek, vagyok a Tekintetes szerkesztő urnak stb.

Móor.

BÜCHLER P.
főrabbi.

A nagyváradai izr. hitközség költségelőirányzata az 1887-ik évre.

A számok beszélnek. Száz ezer mérőföldre tőlünk meg lehet itélni viszonyainkat, ha statisztikai adatokat becsájunk rendelkezésre. Egy futó pillantás a holt számokra, hű képet tár elénk a tényekről. A bevételek és kiadások összehasonlítása azonnal megmagyarázza előttünk azt is, amit még nem tudunk.

A számok tehát mindenesetre érdekesek. Országok költségvetéseit egész világrések kritizálják, megyéket és városokét szintén nem hagyják megjegyzés nélkül.

Egy zsidó hitközség költségjegyzéke pedig, ha egy országot nem is, de a magyar zsidóságot annyival inkább kell, hogy érdekelje, mert a magyar zsidóság *egy test*, egy tömeg, a melynek részeit a községek képezik, a melyeknek, mint közös csatornáknak, egybe kell folyniok. Csak is *igy* lehetséges, hogy az egyes községekben felcsillámló lelkesedés, buzgóság a többieket is megragadja, hogy így egynek jó példája a többit is annak utánzására serkentse.

... De ne szóljunk most erről.

Számokat emlegettünk, a melyekből itélni, következtetni lehet. Nos, lássuk a *nagyváradai* congr. izr. hitközség 1887-ik évi költségelőirányzatát, mely a mult év december 8-án mutatott be és fogadtatott el a közgyűlés által.

Mielőtt azonban e számokat szerény megjegyzéseink kíséretében bemutatnók, meg kell jegyeznünk azt, hogy a község jelenlegi tagjainak száma csak 250 körül van. Tekintetbe véve továbbá azt, hogy az utóbbi években a hitközség szilárd oszlopai közül többen eldőlték, s hogy az utóbbi legi tagok, — kevés kivétellel — általában az u. n. polgári osztályhoz tartoznak, kiket a különféle egyletek eléggé igénybe vesznek s így a községért, ha sokszor akarnának is, sokat nem tehetnek.

Az idei költségvetés, mely a tavalyi kiadásokat csak 5—600 frttal mulja felül, általában s a fentieket különösen figyelembevéve, mindenkit teljesen kielégíthet. Az említett többlet behozatala is azért vált szükségessé, hogy a tanügyi rovat bővítessék s a metszők csekély fizetésé felemeltessék.

... A kiadás-rovat a következő tételeket tünteti fel: *)

1. Tiszti fizetések:

a) rabbi-helyettes fizetése	1,000	»
» » lakbére	300	»
b) jegyző fizetése	600	»
» » lakbére	200	»
c) főkántor fizetése	1,000	»
» » lakbére	250	»
d) alkántor fizetése lakbérrel	650	»
e) kardalnok fizetése	400	»
f) 1-ső metsző fizetése	500	»
» » lakbére	140	»
g) 2-ik metsző fizetése	500	»
» » lakbére	120	»
h) egyházi fizetése	650	»
i) orgonista	250	»
k) házmester	336	»
2. Egyházi kiadások	350	»
3. Jótékonyági »	600	»
4. Tanügyi »	1,100	»
5. Énekkariak	560	»
6. Adóbehajtásiak	280	»
7. Templomvilágítás	350	»
8. Irodaszükséglet s nyomtatványokra	150	»
9. Tartozás törlesztésére és kamatokra	1,000	»
10. Előre nem látott kiadásokra	500	»
Összesen	11,786	frt.

*) A költségvetés adatait Váradi Mór ügyvéd ur, a hitközség derék s buzgó titkára bocsátá rendelkezésemre, a miért fogadja e helyen is szíves köszönetemet.

Mint ezekből látjuk, a község, — szerény helyzetéhez képest, — jól dotálja tisztviselőit. Futó pillantással is láthatni, hogy különösen az énekkar az, a melyre a kiadások meglehetősen bőven vannak előirányozva. A kántorok, orgonista és énekes gyermekek összes gage-ja 3,100 frtot tesz ki, tehát a kiadásoknak több, mint negyedét. Ezt azonban, azon általános divó szokás tekintetbevétele mellett, hogy a zsidó istentiszteleteknél az énekrészek nagy szerepet játszanak, nem lehet rosszallani.

A 3. pont szerint *jótékonyági* célokra 600 frt van előirányozva. Ez ugyan nem sok, — mondhatná valaki — de akkor, ha megmondjuk, hogy a község tagjainak nagy része, mint egyes, igen sokszor gyakorolja a jótékonyagságot, ez összeget nem lehet keveslenünk.

A *tanügyi* kiadásokra 1,100 frt van előirányozva; ez az idén bővített ki emnyire. Magában foglalja pedig a *hittanítók* fizetését és azon, tandíjjizetésében álló subvenziót, a melyet a községi iskola helyét pótoló *Auspitz-féle tanintézet* e tanév elejétől nyer.

Lehetetlen itt elismeréssel meg nem emlékeznünk azon üdvös mozgalomról, mely ujabbban a község kebelében a tanügy érdekében megindult. Az Auspitz-féle tanintézet támogatása, melynek fejében szegény községi tagok gyermekei tanulnak ez iskolában, a hittanítók tapintatos kiválasztása, az új *iskolaszék* alakítása mind azt mutatják, hogy az ifjabb nemzedék neveltetését e község szellemi és anyagi erejével egyaránt előmozdítani igyekeznek.

Nehogy szemet szurjon valakinek, felemlítjük azt is, hogy a 9. pontban felhozott »tartozás« ma már oly csekély, hogy 1—2 év alatt teljesen törlesztve lesz.

Lássuk most a *fedezetet*, a mely e gazdálkodó és tapintatos eljárásra valló kiadásokat pótolja.

1. Egyenes egyházadó	6,400	frt
2. Czion-egylet járuléka	300	»
3. Adományok	550	»
4. Husgabella	4,000	»
5. Tandíjakkból	200	»
6. Házassági díjak	200	»
7. Világítás megtérítés	200	»
Összesen	11,950	frt

Ehhez nincs sok megjegyzésünk. Látjuk, hogy a legnagyobb tételt a *gabella* képezi, melyet — a község egy újabb határozata szerint, — a tagok általánosan fizetnek s így az egyes metszéseknél szokásos apróbb díjak elesnek. Az *adományok* csekély számát és összegét a fent vázolt

szerény viszonyokból szintén könnyen ki lehet magyarázni. Megjegyezzük még, hogy az előirányzat szerint 164 frt *maradványra* is van kilátás.

Megemlítendőnek tartjuk, hogy a község január 2-án választá meg új képviselőtestületét. Hatvan községi képviselőt választottak s ha a választás eredménye ellen egyeseknek kifogásuk is van, mégis, mivel az idősek mellett az ifjabb erők, az értelmiség magas fokával bíró férfiak mellett a józan gondolkodásukról ismert kereskedők és gazdálkodók is kellő arányban foglalnak helyet: általában véve, elég jól szervezett testületet képeznek arra, hogy egy községet virágzásra emeljenek.

A január 16-án megejtett *előljárási választás* szintén szép reményekre jogosítja a község jóakaróit. Az újonnan megválasztott előljárási (elnök: *Adler Ignác*, egyháziügyi osztály-elnök: *Ausländer Simon* pénzügyi osztály-elnök: dr. *Berkovits Ferencz*, pénztárnok: *Sándor Samu*, ellenőr: *Wechsler Adolf*, gondnokok: *Rosenthal Sámuel*, *Königstein Izidor*, dr. *Berger Ignác*, *Aufricht Mór*) érdemes arra, hogy a község tagjainak bizalma benne összpontosuljon, mert az új előljárási hivatva van arra, hogy e községet azon fokra emelje, melyen régi jó híréhez méltóan állania kell.

Nagy-Várad.

AUSPITZ ÁRMIN.

Vidéki levelek.

Nagy-Vázsony, 1885. december.*)

Tekintetes szerkesztőség! Az új miniszteri szabályzat daczára hitk. özségünk még most is csak egy maroknyi hivekből áll, úgy, hogy az a maga erejéből bizony-bizony nem bírná hitközségi institúcióit fenntartani. De van e kis gyülekezetnek egy pártfogója, illetőleg »órangyala«, ki párját ritkítja Európaszerte, és ez a pártfogó Nagy-Vázsony birtokosa: br. Todesco Ede és annak fenkölt szellemű neje. Hogy mennyi jótéteményben részesíti e nemes család már egy évtized óta, de különösen a legutóbbi két év óta, kis községünket, azt majd a következő tények bizonyítsák. Hogy itt már egy évtized óta a nevezett család boldogult fia nevét viselő, virágzó alapítványi iskola áll fenn, az köztudomású dolog. De nem mindenki tudja, hogy az alapítóke után járó 240 frton kívül a nemes család már nyolcz év óta évenként még 300 frrtal

*) Térészüke miatt mult számunkból kimaradt.

Szerk.

járul a rendes tanító fizetéséhez. Ez a tett magában is elég dicső, hogy a nagy község is tudomást vegyen róla. De az alább közlendő bőkezű adakozás koronázza még a tágabb körökben is jótékonyaságáról ismert család nemes tettetét. Mjntegy két évvel ezelőt a helybeli zsidó templom oly rozzant állapotban volt, hogy abban, szakértők véleménye szerint, csak életveszéllyel végezhető volna tovább is az isteni tiszteletet. Ez tudomásra jutván pártfogónknak, csakhamar összehivatá a község előljáráit és azonnal kilátásba helyeztetett a templom újra való felépítése. Az építkezés pár ezer forintba került, mihez a község önként kétszáz forinttal járult. Mihelyt a templom felépült, a nagylelkű bárónő a felavatási ünnepre egy Bécsben készült, 600 frt értékű, aranyral és selyemmel gazdagon hímzett függőnyt és asztalkendőt küldött az ünnep emelésére. A függőnyön a következő szinarany betűkből álló hímzett felirat díszelg:

היהת הריכת הוות לפני ארון הברית בבית האלהים וזרון לשם הבהור הערמאן
 מאדעסקא אשר במבחד ימי עלמוט שב אל בית עולמו ביום ייב סיון שנת
 ה'תל"ד וזרון אלהים לטובה. יי דבת וזרון הוא להטובת בין ההיים מנת אבותיו
 המתנבלים עליו: עדוארד באראן מאדעסקא ואשתו זאפיני באראן מאדעסקא

Visszatérvén iskolánkra, még azt az örvendetes hirt közölhetem, hogy az itt már 14 év óta működő tanító okadatolt előterjesztése folytán f. év szeptember 1-én még egy tanerő alkalmaztatott, kinek fizetéséhez szinté nagy részben hozzájárul az urodalom, és pedig olyformán, hogy az alapítványi okirat értelmében több urodalmi tiszt és eseléd gyermekei után fejenként 12 frtyi iskolapénzt fizet. Boldog község, kinek ilyen pártfogói vannak. Még csak egyben szenved hiányt Nagy-Vázsony izr. hitközsége: és ez az, hogy isteni tisztelete még a régi kerékvágásban forog, és hogy a szószek még mindig »elárvult«, úgy, hogy az évenként sziván hó 22-én megtartatni szokott »requiemre« más községből vagyunk kénytelenek papot rekvirálni. De a mi nincs, az még lehet.

HIRSCHLER DÁVID.

Tekintetes Szerkesztő Ur!

A zala-szt.-gróthi izr. hitközség egyike az ország szegényebb községeinek, de mindennek daczára jótékonyaságot gyakorol oly mértékben, hogy aránylag a fővároson is túl tesz.

Van itt izr. jótékony nőegylet, mely nemcsak a szegényeket és szegény betegeket segélyezi, de még a szegényebb leányoknak is, ha férjhez mennek, tetemesen segít pénzzel és ruhaneműekkel.

Van továbbá betegsegélyző-egylet, mely az orvos és orvosságon

kívül még, a hol szükséges, ápolót rendel, élelmiszerekkel látja el és hetenkint a szükséghez arányítva hetipénzt is ad 2 firtól felfelé. Ezen betegsegélyző-egylet mult hó végén leszámolót tartott, melyet egy közös, kedélyesen vig lakoma fejezett be. A jótékonyág itt is talált okot és módot, hogy érvényre jusson, és az egylet ezen estén 74 firtot kapott, többektől természetesen, a nőegylet 15 firtot.

Midőn a lakoma legvigabban folyt, a toasztok egymást követték és minden ilyen toasztot bő adakozás követte volna, dr. Klein Jakab helybeli érdemes és szeretett főrabbinck egy lelkes és gyújtó beszédben figyelmeztette a jelenlevőket, hogy a jótékonyág terjedjen ki oly hittársainkra is, kik távol tőlünk szenvednek szükségét és küzdenek a mindennapi kenyérért. Tüzes szavainak azon kedvező eredménye volt, hogy az azonnal foganatosított gyűjtés 6 firt és 62 krt. hozott, melyeket a *Bözöd-Ujfalu* községében élő szegény hittársaink számára fordítani méltóztatassék.

Ezen összeget én mai napon póstautalvány utján küldöm a Szerkesztő Urnak, mert láttam becses lapjában, hogy az így gyűjtött összeget e czéla átvevni és átadni szives.

Zala-Szt.-Gróth.

DR. MISNER ANTAL.
kóro orvos.

Tanügy.

A történelem tanításáról a vallásoktatás keretében.

Mielőtt a kitűzött kérdésről nézetemet jól-rosszul elmondánám, tisztelettel kérem az igen tisztelt testület nagyrabecsült elnökét, ép úgy mint kartársimat, hogy felolvasandó dolgozatomat ne azon mérték szerint mérjék, amelyre önöket méltán kihivhatta azon körülmény, mely szerint innen-onnan hat hónapja annak, hogy a tárgyalandó kérdés megbeszélésére vállalkoztam.

Dolgozatom nem lép fel nagy igényekkel, egyszerű, szerény nézetnek kérem tekintetni, melyet rendkívüli gyakorlati elfoglaltságomban magamnak alkottam s a melynek kivethetőségét most csak a második évben kísérlem meg s így annak eklatans hatását onstatálni ma még korai, elhamarkodott itélet volna.

A kitűzött kérdés: Minő szerepe van a zsidók történetének a hittan tanításában.

¹⁾ Főolvasatott a budapesti hitoktatói testület novemberi gyűlésén.

Hogy e kérdésre helyesen felelhessünk, szükséges előbb megállapítani a czélt, melyet a hitoktatással elérni akarunk.

I.

A vallásosság nem idegen növény, melyet mesterséges úton plántálhatunk az emberbe; az egyén lelki érzelmeinek egyik legtermészetesebb és legnemesebb nyilvánulása az, mely önkénytelenül fakad az emberi szívben s a mely kezdetben sejtelemszerűen, később egész tudatossággal igyekszik nyilvánvalóvá tenni az embernek a mindenség teremtettségéhez, gondviselőjéhez, minden jó kútforrásához. Istenhez való viszonyát.

Ezt a lélekelmelő érzetet, mely bennünket önkénytelenül a legfelsőbb lényvel hoz összeköttetésbe, akinek mindannyian alá vagyunk rendelve; azt a bennünk élő homályos tudatot, egy feletünk uralkodó magasabb erkölcsi törvényről, melynek kutfeje Isten, ápolni és fejleszteni, létszen feladata a vallásoktatásnak.

A vallásoktatás első sorban tehát kedélyképzés, és mint ilyen, a többi tantárgyak közt annyival méltóbban foglalhatja el az első helyet, mert csakis az ez alapon kifejlesztett értelemvilág, mely emberi mívoltunkat a leghivebb s legnemesebb módon tükröztetni vissza, hathat erősen tetteinket szabályozó akaratunkra, és képezhet a növendékekben egy erős, a szó szoros értelmében nemes, minden állatias érzékiességtől ment egységes jellemet.

De az ember nemcsak magában álló lény. Emberi méltóságának tudata csak az embertársaival való közösségben emelkedik érvényre. Az egyén életenergiája annál határozottabban nyilvánul, minél erősebb a kapocs közte és felebarátai közt.

Közös érzés, hasonló gondolkozásmód, egy czéla irányuló akarat emelik az egyén önérzetét; hisz ő sokakban él és sokan élnek ő benne. És ha ehhez még érzi és tudja azt is, hogy azok az általános, magasabb erkölcsi elvek, melyek megvalósításáért saját egyéni életén belül küzd és fáradozik, nemcsak az ő eszméi, sem csupán élő embertársaié, hanem örökségül kapta azokat őseitől, kiknek ő csak folytatása, kik évezredek óta ezekért éltek és haltak, ha érzi és tudja, hogy az ő munkálkodása nemcsak a jelenben van, hanem szoros kapcsolatban áll a multtal is, akkor erkölcsi méltósága annál erősebb alapot nyer: a jelen és mult kapcsolata serkentőleg hat tevékenységére, mert törekvésének sikerét a mult biztosítja. Mintegy láncszem ő a történeti folytonos-

ságban, benne egyesül a múlt és jelen; teljes szeretettel és kegyelettel veszi magába az idők hagyományait és törekedni fog önzetlen és fáradsáthatlan buzgalommal ápolni, a reá maradt életképes institucziókat, melyek ősei törekvéseinek megtestesítései, odaadó kitartással fogja fejleszteni az örökségül kapott intézményeket, mert hiszen ezek nem egy kihalt multnak, hanem egy benne folyton élő multnak termékei.

Ime, második és nem kevésbé fontos feladata a vallás és par excellence a zsidó vallásoktatásnak. Az általános vallásos érzet ápolása az egyedet teszi nemessé. A felekezeti vallásos tudat ébresztése a társadalom tagjában fejleszti a humanitás magasztos tanait.

A zsidó vallásoktatásnak tehát az általános emberin kívül feladata lézen a jelen kor viszonyainak alapján s azon nemzeteknek, melynek körében él a zsidó, nemzeti tradícióinak kellő respektálásával, éleszteni az ifjúban a felekezeti közösség szellemét, kegyeletet kelteni benne a múlt, az évezredes múlt tiszteletet gerjesztő hagyományai és jelenben is élő magasztos institucziói iránt és közvetlenül oda hatni, hogy átérvezve és átértve a multat, azt magába felvegye s mintegy az a vágy és törekvés lelkesítse, továbbépíteni azon az épületen, melynek alapját az ő vele folytonosságban élő ősei raktak le évezredek előtt.

II.

Mig a zsidóknál a vallásos élet egybeolvadt a családi és társadalmi élettel, és a gyermek vallásos érzülete már a családban nyert kifejlődést és nem szünt meg folyton új-meg új tápot kapni attól a társadalomtól, melyben élt és mozgott, addig az iskolának feladata a vallásos érzés keltése és a felekezeti szellem ébresztése körül oly könnyű és csekély volt, hogy a tanítónak legkisebb fáradozása és buzgósága is már a legszebb eredményeket mutatta fel és az iskola, bár egyébbel sem foglalkozott, mint a vallás tanításával, mégsem nyújtott egyebet, mint a bibliának verbalis lefordítását, esetleg Rasi kommentárjával, minden tekintet nélkül arra, hogy a gyermeki kedély nyer-e általa melegséget és nemes hevet, és tanítottak liturgiát, melynek elemeit a növendék hazuról hozta magával és mégis meg volt a kellő hangulat és áhitat, elég erős maradt a felekezeti közösség érzete, mert hiszen az iskolának ugy sem kellett egyebet adnia, mint csontot ahoz a

vérhez és hushoz, melyet maga a családi élet nyújtott. De mióta a mi viszonyaink megváltoztak, azóta hogy a zsidó társadalom látó köre szélesbedett és az egyén inkább kifelé kezdett élni és alig fordít egy kevés időt saját benső eredeti világára, azóta a társadalommal együtt a család is elvesztette bensőségét, a gyermekek vallásos és erkölcsi érzülete otthon alig nyer tápot és kielégítést, sőt legnagyobb részét a vallásos élet számára a családban nincs is többé hely. Az a hivatás, mit eddig a család és társadalom együttesen és derekasan oldottak meg, attól fogva mindinkább az iskola vállaira nehezedik, melynek feladata időközben szintén jóval bővült.

A család megszűnt az iskola támogatója lenni, sőt a család és társadalom e tekintetben megtagadnak minden közösséget az iskolával, vele szemben ellenséges állást foglalnak el és a nép-, illetve a középiskola család — és társadalom ellenére correctívája, javítóintézete lett a családnak és társadalomnak.

Nehéz feladat tehát az, amit a középiskolai hitoktatásnak meg kell oldania. Egrészről a társadalom ütötte sebeket a vallásos kedélyen, egy a pedagogia minden kívánalmainak megfelelő tanítással lehetőleg paralizálni, másrésztől a jelen sivársága helyébe egy nemesebb, zsidó vallásosságtól áthatott jövőnek alapját megvetni.

Régóta képezi a »hogyan« a megvitátás tárgyát és még ma sincs teljesen megállapodás. Sokhelyt még ma is a biblia eredeti szövege szolgál kizárólag bázisul, mások rövid kompendiumát veszik a bibliai történetnek, hozzá még a zsidó vallás hittani és erkölcsi elveinek egy jól-rosszul összeállított katechizmusát; sokan összevesznek mindent, héber szöveget, bibliai történetet, liturgiát, naptárszámítást, szent földrajzot, katechizmust s ráadásul a zsidók bibliai korszaka utáni történetét rövid dióhéjban.

És ha ezen anyagbeosztással készült könyveket akár egyenként tekintjük, akár összességükben vesszük, azt a közös vonást látjuk bennök kirívólag nyilvánulni, hogy a gyermek emlékező tehetségének lehető legerősebb igénybevételével, minél több ismeretet juttassanak a növendék birtokába; mintegy az ignoti nulla cupido elve szerint abban a hiú reményben áltatják magukat ezen sajátos rendszer hívei, hogy ha a gyermek jól-rosszul megtanulandotta mindazon általános és részletes tételket,

melyek akár mind e mai napig külső kifejezői a vallásnak, akár egykoron hozzátartoztak a vallásos élethez; ha a gyermek dióhéjában ismeri őseinek történetét a legújabb korig, ha a héber szöveget bizonyos folyékonyssággal olvassa és egyes imáknak nemcsak alkalmazásában tájékozott, hanem némi héber ismerettel egy-kettőnek verbaliter is tudja értelmét; ha ismeri Palesztinának rendszeres földrajzát és teljesen tájékozódik a zsidó naptárszámításban — akkor majd azokat a vallásos parancsokat teljes szívvel és lélekkel fogja követni és a melyeket már-már teljesítenie nem lehet, meglepetéssel fogja méltányolni; őseink adatszerű történetét annyira magába veszi, hogy hozzájuk hasonló igyekszik lenni; az egyes imákat annak idején majd nem mulasztja el elmondani és a zsidó naptárszámítás ismerése folytán az ünnepeket meg is fogja szentelni és földrajzi ismeretei élénk vágyat keltenek majd benne láthatni ősei dicsőséges történetének színhelyét.

Hiú ábránd! A tapasztalat maga hazudtolja meg ismeretterjesztő hitoktatóinkat. Alig hogy elhagyja a növendék az iskola padjait, örömmel csatlakozik ahhoz a társadalomhoz, mely, hogy enyhé kifejezéssel éljek, közönyös a vallás iránt; azokat az ismereteket, melyeket a hitoktató éveken át beléje gyümöszölt, egymás után kezdi elfelejteni. Minden vesződés kárba vészett és a hitoktatás elé gördülő nehézségek napról-napra fokozódnak, mert az ilyen elemekkel bővülő társadalom hova tovább ridegebb és fásultabb lesz, a vallásoktatás becsméreltetik, a hitoktató hivatása a gúnynak lesz czéltáblája. Hisz a társadalom újabb tagjai a hitoktató buzólkodása folytán erősített memoriájukból nem törölheti ki emlékezetét annak a nyűgnek és kinnak, mit az iskola padjain a magolással szenvedtek; de a legjobb igyekezet mellett sem fognak emlékezhetni annak jó és hasznos oldalára.

Ők a mi rendszerünk élő martyrjai hadat üzennek ellenünk. És a mit nekünk a tapasztalat borzasztó meztelenségében feltár, azt egy kis logikai és pszichológiai érzékkel igen természetesen fogjuk találni.

Csakis a vallásos érzület kellő ápolásával adhatunk mi az egyén akarati erejének erős alapot. Ez a vallásoktatás főczélja; tehát az egyén a fő, s nem a nyújtott anyag, sőt ennek mennyisége nem is jöhet tekintetbe, csakis a minősége, mert a mi anyagot nyújtunk, azzal a már ébresztett akaratot törekszünk tudatosabbá tenni, tehát csak az anyag szelleme éltet s nem annak betű-

sokasága. De felkelthetjük-e növendékeinkben a vallásos érzetet, ha csak értelméhez szólnunk, ha tisztán arra szorítkozunk, hogy már elvont, a theologusok által megállapított hitelveket és erkölcsi szabályokat száraz determinációkban, vagy egyszerűen a biblia különféle részeiből kiválasztott és az egészről kiszakított mondatokban memorizáltatunk? Igaz, hogy az értelem fejlesztése szükséges a tudatos akarat kiművelése érdekében és nem tagadható, hogy a határozott definíciókban kifejezett és bibliai erkölcsmondatok kielégítik a vallásos érzületet s megszilárdítják az akaratot, de természetesen csak akkor, ha már a vallásos érzület kellőleg fel van ébresztve és az akarat már jelentkezik; tehát a fogalmak tanítását kell, hogy az érzületi oktatás megelőzze, mert különben amit így a növendék minden érdek nélkül külső mechanikai uton jól-rosszul megtanult, azt, nem gyökerezvén bensejében, ép oly könnyen el is felejtí.

És mi a liturgiával a czélunk? Talán az, hogy áhitatot keltsen, vagy nem-e megfordítva? Hogy akkor, midőn minket áhitat fog el, vagy midőn magunkat vallásos érzületünk vezette akaratunkkal áhíthatosságnak adjuk át, ezen bennünk nyilvánuló áhitatot elmondott imákkal elégítsük ki? Az ima nem kelt áhitatot, csak táplálhatja, fokozhatja és kielégítheti azt és szükséges, hogy ima elmondása előtt bennünk a vallásos érzület már felébredt legyen. A ki ismeri az imákat, az még nem imádkozik; de akiben meg van a vallásos érzület, az akkor is imádkozik, ha nem is ismeri az imákat; tehát kell, hogy a liturgia tanítását az érzületi oktatás szintén megelőzze.

A bibliai történet rövid vezérfonala és a bibliai korszak utáni események vázlatos tanítása ugyanazon hibákat mutatja, mint a melyekkel a világ- és nemzeti történet eddigi tanítása járt, és a melyek ellen a gymnasiumi utasítások is felszólnak. »A növendékek értelmi fejlettségének tekintetbe vétele nélkül s egyszersmind emlékezetük nagy megterhelésével a történetírás összes eredményeit száraz adatokban és eszmékben kivonatossan az ifjúság számára egybefoglalni törekednek« az ilyen módon szerkesztett könyvek.

Nevek és száraz tények, melyeknek összefüggésük nincs, melyeket a gyermek bemagolt ugyan, de nem gondolkodott felettük, nem érezte és nem értette át, azok nem mivelik a kedélyt, nem fejlesztik az akaratot és hasznuk nem egyéb, mint az, hogy

az iskolából kilépő növendékek legyen módja a sok kinnal és fáradsággal szerzett ezen ismereteit a feledékenység lomtárába, a többi sok lim-lom közé kebelezni.

Ha így állunk a katechizmussal, liturgiával s a zsidók történetének vázlatos tanításával, szükséges-e még czáfolnunk azoknak tanítási módját, akik a naptárszámítást kívánják per longum et latum tanítani, vagy akik Palesztina földrajzát rendszeres oktatásnak teszik alapjává? Elég ha annyit mondunk, nekünk nem célunk a kalendariumsinálás mesterségét zsidó ifjaink közt meghonosítani és a rendszeres földrajzi oktatással a geographia tanárának munkálkodását elősegíteni.

Kimutattam az eddigi tanításmód hiányait és most azon kérdés előtt állunk, mi alapon neveljük növendékeinket valóságosságra? Hogyan keltsük fel bennök azt a vallásos tudatot, mely ne csak egyénileg tegye őket jellemesekké, hanem mint felekezeti hívei, felekezeti hivatását sajátjuknak tekintve, abban őszintén, benső szükségből maguk is közremunkálódjanak.

Ez az alap nem lehet más, mint amely egyrésről pedagógiailag is megfelel a vallásoktatás fentebb kiemelt czéljának másrésről magából vallásunk tanaiból, illetve a zsidó vallásnak egészen jellemvonásából foly, és ez — kimondom — a történelem, úgy a mint az a bibliában meg vagyon írva, s a mint az a zsidóságnak a bibliai korszak utáni fejlődéséből a mai napokig elébünk tárul.

III.

A történelem az ember társadalmi életének hű tükré; bemutatja nekünk az egyént, mint valamely nép tagját, mint a történelmi folyamat munkását. Összefüggésben látatja velünk az eseményeket, melyek arról győznek meg minket, hogy a jelen a múltnak folytatása s midőn így a jelent megértjük, annak belátására is jutunk, hogy mi erkölcsi tények vagyunk, kik érzés, értelem és akarat szerint cselekedve, valamely cél fölé törekszünk, bizonyos eszmék megvalósításán fáradozunk, a mely eszmék egy fölöttünk álló magasabb hatalomnak, Istennek nyilvánulásai, titokteljes módon parancsolnak nekünk, s a melyek ellenére nem cselekedhetünk a nélkül, hogy emberi méltóságunkat meg ne semmisítsenők.

És midőn így bemutatjuk növendékeinknek elmúlt korok

kimagasló alakjait és társadalmi életüket és látatjuk velük azt a közös fáradozást és munkálkodást, melylyel őseink bizonyos eszmék megvalósításán dolgoztak, midőn egyszersmind őseink életét át is éljük növendékeinkkel, akkor ők nemcsak igaz belátás és mély részvétből fakadó tiszta erkölcsi ítélettel fogják a mulat méltatni, hanem egyszersmid azon igaz és őszinte meggyőződést kelteik bennök és kifejtjük azon szilárd akarattá vált erkölcsi érzést, hogy ők is őseink folytatóiul tekintvén magukat, a reájuk maradt művek továbbépítésének szenteljék életüket teljes szívvel, lélekkel és minden tehetséggel. S ha a történelemnek általában meg van ezen kiváló erkölcsképző hatása, mennyivel inkább nyilvánul az a zsidók történetében?

Maga a biblia nem egyéb, mint egyes elbeszélésekben szemléltető konkrét módon elébünk tárt mély erkölcsi eszmék könyve. Plasztikailag van feltüntetve benne a csak erkölcsileg lehetséges folytonos fejlődés és haladás, maga a kinyilatkoztatás sem lép elénk, mint bevégzett egész. Kezdődik az Ádám és Évával s Ábrahám egész életén keresztül folytatódik — egészen addig, amint a próféták lépten-nyomon hangsúlyozzák, míg Izrael népének folytonos önmegszentelése folytán gyarapodik azon népek száma, melyek az egy isten imadására csatlakoznak hozzá, míg a föld tele leszén ismerettel, »mint vizek a tenger mélységét befödik.«

Ha mi ezen történeteket úgy dolgozzuk fel, hogy növendékeink azokat mintegy maguk átélik, akkor megragadják a kedélyt, melegséggel és hévvel töltik be a szívet, általuk kifejtjük és erősítjük a szunnyadó vallásos és erkölcsi érzést, és bizton remélhetjük, hogy tanításunk nemes gyümölcsöket terem. És a zsidók későbbi története, a mint elébünk tárja nemesebbnél nemesebb alakjainak küzdelemmel és szendvedéssel teli életét, a mint a sorstól üldözöttetve, megkimélve, felemelve és porig alázza, nem szűnnek meg sohasem lankadatlan tevékenységet kifejteni azon tanok és eszmék megvédésében, megőrzésében és tovább fejlesztésében, melyeket őseiktől öröklött drága kincsnek tartanak, és ha növendékeink látják és érzik, hogy önzetlen, egészen az odaadásig menő törekvésük miként hódít lépésről-lépésre tért a világ összes népei között, mint hatnak a zsidóság eszméi mint élesztő mindenkoron a népek szellemi és erkölcsi életére, akkor nemcsak azt érjük el vele, hogy erkölcsi ítélettel fogják méltatni őseik fáradozását, hanem egész rokonszenyükkal és szeretetükkel állnak be

ők is igaz és őszinte munkásnak abba a nagy munkába, melyet hacsak a legkisebbel is járulnak hozzá, büszkén tekinthetnek magukénak.

Másrésről a zsidó vallásnak épen abban áll főjellemvonása, hogy — a mint dr. Kármán úr egy felolvasásában megjegyezte — hiveit az erkölcsi történeti élet nemesítésére kötelezi.

A legrégebb időktől fogva azok, kik hivatva voltak a zsidó nép tanítását vezetni, és azt erkölcsileg nevelni, alapul mindig az ősök történetét vették. A legrégebb időben méltányolni tudták már történelmünk becsét a vallásosság keltése iránt. Érezték a mult erkölcsnemesítő hatását, és sohasem mulasztották el azt tudatosan a jelen gyakorlati céljaira alkalmazni. (Mózes V. könyve 32, 7.)

Már Hósea prófétánál is látjuk, hogy a zsidó nép isten iránti szeretetre való bírása céljából elmondja Jakab történetét, rámutat a zsidók kivonulására Egyiptomból és utal az előtte élő próféták fáradozásaira.

Vajjon nem-e az erkölcsi, történeti élet nemesítését célozták-e tanítóink és rabbijaink, midőn a hetenként felolvasott bibliai szakaszban foglalt történeti tényeket megmagyarázták az élet különféle viszonyaira alkalmazva, azokból tanúságot vontak le és szóbeli előadásaikban általában arra törekedtek, hogy azokat az erkölcsi és vallási eszméket, melyek a történetekben rejlenek, a maguk módja szerint nemcsak értelemhez szólva, hanem az érzellem minden húrját megrezegtetve, a hallgatósággal megértessék és átérettessék s ezzel akarati irányukra döntőleg befolyjanak.

S vajjon imáink nagy része más-e, mint a zsidók történetének feldolgozása költői alakban.

A zsidók kimagasló alakjai, a zsidók dicsőségteljes multja, szenvedéseik, küzdelmeik s reményteljes jövőjük, az isteni gondviselésnek folytonos nyilvánulása — ezek képezik imáink tartalmát, ezeket olvasták, ezekben merültek el áhitattal, ezek ápolták a zsidókban az ősekkel való közös érzetét, ezek nyújtottak nekik vigaszt a jelenben s kölcsönöztek nekik kitartást az életre s lelkesítették őket tovább munkálkodni az őseik által rájuk hagyott vallás érdekében.

Azt hiszem, eléggé kimutattam, hogy a zsidó vallás oktatásának alapja ugy a pedagogia követelménye, mint vallásunk ter-

mészetének kivánalma folytán nem lehet más, mint a történelem, és most az a kérdés áll előttünk, mit és mennyit tanítsunk a történelemből s a mit tanítunk, azt hogyan tanítsuk?

Budapest.

(Folytatjuk.)

STERN ÁBRAHÁM.

Válaszul Hochmuth Abraham főrabbi urnak.

Főtisztelendő Hochmuth ur a M.-Zs. Sz. mult évi deczemberi füzetében az általam ugyan e folyóiratban közzétett, a hitoktatásról szóló cikksorozatot bírálat alá vette és ez alkalommal nézeteket és állításokat közlő káztatott, melyeknek téves voltát kimutatni, minthogy nagyobb részt ellenem irányultak, kötelességemnek tartom. Nehéz földadat ugyan. Mert a tekintély birnevében álló főtisztelendő ur szava sokkal nyomatékosabb, mint az egyszerű hittanáré, a ki különben is a sok küzdelemmel és fáradtsággal járó foglalkozása mellett alig szentelhet időt arra, hogy az általa követett irányról a nyilvánosság előtt kötelességszerűen számot adjon nemcsak, hanem még gyakran mellékes dolgokra kapaszkodó bírálatokra is feleljen. Joggal várhattuk volna Hochmuth urtól, hogy utbaigazításait, melyekkel a hitoktatást előmozdítani, annak irányát és szellemét befolyásolni magát hivatottnak érzi, hogy állításait és figyelmeztetéseit kellően megokolva és meggyőzően hozta volna a szakértő közönség fóruma elé; ez ügyünknek előnyére válhatott volna, ezt köszönettel fogadtuk volna és illő tisztelettel. A főtisztelendő ur ezekre ezt nem eredményezheti.

Először is reflektálok a 699. oldal elején kifogásolt idézetekre. »Aboth II, 5. egészen félre van értve, mert am haarecz nem jelent tudatlant, hanem oly embert, kinek foglalatossága nem a tudomány, hanem valami anyagi ügy.« Itt a félreértés bizonyára nem részéről történt, mert én csak az általános, ugy a zsidó irodalomban, mint a köztudatban évszázadok óta élő fölfogást követtem, mely az a. h.-ot azonosítja a tudatlannal. Főtisztelendő H. urnak csak kell tudomással bizonia arról, hogy a talmud számtalan helyen szembe állítja az a. h.-ot a talmidchacham-mal, hogy újabb és régibb írók ezen terminust »idiotával« fordítják, hogy Maimuni a szóban forgó misnához jegyzi, hogy a. h. az, kinek intelligenciája nincs, ámbár lehetnek némi jó erkölsei, a mit Maim. a Zeraim-hoz irt bevezetésében még világosabban kifejti, sőt hogy régre Tosszetho Kiddusin 40. b. félre nem érhető világossággal kijelenti épen ezen misnára vonatkozólag, hogy a. h. az, a ki nem tanult. Miképen is lehet ezen misnára vonatkozólag fogva az a. h.-ok sohasem nagy tiszteletben valakit már foglalatosságánál fogva az a. h.-ok sohasem nagy tiszteletben

részesült osztályába sorolni, mikor a misna — Horájoth, III, 7. a főpapról is, a kinek foglalatossága csak az állásának megfelelő, föltételezi, hogy a. h. is lehet. Az utalás Wessely magyarázatára senkit sem jogosít föl, hogy a köztudatban és irodalomban egyaránt évszázadok óta meggyökereedett fölfogást hibásnak mondja, a nélkül, hogy eltérő nézetének tudományos bizonyítását csak meg is kísérelné. Ha pedig H. ur Wesselyt olyanira egyedüli mértékadó tekintélynek ismeri el, nem értem, hogy kevés sorral előbb őt teljesen megtagadja. Szerinte ugyanis Aboth, I, 17. nem azt jelenti, hogy nem a tanulmány a fődolog, hanem a vallásos vagy erkölcsi cselekedet, miként ezt mindeddig általánosan magyarázták, hanem azt, hogy »a tudósok ne elégedjenek meg a tanulmányozással, hanem járjanak elő jó példával«. Ez a magyarázat már egészen H. uré; tehát nem értem annak hibázatását, hogy én az eddig érvényben lévő magyarázatot követtem, annál kevésbé, minthogy ez alkalommal már Wesselyvel is összhangzásban maradtam.

De már megengedi főt. H. ur, hogy én az ő magyarázatát alapatlannak, minthogy semmi által sem bizonyítottnak tekintsem. Mert a főtisztelendő urnak hivatkozása a Lyddában elfogadott elvre Kiddusin 40, b. sem bizonyítja azt, hogy a tanulásnak nem az erkölcsi cselekvés a célja, hanem az maga önczél, ép úgy mint a föle idézett Sabbat, 127, a, helyesebben Peah, I, a, azt nem bizonyítja. Az utóbbiban csakis három megnevezett cselekvéssel szemben adatik a tanulásnak az elsőbbség, az előbire nézve pedig utalom őt Baba Kama, 17, a-ban foglalt magyarázatra, valamint Wesselynek, a kit ő is tekintélynek elismer, Aboth, I, 17-nél olvasható nézetére. Az említett talmudi hely szerint a határozat csak a tanításra és nem a tanulásra vonatkozott, és W. szerint Akliba és Tarfon közt nem is volt nézeteltérés, mert az első a tanulatlanról, a második a tanult emberről szólott, de mindketten megegyeztek abban, hogy a cselekvés, kivált az erkölcsi, minden tekintetben fölötte áll a tanulásnak. Vagy talán W. csak akkor kizárólagosan mértékadó tekintély, ha ellenem szolt, különben pedig nem?

Ezt tartottam szükségesnek megjegyezni H. ur által azon néhány sorban kockáztatott állításokra.

Van-e *teológiánk*? H. ur azt mondja, hogy ő eleget nyujtott belőle még számunkra hittanárak számára is; de ugyanott elmondja, hogy nem akarta a még fönmaradt mélyreható kérdéseket eldönteni. Tehát még vannak mélyreható kérdések, és az, a ki oly világosan sejteti velünk, hogy ő bir azon képességgel, milyen e kérdések eldöntése föltételez, épen ő nem teszi azt, nem tanuskodik-e már ez is a mellett, hogy nincs teológiánk,

a mely a mélyreható kérdéseket megvitatná és megoldásaira törekednék? A kérdések régibb keletii volta nem ment föl bennünket azon kötelesség alól, hogy megoldásukon fáradozzunk. Azonban valószínűleg H. ur sem tagadja, hogy korunk gondolkodó theologusai előtt, sőt a kor tudományos teoriáit befogadó köztudatban is, fölmerülhetnek a vallással összefüggő újabb kérdések, melyek megérdemelnék, hogy a legnemesebb elmék velök foglalkozzanak. Ezen kérdések ignorálása csak a vallásosság kárára történik. H. ur maga, midőn a czikkében azt követeli a hittanítástól, hogy az a kor *vallásos tudatának* megfelelően, ezen postulatummal elismeri hogy a kor vallásos gondolkodása és érzülete átalakul a haladó műveltség behatása alatt, és hogy a hittanításnak ezen körülményhez alkalmazkodnia kell, mert — a mint ezt a hittanához irt előszóban dicséretre méltó öszintességgel kijelenti — ez »máskülönbén Isten szentélyében elkövetett aljas kőpmutatás volna«; ott azt is követeli, hogy a hittanítás *modern műveltségünknek és tudományos meggyőződésünknek megfelelően*, de kijelölje most meg ezen alkalmazkodás határait, vagy ki legyen hivatva szabatos meghatározására annak, mennyiben férhetnek össze az új teoriák a vallás tételeivel? Ki más, mint a theologia?

Az emberi tudat egységes; vallásos és tudományos meggyőződés egy egységbe olvadnak itt össze; az igazság is csak egy. A »két lélek« teoriájának kísértete ne járjon közöttünk.

Vallásunk megkülönböztetően hirdeti az emberiség fokozatos fejlődését; a történet minden egyes korszaka egy-egy fokozatát képezi ezen fejlődésnek, és, ha a kor vallásos tudatáról szólhatunk, a *vallásos* fejlődésnek is. A talmud maga kijelenti, hogy négy tétele Mózesnek a próféták által megváltoztatott, pl. azon az erkölcsi felelősséggel összefüggő tétel: »Megemlékszik az atyák bűneiről a gyermekeknek is.« Ezekiel által, a ki kijelenti, hogy csak a bűnös maga haljon meg. Makkoth 24 a. Szintén a talmudban előforduló nézet az, hogy Mózes hatszáz-tizenhárom törvénye a XV. zsoltárban tizenegy, Jezsájásban hat, végre Ámoszban csak egyetlen egy tételben van összefoglalva. U. o. Ezen és hasonló talmudi mondások, még ha hagádikus jellegűek is, nem sejtetik-e velünk azt, hogy az ethikai fogalmak átalakultak, hogy a vallásos igazságok különféle korokban különféleképp hangsúlyoztattak, vagyis, hogy H. ur szavaival éljek, a »kor tudata« kifejezésre jutott?

A főtisztelendő ur követelésében, hogy a hittanításnak meg kell felelni korunk vallásos tudatának, örömmel ismerem föl a művelt pap benső és őszinte meggyőződésének nyilvánulását; de hangoztassa csak ezt az ugynevezett orthodox irány képviselői előtt, bizony nem képzelhető,

hogy e tekintetben vele egyetértének. És ő mégis azt mondja, hogy az orthodoxia és neologia közt csakis eszthetikai differenciák vannak. E szerint Zunz és Szófer csak különböző eszthetikai irányok képviselői voltak, és Maimuni és Ben Adréth közt semminemű mélyreható elvi eltérések nem voltak! Igaza van H. urnak, »ne ámtítsuk magunkat üres nagy-szájú beszédekkel.«

Áttérek most a hitoktatás módszerére.

Két tételt állítottam én föl. Az egyik az, hogy a hitoktatás legyen induktív, az ismeretesből, a tapasztalatból induljon ki; a másik, hogy concentrikus legyen, azaz, ha valamely értelet ébresztettünk, vagy valamely igazságot megismertettünk, ott ne állapodjunk meg, hanem használjuk föl az alkalmat, midőn a gyermek lelkében bizonyos képzetek előtérbe lépnek, és csoportosítsuk mindazt, ami azokkal benső összefüggésben, rokonságban van. Az első tételt így fogta föl H. úr, hogy a hitoktatásnak csak akkor lehet eredménye, hogy ha példákön alapszik, és ehhez fűzi aztán a kérdést, mi lesz az azokon alapuló hitoktatásból, ha a tanítvány a bibliai alakok erkölcsi jellemének árnyoldalait is megismeri? E kérdés meglepett. A cikkíró arra nem is gondolt, hogy már a tanító kötelessége a tanulót ezen árnyoldalakra nem annyira figyelmeztetni, mint inkább annak fölismerésére vezetni. Az ott említett tapasztalat alatt természetesen nem más, mint lelki tapasztalat érthető; mert midőn a növendék egy-egy cselekedeten gyakorolta erkölcsi ítéletét, megismerte a jót és örült rajta, vagy a rosszat is megutálta, akkor egy processus ment végbe az ő lelkében, az egy élménnyel, egy tapasztalattal gazdagabb lett. A gyermek lelkében fölmerülnek ez alkalmossal az adottakhoz hasonló viszonyok, cselekedetek, ezek összehasonlítása által jutunk az általános törvényre, a szemlétekből absztraháljuk a fogalmat, amint Pestalozzi után minden pedagógus megteszi, azaz absztraháltatjuk. *Ezen általános törvénynek kötelező alakot ad a bibliai törvény, melyet itt ismertettünk.* Az erkölcsi ítélet, valamint a vallásos érzés minél gyakoribb nyilvánultatása, a szoktatás, mint a nevelés főeszköze, képezi az iskola vallás-erkölcsi nevelését. De nemcsak történetek, hanem érzületek, milyenek a zsolttárokban megszólalnak, a próféták erkölcsi és vallásos oktatásai képezik a kiinduló pontot a növendék ítéletének gyakorlására, érzelmének ébresztésére, az akarat és jellem fejlesztésére.

H. ur megjegyzése, hogy mi megfosztjuk a szentírás pozitív tetteit parancsoló jellegüktől, az előbbiek szerint ép úgy alaptalan, mint félelme, hogy a tanuló rossz példát is nyerhet a bibliai olvasmányokból, melyeket Philó elbeszélő alakban kinyilatkoztatott erkölcstannak nevez;

ő pedig e félelmével ellentétben, maga követeli, hogy mi buzdítsuk tanítványainkat a biblia gyakori olvasására. Ép úgy alaptalan az az aggodalma, hogy valamely bibliai kritika, melyre ugyan mi nem figyelmeztettük tanítványainkat, megingatja az örökké érvényes törvényeket, melyeket az magában is fölismert, melyeket ennek alapján Istentől származottaknak, szenteknek és igazságoknak elfogadott. Vagy az autoritative ráparancsolt törvényt, föltéve, hogy ezen ráparancsolásnak van valami nyoma, nem ingathatná meg az a rettegett bibliai kritika? Talán mélyebb gyökeret ver az a gyermek lelkében, mint az ítéletét és érzelmeit fejlesztő oktatás, mely Isten parancsát csak az erre kellően előkészített és fogékonyrá tett ifjú lelkének adja át?

Az agáda, a zsidó ethikának ezen kimeríthetetlen kincsára, szintén a bibliai elbeszélésekhez fűződik és mi csak a régiek biztos nyomdokaiban járunk, a módszerünk az erkölcsi oktatásnak a hagyomány által szentesített útja. Arról azonban megnyugtathatom H. urat, hogy tanítványaink a bibliát isteni eredetűnek tanulják, a prófétákban Isten szellemétől áthatott férfiakat tisztelnek; az azok által hirdetett, saját érzelmeikkel összhangzó igazságokat nem ingathatja meg bennök semmiféle bibliakritika.

Végre még azt. Én nem zártam ki a rendszeres hittant, ez a III. és VIII. osztályban adatik elő; továbbá nem jelentettem ki, hogy tankönyv nem szükséges, mert tényleg használok tankönyvet, sőt Hochmuth urét, mint VIII. osztályban alkalmazhatót, magam is ajánlottam.

Budapest.

SCHÖN DÁVID.

KÜTFŐK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

119. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.
29266. szám.

Zemplén megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy Tarczal község az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott körrendeletem mellékletének 298. szám alatt **Bodrog-Keresztúr** székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerületből kiléphessen s külön önálló izr. anyakönyvi kerületet képezhessen.

Budapest, 1886. december hó 29-én.

Trefort, s. k.

120. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.
30068. sz.

Temes megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy a buziási járás területén fekvő összes községek, az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában, 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott körrendeletem mellékletének 422. száma alatt Temesvár székhelylyel felvett izraelita anyakönyvi kerületből kilépjenek, s **Buziás** székhelylyel külön önálló izraelita anyakönyvi kerületté alakuljanak.

Budapest, 1886. december hó 21-én.

Trefort, s. k.

121. sz.

Vallás és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.
42926. szám.

Sáros megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg menesztett, és f. évi 42926. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy a f. évi június hó 19-én 21158. sz. a. kelt rendelettemmel Palocha székhelylyel engedélyezett izraelita anyakönyvi kerület székhelye **Palocha** községből **Csires** községbe helyeztessék át.

Budapest, 1886. december hó 29-én.

Trefort, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. *Deutsch Henrik*, Genesis vagyis Mózes első könyve, masszoretikus szöveggel, magyarra fordította és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátta. Budapest, 1887. — *Seltmann Lajos*. A nő a talmudban. H.-M.-Vásárhely. — *ספר שבלי הלקט השלם* először kiadta *Buber S.* Vilna. — *Buber S.* Sammlung agadischer Commentare zum Buche Esther (héber szöveg). Nach Handschriften herausgegeben mit kritischen Noten, Erklärungen und einer Einleitung versehen. Vilna. — *H. M. Bien*. Easter ere, The new Hagodoh shel Pesach, a prologue and one character poem. Cincinnati. — *Takács István*, Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya. Irta újévi ajándékkul a nemzet magyar ajkú tagjainak. Budapest.

Hírek. *Dr. Kaufmann Dávid*, az orsz. rabbiképző tanára, a madridi Real Academia de la Historia tagjának választatott. — *Dr. Schülzer Armin*, komáromi főrabbi hivataloskodása 25. évfordulóját december 16-án ülte meg hitközsége. — *Az angol-zsidó történeli kiállítás* (Anglo-Jewish historical exhibition) április 4-én nyílik meg.

Zsidók külföldön. *Dr. Nissim Jakob* orvos Szalonikiban a szultántól a Kaimakam czímet nyerte. — *Daud-Effendi Molcho* a magas porta első fordítója Konstantinápolyban a francia kormánytól a becsületrend paranesnokává nevezetett ki. — A dei Sincei akadémia Rómában a nyelvészeti nagy díjat *Dr. Simon Lévi* pályaművének ítélte oda.

A rabbiképző-intézet Rómában januárban nyílik meg összesen nyolcz hallgatóval. Megjegyzendő, hogy több község jelentékeny évi segélyt szavazott meg az intézetnek — nem úgy, mint nálunk Magyarországon, a hol a községek mindent a fővárostól várnak, de adni alig adnak valamit, a rabbiképzőnek tán legkevésbé.

Érdekes eset adta elő magát, mint egy francia felekezeti lap egyik eredeti levelében olvassuk, az utolsó sátoros-ünnep alkalmával Szalonikiben. Az olasz konzul, Grimaldi-Bruni, meglátogatta az egyik zsinagógát, a hol a szentírás fölolvásásakor őt is fölhívták, a konzul meg, szokás szerint, adományt ajánlott föl.

Új lap. *Dr. Goldschmidt*, hazánk fia, jelenleg weilburgi rabbi, új lapot indít e cím alatt: »Paedagogium für Interessen der isr. Religions-schule.« Ein Mentor für den jüdischen Religionslehrer. A havonként egyszer megjelenő lapnak, mely egész évre 4 márkába kerül, a következő rovatai lesznek: pedagógiai értekezések; a zsidó hitoktatás diszcipli-

nának módszertana; próbaeladások; közlemények a vallásiskola köréből; bírálatok; paedagógiai művek és tankönyvek bibliographiája.

Főolvasások Berlinben. Lapunk egy barátja a következőkben közli azon zsidó tárgyú »hétfői főolvasások« címét és sorát, melyeket az idén Berlinben tartanak. 1. Január 17. D. L. Zunz, ein Lebensbild, *Dr. D. Cossel*. 2. Jan. 24. Die Klagelieder Jeremiae, *Prof. Dr. Steinthal*. 3. Jan. 31. Die jüdische Kanzelrede im vorigen Jahrhundert, *Dr. J. Müller*. 4. Február 7. Herder und das Judenthum, *Dr. Ritter*. 5. Febr. 14. Die Waisenpflege in der hiesigen jüdischen Gemeinde, *Dr. Jutrosinski*. 6. Febr. 21. Die Rührung ethisch und aesthetisch beleuchtet, *Prof. Dr. Lazarus*.

Bözöd-Ujfalu. Újabb adakozások: Braun Salamon gyűjt. *Puchón*: a zsidó község 2 frt, 20-os bárczában 3 frt 20 kr. Összesen 5 frt 20 kr. — Radó Vilmosné gyűjtése *Budapesten* 20-os bárczában 3 frt. — Dr. Misner Antal »bözöd-ujfalvi szegény hitsorosaink segélyezésére gyűjtés utján« *Zala-Szt-Gróton* 6 frt 62 kr. — Összesen 14 frt 82 kr. Utolsó kimutatásunk tett 1033 frt 21 kr. Az adakozás összege e szerint 1048 frt 03 kr.

Hálás község. Odesszában nem választják a rabbist örök időre, hanem csak évről évre. Az idén megesezt, hogy a szavazásnál dr. Schwabacher, ki Odesszában 26 éve rabbija, 871 szavazat közül csak 393-at nyert és e szerint negyedszázadot meghaladó működés után megszünt a derék község lelkészének lenni. »Ilyen gaztettet zsidók csak nagy ritkán szoktak elkövetni«, jegyzi meg ez alkalomból egy orosz zsidó lap.

Karaita főiskola. A karaiták Oroszországban pénzt gyűjtenek, hogy Eupatoriában főiskolát nyithassanak. Érdekes egyuttal fölemlíteni, hogy a legújabb adatok szerint a krimi félszigeten 400 karaita család lakik.

Jótekönyv intézetek és hagyományok. *Lublinban* és *Florenzben* zsidó kórházat nyitottak, *Rómában* menedékházat zsidó gyermekek számára, *Karlsruhéban* »Israelitisches Landesstift« név alatt internatust a tanítóképzők növendékei részére. — Anselm-Reichenstein *berlini* kereskedő 150,000 márkát adott a városnak tanítók özvegyeinek és árváinak segélyezésére felekezeti különbség nélkül. Dr. Oestreich ugyancsak *Berlinben*, elhunyt orvos 30,000 márkát hagyott a zsidó községnek s 21,000 a szinylők házának.

Abbé Bauer, kit III. Napoleon alatt annyit emlegettek, s ki a Suez-csatornát fölszentelte, mint egy német lapban olvassuk, kitért zsidó és 1819-ben *Budapesten* született.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A szombatosság első korszakának irodalma.

II.

A szombatos költészet viszonya a szombatos prózai irodalomhoz. — A régiebb szombatos költészet alkotó részei. — Hímnusok és egyéb vallásos énekek. — Az unitáriusoktól átvett, illetve átdolgozott énekek. — Egyéb kölcsönzések. — A zsidó vallásos költészetből átvett darabok. — Eredeti szombatos énekek. Nyelvészeti jelentőségük és költészeti becük. Polémiai irányuk. — Az énekekben előforduló adatok a *talmud- és midrásból*. — Az Eőssi András meg a Péchi Simon iskolájából való énekek. — Énekköltők. Alvinezi Énok. Bökényi János. Pankotai Tamás. Péchi Simon. — Versfők. Dallamok.

Egészen más alakot, mint régiebb prózai irodalma, mutat a szombatosság régiebb *költésze*. Az előbbi csak hézagosan ismerjük, ugy a mint majd kivonatokban, majd csonkán fenmaradt: az utóbbinak főbb munkái szerencsésen teljes példányokban jutottak ránk. S míg az előbbi mindenben magán hordja a kezdetnek jellegét s csak a következő korszakban fejlődik és válik igazán jelentékenynyé: az utóbbi magával az új vallással és azonnal erejének és szépségének teljességében tűnik fel s épen az első korszakban éli virágzásának idejét, a következőben pedig már hanyatlik. Az erős vallásos meggyőződés és a lángoló hitrajongás, melyek a legkeményebb küzdelmek közt megalapították a szombatosságot, hatalmasan pengették az akkori magyar líra legzengetesebb húrjait és költészetet szültek, mely meghihetve a fris lelkesedés s a küzdelem első heve által, kivált egyházi költészetünket maradandó beccsel bíró termékekkel gazdagította.

Ezen régibb költészet az összes szombatos irodalomnak egyetlen része, mely eddigelé közelebről, bár korántsem elég híven és pontosan ismertette van. ¹⁾ Alkotó részei a következők: 1. *Himnuszok* s egyéb vallásos énekek, 2. *Tankötemények* és 3. Bogáthi Fazakas Miklós *zsoltárfordítása*.

Mint a reformációban általában, úgy a tőle kiindult szombatoságban is nagy jelentősége volt az egyházi éneknek. Minden szombatos istentisztelethez tartozott legalább egy vagy két ének, ²⁾ s az ilyeneknek előteremtése az új vallásalapítóknak mindenestre egyik legfontosabb és legsürgősebb teendője volt.

Köztük meg a Dávid Ferencz unitarizmusra közt annyi volt az érintkezési pont, hogy az első szükséglet fedezésére bátran folyamodhattak az akkori unitárius énekeskönyvhez. ³⁾ Könnyen találtak abban énekeket, melyeknek iránya és felfogása megegyezett a magukéval, köztük néhány olyant is, melyet maguk az unitáriusok a reformátusoktól elfogadtak volt. Ezek közül többet apróbb-nagyobb változásokkal átvettek, másokat átdolgoztak, illetve szombatos szellemben módosítottak, míg másoktól majd csak a kezdősorokat, majd a refráinet, majd egyéb részleteket kölcsönöztek.

A régi szombatos himnáriumban ilyformán elég gyakran előfordulnak énekek, melyek egészben vagy részben megvannak az unitáriusok, illetve kálvinisták régibb, itt-ott még mai napság használatban levő énekeskönyveiben is. ⁴⁾ Csak elvétve találunk

¹⁾ Legelőször *Lugossy és Kriza* többször idézett értekezéseiben. A későbbiek közül I. *Toldy*, A magyar költészet története (1884. kiadás) 205—6. l. *Jakab Elek*, a Bogáthi Fazakas Miklósról írt cikkének II. folytatásában, Kereszt. Magvető 1880. évf. 159. l. ff., *Kardos* i. h. 34. l. ff., *Nagy Sándor*, Szombatos codexek. Az utóbbi, nagy szorgalommal összeállított értekezés azonban nem tesz különbséget a régibb és újabb, valamint az eredeti szombatos költemények és a fordítások közt.

²⁾ Következik abból, hogy a *Régi Szombatos Énekeskönyvben* ugyanarra az egy alkalomra rendszeren előfordulnak *tanítás előtti és tanítás utánra* való énekek. L. fent III. 118. l. ff.

³⁾ L. róla *Székely Sándor* i. h. 70. l. ff., valamint Várfalvi *Nagy János* »Az unitáriusok énekeskönyveiről« című tanulságos értekezését, Kereszt. Magvető 1871. évf. 93. l. ff.

⁴⁾ A tényállást helyesen így adja elő *Nagy Sándor* i. h. 30. l. és 34. l. ff., csakhogy téved, midőn (i. h. 36. l.) azt állítja, hogy »mindezen kölcsönzések a szombatos felekezet életének későbbi éveire, az elnyomatás napjaira esnek; legelső himnusaik kivétel nélkül eredetiek.« Mint alantabb

benne olyant is, melyet a magukéval megegyező hangulatánál s irányánál fogva, valamely más énekgyűjteményből vettek át a szombatosok.

Az ilyen azonban nem mint isteni tiszteletre való egyházi ének, hanem mint épületes olvasmány, a voltaképi énekeskönyv után talált helyet és világosan nem egyéb, mint az egyik vagy másik kézirat írójának vagy tulajdonosának önkényes hozzáadása. A II. számú énekeskönyvben például a kódex vége felé némi eltérésekkel található az 1607-ig az erdélyi fejedelmek udvarán élő *Rimay János*nak »A jó hitű ember szelid e világon« kezdetű költeménye. A feliratban hiányzik a szokásos megjegyzés, milyen ünnepnapra vagy isteni tiszteletre való, hanem általában az mondatik, hogy »*Igen szép ének.*« ¹⁾

Az efféle kölcsönzések csak általános tartalmu költeményekre, például hálaadásokra, reggeli s esti imákra szorítkozhattak, s ezekben is hiányzott a határozottan szombatos szellem. A szombatosok által befogadott *zsidó* ünnepeknek megfelelő *magyar* énekek pedig egyáltalán nem léteztek. Az unitárius énekeskötetben alig találtak néhány darabot, melyből ügygyelbajjal csinálhattak szombatra való éneket; mind a többi zsidó-ünnepre nézve, nem akadtak ott egyetlen egyre sem, mely bár csak az átdolgozásra alkalmas volt volna. Különben is csak vonakodva folyamodtak az unitárius énekeskönyvhez, melyen túladtak, mihelyt csak szerit ejthették. Énekeskönyvük *legrégibb* ránk jutott példánya vagy *husz* ilyen átvett, illetve átdolgozott unitárius éneket tartalmaz. A körülbelül tíz évvel *később* írt példányokban már csak *tíz* található, ²⁾ a következő korszakban alig

látni fogjuk, ép megfordítva áll a dolog. A régibb unitárius, illetve református énekek, melyeket a *Régi Szombatos Énekeskönyv* átvett, illetve átdolgozott, a következők: a 10. (csak a kezdősor), 11., 16—18., 21—22., 26., 29., 31., 33., 77. (néhány eltéréssel megvan a mai unitárius énekeskönyvben is), 78. (u. o. megvan a 2 első versszak), 83., 88., 91. (néhány eltéréssel megvan a mai kálvinista énekeskönyvben), 95. és 98. sz. alatti énekek. V. ö. Várfalvi *Nagy János* i. h. 96. ff., *Jakab Elek* i. h. 173—5. l. és *Nagy Sándor* i. h. 34. l. ff.

¹⁾ *Régi Szombatos Énekeskönyv*, 80. — A nyelvezet itt ódonabb és általában eredetibb, mint a kiadásokban; v. ö. az első két versszakot: *Krisztánál* i. h. 169. l. és *Toldynál*, A magyar költészet kézikönyve I. 193. l.

²⁾ A fentebb (132. l. 4. jegyz.) felsorolt husz unitárius ének közül tíz (a 17., 22., 78., 83., 88. 95—98.) csak III-ban, a Régi Szombatos Énekeskönyvnek 1604 körül írt példányában található. Az 1615—1626-ig írt I és II-ben mindössze már csak tíz van belőle.

féllannyi s ezt a keveset is, mint látni fogjuk, még egyszer gyökeresen átdolgozták.

A zsidó vallásos költészethez pedig, melyből később oly bőségesen merítettek, kezdetben csak ritkán szoktak folyamodni. Még nem jutottak elég közel a zsidósághoz, melynek irodalmát akkor valószínűleg nem is ismerték még közelebbről. Mindössze csak két halottas éneket, s ezt a kettőt is csak későn, ugy látszik, e korszak vége felé vették át.¹⁾

Annál égetőbb szüksége volt az új felekezetnek olyan énekekre, melyek áthatva a maga szellemétől, tüzetesen megfelelnék vallásos életének. Nem szenved kétséget, hogy a szombatra való negyvennégy ének, a régi szombatos himnariumnak jó harmad része, valamint a különféle zsidó ünnepekre irt énekek nem sokára az új vallás megalapítása után, kis részben tán azzal egyidejűleg, keletkeztek. Szerzőik csakugyan még nem ismerik azokat a hangzatos új versalakokat, melyeket Szenczi Molnár Albert, 1607-ben megjelent zoltáraiban, francia minták után legelőször behozott a magyar költészetbe.

Ezen énekek, melyek rendeltetésével, tartalmával és szellemével a fentebbiekben elég alkalmunk volt megismerkedni, leginkább kihívták a kutatók figyelmét. Külső alakukat már többen ismertették és összevetették a XVI. és XVII. századbeli költészetünk egyéb termékeivel, melyekkel verselésre, rímelésre és strófaalkotásra nézve mindenben megegyeznek.²⁾ Kiemelték tisztá, zamatos magyarságukat, »mely mai nap az ódontság bájával és erejével hat«; figyelmeztettek nyelvészeti fontosságukra és bővebben kimutatták, hogy a szombatos énekeskönyv »majd minden lapján részint nemökben páratlan, részint régiségbuvárainknál már egyes példákban ismeretes, őskifejezéseket és szólásmódokat tüntet fel.«³⁾ Költői szépségük és erejük felől az elismerés leg-

¹⁾ L. fent III. 594. l. 1. jegyz. Ez a két (104. és 105.) ének csak a legkésőbbben irt II. számú kódexben, s ott is a végén, még pedig a többinél ifjabb keltű írással található. L. *Kriza*, Uj Magyar Muzeum, 1851—2. évf. II. 170—1. l. Az előtte álló eredeti halottas ének után az 1620-ban író másoló oda tette: »*Finis adest operis*, mercedem posco laboris«; csak azután következik a héberből fordított e két ének, melylyel a kézirat véget ér.

²⁾ *Lugossy* i. h. CIII. l. ff.; *Nagy Sándor* i. h. 37. l.

³⁾ *Nagy Sándor* i. h. 37—8. l. és bővebben *Lugossy* i. h. CXVIII—CXXV. l. Arról a sajtószertű terminológiáról, melyet a szombatosok a hébet,

melegebb hangján, mondhatni: lelkesedéssel nyilatkoztak mindazok, a kik eddigelé közelebbről megismerkedtek velök. *Lugossy* »XVII-dik századi irodalmi virágzásunk nyíló kelyhét« látja bennök. Ugy találja, hogy »ugyanazon ünnepegyesség úgyszólván *sábeszi* fényöltöny lebeg mindegyikén, s mintha a sátoros ünnepre (?) meggyújtott hétágu arany gyertyatartó fénye kápráztatná mindegyikében szemünket!«¹⁾ *Kardos Albert* szerint »a szombatos énekek a XVI. század lyrájának kiválóbb termékei; az egyházi célra szolgáló költészet pedig bennök tetézik.«²⁾ *Nagy Sándor* végre azt állítja, hogy a szombatosok vallásos lelkesedése »ajkaikra oly szép hymuszokat adott, minők összes egyházi költészetünk termékei közt vajmi csekély számmal találhatók.«³⁾

Költészeti szépségüket azonban nem csekély mértékben csökkentí az a polemiai irány, mely bár nem oly kirívóan és sértőleg, mint az alantabb megbeszélendő tanköteményekben, de azért elég élesen nyilatkozik ezekben az énekekben is. A minden oldalról megtámadott, vérig üldözött szombatosságnak költői könnyen elragadhatták magukat dogmatikai fejtegetésekre, theologiai vitaközásokra s ezek révén kemény, gyakran epés kifakadásokra, a mi különben tökéletesen megfelelt az akkori idők szellemének s izlésének.

Egy szombatra való ének például így kezdődik:

Kegyességnek szent atyját, ezeknek nagy urát,
Ki engedte megérintni ez mostani órát,
Kedves, drága zaj szóval⁴⁾ kiki nyitván száját
Jer, magasaltaljuk hívek, hirdessük szombatját!

de már a rákövetkező második versszak nagyban megzavarja a különben szép éneknek költői hatását:

Szemérem és gyalázat! emberi szerzésért
Az istenét megvetni, költött vasárnappért,

illetve zsidó műszók magyar fordítása által teremtettek, alantabb még szólni fogunk.

¹⁾ I. h. CV. és CXVI. l.

²⁾ I. h. 46. l. Hasonló értelemben nyilatkozik *Beöthy Zolt*, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, II. kiadás I. 49. l.

³⁾ I. h. 33. l.

⁴⁾ III-ban: *sajj* szóval.

Ki isten bán és utál törvénszegéséért
Nagy dicsőséges neve megtékozlásáért. ¹⁾

Még tanulságosabb e tekintetben egy *pésah*-ra való ének,
melynek közepe felé előfordulnak a következő jellemző versszakok:

Ki nem látja azt, hogy biblia kívül
Holmi ünnep áll, jött ki olasz közül,
Maga ²⁾ Romában isten törvényéről
Pápázás között szép bizonyág fen ül.

Kérdjék rá pápát, nagy szépen megvallja,
Hogy az ő ünnepét, nem az nagy Ur hagyta,
Hanem római pápák alkotmánya;
De zsidó törvényt Istenének ³⁾ mondja.

Isten szerzésit, bibliában tartja,
De ő ünnepit ott lenni nem mondja,
Rómából költnek bizonynyal megvallja
Ember-Istenről ⁴⁾ mint ezéhek csinálta.

Tagadás nélkül ⁵⁾ ezt is ő megvallja:
Pésah ünnepet, úgy mint Isten hagyta,
Ő is tartotta: ⁶⁾ de azt Victor pápa,
Zsidót megúván, más nyelbe ⁷⁾ csaptatta.

Ez rüt változás lön akkor Rómába
Hogy Commodius lön olaszok urává,
Esztemdő számat Christusról számozva
Irtak hetvenben száz fölött akkorba. ⁸⁾

¹⁾ 20., 1 és 3.; a szombatra való énekek közül v. ö. még 36., 22. (a szombatot »csak im az minap, hogy Nagy Constantinus vala császár Rómába — letétetvén néppel az Sylveszter pápa tüntette vasárnapba«) és a 37. éneket. Egy újhold napjára való ének elpanaszolja (49., 7.), hogy a világ ezen napot már nem ünnepli, »inkább akar bolondul pápa után futni — hogy nem szent törvényeinek hagyásában járni.«

²⁾ Maga = noha.

³⁾ T. i. isten törvényének.

⁴⁾ Azaz: Jézusról.

⁵⁾ I-ben: Tagadatlanul.

⁶⁾ T. i. Jézus is.

⁷⁾ I-ben: nyelűbe.

⁸⁾ 60., 11—15. Egy szintén *pésáh*-ra való ének előadja ezen ünnepnek eredetét, s hogy kovásztalan kenyérral kell azon élni, azután pedig így folytatja:

Hallja pogány ez dolgot, de semminek tartja
Mert istennek ünnepét háta mögé rakta;
Inje, hasa kedvéért inkább néz Rómára
Hogynem menyeyi urnak parancsolatjára. (58., 5.)

Világos, hogy az efféle kitérések, az által, hogy a lírai ömlengést, valamint az áhitatos emelkedést megakasztják, az illető költeményeknek nem csekély hátrányára válnak.

Lehetetlen volt fel nem ismerni a zsidó szellemet, mely ezen énekeket áthatja. Csakhogy ezen szellem egyebek közt és tán a leghatározottabban olyan körülményben nyilatkozik, mely kevésbé szembeeszkö s azért eddigelé kikerülte a kutatóknak figyelmét.

Hogy ezen énekek a zsidókat, mint istennek kiválasztott szent népét magasztalják és vallásukat, kivált ünnepeiket, mint az egyedül igazakat dicsőítik: az az ő-szövetségre vezethető vissza, melynek befolyása alatt a szombatosság létre jött. Ha azonban ezen énekekben találkozzunk a biblia utáni zsidó irodalomból, a *talmud*ból és *midrás*ból, szóval a zsidó hagyományból átvett nézetekkel és adatokkal: úgy azon befolyással állunk szemben, melyet maga a zsidóság, vagy tüzetesebben: a rabbinikai zsidóság már akkoriban gyakorolt az új felekezetre. Az ilyen nézetek és adatok pedig már a *Régi Szombatos Énekeskönyvben* elég sűrűn fordulnak elő.

Láttuk, hogy a zsidókkal *tisir* hó elsejére teszi az újévet, melyet Mózes könyvei még nem ismernek; hogy a későbbi zsidó hagyományval azt állítja róla, hogy »ez nagy világ teremtése ez időkor lett«, s hogy e napon a zsidó imakönyvvel elmondhatja híveivel, hogy »megtérés, ima és jótékonyág elhárítják a rossz végzetet.« ¹⁾

A 73. éneknek kezdete:

»Jött be uj esztendő
Ma napja első
Ki állott uj holddal első
Igy ünnep kettőző.«

megegyezik a *talmud* egy tételével. ²⁾ Azon ének, mely mindeniktől követeli, hogy a három főünnepen »Örvendjen ő is, mást is örültessen« csak egy régi zsidó hagyománynak szavait ismétli. ³⁾

A *pésáh*-ra írt énekek a *talmud* azon állításából indulnak hogy ezen ünnepen, mely Izraélnek hajdanában megváltást hozott

¹⁾ Fent III. 592. és 651. l.

²⁾ *Ros hasáná* 8-a: בן יהודה מתכסה בו ואי זהו חג שהיהודים מתכסה בו
היי אומר זה י"ד.

³⁾ 1. fent III. 651. l.

az egyiptomi rabszolgaságból, egykor történni fog a jövődő megváltás is, melyet majd a Messiás hoz. ¹⁾ Az egyiptomi rabszolgaság tartamát, melyet a biblia (Móz. II. k. 12, 40) 430 évre tesz, a zsidó hagyomány által felállított számítás szerint, 210 esztendőre teszik. ²⁾

Egy sátoros ünnepre való ének egészen a *haggadát* követve s majdnem annak szavaival dicsőíti istent:

*Oszlopot mert Aronért,
Mannát adta Mózesért,
Szép forrást Máriáért,
Csak holtokig kedvökért. ³⁾*

Két más, szintén sátoros ünnepre való ének elbeszéli, hogy

Ur sátora körül az egész nemzetség

Tizenkét karban állott,

Anyi számú folyam erős kősziklából

Bősséggel szolgáltatott,

Mint szent írás mondja, *velők járt mindenütt.*

Szükségük nem juthatott; ⁴⁾

csak hogy ezt nem a »szent írás mondja«, hanem egy régi zsidó hagyomány.

Miképen jutottak a rabbinikai irodalomból merített ez adatok a *Régi Szombatos Énekeskönyvbe*? Világosan úgy, hogy az illető énekek szerzői úgy, mint a fentemlített zsidó imadaraboknak fordítói, megfordultak külföldi egyetemeken, hol ezen irodalommal megismerkedtek. ⁵⁾

Hogy pedig az ilyenek már az első szombatos énekszerzők közt voltak, azt, ha köztük nem is találkoznánk Péchi Simon nevével, már magukból az énekekből is megtudhatnók.

¹⁾ 59. és 52. ének; 1. fent III. 381—2. 1.; v. ö. Babil. Talmud *Ros hasaná* 11-a: בנין נארו בנין עתידין לינאר.

²⁾ 60, 2; v. ö. a 210 ének (רד"י שנה) kiszámítását *Pirké di rabbi Eliezer* 48. fejt., valamint az úgynevezett *Targum Jónáthán* fordítását Móz. II. k. 12, 40.

³⁾ 72, 6.; v. ö. *Midrás Tánchumá* Móz. II. k. 1. fejezetének kezdetéhez: והבאר בוכות מרים ... והבאר בוכות אהרן ... הענין בוכות משה ... והבאר בוכות מרים; hogy ezen isteni adományok az illetők halálával megszűntek, 1. u. o.

⁴⁾ 71, 3. és 72, 3.; v. ö. *Tánchumá*, u. o. és *Midrás-Rábbóth* Móz. V. k., 19. fejezet.

⁵⁾ Eössi tanköteményeiben, a hol pedig leginkább nyílik rá alkalom, sehol semmi nyoma a rabbinikai irodalom ismeretének; az ó- meg az újszövetség az egyedüli tekintély, melyre hivatkoznak.

Vannak énekek, melyeknek pórias, gyakran bárdolatlan nyelvezete, hanyag verselése és silány rimelése, valamint nyers polemiája s a rabbinikai irodalomnak tekintetbe nem-vétele azonnal elárulják, hogy szerzőik Eössi András *népies* iskolájából valók, földbirtokosok, tán jámbor föld-, vagy kézművesek voltak. Egy szombatra való énekben (36. sz.) például előfordulnak a következő versszakok:

Mi kell egyéb annál, mint mikor embernek kedve szerint ő dolgo! De jó szerencsében meghízott zsidóság mégis mint farba ruga, ¹⁾ Holott benne vala minden földi jóba, kiből isten kihányá, Törvényi szegéseért mindenszer áldásit rajtok tevé átokká.

Oka tehát áldás elfordulásának szent törvény elhagyása, Kit mihelyt ki megvet, törvény-szent árát ²⁾ is ottan az farba rugja, De jó megvetésért, ha tekintí, esett véletlen nyavalyába; Embernek törvényi, igaz, elég példák, istennek ő dolgáa.

Gaz természet végre szállana emberbe, Ur azt eszében vevé, Tegnapi Ádámak és Éva asszonynak ottan törvényül szerzé, Hogy az ő hat napi munka után való heted napját örzené, Mind pereputostól azt neki szentelné, őt azon emlegetné.

Égészen más, mívelt és *iskolázott* szellemre ismerünk, ha ezen pórias nyelvezettel és silány verseléssel összetvjük Péchi fent (III. 381. l.) közölt költeményét vagy az elviselt üldözések miatti megkapó panaszkodat (fent. III. 442—3. l.), vagy pedig a Lugossy által közzétett mutatványokat. S épen ezekben az énekekben találjuk a rabbinikai irodalomból vett adatokat.

A *Régi Szombatos Énekeskönyvben* előforduló száztíz különféle ének közül, ha a tanköteményeket nem tekintjük, mindössze csak *nyolcznak* ismerjük szerzőjét.

A versfölköbül ugyanis kiolvashatjuk, hogy *Énok*, egész nevén: *Alvinczi Énok*, két szombatra való éneknek volt szerzője (6. és 7.); *Bökényi János*, illetve *Johannes* három szintén szombatra valónak (18., 3. és 17.), *Punkotai Tamás* egy ujhold napjára valónak (48.), és végre *Péchi Simon* egy ugyanezen alkalomra, valamint egy *pésíhira* való éneknek. ³⁾ Ha Péchi Simon kivesszük, vajmi keveset tudunk ezekről is.

¹⁾ Czélzás Móz. V. k. 32, 15-re.

²⁾ I-ben: *Urát*.

³⁾ 46. és 52. Feltűnő, hogy az előbbinek versfői a nevet így mutatják: Simon Peptsi; a második P.-vel kezdődő versszak (»Pusztán semmit sat.) úgy látszik, későbbi hozzáadás.

Bökényi János valószínűleg azonos azzal a Bökényi Filöp Jánossal, ki angol egyetemeken tanult s kiadott egy angolból fordított *Mennyei Lámpás* című művet.¹⁾ *Pankotai* Tamás unitárius pap volt, kit a szombatosok mint a régi unitárius hitnek bajnokát dicsőitnek. Egyike volt ő azoknak, kik Dávid Ferencz tanait még annak bukása után is hirdették, »kiért rájuk megdühödvén, prédikálásoktól ugyanazon előbbi egy hiten levő atyafiak őket megtilták.«²⁾ A különben ismeretlen *Alvinczi* Enokról csak annyit jegyezhetünk meg, hogy bizonyára nem volt »szombatospártoló hölgy«; a kik annak mondták, az *Énok* névben nem ismertek a megfelelő bibliai névre.³⁾

Gyakrabban mint a költő nevét, az ének tartalmát vagy rendeltetését jelző szót vagy rövid mondatot olvashatunk ki a versfökből. Ezen szót vagy mondatot a kéziratok az énekek elején rendszeren mint azok »argumentum«-át szokták feltüntetni. Az ilyen *argumentumok* például a következők: »Szombat méltóságára való ének« (36.), »Szombatra való készület« vagy csak »Készületi« (37. és 20.), »Ujhold ünnepére való ének jámbor« (48.), »Pészah ünnepére« (58.), »Szedő-vedőre« (70.), »Uj eszterdőre, óra« (75.), vagy pedig: »Védj isten törvénytartókat« (43.), »Ha őt elhálálja« (90.), »Törvénytarts, élsz« (66.), »Úr isten, szabadíts« (42.).

Éfőle versfők azonban csak vagy minden ötödik énekben találhatók;⁴⁾ az alantabb megbeszélendő tankölteményekben pedig sehol sem fordulnak elő.

¹⁾ Nagy Sándor föltevése i. h. 19. 1. Az általa felhozott ellenvetés, hogy Bökényi szombatos énekei és »a határozott calvinista szellemű könyv közt létező merev ellentét a feltevéss helyességét nagyon megingatja« — keveset nyom a latban. Az akkori ingadozó vallásos állapotok közt, mint Dávid Ferencz példáján látnak és látni fogjuk alantabb Bogáthin is, mindennapi dolog volt, hogy az egyik hitről a másikra tértek, s egymásután irtak e különféle hitnek szolgálatában. Megjegyzendő, hogy a Bökényi nevét feltüntető három ének közül kettő (a 17. és 18.) csak régibb unitárius énekek átdolgozása; s. fent 133. l.

²⁾ *Keresztény Magvető* XXI. évf. 145. l.

³⁾ Énok (= 717)-ban, Toldy nyomán még Jakab Elek is *hölgyet* lát; l. *Keresztény Magvető* XV. 164. l.

⁴⁾ A felhozottakon kívül még a következők találhatók: »Könyörögj« (21.), »Legyen kedves előtted Úr« (23.), »Mert te vagy egyedül« (26.), »Szombatra« (38.), »Jó út« (63.), »Zsengés innep« (65.), »Úr sátorosára« (71.), »Sá-

A rendszer, mely szerint ezen énekeket összeállították, a gyakran változó sorrendet nem tekintve, a különféle kéziratokban nagyjában ugyanaz. Első helyre tették a szombatra való énekeket, azután az ujhold napjára és végül sorban az egyes zsidó főünnepekre valókat. Ezek, valamint az itt-ott közbeszúrt általános tartalmú énekek, számszerint vagy hetvenötön, alkotják a *Régi Szombatos Énekeskönyvnek*, valószínűleg már Eőssi által összeállított tartalmát, melyet mind a kéziratok mint *önálló bevégzett egészet* bemutatnak.¹⁾ Ezen énekeskötletet az egyes énekeskönyvek tulajdonosai, illetve leirői később tetszésük szerint megtoldották különféle régibb-ujabb darabokkal, melyek azért nem találhatók minden kéziratban egyaránt. Az I. és II. számúak ezen későbbi darabok után felvették a tankölteményeket, II. azonkívül még a halottas énekeket is, melyek, mint a feliratról kiviláglik,²⁾ szintén külön gyűjteménynek tekintendők.

Gyakorlati használat szempontjából minden egyes ének elé, cím gyanánt, ki van téve az ünnep vagy az alkalom, a melyre iratott, azután a *Nóta*, *Nótája* vagy *Dudja*³⁾ szóval megjelölve, a dallam, melylyel éneklendő, gyakran még a versfökből kiolvasható »argumentum« is.

A dallamokat onnét vették, a hol a szöveghez illőket találtak. Legszívesebben éltek a különféle egyházi, kivált unitárius énekek dallamaival, de azért elég gyakran használtak e célra közszájon forgó világi énekeket is. Találunk szombatra, vagy egyéb zsidó ünnepekre irt énekeket, melyeknek *nótája* például

toros innepre« (72.), »Az igaz isten« (80.), »Én istenem« (84.), és »Igaz ember bizzál igen« (93.).

¹⁾ Ezen, I-ben a 145-b) lapig terjedő és 1615-ben befejezett, II-ben az első hetven éneket magában foglaló és 1617-ben bevégzett, III-ban a 350. lapig terjedő eredeti első rész rendszeren egy másolónak műve, ki annak végén odateszi a »finis« szót és utána kisebb-nagyobb epigraphot szokott írni. Az azután következő későbbi hozzáadások más-más kezek által vannak írva, melyek az egyes darabok végén néha a másoló nevét és a másolás évét szokták kitenni, gyakrabban pedig csak a »finis« szót, mely így többször, II-ben például tizenháromszor olvasható.

²⁾ L. azt *Kriszánál*, i. h. 168. l.

³⁾ Ezen érdekes szóról l. *Lugossy* i. h. CXX. l., előfordul az nemesak a Jancsó-kódelexben, hanem III-ban is, hol például a 366. lapon egy újévre való ének előtt áll: »*Dudja*: erős várunk nekünk az Isten«; u. o. 364. l. hibásan így van írva: »*tudja*: Christus feltámadta.«

Luthernek, Dávid Ferencz által fordított éneke »Erős város nekünk az isten«, vagy »Krisztus feltámadta, igazságunkra útát szerze«, vagy »Jer, emlékezzünk keresztény népek«, vagy pedig »Viri venerabiles sacerdotes dei.«¹⁾ De találunk ezek mellett ilyeneket is: »Nektek emlékezem, ha meghallgatnátok. Jó Hunyadi«, vagy »Szerencsének forgásáról«, vagy pedig: »Régen vala az nemes Perzsiában.«²⁾

Eredeti szombatos dallamok, úgy látszik, még nem léteztek. Hogy az ugy szólva, rögtönzött énekeskönyvük számára ilyeneket írjanak, arra nem volt elég idejük, tán szakértő emberök sem.

¹⁾ L. 44., 11., 38. és 58-nak nótáját.

²⁾ L. 36., 82. és 53-nak nótáját. A sok tekintetben érdekes szombatos dallamokról alantabb tüzetesebben szólnunk.

Budapest.

KOHŒ SÁMUEL.

(Folytatása következik.)

A mózesi törvények észszerű megokolásának története a X-XII-ik század zsidó vallásfilozófájában.

BEVEZETÉS.

A szentírásmagyarázat, mely bizonyára nem fiatalabb, mint a szentírási könyvek gyűjteményének bezárása, különböző, de egymáshoz szorosan füződő korszakok láncolatában nyulik le e mai napig. Azonban e magyarázat korszakainak legtöbbszörében nem szolgált nekünk annyi segítséget a szentírás igaz megértéséhez, mint amennyit tanulhatunk belőle azon kor megismerését illetőleg, amelyben a magyarázat keletkezett.

A szentírásmagyarázat története a gondolkodás kétezereves történetéről beszél nekünk és értesít bennünket a tudományoknak különböző céljairól és törekvéseiről a különböző időkben. Mert az elmúlt idők csaknem valamennyi korszakaiban minden gondolkodó saját gondolatait és azon elveket, melyek egész lényét foglalkoztatták, melyek elméjének egyedüli táplálékát képezték, melyeket az életben és természetben folyton megtalált, mindezeket kétségtelenül megtalálni vélte e szent, e csodálatos könyvben.

A szentíráásra nézve fölvetett kérdések már önmagukban is — eltekintve a reájuk adott feleletek formájától és tartalmától — kiváló módon jellemzik keletkezési idejük szellemét. Vannak kérdések, melyek egész váratlanul keletkeznek bizonyos időben, míg azvizont már meglevő, fontos és sűrűn megbeszélte kérdések száradokon át figyelmen kívül hagyatnak, mígnem egy reájok kedvezőbb időben újra előtérbe lépnek és újult erővel tárgyalatnak.

Az a kérdés, vannak-e a szentírási törvényeknek észszerű okai, gyakran teljesen mellözve van, máskor emlegetik, míg ismét máskor elöszeregettel tárgyalják — legalább a zsidóktól származó szentírásmagyarázatban.

Azon kérdések közül való ez, melyek már a legelső szentírásmagyarázokat foglalkoztatták.

Midőn Júda önálló állama megszűnt és a zsidók idegen uralom alá, vagy éppen idegen országba kerültek, egyrészt nekik volt alkalmuk megismerkedni más művelt népek törvényeivel, másrészt ezen népek a zsidók törvényeit bírálhatták és támadták meg. Mindenesetre ezen kölcsönös hatás volt az, mi a zsidókat első ízben bírta arra, hogy saját törvényeiket más, eddig figyelmen kívül hagyott szempontból is megvizsgálják.

A saját és idegen törvények összehasonlítása világosan föltintette előttük az előbbieket nagyszerű előnyeit és csak ekkor értették meg igazán ezeknek jogos és tökéletes voltát. Ez bírta őket rá, hogy azon törvények czélszerű voltának bizonyításával külön foglalkozzanak, melyeknél ezen czélszerűség nem volt eléggé szembeutó és éppen azért a pogányok támadásával és gúnyjával szemben különös védelemre szorultak; »mert ezen törvények azok — jegyzi meg a talmudban bölcseink¹⁾ — melyeket az idegen népek leggyakrabban támadnak meg.«

Már pedig a kinyilatkoztatott tan hívei nem kételkedhettek abban, hogy ezen törvények sem nélkülözhetik azon czélszerűséget, mely a többieknél oly szembeutó.

Könnyen megérthetjük az eddig mondottakból, miért lép föl a szent törvények megokolásának kérdése először az alexandriai zsidóknál és kiválóan Philónál és kortársainál, a kik t. i. az ősi hazától távol, az eredeti nyelvtől elidegenedve, görögül írták műveiket és a legtöbbször kerültek azon helyzetbe, hogy környezetükkel vitába kellett bocsátkozniok vallásuk tárgyában, mert Philó idejében már »a szent törvények dicső híre eljutott minden lakott országba és egész a föld határaihoz eljutott.«²⁾

Bizonyára éppen ezen, vagy legalább nagyon hasonló körülmények bírták rá a Rómában élő Flavius Josephust, hogy a mózesi törvények megokolásával foglalkozó munkához fogjon. Fájdalom, ezen munka, melynek megírását »Antiquitates« című munkája befejezésében igéri, nem jutott ránk és valószínűleg nem is lett szerzője által befejezve.

Korántsem volt ismeretlen e kérdés a *misna* bölcsei előtt sem, bár természetesen itt igen megváltozott alakban jelenik meg. Azon apologetikus és filozófiai jelleget, mely kiváló tulajdonsága volt a törvények megokolásának az előbbi korszakokban,

¹⁾ Jóna 67. b.

²⁾ Vita Mosis I. p. 80. (ed. Mangey).

itt teljesen nélkülözi, mert nem idegen népekkel szemben akarják a törvényeket megokolni. A törvények megokolásakor a *tanaiták* előtt csupán azon egyetlen czél lebeg, hogy a törvény tartalmát ily módon jobban megértvén, ezt annál igazabban és pontosabban teljesíthessük.

Az *amorák* évszázadokra terjedő iskolai vitatkozásaiiban a mi kérdésünk teljesen háttérbe szorúl és csupán egyes elszórt megjegyzések mutatják, hogy lételet nem veszté el teljesen.

A szent törvények észszerű okainak kutatása teljes erővel a X-dik században lép fel újra az arabs vidékeken lakó zsidóknál és a XII-dik század végéig folyton emelkedik. Ujjászületését majdnem teljesen hasonló okok idézik elő, melyek egy évezreddel előbb Philót és Flaviust hasonló munkálódásra ösztönözték.

Az arabs zsidók koruk műveltjeinél — éppen ugy mint elődeik Rómában és Alexandriában — meghallgatást kerestek és találtak.

Azon kor volt ez, melyben a zsidóságban — a karaita mozgalmaktól indítva — nem csupán mindent a bibliából, de már magát a bibliát is magyarázni kezdték; midőn a hagyományos felfogás iránti legnagyobb tisztelet sem akadályozta meg a biblia-magyarázókat, hogy keressék a bibliai szöveg eredeti értelmét, eltekintvén a hagyományos magyarázattól; midőn még a régihez szorosan ragaszkodó körökben is érvényre jutott ama mondat, melylyel már évszázadokkal előbb Rabina böles fia bámulatba ejtette Rab Kahanát: »A bibliai vers eredeti értelmét megtartja, bármiként magyarázza is azt a hagyomány.«¹⁾

Ugyancsak ezen korban oly férfiak lépnek fel a zsidóság körében, kik koruk filozófiai műveltségétől áthatva, gondolataiknak szabad menetét semmi által fékezni nem engedték, kiindulván azon szilárd meggyőződésből, hogy a filozofia és a hit okvetetlen ugyanazon eredményhez vezetnek.

Az új alapra fektetett *bibliamagyarázat* egyrészt, a *filozófiai gondolkodás* másrészt, voltak tehát a törvények okai után újra megindult kutatás hatalmas táplálói.

Habár a zsidóknál megindult filozófiai munkálódás ily nagy befolyással volt a szent törvények megokolására, a megokolás ezen korban nem történt filozófiai, hanem racionális alapon. Nem

¹⁾ Sabbath 63. a.

igyekeztek a törvényeket a filozofia elveivel azonosítani és a bibliai törvényekben filozofiai törvényeket találni, mint azt Philo tette, hanem a józan gondolkodás és a mindennapi tapasztalat útján igyekeztek e törvényeknek csodálatosan igazságos voltát megmagyarázni és azokat megokolni.

Hogy pedig a filozófiai munkálódás és a törvények megokolása miért lépnek föl egyszerre a zsidóknál, azt a közös ok magyarázza meg, mely mind a kettőre közvetlen hatást gyakorolt és ez az arabok filozófiája volt.

Szaádja gaönt, ki először kísérli meg ezen korban a törvények megokolását, kétségtelenül a törvények azon felosztása indította a munkára, melyet az arabok vallás-filozofusoknál (Mutakalimun, kalámbölcei) talált.

A törvények felosztása ugyanis kezdete a törvények megokolásának, a mennyiben a törvényeknek bizonyos elvek szerinti felosztása már azoknak némi megokolását is magában foglalja. A ki azt hiszi, hogy a törvényeknek külön-külön nincsenek észszerű okai, az nem osztályozhatja azokat, mert szerinte valamennyinek ugyanazon jelentősége és fontossága van.

Ezen értelemben kezdik a zsidó vallásbölcsesek valamennyien a törvények megokolását azok felosztásával.

A mily bizonyos, hogy valamennyi zsidó vallásbölcész a törvények felosztását illetőleg arabok befolyás alatt áll, épen olyan kevésbé valószínű, hogy ezen befolyás az egyes törvények megokolására is kiterjedt; részint mivel nincs is tudomásunk, hogy az arabok ily megokolással foglalkoztak, részint mivel a dolog természetete kizárja, hogy a zsidók saját törvényeik megokolásában mohammedán befolyás alatt állottak.

A törvények megokolásánál saját belátásukat követték az egyes vallás-filozofusok és habár egyes törvényekre léteztek általában elfogadott okok, melyekkel valamennyinél találkozunk, alig mutatkozik az egyes vallásbölcsesek egyénisége valahol teljesebb világításban, mint épen itt.

Mialatt azonban így az egyes törvényeket bonczolás alá vették, nem volt a zsidó vallásbölcsesek között egyetlen egy sem, ki ezen eljárásból azon következtetést vonta volna le, hogy a törvények csak annyiban és csak akkor érvényesek, a mennyiben az eredeti ok még érvényben van.

Nem volt és nem is lehetett ezen eljárásnak az a célja, hogy bebizonyíttatván a törvény okszerű és észszerű volta, a híveket ennek megtartására rábírják, vagy épen a törvények megtartását azok észszerűségétől függővé tegyék. A szent törvény örök és magasabban áll minden emberi gondolkodásnál: így vélekedtek mindig — az okok, melyeket emberi észszel számukra találunk, nem számitanak általános érvényességre.

Mily eszme vezette tehát a zsidó vallásbölcsezeket a törvények megokolásánál?

Részint — mint előbb említettük — hogy a törvényeket idegen támadás ellen megvédjék, de főleg az, melyet Majmuni oly találóan kifejez és mely kétségtelenül valamennyinek szeme előtt lebegett: »azért keressük a törvények okait, hogy belemélyedjünk a törvények szellemébe és hogy Isten bölcsességét törvényeiben épen úgy bámulhassuk, mint a természetben.«

A következőkben meg fogjuk kísérni ezen munkálódás történetét adni, kezdve Szaádjánál egészen Majmuniig, folytonos tekintettel arra, mint éri el az utóbbi gondolkodónál ezen munkálódás tetőpontját. Ő, ki a megelőző kutatásokat rendszerében egyesíti, e kérdést egyelőre befejezi. A kérdés fejtegetése ugyan ő utánna sem szűnik meg, sőt inkább a törvények okainak kutatása, mely mindeddig több ellenzőre talált, Majmuni munkája folytán általános érvényűnek lett elismerve, ugyannyira hogy rövid idő múlva tanácsosnak vélték a törvények megokolását mindjárt a gyermekoktatásba fölvenni.¹⁾ A kutatás jogosultságát senki sem vonja már kétségbe és a szerzők legfőbbjébe saját erejüket tartják erre nézve csekélynek. Majd a kabbala is befogadta e kérdést. Mi ezen alkalommal az első és fő korszak befejezéseig kísérik el a törvények megokolásának történetét.

¹⁾ Lásd Rosin: *Ein Compendium der Gesetzeskunde* című munkáját. Boroszló 1871.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

(Folytatása következik.)

IRODALOM.

A ZSIDÓ NEVELÉS ÉS OKTATÁS TÖRTÉNETE.

Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes bei den Israeliten von
B. Strassburger, Stuttgart.

A történet ágai között a nevelés története azon rész, melyet legkésőbbben kezdtek ápolni és tárgyalni. A történetírók először a politikai történetre fordítják figyelmüket, azután fejlődik ki az irodalom- és művelődés-történet és végre a nevelés-történet.

Ezen fejlődési menetet minden művelt népnél megtaláljuk. A németek is csak egy fél századdal ezelőtt kezdtek különös figyelmet fordítani a nevelés történetére. A magyar irodalom csak mintegy 30 év óta képes ilyféle munkákat, t. i. nevelés-történeti monografiákat fölmutatni. De mindezen történeti munkák egyoldalu szubjektív szempontból vannak felfogva. Ezek közül sok teljesen ignorálja a zsidó vallás befolyását az emberiség fejlődésére; mások meg azt tanítják történeti könyveikben, hogy az emberek egyenlősége, a rabszolgaság megszüntetése, az általános emberi szeretet, az általános népiskola még csak a kereszténység behozatalával jutottak érvényre.

Igen örültem tehát, hogy egy zsidó tanfőúr azon gondolatra jött, hogy a zsidók neveléséről egy összefüggő és terjedelmesebb történetet írjon. Ezért is üdvözljük ezen főntnevezett könyvet, mint időszerű irodalmi jelenséget.

A szerző a nevelést a zsidóknál 5 korszakra osztja; u. m.: 1. a talmud előtti, 2. a talmudi, 3. a talmud utáni, 4. a chéder és jesiba korszakára, 5. Mendelssohntól a jelenkorig; függetlenül Württemberg izr. iskoláinak történetét adja, kapcsolatban a zsidó iskolai irodalom jegyzékével és zsidó szerzők névsorával, a mennyiben ezek a zsidók nevelésének képét kikerekítik.

A mi ezen felosztást illeti, inkább szerettük volna, ha a szerző a zsidók neveléstörténetét több és rövidebb korszakra osztotta volna fel, és ha a szakaszokat az illető korszakban uralkodó vezéreszmével, vagy ezen korszakban irányadó férfiak nevelésével czimezte volna.

Az első fejezetben hivatkozik a szerző a szentírásnak sok passzusára, melyek az azonkori nevelésnek találó képét nyújtják, és egyebek közt rámutat azon nézet tévességére, hogy csak a kereszténység föllépése óta kezdett a nő tisztelt állást elfoglalni a társadalomban és hogy csak azután részeseletk a leányok gondosabb nevelésben.

A második fejezetben nagyon sok mondatot idéz a talmudból eredeti nyelven, hozzácsatolván azoknak fordítását. Az olvasó megértheti belőlük, hogy az annyiszor rágalmazott talmud mennyi jót és bölcslet tartalmaz és hogy a talmudi irodalom, bár semmiféle összefüggő tudományos nevelést nem tartalmazott, mégis az akkori zsidóságnak tananyagáról, tanmódszerről, tanítói tulajdonokról és kötelességekről, tanítási időről, tantervről, a tanítás fontosságáról és czéljáról már azon időben tiszta fogalma volt. Épen az tartozik a történeti tanítás czéljához, hogy az elmúlt időket jobban megismerjük és hogy a régi időt ne becsméreljük, a jelent ellenben túl ne becsljük.

A harmadik fejezetben leírja a szerző a zsidó nevelés mi-voltát Európa és Ázsia különböző országaiban eredeti kütfők és különösen jó történeti munkák után, pl. Jost, Güdemann, Steinschneider után.

A negyedik fejezet a chéder és jesiba leírására van szánva. Igen szemlélhetően bizonyítja, hogy a zsidók minden időben, minden nyomor mellett magukat mégis föntartották és ezen fönnállásukat atyáik vallásához való ragaszkodásuknak, a biblia és talmud tanulmányozásának, az isteni s főleg a magasztos eszmék iránt való érdeklődésüknek, a jámbor családi életnek és gyermekeik nevelése iránt való érdeklődésüknek köszönhetik. Így pl. Büdinger naplójából a következő érdekes jegyzetet idézi: »Eletem hetedik és nyolcadik évében boldog emlékezetű atyám oktatott, többnyire a téli napok esti óráiban, a pentateuch szöve-
beli fordításában. Oh, ha képét ismét lelmem elé idézem, a jámbor agg képét (ekkor a hetvenes években volt), a mint ő a nap fáradalmaitól és terheitől kimerülve, papucsokban járkálva, pipára

gyújtva, elhozta nekem a könyvtartó deszkáról a nagy és tiszteltreméltó bibliát; azt az asztalra téve, oda hívott engem, hogy üljek le; a mint engem nyájas komolysággal intett, hogy jól figyeljek arra, a mit olvasni fog; a mint azután a heti szakaszt velem fellapoztatta és ismételtette, azután tovább ment, mi közben tanítva és magyarázgatva a szobában fel és alá járkált. Mily kitartó türelemmel fordította le nekem németre és mily fáradhatatlanul ismételt minden szót, minden mondatot. A mint ezután bevégezt leczke után anyám (béke lebegjen porai felett!) jó hangulatban egy darabka cukrot, vagy más kisszerű adományt a következő mondással dobta — meglelégedésének jeléül — a bibliára: »nesze Mózes, ezt az angyal hozta neked!« Oh! a fájdalmas s egyszersmind jótékony visszaemlékezés! Mily igaz volt: ezt az angyal hozta neked! De ez az angyal ő maga volt.»

Az ötödik fejezetben Mendelssohnnak, a nagy bölcsésznek életét és művelődését jellemzi, hatalmas, maradandó befolyását a zsidó iskolaügy fejlődésére, a zsidó irodalom emelésére. Európa államainak legfontosabb rendeletei, rendszabályai, utasításai, felsorolása után, melyeket a különböző kormányok a zsidó hitközségi ügyek rendezésére és a zsidó iskolaügyek szervezésére közbocsátottak — áttér szerző a jelenlegi művelt zsidók közt uralkodó indifferentizmusra a zsidó vallás és zsidó irodalommal szemben és ajánlja a zsidóknak a felekezeti nép- és középiskolák föllállítását.

A hatodik fejezet a württembergi zsidó iskolaügy történetével foglalkozik, a mely tartományban azelőtt igen kevés, most pedig egészben véve 12,000 zsidó lakik. Az egész országban 50 tanító működik, ezeknek segélyző-egyletük van, melynek alapja 24,000 márkára rüg.

Nagy és megbocsáthatatlan hibája e könyvnek az, hogy az osztrák zsidó iskolaügyre csak kevés figyelmet fordít, a magyar zsidó iskolaügyet pedig teljesen mellőzi. Ilyen két államban, mely együttvéve körülbelül egy millió zsidó lakost számlál, mely egy Rappaportot, egy Löwöt, egy Wesselyt, egy Schwábot képes felmutatni, és melynek még most is igen sok hírneves férfia, rabbija, rabbi- és tanítóképző szemináriuma van, mondom, ilyen két országban a zsidó nevelésügyért bizonyára több említésre méltó intézkedés történt, mint sok más, zsidólakosságban szegény

országban. Azért ezen munkát be nem végeztnek, hézagosnak, hiányosnak kell tekintenünk.

Ha e könyvet hézagossága mellett is e lapokban megbeszélésünk tárgyává tettük és németül olvasó hitsorsosainknak figyelmébe ajánljuk, tettük azért, mert a zsidó nevelésnek bevégeztebb, összefüggőbb története még nincsen és azon reményünk kifejezésével tesszük ezt, hogy a magyar zsidó irodalom is nemsokára birtokába fog jutni ilyen műnek, névszerint a magyar zsidók neveléstörténetének birtokába.

Mert ilyen könyv nemcsak a zsidó tanítók és a tanügy barátjaira, hanem minden zsidóra jótékony befolyással volna; mert igen mély igazságot tartalmaznak egy híres francia írónak következő szavai: »On néglige trop l'histoire des écoles dans les livres d'histoire; c'est en racontant les effets, oublier la cause.« »Az általános történelem könyveiben nagyon elhanyagolják az iskolák történetét, ez annyi, mint felsorolni az okokat és elfelejteni az okot.«

Budapest.

LEDERER ABRAHÁM.

E S Z T E R .

Kaján lelkü pogány szolgák
Sudár törzset összevágák,
Lombját, galyát mind véle;
S egy darabját jól elásva,
Gnyolódtak: a „szívós“ fa
Vajjon újra kiké-e?

„Uran, király! az a fa ott
Sötétíti fényes lakod!
Ha megnőne még jobban,
Tornyod felett látszanék ki —
Hogy ne nőjön, tiltsd meg néki,
Vagy vágasd ki, de nyomban!“

Gyenge szellő, gyászt lehelő
Nyög a lombok közül elő,
A hajnal rá könnyezik:
Harmat alatt hajlik az ág,
Hajlott ágon nyíló virág
A királyi ablakig.

»Ah! szépséges virágkehely!
Tied e hely — lehelj, lehelj,
Nekem édes illatot!«
»Tied lennék, nem mennék el,
De jaj, nekem hervadnom kell —
Ah! hisz törzsem kiirtod?!« ...

És nem vesz el, és újra virít
Szép virágot százezernyi
Gyönyörtien virulva!
És tovább él, örökké él,
Nem oly sudár, de terepély
A felvagdalt „szívós“ fa.

Budapest.

IGALI IZIDOR.

IBN GIAT.

Az engesztelési ünnep estéjén.

A kis galamb, ha fogyni kezd a nappal,
Az Úrnak árnyát keresi föl estve.
Bámúlva néz — ím! néma már a nappal
S az Isten hajlokába fészkel estve.
Fájón kiált, a míg csak tart a nappal
— S felkelne: — Mily vontatva jó az estve!
Add ránk kegyed! immár repül a nappal,
Szerelmedet ne vond meg, óh, ma estve.
Esdő szavát fogadd, mit küld' e nappal!
Reggel előtted állt s előtted estve.
Irgalmat adj! nézd, futva mén a nappal
És nyújtja immár árnyait az estve!

KALIRI.

Az utolsó ítélet.

Dicső neved s hatalmadat zengik térségi a földnek.
S szózat rivall az ég felől: félelmes ítélet a földnek!
Közleg a bosszu napja már, zúgnak mélységi a földnek.
A harsona erős szava riadoz, intésül a földnek. —
»Jámbornak üdv!« ujongva kél a hang végérül a földnek.
Aggály, iszony és rettenet borzasztja lakóit a földnek,
Midőn szavad itélni kezd, büntetni határit a földnek.
»Engedjetek utat!« riad remegőn tájáról a földnek.
S — mindenható dicső Urunk — te szólsz szeliden a földnek:
»Mért fél a nép? Ujongjatok, zordon mélységi a földnek!« —
Mi földi, ám ismerje meg, hogy ő királya a földnek,
Dicsérik őt az égiek s kinzott lakói a földnek!

Veszprém.

CSERHÁTI MIHÁLY.

TÁRSADALOM.

A zsidók jótékonyága.

Barát és ellenség egyaránt elismerik, hogy a zsidók hit-sorsosaik iránt felebaráti szeretetet gyakorolnak. Támogatják az ügyefogyottakat, táplálják az éhezőket, ruházzák a mezíten iskolagyerekeket, gyógyítják a szegény betegeket, és ha meghalnak, eltemetik. Nem sorolom fel ezeket, hogy érdemeiket szedjek, dicséretet arassak a zsidók részére. Először is, mert ezzel egyebet sem tesznek kötelességüknél. Másodsor, mivel vallásunk alapítói s forrásai: Mózes törvénye, a próféták igéje, a szent irományok szerzői, a talmudbeli és későbbi tanítóink az emberszerető jótékonyágot ismételten s nyomatékosan a legelső s legszentebb kötelességnek tartják. A bálvány-imádás tiltásán és a szombat-tartásán kívül, nincs törvény Mózes öt könyvében, mely oly sokszor s minden kínálkozó alkalommal ismételtetnék, mint az emberszeretet több nemű s modu gyakorlása. A próféták a legmélyebb kifejezésekkel ostromozták a felebarát nyomora iránti résztvétlenséget és szellemük lángjával, szívök hevével követelik Isten nevében a szegények gyámolítását. A zsoltárok, Salomon példabeszédei, Jób könyve meg nem szűnnek dicsérni s magasztalni a jótékonyágot s könyörületességet. A szentírás nyomdokaiba lépnek a talmudisták és a középkori moralisták. Semmi okunk sincs tehát, dicsekedni jótékonyágunkkal; sőt kérdésbe tehető: eleget teszünk-e vallásunk tanának, a tóra parancsolatának? Ha Mózes öt könyvének figyelmes olvasója nem kiméli a fáradságot, hogy a külön-külön nevezés alatti kegyes adományokat összeszámítsa, melyeket a törvény a nyers termelés után beszedett; ha figyelembe veszi azt is, hogy minden hetedik évben — Semita — az egész termés szabad jószágá volt akárkinek, s mindenféle kölcsön elengedve s törlesztve volt: akkor meglepve látjuk, hogy a terme-

lőnek egész jövedelme 15—20 százalékát kellett jótékony célokra szentelni. Oly magas szempontból tekinti vallástörvényünk annak követőit, a felebaráti szeretet ily magaslatára akarja emelni!

Látni való, hogy minden jótékonyágunk mellett még nagyon messzire elmaradunk a törvény mögött és e szerint nincs okunk dicselkedni. Inkább lehetne azon árnyoldalra rámutatni, hogy jótékonyágunk rendszeren *lokalizálva* van és a község határain túl nem terjed. Igaz ugyan, a mikor valahol árvíz vagy tűzvész támad, kezünket mélyebben csusztatjuk zsebünkbe; de ezen mindennapi eseteken kívül, a nagy és gazdag községek egy cseppet sem törődnek a vidéki zsidók nyomorával. Így például az árvá-
intézetek világért nem vesznek be vidéki árvákat, mentegetésül az alapszabályokra hivatkozván, melyek ezek felvételét kizárják. Mi pedig azt gondolnók, ha leggazdagabb községeink igénybe veszik a párizsi *Hirsch* báró nagylelkűségét, jótékony intézeteik gyámolítására, hát miért nem vehetnék igénybe hazánk kisebb s szegény községei a nagy s gazdag községek jótékony intézeteit? Azon körülmény, hogy a nagy községek magukhoz vonzzák a vidéki gazdag zsidókat, a hátrahagyott szegényeknek s nyomorultaknak némi jogosultságot ad amazoktól támogatást, segélyezést követelni.

Azonban hagyjuk ezt. Nem ez czélja czikkünknek. Mert mi is belátjuk, hogy például a budapesti izraelita hitközség nem lehet szegényháza az egész magyar zsidóságnak. Korlátozások szükségesegek, habár nem oly szűk keretben.

Sokkal károsabbnak mutatkozik ezen lokalizálás hitfelekezetiünk *vallási ügyeiben*. Nem tagadhatni, hogy nagyobb községeink roppant áldozatokat tesznek — talán többet, mint kellene s nem a legezlszerűbb módon — az istenítiszteletnek, úgy külsőleg, pompás templomok építésében, mint belsőleg, méltóságának és szépesítésének emelésére. Ily áldozatkészségről tanuszkodnak a tanintézetek is, kivált a hitfelekezeti népiskolák. De ama vallási buzgalom és emez az iskola iránti érdekeltség tovább nem mennek, mint a község határáig. Elszigetelt voltukban mitsem törődnek a nagy s gazdag községek a nyomorult állapottal, melyben az istenítisztelet a szegény községekben sínlődik. Ép úgy nem érdeklődnek az iránt, képesek-e a kisebb községek hitfelekezeti iskolát fentartani? Azoknak a nagy községeknek pedig sej-

telmük nincs, mily szégyenletes s nyomorult állapotban van hazánk száz meg száz községeiben az istenítisztelet, úgy külsőleg a helyiségre, mint belsőleg a megtartására nézve. Várható-e, hogy ily istenítisztelet hatással lesz az áhitatosság ébresztésére, a szív nemesítésére, az elmének Istenhez való emelésére, az erkölcsi élet buzdítására? Ha még fölemlítjük, hogy ezen imaházakban, helyesebben: imazúgokban husz-harmincz év óta az Isten ígéje nem hirdettetett, hogy valamely oktató, felvilágosító, épületes egyházi beszéd nem hallatszott a szószékről, úgy pontosan elképzelhetjük a számtalan szegény vidéki községekben megtartani szokott istenítiszteletnek e torzképét. Lehet-e csodálkoznunk, hogy a vallásosság s az erkölcsiség napról-napra süllyed? A köznap, kivált a nép alsó rétegeiben mozgó, kenyérkereset kísértésének s az életért való küzdelemnek hullámai szüntelen alá-alámosák a vallás és erkölcsiség bástyáit, melyek helyre állítása s kijavítása az emelő s oktató istenítisztelet feladata. Ha azonban ez sem az egyik, sem a másik kellekkel nem bír, ha a vallásosság és erkölcsiség nem ápoltnak, nem öntöztettek a szentírás üdítő vizeivel, az istenítisztelet pusztá, üres, eredmény nélküli formává válik.

Az istenítisztelet e képeinek szakasztott mása a *hitfelekezeti oktatás* a szegény községekben. Vagy egészen hiányzik a csak névleges hitfelekezeti iskola is, vagy ha megvan, oly állapotban található, hogy nem felelhet meg feladatának. Az ifjuság ily módú oktatásából kifolyó káros következmények képzeltethők, s fájdalom, érezhetők is, különösen hazánk észak-keleti megyéiben, hol a zsidók tömegesen laknak. Az itt uralkodó s eléggé ismert társadalmi bajokat egyedül az iskola orvosolhatná. A hol jól berendezett iskola van, ott minden kikerült tanuló bir annyi érettséggel, hogy tudja, hogy valamely becsületes pályára kell lépnie. Vagy kitanult kereskedő, vagy mesterember, vagy földművelő lesz, vagy tudományos pályára adja magát. Hol rendes iskola van, ott a tapasztalat tanúsága szerint napról-napra gyérülnek azon ifjak, kik a levegőből akarnak élni s mások terhére vannak. Csakis az iskola segítségével szoríthatók ki azon pocsolyák, melyek a társadalmi légkört megrontják. De önnön erejükből nem segíhetnek magukon sem a szegény községek, sem pedig az olyanok, melyek föltűnések óta sírűsödő szellemi homály borong. Ezek hitfeleik segédkezésére

vannak utalva; nekik kell helyettük e nehéz munkát elvégezni. Avagy nem teszik-e azt hazánk keresztény hitfelekezetei is? Valóban sokat lehet és kell nekünk is tanulnunk tőlük. A két református egyház évenként százezeket fordít ily czélokra. Egyház képviselői bejárják a kerületeket és megvizsgálják, hol javítandó az istenítisztelet, hogy méltóságosabb legyen, hol segíendő az iskola, hogy feladatának megfelelőhessen, és a felszerűlő nemzedékeket a vallásnak nevelje. Sőt a r. kath. egyháznak is, melynek községei nem szorulnak oly nagy mértékben kívülről való segíelyezésre, megvannak Szent-István és Szent-László egyesületei, melyek az egyházi irodalom népszerű termékeinek terjesztésén kívül azt is kitézték céljukul, hogy szegény községeknek vagy templomát, vagy iskoláját segítik.

De nemcsak hazánk keresztény hitfelekezeteitől, hanem más országbeli saját hitfeleinktől is sokat tanulhatunk. A bécsi zsidó »Allianz« támogat évről évre szegény községeket vagy templomi, vagy iskolai ügyekben. Előttünk fekszik f. évi január havában kiadott jelentése, melyből láthatni, hogy ezen évben tizenhat szegény községet segíelyezett. S mily csodákat művelt Galicizában ugyanezen évben? A chászidismus sötét fészkeibe, melyek évtizedek óta a leghevesebb fanatizmussal elzártkóztak a felvilágosodottság minden sugarától, áldásosan működő iskolákat állítanak. A németeknek van »Gemeindebund«-juk, az angoloknak »Anglo-Jewish-Association«-jük és »United Synagogue«-juk hasonnemű czélokra. Kell-e még rámutatni a párisi »Alliance israélite universelle«-re?

E példák daczára mi magyar zsidók kivételt képezünk, vesztég maradunk, összekulcsolt kezekkel. Mindegyik község csak édes énjéről gondoskodik s fagyos közömbösséggel viseltetik hitfelekezetünk közügyei iránt. Szemünk láttára züllenek szét a hitfelekezeti kötelek, míg a keresztény hitfelekezetek a legnagyobb féltékenységgel és buzgalommal őrzik a hitfelekezeti közszellem ében tartását. Ez pedig másképen nem lehet, mint ha a hitfelekezet összes ügyeiről, mindegyik községének vallási s tanintézetének jó karban tartásáról gondoskodik. Azért nem viszik hazánk zsidai azon szerepet egyéb ügyekben sem, mely őket megilletné és nem képeznek oly tényezőt, melylyel számolni kellene. Így sújt bennünket Ámos próféta szemrehányása, hogy Izrael nagy városai: Cziön és Samária nem szánják József romlását!

Vagy talán addig várjunk mi magyar zsidók e bajok orvoslásával, míg más országok ily czélú zsidó egyesületei, könyörülvén rajtunk, segítséget hoznak? Összeférhetne az hazánk hírnevével, méltóságával?

De honnan teremtsük az alapot, az ily tevékenységre szükséges anyagi erőket? Erre nézve is utánozzuk a református hitfelekezeteket s kövessük példájukat: adózzuk meg magunkat vagy a lélekszám, vagy az országos adókulcs alapján. Az első mód a zsidóság szellemének, az egyenlőség elvének, Mózes törvényének (M. II. 30, 15.) jobban megfelelné s könnyebben is volna keresztülvihető, míg a második mód nagy áldozatokat róna egyesekre. Hazánkban van 630,000 zsidó; vessünk ki minden lélekre, vagyonkülönbség nélkül, évenként öt krajczárt; akkor minden évben 31,500 forintnyi összeg áll majd rendelkezésünkre, melynek segítségével 50—60 községet támogathatnánk hol templomépítési, hol rabbi alkalmazhatási, hol iskolai ügyben.

A mint én híveimet ismerem, egyik sem fog kibujni akarni ezen csekély évi fizetés alól, sem szegény, sem községi hivatalnok, sem tanító. Mindegyik örömet és készséggel teszi fillérét a vallás oltárára. Ha a gazdagok, hogy szentirási kifejezéssel éljek, mikor Isten szívöket érinti, nagyobb áldozatokat hoznak a szent ügynek, hálával elfogadjuk; de követelni nem követeljük. Csak személyes tevékenységüket s buzgó részvételüket kérjük. Először mivel példájuk vonzó erővel lesz a tömegre; másodsor mivel azok a közbizalommal bírván, biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy a sáfárkodás az összegyűlt összegekkel kifogástalan és becsületes lesz, és nem fog fordítottatni majd egyébre, mint a kitézőtt szent czélra.

A szegény községeknek az előadott irányban való támogatásán kívül, egy régi zsidó intézményt is föléleszthetnénk, t. i. vándorszónokokat alkalmazhatnánk, kik azon templomokban, hol állandósított rabbi nincs, 2—3-szor egy esztendőben Isten ígétét hirdetnék. Századunk első évtizedében s a múlt században minden napi dolog volt, hogy kitünő és népszerű szónokok — darsáukok — bejárták az országokat, szombaton, sőt köznapiokon is prédikáltak, és a hallgatóság csüggött ajkaikon. Napjainkban az állam is kiküld vándortanítókat, hogy vagy gazdasági, vagy egyéb anyagi czélok gyarapítására való ismereteket terjesszenek: miért átalnánk mi ugyanezt tenni a vallásosság és erkölcsiség emelése

véggett? A r. kath. egyház is követi ez eljárást, mely oly városokba is küld kitűnő, lelkesítő misszionárius szónokokat, melyek különben sincsenek fenkölt papok híjában.

Ébredjünk tehát, szeretett híveim! Rázzuk le a közöny bilincseit! Olvaszszuk fel vallásunk melegével a jégkérget, mely az emancipációért való küzdelem óta szívünkben elpöszdött. Ezen küzdelem csak kifelé irányozta törekvésünket és elvonta azt belügyeinktől. Miután, hála Istennek, az megszünt, lássunk vallásunk belügyeihez, tegyünk valamit hitfelekezetünk közérdekeiért! Elleneink szemrehányják nekünk a szolidaritás érzelmét; de miben mutatkozik ez? Legfeljebb abban, hogy egy vérvád alkalmával mindnyájan felháborodunk; közügyekben nálunk, fájdalom, a szolidaritásnak nyoma sincs. Érvényesítsük azt azon irányban, melyben hazánk minden hitfelekezete érvényesíti. Érdeklődjünk hitfelekezetünk közügyei iránt, lépjünk ki az elszigeteltségből a köztérre, és tegyük azt, mi első sorban vallásunk köztünk is mélyen súlyedett tekintélyét, méltóságát helyreállítsa, emelje, a vallásosságot, erkölcsiséget, művelődést előmozdítsa, gyarapítsa, fokozza, mikkel közvetve édes hazánk érdekeit is szolgáljuk.

Hozzátok, tisztelt kartársaim, fordulok! Karoljátok fel a megpendített eszmét, szólaljatok megvalósítása érdekében a szószékről, a község tanácstermében, a családokban! Ébreszdzétek a közszellemet, a közérdekeltséget s serkentsétek híveiteket oly tetterre, mely a »kiddus hassém« elnevezését megérdemli! Ne éljünk csak a múltban; éljünk a jelennek, a jövőnek, hogy vallásunk megrendített alapját erősítsük, biztosítsuk!

Önöket is, tisztelt zsidó tanítóság tagjait, felhívom, hogy körükben az előadott ügyet pártolják, azt propagálják, érte buzdítsanak, lelkesítsenek! Hiszen önök nemcsak a közművelődésnek, hanem a vallásnak is napszamosai, s így jól tudják, hogy a vallásosság és erkölcsiség az iskola összes céljai elérését előmozdítja.

Előre hallom az ellenvetést: az eszme létesíthető és keresztülvihető volna, ha hazánk zsidói nem szakadnak vala két ellenséges pártra, melyek közt semmi összefüggés, semmi érintkezés nincs, sőt hadi lábón állnak egymással. Én pedig azt gondolnám, hogy a haladó- s orthodox-párt, elveik épségben tartása mellett, a jelzett célzt közösnek tarthatja és annak elérése végett bátran egyesülhetnek. Taníttassanak az orthodox községek iskoláikban

a bibliából mennyit akarnak, nem bánám, a talmudot is. Ép úgy nem akarnánk reájuk oktroyálni seminarista rabbikat. Megvolnának elégedve, ha az alkalmazandó rabbi a miniszteri rendeletnek megfelelően, a középiskola első négy osztályát bevégezték. Legkevésbé szándékunk az istenitisztelek rendjébe, a község egyéb vallási ügyeibe avatkozni. Egyéb cél nem legeg szemünk előtt, mint a vallás tekintélyét emelni, a vallásosságot előmozdítani, az ifjúságot tanítani, művelni és ez által a koldusbotot kezéből kiragadni, a polgáriasságot a legszegényebb község zúgába bevinni. Bármennyire elágazzanak vallási tekintetben, ebben találkozik a két párt törekvése és célja. Ébredjünk, egyesüljünk!

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

Egy szó a bírósági elválasztásról.

A napokban jelentkezett nálam nősülés végett egy hívem, ki néhány év óta kerületemben lakik és kit mindenki nős embernek tud. Kérdésemre, hogyan akar ő nősülni, ha első nejétől sem törvényszéki, sem egyháziilag még el nem vált, azt a választ kaptam, hogy neje a keresztény vallásra térvén át — véleménye szerint — válólevél átadása nélkül is léphet ő második házasságra.

Ez igaz volna, amennyiben tényleg Ében Ha ezer 1. §-ának 10-ik pontja határozottan megengedi a hitéből kitért asszony férjének válólevél nélkül is második házasságot kötni. De ez a mai világban nekünk rabbiknak nem mértékadó, mivel az ismeretes 1863. évi udvari kancelláriai, illetve 87,414. sz. helytartótanácsi rendelet 27-ik ipontja ezt mondja: »Zsidó házastársnak a keresztény vallásra áttérése által a házasság fel nem oldatik.« De hogy a rabbi a két ellenkező törvény miatt kétségbe ne essen, az említett magas rendelet idézett pontja mihez tartású módozatokat szab, melyek ilyen esetben irányadók legyenek.

Azonban ha figyelmesen olvastuk e módozatokat, nemcsak okulni nem, de pírulni fogunk azon különbség miatt, mely még mindig egy magas rendeletben a zsidó és keresztény vallás között tétetik. — Idézzük csak a módozatokat. Az első így hangzik:

»ha zsidó házastársak egyike a keresztény vallásra áttért, mind az elválás, mind pedig a házasság felbontása esetén, mindenek előtt az illetékes keresztény lelkész köteles a keresztény hitre áttért házastársnál a kiegyezkedést a fenn előirt módorban megkísérteni, mely esetben szabadságában áll ezen kiegyezkedést a zsidó házasságnál is megkísérteni, stb.«

Mit céloz a keresztény lelkész, esetleg a bíróság kiegyezkedési kísérlete? mi után törekedjék mind a kettő, midőn a felek előtte megjelennek?

Szerintem csak az lehetséges, hogy a keresztény lelkész illetve a bíróság próbát tegyen a zsidó-vallásban még megmaradt félt hithűtlen társa követésére birni — kikeresztelkedés által. Hisz a férj vagy a nő, ha egyszer kikeresztelkedett, ha akarna sem térhet többé vissza *nálunk* a zsidó vallásra.

Már pedig nem hiszem, hogy van rabbi, ki ilyen elintézés után nyugodtan teheti félre azt a törvénykönyvet, mely ilyen eljárást inaugurál. Vagy tán azt tűzze a keresztény lelkész, illetőleg a bíróság feladatául, hogy a zsidó félt az immár keresztény féllel közös háztartásra indítsa?

Ezt az interpretációt nem vagyok hajlandó elfogadni, mert nem képzelhető, hogy ilyformán mintegy törvényesen szentesítsék a törvénytelen házasság. Már csak azért sem, mivel a módorok másodikik azt mondja: »ha mindkét zsidó házastárs a keresztény hitre tért, fenhagyatik nekik, házassági kötelektüket az illető keresztény lelkész által szentesíttetni.«

Ebből eléggé világosan látszik, hogy a rendelet fogalmazója a házassélet törvényes jellegét óhajtja. De ha ő azt egyrésztől kéri, ne gördítsen másrésztől akadályt a hithű zsidófélnék új házasság frignél azáltal, hogy minden alap nélkül elébb bírói felbontást és azután zsidó válóleveget követel.

Mi történik, ha a keresztény hitre tért fél jogával élve, minden törvénykezési eljárás nélkül kereszténnyel megházasodik?

Vajjon köteles-e a keresztény, a keresztény hitre tért fél vagy plane az esketést végző keresztény pap a bírói elválasztást föltétlenül megvárni? Én úgy tudom, hogy bármely keresztény pap ilyen esetben fel van mentve a bírói gyámnoktség alól.

Miért legyen épen a rabbi utalva ott az esketést csupán előzetes bírói felbontás után végezhetni, hol egyházi törvénye az

elválást magában a hitcserében látja és a való-levél átadásától egyáltalában dispenzál?

Helyén lenne az említett magas rendelet idevágó pontját már revidéálni!

Símdnd.

FISCHER MIHÁLY.

Billroth és a zsidók.

Billroth tanárnak a bécsi főrendiház tagjává kinevezése alkalmából egy gráci antisemita lap emlékezetbe hozza a híres tudósnek bizonyos nyilatkozatait, melyeket egy 1876-ban megjelent iratában — Über das Lehren und Lernen der medicinischen Wissenschaften an den Universitäten der deutschen Nation — tett a zsidókról. Jóllehet Billroth első rangú tekintély az orvosi tudomány és chirurgia terén, a zsidókról mondott ítéletében semmiképen sem mondható szakembernek. De lehetetlen nem csodálkozni azon elfoglaltságon, mely említett nyilatkozatait jellemzi és melyen látszik, mennyire csökkent a zsidók elleni előítélet még a kiválóbb elméknek is itélőtehetségét. Azt mondja Billroth, hogy »különösen Magyarországból és Gácsországból érkező fiatal emberek, kik többnyire izraeliták, mint az orvosi tudomány hallgatói úgy tartják fönn magukat, hogy gyujtóval háznak vagy pedig a posta- és telegráf szolgálatában alkalmazást nyernek, akár Bécsben, akár egyebütt.« A zsidók — és első sorban a magyar zsidók — csak hálások lehetnek Billroth udvari tanácsos iránt azon bókért, melyet a zsidó fajnak kirtartásaért és tanulási vágyáért mond. És ha tényleg vannak házaló zsidó diákok — mert nagyon kell a tényit kétségbe vonnunk — kell-e a miatt szégyenkezniök, a miért a klasszikus ókor tudvalevőleg Sokrates egyik tanítványát dicsőítette, a ki csak úgy volt képes a bölcsesség tanulásának szentelni napjait, hogy éjjelenként egy kertész számára rajzok és vizmerítés által szerezte kényerét. Arra is emlékeztetjük Billroth urat, hogy a kereszténység zsidó származásu alapítói közt is voltak, kik nehéz munkával tartották fenn életüket. — Azon gácsországi és magyarországi ifjakra, kik becsületes tanulásukat annyi nélkülözés között és annyi erkölcsi erővel folytatják, csak tisztelettel tekinthetünk, még akkor is, ha zsidó törzsből valók, abból a törzsből, melyet a lefolytához közeledő XIX. század

megint gúny és lenézés tárgyává szeretne tenni. Őszintén sajnálhatjuk, hogy még a tudománynak nagy emberei is, kikre büszkeséggel és örömmel tekint a nívelt emberiség — a helyett, hogy letörülni iparkodnának a megvetés méltatlan bélyegét, melyet sőt századok fanatizmusa rá nyomott a zsidó vallás híveinek homlokára: maguk is hódolnak a fanatizmusnak és arról elfelejtkeznek, hogy a tudomány csak akkor hoz áldást és boldogságot, mikor humanitással párosul. Humanus gondolkodás pedig annál inkább kötelessége a tudomány embereinek, minél magasabb pozlegra emelte őket tudományuk.

Gráz.

DR. TOCHEN.

Ifjuságunk s a zsidóság.

Mindama tényezők között, melyek a hazai zsidóság jövőbeli fejlődésében vagy hanyatlásában közreműködhetnek, egyik legfontosabb amaz álláspont minősége, melyet ifjuságunk felekezéssel szemben elfoglal. Ifjaink ragaszkodása a zsidósághoz ennek emelkedését, közömbösségük vele szemben hanyatlását jelenti. És a dolgok jelenlegi perspektívájában csakugyan meg kell barátkoznunk e gondolattal. Mert a tények bizonyítják, hogy legodaadóbb barátaink és a legjobbak a mi sorainkból legfőlebb pillanatnyi könnyebbülést szerezhetnek nekünk, de képtelenek a jövőre nézve valamire való modus vivendit — és itt talán eredeti értelmében használható e röpke szó — számunkra megállapítani. S a mennyiben a társadalmi élet révén folynak ellenünk az áskálódások, a társadalom sokkal elfogultabb irányunkban, semhogy azoknak alávalóságát beláthatná. De a tudomány tere sem nyújthat nekünk elég szilárd védelmi alapot, mert az antisemitizmus már nemcsak a társadalomnak, de a tudománynak is rákfenéje lön; napirenden van a leggaládabb tudományos hazugságok és hamisítások kholása ellenünk, sőt egyesek megbélyegezni vélnek egy-egy hirneves tudóst, ha megjegyzik róla, hogy zsidó. Vajmi szomorú kilátások a jövőre.

A dolgok illetén állásában egyedül az ifjuság az, mely a zsidóság sorsának jobbrafordultra iránt reményünk horgonyát képezheti; az ő szilárd fellépése a zsidóság érdekében dönthet sor-

sunk felett a jövőben. És valjon milyenek kilátásaink e tekintetben?

Berényi Sándor szerint (M.-Zs. Sz. III. k. 613. sz.) a legjobbak. Én magam, csakugy mint ezikkiró, szintén a mostani zsidó ifjuság tagja vagyok s én azt felelem: *rosszul állunk!* Ha a zsidó ifjuság ugyanazt a közömbösséget fogja tanusítani vallásával szemben, mint a melynek a közelmúltban voltunk tanui, ugy bezegg ingadozó talajon áll jövőnk s mi gyöngre szegre akasztottuk bizodal munkat.

Mert bár az antisemitizmus feltünése az utolsó években hatalmas visszahatást keltett a zsidóság kebelében, mely első sorban az egymással való szorosabb sorakozásban nyilvánult; de talan épen ifjuságunk az, melyen e visszahatás tünetei leggyéreb- ben mutatkoznak, és ő (bár ne volna ugy) eleven czáfolata ama vádaknak, melyekkel uton-utfélen illetnek bennünket. A zsidók a legapróbb dolgokban is szolidaritást vállalnak el egymással — mondják elleneink. De tekintésük csak ifjainkat s nevezeték csak egy momentumot, melyben ők vállvetve iparkodnának saját közös érdekeiket győzelemre juttatni. Valami borongó sejtelem támadhatott ugyan bennök, mely önkénytelen is a zsidósághoz való szorosabb ragaszkodásra készíti őket; de azért még igen távol vannak attól, hogy, mint kellene, szellemük, eszméik, gondolkodás módjuk teljesen összeforrt volna a zsidóságéval.

A zsidók — így hangzik az ellenünk kiadott vádlevél második pontja — tisztán faji s vallási érdekeiknek élnek, de a nemzeti eszmékkel mitsem törődnek. Ifjuságunk e pontban is megczáfolja a vádat, s a mily baj volna, ha magyar nemzeti érdekeink iránt csakugyan közömbösséggel viseltetnék, ép oly sajnós, hogy e tekintetben tulságba is ment. Ezzel szemben ifjuságunk legnagyobb része mit sem törődik felekezeti ügyeinkkel, tuhelyezi magát a vallás legfontosabb szabványain, melyek szorosan hozzátartoznak a zsidóság lényegéhez, s az előtte nagyrészt ismeretlen általános- s irodalomtörténetünket mythosnak s illetve pozitív szárnypróbálgatásnak tekint. Minderről meggyőződhetik az, ki ifjuságunk beléletét figyelemmel kíséri.

Elesnek tehát a rosszakaratu vádak, de megmarad nekünk a nagyobbik baj: ifjuságunk megbizhatatlansága vallási és felekezeti érdekeink szempontjából. S ha e szomorú jelenség alapokait kutatjuk, csakhamar rájövünk, hogy családi s iskolai neve-

lésünk ferde iránya és hiányossága képezi a baj kútfejét. Hogyan lelkesüljön ifjúságunk a zsidóság intézményeiért, ha nem tanulta ismerni népünk dicső múltját? ha szülei házában nem látja a vallás gyakorlatát? Mikép buzduljon vallásunk szent eszméiért? S ne ámitsuk magunkat: a zsidóság érdekében való hathatós működés nem indulhat ki azoktól, kik a vallás felől gúnynyal, ha nem megvetéssel beszélnek; s nem várhatunk üdvös tevékenységet azok részéről, kik ezredéves történelmünk ismerete nélkül szükölködnek, vagy ha ismerik, lenézőleg nyilatkoznak felőle. S ifjainknál mindez tényleg így van; így van, vagy — mint mondók — a jó példa s vezetés híjában, vagy sokszor kényelemből és fejtetőre állított okoskodások alapján. S ha áll ez művelt ifjainkról, úgy talán még inkább áll ifjúságunk azon részéről, mely az intelligencia osztályába nem sorolható. Ifjúságunk ezen részének alapos ismerője előtt nem titok, menyire vesztette fékét ennek kerelében a hitetlenség, s mily megdőbbentő tájékozatlanság uralkodik köreiben mindafélől, a mi zsidó.

A hazai zsidó ifjúságban tehát, a milyennek az most mutatkozik, nincsenek meg a zsidóság jövőbeli erősödésének vagy csak nyugodt fejlődésének föltételei; a vallási közömbösögtől s történelmi járatlanságtól nem várhatunk sikeres védekezést kifelé s egészséges fejlődést befelé. Azért gondoskodjunk a baj orvoslásáról idejekorán, míg nem lesz késő, s mi hasztalan megbánásban nem fogjuk kárhóztatni előbbi gondatlanságunkat. A belátóbbak ifjaink között — mert hisz nem vagyunk híjával, hál' Isten, az ilyeneknek — iparkodjanak kor- és pályatársaikat jobb meggyőződésre birni, s felekezeteink vezérferfiak vessenek ügyet inkább, mint eddigelé, a házi és iskolai nevelés ferdeségére és hiányaira, nehogy a hazai zsidóság veszedelmes csorbát szenvedjen a jövőben. Caveant consules!

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes Szerkesztőség! Becses folyóirata ez évi első füzetében Schwarzstein S. B. úrtól egy czikk jelent meg, melyre válaszolni, kartársaim nevében is, kötelességemnek tartom. Én czikkiró urat hallomásból sem vagyok szerencsés ismerni, de erősen

gyanítom, hogy rabbi, még pedig fő. Kitetszik ez abból, hogy egész epe helyéről eredő szavakkal ócsárolja és kárhóztatja azon anyakönyvvezetőket, kik egyszersmind mint *״*ok is fungálnak. Olyanoknak tünteti föl ezeket, kik felekezeti életünket aláássák és bennünket a világ előtt nevétségessé tesznek. S miért mindez? Mert a fölpanaszolt esetben az esketést *״* végezte.

Kérdem czikkirót: e minden esetre sajnos eset csak azért történt és történhetett-e, mert *״* végezte az esketést? Nem történhetik-e és nem történt-e már ilyen, vagy ehhez hasonló ott is, hol oly funkcionárius fogadta el a házassulandóktól az eskütételt, ki kafftanban jár és az előimádkozói funkciót nem végzi?

Tagadhatatlan, hogy meg kellene válogatni azokat, kikre az anyakönyvvezetést és ezzel kapcsolatban levő rabbifunkciók végzését bizzuk, de az nem ott kezdődik ám, hogy a *״*-ot lehúzzuk, tisztelt czikkiró úr! Kövesse inkább Weiszmann és Friedmann urak példáját, hasson oda, hogy javíttassék helyzetük, nem lesznek akkor köztük »kóborlók és földönfutók is.«

Jász-Árokszállás.

WALLESZ ÁRON,
h. rabbi.

*

Tekintetes Szerkesztőség! Előrebocsátom, hogy kerületemben némely hitközség, melynek anyakönyvvezetési joga az új akvi rendelet folytán megszünt, csak 1880. évben kezdett általában anyakönyveket vezetni, minek következtében sok szülő, ki újszülött gyermekét bejelenti, nem képes házasságának törvényes voltát kimutatni; hogy vezetendő be tehát ezen gyermek, törvényesnek vagy törvénytelennek?

Ha a kihirdető rabbinak személyes tudomása van a házassulónak hadmentességéről, követelendő-e más hivatalos bizonylatok is, pl. keresztlevél stb. Ha a menyasszony sehol sincs bevezetve, mi teendő akkor?

Különösen felkérem az iránt becses véleményét nyilvánítani, vajlon nem háramlik-e reám valami felelősség abból, hogy a nekem átszolgált akvekben vakarások, tentás helyek és javítgatások fordulnak elő?

Noha meg vagyok győződve, hogy a kibocsátott kormányrendeletekről más úton is értesül, mégsem mulaszthatom el

ezúttal a következő rendeletet, melyet Besztercze-Naszódmegye főispánjától vevék, másolatban közölni:

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága folyó évi október hó 18-án 39,792. szám alatt kelt rendelete szerint az izraelita lakosság felhivandó, hogy a folyó év végeig a községi előjáróság előtt, vagy összes anyakönyvi eseteik történet anyakönyvelését beigazolják, vagy pedig anyakönyvelendő eseteiket utólagos anyakönyveltetésé iránt folyamodjanak és ezen folyamodványokat az eljárási iratokkal a szükséges engedély kinyerése céljából a miniszter úr ő nagyméltóságához leendő fölterjesztés végett ide küldje be. — Besztercze-Naszód vármegye közigazgatási bizottságának Beszterczén 1886. november hó 19-én tartott üléséből. *Báró Bánffy Dező*, főispán.

Maradtam hitrokoni s hazafiúi tisztelettel stb.

Besztercze.

HOROVICZ JENŐ,
rabbi.

Válasz:

Hasonló esetekről értesült a miniszterium s azért rendelte el az ily helyeken az anyakönyvi eseteknek újból s oly módon való összeírását, hogy kitudódjék, melyek nincsenek még anyakönyvelve, hogy ezeknek utólag való anyakönyvelése elrendeltet-hessék. Ez egyúttal a felelet főtiszt. Horovicz úr első kérdésére. — Ad 2.: Keresztlevél szükséges. — Ad 3.: A menyasszony folyamodjék utólag, hogy anyakönyvbe bejegyeztessék. A folyamodás címzését és benyújtását világosan elmagyarázza a közlött főispáni rendelet. — Ad 4.: A mennyiben a vakarások stb. aggyások, tanácsos lesz erről a hatóságot értesíteni.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

309. *Bars-Szent-Kereszt* (Barsm.) Elnök: Singer Jakab. Anyakönyvvezető: Tyroler Adolf rabbihelyettes.

310. *Kis-Czell* (Vasm.) Elnök: Rosenberg Henrik. Ideiglenes anyakönyvvezető: Stern Ignác vallástanító.

311. *Simonyi* (Vasm.) Elnök: Schmerz Jakab. Anyakönyvvezető: Friedmann Miksa rabbi.

312. *Szolnok* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Adler Ignác. Anyakönyvvezető: Schwarcz Lázár rabbihelyettes.

313. *Árokszállás* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Hoffer Miksa. Ideiglenes anyakönyvvezető: Hevesi József vallástanító.

314. *Kisujszállás* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Schwarcz Mór. Anyakönyvvezető: Weisz József rabbihelyettes.

315. *Mezőúr* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Löwinger Izsák. Anyakönyvvezető: Goldberger Mihály rabbi.

316. *Jászberény* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Buck Zsigmond. Anyakönyvvezető: Büchler Áron rabbi.

317. *Török-Szt-Miklós* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Böhm Sámuel. Anyakönyvvezető: Stein Pinkász rabbi.

318. *Tisza-Beő* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Gróf Sándor. Anyakönyvvezető: Weisz Salamon rabbihelyettes.

319. *Karczag* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Grünwald Ármin. Anyakönyvvezető: Schück Salamon rabbi.

320. *Tisza-Földvár* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) Elnök: Schwarcz Ferenc. Ideiglenes anyakönyvvezető: Steiner Eliás.

321. *Fegyvernek* (Jász-Nagykun-Szolnokm.) (Uj kerület.) Elnök: Schwarcz Jakab. Anyakönyvvezető: Klein Hermann rabbihelyettes.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A spanyol zsidók a Balkán félszigeten.

A szerbiai spanyol zsidók.

I.

Mikor az ugynevezett spanyol zsidók a Balkán félszigeten először megjelentek és annak különböző vidékein letelepedtek, akkor a Balkán félsziget nagy átalakuláson ment keresztül. Az ozman népek özöne előtt ez volt az utolsó hatalmas harc az ott lakó népek között, és még mai napság is ennek nyomai belejártanak a délszláv népek történetének sorsára, bár ötszáz év mult el azóta. A közbeneső négyszáz éves török uralom sem volt képes annak emlékét eltörölni.

A bevándorlott zsidók nem folytak be az átalakulás e nagy harczába, de annyi bizonyos, hogy a politikai és vallási surlódások az ő letelepedésüknek csak is kedveztek. Emberre, munkás kézre szükség volt. A spanyol zsidók azonban gazdagság hírében állottak, azonfelül pedig koruk egyik legmiveltebb népe volt, nem csoda tehát, ha nem igen gördítettek a különben is belső szervezkedéssel elfoglalt és pártokra szakadt Balkán félszigeti népek nagy nehézségeket bevándorlásuk elé.

Azt meg kell adni, hogy jó része a bevándorlott zsidóknak nem jött üres kézzel. Nem hozták ugyan magukkal azt a fényt, a nagy vagyont, mivel ősi hazájukban birtak, de elhozták családi kincseik egy részét és a mozgó tőkét, szóval azt, a mit a nagy üldözések és szorongattatás közepette megmenteni tudtak. Még mai napság lehet a Balkán félszigeten lakó spanyol zsidóknál női ékszereket látni, miket még letelepedésük idején hoztak magukkal és mik az ötvösmívesség remekei. Magannak is volt alkalman Bitolia-Monastirban, Szófiában, Szalonikban ilyen ékszereket látni, melyek páratlanul szépek és mesés értéket képviselnek.

Hoztak azonban még a spanyol zsidók magukkal mást is, a mi jó hatást tett a Balkán népekre: alázatosságot és véghetetlen nagy szerénységet. Nem csoda. Ezek a boldogtalanok kimondhatatlan sokat szenvedtek. Mindegyik család története egy-egy teljes tragédia volt tele martíromsággal. Megviselte őket az üldözések kiszenvédése, a vándorlás keserű érzete, a hontalanságnak lelket ölő tudata.

A kegyetlen üldözések után elkergetett spanyol zsidó számára az egész nagy világ csupa idegenség volt, és egyetlen törekvése az volt, hogy valahol tűzhelyet találhasson, hová fejét is lehajthassa, a nélkül, hogy ezzel másnak essék terhére. Lelkének nagy bűjást, baját, szívének végtelen keserűségét önmagába fojtva, annak hangot sem adva bolyongott a Balkán zord vidékein, annak járatlan utain.

Volt köztük sok irástudó, a ki a szenvedések e korszakát leírhatta volna, a ki érzelmeiknek kellő hangot adhatott volna, de nem tették, legalább nekem, ki sokat kutattam e tekintetben, nem sikerült máig találnom valami egykoru följegyzést. Csak a mi szájról szájra, nemzedékről nemzedékre átszállott, ad némi csekély fölvilágosítást, vet némi sugárt a spanyol zsidók legrégebb történetének homályára a Balkán félszigeten.

A spanyol zsidók előtt a Balkán félszigeten élt zsidók sorsát ezuttal nem kutatjuk. Most csupán a spanyol zsidókról akarok egyet-mást elmondani, még pedig lehetőleg rendszerben, a mennyiben először a hozzánk legközelebb fekvő Szerbiában letelepedettekről,¹⁾ azután a Macedónia, Bosznia, Bulgária és Törökországban levőkről. Azt hiszem, hogy a tárgy érdeke és kevésbbé ismert voltánál fogva csak jó szolgáltatás teszek a zsidó irodalomnak, midőn azt a keveset, a mit fáradságos utánjárással megtudnom sikerült, rövid vonásokban elmondom.

Dušan István, kit a történelem silni (a hatalmas) melléknévvél jelez, ült a szerbek trónján, mikor a portugall zsidók oda bevándoroltak. Dušan fia volt a szerencsétlen Urošnak, kit a saját fiának pártja Svečaniban a Rigómezőn megfojtott.

¹⁾ Dušan István Zakonikjáról lásd: *Magarasevics*: Srb. Letopis, — *Raič*: Istor. IV. — *Strausz Adolf*: Bosnien Land u. Leute. I. — *Safařík*: Památky pisem. Jihošlov. — *Kučarsky*: Monumenta juris slov. — *Novakovič St.*: Zakonik Stefana Dušana. — *Palacky*: Strovnávi zakouň cafe St. Dušana ž nejstanimi zakony v Čechách. *Glasnik* VI. VII.

A fiatal Dušan első tette, mihelyt Daniel érsek 1336-ban felavatta, már magán hordta a gyűlöletet, melyet a görögök ellen érzett. Éles szemével jól látta, hogy elérkezett a kedvező pillanat, a korhadt byzanci uralmat teljesen megtörni, megszüntetni s helyébe az egész Balkánon a szerb uralmat állítani. A viszonyok külsőleg is előnyösek voltak terveire nézve, a mennyiben Konstantinápolyban az özvegy Anna császárné mellett az ellen-császár Cantacucen pártja is versengett a hatalomért, s ő a viszálykodó pártok majd egyike, majd másikához állott s így gyengítette mindakettőt. Csupán Byzancz ellen Dušan tizenhárom hadjáratot viselt, győzelmes seregeit annak várfalai alá vezette elszakította Byzancztól, már uralkodásának elején, annak összes nyugati tartományait.

Dušan székhelye Prilip volt, de uralma alá tartoztak Janina, Trikala, Vodena, Ochrida, Bitolia-Monastir, Castoria, Strumica is. Gyors hódításai következtében Szerbia oly terjedelmet nyert, minőt sem azelőtt, sem azután el nem ért. Ez időtájt Szerbia fenhatósága alatt állottak: Bulgaria, Macedonia, Albania, Görögország egy nagy része és Thessalia.

Ez a nagy kiterjedés okozta közvetve, hogy a török oly könnyű szerrel ejthette e tartományokat birtokába. Egy központból kormányozni nem tudták, felosztották számos helytartóságokra, s a helytartók igen lazán függtek össze. Mind önállóságra, függetlenségre törekedett, s midőn a hatalmas Dušan meghalt, egymás ellen agyarkodtak, a közös veszélyben össze nem tartottak, sőt kárörömmel nézték a más bukását.

Dušan már 1346-ban oly erősnek érezte magát, hogy az általa kinevezett János patriarchával a szerbek, görögök és bulgárok császárának koronáztatta magát. Dušan a »silni« bizonyára elfoglalja Konstantinápolyt, ha Nagy Lajos magyar király nem viselgetik irányában ellenséges indulattal s ha ennek következtében Velence a támogatást meg nem tagadja.

De nemcsak nagy hadjáratokkal volt a szerbek császára azon időben, mikor a spanyol zsidók megjelentek, elfoglalva, hanem messzemenő vallási reformok után is törekedett. Dušan, ki első vette fel a szerbek között a császári czimet, egyuttal alapítója is volt a Konstantinápolytól teljesen független szerb patriarchatusnak, melynek székhelye Ipeken volt.

A surlódás a szláv és görög papok között már régebben

fennállott, s ha néha-néha engedékenyek voltak a szerbek Róma iránt, ezt azon egyszerű okból tették, hogy általa jobban ellensúlyozhassák a görög papság féktelen elhatalmasodását. A teljes szakadás azonban a seresi synodusban történt 1352-ben, a mikor Dušan összegyűjtötte az összes szerb és bulgár papokat, azok által a szerb egyházat függetlenné jelentette ki, s II. Jánost első szerb patriarchának nevezvén ki, megszüntetett minden további befolyást Konstantinápoly részéről a szerb egyházra.

De Dušan még tovább is ment, üldözöbe vette a Balkánon, s különösen a Szerbiában és Bulgáriában levő görög papokat, és saját szláv papjait fényes adományokkal, terjedelmes földbirtokokkal látta el. E miatt azután Callistus, a konstantinápolyi patriarcha egyházi átokkal sújtá a szerb császárt, a mit daczára komoly törekvésének, nem sikerült neki megszüntetni. Dušan a maga személyére nem vette a dolgot nagyba, de népének vallásos érzelme ebben rettenetes csapást látott, sőt ma is fennmaradtak egyes szerb népmondák, melyek a szerb császárság rohamos bukását ez átoknak tudják be.

Dušan császár a bevándorolt zsidókat különös pártfogásába vette. Mint ura majdnem az egész Balkán félszigetnek, megengedte nekik, hogy bárhol letelepedhessenek és községeket alapíthassanak. Alattvalói iránti igazságszeretetéről fényes tanubizonyosságot tesz világhírű Zakonik¹⁾ törvénygyűjteménye, mely a törvény-

¹⁾ Bár kizárólag a zsidókkal a Balkán félszigeten, vagy specialiter Szerbiában eddig munka még nem jelent meg, mégis azok számára, kik a szerb történet iránt nagyobb érdeklődéssel viseltetnek, s azokban csupán sórványosan előforduló idézeteket a zsidókra vonatkozólag eredetiben kívánák tanulmányozni és kutatás tárgyává tenni, a következőkben összeállítjuk mindazon műveket, melyek Szerbia történetére vonatkoznak: *Raič J.*, Istorija rasnyeh slavenskih narodos stb. stb. *Kratkaja istoria Serbij.* — *Schimek.*, Politische Geschichte des Königric. Bosnien u. Rama. — *Pejacsevics Xav.*, Histor. Serviae. — *Engel J. Ch.*, Geschichte von Serbien u. Bosnien. — *Davidovics D.*, Déjanijak istorii serbsk. — *Vidakovics M.*, Istorija slovens-serbsk naroda. — *Milutinovics S.* Istorija Serbijje stb. *Possart P. A. F. K.* Fürstenthum Serbien stb. *Medakovics D.*, Povéštnica srbskoga naroda od najstarij vremena stb. *Ranke L.*, Die serbische Revolution. — Serbien und die Türkei stb. ugyanaz oroszul Bartenev és szerbül Novakovics fordításában. — *Cunibert B. S.* Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie. — *Hilferding A.*, Pisma od istorii Serbov i Bolgar stb., ugyanez szerbül Milicevics fordításában. — *Majkov A.*, Istorija serbskago jazyka po pamjatnikam, pisannym Kirilliceju, v svjazi s istorieju naroda. — *Grigoro-*

alkotók között is mindenha előkelő helyet biztosít számára. Egész uralma alatt fötörekvése volt a byzanci külső formákat a nyugoti népek kulturájával egyesíteni, népének durvaságát, nyersségét valahogy megszüntetni.

Dušan a bevándorló zsidókban is egy oly népet látott, mely a nyugot előrehaladtabb kulturáját elsajátította, s így érintkezése a szerb néppel az utóbbinak csakis előnyére válnék.

A kereskedelmet, mely a keleti országokban egyideig leginkább a velenceiek kezében volt, ez által nemzeti alapokra fektetni vélte, s az ujonnan nyert erők által országainak gazdasági viszonyait kívánta hathatósan emelni, támogatni. A nagyratörő szerb császár jól ismerte az anyagi és gazdasági viszonyok fontosságát, és midőn azt a bevándorlott spanyol zsidók által hitte elérni, úgy számításában nem is csalódott.

Hogy a szerbek hatalmas császára oly feltűnő jó indulattal és anyai előzékenységgel bánt a letelepedett spanyol zsidókkal, ez mindenesetre feltűnő.

Belső okokat erre nem igen találunk, mert kormányzata folyamán a zsidók alig tettek neki valami kiváló szolgálatot. Dušan eljárását inkább indokolják külső okok.

A szerb császár veszedelmes ellenségének ismerte szomszédját, Nagy Lajos magyar királyt, kiben a pápa soha nem szünt meg szítani a keresztény vallás és egyház iránti buzgólkodást. Ama hizelgő magasztalások, melyeket a pápa soha sem felejtett ki leveleiből, még jobban serkentették Nagy Lajost oly tettekre, melyek által a pápa kegyét még jobban kiérdemelje. Ekkor folytak Magyarországon a zsidóüldözések. A király rende-

eics V., O Serbii v jeja otnošeniach k sošednym dežavam stb. stb. Rački számos fontos és igen értékes műveket bocsátott közzé a szerb történetre vonatkozólag, a dél-szláv Akadémiának Književnik és Rad című folyóiratában. Petzov N. Istorijč vzgljad na vzaimnyja maždu Serbani stb. stb. Rosszija i Srbija stb. stb. Mijatovics E. L., History of modern Serbia. — Kállay Béni. A szerbek története. — Strausz Adolf, Bosnyák föld és népe. I. — Ugyane szerzőtől hosszabb tanulmányok a Trnovska constitúcia, Monatschr. f. d. Orient, Aus allen Welttheilen, Erdkunde stb. folyóiratokban. — Picot Emil, Les Serbes, leurs histoire, leur église stb. Forrásműveket, történeti elbeszéléseket, évkönyveket, okmányokat a következő jelesebb írók tettek közzé: Safarik P. S., Safarik Janko, Miklosić, Daničić, Novaković St., Markušef, Lamanskij, Mijatovics Čedomil, Niketić, Dučić stb. stb.

lete egy szólott, hogy azok a zsidók, kik legalább szinleg keresztényekké nem lesznek, az országból kiűzendők.

Nagy Lajosnak e tétitő buzgalmába nem vegyült a vallási türelmetlenséggel közönségesen karöltve járó kegyetlenkedés; míg másutt válogatott kinzásokkal ölték meg a zsidókat, javaikat pedig közprédává tették, ugyannyira, hogy az egész üldözés inkább azért történt, hogy ilyen uton azok kincseihez jussanak, mint a vallásért. A király titkára, János, a kükkülei esperes azt bizonyítja, hogy mikor Nagy Lajos a hitükben makacsul megmaradt zsidókat az országból kiűldözte (Lengyelországba), gyűjtött kincseiket nem foglalta le. Horváth történész megjegyzi, hogy Lajos tétitési buzgalma inkább azon középkori lovagiasság bélyegét viseli magán, melynek jelleméhez tartozott az ábrándos buzgalom vallás és egyház iránt.

De akárhogy történt is ez az üldözés, Nagy Lajos tette, s az elég indok volt Dušannak arra, hogy ő meg ellenkezőleg, nagyon is pártjukat fogja. Gyűlölte Dušan császár Lajos hitbuzgalmát is, nem azért, mert a zsidókat kiűldözte, hanem mert Szerbiában, Boszniában is törekedett a görög-keletieket a római katalika vallásra téríteni, a mi a vallásához hiven ragaszkodó délszláv népek között annak idején oly gyűlöletessé tette a magyar uralmat és befolyást.

Tudjuk azt, hogy Nagy Lajos Margit jegyesének elhalálása után a bosnyák bannak, Tvariko Istvánnak leányát vette nőül s így Boszniára főhatóságot gyakorolva, azt teljesen elkiöltönte a szerb befolyástól. Dušan jól látta, hogy csakis Lajostól kell féltetnie uralmát, a minthogy halála után fia Uros kénytelen is volt a magyar fenhatóságot elismerni, nem lehet csodálni, ha intézkedéseivel kereste az alkalmat, magyar szomszédjával ellenkező nézetet tanusítani. Csak is így lehet a rejtélyt megfejteni, hogy a zsidók oly előzékenyen fogadtattak a Balkánon Dušan által.

Hogy a spanyol zsidók mért jöttek oly feltűnő nagy számmal épen a Balkán félszigetre, mely a forrongásoknak már akkor is főfészke volt, mért jöttek épen ide, hol az ő működésüknek alkalmas tér még teljesen hiányzott, hol maguknak kellett e czélra előbb még csak az utakat egyengetni, abban a körülményben kell keresni, mert ugyanazon időben nemcsak Spanyolországon voltak a zsidó üldözések napirenden, hanem majdnem kivétel

nélkül Európa összes művelt országaiban. Általánosan elterjedt kínos állapot volt ez, mely nem tisztán vallási türelmetlenségen alapult, hanem inkább okozta a mozgalmat egy beteges, rothadásnak indult társadalom, mely kapva kapott a kibocsátott jelszón, s az alatt az ürügy alatt, hogy a keresztény vallásnak tesznek jó szolgálatot iparkodtak meggazdagodni, elsajátítván az elzött vagy halálra kinzott zsidók összegyűjtött vagyonát. Nem volt a spanyol zsidók előtt más út, hacsak Ázsiába nem mennek, mint a Balkán félsziget.

A balkáni félsziget az ő különféle alakulásaival, mit topografiailag már külsőkép is feltüntet, az ő különféle szokásokkal bíró nemzeteivel, a spanyol zsidókra is természetesen különféle befolyással bírt. Már a letelepedés első korszakában más működési tér nyílt a boszniai zsidóknak, mint a bulgár vagy szerbiaiaknak, más viszonyok közé jutott a macedoniai, mint a byzanci zsidó. Annyit azonban általánosságban minden esetre meg kell jegyezni, hogy a hol nem avatták be magukat a külső politikai viszonyokba, sehol nem vettek tevékeny részt a pártok küzdelmeiben, hanem hűségesen iparkodtak megtartani az érvényben levő törvényeket és rendszabályokat, s visszavonulva szerényen a saját maguk körébe, boldogoknak érezték magukat abban a tudatban, hogy a világnak ezen a pontján ősi vallásukat fentarthatják, ápolhatják.

Velenceze volt ez időtájtban a legnagyobb kereskedelmi hatalom. Velenceze kezében volt összpontosítva majdnem az egész keleti kereskedelmi forgalom, az ő közvetítésével jutottak a kelet remek ipartermékei a nyugoti országokba és viszont a nyugoti árucikkek kelet felé. Ezt a spanyol zsidók jól tudták, s legügyesebben fogták fel a helyzetet a Boszniába vándorolt zsidók.

Alig képződtek Boszniában a spanyol-zsidó kolóniák, már is élénk összeköttetésbe léptek az olasz tengerparttal. Tiszta becsületességükkel s lelkiismeretes pontosságukkal annyira megtudták nyerni nemcsak a bosnyákok, hanem a velenceiek bizalmát, hogy összeköttetésük a legrövidebb alatt a legszívélyesebb és legbensőbb lett. Különösen Ragusa, melynek birtokában voltak kizárólag Bosznia gazdag bányái, vette leginkább igénybe a spanyol zsidók közvetítését.¹⁾

¹⁾ Ragusát illetőleg, mely az egész déli szlávokra nagy és maradandó befolyást gyakorolt, a következő műveket sorolhatom fel: *Lucius J., De*

A spanyol zsidók a bányászat iránt nagyban érdeklődtek, s valóban az ő tevékeny és okszerű működésüknek tudható be, hogy annak idején, Bosznia óriási kincsei oly rohamosan kerültek a világforgalomba. A föld méhében rejlő temérdek nemes ércz napfényre került, és az egész európai piacot elárasztották a bosnyák bányából kikerült arannyal. Ekkor a spanyol zsidók előbbkelői Dubrovnik várában laktak.

Dubrovnikot a ragusaiak építették és sáncokkal erősítették meg, hogy ott levő főbányájuk támadások ellen védve legyen. Még mai napság is láthatók Dubrovnik romjai Szerajewótól 3—4 órányi járásra dél-nyugatnak. Mintegy 25 év előtt találtak itt a bosnyák bánok idejéből származó zsidó sirkövet. Körülbelül száz évig laktak már a spanyol zsidók a Balkán félszigeten, mikor a török azt uralma alá hajtotta.

A Balkán félsziget északi részébe, kiváltképen a Szerbiába vándorlott zsidók e század alatti működéséről igen kevés adat van, a mit tudunk, az azt mutatja, hogy ők politikai szerepet nem játszottak, de hogy minő hasznos szolgálatot teljesítettek az országának gazdasági tekintetben, azt bizonyítja amaz eljárás, melyet velük szemben a hódító törökök tanusítottak. Míg ugyanis a keresztényekkel szemben szigorúan követelték, hogy azok a mohammedan hitre térjenek át s vagyonuk birtokában csakis ezen feltétel alatt maradhattak meg, addig nem volt rá eset, hogy egy zsidótól is követelték volna a kiterést. A hitükben megmaradt keresztényeket nemcsak megfosztották vagyonuktól, állásuktól, szabadságuktól, hanem folyton éreztetve velük fölényüket, kegyetlenül üldözték őket. Innen van az, hogy pl. Boszniában a lakosság egy része, hogy szabadságát, vagyonát megtarthassa, áttért a

regno Dalmatiae et Croatiae. — *Engel*, Geschichte von Ragusa. — *Micocsi*, Otior. Croatiae liber unus. — *Catalinich*, Storia della Dalmazia. — *Kukuljevič-Salkinski*, Archiv za povjestnicu jugoslavensku. — *Fortis Abate*, Viaggio in Dalmazia. — *Lowrich*, Osservazioni stb. stb. — *Kohl J. G.*, Reise nach Istrien, Dalmatien stb. — *Wilkinson J. G.*, Dalmatia and Montenegro. — *Švear J.*, Ogleđalo Ilirije. — *Seljan D.*, Zemljopis pokrajina ilirskih. — *Ilíč L.*, Narodni slavonski običaji. — *Valentinelli G.*, Bibliographia della Dalmazia stb. Monumenta historica slavorum stb. Jura regni Croatiae, Dalmatiae stb. — *Makusev V.*, Materialy dlja istorii dipl. Raguzskoju respublikuju stb. Izsledovanije ob istoričeskih pamjatnikah i bytopisateljah Dubrovnika (Ragusa). — *Leontovič F.* Drevne chorvatskoh-dalmatskoh rakonodatelstov. — *Friedrich S. Kraus*. Sitte u. Brauch der Süd-Slaven.

mohamedan hitre. A zsidókkal elnézőbben bántak a törökök. A kérdés csupán az, vajjon a zsidóknak szabad volt a törökök bejötté előtt Szerbiában földet vagy házat tulajdonjogilag birni, s azt a törökök tőlük is ép úgy elvették-e, mint a keresztény lakóktól. Annyi bizonyos, hogy a legutóbbi időig alig lehetett Szerbiában zsidót találni, ki házat vagy földet tulajdonának nevezhett volna. A török, tudjuk, bejövetelekor minden meghódított tartományánál tabula rasat csinált, s így az összes ingatlannak felét a vakufnak (az egyháznak), felét a szultánnak tulajdonául osztotta föl. Ez utóbbiból azután a bégek, spáhik és jancsárok kaptak részeket szolgálataik fejében, a mit azok azután keresztényekkel munkáltattak meg. Nézetem szerint a spanyol zsidóknak bevándorlásuk után szabadságukban volt házat és földet is venni, legalább Dušan császárnak valóban liberalis intézkedései és rendeletei után csakis azt lehet következtetni, de ha még nem lett volna, úgy ama zajtalan, szerény visszavonultságnak kell betudni, melyben a spanyol zsidók éltek. Az mindenesetre konstatálva van, hogy nem voltak szorítva bizonyos kijelölt városok vagy helységekben letelepedni, hanem tetszésük szerint választhattak maguknak valamennyi városok között szabadon lakóhelyet. Mióta Belgrád városának közepén, hol három század előtt közös nagy temetőhely volt, egy nagy sirkövet találtak, melyen héber betűkkel az állott, hogy ott az ismert Abrabanel család egyik tagja nyugszik, tudva van, hogy még Belgrádban is már laktak akkor zsidók, pedig Belgrád igen gyakran cserélt tulajdonost. Ezt a sirkövet ezelőtt 12 évvel ásták ki, s be is van téve a zsidó hitközség tulajdonát képező egyik házban, s miután a zsidók nem szoktak magukban lakni, úgy mi sem természetes, mint hogy e sirkő egyúttal azt is jelenti, hogy a belgrádi zsidó hitközség már legalább is 300 éves.

De egy más körülmény is bizonyítja, hogy Belgrádon legalább is háromszáz éve van meg a zsidó hitközség. Jom Kippur napján ugyanis, mikor a meghaltak lelki üdvéért imádkoznak, felolvassák a belgrádi községnél működött összes rabbik névlajstromát. Ez a felolvasásra kerülő névlajstrom olyan hosszú, olyan gazdag, hogy a fentti következtetést csak megerősítve látjuk. Ha azonban e hosszú községi szervezetből valami nagyobb mérvű kulturai működést feltételezünk, akkor alaposan csalódunk, legalább a belgrádi zsidóknál, kik a nagy világtól egészen elkülönítették

magukat s egy külön kis világot képeztek, melyet légmentesen iparkodtak elzárni minden külbefolyás elől. Míg a bosnyák zsidók a világkereskedelemre irányították egész figyelmüket, addig a belgrádi zsidók, hova-tovább, csupa vallási dolgokkal bibeledtek.

Belgrád lassanként gyűlőhely lett az összes vallási rajongók számára, kik itt mintegy központot képezve, szívesen látták maguk között, s nagy kitüntetésekkel fogadták körükben a világ híresebb kabalistáit. Nemcsak érdekes, de sok tekintetben tanulságos volna, ha valaki azt a fáradságot venné magának, hogy összegyűjtené a helyszínen az adatokat, az egyes családoknál elszórvan még meglevő okmányokat, kéziratokat, melyek a vallási rajongás e korszakára vetnek világot. Szerintem, most volna erre a legkedvezőbb alkalom, mert a mai államszervezet rájuk végre is átalakulási hatással leend, és féltő, hogy ennek bekövetkeztével ezen értékes és mindenesetre nagyon érdekes okmányok is elvesznek. A benső jó viszony, melylyel politikailag összeköttetésben állunk jelenleg Szerbiával, valamint a közvetlen vasúti összeköttetés Belgráddal nagyon megkönnyítené egy-egy törekvő fiatal zsidó tudósunknak e részbeli törekvését.

Előttünk a belgrádi zsidó-hitközség történetéből a legutolsó 150 év ismeretes. Az adatok egy nagy részét a helyszínen szereztam meg, főként pedig ki kell emelnem Haim Davités szerb külügyministeri titkár magyarázatait és följegyzéseit. E helyütt is meg kell említenem, hogy Haim Davités a szerb spanyol zsidók közül a legmagasabb állami tisztséget viseli, tagja a szerb tudományos Akademiának és francia, szerb, spanyol nyelven több irodalmilag becses művet irt s tett különféle folyóiratokban közzé, melyek kivétel nélkül a spanyol zsidók életéből vannak merítve s hazafias szellemben költőileg kidolgozva. De ha csak 150 évre szorítkozik följegyzésünk a belgrádi zsidó hitközségre vonatkozólag, nem hagyhatom fölemlítés nélkül Brown Edward angol tudós művét, ki mintegy kétszáz év előtt beutazta a Balkán félszigetet, s e nevezetes utazásáról nagyobbn szabásu utleirást adott ki, mely bővelkedik rendkívül megkapó, festőileg kidolgozott részletekben. Általános felfogását és nézetét a Balkán félszigetről ugyan nem érzek hajlandóságot vele osztani, mert úgy látszik, hogy a tudós angol utazó kedélye nagyon fogékony volt a pillanatnyi benyomásokra, s mindig a szerint mondott ítéletet általánosságban, a mint valamely helyről éppen személyesen győződött meg. Hogy csak

egyét emlitsek, ennek feltüntetésére fölhozhatom, hogy Brown ur például Larissában találkozott a török szultán táborával, s a rendkívüli fény és pompa, a mit a török császári udvar ott kifejtett, oly mély hatást gyakorolt rá, hogy attól elkábulya, könyvében határozottan kijelenti, hogy nemcsak lehetetlen lesz valaha is a török uralmát a Balkán félszigeten megtörni, hanem tart attól, hogy a félholdat egész Európa s talán a világ fogja hovatovább uralni. Nem tudom, fiatal ember volt-e Brown, mikor lent járt, ha az volt, ugy könnyen megérhette a kort, mikor savojai Jenő herczeg számtalan balkánfélszigeti mecset minaretjére keresztet rakatott.

Brown könyvében Belgrádról igen részletesen beszél, s midőn annak fontos kereskedelmét tárgyazza, gyakran megemlékszik a zsidókról is, kiket igen ügyes kereskedőknek jellemez, bárha el nem tagadható, hogy ez az anglus alapjában zsidógyűlölő volt. Főlemlíti összeköttetéseiket Ragusával és főként Béccsel, hol számos spanyol zsidó rokonaik laknak.

De Brownnál sokkal nyiltabban tárja fel zsidógyűlöletét Jukič ferenczrendi barát, ki a legkiméletlenebb módon kel ki minden alkalommal a zsidók ellen, épen ugy mint a törökök ellen. Jukič azonban még tovább megy rosszakaratában. Hogy a műveletlen köznép hitelt adjon az ő nézeteinek, nem átalott leírni egy csomó hazug történetet a népre ható babonás modorban, és sikerült is neki ilyen módon a zsidógyűlöletet terjeszteni. Így a nép között azt hirdette, hogy az ujonnan született gyermeket minél gyorsabban lássák el keresztséggel, mert ha a gyermek esetleg a keresztség fölvétele előtt halna el, ugy lelke török vagy zsidónak tekintetik, mely minden körülmények között pokolra jut, testét pedig, épen ugy, mint a török vagy zsidó testét, nem lehet a keresztény temetőben eltemetni.

Minden körülmények között azonban köszönettel tartozunk Brownnak, bármily szellemben írta légyen is könyvét, azt az egyet tisztán látjuk belőle, hogy a zsidók nem voltak megvetettebbek a többi nem török felekezetű szerb lakóknál, s hogy bizonyos tekintetben fontos faktort képeztek az országban, annak gazdasági életére nézve pedig döntő befolyással bírtak.

Az a szerb közmondás: *Psu što spava čivutu što obečava a ženi sto plače ne vjeruj ni dlake*, magyarul: *alvó kutyának, sokat ígérő zsidónak, siró asszonynak hajszálnyit se higj* — újabbi

keletü lehet, mert a régi közmondásokból, melyek a különféle felekezetek egymáshoz való viszonyát esetelik, azt látjuk, hogy a katolikus nem a zsidót, hanem a görög-keletit tartotta a legmegbizhatóbb embernek, ki szavát soha sem tartja meg, a görög-keleti szemében ismét csak a katolikus ember volt ellenszenves. Ugyanezt mondják a bulgárok a szerbokról, a szerbek viszont a bulgárról, mindketten a törökről, a török meg mindkettejükről. A zsidót megbízhatatlannak és szőszegőnek sehol sem látjuk jellemezte a régi közmondásokban. Abban az egyben valamennyien bámulatos összhangzással egyetértének, hogy az örmények kedvére, az örmények szavára a nap soha sem kelne föl.

Épen ugy változott meg a Balkanon a zsidó čifut neve is. Kezdetben ez a szó čifut nem jelentett mást, mint tudóst (vir doctus), mert csakugyan a bevándorlott zsidók sokkal többet tudtak, s több műveltséget bírtak a többi lakóknál. Ma a čifut szó eszűnév, mely elvetemült, romlott gazembert jelent.

Budapest.

STRAUSZ ADOLF.

A pesti zsidó község költségvetése.

Az ország első hitközsége előjáróságának most megjelent 1886-iki jelentését olvasván, mintha egy új hír gyenge pendítését, tán csak érintését sejtjenők. Hangot még nem hallani, csak rezgést, mintha messze távolból közelednék. . . . Az elnökség »a hitközségi s felekezeti kötelék tudatát« akarja éleszteni és ébreszteni. »*S felekezeti kötelék*« — hál' Isten, szólhatni tehát Budapesten erről is, anélkül hogy kinevetnék az embert. Vagy nem a pesti község irt föl a miniszterhez a szombati rendelet ügyében? Persze, ezt az ország közvéleménye tavaly sürgette s Pest tavaly csak Pesten akart maradni, tagadván, hogy neki zsidó közügyekhez bármi köze volna. De végre a váci — igenis a váci — hitközségtől megtudta Pest hivatalosan, hogy a miniszter szombati rendelete csakugyan exisztál — vajjon honnan tudta meg ezt Vác? — s fölirt ellene s csakugyan nem kapott (még) választ. Ezzel Pest szerencsésen egy sorba került a többi hitközségekkel, kik szintén hiába kérnek valamit ő exciájától. S mi ugy érezzük, hogy Pest sohsem állott inkább elől, mint midőn a többi mellé állott. E helyen hova-tovább tudatára fog ébredni annak a nagy anyagi és szellemi és erkölcsi erőnek, melyet képvisel, s előbb-utóbb oda fog állani, a hol az egész ország óhajta látni, a hová az egész ország szerint

kötelessége állani: a hazai zsidóság *éléré*. Igenis, a pesti zsidó községre több van bízva a pesti zsidók községi intézményeinél! A »felekezeti kötelek« tudatának élesztése és ébresztése — országszerte: ez is az ő feladatai közé tartozik. Legalább addig, míg szervezet hiányában a magyar zsidóság vezér nélkül szükölködik. . . .

»Térjünk már most jelentésünk részleteire.«

A szertartás körében némely alaki változások rendeltettek el; »lényegesebb reformok csakis lassan, idővel, lelkeszeink hozzájárulásával eszközölhetők.«

Az *oktatásügy* körül igen sok történt. Új fiúiskolát állítottak s egy új párhuzamos osztályt nyitottak meg. A hitoktatók testületté alakultak. »A középiskolai *hitoktatás* terve, mely egy terjedelmes tanulmány kíséretében a *Magyar-Zsidó Szemle* októberi füzetében tétetett közzé, e testületből került ki; ugyanott a hitoktatási módszertan némely fontosabb függő kérdései szakszerű előadások tárgyává tétetnek.« Tavaly a középiskolákban a hitoktatás 90 órát igényelt, az idén 106-ot, nép- és polgári iskolákban tavaly 383 órát, az idén 404-et. A következő tanévben ugy a közép- mint a népiiskolák számára új állandó tanerőket fognak alkalmazni. A *talmud-tóra iskola* négy csoportra osztotta tavalyhoz képest megszorodott ifjúságát. »Sajnálattal kell kiemelnünk, hogy elenyésző arányu a hitközségi tagok azon köre, melynek gyermekeivel a talmud-tórában találkozunk.« A *héber tanfolyam* két osztályát tavaly csak 26-an látogatták, az idén 127-en.

A *síputcai fiúiskolába* járt 556 (tavaly 581), a *nagymező-utcaiba* 97, a *leányiskolába* 445 (469), összesen 1098. Hitoktatásban részesült: *középiskolákban* 1641 (1622), *polgáriban* 1405 (1780), *népiiskolákban* 6396 (6543). A *talmud-tórába* járt 92 (73). A hitk. oktatási intézményei kiterjedtek tehát 10,632-re (11,068).

A *jótékonyági ügyosztály* megragadta a kezdeményezést arra nézve, hogy ezenül a chevra kaddisával és az izr. nőegylettel egyértelműen működjék. Téli ruhával elláttak 540 (428) gyermeket. Időleges havisérgélyre fordítottak 8082 frtot, téli kiosztásra 1813 frtot, husvéti élelmezésre 2190 frtot (7019 kiló laskát osztottak ki), 150 zsidó katonát ünnepi estebédben (széder) részesítettek. Engedélyeztek 214 díjtalan és 58 mérsékelt díju esketést. 38 szegény arának 5250 frtnyi kiházásitási jutalékot adtak. 1500 frt van részint irodalmi segélyre föntartva, »a *M.-Zs. Szemle* föntartásához 200 frtnyi évi subventióval járultunk,« részint vidéki hitközségnek templomépítési segélyezésre. Dr. Kunoss Ignác, ki nyelvtudományi tanulmányok czéljából Törökországban utazik, az idén is

kapott 400 frtnyi ösztöndíjat, Reismann Ilona festészeti növendék Párisban kap 100 frt, dr. Schreiner és Blau rabbiképzői növendékek 100—100 frt, — Delej, Jemnitz és Mendl műegyetemi hallgatók 200—200 frtnyi ösztöndíjat kaptak. Alapítványt tavaly mindössze 4100 frt erejéig tettek (Adler Lajos, Löwy Mór, néh. Honvéry Mór és Márfy szül. Rapp Irma).

A *kórházi bizottság* (elnöke dr. Bőke egyet. tanár) működésének legfontosabb mozzanata az előkészítés *új kórház* építésére, mely az 1841-ben épült réginnél nagyobb is lesz; 63 ágy helyett 120 tervezetik. Az új épületre kiirt pályázat febr. végén jár le, s a három legjobb terv 2—2000 frtot kap. — A kórházban tavaly orvosi segélyben részesült 9675 beteg, költségvetése volt 19,191 frt (a Szentgyelett járuléka azonfölül 10,622 frt), a szegényorvosi intézmény 3934 frtba került. A 734 kórházi beteg 1413 ápolási napot vett igénybe, 1—1 beteg napi élelmezése 38 (tavaly 39'8) krba került. Lábbadozók segélyezésére 411 frt fordítottak.

A hitk. fölügelete alatt álló jótékony intézetekről a következők mondja a jelentés. A *fiárvaházban* (elnök *Deutsch Jakab*) 81 növendék neveltetett; bevétel 27,881 frt, kiadások 22,762 frt; az intézet vagyona 339,752 frt, szaporodás tavaly óta 5823 frt. Egy növendék ellátása 157 frt 9 krba (169 frt 93 kr.) került. — Az *izr. síkettémák orsz. intézetében* (elnök *Newvelt Armin*) 88 növendék van, 30 díjtalanul, a fizető növendékek évi járuléka 14,990 frt., 82 zsidó, 6 keresztény, 23 fővárosi, 65 vidéki; az intézet bevétel 25,620 frt, kiadása 19,923 frt.; az intézet vagyona 437,401 frt, szaporodás tavaly óta 8696 frt. Egy növendék nevelése stb. 265 frt 64 krba (274 frt) került. — A *nyugdíjintézet* bevétel 11,801 frt, kiadása 7227 frt.; az int. vagyona 94,968 frt, szaporodás 4897 frt.

A *pénztári ügyosztály* méltán lehet büszke fényes eredményeire. Hiány volt prelimitálva 15,195 frt — ezzel szemben a tényállás az, hogy hiány nem volt, sőt a hitközség vagyona 10,221 frttal gyarapodott, passzívák törlesztésére és az alapok refundációjára pedig 22,601 frt fordított. Kultuszjárulék ezimén befolyt 9506 frt hátralék, 1886. járulék fejében 80,564 frt. Fizettek tavaly 5900, 1885-ben 5669. Az adományok összege tett 26,706 (26,176) frtot.

A *gazdasági ügyosztály* ez évben többek közt új anyakönyvi helyiséget s új fiú iskolát rendezett be.

Elintézésre beérkezett 1560 (1619) ügydarab; kiadatott anyakönyvi 5579 (5129). Tartatott 15 előljárói, 77 ügyosztályi s bizottsági, 8 választmányi és 4 közgyűlés. — Született 2064 törv., 285 törvt.

= 2349 (2266); esketés volt 536 (535); haláleset 1879 (1507). — A rabbinátus házassági pert elintéztet 123 (126), válás volt 25 (15), chalicza 3 (4). — A jelentés végül megemlékszik dr. Oesterreicher Ede, Baumgarten Ignác s dr. Reich Ármin haláláról; Mendelssohn és Zunz emlékre gyászistenítiszteletet tartatott.

Az 1887. budget közérdekű főbb tételi: templomkezelés kiadásai 24,258 — bevételei 25,514, zsinagóakezelés kiadásai 11,860 — bevételei 6014, ifj. ist. tiszt. 1450 — 0, fiskola 16,148 — 1804, lányiskola 6820 — 1300, hitoktatás 23,569 — 13,300, talmud-tóra 2950 — 1904, kórház és szegénygyakorlat 22,342 — 19,665, szegénygyámoltás 21,550, iskolás gyermek ruházása 5000, ösztöndíjak 1200, rabbinátus és központi személyzet 31,610, nyugdíjpótlék 5139, kóserhus 9150 — 9500, kultuszjárulék bevételei 85.000, a főváros támogatása 8000 frt. — Összegezés: *szükséglet* 235,256 frt (228,824), *fedezet* 220,034 (213,358), *hiány* 15,222 frt. —f.

Vidéki levél.

Nagy-Vázsony, 1887. február.

Tekintetes Szerkesztőség! A M.-Zs. Szemle utolsó számában érdekes levelet találtam innen lakóhelyemről s jól esett látnom, hogy nálunk is van olyasvalami, amiről a hazai zsidóságnak hirt adni érdemes. Egy dologra nézve azonban kénytelen vagyok megjegyzést tenni, s reméllem, a Tek. Szerkesztőség szorít egy kis tért helyreigazításomnak.

Hirschler Dávid ur levele végén azt mondja, hogy szószékünk elárult s községünk istenítisztelete is még a régi kerékvágásban forog. Ez utóbbi ellen, azt hiszem, alig lehet kifogást tenni, ha az istenítisztelet egyébként méltó módon folyik le. Ami meg az elsőt illeti, hát igaz, hogy rabbink nincs, de igaz az is, hogy a rabbi-széket igen derék rabkihelyettes tölti be, ki községünk megelégedésére végzi az állásával összekötött funkciókat. Tisztel. Krausz Mór ur egyuttal kerületünk anyakönyvelője, kit a nagyméltóságu miniszterium e minőségben, mint a Magyar-Zsidó Szemle decemberi számában olvastuk, meg is erősített. Maradtam stb.

N. N.

Amerikai levél.

Békessége vagy háborodása, fejlődése vagy hanyatlása, virágzása vagy törpülése-e ez a szellemnek és a világnak — tény, hogy a bölcsesség ismert diktumát: »nincs semmi új a nap alatt« itt Amerikában mi

már csak azért sem hisszük, mert a faktum az, hogy hát a valóságnak sehogy sem felel meg; lévén nekünk oly újdonság új szenzációs újságunk, minőt még eddig senki, mondom senki sem látott, hallott vagy akár csak gondolt is a világon. — És a nagy ritkaság ott van Philadelphiában, a halhatatlan Penn úgynevezett testvéri szeretet városában, hol mindenki láthatja, hallhatja és csodálhatja potom árért, vagy akár ingyen is; holott Magyarhonban, úgyhiszem, nem igen mutogatnák, hanem szép csendesen elzárnák — ha nem is tüvegládába.

Hogy körül és miről referálok?

Hát kérem szépen: az új *bennszülött* amerikai böles, tudós és ékes szavu ifjabb dr. Jastrow Móricz-ról, a nagy hírneves atya hirrevágyó fiáról, az új esodarabbiról, ki aféle angyal, melyhez képest Wise J. M., Kohler K. és Sonnenschein S. H. minden kompániástól még csak apró szenteknek is alig illenek be.

Hogy hát tulajdonképen mi és hogyan történt?

No, hát a faktum az, hogy mult szombaton, az az folyó december hó 4-én ¹⁾ a philadelphiai Ródef Sálom nagy eklézsia rabbija, ifjabb dr. Jastrow Móricz, számos közönség előtt szószékéről azt hirdette, hogy »a *tiz parancsolatban*, a *szent írásban* és az *izraelita vallási dogmatikában* nem *hisz*, és *hogy szerinte bárki lehet izraelita*, ezekben való hit nélkül is; *minthogy pedig a zsidó vallás mind ezeket követeli: állásáról ezennel leköszön és oly felekezetet szándékozik alapítani, mely sem a tiz parancsolatban, sem a szent írásban, sem a zsidó dogmatikában nem hisz.* ²⁾«

Utána atyja, rabbi dr. Jastrow M. senior lépett a szószékre és — a vallási türelem szép és helyes voltának ékes szavakban való ecsetelése közben megígérte, hogy hírnév után szomjazó és dicsvágyban szenvedő kedves fiának vallási renaucziációjára majd máskor fog válaszolni . . . és most — az amerikai összes közönség majdnem fentartott lélekzettel várja a jövendőt; kérdezvén egymástól, hogy hát uram fia! hová vezet az ultra-liberalizmus és gyökeres radikalizmus sötét és tövises kereszt-útja.

Az izraeliták és az összes keresztény felekezetek, a tudósok és

¹⁾ A levél elkéve jutott kezünkhöz. Szerk.

²⁾ Főt. dr. Rosenspitz még nem tudja, hogy mi magyar zsidók is hál' Isten, már nagyban amerikaiasodunk. Nekünk is van ily Philadelphiank; magyarul: Tápió-Szele, és ily Jastrow-nk, csak hogy Lichtensteinnak keresztelték. S egy hivatalban levő zsidó rabbi, ki összes hitsorsosait röpkeirataiban kiterésre hívja föl, megér egy rabbit, ki a főtebb közöttet szószékéről hirdeti.

Szerk.

tudatlanok, bölcsészek és együgyűek mind, mind rendkívüli kíváncsiak megtudni és megérteni az új és ifju csodarabbi és csodadoktor bölcséségnek mélységét. De uram fia, ez a szabad Amerika — és épen azért terem itt a theologia, mint másutt a vad-gomba.

Még csak egy megjegyzést. Nincs igen szerencséje az amerikai zsidóságnak azon fiaival, kiket alaposabb theologiai és bölcsészeti tanulmány végett küldött Boroszlóba és más európai egyetemre! Az *Adler Felix*, *Hirsch E. G.*, *Sale* és *ijjabb Jastrow* doktorokba helyezett nagy reményeket csak a bennök való csalatkozás haladja túl. Kezdetben képmutatók, végre árulói lettek népünk és fajunk szent ügyének. Életük végéig még majd mivé válanak, csak maga az Örökkévaló tudja.

De hisz itt Amerikában felette könnyen lehet az ember bármí is, hanem az elért polezon megmaradni, az ám a mesterség! — És én részemről annál bizonyosabb vagyok, hogy ifju Jastrow M. oroszlanzkodása rövid lesz, minthogy ügy- és elvtársai körmei már jól megkoptak, és az ultra-radikalizmus és féktelen liberalizmus visszahatása, a gyorsan erősödő konservativizmus terjedésében félre nem ismerhető módon mutatkozik.

Birmingham, Alabama állam.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

A berlini zsidó község költségvetéséből az 1883—1885. években.

A következőkben lehető rövidre szabott kivonatát közlöm Németország legelső zsidó községe három évre terjedő költségvetési kimutatásának. A magam részéről fölösnek tartok az ily ékesen szóló számok mellett minden kommentárt.

Adózó tag: 9,951, előbb: 8,492. A fiuiskolába járt 628 tanuló, a leányiskolába 340, vallásiskolába 375. — A tanítóképzőből 36-an kerültek ki három év alatt; a cursus három éves.

A *segélyezésből* s jótékonyági egyletek közül csak néhányat említek fel: segélyezés szegényeknek: 6—30 márkát kapott a három év alatt állandóan 730 szegény; rendkívüli segélyezés 6—300 m. összegig 4,845 szegénynek; külön a »szegénylős betegeknek« (Verschämte Arme) 20—400 m. között 428 szegénynek.

Több *árvaháza* van a községnek. A községi árvaházban volt 45 fiu s 30 leány; iskolába járnak, gimnáziumokba s felsőbb leányiskolába. Az »árva-bizottság« (Waisen-Commission) kezelése alatt állott 53 fiu és 70 leány.

Betegsegélyző és ápoló: 188³/₅-ben 5874, 7616 és 8246 betegedési eset. Differitisz-betegek számára külön ház épült; ez a községnek csak 7,973 m.-jába került, a többi (19,986 m.) adakozásból gyűlt be. — Az aggok házában 118 vén él nyugodtan; kapnak havi zsebpénzt is.

Adakozásból befolyt: Szegény-bizottság 43,831 m. Betegápoló: 40,510 m. Árvaház: 24,472 m. Árva-bizottság: 6,250 m. Aggok-háza 192,686 m. — az elmúlt három év alatt.

A község *bevétele* volt: adó, alapítványok (285,530, 130,706, 159,525 m.), sirok, a községtől eladott imakönyvek (751, 680, 957) stb.: 1.029,337, 854,593, 909,081 m. Ez összegből az említett három évre esik: 949,360, 770,887, 860,150 m.

Közlök még ezenkívül néhány részletet. A *fiuiskolában* tandíjából befolyt 6,643, 6,652, 7,219 m. Tanítók fizetése és penziók: 46,859, 46,428, 47,296 m. — Szegény tanulóknak: 714, 681, 495 m. — *A leányiskolában* tandíjából: 4,122, 4,389, 4,624 m. — Tanítók fizetése és penziók: 31,115, 32,486, 32,288 m. — Segélyezés: 793, 787, 960 m.

Vallásiskola. Tandíjból: 3,261, 3,499, 3,531 m. Segélyezés: 140, 140, 95. m.

A »szegény-bizottság« állandó segélyezésre fordított: 28,546, 29,049, 28,334 m.-t; az összes segélyezése: 74,933, 73,594, 87,362 m.

»Szegénylős szegényeknek« kiosztatott: 19,804, 15,905, 22,376 m.

A községi árvaház kiadása: 52,487, 50,250, 53,683 m.

A betegsegélyző kiadása: 143,102, 208,625, 236,755 m.

Berlin.

K. L.

Tanügy.

A történelem tanításáról a vallásoktatás keretében.

IV.

Alapul vesszük tehát a zsidók történetét, és pedig először a történelmet úgy, a mint azt szent könyvünkben találjuk. E történet alatt nem csupán őseink életírását, sem az egyes történeti korszakok tárgyalását értem, hanem hozzászámítom a zsolatárokat és a próféták könyveit is, melyek mint irodalmi termékek nemesak a korok hí rajzához és megértéséhez nélkülözhetetlenek, hanem a melyeket mint legklasszikusabb műveket ma-

gokban véve már annál kevésbé nélkülözhetjük az alapos és eredményes tanításnál, minthogy úgy a zoltárok, mint a proféták a legközvetlenebbül s így a bennök rejlő hévvel és melegséggel értetik meg velünk azt az érzelmi s gondolati világot, melyet a zsidó vallás tanai ébresztteni hivatva vannak az emberben mint erkölcsi lényben; ezek adják meg nekünk az akaratunkra döntő befolyással bíró magasztos világnézetet, melyet a költők és proféták Istennek az emberiséghez való viszonyában kifejtve oly nemes hévvel és ihletiséggel a zsidó vallás híveibe oltani és benső meggyőződéssé érlelni töreksznek.

S miután a vallás és erkölcs tanait és elveit a növendék szívében és lelkében eléggé megszilárdítottuk, áttérhetünk a bibliai korszak utáni eseményekre, mint az előbbi korok folyamánára, és itt az egyes kiemelkedő korok méltatásán belül, az egyes kiváló egyének sorsának rajzolására, de legkivált azon eszmékre s instituciókra leszünk főtekintettel, melyeket 1. őseink vallásunk alapján életbe hívtak, ápoltak, fejlesztettek, és életök árán védtek meg közvetlenül a zsidóság körén belül; 2. melyeket a zsidó vallás közvetett és közvetlen befolyásával a nem zsidó felekezethez tartozó népek közt, alapelveihez, mint örök igazságokhoz, mindig hű maradva, megteremtett, maga sem zárkózván el az egyes korok által felszínre hozott és a folytonos haladást előmozdító igazságok elől; s a mely eszmék, midőn hangosan szólnak felekezetünknek minden korban való örök életképessége mellett, egyszersmind ünnepies tanúságot tesznek azon misszióról, melynek betöltésére a zsidó vallás a civilizáció és humanizmus érdekében hivatva volt és hivatva van.

Az anyag megállapításában ne a mennyiség legyen az irányadó, mert a sok, bizonyos tekintetben az érzület fejlesztésére és a nyერendő eszmék tisztaságára, úgy mint világosságára károsan hat.

Hisz nem az a célunk, hogy a gyermek ismerje a legapróbb részletekig a bibliát és a későbbi történetet. Ha az általános cél keretében minden osztály részére meg van állapítva az év végével elérendő cél, akkor a tanító minden esetre kellő tapintattal szemelheti ki azon anyagot, melylyel a gyermeki kedélyt a vallásosságra fogékonyná teheti és az így fogékonyná tett gyermeki kebelben meg fogja szilárdíthatni azon hitelveket

és erkölcsi tanokat, melyeknek megismertetése volt szándéka abban az évben, az illető osztályban.

A bibliai korszak utáni történelemből szintén kerülni fog számtalan aprólékos dolgot, hanem kizárólag egyes klasszikus korszakokra fog súlyt fektetni, értem alatta azon korszakokat, melyeknek tárgyalásánál Kármán szerint — rámutathat azon tényekre és megvilágíthatja azon eszméket, melyek »valóságos kifejezői multunknak, melyek a fejlődés egész folyamatára irányt adtak s nem gyökereznek csak egyes korok hangulatában, nem félreeső befolyásoknak következményei«.

Szóval azon eszmék és elvek megvilágítására fogjuk irányozni a figyelmet, melyek felekezeti életünknek örök igaz élelülhetetlen alapját képezik.

Hogy példával illusztráljam a fentebb mondottakat, vegyük mostani tantervünkéből az I. és a VI-ik osztályt.

Az első osztályban a czél az lenne:

a) a gyermekkel megértetni és átéreztetni az ő viszonyát istenhez és istennek viszonyát az emberekhez,

b) mint válik a zsidó család nagy néppé s leszen a Mózes törvényei által hivatásszerű nemzeté.

A világ teremtése a maga egyszerűségében úgy, a mint azt a biblia elbeszéli, minden tudományos czikornya nélkül s híjával minden theologiai elvont fogalmaknak, megragadja a gyermeki kedélyt s annélkül, hogy sokat okoskodnék, megismerteti istent, mint a világ teremtőjét, fentartóját és gondviselőjét. Az azt követő egyes bibliai képekben megtanulja a növendék az ő viszonyát istenhez, aki őt vezetí anélkül, hogy őt szabadságában korlátozná.

Érzi és érti, mint akar az ember tökéletes lenni, de hiába, ha nem engedelmeskedik, elveszti boldogságát, mint leszen minden munkája s fáradozása hiábavaló s megtanulja végre a patriarchák épületes történetéből, hogy az, ki nem fordul el istentől, hanem mindig a jót teszi, balsorsában nem esik kétségbe és bizik istenben, az a legnagyobb boldogságot élvezheti: magában lelki megnyugvást érez, s embertársainak elismerésében is részesül.

Mózes életének viszontagságos voltát átéli a gyermek, egész szeretetével csüng rajta, balsorsában ő is résztvesz, csodálattal és elragadtatással tekint ezen férfira, ki kiragadja

népét erkölcsi tespedtségéből s nem törődve azon bántalmakkal, melyekkel hála helyett épen saját rokonai illetik, hanem odaadással végzi kitűzött czélját.

Szemben a pogány vallással s a népek társadalmi romlottságával, lelkesedve üdvözli a gyermek a magasztosságában és fenségében páratlan és mégis egyszerű tíz parancsolatot Mózes egyéb isteni törvényeivel együtt s bizonyos meghatottság fogja el, midőn látja, hogy az a férfi, ki üzenetlenségének annyi tanujelét adta, ki isteni ihlettségével a nevelés nagy művét befejezte, nem élvez anyagi boldogságot, hanem Nebo hegyén örökre megválnak népétől.

A gyermek átérti és átérzi Mózes jellemével együtt annak tanait s mélyen meg van győződve, hogy Mózes nem halt meg, hanem tovább is él ő benne, ki a zsidó vallás hive. És hogy ezen célt elérjük, a következő részeket vehetjük. A világ teremtése és a szombat. Ádám és Éva, Kain és Ábel, A vízözön. Babel tornya. Ábrahám életrajza öt-hat képben. Ézsau és Jákob. Jákob és menekülése. Jákob szolgálatban. Kibékülése Ézsauval. József eladatása. József Egyiptomban. A kanaáni inség és József testvérei. Jákob Egyiptomban. A zsidók és az egyiptomi nép. Mózes születése és neveltetése. Futása Midjánba. Az égő csipkebokor és hivatása. A zsidók kiköltözködése és Pészach ünnepe. Jetro tanácsa és a kinyilatkoztatás. A pogány népek hite és a zsidó vallás alapelvei istenről. A pogány népek társadalmi élete és Mózes törvényei. A nép visszaesése, A pusztákon való vándorlás nehézségei. A zsidók ellenségei Bálák és Bileám. Mózes halála.

Az illető tanár saját belátása szerint bővítheti vagy kevesbítheti az anyagot a szerint, a mint a helyi viszonyok megkívánják.

A VI. osztály czélja megismertetni a növendékeket:

a) Mint fejlődnek a zoltárookban kifejezett és a próféták által hirdetett magasztos elvek a tradícióval a zsidóság kebelében és lélesen a vallás egyedüli tényező a zsidók életében.

b) A hosszas küzdelemben mindinkább előtérbe lépő messiánikus eszméből mint alakul a kereszténység. A próféták életében újból meg újból erkölcstelenségbe süllyedő nép megtisztulva tér vissza Babiloniába és az ifjúság nem minden áhitat nélkül fogadja azon klasszikus tanokat és eszméket,

melyekkel a próféták ezt keresztül vitték; feszült érdeklődéssel kíséri őseinek a történelemben egyedül álló új visszatérését s midőn egész rokonszenvével magába veszi Ezra és Nehemias személyiségeit, nem fogja megtagadni bámulatát azon intézményektől, melyeknek alapját megvetették s a melyek által a zsidó vallás felszabadul az országhoz való kötöttségétől, egyuttal oly szellemi fegyvereket is nyert, hogy a mint a hellenistikus áramlattal szemben ki is mutatta, nemcsak évezredekre biztosíthatja magát minden kívülről jövő romboló befolyás ellen, a folytonos fejlődés képességével felruházva, az idők századaiban sem évíülhet el, hanem oly nemes és magasztos tanokat is hozott létre, minőket a Pirké Ábothban megirva találunk és oly rokonszenves alakok feltűnését tette lehetővé, minők azon korok folyamában Hillél és tannaita elvtársai, az u. n. farizeusok voltak. És midőn ezt a növendék felfogja és megérti, zsidó önértetét még inkább érzi emelkedni, ha látja azt, hogy ezen időkben még azon államok és társadalmak is, melyeknek az emberiség történetében civilizáczióhívás jutott, kétségbeejtő erkölcstelen iszapba jutottak, melyből egyedül a zsidóság évezredek óta hirdetett erkölcsi tanai és hitelvei menthetik meg és a zsidóság azt meg is teszi közvetlenül és közvetve.

Hogy e feladatot a tanár megoldhassa, a következő korszakokat fogja kiemelni és az abban élő jelesebb egyének közül az alábbiakat bemutatni.

Az utolsó próféták és a zsidók visszatérése Babiloniából. Ezra és Nehemias. A szóferék és az általuk szervezett községi és vallásos intézuziók jellemzése. Simon ha-czaddik. A hellenizmus és judaizmus összeütközésének kora. A septuaginta és néhány apokrif könyv. A makkabeusok harcza és chanukka ünnepe. A hasmoneusok kora. A Szynehedron és a farizeusok. A tannaiták: Hillél és Sammai. A Pirké Áboth. A római beavatkozás és a messiási észme. A kereszténység keletkezése. Jeruzsálem hősiei védelmezése és pusztulása. A jabnei iskola: Jochanan ben Zakkai. Rabbi Akiba. Juda Ha-nászi és a misna jellemzése és méltatása.

Hasonló szempontokból kell a hagiographiai és prófétai irodalomból is a szemelvényeket összeállítani, melynek egy példában való bemutatásától ezuttal tartózkodom, mivel szorosan nem is tartozik ide, de nagyon is messze vezetne kitűzött

czélomtól, talán máskor vagy e helyen, vagy egyebütt lesznek bátor erre vonatkozó nézeteimet elmondani. Annyit azonban legyen szabad már itt megjegyezni, hogy a fent kifejtett elvek folytán sem nem helyes, sem nem hasznos tisztán a haftára részekre szorítkozni, mivel híjával minden egységnek és összefüggésnek, nem nyerünk világos képet prófétáink nemes alakjairól és magasztos tanaikról. Ezen, tisztán csakis liturgikus szempontból indokolható eljárásra ugyanaz alkalmazható, a mit fentebb az imákról általában mondtam.

Igy, egyes osztályokra megállapítva az előre kitűzött czél szerint az anyagot, a siker attól függ, hogyan kezeljük azt. És most még csak néhány észrevételt a módszerről.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

(Vége következik.)

KÜTFÖK.

Miniszteri rendelet a husvétii kenyér ügyében.

122. sz.

Földmivclés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar kir. miniszter.
4720/IX/a. sz.

Budapest főváros közönségének.

A magyar- és erdélyországi izraeliták országos irodájának a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz intézett, innét pedig illetékes elintézés végett hozzám áttett kérvényét, melyben a budapesti izraelita hitközségnek a husvétii kenyér szolgáltatásából folyó jogai megóvása érdekében kimondani kéri, hogy a külföldről és a vidékről, úgynökök által Budapestre becsempészni szándékoltt husvétii kenyerek (maczes) a vasuti állomásokon való megérkezésük alkalmával, az illetékes közegek által lefoglalhatóságának s forgalomba bocsátásuk ekkép megakadályoztassék, a következő értesítés kapcsán küldöm meg a főváros közönségének: Tekintettel arra, hogy a miniszterium a főváros közönségéhez 1876. évi márczius hó 31-én 6671. sz. a. intézett leiratában kijelentette volt már, hogy ezen kenyereknek, mint ritualis jellegű élelmiszereknek, elárúsítása nem szabad ipar, hanem az illető izr. hitközségek önkormányzati jogai közé tartozik, s hogy ezen kenyerek szolgáltatása tekintetében az illető hitközségek vannak jogosítva saját községbeli tagjaikra nézve intézkedni, felhívom a főváros tanácsát, hogy az említett rendelet végrehajtása végett a budapesti izr. hitközség említett jogát csorbító, s tudomására hozott esetekben tegye meg a szükséges intézkedéseket s járjon el kellő szigorral.

Budapest, 1887. február hó 1-én.

A miniszter helyett:

Matkovics, s. k.
államtíká.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

123. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.
3629. szám.

Nógrádmegye közizgazg. bizottságához hason kelet és szám a. kiadott rendelettemmel a *berczeli* izraelita hitközségnek megengedtem, miszerint saját tagjai részére külön anyakönyvet vezethessen rabbija vagy rabbi-helyettese által úgy, mint ezelőtt.

Budapesten, 1887. február hó 8-án.

Trefort, s. k.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Flesch Ármin*, Jákob ben Abbi Mári ben Simon ben Anatói mint exegéta. Adalék a biblia allegoricus magyarázatának történetéhez. Bölcsészettudori értekezés. Budapest. — *Deutsch Henrik*, Izrael könyörgései, magyarra fordítva, ötödik kiadás. — *Deutsch Henrik*, kis szótár az elemi iskolában tanítandó imákhoz. Budapest. — Beszédek, melyeket dr. *Bárány József* izr. hitszónok és dr. *Scheer Benő* hitk. elnök, dr. *Bárány József* izr. hitszónok debr. izr. lelkesztésváló beiktatása ünnepélyén elmondottak. Debreczen. — *David Rosin*, Reime und Gedichte des Abraham Ibn Esra, Heft II. (a boroszlói rabbikképző int. értesítőjében.) Boroszló. — *David Kaufmann*, Paul de Lagarde's jüdische Gelehrsamkeit. Lipsce. — *M. Gaster*, Jewish Folk-lore in the middle Ages. London. — *Pietro Perreau*, Gli Ebrei in Inghilterra nel secolo XI. e XII. Trieste.

Trefort ministert, 70-ik születése napja alkalmából, az orsz. rabbiképző-intézet is üdvözölte. A miniszter, ki ez intézetnek tudvalevőleg megalapítója, igen kegyesen fogadta a küldöttséget és mint az országgyűlésnek febr. 15. tartott ülésében is, a lehető legnagyobb elismeréssel és dicsérettel szólott a szeminárium tanáraitól és működésükről.

Rabbiavatási ünnepet ült az országos rabbiképző intézet. A három rabbijelölt: *Fischer Gyula*, dr. *Herzog Manó* és dr. *Schreiner Márton* febr. 14., 15. és 16-án tette le a szigorlatokat a felső tanfolyam tanári kara és a vezérlő bizottság tanulmányi szakosztályának két tagja, főt. *Hochmuth Abraham* veszprémi és főt. dr. *Klein Mór* nagy-becskeréki rabbik előtt. A rabbiavatási ünnep február 17-én d. e. 11-kor volt az intézet templomában, melyet ez alkalmából a közönség zsufolóság megtöltött. Ott volt a vezérlő bizottság képviselőiben *Schweiger Márton* és dr. *Simon József*, a község részéről *Wahrmann Mór* és *Deutsch Sámuel*. A pesti *szenegylet* és az *abonyi* hitk. képviselői, továbbá a zsidóság számos előkelő és tudós tagja. Maga az ünnep a következőkép folyt le: *Friedmann* főkantör és énektanár vezetése alatt a rabbiképző énekkara előadta a C. szoltárt, majd *Fischer Gyula* jelölt értekezést olvasott föl Rabbi Akibáról s végül társai nevében is hála- és búcsúbeszédet intézett a tanári karhoz, ezután *Hochmuth Abraham* szólott a vezérlő bizottság nevében, végül *Bloch Mózes* a tanári kar elnöke átadta a fiatal rabbiknak a rabbiképesítő okleveleket. A szép ünnepet a Himnus eléneklése fejezte be.

Dr. Maybaum Zsigmond »Jób« cz. tanulmányának végét jövő számunkban közöljük. Megemlítjük itt, hogy főt. Maybaum igen hangulatos német műfordítási helyeit, szerző belegegyezésével, *Kecskeméti Lipót* fordította magyarra.

Bözöd-Ujfalu. Ujabbán adakoztak: Dr. Hermann Lajos gyűjtése *Budapesten* 7 frt. — Földiak Gyula gyűjt. *Budapesten* 10 frt. — Rosenberg Ignác hitk. jegyző *H.-M.-Vásárhely*: Dr. Beck Mórész bukaresti rabbinak szavait, hogy »a bözöd-ujfalui szombatosok községét nem lehet, nem szabad elhagynunk« felfogva, hitközséginkben gyűjtésre határozottam elmagamat. Adakoztak: Hitközség 2 frt, Beregi Lajos 1 frt, Neumann József 50 kr., Mandl Ignác 50 kr., Pflug Hermann 30 kr., Ujhelyi József 30 kr., Grossmann Adolf 50 kr., Schulhof Béla 50 kr., Reiniger Sándor 50 kr., Fleissig Lipót 30 kr., Feiner Hermann 60 kr., Klein Simon 20 kr., Rosenberg Ignác 50 kr., Leipnik Dávid 50 kr., Kun Ignác 50 kr., Weisz Hermann 30 kr., ifj. Müller Lajos 50 kr., Müller Sámuel 1 frt, Kanitzer 30 kr., Dániel Ármin 30 kr., Lampl Farkas 50 kr., Kulpin Lajos 30 kr., Bauer Emil 50 kr., Müller Zsigmond 50 kr., Bruner Adolf 40 kr., Wilhelm Mór Jak. 50 kr., Weisz Ignác Bl. 30 kr., Böhm Sámuel ig. 50 kr., Weisz Ignác ker. 30 kr., Weisz Károly 50 kr., N. N. 20 kr., Aszód Sámuel 30 kr., Reisinger Gyula 30 kr., Czeisler Sámuel 30 kr., Adler Géza 1 frt, Ruhman Jakab 30 kr., Kiss Bertalan 50 kr., N. N. 20 kr., Mayer Sándor 40 kr., Riesz Ignác 30 kr., Ujhelyi Jakab 30 kr., Kohn Mór lkhs. 20 kr., Donáth Fülöp 50 kr., Dobosi Rudolf 50 kr., összesen 20 frt 70 kr. — Hochmuth Abraham *Veszprém*, az ottani orgona fölvatása alkalmával tartott s nyomtatásban megjelent beszédjének tisztá jövedelmét: 4 frt. Összesen 41 frt 70 kr. — Az eddigi adakozás összege: 1089 frt 73 kr.

Pontos értesülés. A »Jewish Chronicle« jan. 7-iki számában szóról szóra ez áll: »Az osztrák császár ismét kézzel fogható jelét adá a zsidók iránti szimpátiának azzal, hogy jelentékeny (handsome) összeget ajándékozott egy Budapesten építendő új zsinagóga alapjára.« Ezt a hírt az angol lap aligha »from our own« vette.

A Magyar-Zsidó Szemle külföldön. A bécsi »Neuzeit« február 4-iki száma igen elismerő ezikkben ismerteti a Magyar-Zsidó Szemlé s három évi tartalmát. »Tartalmitag — írja a cikk — a Szemle a külföld legkiválóbb zsidó folyóirataival egy színvonalon áll, formailag és beosztás tekintetében pedig jóval föltúlulja valamennyit.« — A Frankfurtban megjelenő »Populär-Wissenschaftliche Monatsblätter« is megemlékezik rólunk, hozzátevén, hogy a M.-Zs. Sz. »das Organ des ungar-

schen Rabbinerseminars.« Honnan merítette a szerkesztő e téves állítását, el sem képzelhetjük. A M.-Zs. Sz.-nek legkisebb ambíciója sincs arra, hogy bármily intézetnek organuma legyen, hanem marad továbbra is, a mi eddig volt: a zsidó ügynek minden téren való független képviselője és szószólója.

Boldog község. Poroszország Posen tartományában fekvő *Bojanovo* zsidó község lakosai semmiféle községi adót nem fizetnek. Rohr Ádám zsidó földbirtokos végrendeletileg hagyott a községnek 90,000 márkát s ennek jövedelmeiből fedezi s bojanovói zsidóság összes hitközségi kiadásait.

A zsidó kultusz a francia költségvetésben. Franciaország 1887-iki költségvetésének a zsidó kultuszra vonatkozó tétéleit a következőkben közli az Archives Isr. XXVIII. fejezet *Culte israélite*. Franciaország főrabija (grand rabbin) kap az államtól 12,000 frankot; Páris főrabija 5000 fr., Bordeaux, Nancy, Marseille, Bayonne, Lyon, Lille, Vesoul és Besançon főrabijai egyenkint 4000, összesen 32,000 fr., 4 községi rabbi (rabbin-communaux) a 2500 = 10,000, 2 r. rabbi à 2100 = 4200; 3 à 2000 = 6000; 1 à 1900; 5 à 1900 = 9500; 3 à 1850 = 5550; 6 à 1750 = 10,500; 3 kántor (ministres officiants) à 2000 = 6000; 12 kántor à 1000 = 12,000; 1 à 900; 2 à 700 = 1400; 5 à 600 = 3000. *Fizetések* összege: 120,000 frank. — Lakbéraltalány: Fr. főrabijának 2000 fr; segély a kántoroknak 8000 fr; az adminisztráció költségeinek fedezésére különböző konzisztóriumoknak 5900. Összesen *segélyezés* címén 15,900 frank. — *Algírban*: Algir főrabija 6000; Constantine és Oran főrabijának à 5000 = 10,000; 3 községi rabbinak à 3000 = 9000. Összesen 25,000 fr. *Főösszeg* (2000 fr. helyiüresedés miatt nem lévén kiadható) 158,900 frank. — XXX. fejezetben továbbá előfordul a tétel: A zsidó kultusz épületeinek tartozásaira járulék 8000 frank. — Megjegyzendő, hogy a XXIX. fej.-ben föl van véve »a zsidó szemindrium adminisztrációjának költségeire« 22,000 fr. Tése e szerint az összes állami kiadás zsidó egyházi czélokra 188,900 frankot.

Helyreigazítás. *Auspitz Armén* úr febr. havi czikkében a nagyváradi község költségvetéséről (112. l.), két gondnok neve hibásan van szedve: Königstein Izidor és dr. Berger Ignác helyett olvasd: *Krugstein* Izidor és *D. Berger Ignác*.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A szombatosság első korszakának irodalma.

III.

Az »Énekes könyv az hamis vallásoknakrontására« című tanköltmény-sorozat. — Az »Énekes könyv« tartalma és czélzata. Polemiai modora. — Szerzője Eőssi András volt. — Eőssinek egyéb tanköltményei és halottas éneke. — Tanköltményei feltűnően megegyeznek a »Szombatosok régi könyvé«-ben előforduló prózai darabokkal. — Egyéb tanköltmények.

A szombatos költészetnek alakra nézve leggyöngébb, de tartalomra nézve legfontosabb termékei: a *tanköltmények*.

Köztük, ugy terjedelem mint jelentőség tekintetében, első helyen áll az »Énekes könyv az hamis vallásoknakrontására és az igaz vallásnak minden részének megmutatására.«¹⁾ Hatvanöt meglehetősen tömötten irt negyedréti lapon magában foglal tizenöt tankölteményt, mely mind egy író tollából folyt és összefüggő egészet alkot.²⁾

¹⁾ 109. sz. Ezen *Énekes könyv* jól megkülömböztetendő az általános *Szombatos énekes könyv*-től, melyet ezen első korszakban mindig a *régi*-nek nevezünk, a következő korszakban mint *Újabb szombatos énekes könyv*-e fogunk bemutatni.

²⁾ A szerző gyakran utal arra, mit »oda fel«, vagy valamely közelebből megjelölt énekekben már elmondott, vagy »megmutatott«. Például: »Mint megmutattuk első énekekben« (I. 2. rész, 29), »Erről szólunk második énekekben is« (XII. 42). »Irtunk erről bőségesben oda fel« (XII. 67.). L. még II. 9; X. 15; XII. 10, 57, 59 és XV. 25. Az utolsó tankölteményt pedig így rekeszti be: Ezen végezem be az énekes könyvet — Kit utmutatásért szerzettem és irtam.«

Ezen *Énekes könyv* nem egyéb, mint versebe szedett káté, melynek nyomán fennebb (III. 374. l. ff. és 583. l. ff.) ismertettük a szombatosság eredeti dogmatikáját és nagyrészt vallásos gyakorlatát is. Csakhogy ez a káté nem éri be »az igaz vallásnak minden részeinek megmutatása«-val, hanem, amint czíme első sorban mondja, még inkább törekedik »az hamis vallásoknak rontására.« Szerzője, úgy látszik, követte az elvet: a legjobb védelem a támadás. Abból indult, hogy csak úgy okolhatja meg új vallásának szükséges voltát, ha mind a régiebbeket mint hamisakat tünteti föl; hogy a maga vallásos felfogását és gyakorlatát legjobban úgy bizonyítja helyesnek, ha mind a többinek megczáfolására fordítja fő-figyelmét. Innét az aránylag nagyon terjedelmes polémia, mely a fejtegetéseket mindenütt kíséri, valamint a kiméletlen támadásnak éles, durva hangja, mely e tankölteményekből mindenütt kihallatszik.

Ezen polémia modorának és hangjának és egyúttal az *Énekes könyv* nyelvezetének és verselésének ismertetésére, az alkalom adtán már fennebb felhozott apróbb, nagyobb idézeteken kívül, ¹⁾ idetesszük még az I. énekből vett következő versszakokat:

Az régi szentek az Krisztus előtt, kik tégedet ismertek,
Azokban egy is háromság nevének csak ingyen sem hallott,
Nem ismertek-e hát azok, Uram, tégedet jól addig?

Mikor végezték és azt költötték Alexandriában,
Az Alexander több püspökökkel agyarkodásokban
Téged háromnak és nem csak egynek neveztek gyűlésben:

Akkor Martius és Nestorius az többivel együtt
Eléggé mondták és kiáltották Te ellenségidnek:
Megmondta volna megteremtéskor, ha több lettél volna.

De hogy egyaránt voltál mindenkor, most és ezután is
Te egyvoldban változhatatlan valóság vagy és lész;
Kezdet nélkül vagy és végnélkül mind örökön örökké.

Sőt szent fiad is soha nem mondta ő magát istennek;
Vegyék eszökben és hagyják hátra ezt az nagy káromlást,
Ne költsék azt, hogy az isten ember, és az ember — isten.

¹⁾ L. fent. III. 313. l. ff., 374. l. ff., 416. l., 583 l. ff., 652. l. ff. sat.

Ugy, mint kik mind fát, követ, ezüstöt, aranyat imádtak,
Alábbvalókat istenök gyanánt magoknál tiszteltek,
Természet ellen egy bolondságból másba keveredtek.

Nem hagyták arra, mint ők először kezdetben végezték:
Bálványimádó nagy Constantinus császárt arra vették,
Újlag gyűlést hirdettének Nicaea városban.

Athanasius, ki ördögös volt, Ariust megölte,
Ördögösséggel szörnyű halállal akkor elvesztette,
Hogy szentírásához semmit nem értett, avval elkerülte,

Ne terjedhessen világhosszúra az ő bolondsága.
Akkor tudatlan, tévelygő sok pap azt megkonfirmálta:
Istennek neve Háromság legyen, és ne csak Egy legyen.

Igy elhatotta világnak részét az ő találmányok,
Maradékokra szokásból szállott mind ez mai napig,
Kik nem kérdezik, sem tudakozzák: jól vagyon-e vagy nem.

Ősök nyomdokait pogány módra vakságban követik,
Olasz nemzetnek bolond szerzését az mellett követik,
Az pápaságnak héabavaló nagy sok találmányit.¹⁾

Ez a határozott és erélyes, de minden költői lendület nélküli, bárdolatlan, póriás nyelv az *Énekes könyv* mind a tizenöt tankölteményéből beszél hozzánk, s mindig a hitrajongás türelmetlen, heves, durva kifakadásainival. A kezdetleges verselés a szóttagokat csak számlálja, de sehol sem méri, elhanyagolja a metrumot és nem bír érzékkel a ritmus iránt, a rimelést pedig, mely gyakran egészen hiányzik, ugyanazon ragok vagy képzők ismétlésében keresi.

Ki írta ezen *Énekes könyvet*?

A szerző sehol sem tette ki nevét. A versfökből, melyek sehol sem nyujtanak összefüggő szót, semmit sem olvashatunk ki; a másolók mélyen hallgatnak. De a tanköltemények iránya és tartalma elég világosan elárulják a névtelen író.

A szerző ismételve elbeszéli, hogy ő és elvtársai *azelőtt* szintén távol voltak az üdvösségtől és a többi világgal »együtt

¹⁾ 109, I., 2. rész 3—7 és 12—17. A hasonló hangú terjedelmesebb polémiát l. U. o. XIII. 6—25; XV. 1—13 sat.

hamisan értettek«, de őket »Uristen nagy tévelygésből értelemre hozta« és megszabadította »az veszedelemből, az törvénynek átkából.« Most megtalálták az igazságot és megismerték az üdvösség utát; őket »immáron nem csalhatják meg.«¹⁾ Vallásuk új: azért ne hirtelenkedjék, »a ki először hall róla«, és ne mondjon felőle ítéletet, míg józanul »versengés nélkül és harag nélkül csöndesen« meg nem vizsgálta.²⁾

Az *Énekes könyv* tehát a szombatosság első éveiből való.

A benne foglalt tanköltevények közös czélzata: a *térités*.

Nem csak tanítani, hanem hívőket akarnak nyerni. Azért nem csak szombatosokhoz fordulnak, hanem még inkább a hitelenekhez. Rendesen azzal kezdődnek vagy végződnek, hogy megszólítják a »világ«-ot, a »vak világ«-ot, vagy a »vakmerő embert«, ismerjék el az épen tárgyalt tételnek igaz voltát.³⁾

Nekik mondja a szerző:

Adnád füleidet az hallgatásra:

Akkor jól meglátnád, hogy így találnád,
Valamint mondom, úgy tapasztalnád;⁴⁾

s ugyancsak őket biztosítja: ha jól megismerkednek az ő tanáival, látni fogják,

Hogy Istentől legyen mindaz, mit mondom,

És mindenben Krisztussal egyet értek

És régi, igaz Krisztiánusokkal.⁵⁾

E versekből már nem csak a tanító vagy hittérítő beszél hozzánk, ki a szombatos vallást ismerteti, hanem a maga isteni küldetésétől áthatott *vallásalapító*, ki az általa hirdetett vallást, saját kifejezése szerint, megtalálta.«⁶⁾ S ilyenül elég világosan bemutatja magát, midőn az *Énekes könyvet* azzal rekeszti be, hogy írta »az igaz vallásnak *nyilatkozásáért*,« vagy pedig midőn a következőket mondja:

¹⁾ U. o. I., 1. rész 23—4 és 42; IV. 9—10; VII. 1 és 9; XI. 20; XII. 52. sat.

²⁾ II. 21—2; v. ö. I. 1. rész, 40. III. 24; XII. 68. sat.

³⁾ I. 1. rész, 37.; III. 1.; XV. 28.; v. ö. I. 2. rész 35.; II. 12.; V. 16.; VI. 18.; VIII. 1.; IX. 19.; XI. 1.; XII. 1., 54., 69.; XIII. 1., 26. stb.

⁴⁾ III. 24.

⁵⁾ XII. 70.

⁶⁾ I. fent. III. 311. l.

Eltemetve volt az Krisztus vallása.

Elrejtetted az világi bölsektől,

Mejjeletted azt a kicsinyeknek,

Ez világnak legalábbvalóinak,

Nekünk, szegény, utálatos férgeknek.

Nem volt ő ugyan, így folytatja, sem Páduában, sem Párizsban és nem tanult sok nyelvet, vagy retorikát: de azért hiába kérdezik, »hol érthettük és tanulhattuk volna az üdvösségnek minden igaz utát?« Azt feleli rá: hogy »paraszt nyelven« megtanulta a szentírásból, Jézustól és, Jézus tanítása szerint, a zsidóktól.¹⁾

Ez a külföldi egyetemeken meg nem fordult s egyáltalán nem iskolázott ember, kinek isten »mejjeletette« az igaz vallást, alig lehet más, mint a szombatosság megalapítója. »Az hamis vallásoknak rontására és az igaz vallásnak minden részeinek megmutatására« irt *Énekes könyvnek szerzője maga Eössi András*, ki benne bemutatja az általa »megtalált« új vallást s ennek számára hívőket akar szerezni.²⁾

Ezen föltevést megerősíti a következő körülmény.

A névtelen szerző feltűnően gyakran használja a szólás-módot: »üdvösségnek uta.« Majdnem minden énekben ismételve találkozunk e kedvelt kifejezésével, mellyel leginkább úgy szeret élni, hogy az üdvösségnek utát meg kell tanulni.³⁾ Már pedig a többi szombatos tanköltevények közt van egy, melynek czime »Az üdvösségnek utára tanító ének« (107. sz.); ezt pedig a *Szombatosok régi könyve* szerint »Eössi András beteg ágyában mondá« (fent. III. 310. l.).

Ebben a tanköltevényben, melyről szerzője, tehát Eössi, azt mondja, »benne üdvösségnek utát kifejezem«, megtaláljuk a

¹⁾ XII. 73—77; v. ö. fent. III. 313. l.

²⁾ Az egyes tanköltevények, Eössi tekintélyénél fogva, kisebb-nagyob eltérésekkel mint önálló énekek is felvették a *Régi szombatos énekes könyvbe*. Ennek azon példányaiban tehát, melyekhez utólagosan ezen egész tanköltevény-sorozatot csatolták, néhány ének kétszer előfordul: a különféle himnuszok közt szétszórva, és még egyszer magában az *Énekes könyvben*. I. fent. III. 325. l.

³⁾ I. 1. rész 24; 2. rész 36; II. 19—20; IV. 8; V. 24; VI. 18; XII. 57 és 74. sat.

névtelen *Énekes könyv*nek nem csak ezen, hanem egyéb kedvelt kifejezéseit is.¹⁾ Itt is a »mondom«, vagy »a mint mondom« szavakkal hirdeti tételeit, melyekkel itt is kivált a hitetlenekhez fordul, kiket, úgy mint ott, felszólít, hogy »fáradozzanak tanulásban«, mivel az új igazság fel nem ismerésének fő oka az, hogy

Csak szokás hordozza ez világot;
Vallása mindenkinek csak, mit megszokott.²⁾

Itt is annak bemutatja magát, ki »az igaz vallást megtalálta rejtkekben«;³⁾ itt is durva hangon polemizál a vakok és bolondok, a hazugok ellen,

Kik akarnak szolgálni az ördögnek;
Pokol helyök! — Krisztus mondja azoknak.⁴⁾

Itt is találkozunk azzal a »paraszt nyelvvel«, a melyen az *Énekes könyv* szerzője, saját vallomása szerint, szokott beszélni, s a verselés és rimelés itt is ugyan oly kezdetleges és silány, a minővel ott találkozunk.

Hasonló megegyezést találunk ezen két tanköltemény és még egy harmadik közt, melynek címe »Isten törvényének megtartására tanító ének« (110. sz.). Ezen megegyezés szembeszökő. E helyütt beérjük a következőknek egymás mellé állításával:

Nincs most igaz álomlátás világban,
Jövedülés ajándéka senkiben;
Pogányok gyönyörködnek hazugságban,
Judiciumban és prognosticonban.
A ki ezeknek hiszen, bálványozó. . . .

E versszaknak, mely a tanköltemény II. részének ötödike, megfelel az *Énekes könyv* XV. éneke 37—38. versszakának, mely a következőket mondja az álomról és jövedülésről:

Megszüntek mindezek az nagy ajándékok. . . .
Bálványozó mind, ki most annak hiszen,
A mit jövedülnek, a mit álmodoznak.

¹⁾ Ilyenek például: igaz vallás, poenitentia, emberi találmány, fertelem, undokság, bolondság, hamis biztatás, tévelygés, vak sat.

²⁾ 3—5 versszak; v. 8. 109. l., 2. rész 16. és fent. III. 314. l.

³⁾ 29. versszak.

⁴⁾ 16. versszak.

Az sok judicium és sok prognosticon
Henyélő bolondoknak és istenteleneknek,
Bálványimádónak való és pogányoknak.¹⁾

Mindezeknél fogva bizonyosra vehetjük, hogy Eőssi nem csak az *Üdvösség utára tanító énekek* szerzője, hanem írta az *Énekes könyv*be foglalt tizenöt tankölteményt, valamint az *Isten törvényének megtartására tanító éneket* is.

Mellékesen megjegyezzük, hogy ezekkel a tankölteményekkel ugyancsak nyelvezetre, verselésre, rimelésre s száraz modorra nézve megegyezik még a *szombatos halottas rituálének első éneke*.²⁾ Bizonyítja azt a latin felirat is, mely szerint ezen ének csak »a minap a dallammal együtt egy tudós, nemes családból való, jámbor erényekkel mintaszerűen ékesített, a szent hitet s a Mindenható parancsait a legpontosabban megtartó férfiú által íratott s a nyilvánosságának átadatott 1602-ben.«³⁾ Az 1602. év előtti idő,⁴⁾ valamint a »nemes családból való« szerzőnek fenti jellemzése elég határozottan utalnak Eőssire, kinek azonkívül bátran tulajdoníthatunk még több himnust azok közül, melyeket nyelvezetüknél, kezdetleges verselésüknél s egész modoruknál fogva (fent. 139. l.) népies iskolából valóknak mondottunk. Hogy vallása érdekében csakugyan nagy buzgalommal irt költeményeket, kitűnik abból is, hogy *Énekes könyv*t a következőkkel reszeszti be:

¹⁾ L. például még a bálványról szóló összevágó tételeket 109. XV. 5. meg 110. II. 12, továbbá a hamis és igaz tanítókról mondottakat 109. I. 1. rész 13—5 meg 110. 2. rész 28; 109. XII 60 ff. meg 110. III. 34. ff.

²⁾ 103. sz. Ezen ének után megjegyezte a másoló: *Finis adest operis, mercedem posco laboris*; a rákövetkező, zsidó imák után készült, két halottas ének (l. fent. III. 594. l.) nyelvre és verselésre nézve sokkal kiválóbb.

³⁾ »Cantio funebris. . . nuper una cum malodia a viro doctissimo nobilissimoque genere nato, ac piarum virtutum specimine ornatissimo sacraeque religionis accurate profitentissimo, nec non mandatorum Tonantis observantissimo in cantionem redacta, ac publice promulgata A. D. 1602. 1620.« A felirat természetesen nem magától a szerzőtől, hanem valamelyik 1602-ben író másolótól való. A felíratot az 1602. évszámmal együtt a II. számú kódexnek írója 1620-ban híven lemásolta. Maga az ének tehát az 1602. év előtti időkből való. Megjegyezendő, hogy egy e kódex 4. lapján levő distichon szintén Tonans-nak nevezi az istent (»jussa Tonantis«); l. Kriza i. h. 161. l.

⁴⁾ L. az előttevaló jegyzetet.

Ezzel végezem az énekes könyvet,
 Két utmutatásért szerzettem és irtam
 Az igaz vallásnak nyilatkozásáért.
Most kell immár egyet írni ezen kívül.

Az Eőssi tollából folyt három tankölteménnyel feltűnően megegyeznek a *Szombatosok régi könyvében* található prózai iratok.

Az üdvösségnek utára tanító ének, melyet a *Szombatosok régi könyve* egész terjedelmében felvett, főtartalmára nézve azonos a fent (13. l.) ismertetett vitairatnak *A papok háromféle sectájáról* című második részével. Elég kiemelniük, hogy ezen ének is bírálattal alá veszi a »pápsták«, azután azok vallását, »kik Lutherét vagy Kalvinust választották«, végre pedig azokét, »az kik egy istent vallnak«, de azért »tisztelben imezeknél nem jobbak.« Látjuk, hogy az unitáriusoknak szintén nem akarja adni e nevet, mely őket, szombatos felfogás szerint, valósággal nem illeti. 1)

Szembeszökő az *Énekes könyv* meg a fentismertetett *Hitczikkelyek* 2) gyakran szó szerinti megegyezése. Példa gyanánt felhozzuk az 5. hitczikkelyt: »Drágalátosb és dicsőségesb az új-szövetség az ónál mindenképen és evvel is, hogy az ó-szövetség tentával iratott táblákra és könyvbe, az új pedig szübe a szent lélek által.« Majdnem ugyanezekkel a szavakkal mondja az *Énekes könyv*:

Az új-szövetség nem papírosra, sőt szüben iratott,
 És nem tentával, hanem lélekkel, mint szentírás mondja,

s egy versszakkal azután:

Mert új-szövetség nagyobb az ó-nál, sokkal drágalátosb,
 Amaz betűvel, emez lélekkel iratott külömben. 3)

Hasonló megegyezést találunk a szombatos kétének ránk maradt töredékei, valamint a Jézus istensége s imádása ellen forduló vitairai, meg az *Énekes könyv* megfelelő énekei közt. 4)

1) 107, 6—9; v. 3. fent. 13. l.

2) Közölte Boros i. h. 9, ff.; v. 3. fent. 6. l.

3) 109, II. 2 és 4. V. 3. továbbá az 1. és 2. hitczikkelyvel u. o. V. 3—4; a 4-ikkal u. o. IV. 4—6; a 6-ikkal u. o. I. 1. rész, 13—15 és 2. rész 28, a 7-ikkal u. o. XIII. 17—21; a 8-ikkal u. o. XIII. 1—4 és 13—15.

4) A kétéra nézve v. 3. fent. 7. l. és 109, V—VII. ének; a vitairatra nézve fent. 9. l. ff. és u. o. XII. 24—végeig.

Az isten törvényének megtartására tanító ének, mely négy részből áll, mindenek előtt egymásután közli a tíz parancsolatot a zsidók hagyományos felosztása szerint, 1) azután pedig még egyszer úgy, hogy minden egyes ige mellé odateszi azon bibliai parancsolatokat, melyek, a szerző nézete szerint, ezen igéből folynak, vagy vele összefüggnek. Ezen éneknek pedig, legalább tartalomra és czélzatra nézve, megfelel az *Isten törvényéből kiíratott parancsolatok* című értekezés. 2)

Ezen megegyezés aligha úgy magyarázható, hogy maga Eőssi írta mind a tankölteményeket mind pedig a szóban forgó prózai munkákat. Mivel az utóbbiak, legalább részben, csupa kivonatok és világosan hivatkoznak más, bővebb könyvre (l. fent. 6. és 9. l.): sokkal valószínűbb, hogy Eőssi a szombatoságról különféle alapvető prózai munkákat írt, melyek tartalmát később ő maga verse szedte, míg mások egyszerűen kivonatolták. Ezek lehettek a töle kölcsönvett »nebelő irogatásai«, melyeket 1600-ban elégettek. 3)

A többi két tanköltemény (106. és 108. szám) nyelvezetre és verselésre nézve jóval fölülmulják Eőssi énekeit. Az elsőnek czélzata: vigasztalás, bátorítás. Ismételve keservesen elpanaszolja, hogy hitükért végig üldözik a hiveket. Más-más szavakkal felszólítja őket:

Szenvedjünk mi, inkább letegyünk életünk
 Az szent igazság mellett,
 Hogy nem megtagadjuk!

1) Móz. II. k. 20, 2 az első, 3—7 a második ige stb.

2) L. fent. 8. l. A régiebb zsidó irodalomban több hasonló munka van prózában és versben, de a bibliai parancsolatokat egyikükben sem találtam ugy csoportosítva, mint Eőssi e tankölteményében. Megjegyzendő, hogy *A vér életéről* sat. című értekezés (fent 8. l.), melyet Boros közelebről nem ismertet, tartalomra nézve megegyezik az *Énekes könyv* XIV. énekének második felével.

3) Mikó, Erdélyi Tört. Adatok I. 30. l. — A mondottak után Eőssinek a szombatoság érdekében kifejtett irodalmi tevékenységét, a mennyire még kimutatható, a következőkben foglalhatjuk össze: írt rövid imákat prózában (fent. 7. l.), egy vagy több könyvet, mely a szombatoságot ismertette és védelmezte, közte valószínűleg a *hitczikkelyeket* és a *kátét*; szerzette az eddig tárgyalat három nagy tankölteményt, az első (eredeti) *halottas éneket* és végre többet a fentebb (139. l.) jellemzett *himnuszok* közül.

Biztatja őket, hogy

Boldog az az ember, ki az igazságért
Nyavalyát, háborút vall; ¹⁾

utal a földi élet mulékonyságára és a tulvilági jutalomra, végre pedig könyörög istennek, ne hagyja őket tőle elszakadni »az *mostani* ügyükben« és tartsa meg bennök a hitet és a reményt »az *mostani* időben.«

Ezen tanköltemény bizonyára kemény üldözés idejében keletkezett.

A másik *Krisztus urunk mondja* kezdetű tanköltemény az ó- s még inkább az új-szövetségből, kivált magának Jézusnak szavaiból igazaknak akarja bizonyítani a szombatosság hit- és erkölcstanának főbb tételeit.

Ezen utóbbi két tanköltemény szerzőjére nézve még hozzávetést sem kockáztathatunk.

¹⁾ L. az ezen énekből vett idézeteket fent. III. 445. l. ff.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatás következik.)

Jób könyve.

III.

Nézzük most, mi könyvünknek alapeszméje? Miben áll a fölvetett kérdés megoldása, melyet a költő nekünk nyújtani akar? Mert az iránt csak nem lehet kétség, hogy ily megoldást kívánt adni. De nem fejezte azt ki sehol teljesen, hanem mint igazi drámaköltő, az egész cselekvés által tette szemlélhetővé. Még az Isten végbeszédjében sem deríthető föl tisztán e megoldás; csak az epilógusban halljuk Isten ítéletét, hogy a barátok *nem oly helyesen* beszéltek róla, mint szolgálja Jób. Ezzel a régi theodicea, melynek képviselői a barátok, czáfolhatatlanul el van ítélve; különben pedig csak arról értesülünk ezen ítélet által, hogy Jób helyesen beszélhet E szerint már Jób maga eltalálta az igazat és az Isten végszavai az általa mondottakat csak megerősítik. De Jób mely szavaiban keressük az Isten által megerősített igazságot? az alázatos rezignációban-e, avagy a daczos kihívásban, mely utolsó beszédjének mintegy kihangzása?

Az eredmény ezen állítólagos homályosságára kell könyvünk különféle s részben egymásnak ellenmondó magyarázatainak sokaságát visszavezetni, mely még ma is folyton növekszik. Már a legrégebb időben nem bírták Jób könyvének sajátképi eszméjét kitalálni. Ennek bizonyosságául szolgál egy hosszabb toldalék, mely költeményünk alkotó részét teszi most, de nem egyéb mint a költemény alakjához simuló és annak testébe fölvetett kísérlet az alapeszme földerítésére. Azon helyen ugyanis, hol Jób Istent feleletre felhívja és az Örökkévaló kinyilatkoztatását várjuk, most négy beszéd következik, melyeket a bevezető mondatok szerint Elihu, a búzita Barakhél fia Jóbhoz és barátjaihoz intézett. Eddig, ugymond Elihu, hallgatott, mert előbb az öregek beszédjeit kívánta hallani, de miután fejtegetéseik nem elégitik ki — a barátokéi azért nem, mert nem tudták a helyes fele-

letet megadni, Jóbé nem, mert igazságosabbnak vélte magát az Istennél — maga szánja el magát, hogy fiatal létére beszéljen aggastyánok és tapasztaltabbak előtt. És mi ezen kissé terjengős és dagályos beszédjeinek az értelme? Azt állítja, hogy a jámborok szenvedésének célja *pedagogia*, hogy eszenvedést nem szabad megsértett törvényért való *bűnhődésnek* tekinteni, hanem az *Isten nevelő igazsága eszközeként*, melynek rendeltetése az emberi szív vétkes hajlamát, a dölyfös önhittséget elhárítani. Már most e fölfogás magában helyes; elég sokszor találjuk a próféták beszédjeiben. De csak akkor vihető keresztül, mikor egész *népnek*, mint p. o. Lzraélnak sorsa forog szóban. Az egyes ember életére nem elegendő. És különösen a kérdéses esetben nem magyarázhatja meg Jóbnak oly szerfölött nehéz szerencsétlenségét; az eszköz semmiképen sem felelne meg az elérendő célnak. Ha Elihu beszédjei könyvünk költőjétől származnának, akkor hősnének, a ki most semmit sem felel, bizonyára alkalmas választ adott volna ajkaira. De más tekintetben is ezen beszédek nem bizonyulnak eredetieknek. Az e mellett fölhozott bizonyítékok közül itten csak egyet említek: ezen új szónokra, a ki, mint láttuk, az egésznek összefüggését félbeszakítja, a költeménynek sem prologusa, sem epilógusa nincs tekintettel, a mi bizonyosan nem történik, ha Elihu beszédje a Jób könyvének eredeti tervéhez tartozik. Mindazonáltal e beszédek fontos tanubizonyosság a mellett, hogy később, midőn ovatosabbak lettek és a régiek titáni erejétől megijedtek, miképen kísértették megoldani azon ellenmondást, melyet egész élességében először a mi költőnk mutatott ki.

Igen messzire vinne, ha mindazon elhibázott magyarázatokat említeném, melyekkel későbbben könyvünk alapeszméjét földeríteni kísértették. Csak egyet hadd említsek meg itten. Könyvünknek egyik helyén, melyet már szószertint idéztem, Jób azzal a reménnyel vigasztalódik, hogy halála után fogja őt Isten barátjai ellen igazolni; ebből a helyből azt akarták következtetni, hogy költőnk tulajdonképi eszméje: a tulvilágban való kiegyenlítés. Nem akarok arról beszélni, hogy e szerint az egész emberi élet közönséges számtani példává süllyedne, de a bibliai ókor annyira örült ez életnek, oly magas értéket tulajdonított az ember földi munkálkodásának, hogy ily túlvilági kiegyenlítéssel bizonyára be nem érte volna. A mi költőnket illeti, ismer ugyan halál utáni életet, de ez nála még oly árnyékszerű, valóság nélküli, hogy nem

s alkalmas minden földi ferdeség kiegyenlítésére. A sok közül Jóbnak csak következő panaszát emelem ki (10., 20 s. köv.):

Kevés napom van hátra még:
Haragja hagyjon el tehát,
Talán fellélekem kicsinyt,
Mig elmegyek jöhetlenül
A vakhomály honába majd,
Mely táj sötét, minő az éj,
Hol az időszakokba rend sohsem
Ragyogja bé az éji borzadályt! —

Egy másik helyen így panaszkodik (17., 13 s. köv.):

A síra várjak hát lakul,
Homályba vetve ágyamat?
A hantra mondjam hát: atyám!
Féregre, hogy: nővér s fivér?
No szőljatok: reményem hol marad?
Az is leszáll az árnyvilágba majd,
S együtt nyugodhatunk a porba lenn! —

Mielőtt most a probléma megoldását itt megkisérelném, még egy pontra figyelmeztetek, hogy t. i. az elbeszélés kedvező kimenetele magától érthetőleg nem tekinthető a kívánt megoldásnak. Lehetetlen, hogy oly mély gondolkozó, milyen a mi költőnk, nem látta volna be, hogy ily esetek a ritkaságokhoz tartoznak, és mihelyt csak *egy* kedvezőtlen kimenetelü eset jutna tudomásunkra, a fölvetett kérdés egészen ridegségében újra visszatérne. Tényleg Jób esetében a kedvező kimenetel az egész munka tervében rejtlett. Hiszen Isten eredetileg Jóbot nem is akarta szenvedésekkel sújtani, csak azon próbára szándékozta tenni, melyre a Vádló ingerelte. Azért kellett Jóbnak végül mindenért kárpótlást nyernie.

Mi tehát a költemény alapgondolata? Így kérdezzük most másodizben. A költő bizonyára nem bűnös abban, hogy könnyebben nem tudták azt kitalálni. Azért még mielőtt a barátok Jóbbal a probléma megoldásáról vitatkoznak, a költő mintegy a kulisszák mögé enged nekünk betekintést. A mit a barátok nem tudtak, ezt mi igen jól tudjuk, mert hisz tanui voltunk az égi jelenetnek és hallottuk az Isten párbeszédjét a Vádlóval. Az bizonyos, hogy Jób nem bűnei miatt szenved, mert Isten őt szolgájának nevezi, a kihez nincs hozzáfogható az országban. De mit felel erre a Vádló? »Talán ingyen féli-e Jób az Istent? Nem kerített-e be házát és mindent mi az övé?« Itt tehát azon ellenvetést akarja a

költő megzafolni, hogy Jób csak szerencséjére való tekintetből féli az Istent, hogy tehát minden emberi erény a földön csak jutalomvágyra vezetendő vissza. A költő azt mutatja, ki, hogy az ember akkor is erényes, ha a várt jutalom elmarad, sőt hogy az erény egyáltalában csak akkor lehetséges, midőn az ember külső sorsa erkölcsiségétől függetlenül alakul. Mert ha az élet mindig oly egyszerűen folyna, mint ezt a régi viszonzási tan kívánja, sőt ha egyáltalában volna oly magyarázat, mely az Isten végzéseit bárminemű összefüggésbe hozza az ember erkölcsi életével: akkor vége volna az emberi szabadságnak, mert akkor mindent csak az ezen összefüggésre való tekintetből tennénk — szabadság nélkül pedig nem lehetne többé szó az erényről. Kell, hogy az ember a jót keresse és a rosszat kerülje, minden földi vagy akár túlvilági jutalomra vagy büntetésre való tekintet nélkül. Jób már akkor állotta meg a próbát, midőn vagyonának és gyermekeinek vesztése után Istenben megnyugodván, fölkiáltott: »Az Örökkévaló adta, az Örökkévaló vette, legyen az Örökkévaló neve áldva!« Kétszeresen megállotta a próbát, midőn fájdalmas, gyógyíthatatlan betegségében kétségbeesett nejéhez így szólt: »Csak a jót fogadjuk-e el az Istentől, és a rosszat ne fogadjuk el?« Megállotta a próbát és ezzel végződhetett volna az elbeszélés; de akkor a kérdés csak egyénileg lett volna megoldva. Azért szükséges volt, hogy amit a jámbor lélek közvetlenül talált, az az elmék harcában egyetlen igaznak és helyesnek bizonyíttassék be. És csak miután Jób megzafolhatatlan okokkal kimutatta a régi viszonzási tan gyarlóságát; miután sem szenvedéseinek, sem a földi lét egyéb gyötrelmeinek nem találta kielégítő magyarázatát, s mindazonáltal — az Isten bölcsességének megismerése által az Isten szeretetének megismeréséhez emelkedvén — kijelentette szilárd, inghatatlan ragaszkodását az erényhez és az istenfélelemhez: akkor harmadszor is megállotta a próbát, és az emberi szenvedések magyarázhatatlan voltában ki volt mutatva im e legjobb megfajtás:

A szenvedések nem egyebek, mint megpróbáltatások, melyekben az ember vallásos-erkölcsi erejének kell bebizonyulnia.

Korunk egyik legnagyobb tudósa néhány évvel ezelőtt bizonyos természettudományi kérdésekre vonatkozólag azt mondta: *Ignoramus*, nem tudjuk! Költeményünk hőse nehéz lelkiküzdelmei után ugyanarra az eredményre jut és midőn a költő ezen eredményt még az Isten nyilatkozatával is megerősítetteti, az *Ignoramus*hoz

ezt is hozzá teszi: *Ignorabimus, nem fogjuk tudni!* Vagy talán haladtunk-e, mert most tudjuk, hogy az egész kérdésnek nincs jogsultsága; mert tudjuk, hogy e kérdésben azon követelés rejlik, hogy az anyagi világ a szellem intelligibilis világához alkalmazkodjék? Megszűnt-e azért az ész, meg fog-e valaha szünni, hogy e követelést fölállítsa? Soha! Hiszen épen ez az emberi észnek sajátossága, hogy a reális világba bele építi az eszmények világát, melyben minden az ugynevezett költői igazság szerint megy végbe. Hiába bizonyítjuk neki, hogy ott kint az ok és okozat irgalmatlan törvénye uralkodik, melynek a jók épügy vannak alá vetve, mint a rosszak: azért nem fog az irgalomról, a könyörületről lemondani, azért mégis fájdalmasan fogja a Jóbéhoz hasonló sors érinteni és arra fogja ösztönözni, hogy kiegyenlítést követeljen. De meg is fog nyugodni, midőn költőnkkel belátni tanulta, hogy a bűn és sors közötti diszharmonia az emberi szabadság szükséges föltétele, a mely nélkül nincsen erény.

Ime ez kérdésünk megoldása, Jób könyvében. A ember erkölcsiségének oly magas fölfogását tartalmazza, minél tisztább és magaszosabb még ma, harmadfél ezer év után sem képzelhető. Oly tántoríthatatlan szeretetet kíván a jó iránt, oly örömmel telt odaadást az Istenséghez, hogy bátran mondhatjuk: itten Izrael prófétái vallása elérte tetőpontját. Boldog az, ki költőnk izlését követi és boldogságát egyes egyedül belső világában keresi; az élet gyötrelmei és fájdalmai közepette is dús vigasztalást fog találni költőnk oly egyszerű és mégis oly mély szavaiban:

»Az Örökkévaló adta, az Örökkévaló vette, legyen az Örökkévaló neve áldva!«

Berlin.

MAYBAUM ZSIGMOND.

(Vége.)

A mózesi törvények észszerű megokolásának története a X-XII-ik század zsidó vallásfilozófiájában.

I. Száadja al-Fajjumi (vir. 930. év.)

Száadja gaönt közönségesen az arab-zsidó filozofia első műlőjének nevezzük; nem mintha föltehető volna, hogy az őt megelőző korban zsidó körökben filozofiai munkálódás egyáltalában nem létezett, hanem elsőnek nevezzük azért, mivel az ő neve és munkái a legrégibbek, melyről e téren tudomásunk van. Az a határozottság, melylyel a törvények megokolását tárgyalja, arra enged következtetni, hogy e téren is talált előmunkálatokat, de másrészt úgy látszik, hogy a törvények azon osztályozását, mely utána hosszú időn át uralkodó maradt, ő használta először a zsidó irodalomban.

Az ember célja e földön — így kezdi munkájának harmadik fejezetét — a teljes boldogságnak, az »eudaimoniá«-nak elérése; ennek elérésére adta Isten nekünk a törvényeket és ez a szent törvények célja általában. E boldogságot nem adja Isten születésünkkor mindjárt nekünk, mivel — mint elménk könnyen belátja — az a jó, melyet saját kitartó munkálkodásunk által nyerünk, sokszorta értékesebb annál, melyet érdemünkön kívül, tisztán kegyelemből kapunk.

E törvények pedig, melyeket a boldogság elérése végett teljesítenünk kell, részben olyanok, melyekre — bizonyos tekintetben — kinyilatkoztatás nélkül, tisztán elménk által rájöhettünk volna. Mindamellett a törvények ezen osztályára nézve sem volt feles-

Filozofiai munkája: Emunoth wedeoth (Hittételek és vélemények) sokszor kiadva. A munka arab eredetijének czime: Imánát wa-Ttikádát. Először kiadta Landauer-Leyden 1880.

leges a kinyilatkoztatás, mert ezek teljesítése csupán a kinyilatkoztatás által lett lehetővé. Ha emberi elméneknek lett volna átengedve e törvények részleteinek meghatározása, ugy soha nem egyeztek volna meg az emberek abban, mi módon és mily mértékben kell a törvényeket teljesíteni. Így pl. ha elménk képes is belátni, hogy a fajtalanság bűn, önmagától nem jött volna rá az ide vonatkozó részletes meghatározásokra, melyeket a kinyilatkoztatás erre nézve adott nekünk. Még nagyobb mértékben szükséges volt a kinyilatkoztatás azon törvényekre nézve, melyeknek sem helyes avagy helytelen, sem szükséges avagy szükségtelen voltát elménk be nem látja.

Az első osztályba tartoznak az ész által nyújtott törvények, שכלית arabul שקליית, a második osztályba a kinyilatkoztatott törvények שמעיות ar. שמעיות.¹⁾ Ezen felosztást Száadja használta legelőször a zsidó filozófiában, mit az is bizonyít, hogy a Példabeszédekhez írt kommentárjában szükségesnek tartja ezen két fogalmat körülményesen meghatározni.²⁾ A fölosztást magát Száadja az arab kalámbölcsészektől vette. Ennek kimutatása végett kénytelen leszünk Száadját egy időre elhagyni és a fölosztás eredetének kimutatására térni. Mivel a kalám filozófiája a Száadja előtti korból ma igen kevésbé ismeretes, kiválóan zsidó filozófusok tanuságára támaszkodhatunk e tekintetben.

Ábr. Ibn Dáud következőképen értesít bennünket filozófiai munkájában, az Emuná Rámábán (p. 75.): A törvényeket a logikusok felosztják a מוסרי-מדות általánosan érvényesekre és b) מקובלות hagyományozottakra. A kalám filozófusai az előbbieket az ész által adott törvényeknek, az utóbbiakat kinyilatkoztatott törvényeknek nevezik.

¹⁾ Félreértés elkerülése czéljából szükséges megjegyezni, hogy e felosztás nem ugy értendő, hogy az ész által adott törvények nem kinyilatkoztatottak, hanem ugy, hogy az utóbbiak csupán kinyilatkoztatottak; az előbbieket az ész által is nyújtottak. שמעיות többször »engedelmességi törvények«-nek fordítatik. De ez teljesen hibás, mert az arab szó mutatja, hogy שמעיות itt nem engedelmeskedést, hanem hallást, hallás, hagyományozás — és nem ész — utján nyert törvényeket jelent. Lehetne az arabhoz hűvebben »hagyományozott törvények«-nek isfordítani, a mint tényleg az arabok Száadját és társait a karaitákkal szemben — אלה-שמעית — nevezik. (L. Fürst Geschichte des Karäerthums, II. kötet — e szerint téves — 58. jegyzetét), de e szó más jelentményre van lefoglalva. L. Zunz. Gesam. Schriften II. k. 193. l.

²⁾ L. Steinschneider Catal. Bodl. II. 2165.)

A másik tanu Majmúni, ki általában nagy ellene volt a kalámistikus befolyásnak és azt a zsidó filozófiából minden áron kiirtani igyekezett. Ő gáncsolja ¹⁾ a zsidó vallásfilozófusokat, hogy ugyanazon tévesztő utakon bolyongnak, mint a kalám bölcsei és ész által adott törvényeknek nevezik azon törvényeket, melyeknek könnyen belátható oka van. Majmúni azért is küzd ezen elnevezés ellen, mivel a kifejezést is rossznak találja. Ő ezen elnevezés alatt a vallási igazságokat érti, a mennyiben azok a megismerésre és nem a cselekvésre vonatkoznak.

Már Ibn Daud szavaiból kitűnik, hogy a logikusok fölosztása az eredeti és erre támaszkodik a kalám fölosztása.

Ha még tovább keressük a fölosztás keletkezését, azt találjuk, hogy a logikusok felosztása a logikai előzményekről (praemissa) szóló tanból ered. A föntebbi elnevezést ők eleinte nem a vallás törvényeire, nem is csupán a vallási igazságokra, de általában mindazon alapigazságokra alkalmazták, melyek, mint megdönthetetlenek, logikai következtetésben előzményekül szolgálhatnak. Midőn Ibn Szina ²⁾ osztályozza ezen praemissáku használható igazságokat, megtaláljuk nála azon két elnevezés arab eredetijét, melyeket Ibn Daud idéz és p. mint a praemissák két főfajának: az általános érvénnyel bíró és a tradíció által nyert igazságok elnevezéseit. ³⁾ A praemissák ezen fölosztása később a vallási igazságokra lett alkalmazva és ez szolgált a kalám fölosztásának alapul.

A legrégebb kalámistikus filozófusnál, kinek művei ránk maradtak, a vallási igazságok következő felosztását találjuk: A vallás alapigazságai háromfélék: 1. Igazságok, melyeket eszünk megkövetel, de melyre a tradíció nem tanít; 2. melyekre a tradíció tanít, de melyeket eszünk meg nem követel; 3. melyek mellett az ész és tradíció tanuskodik. ⁴⁾

Ezen fölosztáson alapul tehát Száadja fölosztása, kihez most már visszatérhetünk.

Az ész által adott törvények — mondja Száadja ugyancsak

¹⁾ Bev. Abothhoz ed. Pocock p. 233.

²⁾ *Sahrastáni* ed. Haarbrücker II. p. 226.

³⁾ אלהייתא és אלהייתא Sahrastáni u. o.

⁴⁾ Al-Guveiní, Algazali tanítójának kézírati munkájából: Al-irsád fi uszúl al-itikád. Cod. Leyden 78. Én dr. Schreiner barátomnak másolatát használtam.

a III-dik fejezetben — három alosztályra oszlanak, mivel eszünk, ha kinyilatkoztatás hiányában magára lett volna hagyva, ezen alosztályoknak megfelelő három irányban folytatta volna kutatásait. A két első Istenhez való viszonyunkra vonatkozik és pedig az első alosztály azon törvényeket foglalja magában, a melyek ezen viszony pozitív oldalai, a melyek tehát Isten megismerésére és tisztelésére vonatkoznak; a második osztály Istenhez való viszonyunk negatív oldalait, melyek tehát Isten lényének félreismerését (ha pl. Istennek társakat vagy méltatlan attributumokat tulajdonítunk) és káromlását tiltják. A harmadik alosztályba végre azon törvények tartoznak, melyek az embereknek egymáshoz való viszonyára vonatkoznak.

Már Száadja eddigi fölosztásában is föltaláljuk tehát azt, hogy a törvények egy része Isten megismerésére vonatkozik és innét érthetjük meg, hogy képezheti később a »megismerés« (Madda) Majmúni nagy halachikus művében a törvények első osztályát.

A kinyilatkoztatott törvények az ész által adott törvényeknek kiegészítő részét képezik és éppen ezért lehetetlen, hogy ezek mindegyikének *legalább némi oka és czélja* ne legyen. Száadja ezen állításában látjuk alapját azon későbbi fölfogásnak, (főleg Ibn Daudnál), hogy az ide vonatkozó törvények a legkisebb fontossággal bírnak. Száadja maga első sorban azon törvényeket számitja ide, melyek hasonlók közt különbséget tesznek, avagy egyet a többi közül kiemelnek, így pl. a napok közül a szombatot és ünnepeket, az emberek közül a kohánitákat és prófétákat, az ételek közül a tiltott ételeket.

E kinyilatkoztatott törvényekről Száadja egy külön munkát írt, de ennek csak czime jutott ránk. Abu'l-Farag' al-Nedim mohamedán író, ki korának arab műveiről katalogust (fihrist) írt és abban Száadja minden munkáját fölszámolja, egyszerűen kitáb assarái — a törvények könyvének nevezi. A munka teljesebb czime: ¹⁾ *Megokoló (támasztó) írat a kinyilatkoztatott törvények számára*. Tartalmára nézve a legkülönbözőbb véleményeket találjuk a modern írónál. Ha azonban meggondoljuk, hogy Száadja

¹⁾ Steinschneider Catalogus Bodleyana II. col. 2165 közli Cod. Uri 370-ból, mely Száadja Jeczira kommentárját tartalmazza, a következő címet közli: כתב אלוקים על אלשי-איי אלסמיעה.

kénytelen volt filozofiai művében röviden szólni a kinyilatkoztatott törvényekről, holott pedig az ujonnan fölvetett kérdés bővebb megbeszélést igényelt, igen valószínűnek fogjuk találni Fürst föltevését,¹⁾ hogy t. i. ezen elveszett munkát Száádja filozofiai munkája után írta és ebben a kinyilatkoztatott törvények okait bővebben megbeszéli. Közlöm itt végül a következő Ábr. ibn Ezránál található idézetet,²⁾ mely, úgy látszik, ezen elveszett könyvből való.³⁾ »Igy szól Száádja gáon: Ne csodálkozz azon, hogy a »Pára adummá« (Numeri 19, 2.) hamuja a tisztátlant tisztává teszi és a tisztát tisztátlanná, mert hiszen a méz is árthat vagy használhat a szerint, a milyen az azt élvezőnek vérmérséklete.«

II. Száádja követői és Menachem ben Szárúk.

A Száádja által adott irány sokáig uralkodó maradt és e törvények megokolása nem is haladt előre. Kik utána a törvények megokolásával és felosztásával foglalkoztak, elfogadták eredményeit és azokat ismételték.

Bachja ibn Pakuda (vir. 1040.) erkölestani munkájában, a »Szívek kötelelességeiben« tárgyához alkalmazott fölosztást használ. A törvények szerinte vagy a *tagok kötelelességei*, vagy a *szív kötelelességei*. A tagok kötelelességeire ugyanazon fölosztást alkalmazza, melyet Száádja használt, a mennyiben *kinyilatkoztatott és ész által adott törvényekre* osztja. A szív kötelelességei mind az ész által adott törvényekhez tartoznak. (L. Bev.) Nem szabad Bachjánál összetéveszteni az ész által adott törvényeket az *ész törvényeivel*.⁴⁾ Eszünk, mélyebb belátásunk és Istennek igaz megismerése azt parancsolja nekünk, hogy a tórának 613 törvényén kívül számtalan új és új módon fejezzük ki Isten iránt hálánkat és megalázkodásunkat. Naponként új és új módot talál fel az igaz jámborság, melyekkel Isten iránti tiszteletünknek kifejezést adhatunk. Ezeket nevezi ő a tóra törvényeivel szemben az ész törvényeinek. Bachja annyira hódol kora filozófiájának, hogy ezen utóbbi törvényeket

¹⁾ Literaturblatt VI. 140. 1.

²⁾ Jeszod Mora IX. p. 38. Ugy látszik, Ibn Ezra szó szerint idéz, már pedig Száádja filozofiai munkájában (III. 95. 1. (ed. Krakó 1880.) arab 143. 1.) ezen törvény megbeszélésénél hasonló ugyan, de más áll.

³⁾ Az egyes törvények megokolását Száádjánál Majmúni megokolásával összeköttetésben ismertetjük alább.

⁴⁾ מצוה השכל L. Choboth ha Lebboth III. 3.

nemcsak egyenjogúaknak tartja a tóra törvényeivel, de sok tekintetben följeje is helyezi.

Ránk maradt filozofiai munkája nem adott neki alkalmat, hogy az egyes törvények okairól beszéljen.

József ibn Czaddik (vir. 1140.) Majmúni apjának hivataltársa, kit Majmúni személyesen ismert ugyan, de filozófiai munkáját, a »Mikrokosmost« nem, szintén Száádja befolyása alatt áll ugy ezen, mint más tekintetben is. Kérdésünkkel ő csupán munkája egy kitérésében foglalkozik.¹⁾ A törvények általános rendeltetését ugyanugy fogja fel, mint Száádja.

Az arab dialektika legélesebb fegyvereivel bizonyítgatja, hogy Isten a törvényeket csak a mi javunkra nyilatkoztatta ki, és pedig azért, hogy elérhessük a valódi jót. Az embert teremté Isten, hogy parancsait teljesítse és a törvényeket, hogy ezen uton jutalmat adhasson az embernek. Törvények nélkül nem lehetne büntetés és jutalomról szó. Ennyit mond a törvényekről általában.

A törvények kétfélék, u. m.: *ész által adottak és kinyilatkoztatottak*. Ez utóbbiakra ő is ugyanazon példákat hozza fel, mint Száádja.

Mi ezek okait nem ismerjük — ugymond (61. l.) — de kétségtelen, hogy Isten ismeri okaikat és bizonyára még a legkisebben is a legmélyebb igazság rejlik. Ő különbséget tesz valamely törvény oka és az abban rejlő igazság között, s midőn az egyes törvényeket vizsgálja, ő nem a racionális okokat keresi, hanem éppen ezen elrejtett igazság után fürkészk. A *szombat* parancsában, mely Száádja és Ibn Czaddik szerint annyiban nem ész által adott törvény, a mennyiben különbség van téve egymással külsőleg hasonló napok között, két ily igazságot talál: először arra figyelmeztet a szombat folyton, hogy higgyünk a világ teremtésében másodszer a tulvilágot jelképezi, mely épen ugy különbözik a jelentől, mint a szombat a hétköznapoktól. Ibn Czaddik e tekintetben elüt a többi zsidó vallásfilozofusoktól és eljárása inkább Philóra emlékeztet.

Menachem ibn Szárúk. (X-ik század) nem tartozik ezen körhöz és ezért említjük meg itt időrenden kívül. Ő tulajdonképen filozófiai munkát nem is írt és filozófiai nézeteit csak nagy szótári művének, a »*Machbereth*«-nek egyes czikkeiből ismerjük. Nagy

¹⁾ Olam Katon ed. Jellinek 59. és k. 11.

különbség közte és az előzők között az is, hogy míg a többi kivétel nélkül arab nyelven írt, ő először kísértette meg filozofiai nézeteket héberül kifejezni, és így terminológiája természetesen igen kezdetleges és nehézkes.

Száadja exegetikai, ¹⁾ sőt talán filozofiai munkáját is ismerte, de terminológiáját nem használja, mit könnyen megmagyarázhatunk az arab nyelven írt zsidó irodalom iránt való ellenszenvéből.

Habár a törvények felosztása, melyet nála találunk, némi tekintetben rokon is a Száadjáéval, álláspontja a törvények megokolását illetőleg teljesen különböző. ²⁾

A szentirási törvények, okaikat tekintve, szerinte háromfélék, és pedig *először* a törvények, melyek bizonyos határozott okból vannak megparancsolva, *másodszor* jogi törvények, melyek a társadalom főállására (tikkun olam) okvetetlen szükségések, *harmadszor* oly törvények, melyeknek egyáltalában nem vagyunk képesek okát megmondani, sőt nincs is jogunk utána kutatni. Mindamellett behatóbb vizsgálat és helyes felfogás mellett ezen utóbbiak közül is igen sok érthetővé válik és kitünik a törvénynek csodálatosan igazsága és bölcsessége.

Menachem szándékozott is ilyen behatóbb vizsgálat alá venni ezen törvényeket, de mint elpanaszolja (u. o.), rendkívüli elfoglaltsága ebben megakadályozza és így csak a következő egyetlen példán mutatja be, mit ért ő ezen behatóbb vizsgálat alatt.

Szólódet ne vesd be kétféle veteménynyel (kilaim), hogy szentté ne váljon az (egész) termés: az a mag, melyet belé vetettél és a szőlő termése. (Deut. 22, 9.) Ezen törvény a harmadik csoportba tartozik és így nem is szabadna oka után kutatni, ha a tóra erre föl nem hatalmazott volna az által, ³⁾ hogy az okot a törvény után teszi: »hogy szentté ne váljon a termés.« (פן תקדיש) Ha ezt helyesen felfogjuk, úgy ezen törvény következő okát fogjuk találni.

Ha szőlőföldbe gabonát is vetünk, úgy a gabonát megéreskor le nem arathatjuk a nélkül, hogy a még éretlen szőlőben kárt ne tegyünk, mert a szőlő venyigéi összefűződnek a gabona szárainál. Ha pedig szőlőérésig akarnánk várni, úgy a gabona nagy

¹⁾ Machberet ed. Filipowski 68. l. s. v. 27.

²⁾ U. o. 105. l. s. v. כלאים

³⁾ Ezen különbségtétel már b. Baba Meczia 115. a. is előfordul.

része menne addig kárba. Ebből az következnék, hogy sem a gabonából a tizedet, sem a szőlőből a zsenget a szentírás parancsa szerint nem nyújthatnók, így a szentélyt illető rész a többivel összevagyulna és az egész termés *szentté válna*.

A mint látjuk, Menachem nem annyira okot keres, mint inkább magyaráz; az okok után való kutatást csak feltételeesen helyesli.

III. Júda Halévi (vir. 1145.)

Ezen gondolkodóban ¹⁾ ismét azok egyikével találkozunk, kik — mint Menachem — az arab vallásbölcsezet befolyásának ellenállani törekedtek és világnézetüket inkább az ősi hagyományhoz szorosan ragaszkodva igyekeztek megalkotni.

Júda Halévi, kit helyesen hasonlítottak össze az arab Al-Gazalival, kora filozófiájának igen alapos ismerője volt és mindamellett nem látta örömet, hogy a zsidó gondolkodók között többben a filozofiai spekulációnak oly rendkívül nagy fontosságot tulajdonítanak.

Féltékeny volt a filozófiára, féltette annak hatalmától az ő »kinyilatkoztatott vallását.« Bár elméje még a filozófiában is költői lelkének hatalma alatt állott, tagadhatatlan, hogy a zsidó vallásos eszme ezen filozofusban találta meg legigazabb kifejezőinek egyikét. Istennek metafizikai megismerését, melyet a többi zsidó filozofusok az ember legmagasabb céljának tekintenek, nem becüli sokra, ²⁾ sőt azt állítja, hogy metafizikai uton Isten lényét csak annyiban lehet megismerni, a mennyiben »Elohim« névvel van kifejezve. Isten mint »Jahve« csupán a kinyilatkoztatás útján ismerhető meg.

Ezen filozofiai álláspontjának megfelel a törvények *felosztásáról* és *megokolásáról* való nézete. Az előbbit illetőleg Menachem fölösztását találjuk nála, de nagyobb határozottsággal kifejezve (Kuz. II. 48). Vannak szerinte 1. *ész által adott törvények*, 2. *társadalmi törvények* (מנהגיות) és 3. *kinyilatkoztatott törvények*, melyek

¹⁾ Filozofiai műve, »Kuzari« többször kiadva. Az arab eredetit kiadta Hirschfeld.

²⁾ Kaufmann D. Attributenlehre 225. l. és k. ll. Legyen szabad ezen alkalommal legmélyebb köszönetemnek kifejezést adni nevezett tanárom iránt több utmutatásért, melyeket ezen dolgozatomat illetőleg tőle nyertem.

helyességét vagy helytelenségét eszünk meg nem ítélni, azonban az észszel egyenesen ellenkező dolgokat soha sem tartalmaznak. (I. 67. 89.) Míg a többi filozofusnál a kinyilatkoztatott törvények osztálya jelentőségre a legutolsó, J. Halévi éppen ezeket tartja a legszentebbeknek és kiválólag »isteni törvények«-nek nevezi. (III. 7.) A két első osztály szerinte csak az előzményeket képezi, melyeken az »isteni törvények« alapulnak. Az előbbieket általán ismertek és elterjedtek, nélkülük semmi emberi társadalom, sőt bizonyos tekintetben még a rablók társasága sem állhat fön, de az utóbbiak azok, melyek által Izraél tulajdonképen kiválasztott néppé lett, melyeket Isten az ő számára az előbbiekhöz csatolt és melyek őt annyi viszontagság között megőrizték. (III. 10.) A mi a többi filozofusoknál az ész által adott törvények magas fokát bizonyítja, t. i. hogy általánosan elterjedtek, és hogy időben és lényegben a kinyilatkoztatottakat megelőzik, az J. Halévinél épen az alacsonyabb fokra mutat.

Ezen nézetéből kifolyólag az áldozati törvények, melyeket a egtöbben jelentőségre nézve az összes törvények közt a legalacsonyabb helyre állítottak, nála kiváló fontosságot nyernek.

Midőn a próféták a jog és erény gyakorlását magasztalják és ezzel szemben azt mondják, hogy az áldozatok Isten előtt mit sem érnek, nem az áldozatok becsét kicsinyítik. Ezzel csak azt akarják mondani, hogy ha a jogot és erényt, azaz az ész által adott törvényeket nem teljesítjük, úgy az áldozatoknak értelme nem lehet, mert az ész által adott törvények képezik a kinyilatkoztatott törvények alapját. *Ki, mint zsidó, csupán az előbbieket teljesíti, de az utóbbiakat nem, semmi körülmények között nem tett eleget kötelességének.* (II. 48. végén).

Ezen kinyilatkoztatott, vagyis kiválóan isteni törvények megokolásába J. Halévi sem bocsátkozik, mert lehetetlennek tartja, hogy ember azok okát megtalálni képes legyen.

Benne azon irány képviselőjét látjuk, melyet Majmúni a »Tévelygők Utmutatójában« (III. 31.) következőképen jellemez: Vannak, kik rossz néven veszik a törvények észszerű megokolását, mivel azt hiszik: ha minden vallási törvénynek észszerű oka van, azt lehetne hinni, hogy a törvények emberi elmélkedésből és nem isteni kinyilatkoztatásból eredtek.

Ugy látszik, Majmúni szavai egyenesen J. Halévi ellen vannak intézve, mert ez határozottan abban leli a törvények Is-

tentől való származásának legerősebb bizonyítékát, hogy emberi ész és gondolkodás a törvények pontos meghatározásait sem megteremteni, sem megérteni nem képes (II. 56.) Ő nem kutatja e törvények okait, mert ezekkel szemben egyetlen feladatunk az engedelmesség, miként a beteg engedelmeskedik orvosának. (III. 7.) Így látjuk, hogy Ábrahám ősatyánk aggkorában magára vállalta a körülmelés törvényét, melynek J. ha-Levi szerint sem dietetikus, sem egyéb észszerű oka nincs. (II. 48. és I. 115.)

Midőn J. Halévi az áldozati törvényeket fejtegeti (II. 56.) és magyarázza azok rendjének és beosztásának bölcsességét, mely mind nem arra szolgál, hogy Istent táplálja, hanem szükséges azért, hogy Isten bennök kedvet leljen és szelleme a szentélyben honoljon, — szükségesnek tartja magyarázatát ily módon befejezni: »Én távolról sem azt akarom ezzel mondani, hogy az áldozati törvények oka az, melyet itt elmondottam, mert ezek oka bizonyára sokkal csodálatosabb és magasztosabb. A törvény Istentől való, és ki azt teljesíti a nélkül, hogy okát keresi, magasabban áll annál, ki azok után fűrkész és keres.« A III. 11-ben részletesen felsorolja, mely törvények tartoznak az egyes osztályokba.

IV. *Ábraham ibn Ezrá. (1158. év.)*

Az új platonikus filozófia ezen éles eszű, de sokszor a miszticizmus felé hajló követője kiváló előszeretettel foglalkozik a törvények megokolásával. Bibliái kommentárja, melyben a törvények okai jelentékeny helyet foglalnak el, egyuttal arról is tesz tanúságot, hogy kora írásmagyarázatának fontos részét képezte a törvények észszerű megokolása. Számos törvénynél idéz és részben czáfol más zsidó írásmagyarázók és filozofusok által adott okokat; így idéz Száadja és Menachem, de előttünk ismeretlen szerzők műveiből is. Kommentárjában elszórt megjegyzéseket élte végső éveiben »Az Istenfélelem alapja« — Jeszód Móra — czímű héberül irt művében hozza rendszerbe.

A törvények fölosztását illetőleg Száadja fölosztásáról tudomást nem vesz, bár — mint láttuk — annak műveit igen jól ismerte, hanem önállóan és pedig több szempontból osztja fel azokat. Így használja többek között a következő hármas fölosztást: 1. *Alaptörvények*, melyek sem helytől, sem időtől, sem egyéb körülménytől nincsenek függővé téve és melyek már szívünkben élnek a tóra ismerete előtt is; 2. *törvények*, melyek teljesítése

körülményektől függ; 3. törvények, melyek a megemlékeztetésre szolgálnak. Az alaptörvényekre az ész elmélkedése útján, a *tóra kinyilatkoztatása előtt*, rájöttek az emberek; a kinyilatkoztatás által csak ismételve és ez által megerősítve lettek. Ezek közé első sorban a tizparancsolatot számolja Ibn Ezrá, kivéven a *szombat törvényét*.

Még fontosabb a következő felosztás, melyben szerzőnk az összes törvényeket arra való tekintettel osztja három osztályba, a mely módon azokat teljesíteniük kell: 1. Törvények, melyek pusztán a *hivés* által teljesítettek, 2. melyeket *tett* által és 3. melyeket *beszéd* által kell teljesíteniük.

Itt A. Ibn Ezránál lép föl először ezen felosztás, mely ezután általánossá lesz. Ez képezi alapját Ábraham ibn Dáúd és Majmüni fölosztásának, mely a Száadja által használt fölosztást háttérbe szorította, később azzal egyenlő rangnak Moskató Judánál végre azzal egyenlő értelműnek tartatik. (L. kommentárját Kuzari I. 48-hoz.) Nem tehető fel, hogy Ibn Dáúd és Majmüni fölosztása véletlenül találkozik A. Ibn Ezráéval, de az sem valószínű, hogy ezek egyenesen Ibn Ezrától kölcsönözték fölosztásukat.

Legvalószínűbb ezen esetben is a közös forrás föltevése, mely itt is, mint Száadjánál, az arab filozófiában, tovább menve, a görögöknél keresendő.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

(Folytatása következik.)

IRODALOM.

EGY EDDIG ISMERETLEN NÉMET-ZSIDÓ PENTATEUCHUS-FORDÍTÁSRÓL.

A zsidó nép irodalmi termékei között a német-zsidó nyelven írt művek azért érdemelnek különös figyelmet, mert azokat méltán a népies irodalom elnevezése illeti. Ezen irodalom, mely mély szükségnek az eredménye, mely nem annyira az értelmet, mint a kedélyt kívánta kielégíteni, mindenekelőtt a szellemen kicsinyekhez és szegényekhez fordult, a gyermekekhez és a nőkhez. Csak újabb időben tudományos szempontból is foglalkoznak ezen irodalommal. Rájöttek, hogy ezen héber betűvel írt és héber szókkal vegyült nyelvet nem szabad romlott zsargon gyanánt megvetni, hanem benne voltaképen német irodalmi birtokot, német nyelvkincset kell becsülni és figyelemmel kutatni. A német-zsidó irodalom legjobban bizonyítja, mennyire ragaszkodott a zsidó azon országhoz, melyet, ámbár megvetést, gyűlöletet, üldözést talált benne, hazájának tekintett és magáénak vallotta nyelvét, erkölceit, mondáit. Csodálatos jelenség, a középkori zsidóság keblében milyen mértékben gyökerezik meg a német nyelv, német szokás, német monda. E jelenség tanuja a német-zsidó irodalom is, mely korántsem eredeti tartalmu, hanem ott, a hol nem héber forrásokból merített, kora német irodalmának befolyását mutatja. Ezen irodalmat — a mennyiben már most lehet irodalomtörténetileg áttekinteni — tessük első sorban a szentírás és az imakönyv fordításai, szótárak (glossariumok), agádai tartalmu parafrázisok és elmélkedések, vallásos-erkölcsi munkák, a szertartási törvény kompendiumai, továbbá a zsidó- és általános történet köréből vett elbeszélések, polemikus iratok, regények, költemények, tréfás mesék és bohózatos elbeszélések, az ifjuság oktatására szánt iratok az általános ismeretek köréből. *Karpeles* szerint, Geschichte der jüdischen Litteratur, II. 1006, a német-zsidó

irodalom első bizonyossággal kimutatható emlékei a XVI. század elejéből valók, még pedig bibliafordítások; ezeknek létesülésében talán gyanítani szabad a szellemi élet hatását, melynek akkor legkiválóbb német képviselője gyanánt Luther Márton támadt, ki épen bibliafordítása által megteremtette a német irodalmi nyelvet. *Grünbaum* szerint (Jüdisch-deutsche Chrestomathie, 11. l.) a német-zsidó fordítások közül a legrégebb a pentateuchus fordítása, mely Cremonában megjelent 1540-ben és újra kinyomatott Baszelben, 1583-ban. A Mózes öt könyvének fordításán kívül még az öt u. n. megilla és a haftárak fordításait is tartalmazza, még pedig a héber szöveg nélkül.

Azon föltevés, hogy az említett kiadásban a legrégebb német-zsidó bibliafordítást bírjuk, nem tartható többé fenn. Mert alkalmam volt oly fordítással megismerkedni, mely mindenestre még régebb ennél. Egy szünidői utazásomkor ugyanis néhány évvel ezelőtt az osztrák alpesek egy régi klastromát meglátogatván, annak nagybecsű könyvtárát közelebről megnéztem és héber írásu kéziratot találtam, mely Mózes öt könyvének német fordítását tartalmazza. Papír kodex az, 146 folio lapból áll és oldalai két hasábosak. A klastromi hagyomány szerint e kézirat megmerekült a tűzhalálból, melyre más zsidó könyvekkel együtt volt elítélve. Az első boríték belső oldalán szerzetesi írásban ez áll: Pentateuchus Moysi nudus absque punctis scriptus. Tehát héber pontozatlan szövegnek vették a héber írásu kéziratot. A kézirat keletkezési idejét és hazáját behatóbb kutatás föl fogja majd deríteni; itten csak annyit mondhatok, hogy legalább a XV. de talán a XIV. századból valók. Próbául az első lap első hasábját (a Genesis 1. fejt. első 9 versét) teszem itt közzé, a héber betűket híven latinra átírva.

Ei da bischuf got himl un' erda: un' dia erd wass wiasst un' ler un' der geist got schwebt oph vor dia wassir: un' seit got ess sol sein leicht un' ess wass licht: un' sah got dss leicht wen ess wass guit un' scheida der hira zwischm dem liacht un' der vinsstruiss un' ruft got zu dem leicht tag un' zu der vinsstruiss er ruft nacht un' wass oben un' wass morgin tag eni. un' seit der hira ess sol sein sspreitung in zwischm dia wassir un' ess seia sich scheidn zwischn wassir zu wassir: un' bischuf der hira dia sspreitung un' er schiad zwischn dia wassir dss von undn zu der sspreitung un' zwischn dia wassir von oben zu der sspreitung un' ess wass aso: un' ruft got der hira zu der sspreitung himl un' wass oben

un' wass morgin tag dem andrn: un' seit der hira sia soln sich samln dia wassir zu sstt ein un' sol werdn gisehn dia trokniss un' ess wass aso: un' ruft got zu der . . .

Megjegyzendő, hogy itt is, mint a többi régi német-zsidó iratokban — a szók végén néha egy fölösleges s ki nem ejtendő s — az átírásomban a — vehető észre, mintegy néma a, mely későbbben csak az *i*, *ei* és *u* magánhangzókra végződő szóknál tartatott meg. A német e jelölésére kéziratunk vagy ' betűt, vagy pe dig — mint későbbben általánossá lett az ʔ betűt használja.

Gráz.

MÜLLER ALAJOS.

A HITOKTATÁS KÉT SEGÉDKÖNYVE.

A használatban levő hitoktatási tankönyvek között talán a legrövidebb a boldogult *Schwab Löw* főrabbinak most már negyedik kiadásban megjelent művecskéje: Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra. Löw Immanuel, a buzgó szegedi rabbi, méltán adja ki újra meg újra a néhai pesti rabbinak fölvilágosodott és jámbor szelleméről tanuskodó ezen értékes emléket. Ezen segédkönyvecske csak a vallásnak főtételeit fejleszti és a tanulókat, kiknél már némi ismereteket a hittanban föltételez, gondolkodásra, a tanítókat pedig tárgyak nem sablonszerű fölfogására és előadására buzdítja. Azért rövidegsége daczára a magasabb osztályokban haszonnal alkalmazható.

Ugyancsak Szegeden készült és megjelent második kiadásban az ottani zsidó népiskolai tanítótestület közreműködésével egy szintén kis terjedelmű, de igen hasznos segédkönyve a hitoktatásnak. Címe *Meló Hofnájim* («Maroknyi») és tartalma: 465 héber kifejezés, melyek a családban és isteni tiszteletben alkalmaztatnak és melyekhez a tanító a vallásos élet egész körére vonatkozó fejtegetéseit kapcsolhatja. Ezen módszer a hitoktatásban új, és ha a tanító elég gondosan és szakismerettel kezeli, sikeressé válhatik, jóllehet attól kell félni, hogy a héber kifejezések nagyon hamar eltűnnek az emlékezetből, ha az életben és a vallásos gyakorlat által nem szilárdulnak meg a tanulóknál. Van elég oly kifejezés e »maroknyi« szó között, mely nézetem szerint bátran ki maradhatott volna. A ki igen sokat akar markolni, az sok-

szor keveset fog. Az iskolából kilépő tanulók talán soha sem lesznek abban a helyzetben, hogy ezeket a kifejezéseket hallhassák, s még kevésbbé, hogy alkalmazzák. De mindenestre kívánatos, hogy hitoktatóink e segédkönyvecskét minél inkább használják.

Pozsony.

DÁVID GYULA.

VISSZAÉLÉS A DEUTSCH-FÉLE IMAFORDÍTÁSSAL.

Szerény működési körömben a Deutsch Henrik ismeretes kitiünő imakönyv-fordítását használtatom elemi és gimn. osztályokban egyaránt. Az egyes imarészletek fordításánál tanítványaim nemrég arra figyelmeztetnek, hogy nevezetesebb eltérések vannak könyveikben. Több ily kifogásolt fordítású könyvet kezemhez véve, látom, hogy a fordítás a Deutschétől eltér, a héber szöveghez nem hű, magyarsága erőszakolt és stílusa nem ritkán pongyola. Az ily »kétése« könyveket lakásomra vittem és a következőket állapítottam meg. A címztáblája »Izrael könyörgései« felirattal van ellátva, a címlap nemkülönbén régi példányoméval megegyező feliratot visel, szóval a kiállítás a hűségig van utánozva és tisztán állott előttem az, hogy *nem mindennapi csálóval van dolgom*. Nem restelve e »rejtélyel« foglalkozni, végig lapoztam az egész imafordítást és az utolsó lapon kirívó vastag betűkkel e két sort találtam:

J. Rosenberg,

Wien, Malzgasse 2. Thür 9.

Nem czélem e fordításról véleményt adni, míg igenis kötelességül ismerem az iskolászékek előljáróit, hittanárokat és tanítókat, valamint egyeseket e visszaélésre figyelmeztetni. Mert nem arról van szó, hogy egy élelmes kereskedő ily, épen nem tisztességes uton üzletet csinál, mint igenis arról, hogy meg kell akadályoznunk azt, hogy egy elismert író neve alatt az ifjúságnak rossz, magyartalan fordítást ne nyújtsanak. Szenved ez alatt az ifjúság és a fordító nevének reputációja egyaránt. És most hogy megjelent, ezuttal is a Löwy M. E. Fia czég kiadásában a Deutsch Henrik imafordításának immár V-ik kiadása, azt kell képzelnem, hogy *Deutsch Henrik ur e visszaélésről mitsem tud, mert különben nem adatta volna ki ugyanazon kiadóval könyvét, ki jó nevét saját zsebe hasznára s anyagilag megkárosítja*. Különbén ez utóbb mondottak inkább csak feltevésen alapulnak, mert ép úgy lehetséges,

hogy egy szédelő vállalat Löwy M. E. Fia kárára követte el a visszaélést. Valóban szükséges volna, hogy a dolog tisztáztassék. Mert nem lehetetlen, hogy a mi itt Gyöngyösön megesezt, az egyebütt is megtörtént.

Gyöngyös.

VEISZ ADOLF,
gimn. hittanár.

SALOMON IBN GABIROL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

1.

Ha bösz harag nem üzné el,
Nem hajtaná könnyem,
Megáztatná arcomat, hogy
Sarjadzana könnyen;
Könytüm nyugszik pillanatra,
Ha futva kifárad,
S látva a kint, a mely üldi,
Ujra nő, kiárad.

2.

Néma éjjel könnypatakban
Szemem mállik széllyel;
Tán nyugalma't csillagálltig
Kibérel az éjjel?
Ó, ha látnád, mint szememet
Fátyol mögött látod:
Sűrű fátyol, sötét hályog
Mögött búsan jár ott.

3.

Ha a bajnal légy fuvalma
Kinom el nem zárja,
Könnyeimben úszhat társam,
Oly nagy volna árja.
Sirasd, sirasd, ó barátom,
A balsorsot ebben,
S ne sirasd az ifjúságot,
A mely tovalebben.

4.

Ifjú napok . . . Azt himém, hogy
Gyöngyből lettek vájva,
És gyémántból és rubinból
S píróból lettek vágva!
De jaj, sötét most a nap is,
Nem ismerjük, éj-e?
Ám azelőtt az éjnek is
Femragyogott fénye.

5.

Bűbajommal, sóhajommal
Társaimhoz mentem,
S ha e sóhaj hegyet érint,
Kitépi azt menten.
S ök kelyhükkel barátjukat
Megölnék im sorban,
Öntek, isznak szőlővért: vagy
Nines tán vész a borban?

6.

Vagy tán belé égi lelket
Öntöttek ök fújva?
S lángol szívem ámbra, mirrha
Mámoriba fulva?
Mi az? Mi bán't? Mi bánthatta
Szívem, hogy azt mondja,
Hogy kába, ki szeretkezik
S hogy hitóság gondja?

7.

Lám, más előtt mosolygnak a
Szerelmesek, s ó jaj,
Ott lakukban, ott magukban
Sirás hallszik, sóhaj.
Jaj, ha látom, hogy a szép nap
Hajol a vak éjhez,
Látom a lány arczát, mint jó
Homály ott a fényhez.

8.

Pusztítmak ök mégis, s árát
Én adom meg ennek:
Jönnek, isznak, ölnék, s ha vért
Láttak, tovamennek.
Mindnek arca megváltozott,
Pír ragyog a képen,
De halvány lesz biborszínük,
Mégsem marad épen.

9.

Barátodnak lelke elszáll,
Mihelyt tovalebben
Mámoritó ábrád lelke,
S nincs több erő ebben.
Hej, társimnak háza vészhely,
Megöl, megöl töre,
S rám, hívedre, kardod kinja,
Vad fájdalma dőle.

10.

Az alkonyinak, éjnek szélét
Meggfesti e vérral,
S vére pirja a pirkadó
Regghajnalig ér el.
Küldi szívért, hő szentélyét,
Mely csak veled érez,
És követe bús keserve —
Hej, de mit is ér ez?

11.

Mit, hogy szarva, mint a Révéd
Hosszú, s erős éle?
Hogy a Gönczült s Fiastyúkot
Is fellöki véle?
Csöndes éjjel néma betük
Csoportjuk az égen,
S lenn a földnek alakjai
Elmosódtak régen.

12.

Úgy látja az ember szeme,
Hogy a csillag képe
Kapuja a mennynek: ám nem
Nyílik az az égbe —
Hanem díszkert, földi virány
A derült menny éjjel,
És virága csillag, s télen
Is virul az kéjjel.

13.

Ott felülről arany sugar,
Kristály ragyog mindbe,
Kéksománzos, fehér márvány
Alapzatra hintve.
Mindannyian egybejönnek,
Csoportokba gyűlnek,
Súgnak némán titokzatos
Szót a süket fülnek.

14.

Istent dallják, s szent esodít
A nagy ember-ármak
Úgy hirdetik ösvényükről,
Amelyeken járnak.
Kezdetüktől fogva végig
Folyton, amíg élnek,
Megtartják ők Isten szavát,
Attól el nem térnek.

15.

Mert tisztjük, hogy a lényeket
Megőrizzék épen,
S őrt is állnak, míg elülnek,
Lemerülnek szépen.
Jól figyelve, jól ügyelve
Érzem, csak azt mondja,
Hogy a világ tág legelő,
S hogy a lények csorda.

16.

Köztük büszke, nagyratartó,
Göögös lelkek vannak;
S van, akinek vágya csekély,
S mégis örül annak...
Szívem vágyát, Végzet, mikor
Fogod már megtenni?
Emlékedből annak meddig
Kell feledve lenni?

17.

Hogy ismeré eróm vészed
Szorongató átka,
Hogy reám dől, támaszkodik,
Bennem szírtjét látva?
Ó jaj, meddig tanítsalak,
Eszed még most sincsen?
Hogy megnyíljék szemed, fényem
Reád meddig hintsem?

18.

Küzdve bolyongj, ha feleselsz,
Légy te néma, néma,
Szirtes hegyed sziklaűsése
Törpüljön el még ma.
Még a disztől elfordulnod
S a dalt hagynod kéne,
Míg beborul, elsütéitől
Derült egéd fénye!

19.

Tán a sorssal kiüzni eszem
Elálljon ma mégis?
Nincsen békém, nincsen nyugtom,
Szívem forr, fő, ég is.
Jaj a néped, büszke néped
Könnyen bán a dallal,
S azt hiszi, hogy ott vízében
Úszhatik a hallal.

20.

Ám a harcznak vésses napján
Botlik, inog lépte,
Fut, s e beteg, kóros serget
Tüske szúrta, tépte.
Ha más vádad nincs, mint az ész,
Tátva lehet szájuk,
Hajthatatlan gyűlölködnek,
Mitem adok rájuk.

21.

De meddig fog még hívságnak
Élni e sok kába?
Nem hódolnak. Merre fut majd
E döréknak lába?
Órizkedjem talán tőlük?
Bezárjam ez ajkat,
Ha e kutyák nem harapós
Serge vonit, jajgat?

(Eredetije: Siré Selomé és Ginzé Oxford.)

Budapest.

22.

Kipróbálva hull az ember:
Galamb s holló hajdan
Elbocsátva mutatták meg,
Mit érnek a bajban? ¹⁾
Ember, ember, mit használ, ha
Szólsz a mindenségnek:
Ne forogjon, ne mozduljon
Csillaga az égnek?

23.

El nem állok, míg beválok,
S dalomat bevájom
A lét szíve táblájába,
Hogy az el ne máljon...
Nézd csak ember, nézd felhőit,
Ostorozza szél azt,
Biz nem enged, el nem gyöngül,
Neki bármint kél az.

24.

Nézd a napnak szinpompáját,
E tiündöklő pályát;
Nézd, lehajtja az emberhez
Ékességét, báját.
Egykép esodás mindakettő,
S ép ilyenek velem
Ót, Sámuel, Tochu fiát,
S az én Sámuelém. ²⁾

KECSKEMÉTI LIPÓT.

LORD BYRON HÉBER DALAI.

III.

Oh, virulva értél véget...

Oh, virulva értél véget —
Nehéz sírdomb nem nyom téged;
Pázsitodon majd rózsza hajt
Nyíló szírmot, korai fajt,
S a cziprus árnya rád sohajt, lenget.

¹⁾ A kép Noé történetéből van véve, a ki kibocsátott egy galambot és hollót: amaz visszatért, emez nem.

²⁾ Sámuel, Tochu fia: Sámuel próféta, míg a költő, Sámuele: Sámuel Hannágid, Gabirol pártfogója és barátja.

S hol csörgve hajt zsongó morajt
A kék folyam, méla fővel
A Bánat majd elmereng rajt'
S andalogva mélyen sóhajt,
Tünődik és halkan lépdél —
Bohó! a holt nem ébred arra fel!

Hagyd el, hidd el, könyeiddel
Nem használj; nem hall a halál!
Vajjon ezzel vigaszt ki lel?
Enyhülést mely gyászost talál?
Te, ki beszélsz feledésről
Arcozod, szemed bús a könyvtől.

Saul.

Te, ki holtat varázsolsz fel,
Idézd fel a profétát —
»Kelj sírodból, kelj Sámuel!
Ime király, lásd tehát!«

Kinyílt a föld, s a ködgomoly között
Ott álla ő, a sírba költözött.
A szem merev — fagyos halál ül ott —
Az ér üres s a kéz leszáradtot;
S ragyogva puszta csonttagokkal áll
Fehéren, épp miként a zord halál.
Az ajk nyugodt, de mint a síri szél
A hült kebelbe' tompa hangja kél.
Saul földre hull, miként a tölgy kidől
Lesújtva mennykövek ütésitől. —

»Álmaimban ki zavartat?
Ki idézi fel a holtat?
Te vagy az, oh király? Im,
Vértelen hült tagjaim
Nézd meg, nézd meg, mert holnap
Téged is a halál kap.
Holnap ilyen léssz magad
Holnap ilyen lesz fiad,
Élj hát addig — de akkor
Együtt leszünk agyag, por,
Egész fajod magaddal
Nyíl, kard által mind kihál,
S a szivedet is saját
Karod, kardod szúrja át.
Apa — fia — porba dül
Saul családja trón nélkül.

Minden csak hiúság . . .

Ifjú, ép, bölcs valék egykor,	Elszámolni nem is lehet
Hír, hatalom volt velem;	Emlékeim napjait:
Gyöngyös, bíbor, megannyi bor,	Mit a föld ad, és az élet,
És enyelgő szerelem.	Az életre mint csábít.
Szép szemekben gyönyörködött	Egy nap se' mult, egy óra se'
Hevült lellem és szívem,	Keserítlen örömmel;
Mi szép földi javak között,	Hatalmannak minden dísze
Meg volt nekem bőviben.	Keservem nem fődé el.

A kigyót még bűvszerekkel
Ártatlanná tesszük mi:
De azt, mely a szívben fészkel,
Oh, ki tudná elűzni?
Nem hajt az bölcs szavakra sem,
Még zene sem csalja el;
Örökké szúr, mar mérgesen,
S a léleknek tűrni kell.

Ha majd kihült e sártömeg . . .

Ha majd kihült e sártömeg,	A teremtés előtt is még
Ah! hová lesz lelkünk akkor?	Ott lengett az űr közepett,
Nem veszhet el, nem halhat meg,	S a mint az ég teremtetétk
Csak itt marad a puszta por.	Nyomába a szelleme lépett.
Követi majd a csillagát,	A jövő bár ront, vagy alkot,
S bolyong egy-egy bolygó után?	Mindenre fényt, sugárt hint ez,
Vagy a légi nagy úron át	Míg az örök napvilágot
Mindent látva fog lengni tán?	Homály éri, s fénye kivesz.

Határtalan, mindent betölt
Mint látatlan, örök eszme;
Amit fölött az ég, a föld,
Mind, mind látja az ő szeme.
Mit az emlék enyészőleg
Lettint évek során mutat,
Tisztán látja azt a lélek
Mind, mi volt, az egész multat.

Budapest.

Sem gyűlölet, sem félelem —
Nem szeret az, nem reményel;
Korunk itt lenn észrevétlen
Repül: azé nem múlik el.
Tova, tova, névtelenül
És örökké szerteszté száll;
Repül, repül szárnyak nélkül
Feledve, mi volt a halál.

IGALI IZIDOR.

TÁRSADALOM.

Magyar-zsidó közmivelődési egyesület.

Ha igaz az, hogy a létért való küzdelemben, mely egyaránt nyilatkozik a társadalom fejlődés minden szakában, csak azon fakok őrizhetik meg az életre való képességüket, melyek a körülményekhez alkalmazkodni tudnak, úgy a zsidóság több ezeréves fejlődése folyamában bebizonyítja, hogy az emberiség életrevaló elemei közé tartozik. Csodálatos képessége az asszimilációra, mely azonban sajátos szellemi alkatát sértetlenül hagyta, lehetővé teszi, hogy a legkülönbféle nemzetestek hasznos elemévé váljék; s ezen tehetségét mi sem múlja felül, mint azon készség és belátás, melylyel e faj fejlődésének feltételeit felismerte. Ma már ép ezen tulajdonságok folytán köztudatba ment át felekezetünknel, hogy a zsidóság jövőjét csak úgy biztosíthatja, ha mint nemzet létezni megszűnik s magát mindenütt az uralkodó nemzetiséggel azonosítja.

Az asszimiláció munkája sehol nagyobb reményekre fel nem jogosít, mint hazánkban. Még nincs husz éve, hogy a magyar törvényhozás a zsidók egyenjogusítását kimondta, s túlnyomó többségük már magyar, egy részük pedig — s ezt talán még az antisemiták sem fogják tagadni — a magyar középosztály egyik legegészségesebb, legmíveltebb s legmunkásabb elemét képezi. Ha a kultúra munkája egyes vidékeken és osztályoknál ily gyorsan előre nem haladt, annak oka nem magában a zsidóságban, mely ebbeli igyekezetének folyton fényes bizonyítékait adja, de a viszonyok hatalmában keresendő. Századok bűneit és mulasztásait rövid néhány évtized helyre nem hozhatja. Az ezredéves elnyomás hatását csak a szabadság huzamossága fogja ellensúlyozhatni; s ezért, habár úgy véljük, hogy a fejlődés törvényszerinti menetét erőszakolni nem lehet, őszinte örömmel üdvözöljük a kezdeményezést, mely ez irányban megindult, s mely különösen Löw Immú-

nel ur jeles cikkében nyilatkozik. (L. Magyar-Zsidó Szemle 1887. II. 88. l.)

A zsidóság műveltebb és haladottabb része ne feledkezzeik meg arról, hogy sáfárkodásáért a nemzetnek be kell számolnia! Ne feledkezzeik meg arról, hogy szegényebb és tudatlanabb hit-sorsosai iránt kötelességei vannak, ha mindjárt a hibáért és bajokért, melyek az elmaradottabb résznél léteznek, ő maga nem is felelős. Üdvös hatás e téren csakis a zsidóság országos szervekedése által érhető el. Egy »Magyar-zsidó kultúregyesület« a helyzet legégetőbb követelményei közé tartozik.

De egy ily egyesület létrehozása jelentékeny, bár nem leghözzehetetlen akadályokkal jár. Megtalálni a kellő létgaranciákat nem könnyű dolog, s ha az egyesület nem egészséges alapon indul meg, úgy féltő, hogy a nehéz feladattal megküzdhetni nem fog. Pedig minden hazafias magyar zsidó el fogja ismerni, hogy a magyar zsidók művelését osztrák egyesületre bizonni nem tartoznék a tapintatos lépések közé. Mindig lehet attól tartani, hogy az osztrák alliance német és nem magyar hazafiakat nevelne, s hogy a kultúrával nem járna együtt a hazafias szellem is. S ha valaki e véleményben nem osztoznék, tanuljon ellenségeitől, tekintsen körül s figyelje meg a hatást, melyet a bécsi alliance beavatkozásának pusztá híre az antisemita sajtóban és közönségnél okozott. Ellenségeink tudják, hogyan kell ellenünk fegyvereket kovácsolni. Meg vagyok róla győződve, hogy a hazafias zsidóság minden közönséget ily irányban vissza fog utasítani. Nem kívánjuk azt, hogy az osztrák alliance itt fiókot állítson, hogy Magyarországra is kiterjessze működését.

Löw ur ezen állítás igazságát maga is elismeri, s épen ez okból »a bécsi központtal egyenlő rangú vezérő bizottságot« kíván létesíteni Budapesten. Azonban — szerény véleményem szerint — ezen tervzet sem megfelelő. Valóban nem látom át, miért kell a magyar zsidóságnak az osztrák alliance-szal szövetkeznie. Nemzeties intézménynek csak úgy van jövője, ha igazán nemzeties alaplól táplálkozik. A magyar zsidóságban megvan úgy az anyagi, mint a szellemi erő egy ily egyesület létesítéséhez; csak akarnia kell. Nem szabad magunkat függővé tennünk oly iránytól, mely a miénkkel össze nem vág; nem kell a kapesok és láncok számát szaporítanunk, ne akarjuk a harmóniát előre is lehetetlenné tenni. Magyar-zsidó kultúregyletnek *kizárólag* a magyar zsidók kö-

réből szabad kiindulnia. Az egyesület úgyszólván rendkívüli akadályokkal kénytelen megküzdeni; összeegyeztetni az új-kor szellemét a mult hagyományaival, összehangot létesíteni a divergáló tényezők között, a legsúlyosabb feladatok közé tartozik, melyeket szükség-telen még egy »közösügyes« adminisztrációval szaporítani.

Másrészt helyesen emeli ki Löw ur, hogy a mozgalom vezetését oly férfiaknak kell kezökbe venniök, kiknek már személye is garancia. El sorok írója nem kételkedik abban, hogy a zsidóság vezérei, szellemi és anyagi téren, hajlandók a mozgalomhoz csatlakozni, de szintoly bizonyosnak tartja, hogy maguktól a kezdeményezésre vállalkozni nem fognak. Ifju erőknök kell a mozgalom első irányását intézniök, kik a lelkesedés tiszta tüztől, az élet salakja által még meg nem hamisított idealizmustól vezetette, az első kezdeményezés munkáját magukra vállalják. Erre legalkalmas a *zsidó egyetemi ifjuság*, mely kötelessége hű teljesítésétől és a felvilágosodottság mellett is faja szeretetétől át van hatva s mely sokoldalú ismeretségeinél fogva a mozgalom terjesztésére is legalkalmasabb. Örömmel regisztrálható tehát, hogy a zsidó egyetemi ifjuság a mozgalom intézését lelkesülten kezébe ragadta, hogy annak terjesztése után a vezérletet hivatott kezébe tegye te. Ez nem csak joga, ez erkölcsi kötelessége!

Budapest.

HAJDU LÁSZLÓ.

A zsidó egyetemi ifjuság köréből.

Tekintetes szerkesztőség! Hazai zsidóságunk már régóta érzi vágyát, mondhatjuk égető szükségét egy oly egyesület létesítésének, mely egyesítve felekezetünk összes erkölcsi és anyagi erejét, hivatva volna egyrészt felekezetünk, másrészt szeretett hazánk javára munkálodni. Az ez irányban egy ízben már megindult kezdeményezés elszakadt fonalát a legutóbbi napokban a budapesti egyetem zsidó hitü polgárai teljes lelkesedéssel vették kezükbe és minden tőlük telhetőt meg fognak tenni, hogy egy »Magyar-zsidó Kulturegyesület« eszméje mielőbb megvalósuljon. Márczius hó 6-án mintegy 50 egyetemi polgár bizalmas magántanácskozást tartott ez ügyben, s ezt már márczius hó 12-én vagy 200 egyetemi hallgató jelenlétében lefolyt nyilvánosabb természetű értekezlet követte, melyen az ifjuság szónokai

kifejtették, mily teendők várnak a magyar zsidóságra a mai beteges társadalmi áramlat közepette, mint kell az ellene szórt rágal-makat elnémítani, *egyetértést, szilárdtságot és nemzeti szellemet önt-ven ügy felekezeti mint általános kulturális törekvéseibe*. Az egyetemi polgárság határozatilag kimondá, hogy egy tisztán magyar nemzeti alapra helyezkedő, az internacionális színezettől teljesen szabad és minden ízében független »*magyar-zsidó közművelődési egyesület*« létesítését forrón óhajtja és egyttal bizottságot is küldött ki a maga kebeléből és felhatalmazta ezt, hogy az eszme terjesztése és megvalósítása érdekében legjobb belátása szerint járjon el. Kimondották egyttal azt is, hogy az ifjuság csak a kezdeményezés és népszerűsítés feladatát vállalja magára és reméli, hogy ez irányban kifejtendő működésének eredményre vezetése esetén a zsidóság tekintélyesebbjei veszik kezébe, helyesebben, hogy azt az *egész magyar zsidóság* fogja megalkotni.

A kiküldött bizottság haladéki nélkül megkezdte az elő-munkálatokat. Képviselve van benne nemcsak a tudomány-egyetem minden fakultása, hanem a rabbi-szeminárium és a műegyetem is. Csöndben, a szokásos hírlapi reklámdob zaját igénybe nem véve, komoly megfontolással páros lelkesedéssel dolgozunk a szent ügyért. Fölkerestük felekezetünk több büszkeségét, és mindenütt csak buzdító és dicséző szavakat hallottunk. Különösen azért is örülök — mondá felekezetünk egyik vezérfőfia — mert azt hittem, hogy a mai fiatalság már teljesen közönyös hitfeleke-te ügyei irányában, és ime az egyetemi ifjuság fényesen megczáfolja e vádat! — Ismétlem: komoly megfontolással, de oly buzgósággal dolgozunk, hogy már rövid idő múlva határozott és örvendetes eredménnyel fogunk a nyilvánosság elé lépni, és megmutatjuk, hogy *jó zsidók és jó magyarok* vagyunk, s hogy milyen szépen fér össze e kettő.

Az ifjusági bizottság egyelőre is még részletes program-mot nem adhat, a következő pontban határozta meg törekvései irányát:

»A »magyar-zsidó közművelődési egyesület« célja a magyar kulturát terjesztetni a zsidók közt az egyház, iskola és minden egyéb társadalmi összeműködés útján.«

Míg tehát egyrésztől a *magyar nyelv és a műveltség* bástyája lesz, másrészt e kettőt a zsidó egyház és a zsidó iskola útján terjesztvén, áldásos hatással lesz felekezeti életünk szilárdítására és

a valláserkölcök terjesztésére. Segíteni és alapítani fog iskolákat és kisedővókat a szegényebb és hátrább maradt községekben, és lehetővé akarja tenni, hogy egyes eklézsiák művelt magyar rabbiakat tarthassanak; vándor-hitszónokokat küld majd országszerte, úgy a mint azt főt. Hochmuth Ábrahám ur óhajtja (M.-Zs.-Szemle 1888. évi márcziusi szám). Ezek lesznek tevékenységének főbb eszközei. Párhuzamosan fog működni a már fennálló kulturegyesületekkel, ki fogja ezeket egészíteni, mert bár országos természetű lesz, mégis leginkább az észak-keleti megyékben várnak reá nagy feladatok. Új forrásait fogja megnyitni az áldozatra készségnek azoknál, a kik kulturális czélokért csak felekezeti keretben szeretnek áldozni, gyógyítani fogja a nemzeti kultúra azon sebeit, melyek csakis a felekezeti kereten belül vehetők észre és ápolhatók.

Engedje meg a tek. szerkesztőség, hogy a bizottság nevében köszönetet mondjak azon szíveségért, melylyel a Magyar-Zsidó-Szemle erkölcsi támogatását az ügy érdekében följajánlani kegyes volt.

BERÉNYI SÁNDOR.

Hochmuth Ábrahám indítványja.

Tekintetes szerkesztőség! Becses folyóirata hasábjain főtisztelendő Hochmuth főrabbi ur ékes tollából egy cikk jelent meg, mely ránk zsidókra oly messzeható következményekkel lehet, hogy lehetetlen, kinek csak ceppp érzéke van saját hitsorsosai szellemi haladása iránt, hogy az ama cikkben kifejtett eszme megvalósításához hozzá ne járuljon.

Ezen kötelességérzet unszolt e néhány sor megírására; hátha sikerül a tervet kiviteléhez — ha csak egy lépéssel is — közelebb vinnem?

Főtisztelendő Hochmuth ur kartársaihoz és a tanítószághoz fordul, hogy felekezetünk minden egyes tagját szent ügyének megnyerjék. Nem is kételkedem, hogy hazánk fenkölt gondolkozásu papjai és tanítói ne sietnének a kibontott zászlót követni, ők bizonyára megteszik az első lépéseket. Én azért bátorodom ez ügyhöz hozzászólni, hogy a kitűnő és nagyszabásu terv keresztülvitelét egy praktikus indítvánnyal, hogy úgy mondjam, megkönnyítsem.

Azon 5—5 kr. ugyanis, mely minden egyén után rábeszélés útján volna beszedendő, a hitk. adó kivetése alkalmával kivette állandóan biztosítható.

Részemről bizonyosnak tartom, hogy a zsidó községek legnagyobb részét meg lehetne e javaslatnak nyerni — még a vagyontalan kis falusi községeket is, annyival is inkább, mint hogy ezek éreznék első sorban a nagy országos egyesület jótékonyágát.

Y.

*

Szászváros, 1887. márczius 16.

Főtisztelendő Hochmuth Ábrahám urnak Veszprémben. ¹⁾

Olvastam a M. Zs. Sz. utolsó füzetében főtiszt. Ur gyönyörű cikkét, mely számos vidéki község szomorú helyzetét oly híven észleli, s bátor vagyok Főtisztelendőséggel a következőket közölni.

Én hat év óta előljárója vagyok az itteni községnek, mely 35 tagból és 18 helységet magába foglaló kerületből, összesen 14 taggal, áll. 3—4 tagot kivéve, szegény emberek vagyunk, kik a község jöletéért áldozatot nem tehetünk és alig-alig fizethetjük a metszőt s egy másik hivatalnokot, ki előimádkozó, anyakönyvvezető és vallástanító egy személyben. Hogy ez utolsó mily módon felel meg hivatásának, azt Főtisztelendőség a következőkből ítélheti meg.

Nekünk itt helyben 8 osztályu református gimnáziumunk és 6 osztályu állami leányiskolánk van, a hol gyermekeink — 34 fiú és 26 leány — tanulnak. A törvényesen előírt hittani órák ott egy külön szobában adatnak, azonban ez oktatás csak a zsidók értelmére szorítkozik: hébert nem tanulnak, imádkozás, fordításnak semmi nyoma. Többszöri felszólalásra a tanító azt válaszolta, hogy a nevezett tárgyakban csak akkor ad majd oktatást, ha azt neki — mint privát tanítást — külön megfizetik. Ehhez azonban a gyermekeknek nincs idejük, sem a szülőknek kedvük, s innen van, hogy gyermekeink egyetlen szót sem tudnak héberül, még a legszükségesebb imákat, a szokásos áldás-mondásokat sem, egyáltalán semmit. Innen van, hogy minden évben, sőt minden félévben más tanítót kell vennünk, a ki a rendes fizetésen felül még az utazás költségeibe is kerül s fájdalom, mindig csak rosszabb tanítóra akadunk, jobbra soha sem. Így multak már el esztendőnk s az egész környék gyermekei úgy nőnek föl, hogy minden becsü-

¹⁾ E levelet Hochmuth ur engedelméből közöljük.

letes zsidónak vérezik a szíve, ha mindezt elgondolja. Én pedig esküszöm önnek, Rabbi Ur, hogy nem tudok tisztába jönni lelkiismeretemmel: hogy az én vezetésem alatt nő fel egy nemzedék, mely engem ártatlanul fog megátkozni. Mert hogy e viszonyok kész szerencsétlenség ép úgy az illetőkre, mint drága vallásunkra, melynek annyi ezer martir áldozta föl hajdan életét, azt világosan belátom, de hiába, képtelen vagyok e viszonyokon változtatni.

Ha ehhez, mélyen tisztelt Rabbi Ur, hozzá veszi még, hogy itt, valamint nagyrészt az egész megyében szombatra esik a hetivásár, melyre mi zsidók mindannyian rászorultunk, úgy hogy egész életünkön keresztül a szombat megszenteltetésére vagyunk kárhozhatóak — ha hozzáveszi továbbá, hogy egy ünnepnaptól a másikig templomba nem járunk, hogy szent tóratekerceink kibontatlanul maradnak a frigyszekrényben: úgy elképzelheti, micsoda zsidó érzés s micsoda zsidó érzék uralkodik itt nálunk. Tizenöt éve vagyok itt s ennyi idő alatt még egyetlen egyszer sem élveztem a jótékonyságot, hogy itt valaki az Isten igéjét hirdette s magyarázta volna. Az igazán jámbor férfi elkerül bennünket — de csavargók és istenkáromlók igenis ellátogatnak hozzánk, nem hogy a zsidó érzést ébreszszék, hanem hogy a saját önző érdekeiket előmozdítsák. Mi magunk, a kik pedig még láttunk más és nagyobb hitközségeket, már egészen elmerültünk a bűn posványában: milyenek lesznek gyermekeink, ha ők foglalják majd el helyünket, hogyan fogják ők a községet és a kultuszt vinni, ha általában nem tudnak még imádkozni sem?

Templomunkról csak annyit írhatok, hogy az nem egyéb pár ülésel felszerelt lakóhelyiségnél, mely a nagy-ünnep alatt a híveket mind be sem fogadhatja, azonfölül pedig a legnagyobb mértékben egészségrontó. Az imák előadásáról, az isteni tisztelet egész rendjéről alig bírok hű képet festeni; csak arról biztosíthatom igen tisztelt Rabbi Ur, hogy minden igaz zsidónak, e dolgok láttára, könybe lábadna a szeme.

Ezekből megértheti főtiszt. Ur, mily nagy hatást tett rám ezikke, melyről úgy vagyok meggyőződve, hogy azt a jó Isten adta elméjébe, hogy a nagy terv megvalósítása által szűnjék már végreválahára a vidéki kis községek végtelen nyomora. Ezeren, de hiszem, egész nemzedékek fogják ezért Rabbi urat áldani...

Maradtam stb.

REISZ ALBERT.

A kivételes helyzet.

A recipiált vagy a törvénybe bevett és a törvényesen elismert ugyan, de be nem vett vagy nem recipiált vallásfelekezet közötti kivétel különbség nem csak a hazánkban élő házasságjog terén, de más egyéb, az egyes felekezetek érdekkörébe eső kérdések felmerülésénél is tarkábbnál tarkább jelenségeket hoz napfényre. Így péld. ha valaki az egyik keresztény felekezetből ki, és a másikba áttérni szándékozik, köteles felekezete papjánál kitérési szándékát legalább kétszer bejelenteni, s csak az egyházi hivataltól, melyből kilép, nyert elbocsátási bizonyítvány alapján vétehetik föl az új egyház kebelébe. A zsidó vallásból kitérni szándékozóknak már legelső kopogtatásra is megnyílnak az új üdvösség kapui. A zsidó renegátjelölt föl van oldva a papjától és egyházától való bucsúzás könyfcasáró aktusától, a keresztény pap, aki a megtértnek nem örül annyira, mint száz igazhívőnek, legfeljebb illemből vagy izr. tisztvárosa iránti tiszteletből és barátságából (mint e sorok íróján is már megesezt) küldi az áttérendőt elbocsátatás végett papjához, de az elbocsátási okirat hiánya nem képez akadályt az új üdvösség megnyerésére. Hogy a keresztény hitre áttért zsidónót a keresztény pap össze fogja-e adni egy kereszténynyel, ha amannak előbbi házassága törvényszékiel föl nem oldatott, a mint főt. kollegám Fischer Mihály (a M. Zsidó-Szemle 160. l.) föltenni látszik, kötvé hiszszük, miután az ország törvénye előtt a bevett felekezetek is meghajolni kötelesek, de más és felette fontos kérdés az, ha vajjon a jámbor zsidó férjnek segédkezet nyújt-e a törvényszék ahhoz, hogy a hitéhez hűtlenné lett hitvestárs a hittörvény értelmében arra szoríttassék, hogy a *szertartásos* valólevelet elfogadjja? Mert igaz ugyan, hogy Ebenha-ezer 1. §-ának 10. pontja értelmében Isserls Mózes rabbi szerint egynémelyek megengedik ily esetben a férjnek az újabb

megházasodást közvetlen elválási aktus nélkül is, (I. Noda Bije-hudát II, 92 is), azonban ugyancsak Eben-ha-ezer 114. §. 1. pontja, továbbá 154. §. 1. és 140. §. 5. (Rema), valamint Tur Eben haezer 1. §-ának — R. József Karo értelmezése szerint — értelmében az újabb házasságkötést meg kell hogy előzze az áttért hitvestárostól való szertartásos elválási aktus.

Nagy-Becskerek.

KLEIN MÓR.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tek. szerkesztőség! Anyakönyvi ügyekben oly készséggel nyújtott felvilágosításait nem tudjuk eléggé meghálálni. Általuk nem egy kétes kérdés lett már megoldva s nem egy anyakönyvvezető visszatartva törvénytelen vagy helytelen eljárástól, mert a törvények és rendeletek nem nyújtanak mindenben kellő felvilágosítást s a tkts. szerkesztőségnek kiváló érdeme lesz e fölötté fontos ügy tisztázása és rendezése.

Most újból bátorkodom felvilágosítást kérni következő kérdésben:

Az ismert kancelláriai rendelet 1. §-a a házassági akadályokat sorolja fel, de nem említi azok között azt, hogy a gyermektelen özvegy chalicza nélkül házasságra nem léphet. De említi azt, hogy férjének fel- vagy lemenő rokonával stb. egybekelni nincs joga.

Az állami törvények értelmében akadály-e tehát a chalicza elmaradása vagy nem? S a kevésbé skrupulozus rabbi vagy rabbi-helyettes előtt chalicza nélkül kötött házasság érvényes-e vagy nem? Kiváló tisztelettel stb.

Facset.

LÖVY IZIDOR.

Válasz:

Állami törvényeink a chaliczát egyáltalán nem ismerik; megadása vagy elmaradása tehát *állami törvényeink* szempontjából egyformán irrelevans.

*

Tekintetes szerkesztőség! Meg lévén győződve, hogy a Szemle olvasóinak felmerülő kételyek vagy tájékoztatlanságok

hitközségi ügyek, kivált az anyakönyvvezetés körül, a tek. szerkesztőség ugyancsak e lapok útján a legnagyobb előzékenység- és készséggel felvilágosítást vagy utbaigazítást ad, én is ez irányban esedezni bátorkodom, és pedig két pontban:

1. Az alkalmazott rabbi-helyettes mint anyakönyvvezetőnek állása véglegesített marad-e még akkor is, ha az illető hitközs. idővel rabbit választana, s hogy a neki szerződésileg biztosított fixumjában és egyéb illetményeiben csorbát nem szenvedhet-e? A miniszteri rendelet ezt kellőleg meg nem világítja — úgy hiszem interpretálásra szorul.

2. Minthogy egynémely hitközség — a mi különben a közzétett pályázatokból kiténik — az anyakönyvvezetést más funkcióval egybeköti vagy azoktól feltételezi, de a díjazást mégis mintegy parcellálként találja jónak kilátásba helyezni, azaz bizonyos összeget a kántori, metszői stöbbi teendőikért, a fizetés kisebb részét pedig az anyakönyvelésért stipulálja: kérdem, összefér-e a községek e számító eljárása a miniszt. rendelettel, mely nemcsak állást, hanem javadalmakat is biztosít az alkalmazottaknak? Maradtam stb.

Oroszáza.

FRIEDMANN ADOLF.

Válasz:

Ad 1. Minthogy a rabbi-helyettes, ha a kerület rabbit választ, ennek az anyakönyveket átadni köteles, az anyakönyvi szabályrendelet 7. §-nak kedvezményében anyakönyvvezetői minőségének megszüntetésével többé nem részesül.

Ad 2. A hitközség egyáltalán nem avatkozik az anyakönyvvezető és a kerület közti viszony megállapításába, következésképp a fizetés megállapításába sem.

*

Ha valahol, bizonyára az újabban rendezett zsidó anyakönyvvezetésre áll az általánosan ismert szabály: »A gyakorlat több az elméletnél.« Mert az ebbeli törvények és rendeletek minden alapos tanulmányozása daczára is lépten-nyomon megakadunk. Nem segíthet itt a kombináció, hanem esetről esetre a hivatott körökhöz tanácsért kell folyamodnunk. Hogy azonban nem csak a folyamodó maga, hanem az anyakönyvvezetők egész összesege is, ezen utasítások hasznát vehesse, a Magyar-Zsidó Szemle tek.

szerkesztőségének azon készségeért, a melylyel ezeket b. folyóírá-
tában rendesen köztudomásra hozza, őszinte hálával tartozunk.

Némely szülők régen elküvetett hanyagsága folytán kény-
telen voltam egy pótanyakönyv nyitására a hatósághoz for-
dulni. E kérvényemre az alispán útján a magas miniszteriumi
határozat e napokban érkezett le. — Ez nekem szól ugyan, de
minthogy fontos tartalmánál fogva a dokumentum közérdekkel
bir, reméllem, hogy a tek. szerkesztőség annak hű közlésére b.
folyóiratában egy kis tért fog engedni.

647/1887. R. T. losonezi izr. anyakönyvvezetőnek losonezi járási
őszolgabíró által hivatalomhoz érkezett s általam a nagyméltóságu val-
lás és közoktatásügyi m. k. ministeriumhoz felterjesztett folyamodására
leérkezett 37568/1886. és ennek folytán lett felterjesztésemre hozott
46278. számú vallás és közoktatásügyi m. k. ministeri rendeletek alap-
ján az izraeliták pótanyakönyvveltetésére vonatkozólag következőket
rendelem.

A magas miniszteri rendeletek folytán eszközözendő pótanyakönyv-
veltetésnél a születési körülmények a rendes anyakönyv következő sor-
számába jegyeztessenek fel és pedig mindenkor hivatkozással a nagymél-
tóságu minister umak a feljegyzést meghagyó rendeletének kelte és szá-
mára, annak kitüntetése mellett a jegyzet rovatban, hogy a bejegyzés
utólagosan történt; a könnyebb kezelés czéljából a 46278/86. számú
hivatkozott ministeri rendelet folytán megengedhető, hogy a megállapí-
tott születési év anyakönyvének küllapjára is feljegyezhető legyen azon
körülmény, hogy a pótanyakönyvveltetés mely évi és számú anyakönyvi
rovatban eszközöltetett.

Pótanyakönyvek nyitása, vagy már lezárt anyakönyvekbe való
utólagos bevezetés a lehető visszaélések megakadályozása tekintetéből
egyáltalán meg nem engedhetők.

Ezek szem előtt tartásával lesz N. N. pótanyakönyvveltetése, vala-
mint a nagyméltóságu vallás és közoktatásügyi m. kir. minister által a
jövőben elrendelendő pótanyakönyvveltetés az *izraelitáknál* eszközözendő.

Miről R. T. losonezi anyakönyvvezető stb.

B. Gyarmaton 1887. január 19-én.

Azon reményben, miszerint a fenti rendelet köztudomásra
való hozatalával b. kartársaimnak is némi szolgálatot teszek, ma-
radtam kiváló tisztelettel stb.

Losoncz,

ROSENTHAL TÓBIÁS, rabbi.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását
a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

322. *Margitta* (Bihar m.) Elnök: Mann Mayer. Anyakönyvvezető:
Weinberger Hermann rabbi.

323. *Kolozsvár* (Kolozs m.) Elnök: Náthán Salamon. Anyakönyv-
vezető: Glasner Mózes rabbi.

324. *Borsa* (Máramaros m.) Elnök: Steinmetz Jakab. Anyakönyv-
vezető: Waldmann Izrael rabbi helyettes.

325. *Jóka* (Pozsony m.) Elnök: Wollner Gábor. Anyakönyvvezető:
Löwy Simon rabbi.

326. *Nagy-Magyar* (Pozsony m.) Elnök: Ifj. Ehrenfeld Lipót. Anya-
könyvvezető: Katz Mózes rabbi.

327. *Alistál* (Pozsony m.) Elnök: Zeisler Mór. Anyakönyvvezető:
Neusatz Izaiás rabbi.

328. *Szered* (Pozsony m.) Elnök: Freund Gyula. Anyakönyvve-
zető: Hirsch Ádám rabbi helyettes.

329. *Nádas* (Pozsony m.) Elnök: Drechsler Náthán. Anyakönyv-
vezető: Rosinak Ábrahám rabbi helyettes.

330. *Mész-Kis-Salló* (Bars m.) Elnök: Rubinstein Henrik. Anya-
könyvvezető: Jungreis Pál rabbi (Uj kerület.)

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Hitközségi költségvetések.

Mult számunk megjelenése óta két költségvetést vettünk — csak kettőt. Igazán kár, hogy még nagyobb községek sem érzik a publicitás hasznos, de sőt szükséges voltát. Nem akarjuk e tétel újból való bizonyításával olvasóinkat fárasztani, valamint — úgy látszik — arról is le kell mondanunk, hogy hitfelekezeti életünk vezetőit általában, vagy csak néhányat is közülök meggyőzzünk. Ha ránk parancsolná a »felsőbbség«, a »hatóság«, a »miniszterium«, helyeselnék a beavatkozást szótlán engedelmességgel. Igazán, úgy tetszik, mintha a felekezeti autonómiával való bánásra még nem volnánk eléggé — mondjuk, előkészülve. Akár kis, akár nagy dolgot nézzünk, mindenütt annyi az önállóság, a hány az egyed, annyi az eredetiség, a hány az akarat. S nagyjában még talán azt sem lehetne mondani, hogy széthuzunk. Dehogy! Nem huzunk mi egyáltalában, hanem ülünk községünk négy fala közt csöndes vagy lármás tetlenséggel és sóhajtvá vigasztalódunk a viszonyok dermesztő mostohaágával.

De majd elfelejtem, hogy referálhok kell.

A *szegedi* hitközség költségvetése a tavalyihoz képest nem igen mutat változást. A zárszámadás összege az idén 26,001 frt, tavaly 24,764 frt volt, a gabella kevesebbet hozott 48 frttal, az iskola többet 1035 frttal, a tandíj emeltetett. A kultusz-adó 9306 frt, tavaly 616 frttal kevesebb volt. E tétel fölötté érdekes, ha hozzávesszük a közölt részleteket. A régi kultusz-adóhátralék 12,608 frtot tett ki, tehát majdnem fél annyit, mint az egész évi jövedelem. S mennyit ér e hátralék igazán? Befolyt ebből összesen 523 frt, leiratott 550 frt. Továbbá: 1885. évi kultusz-adóhátralék 3971 frt, még ennek — tehát jóformán a tavalyinak — is csak egy harmada folyt be. Végül: előíratott 1886-ra 12,770 frt s befolyt 9306 frt. Tehát a *hátralékokkal együtt* nem folyt be annyi, mint a mennyi a tavalyi előírányszat volt. Már most ha hozzávesszük, hogy az adókövető-bizottság az idénre 3455 frttal többet vár,

más felől pedig az adó-lisztából 86-ot töröltek, akkor valóban előttünk áll e nagy magyar város kedvezőtlen viszonyainak képe, míg másrészt kalapot kell emelnünk e hitközség vezetőinek törhetetlen energiája előtt. Kívánjuk, hogy költségvetésük reálisnak s a tagok buzgalmába vetett reményük igazoltnak bizonyuljon.

Az év nagy eseménye a megindult komoly mozgalom, mely egy új zsinagóga emelését tüzte ki céljául. — Az *isteni tisztelet* méltósága emeltetett; szombaton zenekiséret alkalmaztatik; a nagy ünnepek alatt 11 fiatal hölgy működött közre az énekarban. Dr. Lőw főrabbi 31 hitszónoklatot tartott. Nevezetesebb alkalmi isteni tisztelet volt Mendelssohn 100 éves halála napján, Adar 7-én az év kiváló halottairól (Montefiore. Merzbacher, Straschun, Ungar Joel, dr. Adler Lázár), márczius 15-én stb. — *Jótékonyágra* 1604 frtot költöttek (tavaly 1370-et); a jótékony adományok összege 1525 frtot tett. — *Hitoktatásban* részesült 177 gimnáziumi, 64 reáliskolai, 88 polgári fiu, 40 polg. leányiskolai, 48 városi és kath. elemi iskolai, összesen 417 növendék. Az iparos-inasok hitoktatásáról is gondoskodtak: kár, hogy nincs elmondva, hogyan s hány órában. A népiszkolai könyvtár gyarapodott. — A községnek 923 beírott tagja van; házasság kötöttet 45 (tavaly 39), született 148 (149), ezek közt törvénytelen 5, »mindannyi vidéki illetőségének gyermeke«, elhalt 128 (148.) — A jegyzői hivatal 1016 ügydarabot adott ki, a főrabbi 977 hivatalos iratot.

Érdekes több tekintetben a rendkívüli események rovata. A szentegylet menedékházat nyitott meg egyelőre 9 ágygyal; fönntartásra alapítványt tett Kiss Dávid 2000 frtot, Milkó Jakab és neje 500 frt. — A kerületi börtön lelkészi állásáról ezt olvassuk: »A börtönökben és fegyházakban országszerte azon szokás divik, hogy a zsidó foglyok és rabok lelki gondozása a rabbira van bizonyos évi díjazás mellett bizva, a nélkül azonban, hogy bárhol is a rabbi a többi felekezet lelkészeihez hasonló kinevezésben részesülne, úgy hogy nem tekintetvén börtönlelkésznek, a házi tanácsnak és felügyelő-bizottságnak nem tagja. Hasonló értelemben kívánta az igazságügyminiszterium a helybeli kir. kerületi börtönben is a zsidó letartóztatottak lelki gondozását dr. Lőw Immanuel főrabbi urra bizni, ki azonban a felekezet méltóságával s az egyenjogúsággal össze nem férhetének tartván e megoldást, a megbízást nem fogadta el. Fölszólalásának eredménye az lett, hogy — első esetül hazánkban — a börtönhöz az igazságügyminiszter által 40812/1886. szám alatt a többi felekezet teljesen egyenlő jogokkal lelkészszé kineveztetett.« — Föl van említve a község ösztöndíj-alapítása az orsz. rabbiképző egy növendéke számára,

valamint az is, hogy ez évre nem jelentkezett folyamodó. Reméljük, a község fog gondoskodni róla, hogy a jövő évben legyen. Csak akad majd Szegeden ember, ki fiából, ha az 300 frt évi segélypénzt élvez 10 éven át, hajlandó lesz rabbit neveltetni! — Kiss Dávid nagylelkű alapítványai (13,500 frt erejéig) külön vannak felsorolva. Az egyik »felsőbb iskola« látogatói számára van téve: »egyetem, műegyetem vagy bármely akadémia« van a szövegben felsorolva — az alapítványi oklevélben is? Mert hiszem, a szeminárium is »felsőbb« iskola, vagy theologiai akadémia, s ha »bármely« akadémia áll, nem volna a szemináriumi hallgatóra is kiterjeszhető. A nemes alapítványozó intenczióival az bizonyosan összeférne. Óhajtandó volna, hogy erre nézve hiteles fölvilágosítást nyerjünk.

A szegedi *szentegylet* zárszámadási kimutatását is a napokban vetjük. Az évi bevétel 19,333 frtot tett, a kiadás 435 frttal kevesebbet. Egy utóbbi rovat közérdekű tételei: havi fizetések 1722 frt, segélyek 683 frt, orvosság 118 frt, temetkezési költségek 173 frt, chevraház 2580 frt, menedékház vétele 3651 frt, kolera-idő alatt segélyezés 531 frt, halottasköcsi vétel 909 frt, takarékpénztárba betétek 5400 frt stb. — vagyon összesen 41,143 frt. Megjegyzendő, hogy évi díjak hátralékai 3 évről *összesen* csak 442 frtot tesznek, vagyonszaporodás tavaly óta 9573 frt.

A *losonci és l-tugári* izr. statusquo hitközség előljárósága nevében igen ügyesen szerkesztett rövid és mégis teljesen tájékoztató jelentést tett közzé *Szommer Nánán* hitk. elnök.

A templom tavaly jó karba helyzetetett, az iskola teljesen föl van szerelve és megfelel hivatásának. »Az idők jele, hogy önkéntes adakozás nem történik oly mértékben, mint az a multban a zsidó hitközségekben szokásos volt. Már most mindent közadókából kell beszerezni s így kellett egy tórát iratnunk s mielőbb egy chupét is kell majd szereznünk.« Ez év folyamán rendezték az istentiszteletet »és noha az azt ellenzők az előljáróságnak viszálykodásaikkal sok kellemetlenséget okoztak, mégis remélhető, hogy az elégedetlenség lassankint egészen megszűnik.« A hitközség anyagi helyzetéről szólva, kiemeli a jelentés, hogy »*bírjuk a vallásügyi miniszter ur személyes ígérését, hogy oly rendeletet fog kihocsátani, mely megakadályozza nemcsak most, de a jövőben is, hogy néhány hitközségi tag akkarcossága elegendő legyen egész adórendszerünk megbolygatására.*« Jól látható a losoncziai, hogy a miniszter ur ígérését köztudomásra hozták. A nyilvánosság a tett ígéretet kétszeresen teszi kötelezővé. Egyébként bizonyos, hogy a miniszter ily rendelettel el nem muló érdemeket szerezne magának a zsidóság körül. — Az istentiszteletet szabályozták, az ének-kart szervezték; tanácsstermet és községi irodát rendeztek be. Az iskolát

250 gyermek látogatta, hitoktatásban részesült 104 gimn. és 5 tanító-képzői növendék; született 57 gyermek, elhalt 35 egyén; esketést 16 volt. A község 3 közgyűlést és 20 választmányi ülést tartott. — A költségvetés főbb tételei: *bevételei* volt a gabella bérlőtől 4472 frt, községi adó után 1200 frt, templomülésekért 500 frt, hitokt. díjak 300 frt stb. Kiadás: alkalmazottak fizetése 2210 frt, kölcsöntörlesztés 1400 frt, az orth. hitközségnek 360 frt, a jótékonyági osztálynak 300 frt, szegényeknek husvétli lisztre 120 frt stb. Kiadás és bevétel végösszege egyaránt 7162 frt. Szavazatjogos tagja van a községnek 138.

— f.

Úti levél.

Brüsszel, 1887. márczius.

Az egész, kicsinyége daczára még is — sok szempontból — nagy és szép Belgiumban található mintegy *egy ezer* zsidó család, ezeknek tiz $\frac{0}{10}$ -ka szefárdi, hatvan $\frac{0}{10}$ -ka askenázi és harmincz $\frac{0}{10}$ lengyel és orosz eredetű. Mindnyájan a francia nyelvvel beszélnek, nemcsak az üzletben, de a családban és templomban is.

Mind ezeknek törvényesen és azért kényszerképen is elismert fejük, az az: legfelsőbb eklezsiái és vallási hatóságuk, az országos főrabbi (Grand Rabbin de Royaume de Belgique), jelenleg Dreyfuss J. H., kinek székhelye Bruxelles.

Az ezer család a következő eklezsiákat képezi.

Bruxelles 500 család — gyönyörű nagy márvány-templom van itt, mely nem rég egy és fél millió frank költségen építetett. Két ezer-nél is több ülhely van benne.

Antwerpen 250 család. Itt a lengyel és orosz zsidók külön váltak és külön eklezsiát képeznek. Az askenáziak nemsokára egy ötszáz ezer frankos templomot fognak építeni.

Arlon 40 családdal, Gánd (Gent.) 30, Liège (Lüttich) 90, Namur 30 családdal. A többi el van oszolva kisebb városokban és helységekben.

A *Consistoire Central* (központi konzisztórium) Brüsszelben a következők fői: Dreyfuss J. H. Grand Rabbin de Belgique, Wiener J. elnök, Lambert L. (Rothschild veje) alelnök, Cassel J., Stern J., Bauer R. lovag, Philippson Márton dr., Stein báró, Antwerpenből; Michel Károly, Lüttichből és Fribourg M. Arlonból; a testület titkára. *Netter D.*

A következők az illető eklezsiák papjai: Bruxelles: Moses M. (magyar születésű) és Van-Gelder B. G., Antwerpen: Hirsch M. és Lelieveld M., Arlon: Ungre M. A. (magyar származású), Gand: Cohen M. S., Liège:

Goldstein M. P. J., Namur: Lévy M. J., Ostende: Gráf Miksa M. Különös, hogy míg e tisztviselőket, Dreyfuss főrabival együtt, *mind az állam* — még pedig jól — *fizeti* — mégis a községi viszonyokba semmiképen bele nem szól, sem bárminémű befolyást azokra nem gyakorol; pedig maga az országos főrabbi, évenként tizennégy ezer frank fizetést huz a kormánytól.

Számos jótékonyági intézetei is vannak az itteni zsidóságnak, a melyek közül csak ezeket tartom legmértöbbeknek az említésre:

1. Alliance Israélite Universelle (Comité régional de Belgique).
2. Fondation *Lassen*. Az ipar és kézmű terjesztésére. Számos és tetemes díjakat oszt ki évenként. 3. *Fondation Isaie Alex*. Két öltözetet és 40 frankot ad évenként mindazon ifjak vagy leányoknak, kik héberben kitiínek. 4. *Fondation Flore Herman*. Szintén két öltözetet és 40 frankot ad minden szegény ifjunak évenként, ki kéziművet tanulván — inassága éveit alatt jó magaviselet és jó előmenetellel tünteti ki magát. 5. *Fondation Rund*. 6. *Fondation Hirsch Mórítz báró*, melyből szegény zsidó árvák neveltetnek. — E szép intézet elnöke az országos főrabbi Dreyfuss, titkár és pénztárnok: Didisheim M. J. — Igazgató: Van Goor M. A. és háztartó: ifj. Lándauer A. 7. *Fondation des enfants d'Oppenheim-Emden*, szegény zsidó tanulók hathatós segítségére. 8. *Fondation Germain Cassel*. Magasabb tanfolyamot és egyetemi kurzust végző szegény zsidó ifjak segélyezésére. 9. *Société israélite de Bienfaisance*. Minden itteni, vidéki és itt átutazó szegények segítségére. — Ennek nemes keblű elnöke Bauer lovag. 10. *Société des secours efficaces*. Ez az itteni zsidónők által alapított és kamat nélküli kölcsönöket ad szegény zsidó családoknak. 11. *Comité d'apprentissage de la Jeunesse Israélite*, mely szegény zsidó ifjakat mesterségre tanít, őket tanulásuk alatt ruházza és oltalmazza és ki tanulásuk után is hathatósan segíti. 12. *Société de Mères Israélites*, mely szegény zsidónőket gyermek-ágyban és betegségben segíti s a szükségességekkel bőven ellátja. 13. *Fondation Bischoffsheim. Hachmassath Kallah*. Szegény, de jó magaviseletű, iskolát végzett és vallásosan művelt husz éves leányok tisztas családokba való elhelyezésére, illetőleg kiházítására. 14. *Maison de retraite pour les vieillards israélites*, szegény öregek és tehetetlen aggok élethossziglani tartására és kényelmes ellátására. — Ezekon kívül vannak még társadalmi szövetezettek, mint a *Cercle des Amis Israélites*, jótékonyági és művészetpártolói egyesület. 16. *L'égalité*. 17. *Menachem Avéliim* és 18. *Vooitgang*. Megjegyzendő, hogy e társulatok mind virágzó állapotban vannak.

A mi az itteni szertartást vagy az istenisztelet módját illeti, bi-

zony nem igen vagyok vele megelégedve. Mert Dreyfuss országos főrabbi és Wiener J. községi elnökök irántam nyilván tanúsított különös szeretetméltságon kívül, bizon egyebet keveset láttam és élveztem. — Pedig midőn mult pénteken alkonyatkor és szombaton reggel a Rue Regence-ben lévő gyönyörű templomba beléptem, jogosult várakozásaim nagysága sem sejtette velem csalatkozásom szörnyiségét. Igaz, hogy van orgona, még pedig szép, nagy és jó; kántor is van, Moses M. földink személyben, a ki szintén kitiünő; a kórus is tele volt férfiakkal és nőkkel, még pedig keresztény éneklőnőkkel; de a zene és a szertartás, az előadás és az imádkozás, edes Terentóm! Hisz ennél még gyermekkoromban is különbet hallottam Nagy-Kanizsán; Szegedet, Aradot, Pestet nem is említve! Ha szememet behunytam, akár Varsóban képzelhettem volna magamat!

El is panasztam csalatkozásomat nemcsak Dreyfuss országos főrabbinak, de kézsorítás és a szokásos üdvözetek után az ősz és agg dr. Löwe Henriknek is, ki ez előtt mintegy harmincz éven által volt Belgium főrabija, (Dr. Astrucnak, ki most Párisban van, elődje) de minden oldalról csak azon ki nem elégitő választ kaptam: »Nous sont conservatives« — a mire *Wiener J.* a párnász azt felelé angolul: Yes, we are conservative, with a vengeance, you see! Mind nevettek és én azt gondoltam: Köszönöm, és imádkoztam: *Ilyen* konzervatívizmustól ments meg Uram engem.«

No de majd keresek és lelek nemsokára kárpótlást Párisban, hol reményelem, többet fogok a templomban is találni jó kántornál és szép kórusnál.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Bukaresti benyomások.¹⁾

Budapest, január 31. 1887.

Mélyen tisztelt szerkesztő ur! Ama kellemes benyomások hatása alatt, melyeket bennem személyes látogatásom alkalmából ifju és szép fővárosuk előidézték, indittatva érzem magam a »Revista Israelita« t. olvasóinak az ott észlelteket előadni.

Ismervén romániai hitfeleink helyzetét, mely iránt évek során át

¹⁾ Dr. Farkas Emil ur e levélben bukaresti benyomásait írta meg főt. dr. Beck Móríczt kértére az általa szerkesztett »Revista Israelita« számára, a hol f. é. február hóban először fordítva meg is jelent. Mi a következőben szerző szívességéből az eredetét közöljük.

kötelességszerű figyelemmel viseltetem — természetes, hogy midőn utam országukba vezetett, érdeklődésem jogosult tárgyát intézményeiken kívül a hitsorsosokkal való megismerkedés is képezte. Utóbbi tekintetből megelégedéssel konstatalem, hogy a *kelethez* tartozó ama kies vidékeken lakó testvéreinknél *nyugati*, nemes és magasztos irányú élénk érzékkel párosult műveltséget találtam elannyira, mikép honfitársai saját jól felfogott érdekükben cselekednének, ha a romániai zsidóságot is az alkotmányosság jótéteményeiben részesítenék; — ezzel nemzetiségüket egy oly becses anyaggal gyarapítanák, mely az intensív haladást elősegítve, *irántuk* a külföld fokozott tiszteletét eredményezné.

De az állami méltóság kellékének is inkább felelni meg, ha azon határozmányok, melyek a romániai zsidók helyzete tekintetében az európai nagyhatalmak által a berlini szerződésben foglaltattak, többé nem képezné discussió tárgyát, s kormányzatuk ennek mikénti betartása iránti megkérdezetés és figyelmeztetések esélyeit magától elhárítaná.

A mondott nagyhorderejű tények foganatba vétele vagy legalább megkezdésére ez idő szerint még különleges alkalom is nyílik. Nevezetesen a mi osztrák-magyar monarchiánk, mint önökkel legközvetlenebb szomszédos állam — az összes közigazdaságot magában foglaló nemzetközi szerződést megkötni, illetve az ádáz vámháborút véglegesen befejezni készül. Mily nagy tettet végeznének hazájukban, ha ezzel kapcsolatosan saját különböző vallású polgártársaiknak, az *walkodó vallással* való teljes egyenjogúságot megadnák; de hogy különösen a kereskedelem s ipar terén oly produktív elemet képező zsidóság ez által mennyivel inkább törekednék államuknak minden irányban való anyagi gyarapodásánál fokozott tevékenységet kifejteni — nemcsak az *önérdek*, de nemzetük iránt érzendő hála folyamánya is lenne.

Ilyen ténykedés folytán, hogy valódi *hazafias szellemben* működne, azt hiszem, oly szembeötölő, mikép minden további bizonyítás felesleges volna. És a romániai zsidók nemcsak érettek a jogegyenlőségre, de azt már az általuk létesített és fentartott intézményekkel kiérdemelték.

E tekintetből felette kellemes hatást gyakoroltak reám mind ama intézeteik, melyeket szemügyre vehettem. Első sorban a boldog emlékezetű Löbl házastársak által alapított *iskola* berendezésének czélyszerű volta, a tanítók buzgósága s a növendékek előhaladása oly örömdetel, hogy a szülők már ez okból is bizalomteljesen nézhetnek a jobb jövő elé!

Fenkölt szellemű királynéjuk után elnevezett »Erzsébet sinlők háza« (asylum) megtekintése engem valóban meghatott. Ennek létesítői igazi »kiddus-hassám«-et végeztek. A rend, tisztaság, mely itt uralkodik,

minden látogatót meglelégedéssel tölthet el — de lélekemelő látványt nyújt az odaérkezőre, kinek alkalma nyílik az asyllum agg férfi- és nő-lakóival néhány szót váltani: mert ezek mindegyikén a meglelégedés, de mi több, a boldogság bizonyos mértéke tükröződik!

A mint értesültem, ugyanezek tapasztalhatók czélszerűen berendezett kórházuk és egyéb közintézeteiknél. Különös örömmre szolgált a »strada Vienna«-ban lévő díszes templomukat láthatni. Imaházuk valóban az ismert szép zsinagógák közé sorozható, s minthogy az isteni tisztelet alkalmával jeles főkántorukat kitünően iskolázott karénekeseik közreműködése mellett hallhattam — s tudom, mily szónokot bírnak közelismerésnek örvendő rabbijukban, méltán abban összegezhetem bukaresti tapasztalataimat: mikép, főleg figyelemmel helyzetükre, ottani hittestvéreink büszkék lehetnek az általuk létrehozott intézményeikre — kik egy-szersmind maguk számára, a töltik *távol* lakó, de irányukban *közeli* érdeklődéssel viseltető hitrokonaik osztatlan tiszteletét kívívták.

Általánosan elismert axioma, hogy a zsidóság azon nép- és országgal, melynek körében él, magát mindég azonosítani tudta; ezért tehát haladjanak továbbra is ottani hitsorsosaik a jó uton, szeretett hazájuk felvirágzására, s viseltessenek tántoríthatatlan ragaszkodással tiszteletet parancsoló ősi szent vallásunk iránt, — ekkor bizvást hiszem: mikép a jobb jövő reájuk is bekövetkezik, s nem csupán szóval, de tényleg is az »*ex oriente lux*« meg fog valósulni!

FARKAS EMIL.

A római szeminárium.

A következőkben közöljük az új római szeminárium alapítására és szervezetére vonatkozó közérdekű adatokat: A római szemináriumnak, mely január 16-án nagy ünnepséggel megnyitott, 8 hallgatója van, köztük 7 római, és két tanára: dr. Ehrenreich M. elnök és Sorani M. Az első Brodyban született s a paduai szemináriumban végezte theologiai tanulmányait; Gariziában és Triestben tanító volt, majd Modenában segéd-rabbi, végre 1866-ban rabbi Casalében. 1871-ben Guastalla lovag házában nevelő volt, s innen 1884-ben a római talmud-tóra igazgatójának hivatott meg. A Luzzatto által kiadott olasz bibliában ő fordította Danielt, Ezrát s Nehemiást s Hósea és Miká nagyobb részét. Sorani 1827-ben született; eddig rabbi volt Lugo, Fiorenzuola s Cuneo városokban; lefordította a Szefer Ikarimot olaszra. — A szeminárium ép úgy, mint a két berlini, adakozásból tartatik fenn. Évenkénti segélyezések nagyobb összege: Róma hitközsége ad 3000 frankot, báró de Bonfilii 1000,

Pádua hitk. 500 fr. stb. Összesen idáig évi járulék 6440 frt. Egyszermindenkorra adott a velencei hitk. 3000 frankot, báró Franchetti 2000, Sforini 1800, Ottolenghi 500, báró di Casale 500, a turini hitk. 500, Trieszt, Asti és Emilia hitk. 200, gróf Ottolenghi 200 stb. Összesen 15,138 frank; 5—5 évig adnak Florenz és Modena közséjei, egyenként 300 frankot, Verona hitk. 200 frankot, 4 évig stb. Összesen 2050. Mindössze idáig 150,000, azaz *egyszáz és ötvenezer* frank gyűlt egybe a római szemináriumra. Ha *Budapest*en akartunk volna ily uton szemináriumot állítani, bizonyára még a dédunokánk sem regisztrálhatna egyebet jámbor tervezgetésnél. Hiszen Magyarország alig-alig veszi észre egyetlen szemináriuma segélyegyletét! — A római szemináriumban tartott *előadások* tárgyai: héber, kaldei és szír grammatika; exegenis; héber stilgyakorlatok; vallásfilozófia; homiletika; talmud, exegetikai és kronologiai módszer szerint; rituál-kodexek és responzumok; polemika és apologetika; zsidók története. — A *fölvétel* föltételei: érettségi bizonyítvány és a következő tárgyakból való fölvételi vizsgálat: héber grammatika elemei; a biblia prózai részei; Rasi, Rambam és Rasbam kommentátorok; zsidók története a 2. templom elpusztulásáig; a »Hammadrich« című talmudi anthologia olvasása. — Az egész tanulmányi *kurzus* csak három évig tart. Látni való ebből, hogy a római szeminárium már eleve lemondott a magasabb színvonal ambicionálásától, ugy magára, mint a belőle kikerülendő rab-bikra nézve. Ilyen körülmények között joggal kérdezhetjük: valóban oly nagy szükség volt-e Olaszországban rabbiszemináriumra?

Tanúgy.

A történelem tanításáról a vallásoktatás keretében.

V.

Mivel a zsidó vallás maga, ugy amint az előttünk áll, nem egy pillanat műve, hanem egy hosszas, lánczolatossá történeti pro-czesszus által lón egymásután nyilvánvalóvá, sőt maga a kinyilatkoztatás is, mely Sinai hegyén ölt magára határozott alakot, már a biblia minden szava szerint jóval hamarabb kezdődik és még azután is vallásunk magasztos alakjaiban a prófétákban és későbbi tanítóinkban folytatódik, mivel másrésről pedagógiai szempontból sem helyes, hogy minden összefüggés híjával bíró elbeszélésekben ébreszszük a vallásos érzületet, és ismertessük meg növendékeinket hittani elveinkkel és erkölcsi tétéleinkkel,

kívánatos, hogy midőn a bibliából vagy a későbbi történetből kiszemeljük azokat a részeket, melyeket czélunk elérésére legmegfelelőbbeknek tartunk, ezen egyes részek ne csak magukban önállóan képezzenek egy kerek egészet, hanem igyekezzünk ezen egyes részek között is a történeti folytonosságot s lehetőleg szoros kapcsolatot megtartani, mi által elérjük azt, hogy a tartalomra nézve rokon és egymással történetileg összefüggő részek nemcsak egymást, hanem támogatni s szilárdítani fogják kölcsönösen azokat az elveket is, melyeket belőlük levontunk.

Már most, ha ezt az eredményt az egyes részek közötti kapcsolat fentartása által kivíhattuk, akkor bátran mellőzhetjük azokat az erőszakkal odavont erkölcsi mondatokat, és határozott szavakban formulázott hitfogalmakat; ezeket annál is inkább mellőzhetjük, mert a gyakorlat is arra tanít bennünket, hogy az ilyen mondatok, melyeket a tanár tanításához fűzött és melyeknek memorizálására az igazi czél szem elől tévesztésével helytelenül fő- és kizárólagos súlyt fektetett, a gyermekek szájában a leggyakrabban sablonszerűvé válnak; s habár csak néhány tanultak is be, azokkal még akkor is előhozakodnak a tanár bosszantására, mikor azok a megbeszélte anyaggal semmi összefüggésben sincsenek; a mi csak arról tanuskodik, hogy az alkalmazás korai volt és az időszerűtlen betanítás, ahelyett hogy szilárdította volna, burjánzó növényként elfojtotta a zsenge érzetet.

E helyett sokkal czélszerűbb, ha egy bizonyos nagyobb anyagkört befejeztünk s azt jól, a gyermek érzelmi és értelmi fokához mérten, az őszinte és igaz érdeklődés felkeltésével és a növendék figyelmes öntevékenységének bevonásával megbeszéljük s mintegy biztosak lehetünk abban, hogy annak a nyoma, mit tanítottunk, mélyen résódott a lélekbe, akkor lesz — mondom — czélszerűbb a tanult igazságokat egy, a liturgiáinkból helyesen kiszemelt, ünnepi vagy hétköznapi szép imába, vagy egy, a keltett érzelemnek megfelelő zsolnába foglalni s *ezen* imát vagy zsolnárt összefoglalóul, a növendékkel memorizáltatni. Ezzel azután a történeti alapon vezetett hitoktatás keretében a liturgia helyét is megtaláljuk, bár egyelőre csak propedeutikai módon. Így például, az első évben néhány, a liturgiába is bevett zsolnáron kívül vehetjük a semá ima első részét és a tefilla első 3 pontját. A héber nyelv ismeretét is ez alapon lehetne a gyermekeknek hozzáférhetővé tenni. Hogy hogyan vagy általában mi módon kellene

magát a héber nyelv oktatását kezelniük az iskolában, erről itt bővebben nem szólhatok, csak annyit jegyzek meg, hogy annak első feltétele volna, hogy a középiskolába lépő fiú már a népiskolából hozzon magával annyi héber ismeretet, hogy a tanárnak az olvasás gépies megtanításával ne kelljen vesződni, mert a helyes nevelés is megköveteli, hogy a tantárgy magában véve egységes legyen és nem czélszerű egy- és ugyanazon évben az órák felaprózásával sokneműt és sokfélét egyszerre tanítani.

A zsidó naptár és Palesztina földrajzának ismertetése is csak így nyerhetnek helyt a vallás-oktatásban. Beolvadnak azok a történelemben s ha a történelem maga nem lehet öncél, a mint láttuk, annál kevésbé tárgyalhatók azok önálló tárgyakként, hanem ott, ahol a helyes oktatás szükségessé teszi, segítséget és támogatást nyújtanak és csakis az év végén hozhatók úgy a földrajzi, mint a naptári adatok bizonyos rendszerbe. Ebből folyólag, amilyen helytelen volna a földrajzot önállóan tanítani, ép oly elhibázott eljárásra vallana az is, ha a tanár az oktatás folyamában előforduló földrajzi helyeket, vagy egyéb geográfiai magyarázatokat, amennyiben azok a dolog megértéséhez tartoznak, egyszerűen mellőzné, mint olyanokat, melyek közvetlenül nem kértik tárgyát a vallásos oktatásnak.

Hasonlóképen olvadnának be a liturgia és Palesztina földrajza a bibliai korszak utáni történelemben s míg egyrésztől itt mindkettő nagyobb arányokban léphet fel, — például a liturgiából több imát és püjtot ismertethetünk — másrésztől nem szabad a tanárnak szem elől téveszteni azt sem, hogy nem az ismeret-terjesztés a fő, hanem az érzület fejlesztése és a nyert igazságok megvilágítása a feladat.

Miután ilyen módon a növendékek érzülete kellőképen kifejtve és ápolva van, s értelmiségük sem lett elhanyagolva, akaratuknak pedig a helyes irány megadatott, helyén van a bibliai korszak befejeztével és a későbbi történelem befejezése után, tehát kétszer az ezen alapon nyert igazságokat vallásunk hitelveit és elkölcsi tanait egy összefüggő egészben, mintegy rendszeres hit-és erkölcestanként tanítani.

Az eddig nyert elvek és tanok általános szempontok alá határozottan formulázott definíciókba foglalandók mindkétszer a növendékek lelki tehetségéhez mért alakban s mindannyiszor az eddig tanultaknak ügyes felhasználásával. Ez alkalommal litur-

giára is nagyobb súly fektethető, hisz ezekkel a rendszerezésekkel kizárólag csak az a célunk, hogy amit a növendék érez, azt határozott vágya folytán kifejezni is képes legyen s annak, a mire őt vallásos szükséglete mintegy magától ösztönzi, erősen kifejezett tudatossággal, szabatos és jól körülvonalozott alakot adhasson.

Ez a módszer objektíve, ennek sikert biztosíthat a tanár maga, ha testetül-lelkestül hivatásának szenteli magát, ha nem 3-at lát az iskolában, hanem saját személyiségébe, a vallás tanáival együtt, befogadja tanítványait is, hogy mindannyian egyet képezzenek. Ha ő maga nem szerepel passíve és nem működteti kizárólag a kézikönyvet, ha egyrésztől lebilincselve tanítványai lelkét, őket őszinte, határozott érdeklődés keltette öntevékenységre bírja s másrésztől, bár kerülve minden szenvedélyességet, sem nem ítél, sem nem bírál; se nem véd, se nem támad, és nem leplez, sem kárhóztat, hanem nemes hévvel és melegséggel az igaz meggyőződés hangján, minden czikornyaságot kerülve, szívből fakadó buzgalommal beszél és működik tanítványai közt, akkor hihető, hogy a mennyiben van a nevelésnek hatása — s ki vonná azt kétségbe — olyan nemzedéket fog nevelni, mely ugy az emberiségnek, mint zsidó felekezetünknek díszére válik, — nemzedéket, mely a szó nemes értelmében kiddus hassémet fog mindenkoron gyakorolni, nemzedéket, mely ha el is hagyja az iskola padjait, nem feledkezik meg rút hálátlansággal tanítóiról, hanem bárhová vesse is a sors, az iskolából magával vitt szellem értelmében, schol sem szűnik meg búzgólkodni istenért és a zsidóságért.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

(Vége.)

Fővárosunk középiskolái.

E czímen közöl a »Közoktatás« márcz. 6-iki száma hosszabb cikket *dr. Lutter Nándortól*, Budapest kitünő főigazgatójától, mely a fővárosi középiskolákat a tanuló ifjúság felekezete szempontjából vizsgálja s statisztikai táblázatban föltünteti. E rendkívüli fáradsággal összeállított kimutatás kiválóan tanulságos több szempontból. *Dr. Lutter* főigazgató szempontja és egyuttal czélja annak kimutatása, hogy a zsidóságnak feladata a fővárosban középiskolákat állítani. A zsidó hitfelekezet — így ír a kiváló tanfőri — azt mondja: »Mi nem akarunk válaszfalakat emelni

köztünk és a keresztény polgártársak között. Egy zsidó középiskola pedig ily válaszfalat tenne.« De én kételkedni bátorkodom a fentebbi enunciatió őszinteségén. Azon hitfelekezet, mely 18 86. december 17-én a közoktatásügyi miniszter urhoz kérvényt nyújt be, melyben követeli hogy a középiskolákba járó zsidó tanulók ne legyenek kénytelenek szombati napokon az osztályokban írni; azon hitfelekezet a fentebbi enunciatiót vagy nem érti vagy nem veszi komolyan. Hisz eltekintve ezen követelésnek didaktikai abszurdumától, mely unikum a maga nemében, ki emel válaszfalat a különböző hitfelekezeti tanulók között? Ki akarja ezeket magokba a tantermekbe bevinni? Felelet: *A pesti zsidó hitközség elöljárósága.* Ha a zsidó hitfelekezet vallása szempontjából súlyt fektet arra, hogy gyermekei szombati napokon a tanítás ideje alatt ne írjanak, akkor nem marad más hátra, mint zsidó gimnáziumot és zsidó reáliskolát állítani; mert azt csak nem képzelik zsidó polgártársaink, hogy a keresztény iskolák az ő kedvéért a szombatot fogadják el vasárnapnak.»

A statisztikai táblázatokat a következőkben közöljük:

A fővárosban levő nyilvános gimnáziumok tanulói

Tanév	II. k. kath.		IV. k. kath.		V. k. kath.		IV. ker. ev.		VIII. k. ref.		Összesen	
	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó
186 ¹ / ₂	316	11	588	67	154	150	85	73	175	13	1318	314
186 ² / ₃	389	13	578	55	205	185	106	55	201	19	1479	327
186 ³ / ₄	417	14	542	61	236	181	110	72	240	34	1545	362
186 ⁴ / ₅	464	26	609	45	256	187	182	102	251	56	1762	416
186 ⁵ / ₆	521	21	642	65	242	216	181	95	267	93	1856	490
186 ⁶ / ₇	566	18	642	65	254	216	179	115	263	87	1904	501
186 ⁷ / ₈	624	22	628	57	297	279	166	104	257	114	1973	576
186 ⁸ / ₉	566	13	551	56	260	236	151	108	276	124	1804	537
186 ⁹ / ₁₀	488	14	487	54	211	234	135	101	260	101	1581	504
187 ⁰ / ₁	381	8	455	64	142	159	136	108	230	80	1344	419
187 ¹ / ₂	326	6	407	42	146	167	117	135	214	80	1210	430
187 ² / ₃	272	7	402	38	111	135	171	177	222	76	1178	433
187 ³ / ₄	274	6	373	49	123	191	153	169	220	81	1143	496
187 ⁴ / ₅	260	19	396	59	103	205	128	184	225	93	1112	560
187 ⁵ / ₆	269	22	402	62	128	240	144	210	236	97	1179	631
187 ⁶ / ₇	296	35	394	69	148	326	159	265	248	93	1243	788
187 ⁷ / ₈	352	44	420	77	173	354	182	345	266	100	1393	920
187 ⁸ / ₉	381	54	459	99	172	353	175	301	253	132	1440	939
187 ⁹ / ₁₀	377	58	491	81	202	297	174	297	281	141	1525	874
188 ⁰ / ₁	403	57	501	77	230	262	211	272	262	159	1607	827
Összegek	7942	468	9968	1242	3793	4573	3043	3288	4847	1773	29593	14344

A fővárosban levő nyilvános reáliskolák tanulói.

Tanév	II. ker. áll.		IV. k. főv.		V. ker. áll.		VIII. k. főv.		Összesen	
	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó	ker.	zsidó
186 ¹ / ₂	324	221	353	109	—	—	—	—	677	130
186 ² / ₃	361	19	386	119	—	—	—	—	747	138
186 ³ / ₄	361	22	406	143	—	—	—	—	767	165
186 ⁴ / ₅	352	30	380	181	—	—	—	—	732	211
186 ⁵ / ₆	332	27	373	158	—	—	—	—	705	185
186 ⁶ / ₇	336	27	340	159	—	—	—	—	676	186
186 ⁷ / ₈	400	29	367	148	—	—	—	—	767	177
186 ⁸ / ₉	449	25	447	188	—	—	—	—	896	213
186 ⁹ / ₁₀	559	44	560	228	—	—	—	—	1119	272
187 ⁰ / ₁	547	50	663	273	—	—	—	—	1210	323
187 ¹ / ₂	679	59	596	269	—	—	213	41	1488	369
187 ² / ₃	527	34	634	269	192	188	219	44	1572	535
187 ³ / ₄	580	31	581	273	212	269	187	41	1560	614
187 ⁴ / ₅	560	40	562	301	207	313	305	62	1634	716
187 ⁵ / ₆	473	40	449	229	220	354	358	87	1500	708
187 ⁶ / ₇	377	42	396	205	199	395	349	85	1321	727
187 ⁷ / ₈	331	55	301	176	141	380	368	100	1141	721
187 ⁸ / ₉	336	46	257	215	155	384	374	106	1122	751
187 ⁹ / ₁₀	352	63	261	242	168	412	339	111	1120	828
188 ⁰ / ₁	287	46	234	258	149	385	320	125	990	814
Összegek	8523	750	8546	4151	1643	3080	3032	802	21744	8783

Az 1881/2. tanévben állítattott föl a VIII. ker. állami gimnázium, mely azóta fokozatosan fejleszték s a jelen tanévben már 5 osztályból áll. Ez intézetbe járt összesen 714 keresztény, 1099 zsidó.

Dr. Luttér e számadatok közlése után így ír: »8315 zsidó realista — és 10,102 zsidó gimnázista tanuló, kik 20 év lefolyása alatt nyertek középiskolai oktatást, oly szám, mely a zsidó szülék lelkiismeretéhez hatalmasan appellál. Nem hiszem, hogy ily tények mellett a fővárosi zsidóság még most is azt hangoztassa, hogy ők is adófizetők! Hát a keresztények nem azok? Ezek pedig, a haza szorongatott pénzügyi helyzetét tekintve bevén, középiskolai ezélokra roppant áldozatokat hoznak. Zsidó hitfelekezet, *fac similitur!*«

KÜTFÖK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

124. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

7146. szám.

Zalamegye közig. bizottságához hason kelet és szám alatt kiadott rendelettemmel megengedtem; hogy **Hahót** székhelylyel egy külön izr. anyakönyvi kerület alakíttassék, melyhez Alsó- és Felső-Hahóton kívül Söjtör, Pusztaszent-László, Váliczka, Baki-Tüttös, Nemes-Apáti, Vöczkünd, Henye, Pülöske, Szt-Balázs, Bánok-Szt-György, Pusztaszent-Magyaród, Bucsa és Kaczorlak községek fognak tartozni.

Budapecsten, 1887. február hó 28-án.

Trefort s. k.

125. sz.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter

8036. sz.

Másolat: Szabolcsmege közig. bizottságához jelen kelet és szám alatt menesztett intézménnyel elrendeltem, hogy az 1885. évi 1921. eln. számú körrendelettem mellékletének 354. száma alatt, *Mándok* székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerület megszüntetessék s a hozzá besztva volt községek, vagyis a tiszai járás összes községei a 353. sz. a. *Kisvárd* székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapecst, 1887. február hó 9-én.

Trefort s. k.

126. sz.

Vallás és közoktatási miniszter.

3387. sz.

Jász-Nagykun-Szolnokmege közig. bizottságának előterjesztése alapján megengedem, hogy *Fegyvernek* község a török-szt-miklósi izr. anyakönyvi kerületből kilépve, külön önálló izr. anyakönyvi kerületet képezhessen.

Budapecst, 1887. márczius 8-án.

A miniszter helyett:

Tanárky Gedeon s. k.
államtitkár.

VEGYES.

Irodalmi-hírek. *Groszmann S. L.* Moadin Usimcha. Compend. der Fest-Fast-u. ereignissreichen Tage aus der Geschichte der Juden. II. füzet. Pécs. — *Rosenberg Sándor.* Ünnepi szónoklat, tartotta az újpesti izr. htí. temploma felavatása alkalmából. Budapecst. — Kol bath ami. *A sátoraljajhelyi* status-quo hitközség nyílt levele.

Szántó Eleázár. Abból az alkalomból, hogy Szántó Eleázár igazgató közhasznu pedagógiai és irodalmi működése elismerésüel az arany érdemkeresztet kapta, nagyszámu barátai és tisztelői márczius 24-én bangettent rendeztek.

A budapecsti rabbiképző segélyegylete márczius 23-án tartotta közgyűlését igen csekély részvét mellett. Az egylet költségvetését a következőkben ismertetjük. *Bevétel* volt: alapítványokból (pesti Chevra Kaddisa, Wahrmann Mór, Wahrmann Sándor, Schweiger Márton, Kisteleki Léway) 550 frt, gelsei Gutmann alapítványából kamat 23·25, templomi adakozás 124·48, tagsági díjak 1715 frt, 1885. deczember 31. maradt 3133 frt 81 kr., a magyar földhitel intézet számadása szerint az egylet javára maradt 432·04. Összesen 5978 frt 58 kr. *Kiadás:* Készpénzben 755 frt, ellátásra 882, nőegyletnek éjtjegyekért és bér fejében 875 frt, behajtási díj 85·85, összesen 2597 frt 85 kr. Marad készpénzben 3380 frt 73 kr. A m. földh. intézetnél letett értékpapirok névértéke 15,950 frt. Végül megemlítjük, hogy a rabbiképző növendékeihez annyira méltatlan népkonyhai étkezés végre szerencsésen és — reméljük — örök időre megszűnt.

Védő egylet zsidó kivándorlók számára alakult New-Yorkban abból az alkalomból, hogy az Egyesült-Államok teljesen szegény kivándorlót kikötöni többet nem engednek; ez intézkedés következtében már igen sok zsidó kivándorló kénytelen volt visszajönni Európába. A nevezett egylet, mint olvassuk, egyetlen hónap alatt 50 embernek biztosította az Amerikában maradhatást.

Csanádi Sámuel ügyvédjelölt és fővárosi adófelügyelőségi gyakornok, a M.-Zs. Sz. munkatársa, márczius 10-én Kecskeméten meghalt. A nagy reményekre jogosító fiatal ember — csak 24 éves volt — alapos műveltség és komoly törekvés által tünt ki, a kinek több lapban megjelent dolgozatai kiváló tehetségről tanuskodtak. Buzgó és benső felekezeti érzése különösen jellemezte az elhunytat s ha elgondoljuk, mily ritkán jár együtt Magyarország ifju zsidó nemzedékében a tehetség és felekezeti érzés, kétszeresen van okunk Csanádi Sámuel kora elhunytát őszinte szívvel sajnálhunk.

Ösztöndíjak. A vallás- és közoktatási miniszterium *Czukermann Ignác*, a műegyetem mérnöki szakosztálya I. éves hallgatójának a folyó tanév kezdetétől egy 300 forintos állami ösztöndíjat adományozott. — *A művész-ösztöndíjakból* a közoktatási miniszter rendelete folytán több hitsorsosunknak jutott. Így *Bruck Miksának* és *Lichtenstein Georgettenak* egyenkint 300 frt, továbbá Radó Helénnek 200 frt. — *A tud. egyetemen* egy 300 frtos állami ösztöndíjat adott a miniszter *Mandl Sándor* II-od éves joghallgatónak tanulmányai végzésének egész tartamára.

Valláscsere. Mint a bécsi »Neuzeit« közli 1886-ban kilépett *Bécsben* a kathol. egyházból 270, ezek között lett 117 protestáns, 35 zsidó, 118 felekezetnélküli; a zsidóságból kilépett 226, ezek között lett 129 katolikus, 20 protestáns, 86 felekezet nélküli, 1 anabaptista. — *A »Jüdische Presse«* szerint *Berlinben* 1885-ben 2588 tért evang. hitre, köztük 163 zsidó, 3 evangélikus pedig zsidó lett. — *A pozsonyi Evang. Egyház s Iskola* egyik utolsó számában közölve van a *budapesti* német evang. gyülekezet népesedési mozgalma 1886-ban, mely egyebek közt a következő adatot tartalmazza: »átért a róm. kath. egyházból 21, mózes vallásról 16 egyén.«

Orosz-oláh kivándorlók Amerikában. Az »United Hebrew Charities of New-York« mult évi jelentése szerint 12,431 orosz s oláh kivándorlót (3694 családot) segélyezett, 682 egyén pedig az egyesület költségén küldetett vissza Európába. 1886. október 1-ig *Castle-Gardenben* nem kevesebb mint 27,348 zsidó kötött ki, a mi 1885-tel szemben 8813 szaporulatot tesz. Ily tömeges kivándorlást bizonyára a legfigyelmesebb napilap-olvasó sem sejtethet.

Zsidók a varsói egyetemen. A varsói egyetemen 1885-ben 1228 közt 199 volt a zsidó hallgató, 1886-ban 1119 között 160. Tudományszakok közt így oszoltak meg tavál a zsidók: medikus volt 90 : 16·2⁰/₀; jogász 61 : 13·6⁰/₀; fizikus 6 : 10·1⁰/₀; matematikus 2 : 3·7⁰/₀; filologus 1 : 2·3⁰/₀.

Poroszország felsőbb leányiskolaiban 909 tanító 42,726 növendéket tanít; ezek között 5,874 a zsidó, a tanítók között csak 3; a katolikus leányok száma csak 3,362, ellenben a katolikus tanítóké 51.

Keresztény jótévő. Mint egy német felekezeti lapban olvassuk, *Bécsben* nemrég elhunyt egy *Kropf János* nevű gazdag keresztény városi képviselő, ki élvégében egy »Cheszed sel emeth« (ígaz jótékonyág) című betegsegélyző együletet alapított a szegény zsidó házalók javára, a kiknek nyomorát sokszor volt alkalmja színről-színre látni. *Kropf* az együletnek haláláig buzóg elnöke maradt.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

HATODIK FEJEZET.

Bogáthi Fazakas Miklós és zsolttárai.

I.

Bogáthi Fazakas Miklós »psalterium«-a. — *A Bogáthiról és zsolttáiról* felállított ellentétes nézetek. — *Bogáthi szombatosságát* bizonyítják saját feljegyzései és theologiai munkái. — *Zsolttárfordítása* határozottan szombatos munka. — *A zsidó hagyomány és zsidó bibliamagyarázók* nyomán meghatározza az egyes zsolttárok tartalmát. — *Zsidó felfogás* szerint magyarázza még azokat a zsolttárokat is, melyeket *Krisztusra* vonatkoztat az egyház.

»Habent sua fata libelli!« *Bogáthi Fazakas Miklós »psalterium«-a* a magyar irodalomban a zsolttároknek első teljes költői fordítása. Sokat magasztalták, de azért még mindig kiadatlanul hever; sokan ismertették, de azért még korántsem ismerjük kellően, s egész a mai napig a félreértések és tévedések hosszú láncolata fűződik úgy magához a fordításhoz, mint szerzőjének személyéhez.

Régibb íróink e zsolttárfordításnak csak címét ismerik és rendszeren mint nyomtatásban megjelent könyvről beszélnek róla; szerzőjét unitáriusnak mondják, de más-más valakiben keresik a XVI. század vége felé élő különféle *Bogáthiak* közül. *Lugossy*, ki a *Jancsó-kódexben*, címlap nélkül és elején csonkán, a szombatos énekeskönyv előtt találta e zsolttárokat, minden további megoklás nélkül szombatos munkának vallotta. Mivel pedig a versfőkben héber mondatokat, illetve jelszókat vélt látni, a szombatos énekek közt pedig talált kettőt, melynek versfőiből kiolvasható a *Péchi Simon* neve: ezen kiváló hebraistának ismert államférfút vette a zsolttárok fordítójának is és teli marokkal szórta neki a tömjént, mint »hazai nyelvünk egyik derék bajnokának, a zsolttárok magyar rímes versekbeni első fordítójának.« *E tévedést helyreigazította Toldy*, címlappal ellátott, teljes példányok alap-

ján kimutatván, hogy ez a zsoldárfordítás a Bogáthié és még mindig kiadatlan. Ezt a Bogáthit pedig, hogy a hasonnevű költőtől megkülönböztesse, *ifjabb* Bogáthi Fazakas Miklósnak s egyuttal, szintén tüzetesebb bizonyítás nélkül, határozottan szombatosnak mondja.

Jakab Elek egy terjedelmes és tanulságos értekezésben¹⁾ tisztába hozta a Bogáthi *személyére* vonatkozó kérdést. Kimutatta, hogy egy *ifjabb* Bogáthi nem létezik, s hogy Bogáthi, a költő s énekszerző azonos Bogáthival, a zsoldárfordítóval és theologussal. A fősúlyt azonban arra vetette, hogy Bogáthit bemutatta mint az erdélyi unitárius egyháznak és theologianak egyik bajnokát és diszét, zsoldárait pedig mint tisztán unitárius szellemben irrottakat, mint olyan munkát, melynek semmi köze a szombatosághoz.

Kardos Albert, ki utójára foglalkozott e kérdéssel,²⁾ feltétlenül elfogadja Jakab Elek állításait, sőt még azt vitatja, hogy »ha mindezt Jakab Elek nem is bizonyítja, magukból a zsoldárokból nyilvánvaló, hogy azok *nem szombatos ember* szerzeményei.«

Ezzel röviden vázoltuk a Bogáthi-kérdés eddigi lefolyását és jelenlegi állását.

E helyütt csupán Bogáthi zsoldárai és magának Bogáthinak a szombatosághoz való viszonya jöhetnek szóba. S épen e tekintetben még mindig nem sikerült kimutatni a valódi tényállást, melynek megállapítását a következőkben megkíséreljük.

A mit Bogáthiról eddigelé tudunk, nem épen sok és úgy látszik nem mindig megbízható; feltétlenül hiteles tán csak az, a mit egy kéziratú munkájához irt ajánló levélben ő maga közöl életéről és theologiai munkálkodásáról.³⁾ Ezen saját adatai pedig arra mutatnak, hogy *irójuk szombatos volt*.

Bogáthi, mint e levelének kezdetén maga elbeszéli, egyike volt azon kevés unitárius papoknak, kik Dávid Ferencz elítélte után sem adták a »consensus«-t a Demeter püspök által felállított újabb unitárius hitvalláshoz, mely a Krisztus imádását elfogadta volt.⁴⁾ E miatt, az akkor kiadott törvények értelmében

¹⁾ Bogáthi Fazakas Miklós, XVI. századi magyar theologus és költő, *Kereszt. Magvető* XV. 1—14., 159—186. és 239—251. l.

²⁾ *I. h.* 29. 1. ff.

³⁾ Az ajánló levelet, Foszto Uzoni István feljegyzései szerint, közölte *Jakab Elek* fentemlített értekezésében, *i. h.* 6. l.

⁴⁾ *Foszto Uzoni* (Jakab Eleknél *i. h.* 5. l.) azt állítja, hogy Bogáthi eleinte megadta a consensus-t, »de csakhamar kitűnt, hogy az kényszerítve

nyomozást indítottak ellene, mire Gerendről, hol tanító, azaz prédikátor volt, a Baranyaságba menekült. Ottan ugyanis joggal várhatott biztosságot, sőt támogatást, mivel Karádi Pál, e megyének unitárius püspöke, mindvégig határozottan fentartotta Dávid Ferencz nézeteit s annak üldözőit árulóknak bélyegezte (fent. III. 237. l.).

Már ezen körülmény gyaníttatja, hogy Bogáthi szombatosággá lett. Hisz az első szombatosok mind az elítélt Dávid Ferencz hívei közül kerültek ki.

S így volt ez Bogáthival is. Bizonyítja azt az a heves tollharc, mely nemsokára kitört közte meg Karádi püspök közt, melynek úgy *színhelye*, mint *tárgya* világosan mutatják, hogy Bogáthi nem érte be Dávid Ferencz tanaival, hanem annyira tulment rajtok, hogy még az öreg Karádit, Dávid Ferencz e bátor elvbarátját is felzúdíította maga ellen.

Midőn t. i. 1581 körül Erdélybe visszatért, Balássi Ferenczhez került és ötödfél évet töltött az akkor keletkező félben levő szombatosággá e buzgó pártfogójának szent-demeteri kastélyában.¹⁾ Ott tartózkodása alatt Balássi előtt »végig magyarázá a *meny-nyei jelenésekről* irt könyvet;« e magyarázata azonban olyan értelmű volt, hogy Karádi, midőn híret vette, őt keményen megdorgálta. Ebből keletkezett aztán az a hosszadalmas vita, melyet kivált Karádi szenvedélyvel folytatott. Jellemző, hogy a vita tárgya épen a *Jelenések* könyve volt, az új-szövetség *egyetlen* könyve, melyet a szombatosok isteni ihletésből írottak tekintettek (fent. 11. és 12. l.), nyilván azért, mivel rejtélyes jövőndölései

volt, s e miatt 1582-ben a Baranyaságba kellett menekülnie. Maga Bogáthi ezeket írja az említett ajánló levelében (*i. h.* 6. l.): »*Hét* esztendeje mulék ez nyáron (1585), hogy az tanitok czirkálása és hamis vád és patvar miá . . . Gerendről én Baranyába szaladék;« ez tehát már 1578-ban történt. Alantabb pedig (u. o. 7. l.) elbeszéli, hogy Karádi Pál őt szidalmazta »*amaz harmad nyárbeli* kételen consensus miatt.« A consensus-t tehát csak 1582-ben adta, valószínűleg Erdélybe visszatérése előtt vagy után. Hogy csakugyan már eleinte megtagadta a consensus-t, bizonyítja a *Szombatosok régi könyve*, mely őt dicsőíti mint egyikét azon unitárius papoknak, kik Demeter püspöknek és Dávid Ferencz üldözőinek »ellenek szolván, ez nagy árulatásban nekik sem *semmit sem engedvén, ellenek álldnak*.« (Kereszt. Magvető XXI. 145. l.) Tanulságos, hogy Bogáthi, mint fentidézett szavaiból kiviláglik, 1585-ben már »*Kételen*«-nek mondja három évvel azelőtt adott consensusát s ezzel kijelenti, hogy mint rákényszerített el nem ismeri.

¹⁾ V. ö. fent. III. 528—9. l.

kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy belőlök kimagyarázzák a Jézus jóvendőbeli ezeréves birodalmáról szóló tant, mely a szombatosságnak egyik alaptana volt.

Most már megértjük azt is, miért irt Bogáthi épen a *Jelenések* könyvéről annyi és annyiféle kisebb, s nagyobb munkát, közte egyet »oly magyarsággal, hogy csak biblia olvasás kellene hozzá, ha ki prédikációkra osztani s újítani (azaz, új értelemben magyarázni) akarná e könyvet.« Szemmel tartotta a szombatosokat, kiknek minden isteni tisztelete prédikációval volt összekötve, de a kiknek többnyire nem voltak iskolázott papjaik.

Ezen szempontból tekintve, különös jelentőséget nyer az is, hogy Bogáthi ezenkívül még szükségesnek látta, »hogy — mint írja — egy munkával s egy időben a községnek a Krisztus jóvendőléseit magyaráznom *prédikálva* honomban, az Apokalypsisz magyaráznom *írásommal* az istenes szenteknek s tanulóknak hasznára.« Bogáthi nem csak maga prédikált a Jelenések könyvéről, hanem irt róla egy munkát is azok számára, a kik őt nem hallgathatták, és pedig az »istenes szenteknek hasznára.« a kik alatt alig érthetett másokat, mint szombatosokat, kik himnusaikban egyre »Isten szentjei«-nek nevezik magukat s a kiknek énekes könyve »isten serejinek épületiért« iratott.¹⁾

Bogáthi szombatosságát elég világosan elárulják a következő szavai is: »Egy esztendeig pedig munkálkodtam a Jézus Krisztus *historiájában*, kit Uj-frigy könyvének *hívnak*«. Ő maga tehát csak *historiát* lát az evangéliumokban, melyeknek nem adja a szokásos Uj-frigy nevet, a melyen *hívják*. Ez pedig határozottan szombatos nézet. A *Szombatosok régi könyve* valamint Eössi egyik tankölteménye egyaránt vitatják, hogy az evangéliumok egyáltalán nem tekinthetők törvénynek, mivel többnyire csak Jézus s az apostolok *életével* foglalkoznak; hogy a *szövetség* (frigy) elnevezés csak a Mózes és a próféták könyveit illeti, « s hogy »a *titulosok: 6- és uj-testamentum* a római papoktól találtak.«²⁾

Végre pedig magát a fentemlített ajánló levelet, melyből

¹⁾ L. a II. számú kódex czímlapját *Kryzónál*, i. h. 161. l.; Bogáthinak a *Jelenésekről* irt, valamint egyéb theologiai munkáiról, l. *Ajánló levél* . h., u. o.

²⁾ *Kereszt. Magvető* XXI. 82—3. l. és 109. ének, II. 3.; *Uj-testamentumnak* pápa nevezte (az evangéliumokat t. i.) szent írás ellen, sőt az isten ellen; v. ö. fent. III. 312., 376. és itten 11. l.

az eddig közölt adatokat merítettük, következőképen kezdi: »Nemes Vitéz Balassi Ferencz, Udvarhelyszék főkirálybírájának az *Uj Jeruzsálembeli nemes örökséget s részt* kívánja istentől N. P. B.«¹⁾ Ez a szokatlan üdvkivánat szorosan szombatos; folyománya az a chiliasmusnak, mely szerint Jézus második jövelekor Jeruzsálem újra felépül s »a gazdag város készen adatik« a híveknek.²⁾

Midezeknél világosabban, mondhatni: félreérthetetlenül tanuskodik Bogáthinak szombatossága mellett épen — zoltárfordítása. Bogáthi minden egyes zoltár végén, ritkábban kezdetén, elmondja, hogy ki írta, milyen alkalomból s milyen célzattal iratott. Midőn a zoltár értelmezésére nézve ezen döntő körülményeket meghatározza, *mindig zsidó szempontokból indul* és a *zsidó hagyományt követi*, leggyakrabban a *régibb zsidó bibliamagyarázókat*, kiknek nézeteit, a mennyire csak magyar versekben lehetséges, *néha szó szerint ismétli*.

Sűrűn állít olyanokat, a mikre, ha nem merít az idevágó zsidó fordításokból, egyáltalán nem juthatott volna, mivel magában az eredetiben, vagy a régibb fordításokban, mint például a Vulgatában vagy Septuagintában, szó sincs rólok.

A 9. zoltárt például így kezdi:

Erős, ellenséges Goliátot Dávid hogy megveré,
Zsidók egész földét reménytelen pogántól menté:
Ilyen hálaadást az istennek víg énekkel kezdé;

ezen állítást pedig, melynek egyedüli alapja egy héber szónak zsidó hagyományos felfogása, csakis rabbi *Dávid Kimchi* (Redák zoltár-kommentárjából vehette.³⁾ Ugyanonnét, vagy rabbi *Salomon Jiczcháki* (Rási) magyarázatából meríthetett csak, ha a 13. zoltárt azzal rekeszti be, hogy

Szent és nemes zsidó nép úgy síra,
Ez éneket azóta dudolja
Hogy rabságba esett, istent várja,
Zoltár tizenharmad részben mondja.⁴⁾

¹⁾ N. P. B. = Nicolaus Pelides Bogathi; Pelides (ebből πηλός, agyag) az akkori szokás szerint a Fazakas névnek megfelelő, a görögből csinált szó.

²⁾ L. fent. III. 448. l.; v. ö. u. o. 380. és 655. l.

³⁾ L. *Kimchi* e helyhez: יש אומרים כי לבן כמו על מות לבן... יושב ארץ ישראל וכו'.

⁴⁾ V. ö. *Kimchi* és *Dási* kommentárjait e. h.; l. még Bogáthinál a 10.

zolt. végét és *midrás Sócher-tób* e. h.

Hogy a 18. zsoltárban »halála előtt Dávid az istennek ilyen hálát ada« senki másnak, mint Kimchinek nézete.¹⁾ S ha Bogáthi, hogy a sok közül még csak két példát idézzünk a 82. zsoltárról azt állítja, hogy

*Szent Jósáfát király bírdának így szóla,
Minden tisztartóit fenyíté, oktató,
Ászáf-rendi kántor kit énekbe ira ;²⁾*

a rákövetkező 83. zsoltárról pedig azt mondja, hogy

*Jósáfát király ellen számtalan nép összegyűlt,
Körül sokféle pogány Jeruzsálemre erede,
Kiről Ászáf kántor-rend az istennek így könyörge :³⁾*

akkor ezen, Kimchi kommentárjával mindenben megegyező állításait csakis ezen a XIII. század elején író zsidó tudóstól vehette. Maga az eredeti ugyanis, valamint a régiebb fordítások csak annyit mondanak e két zsoltárról, hogy »ének Ászáfnak.«⁴⁾

Hasonló oknál fogva senki mástól, mint *Ibn Ezzrától* fogadhatta el a nézetet, melylyel a 30. zsoltárt berekeszti :

*Palotája királynak félbe álla,
Kü betegsége után végig rakatta,
Mind az kettőn istennek hálát ada
Harminczadik énekben ezt hagyá.⁵⁾*

A 92. zsoltárra nézve azzal a meglepő nyilatkozattal lép elő, hogy »szombaton ezt Ádám mondá :« aminek egyedüli forrása a *midrás Sóchér-tób.*⁶⁾

Határozottan zsidó értelemben veszi még azokat a zsoltárokat is, melyeket az addigi keresztény fordítások, a Vulgatától le egész a nálánál valamivel fiatalabb Szecezi Molnár Albertig, az egyház felfogása szerint, Jézusra szoktak vonatkoztatni.

¹⁾ *Kimchi* e. h. : והאז השירה הברה בסוף ימיו ; hasonlót állít *Ibn-Jachja* e. h.

²⁾ V. ö. *Kimchi* e. h. : אילי היה בימי ; והוהירם מאד יהושפט ; v. ö. *midrás Sóchér-tób* e. h.

³⁾ V. ö. *Kimchi* e. h. : והיו עמהם גוים אחרים. המלחמה שהיתה בימי יהושפט ;

⁴⁾ L. még Bogáthinál a 142—5. zsolt. tartalmát összevetve *Kimchivel* e. h., valamint mind a kettőnél a 24. és 148. zsoltárt.

⁵⁾ V. ö. *Ibn Ezra* e. h. : ואותו הזמן ; חלה דוד ויהי מחליו.

⁶⁾ A 92. zsoltárhoz : אדם הראשון אמר.

A 2. zsoltár például, az említett összes keresztény fordítások szerint, jövendölés Krisztusról, birodalmáról és ellenségeiről ; Bogáthi, rabbi Salamon Jiczchákival és Kimchivel, egyszerűen azt mondja róla :

*Királyoknak Dávid ily választ ira,
Szomszéd ellenségétől magát biztató.*

A 22. zsoltárt, mely keresztény felfogás szerint a christologia egyik főtámasza, szerinte ép úgy, mint Kimchi szerint, Dávidnak imádsága, mikor »leginkább nyomorgana, Saul előtt futva, sok bűt vallana.«¹⁾ Az egyház által Krisztus országará magyarázott 72. zsoltárról azt mondja :

*Csak halála előtt Dávid ezt írta,
Fiát Salamont hogy koronáztatá,*

a mi pedig majdnem szóról szóra megfelel Kimchi kommentárjának.²⁾

S így van az mind a többi christologiai zsoltárral. Bogáthi egytől egyig Dávid, illetve a zsidó nép régiebb történetéből, vagy mint maga mondja, »az időkbeli historiák értelme szerint«³⁾ magyarázza azokat.

Midőn tehát az egyes zsoltárok tartalmát és czélatát meghatározza, egészen a zsidó exegezisnek, kivált *Kimchinek félreismerhetetlen befolyása alatt áll s a keresztény felfogás ellenére, sehol sem akar látni vonatkoztatást Jézusra, vagy az általa alapított egyházra.*⁴⁾

¹⁾ *Kimchi* e. h. : ויש מפרשים אותו על דוד בעודו בורה מפני שאול ;

²⁾ *U. o.* : כסף ימיו היה זה ;

³⁾ Bogáthi zsoltárainak czimlapján, III.-ban.

⁴⁾ L. péld. még a 8., 16., 22., 41., 45., 46., 72., 87., és 118. zsolt. Bogáthinál összevetve *Kimchi* kommentárjával, helyenként *Ibn Ezzr*-val vagy a *midrás Sóchér-tóbbal*.

Budapest.

KOHNSÁMUEL.

(Folytatása következik.)

törvény okainak kikutatására és erre Jeszód Móra munkájának VIII. fejezetében számos példát hoz föl. Itt leginkább arra szorítkozik, hogy a bibliai törvény után idézi azon okot, melyet a tórában talált. Kiváló exegetikai tehetsége és ügyessége itt nagy segítségére van, a mennyiben éles látással ott is megtalálja az okot, hol az első tekintetre föl nem tűnik. Ezen eljárása Menáchem ben Szárúkéhoz igen közel áll, kit ezen helyen idéz is.

Példáiból idézzük itt a következő legjellemzőbbeket:

A Semitta év (nyugvás éve) okát e mondat adja meg: »hogy néped szegényei egyék meg azt,« t. i. a hetedik év után-termését. »A levita nem kapott osztály részt a földből,« mivel Istent kellett szolgálnia. (Deut. 10., 6.) A vér élvezés tilalmának okát megtalálja ezen mondatban: »ne egyétek meg a lelket a hussal« (Deut. 12., 20.). Ezért mutatjuk be a vért az oltáron, hogy ily módon »a vér a lélek számára engesztelést eszközöljön. (Lev. 17., 11.).

Ezen felfogásnak felel meg az áldozatok okairól való nézete. ¹⁾ Midőn az áldozati állatok tagjait bemutatjuk az oltáron, ezeknek megfelelő sajtát tagjainkat mentjük meg és így magunkért váltságot adunk. Ily módon azonban csak akkor szolgál a bűnökért váltságul az áldozat, ha bünt vigyázatlanságból követtük el, amikor bűnünk csak abban áll, hogy az isteni tilalom nem lebegett folyton szemünk előtt. Ibn Ezra szerint a bűnálózat csupán vigyázatlanságból elkövetett bűnökre van kiszabva.

A bűn megbánása egyedül — az áldozatok idejében — nem volt elegendő a bűn megbocsájtására, hanem áldozattal kellett egybecsatolva lennie, mivel a bűnös sem csupán gondolatban követett el bünt, hanem tettben is.

Az egyes áldozatoknak ezenkívül még külön célja is van. Igy p. a bűnálózat és egyéb az áldozó papot illető adományok az áldozó papoknak élelemmel való ellátását célozzák; az állandó áldozatok (tamid) a község nyilvánosságra nem jutott bűneit engesztelik.

Ugyancsak ezen művének kilenczedik fejezetében Á. Ibn Ezra azon törvények okait tárgyalja, melyeknek okai nincsenek a

¹⁾ L. Abr. Ibn Ezra kommentárját Levitikus elejéhez. Jeszód Móra VIII. elején és a *Jellinek*: Moses ben Nachman's Dissertation 23. 1. és ff.

tórában megadva. E szakaszt igen jellemzőleg a következő zsol-tári verssel kezdí:

»Nyisd meg szememet Istenem, hogy csodákat lássak tanodban!«

Nem nélkülözi e szakasz a nála szokásos asztrológiai megjegyzéseket és határozatlan utalásokat, melyeket szerzőnk olyankor használ, midőn nem akar mindenkitől megértetni. Rövid szavakkal ismétli itt mindazt, mit kommentárjában az egyes törvényeknél elmondott. Kedvelt szólásmódjával zárja be e szakaszt: »A mélyen gondolkodók meg fognak engem érteni.« ¹⁾

V. Ábrahám Ibn Dáud. (1160. év).

Ábrahám Ibn Dáud Majmuninak idősebb kortársa és a filozófiában közvetlen elődje volt; a legnagyobb valószínűség szerint filozófiai munkája »Emúna Ráma« — a főséges hit — befolyással volt Majmunira.

Munkája utolsó fejezete, melyben épen a törvények fölszátásáról és megokolásáról beszél, igen hiányosan és a munka egyetlen kiadásában egyuttal igen hibásan jutott ránk, mely körülmény ebbeli véleményének előadását, legalább a részleteket illetőleg, igen megnehezíti.

Szerinte is a legfőbb cél, melyre az ember törekedhet, a boldogság elérése. (98. l.). A praktikus filozofia is azon főcélzt tartja szem előtt, hogy az embert e boldogságra vezérelje és ezt három uton igyekszik elérni, azáltal hogy bennünket az erkölcsös életre, az állami és a családi élet helyes vezetésére tanít.

Ugyan e célra vezérel bennünket a tóra is. Isten meg akart bennünket kimélni a tévedésektől és kétségektől, azért kinyilatkozta nekünk törvényeit, melyekben föltaláljuk az egész praktikus filozofiát és annak három részét az etikát, politikát s ökonomiát és pedig a legkötelesebb alakban. (101. l.). Könnyen meggyőződhetünk erről, ha megfigyeljük a tóra törvényeit, mint igazítanak el bennünket mind a három említett irányban. Nemcsak az etikai törvények, hanem a politikai és ökonomiai törvények, melyeket a tóra tartalmaz — melyeket Ibn Dáud e helyen fölszámllal — magasan föltulhaladják mindazt, mit a filozofia erre nézve nyújthat.

¹⁾ Az egyes törvények megokolását lásd alább Majmuninál.

Mindezen törvények okai és céljai világosak és már a föl-
osztás által megadvák. Vannak azonban a törában törvények,
melyeknek oka előttünk ismeretlen marad és melyek magasabb
isteni bölcsesség által vannak meghatározva. Ezek képeznék a
törvények ötödik osztályát, de helyesebb ezeket mind a második
— erkölcsi törvényeket tartalmazó — osztályba sorolni. Ezen
törvények különben nem állanak magasabb fokon és nem nagy
fontosságuk, miből arra is következtethetünk, hogy a cél,
melyet el akarnak érni, szintén nem jelentékeny és fontos. Így az
áldozati törvényeknek, melyeket Ibn Dáud első sorban számít
ide, több habár kevésbé fontos oka van, és már bölcsseink a tal-
mudban említnek föl néhány okot.

Az áldozati törvények megokolásával Ibn Dáud is, mint
Ábr. Ibn Ezra, csupán a bünáldozatokat tartja szem előtt; néze-
teik egyebekben is találkoznak. A bünáldozat főcélja Ibn Dáud
szerint is az, hogy alkalmat adjon a bünösnek a megtérésre, az
áldozattal bünvallomás lévén egybekötve.

Továbbá a bünáldozat annyiban büntetés is a bünösre, hogy
látja az áldozat levágását és elégését s ez által lelke bizonyos
fájdalmat érez, mert tulajdonképen állati eljárása miatt ő ér-
demelné meg azt az elbánást, melyben az áldozati állat részesül.

Ezen nézet szintén azok közül való, melyeket Száadja óta
csaknem minden vallás-filozofusnál föltalálunk.

Idézi ezen kívül Ibn Dáud a filozofusok nevében az áldozat-
ok következő igen sajátos magyarázatát. Bizonyos időben a
csillagzatok emberi áldozatokat követelnek. Ezt azonban meglehet
előzni oly módon, ha az ember még idejében vért bocsájt, vagy
annak testéből, ki az áldozatra ki van szemelve, vagy az áldozati
állat testéből.

Ezért bocsájtottak vért testökből Báal papjai a Karmel
hegyén. (I. Regum 18., 28.) mert érezték, hogy haláluk közele-
dik. Ezért metélte körül Czippora, Mózes neje, a fiát, midőn az an-
gyal megakartta azt ölni, (Exod. 4., 25.) mert Mózes büntetése
vonakodásért szintén első szülöttének halála lett volna, miként
Fáraó és az egyiptomiak büntetése az ő vonakodásukért.

Hogy kit ért Ibn Dáud ezen filozofusok (Mithpalszefim)
alatt, nem tudhatjuk, de semmi esetre sem a szábiakat, mint

Guttmann hiszi,¹⁾ mert mint az idézett példából látszik, itt
csak zsidó filozofusokról lehet szó. Ibn Dáud ezen misztikus
nézetet csak idézi ugyan, de korántsem igyekszik azt megczá-
folni, sőt inkább előadásából az tűnik ki, hogy maga is helyesli.

Kötelességünk — úgy hiszi Ibn Dáud — a törvények okai
után kutatni, de első kötelességünk ezzel szemben az engedel-
messég, és a törvények teljesítését sohasem szabad attól függővé
tenni, vajjon ismerjük-e azoknak okait és céljait, mire bennün-
ket Ábrahám ősatyánk példája is tanít. Épen abban van ezen
isteni bölcsesség által meghatározott, de előttünk ismeretlen
okkal bíró törvények főjelentősége, hogy ezek tüntetik föl legjob-
ban a különbségét a hit és hitetlenség között.

¹⁾ Guttmann: Die Religionsphilosophie d. A. S. D. 223. l. 1. j. Ibn
Ezra nézete Esod. 4, 24-hez irt kommentárjában hibásan van ezzel azo-
nosítva.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

(Folytatása következik.)

IRODALOM.

AZ ETHIKA A HALÁKHÁBAN.

Irta Bloch Mózes tanár. A budapesti orsz. rabbiképző-intézet értesítőjében az 1885—86-iki tanévről.

A theologia azon törekvése, hogy a vallásos törvényeknek, szokásoknak és szertartásoknak erkölestani, *ethikai értékét* kimutassa és fejlessze, hogy azok gyakorlatát nem csak engedelmesség, hanem észszerű meggyőződés tárgyává tegye a zsidóság körében, nem éppen a modern hittudomány eredménye. — Hiszen már maga a tóra is buzdítja ily törekvésre híveit, midőn (Deuteron. 30, 14.) mondja: »nagyon is közel van hozzád az Isten igéje, szádban és szívedben, hogy azt gyakoroljad«, e szavakkal arra intve, hogy a gyakorolandó hittörvények okait szívünkben és annak Istenadta erkölcsi tudatában keressük és találjuk.

Legkiválóbban nyilvánul e törekvés a lánglelkű próféták azon beszédeiben, melyek a külső papi szertartásoknak és a véres áldozatkultusnak csak annyiban tulajdonítanak vallásos jelentőséget, a mennyiben hathatós eszközök gyanánt szolgálhatnak a vallásos és erkölcsös érzület előmozdítására. (L. péld. Jerem. 7, 22. I. Sám. 15, 12.) — És ugyanazon törekvésről bizonyosságot tesz a midrás irodalma, a vallásos gondolat és képzeletnek emez óriási eszményvilága, a hol a kutató zsidó észnek elmélkedése és a nemesen érző zsidó szívnek költészete, a törátörvények szellemébe mélyen behatolva, oly ethikai tanokat megelvek vontak le azokból, melyek örök értékkel bírnak, nem csupán a zsidóság, hanem az emberiség nevelési és művelődési történelmében is.

A középkorban pedig a jelzett törekvés egyik tényezője volt a zsidó vallásbölcsezetnek, és különösen Majmuni (1135—1204.) e tekintetben mintát szolgáltatott azon zsidó theologusok

számára, kik a tóra- és talmud-hitszabványainak ethikai alapjait kutatni kívánják és kik a hagyományhozvaló legszigorubb ragaszkodással a világosságra és észszerű fölvilágosításra iparkodó gondolkodás elfogulatlanságát tudják egyesíteni.

Ily észszerűen és világosan gondolkodó hittudósok között tisztelettel üdvözöljük a czimben nevezett értekezés szerzőjét is, Bloch Mózes tanárt, ki e művében bebizonyítja, hogy éles elméjének még mindig ifju lendületénél fogva méltán hivatva van az orsz. rabbiképző intézetben a hitközségek leendő lelki vezéreit beavatni a zsidóság hagyományos törvényeinek ismeretébe és szellemébe.

Bloch értekezésére teendő észrevételeimet azon általános megjegyzéssel vezetem be, hogy a szerző, Majmuni nagy munkája fölosztását szorosan követő művének 14 fejezetében, kissé túl ment kitűzött feladatán, mivel oly tóra- és talmud-szabványokról is tárgyal, melyek mint tisztán humánus erkölestanok, nem elrejtve, hanem mintegy nyílt homlokukon hordozzák az ethika fenségesebb jellegét, melyek tehát a halákhában nyilvánuló ethikáról szóló munkába nem tartoznak.

A bevezetésben igen helyesen hasonlítja össze szerző a talmud követelését, hogy minden vallásos cselekedet önnönmagáért — לשמה — gyakoroltassék, Kant bölcseletével: az ember kötelességből, azaz a törvény iránti tiszteletből cselekedjék. Itt még csak az volna kiemelő, hogy ezen jelentős halákhai terminus — לשמה — szigorúbban fejezi ki az ethikai elvet; mert cselekedhetik ugyan valaki »a törvény iránti tiszteletből is«, ámde cselekvésének rugója a jutalomra való remény vagy a büntetéstől való félelem lehet, a mi már nem többé tiszta ethikai tett a לשמה értelmében, mely azt kívánja, hogy minden jó tettnek oka egyedül maga a jó tett legyen. — Ép oly sikerülten jegyzi meg szerző, hogy a Lev. 19, 2. (»szentek legyetek«) midrásbeli magyarázata szintén megelőzte Kant véleményét, mely szerint az tökéletes szentség elérésének követelése az emberi lélek halhatatlanságát tételezi föl, mivel a földi életben el nem érheti azt a gyarló halandó. — Azonban ez által még távolról sem oldotta meg a szerző a lélektani nehézséget: vajjon hogyan parancsolhatja a tóra a gyakorló embernek, hogy szent legyen azon *oknál fogva*, mert »az örökkévaló Istened is szent?« Hisz minél magasabb, fenségesebb az eszménykép, mely előttünk lebeg, annál inkább

vissza fogunk riadni azon súlyos feladattól, hogy utánozzuk. Nézetem szerint e tóra-parancsban az ethikai emberéletnek alapföltétele rejlik, t. i. az *akarát szentsége!* Minden jó és nemesnek valóítását ép oly szentül és ép oly tiszta lelkiülettal akarhatja az ember, mint maga az Isten, csak azzal az óriási különbséggel, hogy az isteni akarát azonnal teljesül, míg az emberi akarát valósulása nagyon is gyakran ezer meg ezer akadály miatt meghiúsul. — Ha tehát a tóra az isteni szentség elérését e földön is követeli a halandótól, ugy ez csupán az ő lelkiületére, az *ő akarátának ethikai irányzatára* vonatkozik, mely ép oly szent és tiszta lehet, sőt legyen is, mint az Istené, nem pedig az ő cselekvésére, melynek többnyire tökéletlen voltaért a korlátolt emberi erő nem felelős. Ily értelemben szól a halákhának egy ismert tétele: *מה שבה כמעשה* az ember valódi szent szándékát az Isten már is ép oly szent cselekvésnek tekinti — bár tényleg ez lehetetlen — mivel a jutalomra méltó emberi szentség csak is az ethikai szándékban rejlik, melyet persze egyedül a Mindentudó ítél és jutalmaz.

Az első és második fejezetben a szerző épúgy, mint Maimuni, a vallás-ethikai emberéletet mindenek előtt az isteni lét elismerésétől, ugymint az Isten iránti legmélyebb tiszteletétől és szeretétől teszi függővé; és méltán, mert csak a törvényadó iránti szeretet és tisztelet az, mely az ő törvényei iránt is kelti az emberi lélekben azon tiszteletet, mely cselekedetünket ethikáivá nemesíti. — De éppen azért kellett volna itt szerzőnek emez Isten és ember közti benső viszonynak kútforrására utalnia, melyből a vallás-ethikai törvényélet legszentebb kötelessége ered ugy maga az Istennel mint az embertársal szemben, t. i.: azon hitre, hogy az ember, szellemét és érzelmét illetőleg, *Isten képmása* (Gen. 1 27; 5, 1.)

Igen elmés azon ethikai tan, melyet szerző szintén a 2-ik fejezetben a »tefillin« külső jelvényeiből fejteget, hogy t. i. »a mit a »Semá« olvasásánál elismerünk és vallunk, az egyszersmind külső emlékjelként ékesítse fejünket és kezünket, hogy ethikai akaratérőnket szilárdítsa, tetterőnket áthassa.« — Itt azonban legelső sorban ki kellett volna emelni azon tényt, hogy a filáktériákról szóló tóraparancsolat közvetlenül az egyiptomi rabszolgaságból való kiszabadulással lett szorosan egybekötve, mivel éppen ezen viszonyban rejlik a filáktériák ethikai értéke, mely

egyszersmind megmagyarázza nekünk, miért adatott e törvény azonnal a nép felszabadulása után. — A szabadság nagy eszméjét t. i. igen könnyen félreértheti a nép, azt csakhamar *szabadsággal* fölcserélvén. Hogy tehát az éppen megszabadult Izraél helyesen fogja fel a szabadság eszméjét, *mely alaptörvényét képezi az ethikai akarátnak*, arra köteleztetik, hogy a szabadság eszméjére utaló és egyttal az Isten uralmának elismerését követelő jelvényeket kösse a fejre és a kézre, azaz a gondolkodás és a cselekvés szerveire, ez által emlékeztvén arra, hogy a nyert szabadság csak is az akarátot és tetterőt fekéző isteni törvényuralom elismerésében, nem pedig a féket nem ismerő önkényes cselekvésben mutatkozzék; szóval, hogy az ember az igazi ethikai szabadságot egyedül a *fejét* meg *kezét* kormányzó és korlátozó törvényességben észlelje. — Ez az, a mit a halákha a tefillin törvényére tett megjegyzés alatt ért: »Legyenek ezek intő jelül az isteni uralkodásra és a törvények iránti hódolatra!«

A 3-ik fejezetben szerző a szombat és az ünnepek ethikai jelentőségéről általában igen észszerűen és szívhez szólóan értekezik és különösen elragadó lendülettel adja elő annak okait, miért van szüksége az embernek az ünnepi időszakokra. De a mit — nézetem szerint — e fejezetben nélkülözünk, ez — a szombatot illetőleg — azon állami, társadalmi és ép azért magas ethikai elvnek kiemelése, mely különösen a tizparancsolat deuteronomiumi szövegében van kifejezve, hogy t. i. a szombat megünnepelése az ur és szolga közti *humánus szolgálviszonyt* akarja rendezni és meghatározni. Egy ethikai elv ez, melynek valóítására még csak a modern állami kulturélet törekedik, míg az órszidó állam ezt, mint a *tizparancsolat egyikét*, a legszentebb isteni kötelező evővel felruházva, minden polgárnak szigorú vallástörvény gyanánt előszabta, még pedig oly módon, hogy a ki e törvényt: »pihenjen szolgád és szolgád oly módon, hogy a ki e törvényt:« nem teljesíti, az a legfőbb zsidó ünnepnek, a szombatnak szentségét vétkeken megsérti. — Volna még néhány megjegyzésem a pészach- és engesztelés ünnepét illetőleg, itt t. i. a szerző nem fektetett elegendő súlyt mind azon magasztos rendeletek ethikai értékére, melyek az egyiptomi rabszolgaság és az Egyiptomból való megváltás tényéből lettek levonva; továbbá az engesztelő napnál szóval sem említ meg azon ethikai jelentőséget, melyet éppen a halákha a bűnbánásnak (*השיבה*), mint a

mely erényes tetteiben bizonyul, a pusztá szóbeli bünbánattal szemben tulajdonit.

Ezen és más megjegyzéseket a tér szükére való tekintetből mellőzvé, végül még csak szerzőnek a 4-ik fejezetben található véleményére a »sógor-házasságot«¹ illető törvényről akarok reflektálni. Ha ezen törvénynek csakugyan ethikai motívuma volna, még pedig az, hogy méltatva a gyermek nélkül hátramaradt özvegy állapotát, és kiindulva azon pszichológiai igazságból, miszerint testvérek nemcsak a vér köteléke által vannak egymáshoz fűzve, hanem van szellemi kötelék is, mely különös jó indulat által is egyesíti azokat, rendeli a tóra, hogy a magtalanul elhalt férjnek fivére házasságra lépjen özvegyével, »mert, mint fivére szellemi képe által annak neve fenntartassék, és a bánatos özvegy is testvérében vigaszt meg támasztékot találjon«²: ugy be nem látható, hogyan bélyegezheti a tóra (Lev. 18, 16 és 20, 21) akkor, mikor az elhalt férjnek fivére annak gyermektelenül hátramaradt özvegyét nőül akarja venni, ezen lépést vérfertőző házasságkötésnek? Ily éles ellentét, melyben e szerint a szentirási törvényadás mozogna, merő lehetetlenség! Sőt a szerző által vélt ethikai cél elérése sokkal kívánatosabb volna akkor, mikor a bánatos özvegy gyámoltalan, kiskoru árvákkal maradt hátra, mert ekkor sógorában biztosabb támasztékot találna, mint egy idegen férfiuban. — Továbbá, ha a sógor-házasság törvénye csakugyan oly magasztos ethikai értékkel bírna, mint ezt szerző állítja, meg nem magyarázható, hogy már a misna (Bekhor. I.), de különösen a későbbi halákha (Eb. Haézer 165. fej. § 4) még a nőtlen sógornak is megtiltja e törvény teljesítését, holott ellenkezőleg az ethikai motívum folytán nekünk a sógor-házasságot, a hol csak lehetséges, szent kötelesség gyanánt kellene fentartanunk. — Szerény véleményem szerint tehát a szóban levő törvénynek nincs vallás-erkölcsi értéke. E törvény oka egyedül az őzsidó palesztinai földbirtok viszonyaiban és ennek örökösödési jogában keresendő, melylyel ezt a talmud (Jebámóth 24 a) világosan összefüggésbe hozza, mondván: Az által hogy az elhalt férj földbirtoka az ő fivérére száll, a ki magzat nélküli özvegyét nőül veszi, a földbirtok tóránk agrarrendszerü intencziója szerint, osztatlanul mindig egy családban megmarad, minthogy ez a netán születendő fiura átmev és így tovább. Így értendő a talmud szerint a tórának azon rendelete, hogy az elhalt fivér neve fenntartassék, t. i. hogy

megmaradjon birtokra vonatkozó jogcíme; de nem szükséges, hogy a született fiu az elhalt fivér nevét is viselje. Ily magyarázat mellett igen helyes, sőt vallás-erkölcsi nézetnek tekinthető, ha már a misna, de különösen a későbbi halákha — a palesztinai agrárvizonyok megszűnése folytán — még a nőtlen sógornak is megtiltja az egybekelést fivére özvegyével; mert tényleg ily házasság vérfertőző, és ama kivételes tóraengedély nem valami ethikai okból, hanem kizárólag az agrárvizonyok okozta kényszerhelyzetből adatott meg. (V. ö. Mayer S., Rechte der Heb. Athener und Römer II. k. 457 l. § 254).

Arad.

ROSENBERG SÁNDOR.

A NŐ A TALMUDBAN.

Irta *Seltmann Lajos*, hódmező-vásárhelyi zsidó pap. H.-M.-Vásárhely. 1887.

A nők minden korban meleg érdeklődés tárgyát képezték, s a ki róluk ír, mindig buzgó olvasó közönségre számíthat még akkor is, ha rég elporladt szépségek ügyei-bajai ecsetelésével foglalkozik tolla. Talán még meg is szaporodik olvasóinak száma a nők ellenségeivel, hiszen az elhamvadtak nem veszélyesek többé. Különösen korunkban, midőn a gyengébb nem éppen gyengesége folytán uralkodik a társadalmon, igen buzgóan kutatják ezen a föld minden részén otthonos uralkodók történetét. Némelyek mintegy hizelegve korunknak, vagy talán kárpótlásul elvesztett szabadságukért a nők uralmának fokát egyenesen a kultúra fokának nyilatkoztatták ki. Ha ezen kultúrhmérő megbízhatóságát tekintve nem is áll magasab fonon, mint ama másik, a divatból kiment kultúrhmérő: — a szappanfogyasztás — annyiban mégis megbízható, a mennyiben a nők iránti érdeklődés hőfokát mutatja. Ily viszonyok között a zsidó nő sem kerülhette ki a kutatók buzgalmát. Kérdést intéztek a szentiráshoz, hogy mikép gondolkozik a nőkről? Annyiszor faggatták már, hogy feleleteire nem vagyunk többé kíváncsiak. A középkori zsidó nő állásáról is értesülve vagyunk már a zsidók művelődéstörténetéből; csak a talmud elbeszélései s nézetei nincsenek még összegyűjtve s egész terjedelmükben ismertetve. Magyar nyelvben szerző munkája az első kísérlet ilyen ismertetéshez. Mielőtt méltatásába bocsátkoznánk,

a következőkben adjuk a minden beosztást nélkülöző munka tartalmát.

I. *Bevezetés.* Elmefuttatás a nőkről általában. A talmud egyes általános nyilatkozatai a nőkről. Egyes elbeszélések, a melyekből kitűnik, hogy a talmud tekintélyei is emberek voltak szenvedélyekkel s gyöngékkal. (1—15. l.)

II. *A nő neveléséről s kiképzéséről.* (15—24. l.)

III. *A nő rendeltetéséről s a házasságról.* (25—35. l.)

IV. *Egynejtűség s többnejtűség.* Szerző igen szépen bizonyítja be, hogy a zsidóknál az életben az egynejtűség uralkodott, habár a törvényben a többnejtűség meg volt engedve. (36—39. l.)

V. *A hitvestárs választásáról.* (40—57. l.) »Mindebből világosan kitűnik«, mondja a szerző az 57. lapon, »hogy a zsidó leányokat nem adták, nem csereberélték el árúczikkék gyanánt, mint a keletieket, nem is adták őket férjhez a szülők által kötött egyezés alapján annélkül, hogy bejegyzéseket bevárták volna, úgy mint a rómaiakat, hanem azok éppen úgy mint az ifjak előleges elhatározás, komoly megfontolás és szabad választás útján, sőt sokszor éppen romantikus módon léptek a házasság útjára.«

VI. *A házasság előkészületeiről s a lakodalomról.* (58—65. l.)

VII. *A hitvestársak kölcsönös megbecsüléséről s tiszteléséről.* (66—71. l.) »Az ember táplálkozzék tehetségén alúl, ruházkodjék tehetség szerint s becsülje meg feleségét tehetségén fölül.« (Chullin 84 b.)

VIII. *Elbeszélések derék nők hűségéről, önfeláldozásáról, s férjeikre való befolyásáról.* (72—87. l.) »Channa ragyogó szépség volt, a kibe a gazdag s tekintélyes Náthán halálosan belészeretett. Férje adósságai miatt börtönbe vettétvén, hű felesége éjjelnappal dolgozott, hogy megtakarított fiülléireivel kiszabadíthassa. Egy napon férje arra kérte, hogy kérjen kölcsönt a gazdag Náthántól, hogy kiszabadíthassa. Hogy szolgáltassam ki magamat neki bűntelenül, felel kétségbeesetten felesége, hiszen tudod, hogy bűnös szerelem lobog szívében irántam. Rövid idő múlva férje sötétkomoran így szólította meg: Tudom én miben töröd a fejed! Azt akarod, hogy fogságomban elveszszek, hogy aztán a gazdag Náthán felesége lehess. A nő elájult. E jelenet következő tében nagy lelki tusa után elment Náthánhoz. Erényessége legyőzte Náthán szenvedélyét, ki így szól hozzá: Channa, te győztél, menj haza békével! Náthán a szenvedélye fölött nyert győzelem

után a vallás tanulmányozásának szentelte magát. Channa a kölcsön vett pénzen kiváltotta férjét, de ez gyanakodva feleségére, a hírákhoz ment, hogy valópórt indítson ellene. Csak akkor lett minden világos előtte, midőn Náthán a tudósok padján pillantotta meg. Lelki furdalások között hietett feleségéhez, hogy tőle bocsánatot kérjen«. (71—75. lap után.)

IX. *A házastársak egyetértéséről.* (88—90. l.)

X. *Szemelvények a talmudi házasságjogból.* »A talmud házasságjogába — mondja szerző a 91. lapon — mely foliókötetekre rúg, bővebben nem bocsátkozhatunk«. Idézetei főképen az elválásról vonatkoznak. (91—104. lap)

XI. *A nők elbonyeiról a férfiak fölött.* A talmud szerint szerelmükben állhatatosabbak, játékonnyabbak, áldozatkészebbek, hálásabbak s több lélekjelenléttel bírnak, mint a férfiak. Hogy eszesebbek is volnának, fájdalom nem találtam meg a szerző által idézett helyen. (105—115. l.)

XII. *Kedvezően nyilatkozatok a nőkről.* Ezeket udvarias-ságból nem részletezzük. Az egészet érdekes történetkék zárják be. (116—127. l.)

Mint látjuk, az elevenen írt könyvecske elég változatos tartalommal bír. Nem akarunk a kompozíció kritikájába bocsátkozni; hogy például a VII. s IX. fejezet együvé tartozik, s más hasonló — mert szerző nem ragaszkodott bizonyos beosztáshoz — izlés dolga. Az ellen sincs kifogásunk, hogy szerző a »talmud« elnevezés alá foglalja az egész zsidó hagyományt, mert ismert nevet keresett s mely szó ismertebb nálunk mint a talmud? Kivánatosabb lett volna azonban, hogy egyes gyöngyöknek, a melyeket Majmuninál s a Sulchan Árukban talált, ellenállott volna, mert az által félrevezeti az olvasót.

A főhiba azonban, a mely a könyvecske tudományos becsét nagyban csökkenti, ama felfogásban rejlik, a mely nem ismer különbséget tér, sem hely, sem személyek között. A zsidó hagyomány, a mely a munka főforrása, legalább is egy évezrednek s több országnak a terméke: e különbségeknek semmi nyomát sem látjuk e könyvben. Palesztina s Babilónia, ősrégi tannák s későbbi agadisták egy kalap alá kerülnek. Ki fogja a harmadik s negyedik század egyházatyaainak adatait a nőkről idézni, mert görögül vannak írva, ha az attikai nő állásáról értekeznek? A kronologia s geografia még népszerű könyveknél sem fölösleges valami. Csak

ha ismerjük azon népek szokásait, gondolkodását, egy szóval kultúráját, a melyek között a zsidók éltek, csak akkor nyerhetünk világos képet a nők állásáról. A szaboreusok sokat foglalkoztak a nőkről szóló talmudi traktátusokkal, mert korukban egy felekezet keletkezett a perzsák között, a mely a nőkommunizmust hirdette. Az említettél nem hiba az, hogy a szerző nem tett különbséget az egyes véleménye s az általánosan uralkodó felfogás között. Szerző csak gyéren használja a halákhát, pedig éppen a törvények mutatják az egész nép felfogását. A haragos férj lelkülete csak iszapot hoz felszínre, de ez a törvényt meg nem változtatja; milyen fogalmaink lesznek tehát a nők állásáról, ha éppen ama egyes nyilatkozataiból fogjuk megítélni? A felfogásnak röviden jelzett helytelen volta okozta azt, hogy szerző semmiféle eredményhez nem jutott. Higgyünk-e az általunk jelölt XI. fejezetnek, a mely a nők magasztalása, vagy a XII-nek, a mely a nők ócsárlása? A talmud tartalmazza az adatokat, de ezen adatok egyszerű egymásmellé állítása még nem világosíthat fel egészen a nők állásáról.

Ezen általános megjegyzések után rátérünk a részletekre. Sajnálatos, hogy oly fontos források mint a tószeftá, mekhilta stb. nem használtatott fel; a palesztinai talmud sem lett kiaknázva. Az idézetek gyakran hibábalavók a sajtóhibák miatt. A következőket javítjuk: 5. j. kell 9b, 82. j. Keth. 63a, 90. j. 66 b. Az átírások németesek, némelyek helytelenek, pl. Aime (Immá), Abája sat. Két Izmael tévesztetikössze a 11—12. lapon. Helytelen fordítás: »Szép lakás, szép asszony, szép butor *kibővitik az ember értelmét*«. (7. l.) A szószerinti fordítás nem mindig a leghívebb; kell »felderitik az ember lelkületét«. A 14. lapon kell: »most pirúltok miattam«. Szótában (24. l.) nincs szó a leányoknak a tudományokra, hanem a szent tanra való oktatásáról, nem is gondolhatott tehát a római nőkre. Egyes szembeállítások a római nőkkel igen érdekesek, de ez nem igazolja azt, hogy szerző némely helyt olyan hangba esik, mintha római nőkről írna. Pl. »s a mi a coquette ledérséget s tetszselgést illeti« (9. l.) vagy a talmud rövid elbeszélésének kiszínezése (13. l.) stb. Ki kell javítanom egy félreértésekre alkalmat szolgáltatható sajtóhibát, »az orosz s lengyel zsidóknál az igen korai házasságtöréseket honosítja meg« 32. l. (olv. házasságtöréseket.) Végül még csak két állításra akarunk reflektálni. »Noha azonban a

házasság mind lényegére, mind rendeltetésére s fogalmára nézve egyáltalában szorosan vallásos természetű volt, annak megkötésekor még sem folyamodtak sem paphoz, sem templomhoz. Tehát a talmud csak a polgári házasságot ismeri.« (62. l.) Merész következtetés! Vallásos természetű s mégis polgári házasság? Ne húzzuk a mi köpönyegünket a talmudra, szerinte s az egész zsidó vallás szerint az élet minden nyilvánulását a vallás szabályozza, pap nem kell, mert szellemében az egész nép papság. E kategóriába tartozik szerző másik állítása is: »A vegyes házasságokban a gyermek anyja vallását kövesse.« (93. l.) A talmud nem ismeri el a vegyes házasságot, csak házasságon kívül törvénytelenül született gyermekéről mondja, hogy a zsidóság kebelébe felveendő, ha anyja ezen a valláson van.

Egyébiránt az elevenséggel s szép magyarsággal írott könyvecske alkalmas a nagyobb közönség igényeit kielégíteni, s remélhetőleg hozzá fog járulni azon homály eloszlításához, a mely e tekintetben a talmudon nyugszik.

Budapest.

BLAU LAJOS.

LORD BYRON HÉBER DALAI.

IV.

Belsaczar látománya.

Trónján ült a király.	A király lát, s rémül,
Vajdái körében	Öröme nem tér meg,
Ezernyi lámpánál	Ármezében a vér hül
Díszes nagy ünnepen.	Hangja csak úgy remeg:
Jehuda ezernyi	»Jöjön a föld bölcse,
Szinarany szent tála	A legjobb, ki akad,
Jehova edényi —	Ki nekünk megfejtsé
S ott pogány bor állá.	E szörnű szavakat.«

Megjelent ekkor ott,
S még azon est alatt
Egy kéz, s mint homokot
Beirta a falat.
Emberi kéz s ujjak —
S a kéz épp úgy nyomott
Betűket, akár csak
Homokba nyom a bot.

Nem télék bölcs elég
Sok jó khald jós közül,
S a sók ott álltak még
Megfejtethetlentül.
Bábel sok nagy bölcse,
Büvész, jós és vének:
Megnézték, de egy se'
Oldá meg, fejté meg.

Hallá egy idegen,
 Rab, és még fiatal :
 Megfejté, mi legyen
 A titkos irattal.
 A jóslat áll s szerte
 A lampák is hozzá :
 Megoldá az este —
 A holnap meghozá.

»Belsaczár sírja kész,
 Országa oda van,
 Ő maga is elvész
 Silányul a porban.
 Palástja : szemfedél,
 Párnája a sarkó —
 Méd áll a küszöbnél !
 Trónjára perzsa jó !«

Heródes siralma Máriam felett.

Oh Máriam ! vérzik szívem,
 Melyért te vérzél — utánad :
 Dühömré kinkeservesen
 A furdalás marása támad.
 Oh Máriam ! a hol te vagy
 Nem értheted : mi mély e bánat :
 Megértve, megbocsátánál,
 Ha ég se hallaná imámat.

De hát kimúlhatott ? — a mért
 Gyanúm dühödt boszúra támadt ? —
 Dühömnék átka engem ért :
 A kard, mely átveré, magamat.
 Szerelmem ! ah hideg, holt vagy !
 Szívem hiába vágy utánad. — —
 Magasba szállt — magamra hagy :
 S lelkennek nincsen üdv, bocsánat !

Eltűnt — örömmel elvívén —
 Ki vélem oszsa koronámat ! —
 Az a virág Juda törzsén
 Csak én nekem virulni támadt ;
 A vad pokol s a bűn enyém :
 Keserveket keserv után ad ;
 Nagyon megérdemeltem én,
 Hogy így mar, így emészt a bánat.

Budapest.

IGALI IZIDOR.

TÁRSADALOM.

Zsidó törvény.

Nem régiben a bécsi újságok sokat foglalkoztak egy az osztrák kormánykörökből kiszivárgott hírrrel, hogy külön »zsidó törvény« készül, melyet már rövid idő múlva a Reichsrath elé terjesztenek. E hír, melyet az antisemitismus üdvüöltésekkel fogadtott, a magyar lapokat is bejárta már, midőn a félhivatalos »Fremdenblatt« a legilletékesebb helyről nyert információ alapján kijelentette, hogy a kormány csak a zsidó testületek külső jogviszonyainak rendezését terveli, és így a bizonyos oldalról nyilvánult öröm legalább is korainak tekintendő.

A kilátásba helyezett külön zsidó törvény azonban még ezen alakjában, és bevallott tendenciájával is figyelemreméltó, és mint-hogy a javaslat tudtommal mind ez ideig még napvilágot nem látott, nem lehet érdektelen, ha a szóban forgó törvényjavaslatot e helyen megismertetjük és azt nyilvános diszkusszió tárgyává tesszük. Felesleges, hogy ez alkalommal részletesebben kiterjeszkedjünk azon kérdésre, hogy az ily speciális zsidó törvénynek hozatala általában helyes-e. Részünkről az elkülönzéseknek akár törvényhozási, akár egyéb téren, elvi ellenségei vagyunk. De ha a zsidó hitfelekezet egészének és részeinek szervezetlen voltát, és a zsidó hitfelekezetben rejlő öröknek e zürzavar miatti elkallódását tapasztaljuk, a legliberálisabb álláspontonról is be kell látnunk, hogy hazánkban ép úgy, mint az örökös tartományokban bárminő áron rendet kell teremteni. Az autonomia igaz hívei fájdalommal látják ugyan elodázva azt az időt, mikor a felekezet önalkotta szervezettel, önmagából fejlesztett kötelékekkel fogja ügyeit, bajait elintézni, de mert minden oly alakulatot, mely az autonomia talajának okszerű előkészítésére vezet, szívesen üdvözölnek, az ezt célzó állami rendszabályokat is bizalommal kell fogadniok. — Hiába, nem szüntünk meg »ám kesé óref« lenni. Az általunk

létesített testületek tekintélye előtt még meg nem hajlunk. Pedig az önkormányzatnak ez szükséges előfeltétele, és ha ezzel nem rendelkezünk, egy jobb jövő reményében el kell tünnünk, hogy az állami tekintéllyel eljáró hatósági közegek csináljanak köztünk rendet. Sajátságos, hogy a zsidóság, mely a demokratikus elveknek oly buzgó híveket ad, mely minden szabadelvű intézményért annyira lelkesülni tud, az egyházi autonomia iránt kellő érzékkel még nem bír. Messze vezetne, ha ezt a zsidók történetével szervi kapcsolatban álló kérdést taglalná akarnók. De e jelenség meg van, és a gyakorlati életnek, a közigazgatásnak számolnia kell vele. Az osztrák törvényjavaslat is ezen empirizmus szüleménye. A Lajtán tuli közigazgatás sokkal fejlettebb, mint a mienk, és a közigazgatási bíráskodás lépten-nyomon kénytelen volt a zsidó hitközségi ügyekkel foglalkozni, a nélkül, hogy oly törvény vagy normativum állott volna rendelkezésére, melyet az ítélkezésnél alapul vehetett volna. A zsidó érdek mellett tehát állami tekintetek is befolytak e törvényjavaslat létrehozatalába.

A javaslat a következő címet viseli: »Gesetz, wodurch Bestimmung zur Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgenossenschaft erlassen werden«. A számos kiváló állásu zsidóktól bekért vélemények kétségkívül a törvényjavaslat módosítását fogják magok után vonni, de az alapelvek alig fognak változást szenvedni. Az osztrák kultuszminister egy enquete elé akarta e javaslatot terjeszteni, de eddigelé tudomásom szerint az megtartva nem lett. A javaslat egyébiránt 19 §-ra oszlik, melyek közül egyik-másik kongresszusi statutumainkból, anyakönyvi szabályrendeletünkben, és a Löw Lipót közreműködése mellett az ötvenes évek elején készült budai javaslatból van merítve. Fő előnye, hogy sem hierarchikusnak, sem utopisztikusnak nem mondható. Hibája, hogy számos fontos kérdést, minő például az anyakönyvi ügy, mely pedig Ausztriában is a hitközségre van bízva, egyszerű hallgatással mellőz, és több kérdést igen hézagosan tárgyal.

Az 1. §. a zsidó vallás összes híveit hitközségekre osztja, melyeknek feladata a tagok vallásbeli szükségleteinek kielégítéséről, különösen pedig az istenítiszteleti, oktatási, jótékonyági intézetek fentartásáról és fejlesztéséről gondoskodni. E törvényjavaslat tehát igen helyesen csak egy egységes zsidóságot ismer el, noha mint tudjuk, az osztrák zsidóság ugyanannyi árnyalatot

tüntet fel, mint a mienk, ha bár ez árnyalatok az ottani kongregacionalisztikus rendszer miatt egyes elnevezésekben, u. n. szervezeti jellegben kifejezésre nem jutottak.

Az 1. §. 2. pontja az összes zsidó felekezeti intézetek és intézmények feletti felügyeletet, melyeket nem a hitközség tart fenn, szintén a hitközségre bizza. Ide értendők a magán-imaházak, a vallás szertartási cselekedetek, minők különösen a körülmetélés, a házasság és a temetkezés. — E szakasz értelmében tehát a chevra kaddisa, és más hason egyetek is a hitközség felügyelete alá tartoznak. Nálunk ez újabb idő óta ninesen így. A chevra kaddisa a kongresszusi statutumok határozatai, és a zsidó tradíciók daczára formailag többé nem hitközségi intézmény. Az olyan alapszabályokat, melyekben a hitközségi, és nem az állami felügyelet van hangsúlyozva, a belügyminiszterium visszautasít. Sőt jöllehet minden chevra kaddisa élete azon hitközség életével, melynek kebelében fennáll, elválhatatlan kapcsolatban áll, a chevra kaddisa egyéb egyetek módjára feloszlása és vagyonának hovaforditása iránt is köteles alapszabályszerűen intézkedni. Pedig a chevra kaddisa voltaképpen nem egyéb, mint a hitközség temetkezési osztálya. Vele él, vele hal. — Az osztrák törvényjavaslat tehát e dologban több érzéket tanusít, a nélkül, hogy ez által állami érdeket veszélyeztetne. E szakasz (1) még megjegyzi, hogy a tóra felállítására nélküli házi vallási gyakorlatokra a hitközség felügyeleti joga ki nem terjed.

A 2. §. megállapítja, hogy hitközségek és több hitközségből álló kerületek létesítésére, és a fennálló hitközségek határvonalainak megváltoztatására állami engedély szükséges. E szakasz első tekintetre ismerősnek tetszik, és újabb elolvasás után rájövünk, hogy ez anyakönyvi szabályrendeletünkben van kölcsönözve. Fájdalom, hogy a mi beosztásunk csak az inkább állami szempontból fontos anyakönyvvezetésre vonatkozik, holott az osztrák törvény a hitközség minden czéljára nézve teremt szilárd keretet, melyen belül az erők összesítése lehetővé válik. Reméljük, hogy a mostani alapon a mi hitközségeink düledező romjai is felépülnek még.

A 3. §. azt határozza, hogy egy hitközség felállítására állami engedély csak úgy adatik, ha a vonatkozó kérvény az azon község területén lakó zsidó családfők többségétől ered, ha beigazolhatik, hogy a szervezendő hitközség elegendő anyagi erő felett

rendelkezik, illetve, hogy szükségleteit törvényengedte módon beszerezni képes, végül ha a hitközség istentiszteleti épületek és berendezésekről gondoskodni tud, és módjában áll kimutatni, hogy a lelkipásztor és egyéb községi hivatalnokok fizetéséről és egy rendezett vallásoktatásról önerejéből gondoskodni bír. — E szakasz rendkívüli fontosságát kiemelni szükségtelen. Az életképes hitközség létesítését czélozza, oly feltételektől tevén függővé a hitközség alakításának engedélyét, melyek nélkül hitközség tulajdonképen fenn sem állhatna. És a ki az »engedély rendszer«-re akar követ dobni, ám gondolja meg, hogy nálunk az országgyűlés képviselőházának 1870. évben a vallás és lelkiismereti szabadság jelszavai alatt hozott határozatai mellett hová jutottunk. Nálunk 10—12 család egy az éhhalállal küzködő galicziai sakterrel, és egy ív papirossal, melyre egy alapszabály-minta van másolva, »autonom hitközség«-et képez. Persze, hogy az ilyen autonomia, meg az ilyen hitközség valóságos szatira, az ilyen szabadság pedig szabadosság. De hát nincs helyén, hogy a magasztos jelszavak félreértését és az azokkal tűzött visszaéléseket tárgyaljuk. Az elmékben világosság kezd derengeni és a küzdelmekkel telt multból szebb s jobb jövő támad.

A 4. §. szerint a hitközség belső szervezete alapszabályokban határozandó meg. E szakasz felsorolja azon főbb határozatokat, melyeket az alapszabályokban fel kell venni. Az alapszabályokra nézve adott utasítások azonban nem elégségesek arra nézve, hogy a hitközségi adminisztrációnak szilárd alapját biztosítsák.

Az 5. §. az iránt intézkedik, hogy az állami jóváhagyást azon országos hatóság adja meg, melynek közigazgatási területén az illető hitközség előjárósága székel. Ha a hitközség több országos hatóság területéből alakul, az állami jóváhagyást a miniszter adja meg. — E szakasz az illetőségi összeütközéseknél veszi elejét egyrészt, másrészt pedig megnehezíti az oly alakulásokat, melyek a politikai felosztások vonalait nem fedik. Ezek adminisztratív szempontok, melyek azonban a zsidó hitközség fejlődésére is előnyös hatással vannak.

A 6. §. megállapítja, hogy mindazon zsidók, kik valamely rendszeresen megalakult hitközség területén laknak, e hitközség tagjainak tekintendők. Azok pedig, kik nem valamely hitközség területén laknak, a hozzájuk legközelebb eső hitközséghez tartoz-

nak. E szakasz tehát mellőzi az inkorporáció szokását, és igen helyesen mondja ki, hogy minden zsidó a lakhelye területén létező hitközségnek ipso facto tagja.

A 7. §. a lakváltozás esetére azon intézkedést tartalmazza, hogy az elköltöző az odahagyott hitközségnek az illető közigazgatási esztendőre tartozik az adót megfizetni, és az új letelepedése helyén létező hitközség terheihez csak a következő évben köteles hozzájárulni. Ezen nálunk is szokásban levő eljárás alapja abban áll, hogy az odahagyott hitközségnek egy évre megállapított költségvetése az adófizető tagok járulékait mint jövedelmet előirányzatba vette. — Az elköltözés az előjárósághoz bejelentendő, a mi különösen nagyobb hitközségekben, hol a fluctuatio erősebb, igen fontos. A lakváltozások nem képesek a szilárd hitközség alapjait megingatni. A mi bajaink fő forrása az egyes hitközségekből történhető kiválások- és különalakulásokban rejlik. E bajnak a kiválókra nézve szabott három évi adózás kötelezettsége elejét nem veszi. És így megtörténik nálunk, hogy életképes hitközségekből kiváló kisebb-nagyobb töredékek az odahagyott hitközséget leginkább személyes surlódásokra visszavezethető okokból teljesen megrontják, a nélkül, hogy az ő hitközségök élete nyomortűsöngösödésnél egyéb lenne. Ausztriában ily visszaéléseket és a lelkiismereti szabadság köpenyébe burkolózó üzelmeket a javaslat lehetetlenné teszen.

A 8. §. kimondja, hogy az előjáróság tagjairól csak oly osztrák állampolgárok választhatók, kik polgári jogaik teljes életében vannak. Az előjárósági választás eredménye a kerületi polgári hatósághoz bejelentendő.

A 9. §. értelmében rabbi- vagy rabbihelyettesnek, ugy szintén hitzónoknak csak oly osztrák állampolgár választható, ki feddhetlen erkölcsi és állampolgári előléttel bír, és kinek általános és theologiai szakképzettsége elegendőképp beigazolva van. A képzettség igazolásának módja iránt a kultuszminiszter külön utasításokat fog kibocsátani. A megoldandó kérdések legfontosabbika tehát külön miniszteri rendelet számára hagyatik fenn. Ez a javaslat egyik legnagyobb hibája. A helyett, hogy a rabbi Ez a javaslat egyik legnagyobb hibája. A helyett, hogy a rabbi kvalifikáció mindjárt megállapíttatnék, és ezzel a hitközség egészséges kifejlődésének alapja megvettenék, ezen egész kérdés függőben hagyatik, és a lelkiismereti szabadság jelszavainak nyitott kapu hagyatván, félő, hogy a galicziai tudatlan elemeknek a

rabbiság továbbra is megmenthető leszen. A birodalom tulso felében nincsen rabbiszeminárium, és e körülmény kétségekivül nehezítette a célravezető határozatot. De legalább azt a minimális kvalifikációt kellett volna meghatározni, mely nélkül valaki rabbi nem lehet. Ha a törvényjavaslat a házi vallásos gyakorlatokra, melyek eddigelé vajmi kevés bonyodalomra adtak okot, is kiterjed, miért hogy függőben tart ily elsőrendű kérdést, melynek megoldásától az egész rendezés sikere függ?

A 10. §. kötelességévé teszi a hitközség választmányának, hogy a választásra kijelölt egyének neveit a kerületi hatóságnak bejelentse, mely a 8. §. keretén belől a jelöltek ellen kifogást emelhet. Ha ez a jelentéstől számítandó 30 nap alatt meg nem történik, a választás akadálytalanul végbe mehet. — Ha bár az országos hatóságnak e részbeli határozata ellen a kultuszminiszterhez intézendő felfolyamodásnak van helye, a hitközség jogai itt a szükséges felüli megszorítást szenvednek, a minek ugy lehetett volna elejét venni, ha a javaslat a rabbi kvalifikációt már eleve részletesen előírná. Ez esetben megengedhető lenne a politikai hatóságnak, hogy a választást felülvizsgálja.

A 11. §. azt határozza, hogy az oly előjáróság, rabbi, rabbi-helyettes vagy hitszónok választása, melyeknek hatásköre több hitközségre terjed, a kultuszminiszter megerősítése alá tartozik

A 12. §. az iránt intézkedik, hogy az előző szakaszban említett funkcionáriusok osztrák állampolgárságuk elvesztése vagy valamely büntetendő cselekmény elkövetése esetén a kormány azoknak hivatalukból való eltávolítását követelheti. Ha pedig az említettek *oly magatartást tanúsítanak, mely hivatalban maradásukat a közrendre nézve veszélyesnek tünteti fel, a kormány szintén az elmozdítást követelheti*, a mi, ha meg nem történik, a kormány rendel ki a hitközség költségére hivatalnokot, mindaddig, míg a kérdéses állást annak rendje szerint be nem töltik. Ugyanezen eljárás követendő, ha a rabbi v. helyettese a reá bízott teendőket nem látja el. — Bizony-bizony, rendőri ize van ennek.

A 13. §. szerint a hitközségek vagy képviselőiknek valamely közös működésre való állandó vagy alkalmi egyesülése szintén hatósági jóváhagyástól függ. E szakasz a 2. és 3. §§-ok mellett sem helyes értelemmel, sem jogosultsággal nem bír, ha a javaslat a hitközség szabad cselekvését teljesen abszorbeálni nem akarja.

A 14. §. szerint a hitközségek alakulására vonatkozó határozatok a kerületi hitközségekre nézve is megfelelő módon alkalmazandók.

A 15. §. a hitközségek céljaira államilag engedélyezett járulékok, ugy szintén a hivatalnokok díjainak behajtására közigazgatási végrehajtást engedélyez. Nálunk is ez a gyakorlat, csak az a kár, hogy ez a kultuszjárulékok tekintetében külön rendeletben kimondva nincsen. Az anyakönyvi szabályrendelet azonban szintén ily értelmű intézkedést tartalmaz.

A 16. §. a hitközség és hivatalnokainak adminisztrációjára nézve az állami felügyeleti jogot még külön is megállapítja, meghatározván még azt is, hogy a rendellenességek megszüntetése iránt minő büntető eljárás vehető foganatba.

A 17. és 18. §§-ok az átmeneti intézkedéseket és a törvény életbeléptetésének módját határozzák meg, míg a 19. §. a törvény végrehajtásával a kultusz- és belügyminisztert bizza meg. Az a körülmény, hogy a zsidó kultuszügyekben a belügyminiszternek is befolyás engedtetik, sok esetben a kompetencia kérdését fogja nehezíteni, és ettől eltekintve csak igazolja a törvény szellemére nézve mondottakat.

Az osztrák polgári törvénykönyv számos fontos új intézményei, mélybevágó módosításai rendeletileg lettek megállapítva, míg az ezen itt ismertetett határozatok, melyek még a zsidó hitközség szervezetére vonatkozó függő kérdéseket sem ölelik fel, törvény alakjába szoríthatnak. Ezt érteni alig lehet, ha csak a kormány az osztrák antisemitizmusnak azt a gyönyörűséget nem akarja szerezni, hogy a zsidó kérdést igazolt formák között ismét a Reichsrath elé hurcolják.

Befejezem e cikket fentartva magamnak, hogy az ismertetett javaslathoz annak idején még hozzászólhassak. Osztrák hitrokonaink sokat foglal koznak a mi bajainkkal. Egyszer már mi is megemlékezhetünk ő róluk. De nem akar e megemlékezés egyéb lenni, mint testvéri érdeklődés. Ők haragot tartanak, hogy nem tekintjük magunkat ausztriai provincziának. A sok tévedésre alkalmat adott bécsi Allianz című osztrák közmívelődési egyesület érdekében kifejtett propaganda közben például, haragos indulatuk ki is tört, sőt ide-oda való vágdalódzásuk közben nálunk egy bizonytalan irányú, alapjában és eszközeiben egyaránt ingatag mozgalom is keletkezett. De mi nem haragszunk, mert

tudjuk, hogy a magyar zsidóság saját törekvéseinek tudatában és sikereit látva, soha sem fog hangzatos jelszavak által letévedni arról az utról, melyet részére egyelőre a hitközség iránti kötelességek kijelölnek. Erőnkre itt van szükségünk, hogy egy életképes, feladatának magaslatán álló, törvényes szervezettel bíró egységes és magyar szellemű vallásfelekezetté legyünk. Ha e téren sikert érünk el, akkor közmívelődési egyesületekre nekünk szükségünk nincsen. — És ha itt-ott majd felelő rendelkezésünknek, a jövőben is tudni fogjuk, hogy a zsidóság közös, általános érdekeit, hol és mikép kell előmozdítanunk. — A magyar zsidóság soha sem vetette szemére az osztrák zsidóknak, hogy ők például a német rabbiszemináriumok felé fordulnak, hogy azokat részletetik gyámolításukban, míg a magyar országos rabbiképző-intézetrel szemben hideg magatartást tanúsítanak. Pedig ilyenkor is eszökbe juthatna az a »szoros politikai kapcsolat«, melyre az Allianz dolgában oly nyomatékkal hivatkoznak, és melyre a bécsi siketnéma-intézet számára az országos izraelita iskola-alapból kieszközölt és évtizedek óta kamat nélkül élvezett 15,000 frtos kölcsönnél és egyéb alkalmaknál utaltak.

Két vagy több állam egyesülhet hatalmi érdekek előmozdítására és védelmére, de ez nem vonja maga után az egyes államok területén levő vallásfelekezetek, egyházi és kulturális szervezetek közösségét. Annál kevésbbé kívánhatják tőlünk osztrák hitroknaink, hogy mi a hitközségeik és iskoláik fejlesztésére alakított egyleteik kapcsolatába lépjünk, és a felekezeti élet terén felmerülő mozzanatokra nézve velök közösséget tartsunk, minthogy ők nem egy fontos dologban messze mögöttünk állanak, miről a jelen cikkben foglaltak is némi tanúságot tehetnek. Midőn tehát pár vonásban az osztrák zsidók viszonyaira rámutatunk, arra kérjük őket, hogy seperjenek csak a házuk előtt. Ne akarják a világot boldogítani, mikor ők sincsenek baj nélkül. A magunkénak majd csak végére járunk valahogy.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

A »Kivételes helyzet« című cikkhez.

Engedje meg a tekintetes szerkesztőség, hogy általam igen tisztelt Klein Mór rabbi urnak a »Kivételes helyzet« című cikkéhez néhány észrevételt tegyek:

1. Téved főt. rabbi ur abban, hogy az egyik keresztény felekezetből a másikba való átlépéshez a saját lelkészétől kinyerendő elbocsátási okirat okvetetlen szükséges volna, mert a vallásfelekezetek egyenjoguságát szabályozó 1868. 48. t.-cz. szerint: ha azon egyház lelkéze — melyből az illető kilépni akar — az elbocsátási okiratot megtagadja: elégséges két tanu által előttemezett bizonyítvány a felől, hogy az elbocsátási okirat kéretett ugyan, de megtagadhatott. — Ugyanezen elvet követi említett törvény, ha különböző felekezetű keresztények közti házasságnál az egyik fél lelkéze a kihirdetést megtagadná és — azt hiszem nem felesleges megemlítenem — hasonló szellemben intézkedik az 1868-iki a pótpolgári házasságot szabályozó lajhántuli törvény is.

2. A mi főt. Fischer Mihály urnak cikkirő ur által kétségbe vont feltevését illeti: vajjon t. i. a keresztény pap össze fogja-e adni a keresztény hitre áttért zsidónót egy kereszténnyel, ha amannak előbbi házassága törvényszéki fel nem oldatott, a kérdés nem oly egyszerű, mint az első tekintetre látszanék. Distinguálni kell katolikus és a akatholikus keresztény felekezet között, mert míg az evangélikus felekezetekre nézve főt. Fischer ur feltevése csakugyan helytelen, a mennyiben azok csak törvényszéki feloldás esetén adhatják össze az áttért felet más kereszténnyel: addig a katolikusoknál — mint kikre nézve a katolikus egyház jog intézkedései irányadók — a dolog nem egészen így áll, — mert egy esetben a katolikus pap összeadhatja az áttért felet más kereszténnyel.

A katolikus egyház jog ugyanis két zsidó fél érvényes házasságát az esetben, ha az egyik fél a katolikus hitre tér és a hitében megmaradt másik fél vele a házasság életét folytatni nem akarja vagy nem akkép, hogy az áttért fél új vallása gyakorlásának háborgatásáról lemondana, ellentétben azon elvvel, hogy a maga szempontjából a nem keresztények közti házasságot (matrimonium legitimum) is felbonthatlannak tartja, az ilyen házasságot feloldottnak tekinti, és az áttért félnek a kereszténnyel való új házasságot megengedi, tekintet nélkül arra, vajjon az előbbi házasság akár törvényszéki, akár egyháziilag fel volt-e oldva, vagy

nem. — Sőt tovább menve, ezen új házasság — válólével ki nem szolgáltatása esetén — az egyedüli mód az áttért házasságra nézve annak megakadályozására, hogy ez esetben, ha — az áttért fél új házasságra nem lépven — a másik fél is utólag a kath. hitre tér, a régi házasság fel ne éledjen.

Hogy egyéb esetben említett feltevés nem áll, az természetes, csak hogy a katolikusoknál — mint kikre nézve nem az államtörvényhozás, hanem saját egyházuk házasságjoga irányadó — nem azért, mert — mint főt. Klein Mór ur állítja — a törvény előtt a bevett felekezetek is meghajolni tartoznak, mert hisz e tekintetben a katolikusokra nézve saját *egyházjoguk* képezi a törvényt, és mert épen ez — kivéve a fent kifejtett esetet — a nem keresztények közti házasságot is feloldhatatlannak tartja a maga szempontjából, következik az, hogy a katolikus lelkész csak úgy adhatja össze az áttért zsidónőt kereszténnyel, ha ennek előbbi érvényes házasság útját nem állja, tehát ha a zsidó valáslról áttért félnek előbbi házassága *érvényesen* feloldatott; miután pedig a zsidók közti házasság érvényes feloldásához a törvényszékieleg való feloldás kívántatik meg, világos, hogy a törvényszékieleg fel nem oldott zsidó házasságból áttért nőnek új házasságnál az előbbi házasság bontó akadályt képez.

3. A főt. ur által érintett harmadik kérdést illetőleg, vajjon a jámbor zsidó férjnek segédkezet nyujt-e a törvényszék ahhoz, hogy a hitéhez hűtlenné lett hitvestárs a hittörvény értelmében arra szoríttassék, hogy a szertartásos válólévelet elfogadja: a törvényszék nem kényszerítheti arra, de közvetett kényszer reá nézve az, hogy — feltéve az esetet, ha a katolikus hitre tér át — *saját érdekében* meg fogja tenni, mert különben a férj utólagos áttérésevel feléled a régi házasság érvénye; sőt ha új házasságra lép is, nagy kérdés, ha új házastársa meghal: nem éled-e fel válólével ki nem szolgáltatása esetén régi házasságának érvénye.

Az evangélikus vallásra áttérőnél csakugyan nincs remedium, ha a nő nem akar válólévelet adni, illetve elfogadni és a házasság törvényszékieleg fel van oldva.

Mindezen komplikációk mutatják, mily sürgetően szükséges volna a házassági jogot egységes elvek szerint törvényhozás útján mielőbb rendezni.

Pacsa.

SCHWARCZ ZSIGMOND.
ügyvédjelölt.

Még egy szó a »kivételes helyzet«-hez.

Az »Ügyvédek lapja« a következő esetről értesül, mely házasságjogi viszonyainkat elég jellemzően illusztrálja:

K. J. szatmári lakos, felekezetre nézve izraelita, 1883. évben nőül vett egy zsidónőt. Rövid időre elhagyta hitvesét s áttért a kath. hitre, házassági frigyét kötött egy katolika nővel, a nélkül hogy első nejétől törvényesen elvált volna. K. J. ellen a kétnejeség bűne miatt vizsgálat lett elrendelve. Azonban a törvényszék a további eljárást azzal a megokolással szüntette be, hogy az 1786. évi márcz. 6-ikáról kelt rendelet 10. §-a szerint a keresztény és nem keresztény közti házasság semmis. Az egyik hitvestársnak a Mózes-vallásból a keresztény hitre való áttérése által az első, zsidó ritus szerint kötött házasság feloldatott. E beszüntető határozatot a másodfoku bíróság is jóvá hagyta. Így az »Ügyvédek lapja«.

Kérdés most már, mit vétett az 1863. évi 87414. sz. hazánkban mai napig is érvényben állott helytartótanácsi intézkedés azon rendelkezése: mely szerint »Zsidó házastársak a keresztény vallásrai áttérése által a házasság fel nem oldatik«, hogy a lutherani conburantur időszakából való jogelv alapján hozott intézkedés által kizoríttatik, s hatálytalanná lesz? Mit vétett a hitéhez hű maradt hitvestárs, hogy a Beth József szerint (Tur Eben haezer I, 11), ha Ausztriában lakik, új házasságra nem léphet, míg az áttértől legalább közvetve nem lett neki kézbeadva a rite kiállított válólével? Melyik hatalom, ha az állami nem, fogja az egy ugrással »szabaddá« lett férjt (a Chath. Sofer Eb. haez. II, 60. Hag. Maim. hilch. Gerus. II, 4. Tur Eben haez. Bet. Jos. 134, 9. Darche Mose 154, 2. értelmében) arra szorítani, hogy a rituális válólével át nem adása vagy adatása esetében, a hitéhez és első *minden tekintetben törvényes házassági* esküjéhez hű maradt hitvesének nyujtsa a megélhetésre szükséges módot és eszközöket? Mind ezen és ezekhez hasonló, a hittörvénykönyvbe belevágó fontos kérdésekre sem a fent idézett első-, sem a másodfoku bíróság beszüntető határozata szerint nincs cadentia, mert hát »kivételes« Magyarországon a zsidó házassági jog »helyete«. Maradhat ez így soká?

Nagy-Becskerek.

KLEIN MÓR.

Ismét a bírósági elválasztásról.

Egy előttem felmerült eset okot szolgáltatott nekem ezen folyóirat ez évi márczius havi füzetében a kivételre rámutatni, melyet mi zsidók a törvény előtt képeztünk. Ugyanis ki van mondva, hogy a zsidó házasság a nőnek keresztény vallásra való áttérése által törvényesen feloldottnak mindaddig nem tekintendő, míg a törvényszék ítéletileg nem döntött, daczára annak, hogy ugyancsak a törvény az, mely a zsidóból kereszténynyé vált aszszonynak — tekintettel csupán a kitérésü aktusra — megengedi, hogy bírósági engedély nélkül is új házasságra lépjen és daczára annak, hogy a zsidó egyházi törvény ilyen esetben szabadságot ad a hithű férfinak válólével mellözésével újból megőszülni.

De miután főtisztelendő és tudós kollegám Klein Mór ezen lapok f. é. április havi füzetében az ugyancsak hihetetlen tényállásban kételkedik, legyen szabad a tárgyhoz még a következőkben hozzászólanom.

A házassági perrendtartás magyar hazánkban nem mindeütt egyforma. Mert Magyarországon — ide érve Erdélyt is — a katolikusok, görög egyesültek és nem egyesültek az 1553. évi 22-ik és az 1563. évi 27-ik törvényezikkek értelmében, melyek mai napig állami törvény erejével bírnak, azután Erdélyben a reformátusok, az ág. hitvallású evangélikusok és az unitáriusok házassági ügyeiket saját egyházi szentszékeik — sacrae sedes — útján intézik el jogérvényes döntvényekben. Ellenben a szorosabb értelemben vett Magyarországon a mindkét hitvallású evangélikusok, az unitáriusok és a zsidók — ezek Erdélyben is — házassági válópereikkel a világi bíróságok elé kell hogy forduljanak.

Ámde azért ebből azt ne olvassa senki, hogy a zsidók Magyarországon a házassági válóperben legalább egyenjogúak az evangélikusokkal és unitáriusokkal, mert a két utóbbiaknál a házasság az 1786. évi márczius hó 16-án kelt nyiltparancs szerint csak a következő négy esetben bontható fel: *a*) ha egyik házastárs a másiknak életére tört, (quo unus conjugum alterius vitae insidiatus fuisset), *b*) házasságtörés miatt, *c*) hűtlen elhagyás miatt (malitiosa derelictio) és *d*) engesztelhetetlen gyűlölet miatt (capitale odium aut insuperabilis aversio).

Azon eset, ha a nő férje hitétől elpártol, nem képez ott válóokot, mivel a vegyes házasság egyházi és állami törvény sze-

rint meg van engedve és így a további háztartás törvényessége biztosítva van. S ha esetleg az ilyen vegyes házasságban vallási háborgatás miatt (absque contumelia creatoris) békés együttélés lehetetlen lenne, a hazánkban divó szokás szerint a felperes illetékes szentszéke békéltetés céljából felhívást intéz az alperes félhez és ha ez siker nélkül maradna, ugy a felperes szentszéke törvényadta jogánál fogva a házasságot véglegesen felbontja és megadja az engedélyt az új házasságra.

Egészen máskép áll a dolog a zsidókkal szemben.

A mózes-talmudi jog szerint zsidónak hithűtlen nővel tovább élni tilos. A midón tehát valamely zsidónő keresztényhitre tér, zsidó házassága fel van bontva nemcsak zsidó törvény szerint, de a keresztény egyháztan értelmében is, mely utóbbi szerint a nem keresztények — itt zsidók értendők — között létrejött házasság felbontható, ha a házastársak egyike keresztény hitre tér, és mely szerint az ilyen úton kereszténynyé vált fél új házasságra léphet, holott a zsidóféltre a házasság épségben marad mindaddig, míg polgári hatóság által fel nem bontatott. (V. ö. A házassági elválás joga, írta Sztehlo Kornél, Budapest 1885, 19. 1.)

Ez tény, melyet megcsodálhat bárki, de kétségbe nem vonhat senki.

Kérdem tehát, mint már a bevezetésben említett czikkemben, hol van az ellenfeleink által oly sokszor szemünkre lobbantott jogegyenlőség? Miért ne legyen nekünk is meg a jog egyházi törvényünkkel élni? Miért ne legyen szabad nekünk is hivatkozással arra kimondani, hogy a zsidó, midőn neje öt hithűtlenül elhagyja, szintén minden bírósági közvetítés nélkül újból megőszülhet?

A mi pedig azon kérdést illeti, vajjon szükséges-e zsidó jog szerint a nőnek válólevelet adni vagy más által adatni (יְיָ יִשְׂרָאֵל) ha szabad akaratból kikeresztelkedett, nem igen képezheti komoly vita tárgyát, mivel határozott nem-mel felelnek Eben ha-ezer 1. §-án kívül Meharik (Kolon József) 141, Resal (Loria Salamon) 65, Binjamin Zeeb (b. Mattatja) 131, Meharam Padua (Katzenellenbogen Méir) 13, Kerem Selomo (Huas Salamon) 1 és Chatam Szófer (Schreiber Mózes) 3. sz. alatt.

Simánd.

FISCHER MIHÁLY.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tek. Szerkesztőség! A következő levéllel bátorodom a tek. szerkesztőséghez folyamodni azon kéréssel, hogy sziveskedjék a kérdésekre válaszolni.

1. Vajjon az anyak. rendelet 2. §-a, mely négy középiskolai osztály végzését szabja meg, csak gimn. és reáliskolára vonatkozik-e vagy kereskedelmi iskolára is?

2. Ha a miniszterium az egyik megyei közigazgatási bizottság határozata szerint az említett rendelet 19. §-a értelmében anyakönyvvezetőnek elfogadott, köteles-e más közigazgatási bizottság más helyen is elfogadni?

A legnagyobb tisztelettel maradtam stb.

Kajászó-Szt.-Péter.

FRIED MÓR,
rabbihelyettes.

Válasz.

Ad 1. A kereskedelmi iskolára is vonatkozik.

Ad 2. Más megye közigazgatási bizottsága is köteles elfogadni.

*

Tek. Szerkesztőség! Szabad-e az anyakönyvi kerülethez nem tartozó helyen előforduló születést stb. az anyakönyvbe bevezetni?

Mint hogy úgy sejttem, hogy több t. kollegám is kétségben van e pont felől, kérem szives fölvilágosítását. Maradtam stb.

Szakoleza.

WEISZ SAMU.

Válasz.

Nem szabad.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás.)

331. *B-Ujjalu* (Bihar m.) Elnök: Farkas S. Anyakönyvvezető: Blum Ábrahám, rabbi.

332. *Süll* (Somogy m.) Elnök: Sohr József. Anyakönyvvezető: Deutsch Rezső, rabbi.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A zsidók Franciaországban.

Nem tudtam mit ígértem, midőn Franciaországi hitsorsainkról való tudósítást tettem kilátásba a Magyar-Zsidó Szemle tisztelt olvasóközönség számára és nem is sejtettem a feladat nehézségét: de ime, itt vagyok, és e pillanatban az a fő-törekvésem: miként teljesíthetem a tiszt. Szerkesztőségnek tett ígéreteimet legzelesteribben és legjobban.

Azt látom, hogy feladatot sem levélben, sem cikkben, hanem csupán több száz lapra terjedő könyvben lehetne méltóan megoldani. Én, — ez utóbbira nem lévén most sem kedvem, sem érkezőm — megkísértem, egy ilyen könyvnek rövid kivonatát vagy vázlatát terjeszteni a M.-Zs. Sz. tiszt. olvasó-közönsége elé; bizonytalanság sem az itteni, sem a magyarhoni közegek nem fognak tulságos felületességgel vádolhatni.

*

A Zsidó hitközségi élet törvényesen elismert szervezkedésének első nyomait Franciaországban és különösen Párisban, a XVIII. sz. elején Moïse Eliézer, Lipman-Calonymos és neje Ráchel bath Moïse Isaac kezdeményezése alatt, Jacob Rodrigues Pereire, Cerf Beer, Jacob Goldsmith, Israel Salone és Sylveyra Calmer alatt találjuk, kik *Liefman Calmer*, *Picquiny* és *Amiens-i báró* vezetése és befolyása alatt nyerték az engedelmet, nyilvános imaház és sírkert alapítására, illetőleg megnyitására.

A franciaországi zsidóság jelen szervezése 1806. — illetoleg 1808-ik évi márczius hó 17-én és december hó 11-éről kelt kormány-rendeletekből ered. Az 1844-ik évi május 25-én kelt kormány-rendelet által azon szervezkedés részint megújított;

még a mostani rendszer véglegesen 1850—1862. és 1872-ik évekbeli kormány rendeletekkel és ezek folytán történt ujonnan szervezések által létesítettett.

E rendszer a következő:

A központi, az az Országos konzisztórium a francia zsidóság legfelsőbb felekezeti hatósága, melynek élén áll: Izidor Lázár O. Franciaország főrabija. — A konzisztórium tagjai: báró Rothschild Alfonz elnök, Bedarides C. alelnök, Attiás Elysée, Calman Lévy, Dreyfus Dupont, Lévy Mór, Lévy Theodor, Manuel Eugène, Massé Dávid, Sée Ábrám, dr. Worms O. és Cahen Ábrám.

E központi országos felekezeti főhatóság alá tartoznak:

1. A Párisi kerület konzisztóriuma, melyhez: tizenháromezre megye (départements) tartozik és melyeknek összes zsidó lakóságuk mintegy hatvan ezer lélekre megy.

E kerület tisztjei: Kahn Zádok, párisi főrabbi, báró Rothschild Gusztáv elnök, Erlanger Mihály alelnök, és Bloch, állami főügyész, dr. Klein Leven, N. és Saint-Paul Victor tagok, és Kahn I. titkár.

Páris városának templomai és rabbijai a következők:

a) A Rue de la Victoireban levő templom, mely az itteniek közt a legszebb és legnagyobb; állami segélyvel épült, és 1874. szeptemberben szenteltetett fel. Az épület római stílusban, két millió franknál is nagyobb költséggel építettet — 1800 ülő helye van. Rabbik: Kahn Zádok, párisi főrabbi és Lévi Izrael segédrabbi. Kántorok: Béer Adolf és Blum Sándor, karnagy: Dávid Sámuel. Fő-Organás: Cahen Ernő. Templom-őr Levy Izrael.

b) A Rue Notre-Dame de Nazareth-beli templom. Ez Paris legrégebb temploma, mely 1822-ik év márczius hó 5-ken szenteltetett fel, de azóta, ugyan is 1852-ben némileg átalakított, mór stílusban épült és 1200 ülőhelye van. Rabbik ebben: Lehman Mór és Hagenau Dávid. Kántorok: Ketten Salamon és Salomon Sámuel. Karnagy: Loeve M. Templom-őr: Lévy Eugène.

c) A Rue de Tournelles utcában levő templom. Páris város és az eklézsia költségén épült 1876-ben, egy millió felüli költségén és 1300 — ülőhelye van — ebben Rabbik: Mayer Mihály és Levy Raphaél. Kántorok: Durlacher Nathaniel és Gradewohl Mátyás. Karmester: Stern M. — Templom-őr: Hárscher B.

d) A spanyol és portugál ritust gyakorló templom, a Rue Buffaultban. Római stílusban építettet 1877-ben a spany. és

port. eklézsia költségén. 800 ülőhelye van és de Boneville Leroy építésznek nagy dicséretére válik; — ennek Rabbija: Weil Immánuel, kántorok: Mendéz Albert és Montefiore J. K. Karnagy: Colonne György, templom-őr: Émile Léon.

Ezekon kívül még vannak »Zsinagógák« u. m. az »Oratoire Hollandais« Avenue du Maine 55. sz. a.

Oratoire du Gros-Caillou, Avenue de Lamothe-Piquet 27. sz. a.

Oratoire Batignolles, rue Davy 33. sz. a. . . . Oratoire Rue Jaques-Dulud és Oratoire de Neuilly sur Seine Avenue de Neuilly 104, melyeknek azonban nincs rendes rabbijok.

A Párisi konzisztóriumhoz tartoznak még a fentebbieken kívül a következő kisebb külső eklézsiai: Boulogne sur Seine, Elbeuf, Fontainebleau, La Ferté sous-Jouarre, le Havre, Orléans, Rouen, Tours és Versailles, hol rabbik és kántorok vannak alkalmazva.

A Párisi zsidó hitfeletkezet jótékony intézetei között a jelentékenyebbek:

1. Comité de Bienfaisance, mely még 1810-ik év december hó 13-án engedélyeztetett a prefectusi hatóságtól »Société d'Encouragement et de Secours« név alatt, de 1855-ben hatáskörének tetemes terjesztése mellett mostani nevét nyerte és nem csekély tetemes terjesztése mellett mostani nevét nyerte és nem csekély dicsőségére válik, hogy évenként több ezreknek pénzületi segédelmet, ruházatot, tanítást, részbeli élelmezést, és előforduló esetekben orvosi segélyt stb. nyújt.

E bizottság élén állanak Isidor, országos főrabbi, Kahn Zádok, párisi főrabbi, Mayer és Weil, rabbik tiszteletbeli elnökök, — báró Rothschild Edmond mint elnök, Cahen Bernát 1-ső alelnök, Picard Henry 2-od alelnök, és Marchand Aron, Lazárd Sándor, Léder Léon, Hesse Pál, Hayem Julián, D'Alsace Gustav, Coblenca Mayer, Brühl Dávid, Bollak Henry, Léhman Mátyás és még tizenöt neves zsidó, kik mellékesen mondva, egytől-egyig a francia becsületrend lovagjai és kik a roppant összegeket a francia becsületrend lovagjai és kik a roppant összegeket évenként részben, bizony saját zsebjeikből is előteremtik a szegénység segélyezésére és a földi nyomor enyhítésére. — Harmincz biztosuk (Commissaires de Charité) van, melyeknek kötelességük az érdemes szegényeket és szükségben szenvedőket e modern Babelben felkeresni, azonnal segélyezni, vagy nagyobb és hathatósabb segélyezésre azonnal a bizottság elnökségéhez jelenteni. — E bizottság irodája Rue du Vertbois 8. sz. alatt

van, hol naponta, reggeli 8—9 óráig, százak részesülnek segélyezésben.

2. A *Caisse de la Communauté*, mely még csak 1873-ban alapított, és melynek nemes és szent törekvése, szegény, de becsületes családokak kisebb-nagyobb kamat nélküli és kis részletekben vissza fizetendő kölcsönök által felsegíteni. Ez intézetnek alapítója és mostani elnöke Gróf Camondo, alelnök Picard Henry. Bizottsági tagok: Áron Eugène, Cohn Henry, Hayem Samuel, Naura M., Kohn Ed., Winter Daniel és Willárd Márton.

3. A *Comité des Écoles*, mely 1873-ban alakult és melynek feladata a felekezeti konzisztoriális iskolák fentartása, ellenőrzése és folytonos javítása és terjesztése. Ennek élén állanak: a rabbik, Isidor, Kahn, Trennel és Mayer mint tiszteletbeli elnökök. Báro Rothschild Edmond, elnök, Kohn Eduard, Goldsmith S. és Leven Manó, alelnökök, Oppenheim, pénztárnok, Mayer Ferdinand, titkár, és Bischoffsheim, Grf. Camondo Ábráham, van Gelder lovag, Lévy Theodor, Mayrarguez Alfred, Ullman Manó, Oppenheim Pál, Reinach György, Halphen Jozef, és tíz más, mint bizottsági tagok.

4. A *Dames Inspectrices des Enfants Assistés*, női egyesület, főképpen a fent nevezettek nejeiből áll, kik mint a felekezeti leányiskolák patronusai, fentartói, inspectorai — inkább mondanám védőangyalai — áldásosan működnek.

5. A *Hôpital et Maison de Retraite*, mely 1852-ben báro Rothschild Jamesné által alapított. (Rue Peipus 76. sz. a.) Tiszteletbeli elnökök az országos és párisi főabbik, valóságos elnök: báro Rothschild Alfons. Alelnökök: Erlanger Mihály Kohn Ede, Picard M. H., Saint-Paul Victor és Brühl Dávid.

Kahn M. titkár, Weil — N. igazgató, Dr. Leven Manó, orvos, Sée Márkus, sebész — Duchastelet, Protier, belső házi orvosok, Braille, belső patikás. Ez intézetben 138 ágy van a betegeknek és 142 hely az aggok számára, — tehát összesen: 276 egyénnek.

6. Az *Orphelinat S. et C. de Rothschild*, (árvaház) Rue des Rosiers 4. — mely azonban 1874-ben újra épített Lamblardie utca 12-ik számú házba, vagy inkább palotába helyzetetett át. — Elnöksége: báro Rothschild Edmond. Elnöksége báro Rothschild Gusztáv, Braune, Coblenca, Bloch, Leven, Mayrazquez, Cahen, alelnökök. — Igazgató: Jourda M.

7. A *Maison de Refuge* (menedékház) Boulevard de la Saussaye (Neuilly sur Seine) szegény és elhagyott ifjú leánykák menhelye, melyben teljes ellátásban részesülnek. Igazgatóné: Lévy kisasszony. Cahen Karolina elnök, Izidor és Weil rabbik nejei alelnökök. Rothschild Salamon báróné titkár. — Gondnok és felügyelő és igazgató-tanács, a fentebbi urak nejei.

8. *Dames de l'Oeuvre des Femmes en Couches*, (gyermekágyasok segélyezésére) Halphen Józsefné, elnök, Schayé-né alelnök, Weil Ignáczné pénztárnok, Brissac-né titkár és fentebbi hölgyekből álló igazgatóság.

9. *Société pour le Patronage et l'Établissement des Jeunes Filles Israélites*. E nemes egyesületnek feladata, szegényebb zsidó leányok kiházasítása vagy jó családokban való tisztességes elhelyezése, vagy iparra való tanítása — virágkészítés, könyvelés, szabás, himzés, vagy hasznos munkára való oktatás, mely által a segélyezett biztos fentartást és önállóságot nyerhet. Évenként egyezer-ötszáz franknyi készpénz adatik ki ez egyesület által, tisztán kiházasítási költségre. Elnök: báro Rothschild James-né. Alelnök Izidor országos főabbiné. Kohn Albertné pénztárnok — Rosenfeld Corália, titkárné.

10. A *Maison de Retraite pour femmes Israélites*. Boulevard Peipus 46. sz. alatt alapított 1883-ban Léon Moïse által. Személyenként 50 frank tartást fizetnek az agnóknak, ha van miből, ha nincs, készséggel elengedtetik. Ez intézetben jelenleg 24 öreg özvegy nyer menedéket és tisztességes ellátást. Az intézet az országos és párisi főabbik védnöksége alatt áll.

Áttérek most a tanintézetekre. Első helyen áll: A *Séminaire Israélite*. Franciaország rabbiképző intézete. Rue Vauquelin 9. sz. Ezen intézet egy 1829-ben kelt kormányrendelet folytán alapított, először: Metz-ben, de 1859-ben Párisba helyzetetett át, és természetesen tetemes állami szubvenczióban részesül évenként. A kurzus hat évi.

Az adminisztráció: Az országos és párisi főabbikból és Léhman Léon, Lévy Theodor, Erlanger, de Masse, Leven, Rothschild Gusztáv báró, Philippe és Sanders urakból áll. A titkár Caen Abraham, főabbik.

Az intézet tanári kara a következő:

Talmud és methodologia: Trenel főabbik; theologia, bibliai exegézis, német nyelv: Wogue M. főabbik; zsidók története Loeb

Isidor-rabbi; régi és modern irodalom: Salomon M. a Louis le Grand-féle lycéum rendes tanára.

Bölcsészet: Rabbiér M. a lycée Charlemagne és az École normale rendes tanára.

Arab és szír nyelv: Derenbourg Hartwig, az országos École des Langues Orientales Vivantes rendes tanára.

Templomi ének és zene: Beer Adolf, kántor (ministre officiant) szónoki előadás: Ricquier tanár.

A *talmud tóra* Rue Vauquelin, Nro 9. Alapított 1853-ban.

Ez mintegy előkészítő iskolája a rabbi-képző intézetnek, minthogy legtöbbször innét kerülnek ki növendékeik. A héber és arab nyelvek, a Talmud, a régi, középkori és modern zsidó irodalom kincseinek alapos ismertetésére törekedik ezen intézet.

Az adminisztráció az országos és párisi főbbik, Mayer rabbi, Erlanger, Leven és Loeb urakból áll.

Igazgató: Ternel, fő-rabbi. Al-igazgató: Caen Abraham, fő-rabbi.

Tanárok: Ternel, Wogue, Cahen főbbik és Léhman rabbi, Becker, Bloch, Ernst, Lazard, Lemoine, Loewe és Salomon urak.

Az *Écoles Consistoriales*, a mely alatt álló iskolák kétfélek: A) melyek egészen a Consistorium által tartatnak fenn az e célra épített díszes és tökéletesen megfelelő helyiségekben, ilyen van három: A *Rue de Lafayetteben* 231. sz. alatt levő 5 osztályú iskola, 215 tanulóval, kik közül 110 fiú. Igazgató Halphen, segéd: Grosz Henry — és 105 leány. Igazgató: Halphenné, segéd: Leib és Blum asszonyok.

Az *École Gustave de Rothschild*, alapított 1866-ban. Rue Claude Bernard. 60. sz. 5 osztálylyal, 200 tanulóval. A fiúk igazgatója: Fleur M. A leányok igazgatója Fleur-né asszony. Segédek Levy Georges, Kahn Julia és Dreykopf kisasszonyok.

Az *Avenue de Ségur*-ben levő 5. osztályú iskola, 200 tanulóval, Schneider József a fiúk igazgatója, Schneiderné a leányok igazgatója, — segédek Haasó-né és Áron Eva és Netter Eugénia kisasszonyok.

B.) Az *Écoles Comunales et Asiles*, ezen iskolák egészen a város költségén tartatnak fenn, de a Consistorium igazgatása és felügyelete alá vannak helyezve, kizárólag zsidó-felekezetbeli tanulók számára.

Ilyen van három:

A *Rue du Hospitalier St. Gervais* 60. sz. a levő iskola. 7. fiú-osztálylyal, 390 tanulóval. Igazgató: Léopold. segédek: Weil, Lévy, Lévi, Dreyfuss, Kosman, Lowoy, és Borvin tanítók, — és 6 leány osztálylyal. Igazgató: Marf asszony — segédek: Fos, Blum, Bernard, Scheffel, Hofman és Áron kisasszonyok. Asile (Óvó) Igazgató: Meyer-Heine asszony, segéd Meyer Leonia.

A *Rue de Tournelles*-ben 21. sz. a levő fiúiskola 5 osztálylyal 250 tanulóval. Igazgató: Levy Izsák.

A *Place des Vosges* 12. sz. a levő lányiskola, 5 osztálylyal, 230 tanulóval. Igazgató: Rosenfeldné.

A *Kisdedővő* (Asile) 140 kis gyermekkel. Igazgató: Veil asszony. Segéd Alexandrené. — Megemlítendő még:

A *Société de Patronage des Apprentis et Ouvriers Israélites*. Hatóságilag — mint nagy közhasznú intézet — elismertetett 1878-ban kelt kormány-rendelet által. Alapított: 1847-ben. Ez intézetben szegény, 13 éven felüli zsidó fiúk lakást, táplálást és ruházatot és különféle hasznos kéz-művekben oktatást nyernek vagy pedig naponta kézműveseknél inasképen mesterséget tanulván, itt nyernek lakást, táplálékot és ruházatot, míg felszabadulnak és önállólag tudnak munkáik után megélni. 54 — belső és 24 külső — mesterséget vagy művészetet tanuló fiú kap jelenleg ellátást. — Többször az előbb nevezett urak állanak e nemes célú intézet élén is.

Az *École du travail* Rue de Rosiers 4-bis sz. alatt. Igazgató: Réblaub. — Ez intézetben jelenleg 90 zsidó ifjú tanuló különféle mesterséget, ipart, művészetet, kézi-művet és mindenféle hasznos munkát, kertészetet. Ezen intézet adminisztrációja is többször a már többször említett philantropikusokból áll.

Az *Institution Bischofsheim* Boulevard Bourdon Nro 13. Ezen intézet mindenben hasonló az *École du travaille*hez — csak hogy ebben leányok, amabban pedig fiúk részesítettek a jótéteményekben. Csak 12–13 éves leányok vétettek fel, kik tanítónőkké képezettek vagy legfinomabb kézi-munkákra tanítatnak. — Igazgatók: Goldsmith, Derenbourg, Beer, Bischofsheim, Leven, és Cahen. Felügyelő Bloch Mór. Elnök: Isidor főbbik neje. Al-elnök: Beerné, — titkár: Bischofsheim Alkánia. Derenbourgné, Ephrussi-né, Goldsmithné, Ottenbourgné, Oberndorférné igazgatótanácsai tagok.

Párisról szólván, lehetetlen meg nem emlékezni az *Alliance Israélite Universelle*-ről; alapított 1860-ban. Az összes zsidóság emancipációjára és szellemi és társadalmi előmenetelére törekszik. — Iroda: Rue Trévisse 35. sz. a. Az évi tagsági illeték minimuma 6 frank. Pénz- és könyvbeli adakozásokat fogad el.

Tiszteletbeli elnök: Az országos Főrabbi. Elnök: Goldschmidt S. H. Al-elnökök: Derenbourg és Leven Narcisse, Kann E. S. fő titkár Lehman Léonce, pénztárnak. Loeb Isidor titkár.

Az *Alliance* tanintézetet is alapított, meglyet mind maig főtart, ez az *École Orientale Normale Israélite*. Rue de Rosiers Nro 4. Ebből kerülnek ki a tanítók, kik Europa, Ázsia és Afrika különböző részeiben összesen mintegy tíz ezer zsidó-gyermek nevelésén a különböző: földmívelési, kertészeti, ipar és művészeti iskolákban működnek. Az A. J. U. által fenntartott 26 elemi és iparfü és leány iskolákban jelenleg összesen 304 tanító működik. Az e célra az épületek, mőhelyek és szerszámok szóval az összes kiadások 689,568 frankra rugnak. 1880-ik évi Február hó 12-én kelt kormány rendelet által ez intézet hivatalos elismerést, dicséretet és nyilvános jelleget nyert. Tanárai a következők: Cahen Abraham — főrabbi — Bibliai Exegesis és héber nyelvtan. Bloch Mór. a francia nyelv és szépirodalom tanára. Marx M. a Földrajz, Orthographia és angol nyelv. tanára. Halévi M. a Thalmud, héber fogalmazás és zsidó történet tanára. — Ezeken kívül még hat tanár működik t. i. szépirásban, földrajzban, természeti és fizikai tudományokban, ének és testgyakorlatban.

Kiváló intézmény az *Oeuvre de Missions Rabbiniques*, melynek feladata, megfelelő időben oly helyekre, hol sem templom, sem rendes rabbi nincs, és csak kevés zsidó család lakik, azon kívül fürdő helyekre és más nagyon látogatott nyaraló helyekre időnként rabbit küldeni, hogy az ott netán tartozkodó izraeliták az isteni tisztelet áldásaiban részesülhessenek.

Elnökség: Az országos és a párisi főrabbi és Franciaország és Algeria valamennyi főrabbijai és számos tagok világiakból, melyek nevét már többször említettem.

Az előretörő ifjuságról gondoskodik a *Fondation Bischoffsheim*. Ezen alapítványból évenként 8000 frank osztatik ki jutalmul oly ifju izraelitáknak, kik magukat a magasabb tudományos vagy művészeti pályára adják. — Igazgató: Derenbourg Nro 27. Rue

Dunkerque. Van ezenkívül egy kiváló zsidó tudós társaság, a *Société des Etudes Juives*. A Talmud, és az összes Ó- és új héber irodalom tanulmányozását, kutatását és ismertetését czélozza. Alapított 1880-ban. Elnök Rothschild Alfonz báró.

A *Société des Etudes Talmudiques* Rue de l'Echiquier Nro 6., mely sem több, sem kevesebb mint a párisi *Beth hammédaras*, melyben minden nap délutáni ima után a Talmud és héber irodalom barátjai és tudósai összegyűlnek és Dr. Klein Levy és Offenbacher urak elnöklése alatt barátságos és tanulmányos konferenciákat és fölolvasásokat tartanak.

Mind ezeken kívül még van a *Société de Repos Éternel*, a *Société de la Terre Promise*, a *Comité Central de Secours*, és a *Fondation Fould*, mely évi 1,200 frankkal, kész segíteni egy-egy jeles ifju zsidó festészt — és ugyan oly nagy összeggel egy-egy jeles ifju zsidó szobrászt.

Befejezésül fölemlítendő a nagy *Société de secours mutuels pour des Hommes*, mely alá tartoznak a következő fiókegyletek:

1. Accord Israelite, elnök Vanderveer Mihály.
2. Amis de l'humanité. Elnök Levy Márton (Rue Blanche 70. sz.)
3. Bienfaisance Israelite. Elnök D'Alsace Gustáv (Rue du Mail 35.)
4. Disciples de Moïse. Elnök M. Weil (Rue St Sebastian Nro 17.)
5. Douze Tables. Elnök Manheim B. (Rue St. Giles Nro 14.)
6. Enfants de Cracovie. Elnök Kohn S. (Cité Condorcet Nro 1.)
7. Enfants de Daniel Elnök, Ratkovitz B. rue Charles V. Nro 5.
8. Enfants d'Élie Elnök Rozenbaum D. (M d'Avron 66)
9. Enfants d'Isaac Elnök Salomon Gabr. (Avenue de Gobelins 1.)
10. Enfants de Jacob. Elnök Gugenheim. (rue Mahler 8.)
11. Enfants d'Israel Elnök Léder Léon. (rue du Chaume 7.)
12. Enfants de Japhet Elnök Frank Vict. (passage de Panorama 52.)
13. Enfants de Sem. Elnök Mayer M. rue Bourtiurg 18.
14. Enfants de Sion. Elnök Eddinger M. rue des Archives 28.

15. Enfants du roi Salomon. Elnök, Mayer H. rue pont Louis Philippe 22 *Oratoire* (imaház.) Rue de rosiers 17.
 16. Indivisible. Elnök Weil M. comnd. de leg. honneur, Quai de l'horloge 19.
 17. Israélites Français. Elnök Bloch M. Rue Rambuteau 22.
 18. Israélites Polonais. Elnök Béron M. *Oratoire* Rue st. Paul Nro 5.

19. Lien d'Israel Elnök: Schwab. Mayer. Rue st. Georges.
 20. Lois Rabbiniques. Elnök Ziégel M. Rue de Saintonge 64.
 21. Lois Sacrée. Elnök Levy Zalles. Rue de Paradis 50.
 22. Moise et Aaron
 23. Mission d'Israël. Elnök Cahen Jos. Rue d'Allemagne
 100. *Oratoire* Rue d' Allemagne (Villette) 73.
 24. Mont Sinai. Elnök Cahen Moïse. Rue Meslay 62.
 25. Patriarche Abraham. Elnök Picard Henry. Rue Hauteville 42. *Oratoire* Rue de la Boule. Rouge.
 26. L' Union Israelite. Elnök Michelle Emmanuel. Rue Cleé 62.
 27. L' Union Scolaire. Elnök Edmond Aron. Boulevard Voltaire 31.
 28. Vérités Israelites. Elnök Levy Salon. Rue St. André des Arts 58.
 29. Zorobabel. Elnök Ach B. Rue de Bretagne 39.

A férfi segédegyletnek megfelel a Société de secours mutuels de Dames, következő fiók egyleteivel:

1. Dames Israelites. Elnök Mme V. Martin. Rue du Temple. 43.
 2. Deborah. Elnök Mme Blum. Rue de Rosiers. Nro 11.
 3. Esther et Rebecca. Elnök Vve Fribourg. Rue de l' Isle de St. Louis 44.
 4. Femmes d' Israel. Elnök Mme Hauser, Rue du Roi de Sicile 12.
 5. Les Filles de Jacob. Elnök Mme Kohn Rue de Rivoli 244.
 6. Jérusalem. Elnök Mme Levy. Boulevard Beaumarchais 86.
 7. Maternité. Elnök Mme Haas. Rue Scribe Nro 9.
 8. L' Union des Dames Israelites. Elnök Mme Levy. Rue de Grenelle 148.

Fontos kérdés: honnét, miből és kitől veszi a párisi konzisztórium elnöksége a roppant összegeket azon nagy kiadások fede-

zésére, melyeket a templomok és az *Écoles Consistoriales* már maguk is megkivánnak?

Sokat jártam-keltem hol gyalog, hol bérkocsin a budget után, de mindenütt csak azt a feleletet kaptam szorgos kéresemre, hogy hát nincs budget!

No ekkor aztán igazán nagyot néztem ám a semmiségbe és azt láttam meg belőle, hogy: ha budget nincs is, de hát van ám jövedelem még pedig fejedelmi!

Hogy honnan és miből?

Hát bizon magam is iparkodtam e talány megfejtésére és ujjonnan való sok ide és tova járás után végre némileg sikerült is, még pedig új nehézség mellett: ugyanis arról biztosítottak hogy mind a konzistoriális mind pedig a város által fentartott, azaz kommunális iskolák, mind ingyenesek, mint a friss levegő: élvezheti, a ki csak hozzá férhet.

De hát miből fizetik a rabbikat, kántorokat stb. és miből fedezik a többi más száz és egy kiadásokat?

A mi a rabbikat és kántorokat illeti, azokat nagyrészt az állam fizeti, az országos főrabbi összes jövedelme mintegy 18,000, a párisi főrabbinak mintegy 13,500, a többi rabbinak 7—10,000, a kántoroknak 3—5,000 frankig rugó évi jövedelmük.

A község jövedelmi forrásai: először a székbér. Ugyanis csupán a megemlített négy templomban öt ezernél jóval több ülő hely van, melyek évi bér fejében két millió franknál is többet hoznak, minthogy a sok gazdag igen nagy bért fizet.

A többi nagyobb jövedelmű forrásokról számot adnak a következő tarifák:

Tarif des Mariages (esketés költsége)	Rue Victoire templomban	Rue Nazareth, Tournelles és Buffanes templomokban
Hors Classe	4000	2000
Première	3000 v. 2000	1000
Deuxième	1000	500
Troisième	500	250
Quatrième	250	100
Cinquième Classe	100	50
Sixième Classe	25	15

Tarif des Inhumations (temetkezés költségei)

1. Classe	400 frk.	<i>Mikvé</i> (rituális fürdő.)
2. » »	300 »	Hors Classe . . . . .
3. » »	200 »	1. » . . . . .
4. » »	100 »	2. » . . . . .
5. » »	50 »	3. » . . . . .
6. » »	28 »	4. » . . . . .
7. » »	12 »	5. » . . . . .

Egyelőre ennyit a párisi zsidóságról és egyleteiről.

Áttérek most az első, a párisi, után a vidéki konzisztoriumokra és pedig:

2. *Consistoire de Nancy.*

Ehhez tartoznak a Meurthe et Moselle, Aube, Meuse et Yonne megyék, melyeknek összes zsidó lakossága 4,500 lélekre megy.

Főrabbi: Lieberman M. Elnök: Fould Alfonz, alelnök: Blocq Mátyás fő kántor (Nancyban): Khan Naphtali. E konzisztoriumhoz tartoznak a következő községek: Baccarat, Bar le Duc, Blamont, Cousance aux Forges, Einville, Elain, Herberville, Luneville, Pont a Mousson, Rosieres au salines, Saint Mihiel, Thiaucourt, Toul, Troyes, Vancoeurs, Verdun. E 16 községben egy rabbihelyettes, — sous rabbi — van alkalmazva.

3. *Consistoire de Bordeaux.*

Ehez tartozik 16 megye. Zsidó lakossága 3500 lélek.

Főrabbi Lévy Simon. Elnök: Léon Sándor. Alelnök: Dalmeyda Dávid. Titkár: Dacosta Léonce. Kántorok: Molina Mard, Barach Eliézer és Aron Jakab.

Ezen Consistoriumhoz tartozik *Nantes*, hol Korb Samu a rabbi, és Caën Dávid a kántor.

4. *Consistoire de Lyon* — melyhez 14 megye tartozik. Ezeknek összes zsidó lakosságuk 3000 lélek.

Főrabbi: Levy Alfred. Elnök: Hirsch Ábrahám a becs. rendnek lovagja, kántorok: Brunswick Adolf és Ulmo Samuel. Számos felekezeti, társadalmi jótékonyági és vallásoktatási intézet van itt.

Ide tartozó kisebb községek:

Châlons sur Saone, Clermont-Fernand, Dijon, Saint Etienne, Vichy, hol mindenütt rabbihelyettes van alkalmazva.

5. *Consistoire de Marseille*, melyhez 10 megye tartozik. Összes zsidó lakossága mintegy 4000 lélekre megy.

Főrabbi: Weyl M. Elnök: Nacquet Vidál, alelnök: Cohen Eliè; titkár: Valabrègue. Kántorok: Molina Jakab, Sitri Moise és Malka Mór. Itt vannak: Comité de bienfaisance et inhumation, Talmud-Tóra, Comité de bienfaisance de Dames, Oeuvre des layettes, Hôpital israélite, Comité de patronage de l'Asile (institué par arrêté préfectoral) és a melynek a marseilles-i főpolgármester és Weyl főrabbiné és Padova asszony képezik a főgondnokságát. Ezekon kívül a Société de l'Alliance de la Jeunesse israélite »et d'encouragement aux arts et métiers«, nagy és fényes hírrel bír.

A marseilles-i konzisztórium alatt állanak még: Aix, Alais, Arles, Avignon, Carpentras, Cavaillon, Cette, L'Isle, Montpelliér, Nice, Nîmes, Orange, St. Remy, Salon és Toulon, hol egy-egy rabbi és kántor van alkalmazva. A vallási oktatás mindenütt szabad, az az fizetés nélküli.

6. *Consistoire de Bayonne.* Ehez tartozik 12 megye, izraelita lakosság mintegy 3000 lélek.

Főrabbi: Samuel Marx a becs. rend. nagy keresztjének parancsnok-lovagja. Elnök: Virgile Léon, alelnökök: Marx Sándor és D'Acosta lovag, titkárok: Alvaréz Hipolyte és Delvaile Camille.

Bayonne város zsidó lakossága mintegy 1500 lélek. Van itt Talmud-Tóra, Société de protectrices de la Jeunesse et des Arts et métiers, Comité de bienfaisance et de la maison d'Asile pour vieillards, malades et orphelins.

E kerülethez tartoznak Pau, Perpignan, Peyrchorde és Toulouse, melyek mindegyikének van temploma, rabbija és kántora.

7. *Consistoire de Vesoul.* Ehez tartozik 4 megye, melyek összes zsidó lakossága 3650 lelket számít.

Főrabbi: Levy Isaac, a becs. rend. nagy ker. és vítéze. Elnök: Léhman Séé de Belfort lovag, titkár: Picard Josef de St. Dié. — Főkántor Blum Josef. Itt van: Société de secours mutuels, pour hommes et dames, és Cours d'instruction religieuse — melyben négy tanár és 3 segéd működik.

Ide tartozó kisebb eklézsiák: Belfort, Bourbonne le Bains, Bruyères, Charmes, Chaumont, Épinal, Foussemagne, Gerardmer, Giromagny, Gray, Héricourt, Joinville, Lamarche, Le Thilot, mure, Luxeuil, Neufchateau, Rambervilliers, Raon l'Etape, Remiremont, St. Dié, St. Dizier és Senones. Ezek mindegyikében van egy-egy templom és rabbi, vagy kántor, vagy mindkettő.

8. *Consistoire de Lille*. Ehez tartozik 6 megye. Izraelita lakosság mintegy 3000 lélek. Főrabbi: Lippman B. a becs. rend nagy keresztjének parancsnok-lovagja. Elnök: Wertheimer E. tudor. Alelnök: Dreyfuss Leop., titkár: de Valenciennes Frigyes. Főkántor: Lévy Abrahám. Van itt: Caisse de Charité et bienfaisance és Sociéte de secours mutuels (férfiak és nőknek).

Ide tartozó községek: Amiens, Boulogne, Châlons, Dunkerque, Épernay, Reims, Rombaix, Saint-Quentin, Sedan, Valenciennes, Vitry la Franç. Mindegyikben van templom, rabbi, kántor és vallási iskola.

9. *Consistoire de Besançon*, melyhez két megye tartozik, de melynek mégis mintegy 2000 lelket számláló zsidó lakossága van.

Főrabbi: Auscher M. Elnök: Wolf Samuel, titkárok: Montbéliard és Nerson, főkántor: Fleur M. — Van: Sociéte de bienfaisance, Comité de l'École de travail, Cours d'instruction religieuse le jeudi et dimanche. Nersont M. instituteur. Sociéte de Dames, Sociéte mutuelle, a Fraternité.

E kerülethez tartoznak: Dôle, Beaume-les-Dames, L'Îles, Doubs, és Montbéliard, melyek mindegyikének van temploma és kántora.

Ezeken kívül van *Algeriában* négy konzisztorium. 1. *Algeriában*: 15,000 lélek, Bloch Izsák főrabbi, Simon ben Maklouf elnök, 17 fiók-községgel.

2. *Constantineban*, melynek zsidó lakossága 8254 lelket tesz, főrabbi Levy Jaques. — Elnök Ábraham Attali ben Meyer. E kerülethez 17 külső fiók eklézsia tartozik, mely mindenikének van azonban nemcsak egy rabbija és két kántora, de talmud-tóra, Bethhamedras fiu és leány, elemi és kézimű és földmivelés oktató iskolája és jótékonyági intézetei is.

3. *Oranban*, mely kerület zsidó lakossága 25,000 lelket számít — ide nem számítva mintegy 10,000 — más ország és világrészbeli zsidóvallású lakosságot. Főrabbi: *Weill Moïse*. Elnök: Kanouni Simon. Titkár: Ábraham Touboul. Főkántorok: Ábraham Siboni és Maclouf Touati. — Itt is van: Comission de bienfaisance, Ecoles Comunales — Sociéte d'hospitalisation, *Sociéte d' Eliè le prophète* Sociéte d' inhumation, több »Hevrah«, Sociéte de l'enfance, talmud-tóra, — Talmud Yelodein — Beth-Hammedras. 28 külső fiók-

községe van e kerületnek. Mindegyikben van rabbi, kántor és iskola.¹⁾

*

1830-ban jelent meg az első zsidó európai parlamentben és ez a francia törvényhozó testületben volt. Az idő óta az egymást felváltott királyság, köztársaság, császárság és jelenlegi kormány alatt egyszer sem szűnt meg a francia képviselőházban egy vagy több képviselője lenni a francia zsidóságnak.

A következő *zsidó származású* képviselők vannak jelenleg a francia képviselőházban, mint ezen törvényhozó testület megannyi jeles tagjai: Cerfbeer Marx, Fould Achilles, Fould Benoit, Goudchaux, Alean Michel, Jávál Léopold, Fould Gustav, Fould Edouard, Koenigswarter Maximilien, Pereire Emile, Pereire Isaac, Pereire Eugene, Léon Adrien, Bamberger, Lisbonne Eugene, Millaud Edouard, Naquet Alfred, Dreyfuss Ferdinand, Bischoffsheim Raphaële, Raynald David, Jávál Emile, Dreyfuss Camille, Crémieux Ferdinand. Arról különben nem állhatnak jót, mintha mindannyia ma is zsidó volna. Az elhalt Crémieuxről mintha hallottam volna, hogy gyermekeit kikereszteltette, e szerint Crémieux Ferd. törendő volna, tán még egy-kettő, tán több; bajos az ily dolgokat megállapítani. De itt hiszen a földolog nem a szám, hanem a tény, hogy többen is vannak a zsidó képviselők.

*

Éppen most küldte meg egy a hadügyminiszteriumban szolgáló főbbtisz, ki ez iránt általam megkérte, a következő adatokat, melyeket azon szárazon közlök:

A francia hadseregben előkelő állást elfoglaló zsidók névjegyzéke.

Generaux de Division: M. M. *Séé* et *Lambert*.

Generaux de Brigade: M. M. *Ábraham* (Artillerie), *Lévy* (Génie) *Brisac*, en retraite.

Colonels: M. M. *Fix* et *Hinstin*.

Colonels: En retraite: *Boris* et *Salvador*.

Liutenants-Colonels: M. M. *Bacharach*, *Baum*, *Crémieux*, *Cerf*, *Hertz*, *Lippman*, *Manheim*, *Isaac Marx*, *Rosenwald*.

Commandants: M. M. *Ábraham M. A.*, *Aron Adolf*, *Aron Ed.*, *Bloch Alfonse*, *Cohen Daniel Isaac*, *Cromback*, *Heyman Emile*, *Lévy Marx*, *Naquet Samuel*, *Rosenberg*, *Rosheim Jacob*, *Worms*.

¹⁾ A negyedik a kéziratból kimaradt. Szerk.

Commandants : En retraite : M. M. les Commandants *Léona Gompertz Nathan, Worms, de Romilly.*

Armée Territoriale : Lieutenant-Colonel Cahen M. N. . . .

Commandants : M. M. *Bechman, Bernard, Cerf Ábr. Michel Lévy, Reuf August.*

Intendants Militaires : M. M. *Brisac, Cahen Nathaniel, Seligman.*

Sous Intendants : M. M. *Lemant, Moÿse, Worms, Weil.*

Médecins principaux militaires : M. M. *Aron Jules, Lévy Emile, Masse, Netter, Vidal.*

Más hivatalos kutfőből kaptam ezeket : Franciaország szenátorai : M. M. *Millaud*, sénateur du Rhon ; *Naquet*, sénateur du Vauluse.

Conseil Général de la Seine : M. M. *Dreyfus ; Leven Narcisse, Leven Stanislas, Mayer G. és Strauss.*

Conseil municipal de Paris : *Millaud, Naquet, Bischoffsheim R., Dreyfuss Ferdinand, Raynal David, Leven Narcisse, Mayer G. és Strauss.*

Conseil d'Etat : M. M. *Camille Sée*, Conseiller d'Etat, *Lyon* et *Valabrègue*, maitres de requêtes : *St. Paul*, auditeur.

Conseil supérieur d'instruction publique : M. M. *Bréal Michel*, et *Manuel Eugène.*

Conseil supérieur de l'Agriculture : *Dreyfus Ferdinand*,
Ministre des travaux publics : *Raynal David.*

Préfets : *Hendle*, préfet de la Seine-Inferieure, *Levaillant Isaïe*, préfet du Doubs ; *Cohn Léon*, préfet de la Somme.

Sous-préfets : *Lyon Coulomniens, Sée Reims, Beer Andelis, Léon St. Menchould, Simon Bernay, Mayer la Flèche, Salvador Neufchateau.*

Secretaires Généraux : *Kahn l'Ain Strauss l'Oise.*

Tribunal de Commerce de Paris : Juge : *Levyllier*. Juge suppléant : *Levy et May.*

President de Chambre a Cours de Cassation : M. *Bedarrides.*

Procureurs generaux : *Naquet Aix, Alphandery, Bordeaux, Berr, Riom.*

Avocats Généraux : *Bloch Lyon, Masse, Orléans.*

Président de Tribunal : *Seligman Nice.* Vice president de tribunal : *Dalmbert Hayre, Durant Pontoise.*

Procureurs de la République : *Anselme Agen, Katz, Nogen-le-Rotron.*

Juges au Tribunal : *Veil Paris, Abram Marseille, Ábraham Nice, Jób Luneville, May Limoges, Mossé David Uzés, Netter Mans Aron, Montbrison, Sée Louisle-Saulnier, Reishofer Chateau-Thierry.*

Inspecteurs de Forêts : M. M. *Cahen, Dreyfus* et *Moÿse.*

Inspecteurs Généraux de Ponts et Claussées : *Marx Leopold, Marx Alexandre.*

Ingenieurs en Chef des Ponts et Chaussées, M. M. *Aaron, Brissac, Cahen, Daniel E., Hirsch, Lax Jules, Levy Maurice, Levy Theodore, Moÿse Reuben, Philippe Leon, Wolff,* etc.

Fribourg, directeur du personnel au Ministère des postes et des telegraphes. *Léon Philippe*, directeur du service hydraulique au Ministère de l'Agriculture. *Lyon C.*, directeur du personnel au Ministère de l'Interieur.

Lisbonne et *Vidal Abraham*, directeurs de Constructions navales au Ministère de la Marine. *Goldscheider*, Sous-directeur des Colonies. — *Seligman*, Sous-directeur des Monnaies et Médailles au ministère de Finances. — *Javal E.* inspecteur général des services administratifs au ministère de l'Intérieur. *Mayer G.* chef de division à la Direction de chemins de fer (travaux publics) *Dreyfus*, directeur departemental des Postes et Telegraphes. — etc. etc.

Institut de France : *Adolphe Franck.*

Académie de Science : *Loewy* et *Lévy M.*

Académie des Inscriptions et Belles-lettres : *Bréal Michel, Derembourg Joseph, Oppert Jules, et Weil Henry.*

Collège de France : *Michel Bréal*, professeur de Grammaire Comparée. *Ad. Franck*, professeur de droit des Gens. *Oppert Jules*, professeur d'Assyriologie. — *Lévy*, professeur suppléant de physique générale et mathematiques.

Faculté des Lettres de Paris : *Darmesteter A.* professeur de littérature du Moyen Age.

Faculté de Sciences de Paris : *Lippman* prof. de Calcul des des Probabilités.

Faculté de Droit de Paris : *Lyon-Caen.*

Observatoire Astronomique : *Loewy*, membre de l' Institut, sous-directeur.

Ecole Orientale. *Derenbourg H.* professeur.

Ecole pratique des Hautes Études: *Briéal A., Derenbourg J., Darmesteter J., Halévy J., Oppert J., Weil H.*

Ecole Polytechnique: *Le colonel Mannheim, Halphen et Heyman* professeur.

Littérateurs (írók): Frank Adolf, Manuel Eugène, Cahen Isaac, de porto Richl Ratisbonne Louis, Aaron Henry, Reinach Joseph, Millaud Albert, Weil Alex., Wolff Albert etc.—etc.

Auteurs Dramatiques (drámaírók): Manuel Eugène, Dennerly — Millaud — Albert Wolff — Felix Cohen, — Ernest Blum — Hector Cremieux — Abraham Dreyfus — Arnold Mortier — Adrien Marx — Koning, Naquet, Emil Mendel, F. Oswald — Emile Abraham — Edouard Philippe — Albin Valabrègue — Gaston Hirsch, etc. etc.

Compositeurs pour le théâtre. Jules Cohen — Albert Cahen d'Anvers — Ernest Cahn — David Samuelle — Emile Jonas — Hector Salomon — André Wormser — etc. etc. etc.

Festők: Emile Lévy — Henri Lévy — Jules Worms, Brandon — Herman Léon — Moÿse Edouard — Tischel, — Hadamard, — Hirsch — Peraire-Michel Levy — baron Nathaniel de Rothschild etc.

Szobrászok: Antolosky Fred — Béer — Hannaux — Soldi Mme Caen — etc.

Építészek: Aldrophe — Hirsch de Lyon — Ullman, etc.

*

Zsidó felekezeti lapok Franciaországban.

1. *Univers Israélite*, megjelenik kéthetenként. Igazgató és szerkesztő Wogue, rabbi Bloch Lucien.

2. *Archives Israélites*, heti lap. Directeur et rédacteur: Isidor Cahen, secrétaire: H. Prague.

3. *La famille de Jacob*, kis családi havi lap, szerkeszti az avignoni rabbi: Mossé.

4. *Revue des Etudes Juives*, journal scientifique. A Société d. É. J. negyedéves folyóirata. Szerkesztők: Loeb Isidor, Lévy Israel rabbi, Zadok Kahn párisi főrabbi, Derenbourg etc. Kiadó Durlacher A. Könyvtáros Nro 83. bis. Rue Lafayette.

Páris.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Zsidó-magyar kulturegyesület.

Tekint. szerkesztőség! A Magyar-Zsidó Szemle mult számában közölt tudósításom jelezte, hogy a zsidó-magyar kulturegyesület eszméje érdekében működő egyetemi ifjusági bizottság legközelebb a nyilvánosság elé fog lépni. Ez még márczius 31-én, tehát a b. lapjuk megjelenése előtt való napon megtörtént. Hirlapi uton egybehívtuk a síp-utcai izr. iskola tornatermébe a budapesti testvéregyetemek zsidóvallású ifjuságát, hogy e gyűlés után minden további lépésünk *hivatalosan és az összesség nevében* történhessék, illetőleg, hogy az egyetemi ifjuság, mint az egész hazai ifjuság mindenkori képviselője, az egész ország színe előtt nyilatkozzék az általa felkarolt ügyben. A szakadó eső daczára mintegy 400 főre menő közönség volt e nagygyűlésnek, melyet *Hajdu László* joghallgató, az előkészítő bizottság elnöke, nyitott meg, röviden előadva az összejövetel célját; a jegyzőkönyv vezetésére *Kármán Zoltán* joghallgatót hívta fel és a bizottsági gyűlésen megbízott előadókat fölkérte jelentéseik megtételére. *Engl Mór* j. h. a bizottság eddigi működéséről referált és tudatta a jelenlevőkkel, hogy a budapesti zsidóság kitünőségei, kiknek véleményét, tanácsát és pártfogását a bizottság küldöttségileg kikérte, mily örömmel értesültek az ifjuság mozgalmáról. Utána a másik előadó, *Vajda Emil* j. h. ismertette azon elvi szempontokat, melyek a bizottságot vezérelték és kifejtette az alakítandó egyesület célját és jelentőségét. Mi nem akarunk — úgy mond — egy másik alliance iszraélite-féle egyesületet, melynek kulturális céljai mellett a felekezeti érdek játszsza a főszerepet; hanem igenis a magyar kultura szolgálatába akarjuk szegődíteni a felekezeti erőket. Szép beszéde végén a következő határozati javaslatot ajánlotta elfogadásra:

»A testvéregyetemek zsidó ifjusága üdvönsnek és szükségesnek látja, hogy a magyar zsidóság a magyar nemzeti művelődés iránt való lelkesedésének fényes bizonyosságát adja s e végből országszerte széleskörű mozgalmat indít meg az országos zsidó-magyar kulturegyesület alakítása érdekében.«

Vajda Emil beszédét beható, mintegy négy óráig tartott tanácskozás követte, mely után az értekezlet a határozati javaslatot nagy lelkesedéssel elfogadta s a további lépések megtételére az előkészítő bizottságot 50 tagú állandó bizottsággá egészítette ki.

Egy-két fiatal ember, kik beszédükkel teljesen elárulták, hogy a gyűlést egybehívók intenczióit egyáltalában nem ismerik s hogy rosszul vagy sehogyan sincsenek informálva, a határozati javaslat ellen szoltak

és szavaztak. Nem akarunk senkinek lelkiismereti dolgaiba avatkozni, de könnyelműségnek kell jellemeznünk eljárásukat, hogy nem gondolták meg a következőket:

Tény ugyan, hogy a magyar zsidóság nagy része megmagyarosodás és művelődés tekintetében aránylag messze előtte halad a többi hazai felekezeteknek, de az is való, hogy még sok a teendőnk némely vidéken.

Tény ugyan, hogy a már fennálló kulturegyesületek nem ism. nek e lekezeti korlátokat, ámde azt is látjuk, hogy zsidó iskoláért vagy kulturális czélokát majdnem semmitsem tesznek, azon egyszerű okból, mert működésüknek kiválóan ott van tere, a hol a magyarság ügye veszélyeztetve van s a hol még a jóakarát is hiányzik.

Előttünk van tehát egyrésről a szükség mély érzete, melyen segíteni kell, más résről az a szomorú tudat, hogy eddig semmit sem tettünk, s hogy hiányzik a cselekvésre hivatott erögyújtó. Vegyük ezekhez ama szemrehányásokat, melyekkel a magyar zsidóságot — bár nem jogosan — illetik, mert hátramaradt hitsorsosaiért mitsem tesz; s akkor senkise meg fogja helytelenítő szavát fölemelni. Nem akarunk mi zsidó egyesületet, mely művel és magyarosít; hanem egyesületet, mely zsidókat művel és magyarosít. E kettő között nagy a különbség, mely eloszlathatja azok aggodalmát, a kik attól tartanak, hogy holmi zsidó szövetezésről van szó.

Hát hiszen az sem volna olyan égbekiáltó bűn, ha a zsidóság nem mint a magyar nemzet tagja, hanem mint felekezet venne foganatba felekezeti és vallási czélokból üdvös dolgokat; csakhogy ilyen esetben bizonyára nem tartaná szükségesnek avagy tapintatosnak az ifjuság, hogy kezdeményezzen és zászlóvivő legyen.

Budapest.

BERÉNYI SÁNDOR.

Tanügy.

Mivel tartozunk Gönczy Pál miniszteri tanácsosnak?

Az 1868-diki népiskolai törvény a hazai népiskolai ügyet gyökeresen megváltoztatta és egy egészen új helyzetet teremtett e téren. Az új törvény, szelleménél és irányánál fogva — hiszen Eötvös József báró volt a tervezője — a felekezetenlküli, a közös iskolát tartotta szem előtt, ezt akarta megteremtteni, meghonosítani és általánosítani. Az eredmény azonban csak részben felelt meg a hallhatatlan államférfiu nemes intenzióinak. A felekezetenlküli vagy közösiskola, mint a törvény nevezi, aránylag

csak kis tért hódított az országban; a legtöbbet az állam maga országos költségen állított és a hol vannak, nagyon szemérmesen »a községi iskola« című fügelevél alatt léteznek. De azért a törvénynek meg volt bő áldása. A felekezetek, vagy jobban mondva, a felekezetek papjai, kik iskoláik elközösítését féltették, de mindaddig iskoláikkal édes keveset gondoltak, egyszerre egész hévvel versenyre szálltak a közös iskolákkal; tanképesített taneröket alkalmaztak, tanszereket szereztek be, új iskolaházakat emeltek, szóval, mindent megtettek, a mi a felekezeti iskolát versenyképesé tehetette, hogy a modern czethal a régi bűnöst el ne nyelje. És ez mindenesetre nyereség. Ez azonban csak a különféle keresztény felekezeti iskolákra nézve áll. Más volt a törvénynek hatása a zsidó iskolákra, más és a legnagyobb mérvben veszélyes is. Az új törvény a felekezetek autonóm jogait az iskoláik körül egész épségükben föntartotta. Az állam a maga részére csak a fölügyeleti jogot biztosította.

Van katolikus egyház ezer éves belsezervezettel, van autonóm protestáns egyház, ósrégi organizmussal, de nincs autonóm alapon szervezett zsidóság; a kongresszus — fájdalom — epizód maradt a magyar zsidók történetében, egyéb semmi. Nem is akarok ez alkalommal arról beszélni, hogy siettek a mi községeink iskoláikat nyakra-főre föloszlatni. Gyermekük felekezeti neveltetését fölöslegesnek találták, erről lemondottak; de építettek nagy templomokat, hol karének és orgonaszó mellett elhangzik a Ichó dauid — igazán a pusztaban; mert a templom kong az ürességtől. A szituáció jellemzésére még csak röviden azt is akarom felemlíteni, hogy az orthodoxok chederjeiket nem csak föntartották, hanem most még igazában virágzásnak indították; az a cheder pedig csak akkor nincs, ha a kir. tanfelügyelő jár a falu körül. Az új törvény életbeléptetésével a zsidó népiskola kiszolgáltatott az autonóm zsidó hitközségeknek.

A hazai zsidóság pedig gyakorlatilag is kitüntette, hogy ő az autonómiát úgy érti, hogy minden hitközség, a legparányibb is, azt teheti iskolájával, a mi neki tetszik. Fogad tanítókat és elesapja és talán ismét fogadja; az ez idei előljáró feloszlatja az iskolát, a jövő előljáró pedig ujat nyit.

Szóval, minden előljáró ur a maga községében, a tanító pedig a szolgálja, ki ura kényétől függ. A kongresszusi szabályzaton szervezett községeknek irányadóul szolgál ugyan ezen szabályzat, de csak addig, míg a tanítóval vagy a kormánynyal szemben ez neki kedvezett, mihelyt azonban a §-us ellene szól, »im Handumdrehen« status quo, vagy orthodox volt az egész község, vagy egy nagy része. Meggyült a közoktatásügyi miniszterium baja a zsidó tanítók és hitközségek peres ügyeivel, melyek

jóval fölmúltak az összes más felekezetek peres ügyeit. Ez tény, melyet gyakran hallottunk hangoztatni a közoktatásügyi miniszterium II. ügyosztályában, melynek főnöke Gönczy Pál volt.

És hogy e zürzavar nem csak megszünték, hanem eleje is vétessék, egy, nem csak erélyes, hanem bösesesség és jóakarát által vezetett ügyes kézre volt szükség; egy kézre, mely az összekuszált fonalakat nem erőszakkal tépje szét, hanem szakértelemmel megoldja, És ezen kéz Gönczy Pálé volt. Vas következetességgel »hitteli«, türelemmel, a fiai jóssággal rövid egynéhány év alatt oda vitte a dolgot, hogy a hitközségek ma, igen kevés kivétellel, tanítóikat véglegesítik, hogy a tanítók és hitközségek közötti perek majdnem végképen megszüntek, hogy a törvényszabta szünidők megadatnak a tanítónak mindenhol, még a legkisebb községekben is. E nehéz munkát a törvény biztosította »autonomiával« szemben Gönczy Pál végezte. Mint az orsz. magy. izr. tanító-egyesület egyik munkása, számtalanszor volt alkalom ezen meggyőződést megszerezni.

És most, tisztelt kartársak! A haza összes nép- és polgári iskolák tanítói, a tanítóképzők tanárai, az összes királyi tanfelügyelők szervekednek, hogy Gönczy Pál 50 évi munkásságának évfordulóját jövő évi május havában méltóan megünnepeljék. Nagyobbszerű alapítványt szándékoznak megteremteni az országos árvaház javára és neve megörökítésére. Ezen alapítványhoz mi is, egyesületünk is hozzá fog járulni; de a fönt felsoroltakból az is világos, hogy mi zsidó tanítók, különösen is le vagunk iránta kötelezve. Egyesületünk azért legutolsó választmányi ülésében elhatározta, hogy a hazai zsidó tanítók nevében külön díszmentelt fogunk annak idején az általános ünnepély keretén belül neki átnyújtani. A hála a legkedvesebb jutalom. Kérjük tehát kartársainkat, kik hálaérzelmeink ily módon való kifejezését pártolni hajlandók, sziveskedjenek köreikben gyűjtést rendezni és a gyűjtés eredményét egyesületünk pénztárnokához beküldeni.

SZÁNTÓ ELEÁSÁR,
egy. elnök.

KÜTFŐK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

127. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

8535. szám.

Pozsony megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg menesztett f. évi 8535. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy a szempezi járásban fekvő Grinád, Czajla s Limbach községek a modori izr. anyakönyvi kerületből kikebeleztesse, és a bazini izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapest, 1887. ápril hó 4-én.

Trefort s. k.

128. sz.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

7773. sz.

Bihar megye közig. bizottságához hason kelet és szám alatt intézett rendelettel megengedtem, hogy Nagy-Léta-Vértes székhellyel önálló izr. anyakönyvi kerület állíttassék fel, a melyhez Nagy-Léta, Vértes, Uj-Léta, Pocsuj és M. Pályi községek fognak tartozni.

Budapest, 1887. márczius hó 18-án.

Trefort s. k.

129. sz.

Vallás és közoktatási m. kir. miniszter.

9139. sz.

Pozsony megye közig. bizottságához egyidejűleg menesztett f. évi 7388. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy Cseszte, Dubova, Pila s Vistuk községek a modori-, Borova, Kosolna, Hosszúfal, Istvánfal, Omjutál, Pudmericz, Szuha s Zvoncsin községek a nagyszombati-, valamint Alsó-Diósz község a nádasi izr. anyakönyvi kerületből kikebelezve, együttesen Cseszte székhellyel külön izraelita anyakönyvi kerületet képezhessenek.

Budapest, 1887. márczius 18-án.

Trefort s. k.

130. sz.

Vallás és közoktatástügyi m. kir. miniszter.

8524. sz.

Pozsony megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett f. évi 8524. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy a galántai járásban fekvő Nagy-Födemes, Nádszeg, Tallos és Vezekény községek a galántai izr. anyakönyvi kerületből kikebelezessenek és a jökni izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapest, 1887. márczius hó 24-én.

Trefort s. k.

131. sz.

Vallás és közoktatási m. kir. miniszter.

8311. sz.

Pozsony megye közig. bizottságához egyidejűleg f. évi 8311. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy a pozsonyi járásban fekvő Récsé község a szempezi, s a szempezi járásban fekvő Neustift község a modori izr. anyakönyvi kerületből kikebelezessék és a nevezett két község a Szentgyörgyi izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassék.

Budapest, 1887. márczius hó 24-én.

Trefort s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldettek: Eszter könyve, magyarra fordította *Pollák* Káim, Budapest. — *Gelbhaus* S., Über Stoffe altdeutscher Poesie. Berlin. — *Dvorzák* János, Magyarország Helység-névtára II. k. A két kötet együtt 10 frt. A Havi Füzetek kiadóhivatalának tulajdona.

Az orsz. izr. tanítóegyesület tudvalevőleg egy magyar és német nyelven szerkesztendő *nyelvjárató könyvre* pályázatot hirdetett, melyre a határidő leteltéig négy pályamű érkezett be. A bíráló bizottság illetőleg a válaszműny határozata szerint a »Nyelvében él a nemzet« ez. a magyar dolgozatok közt méltánlylattal említettet föl, de csupán a német dolgozat szerzőjét bízták meg a munka kidolgozásával. A kitüntetett pályamű szerzője *Mencl Lajos* a zsidó tanítóképző tanára.

Rosenspitz Sándor rabbi, hazánkfia, kinek olvasóink e számban találják adatokban rendkívül gazdag és becses párizsi levélt, huszonkét évi távollét után haza jött Magyarországra. Dr. Rosenspitz nem megy többé vissza Amerikába, hanem itthon marad végleg s reméljük nemsokára egy hazai hitközségben fogja hirdetni Isten igéjét.

Kérelem. A következő sorok közlésére kérttünk:

»Husz év a magyar zsidók egyházi életéből« ez. munkámat e nyár folyamán — Isten kegyelméből — sajtó alá fogom rendezni. Minthogy azonban felekezetenek egy *teljes történelmi becses bíró hűzögölő művet* óhajtok adni, szellemi támogatásra van egyelőre szükségem, »manus manum lavat!« Tisztelettel felkérem tehát hazánk zsidó hitfelekezeti tudósait, lelkészeit, tanárait és tanítóit, hogy a fent megnevezett munkám következő XVIII. fejezet egyik vagy másikához becses dolgozataik átküldése által támogatni kegyeskedjenek. A kutforrások, adatok és egyéb önálló dolgozatok az igen t. beküldők nevök aláírásával fog megjelenni. A munka csak a legutóbbi 20 évet az az 1867-től 1887-ig történeteket fogja felölelni. A munka XVIII. fejezetének címei: I. Az egyenjogúsítás. II. A kongresszus. III. A magyarosodás. IV. Az orsz. rabbiképző-intézet. V. Kulturális törekvések, irodalom. VI. Magyar zsidó tanügy. VII. Országos izr. tanítóegyesület, annak működése. VIII. Templomaink és iskoláink. IX. Zsidó lelkészek. X. A magyar kormány rendeletei. XI. A zsidó anyakönyvek rendezése 1824/85 sz. XII. A zsidó felekezet egyházi autonómiaja hogyan respektáltatik? XIII. A két iroda. XIV. Közös ellenségünk, az antisemitizmus. XV. A magyar zsidók mel-

lőzése községi, városi, megyei és országos hivatalok beföltésénél. XVI. Kötelességek és jogok. XVII. Hitközségeink. XVIII. Ifju Izráel. [E fejezetben a legutóbbi 20 év alatt feltűnt zsidó ifjak rövid életrajzai kéretnek, s pedig kik nyilván szereplésük, szorgalmuk és mély tudományosságuk által akár az irodalom, a nemzetgazdaság, ipar és kereskedelem, a tudomány és képművészetek, festészet, zene stb. térein a zsidó névnek dicsőséget szereztek.) A munkához függelékül megjelen: A magyar zsidó papság és néptanítói kar teljes név- és czimtára. Méltóztassanak a nevezett t. körök munkám *tökéletességét* elősegíteni és nagybecsű dolgozataikkal legkedőbb f. é. *Julius 1-éig* alólirottat megfizetni. A nagy szüenidő kezdetével általam a mű sajtó alá bocsájtatik. *Battonyán* (Csanád m.) 1887. ápril 18. *Spitzer Ignác*, battonyai zs. tanító.

Az orosz zsidó közművelődési egyesület utolsó évi kiadása 15,000 rubelt tett; a 2000 rubelnyi deficitet Poliakov Sámuel fedezte.

Zsidó szabadkőművesség. A »Benai Berith«, melynek szervezetről és czéljáról lapunk egy ízben bő tudósítást közölt (l. M. Zs. Szemle II. k. 605. l.) múlt évi kimutatása szerint 25,219 tagot számlált, bevétele volt: 453,583 dollár, azaz 1.179,325 forint, tartalékalapja pedig tett 815,000 dollárt, azaz 2.119,000 forintot. Valóban amerikai méretek!

Nagy örökség. Tizennygy évvel ezelőtt a Livornóban elhalt dugadag gróf *Nissim Samama* — mint egy német lapban olvassuk — 200,000 frankot hagyott a jeruzsálemi zsidó községnek jesiba berendezésére, Hebron, Szafed és Tiberias városoknak pedig egyenként 25,000 frankot. szegény talmudtudósok segélyezésére. A gróf örökösei akkoriban pörrel támadták meg a végrendelet e pontjait s az olasz legfelsőbb bíróság — a minap döntött olyformán, hogy a gróf hagyatéka a négy palesztinai városnak kifizetendő.

Jótekonny intézetek és hagyományok. Händler Nátán *Lipcsében* 100,000 márkányi alapítványt tett; a jövedelem egy-negyede lányok gyakorlati kiképzésére fordítandó valláskülönbség nélkül, háromnegyede pedig zsidó kézművesek képzésére. — Furtado-Heine asszony *Párisban* az ottani vakok intézetének egy teljesen felszerelt és butorozott házat adományozott. — Behrendt konzul *Berlinben* az ottani anyaközségnek 150,000 márkát hagyott végrendeletileg. — Giacomo Mussetti hírneves zeneszerző *Florenzben* 100,000 franknyi vagyonát az ottani zsidó községre hagyta jótekonny czelokra. — A *berlini* zsidó tanítóképző intézetnek Reichenheim 75,000 és Oestreich 30,000 márkát hagyományozott. — Özv. Kronné *Münchenben* 140,000 márkát hagyott felerészben a városi, felerészben a zsidó szegények javára.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

HATODIK FEJEZET.

Bogáthi Fazakas Miklós és zoltárai.

II.

Bogáthi a zoltárokat nem fordítja, hanem körül írja és értelmezi. — Egészen a zsidó exegezis befolyása alatt áll. — Zoltáraiban semmi nyoma a keresztény felfogásnak. — A »Krisztus« szó nála nem név, hanem fogalom. — Szabad fordításai dicsőítik a zsidókat és vallásukat. — A nála legelőször előforduló »hepeziher — hepeziher« szó. — Keresztényellenes nyilatkozatai. Szombatos nézetei és tételei. — Tekintettel van a zsidó ünnepekre és rítusokra. — Bogáthi és az unitáriusok. — Az ó-szövetségnek általa eszközölt egyéb költői átdolgozásai. — A héber szöveg mellett használta a Septuaginta görög fordítását is. — Bogáthi mint hebraista. — Mikor kezelt zoltárfordítását.

A zoltárok szövegéhez csatolt bevezető, vagy berekesztő megjegyzéseknél sokkal tanulságosabb és jelentékenyebb magának a szövegnek fordítása.

Bogáthi nem fordít, hanem körülír; nem az eredetinek *szövegét* akarja feltüntetni, hanem annak *értelmét*, persze a maga felfogása szerint. Még attól sem idegenkedik, hogy modern fogalmakat vagy korabeli viszonyokat vigyen be Dávid király énekeibe. A 36. zoltár 2. versszakja például nála így hangzik:

Oltárokat, *kápolnákat* rakathatsz,
Messze földre ravasz *bucsit* mind járhatsz,
Bibliát olvashatsz, *misést* hallgathatsz,
Másnak pokolból,¹⁾ *keresztből* mind adhatz.

Teszik azt mások is. Csakhogy a többi magyar zoltárfordító egész Bogáthiig Jézus életét s halálát, tanítását s egyházát találja a zoltárookban, s Dávid királylyal például elmondat-

¹⁾ I.-ben: az poklól, III.-ban: az poklul.

ják, hogy »Jézus Krisztus a seregeknek ura, kinél nincs több isten,« valamint azt, hogy az ő népe istennek »a Krisztus Jézusban választott népe:«¹⁾ Bogáthi ellenben nem vonatkoztat semmitsem Jézusra, vagy a kereszténységre. Fordításában elég gyakran használja ugyan a »Krisztus« szót, csak hogy nem Jézust érti alatta. Számára nem tulajdon név az, hanem a héber *más-ách* — illetve a görög *χριστός*-nak megfelelőleg, pusztá fogalom, mely általában *felkentet* jelent és Dávid vagy Jósáfát királyt ép úgy illeti, mint minden jámbor zsidót. A 18. zoltárnak 40. verszaka például így hangzik nála:

Ezen minden felett örvendezek és téged szeretlek,
Hogy *Dávid-Krisztusnak* ezt fogadtad, kit nem felejtettek:
Fiam, unokáim hogy utánam *mind Krisztusok lesznek.*²⁾

Jeruzsálem »az hitnek és az *Krisztusoknak* helye« (51, 20.); Dávid pedig inti a pogányokat:

Ti bakók, szentimet meg ne bántsátok,
Kívált *Krisztusimat* nekem hagyjátok. (105, 15.)

Annál erősebb és határozottabb Bogáthi zoltárainak zsidó, sőt keresztényellenes iránya. Nyilatkozik az az eredeti szöveg fordításában, melynek már csak azért is kell indulnia zsidó felfogásokból, mivel Bogáthi, mint láttuk, az egyes zoltárok tartalmát a zsidó hagyományos vagy rabbinikai felfogás szerint szokta meghatározni.³⁾ A mi pedig még feltűnőbb, az a

¹⁾ L. például a 46. Zoltárt *Skarizai* Mátétól, valamint a 144. zolt. egy névtelen író fordításában *Toldynál*, A magy. költészet kézikönyve I. 171. és 173. l.

²⁾ L. még a 89. zolt. versét (Bogáthinál 34): »De most úgy látszik, hogy haragodból frigyedet megszegted — *Dávid-Krisztusról* elfeledkeztlél, mert magvát elvetted,« a mi megfelel *Kimchinek* e. h.: עם דוד שהיה משיחך *De most úgy látszik, hogy haragodból frigyedet megszegted — Dávid-Krisztusról elfeledkeztlél, mert magvát elvetted,« a mi megfelel Kimchinek e. h.: עם דוד שהיה משיחך*; ugyanabban a zoltárban még kétszer (Bogáthinál a 39. és 42. v.) Krisztusnak nevezi a zsidó királyt, ép úgy a 28. és 51. zoltárban.

³⁾ Egy szokatlan és még meg nem fejtett szó kedvéért hadd álljon itt a következő példa: A 140. zolt. 10. verse Bogáthinál:

De sőt ellenségeim fejét, az *Doéget*,
Kik engem kerülnek, azok *hepcziherét*
Bűne szerént verdd meg, Tördd azzal fejüket,
Az mit nekem szántak, Hogy értsék bűnököt.

Az eredetiben *Doég* nem említették. Bogáthi, ki már az előtt te való versszakban is felhozza, *Kimchi* követi: »Azoknak, kik körülvesznek (B.-nél:

zsidók és vallásuk félreismerhetetlen dicsőítése, melyre mindenütt keresve keresi az alkalmat.

Egészen úgy, mint a szombatos énekek *szent*, vagy *szent és nemes* népnek, vagy egyszerűen *szentek*-nek nevezi a zsidókat,¹⁾ a kiket nála — a szövegben egyszerűen *Izrael* áll — így szólít meg isten (50, 7):

Én sajátim, szentim, fiaim ti zsidók,
s a kikről egyebek közt azt mondja (33, 12):

Drága nép és bódog tehát az zsidó nép,
Hogy neki istene ily mennybeli felség.

A 68. zoltár zárszavaiából: »áldott isten« nála lesz: »áldott az zsidók ura;« a 87. zoltár 3—6 versét pedig így fordítja:

Úgy látszik, hogy kitekintek,
Egyéb nemzetet elnézek:
Semmi nemzetet nem telek,
Ki én te hozzád, zsidó nemzet vessek.

Lett egy, kettő Babilonban,
Ki híres volt tudományban,
De számtalan lett Sionban,
Mert tud istenről akárki zsidókban.

Egyéb nép még zsidó leszzen,
Zsidó koronához megyen,
Salamont úgy áldja isten:
De zsidó soha nem lesz más törvényen.

kerülnek) fejét — érted *Doéget* (הַדֹּעֵג הַזֶּה מִיָּדֵינוּ), l. Sam. I. k. 22,9; v. ö. Zsolt. 22,2. De mit jelent *hepcziher*? Lugossy említi, de megfejtését meg sem kíséri (i. h. OXIX. l.), Jakab Elek (Kereszt. Magvető XV. 172. l.) a *Ziphiek* eltorzítását látja benne. Ezen idegenszerű szó azonban többször előfordul az e korbeli székely irókknál, mint valaki, ki bizonyos embereknek élén áll, azoknak *feje*, *vezetője*; csakhogy nálok *hepcziher* (l. *Nyelvőr* VII. 105. l.), a mi itt is a helyes olvasás. A Jamesó-kódexben ugyanis a »hepcziher« szóhoz a következő oldaljegyzet van írva: »Quid hoc sit vocabulum ignoro,« s alatta más irással: Az *hepcziheren* érezed az a' ellenségnek feiet, az fen megirt *Doéget*. Vyfalu Mihali csak magyarázta meg, mi legyen az *hepcziher*, Gábor Deak mi legyen nem tulta. »Ez az akkoriban még ismeretlen, tehát új szó — Bogáthi az *első*, kinél található — valószínűleg a német *Offizier*. A székelyek, kik e szóval, az osztrák katonák révén, az időtájt megismerkedtek, az *Offj*-ban a német *Hofj*-t (kir. udvar) látták, s e népetimologia folytán az *Offizier*, *Hofj*-er-ből ép úgy lett *hepcziher*, mint a német *Hofmeister*-ből az ismeretes *hoppmester*.

¹⁾ L. 13,9; 111,14; 76,2; 106,36 sat.

E versszakoknak a héber eredetiben csak vajmi csekély, a zsidókat dicsőítő soroknak pedig épen semmi nyoma. Kimchi, igaz, hasonlókat olvas ki belőle, de Bogáthi messze túltesz rajta, zsidóbb a rabbinál.

A zsidók e dicsőítésével éles ellentétben áll a 44. zoltárnak utolsó versszaka, melyben Bogáthi következőképen nyilatkozik a zoltár tartalmáról és célzatáról:

Igy sira régen az isten népe az rabok képében;
Most is ezt mondja, mikor nyomorog sok pogány nép földén,
 Hogy csak egy istent vall és tisztel, ő pogány hite ellen.¹⁾

Nem nyíltan ugyan és nem kereken, de azért elég világosan kimondja itten azt a szombatos nézetet, hogy a keresztények »pogány nép« és hitük »pogány hit.«²⁾

Elég gyakran s elég határozottan kifejezi azt a szombatos alapelvet, hogy annak, a ki idvezülni akar, csak Mózeszt és a prófétákat, illetve a zsidókat szabad követnie. Erősen kiemeli, »hogy csak zsidók közt az igaz isten« és »zsidótól tanulhatsz csak igaz hitet,« bár az eredetiben az első helyen csak annyi áll, hogy »Izraélben nagy az ő neve,« a másodikon pedig nincsen semmi, mi e fordítást igazolná.³⁾

A 18. zoltár berekesztésében azt írja:

Gondolom, hogy végre minden népek így zsidóvá lesznek,
 miről a héberben egyetlen egy szó sem áll, ugy mint arról sem,
 mi nála a 19. zoltár 9 versszakában olvasható:

Isten törvényét csak Izraél tudja, mert azt csak ő hallotta.

A 22. zoltárban, melyben az egyház jövődölést lát Jézus kinhalására és feltámadására, Bogáthi az öt utolsó versszakban fejtegeti, hogy majd sok pogány nép »zsidó hitre tér,« hogy »zsidók kívül tévelyeg minden,« azután pedig azt mondja:

¹⁾ Ez *Kimchinek* is nézete, ki azonban csak a zsidók »keserű száműzésére« vonatkoztatja a zoltárt (על גלות המדבר הזה) a nélkül, hogy *pogányokról* beszélne.

²⁾ L. még Bogáthinál a 12. és 14. zolt. végét, valamint 68,2.

³⁾ L. Bogáthinál 76, 2 és 81, 14 összevetve az eredetivel 76, 2 és 81, 10; még tanulságosabb a 19. zolt. 10 versének szabad átdolgozása, mely erősen kiemeli azt a szombatos alapelvet, hogy istennek egyszer adott törvénye mindörökké kötelező s hogy »mint változhatatlan megmarad az isten, az törvény is ugy legyen.«

De pogányok hitinkre nem csak térnek,
Fiokat is zsidó hiten nevelnek,
 Firől fira immár mind zsidók lesznek,
 Mert hiszik, hogy zsidók mind istenesek.

Az efféle fordításoknak, vagy helyesebben: állításoknak — mert az eredetiben hiába keressük nyomukat — világosan az a céljuk, hogy igazolják a szombatosokat, kiknek bűnül felrótták, hogy zsidóznak, vagy éppen zsidókká lettek már. Hasonló, gyakran ugyanezekkel a szavakkal kifejezett állításokkal sűrűn találkozunk a *Szombatos énekes könyv* fent (III. 584—5 l.) idézett helyein.

Ebben a tekintetben érdekes még a következő példa: A 103. zolt. 7. versét: »Tudatja utait Mózeszel, csodatetteit Izraél gyermekeivel«, Bogáthi ekkép fordítja:

Utait Mózeszel arra mutatta,
 Természetét az zsidóknak megmondta,
 Hogy életét minden csak ahhoz szabja;
 Ha elveti, bátor haragját várja.

A zsidók üldözői, mint a szombatosoknál úgy nála is, hitetlenek, kik e bűnökért majd lakolnak:

Azonnal megüzzük az pogány népet,
 Mind az, kik gyűlölik az mi hitünket.
 Egy sem marad bennök, az kik gyűlölik
 Az zsidók istenét, vagy nem ismerik;

az eredeti (68, 2) csak annyit mond: »Elszédnek (istennek) ellenségei és megfutamodnak előle gyűlölöi.« A zoltárszót: »Meggzégényülnek és meghátrálnak Czijon minden ellenségei« ekkép adja:

Azt tartom, most is poklól jár,
 Szándékában kisebbséget vall;
 Szép Sionra valaki forral,
 Valaké zsidót gyűlöl, utál.¹⁾

Ha pedig a 25. zoltárt azzal berekeszti:

Én velem együtt szabadítsd azokat,
 Imitt, amott kik látnak háborukat,
 Méltatlan szenvednek nehéz bosszúkat,
 Jácob fainak az kik mondják magukat:

e túlságosan szabad fordításban alig láthatunk egyebet, mint az üldözött Szombatosok fohászkodását.

¹⁾ 129. zolt. 5. v.; 1. még Bogáthinál a 75. és 130. zolt. végét.

Végre pedig nem ritkán kiteszi azt is, az egyik vagy másik zsoldár melyik ünnepre való, illetve mely alkalommal mondandó, a mit mindig a zsidó rítusnak megfelelőleg szokott meghatározni.

A 23. zsoldárról például, melyet a zsidók az ebédelőtti kézmosás után szoktak elmondani, megjegyzni: »*Aasztalánál* szent jámbor ezt mondja;« a 92-ről, hogy »*Szombat*on zsidó is mondja;« a 118-ról, hogy »*Marok zöld ágakkal sátoros ünnepen* most is zsidó azt mondja«¹⁾ s a 113-ról »Ezt minden új holdkor isten népe monda.«

Mindezek világosan bizonyítják, hogy *Bogáthinak zsoldárai mindenütt szombatos nézeteket és tanokat juttatnak érvényre, s hogy olyan határozott és erős zsidó szellem nyilatkozik bennök, a minőt hiába keresünk maguknál a zsidó fordítóknál.*

Innét jött, hogy a szombatosok buzgalommal felkarolták, nagy szorgalommal másolták és vallásos életükben sűrűen használták Bogáthi e munkáját. Zsoldárainak eddig ismeretes négy kézírata közül a három legrégebb, 1604—1608-ból való, részben Szent-Erzsébeten íratott, Eössinek, később Péchinek birtokán, részben pedig Kis-Solymoson, a Mátéfiék házában, melyből mint fentebb (III. 527. l.) láttuk, a legtöbb szombatos kézirat került ki. E zsoldárok továbbá a *Régi szombatos énekeskönyv*-nek I. és III. számú kodexében együvé vannak kötve a voltaképi szombatos énekeskönyvvel, melynek kiegészítéseül tekintettek. A szombatosok úgy a nyilvános isteni tisztelet alkalmával, mit a magán ájtatosságra használták azokat. A *Szombatosok régi könyvében*, az imadarabok közt s egyébütt előforduló zsoldárok mind a Bogáthi zsoldáiraiból vannak véve (fent 7. l.). S Péchi Simon 1637-ben, midőn legbuzgóbban apostolkodott a szombatoság érdekében, beteg leányát, a szintén buzgó szombatos Kis-Egrestői Angyalos Istvännét arra inti, olvassa a 38—41. zsoldárt, »akár az *Bogáthi*

¹⁾ Az egész (utolsó) versszak ekkép hangzik:

Az husvéti bárányt mikor zsidók ették, étel közbe ezt mondták;
Vég vacsora után az szent apostolok az Krisztussal ezt mondták:
Marok zöld ágakkal sátoros ünnepen most is zsidó azt mondja,
Ünnep nyolczad napján istentől az királyt ilyen szókkal kívánja.

Ez az egyetlen hely, hol Bogáthi zsoldáiraiban Krisztusról s az apostolokról beszél, s itt is csak azért teszi, hogy az úrvacsorát, szombatos felfogás szerint (I. fent. III. 594. l.), régi zsidó szertartásnak tüntesse fel, melyet Jézus is gyakorolt.

zsoldáiraiból s akár az én (Péchi) fordításomból.«¹⁾ Egy 1825-ben másolt vegyes tartalmú ima- és énekes-könyvecske felvette Bogáthi 29., továbbá mint »étel után való ének«-et 23. zsoldárát is, melyet ez alkalomra irottnak mondott maga Bogáthi.²⁾

Bogáthi, sok habozás és ingadozás után, végre elfogadta a Dávid Ferencz halála után felállított új unitárius hitvallást és mint unitárius pap halt meg. Nyilván ezen körülmény következtén történt, hogy az unitáriusok később, egész 1665-ig, szintén használták zsoldárait; de azokat minden esetre vagy gondosan megválogatták, vagy pedig lényegesen átalakították, mivel az erősen zsidó darabokat alig énekelhették templomaikban.³⁾ Használatuk azonban, úgy látszik, még így is talált hangos ellenmondásra az unitáriusok közt. Egy leirő, ki Bogáthinak valamint Thordai Jánosnak 1627-ben bevégzett zsoldárait másolta, midőn az unitáriusok az előbbieket még énekeltek »torokkal és hangossal,« miután Thordait az egekig magasztalta, a Bogáthi zsoldáiraiból azt mondja, hogy

¹⁾ *Kereszt. Magvető* XV. 390. l.

²⁾ L. fent. 328. l. A szóban forgó kis 16-rétű könyvecske a jelenleg Homoród-Szt.-Mártonban lakó Wolfinger Salamon urnak a szombatoságból a zsidóságra tért feleségének tulajdona.

³⁾ *Jakab Elek*, mivel Bogáthi zsoldáiraiban tisztán unitárius munkát akar látni, a nélkül, hogy állítását bizonyítaná, ép az ellenkezőjét vitatja. Szerinte, a szombatosok a maguk felfogása szerint módosították a zsoldárokat (*Kereszt. Magvető* XV. 243—4. l.). Ezen állítás helytelen volta már onnét kitünik, hogy a szombatos kódexekben található másolatokban, s ezek a *legrégiebbek*, a zsoldárok versői *mindenütt pontosan* mutatják a jelmondatot, mely az egyes zsoldárok elején olvasható, a mi világosan arra mutat, hogy a szövegen mitsem változtattak. Maga *Jakab Elek* (n. o. 239. l.) a legjobbnak mondja azon példányt, mely a III. számú *Régi Szomb. énekeskönyv* elején található: pedig éppen ebben előfordulnak *mind a zsidó helyek*, s a versfők helyes sorrendje sehol sincsen megzavarva, a mi pedig a későbbben írt másolatokban elég gyakran az eset. A fentidézett, valamint a többi zsidó helyek mind megvannak Bogáthi zsoldárainak *legrégibb* másolatában is, abban t. i. mely a Janesó-kódex elején áll; ezen másolat pedig még Bogáth, életében készült. A másoló *Gábor* már ugyanis a zsoldárok végén latin epigraphiumot írt, melyben egyebek közt előfordul a következő hexameter: »*Autor, scriba libri vitam cum pace perennet.*« Különösen Bogáthi, mint fentebb kimutattuk, *mindenütt a midrás* s zsidó bibliamagyarázók utáni indult, s így egyes helyeknek zsidó értelemben történt módosításáról szó sem lehet.

Ennek is munkája
 Kellemes s nótája,
 Melyet hogyha ki gyaláz,
 Hazugságban hagyja
 S az Sátánnak adja
 Az anyaszentegyház.¹⁾

Nevezetes, hogy az »eretnekeknek és Zsidóknak« 1638-ban elkobzott könyvei közt szerepel Bogáthinak Jób-fordítása is, mely 1607-ben másolatot szentén Szent-Erzsébeten s a czimlap szerint készült »a leghitelesebb héber eredeti után.«²⁾

Ezen utóbbi adatból kiviláglik, hogy Bogáthi, ki a zsoltárokon és Jób könyvének kívül Mózes könyveinek költői darabjait, valamint az Énekek-énekét is versbe szedte, a héber szövegből indult fordításában. Használta azonban a *Septuaginta*, tudvaleg zsidók által eszközölt görög fordítását is. S innét magyarázható a már többek által kiemelt, de meg nem fejtett jelenség, hogy a szokásos százötven zsoltár után nála még egy 151-ik is áll. Ezen zsoltár pedig, melyet a héber eredeti nem ismer, csak a Septuagintában található mint utolsó. A keresztény szellemű latin *Vulgatára* ellenben nem volt tekintettel.

Hogy Bogáthi jól értett hébertül, nem következik ugyan a versfőkben feltüntetett jélmondatokból, melyekre e tekintetben Lugossy óta többen hivatkoztak,³⁾ de igenis a régi héber kútförások következetes szakértő használatából. Ki a *midrást*, *Rásit*, *Ibn-Ezerát* és kivált *Kimchit* úgy értette s úgy tudta felhasználni, mint Bogáthi, az mindenesetre korának a keresztények közt egyik legkiválóbb hebraistája volt. Idevágó alapos tudományát pedig alig szerezhette másutt, mint valamely német, hollandi vagy svajzi egyetemen, mely főiskolákba az erdélyi theologusok akkoriban sűrűen szoktak ellátogatni.

Mikor írta Bogáthi az ő zsoltárait? — az eddigelé rendel-

¹⁾ *Keresztény Magvető*, VI. 121. l.

²⁾ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* X. 165. l. Az itt említett elkobzott kézirat valószínűleg azonos azzal a kódexszel, melyet *Jakab Elek* (*Kereszt. Magvető* XV. 4. l.) ismertet. Ez is »secundum probatissimum hebraicorum exemplarium veritatem« íratott szintén »in Zent Ersebeth, Anno 1607.«

³⁾ *Lugossy i. h.* CXII. l. Az általa felhozott jélmondatok, jó magyar mondatok, a minőket a héberben sehol sem találunk. Lugossy néhányat közülök héberre fordít s az ő fordításait bemutatja mint Bogáthi által használt eredetit. E téves állítását *Jakab Elek* és *Kardos* ismétlik.

kezésünkre álló adatokból meg nem határozható.¹⁾ A különféle kéziratok csak a másolás évét tüntetik fel. Ha Bogáthi csakugyan 1592-ben meghalt, a mint *Uzóni Fosztó* állítja:²⁾ zsoltárai 1585 és 1592 közt keletkezettek.

¹⁾ *Jakab Elek* (*Kereszt. Magvető* XV. 4—5 és 426. l.) 1584-re teszi keletkezésüket. Azon veresszak azonban, mely elmondja, hogy az illető költeményt »Fél kedvvel írák Erdélyben Joos-Thordán — *Nyolczvannegyben* az ezerötyszáz után,« nem Bogáthi zsoltárainak, hanem a szintén általa fordított *Énekek-énekének* végén áll (l. u. o. 184. és 246. l.) Abból pedig, hogy a szóban forgó úgynevezett »Bogáthi-kódex«-ben, Bogáthi egyéb munkái közt az 1584-ben írt *Énekek-Éneke* mellett, ott vannak zsoltárai is, még korántsem következik, hogy az utóbbiak is 1584-ben irattak. Ugyanazzal a joggal *Jakab Elek* azt is állithatta volna, hogy 1586-ban keletkeztek, mivel ugyanabban a kódexben ott van Bogáthinak Jób-fordítása is, melynek utolsó versszakában meg ki van téve, hogy a szerző »Székelyföldön végzé és Magyarok adá — Ezer ötszáz nyolczvanhat esztendőben írta« (n. o. 4. l.)

²⁾ *Keresztény Magvető* XV. 250. l.

Budapest.

KOHN SAMUEL.

(Folytatása következik.)

A mózesi törvények észszerű megokolásának története
a X-XII-ik század zsidó vallásfilozófiájában.

VI. Mózes ben Majmun (1190. év).

A »tévelygők vezetőjé«-nek, a Dalalat al-Hairinnak főczéljául Majmuni a tóra titkainak kikutatását tűzi ki. Ezeket óhajta fölkatatni, a mennyire lehet és szabad.

Volt idő — úgy hiszi, — hogy ezen titkok megismerésének külön tudománya volt a zsidóságban, de e tudomány ma már teljesen ismeretlen, mert eredményei soha nem voltak leírva, és szóbelileg is csupán kevesekkel szabadott közölni. Ma már csupán a próféták és bölcsék könyveibe való belemélyedés és saját elmélkedés által juthatunk ezekhez. Ezen uton jutott ő is azokhoz, melyeket e művében közöl és így korántsem tartja azokat biztosaknak és föltétlenül igazaknak.

Vakmerő állítás volt ez, melyre a zsidóság ezen nagy gondolkodója, épen kutató szellemének ereje által, elragadtatá magát és ezen állításnak később az a szomorú osztályrész jutott, hogy a zsidó vallásos gondolkodás két kinövésének kiinduló pontul szolgáljon.

Nem lehet tagadni, hogy nagyon jelentékeny része volt Majmuni ezen állításának a Kabbala titkos tana keletkezésében, mert nem sokára oly férfiak, kik nem csak Majmuni lángeszének, hanem erkölcsi erejének is híjjával voltak, nem tartózkodtak azt állítani, hogy ők részeseivé lettek ezen ősi titkos tannak, és pedig nem a Majmuni által említett utakon, hanem »vagy isteni kinyilvánítás, vagy egy tanító titkos hagyományozása által.«

A zsidó vallásos gondolkodás egy másik kinövése, az allegorizálás iskolája nyíltan Majmunit tartja mesterének és hatalmas támasztó pontjai a »Móre« azon helyei, melyekben Majmuni a bibliai szöveg allegorizációja által az említett titkos tan nyo-

mára akar jutni. Az »Etetőszer« — mondja Kaufmann — melylyel Majmuni a látszólagos egyenetlenségeket eltávolítani igyekezett, elborítá a bibliai ige egész felületét és elpusztította az egész tényleges tartalmat.¹⁾

»A tóra titkai«-nak egyik legfontosabb része a törvények okai — ta'ame ha-micvóth.

Nem lehet kétség abban, — ugymond — hogy a tóra minden egyes törvényének külön oka és célja van. Isten minden cselekedetében kell bizonyos czélnak lenni, ugy a természetben, mint a tórában, habár az sokszor ismeretlen marad előttünk.

A zsidó tudósok legnagyobb része e korban — így értesít M. — ezen véleményen van. Majmuni igyekszik e véleményt a talmuddal is összhangzásba hozni.

Alább lesz alkalmunk Majmuni e tekintetben való viszonyáról a talmudhoz külön szólni, itt csupán fejtegetését igyekszünk visszaadni.

Bölcsseink — ugymond — nem kételkedtek azon, hogy a törvényeknek észszerű okai vannak, hiszen nyíltan mondják, hogy Salamon király mindezeket — kettő kivételével — ismerte is.²⁾ A »chukkim« és »mispátim« közti különbség, miről bölcsseink beszélnek (Jóma 67. b), csak abban áll, hogy az előbbieknél nem szembetűnő az ok, míg az utóbbiaknál igen. Miként már Ibn Ezrá, M. is hivatkozik Deut. 4. 6-ra, mely hely a törvények észszerű okai mellett világosan tanuskodik.

Vannak azonban tudósaink között³⁾ olyanok is, kik nem szívesen veszik a törvények megokolását, de ellenvetésüket Majmuni nem csak helytelennek, de oktalannak is találja.⁴⁾

Isten iránti valódi szeretet csak úgy támadhat bennünk, ha megismerjük a teremtett dolgok lényegét és átlátjuk a bennök nyilvánuló bölcsességet. Így tehát nem csak megengedett dolog a törvények okai után való kutatás, de az ember legszebb feladatának

¹⁾ Jubelschrift z. 90. Geburtsage Zunz's. 405. l.

²⁾ Numari Rabba 19. 2.

³⁾ Dalalat III. 31 f. Majmuni nézetene előadásában itt nem követjük a »Dalalat« sorrendjét, mert tartalmilag a 31 f. szorosan a 28-ik f.-hez tartozik. A kettő közé szúrta később M. a nabateus vallásról szóló két fejezetet, mivel alkalmasabb helyet számukra nem talált.

⁴⁾ L. fönt Juda Halevinél.

egyike, mert ez által érheti el, hogy Isten bölcsességét épen úgy megismeri törvényeiben, mint a természetben.

Midőn azonban a törvény okait keressük, nem keresünk külön okokat egy törvényt illető részleges meghatározásokra, mert ezeknek valószínűleg nincs belső oka. A tóra ezen meghatározások által csak megjelölni akarja, hogy a sok lehető mód közül melyeket választjuk.

Ki tehát ezek okai után kutat, épen olyan tévesztő uton van, mint a ki azt állítja, hogy egyáltalában nincs oka a törvényeknek.

Minden egyes törvénynek határozott célja és haszna van. Az egyik törvény sajátlagos célja, a másik törvény célját kiegészíti és így egyesül a törvények egy csoportja valamely közös cél elérésére. Ezen közös célokat is egyesíthetjük egymással, míg végre a mózesi törvények két főcéljához jutunk. Végre e két cél egyesül az egész kinyilatkoztatás főcéljában. Ezen főcél M. csak fejtegetése végén, a Tévelygők utmutatója utolsó fejezetében fejezi ki e szavakban: »Isten igaz megismerésén alapuló istentisztelet.«

Ezen cél elérésére egyesülnek a törvények két főcsoportban. Az első főcsoport a *testi tökéletesség*, a második a *lelki tökéletesség* elérésére segíti az embert. (III. 33. f.). Az első csoport, bár jelentőségre nézve alsóbb fokú a másodiknál, időre és természetre nézve megelőzi azt, mert a testi tökéletesség okvetlen szükséges a lelki tökéletesség elérésére. A második csoport ugyanis az *ismereteket* foglalja magában, már pedig ezeket lehetetlen elsajátítani, ha az ember külső testi kívánalmainak mindenkor eleget nem tehet, ez pedig csupán a társadalom útján lehetséges.

A törvények, melyek a testi tökéletesség elérésére vonatkoznak, ismét két részre oszlanak. Az egyikbe tartoznak az *erkölcsi törvények*, melyek nélkül emberek társaságban nem élhetnének, a másodikba a *cselekedetek*, melyek a társadalom fenállására szükségesek. Mint már említve volt, a Széfer ha-micvóthban e három osztályhoz a »beszédek« osztálya járul, de itt a felosztás alapja folytán — mint Majmuni maga megjegyzi (III. f. végén) — ezen osztály elesik.

A testi tökéletességre vonatkozó törvények körülményesen és részletesen vannak előadva és különös figyelemre méltó, hogy a lelki tökéletességre vonatkoznak, t. i. a filozófiai igazságok csak

eredményeikben és pedig némelyek világosan, mások pedig csupán példázatban (másál) vannak megadva a tórában. (III. 28. f.). Itt csupán eredményeikben ismerhetjük meg és ha alaposan meg akarjuk érteni, úgy a tudományos kutatáshoz kell fordulnunk. Ezen kutatások a tórában nincsenek fölvéve, de az isteni parancs »szeresd az Örökkévalót« (Deut. 11., 13.) erre hív fel bennünket, mert csak úgy szerethetjük igazán Isten, ha őt igazán megismertük. Az ezekre vonatkozó törvényeknél nem szükség okot kerestünk, mert itt épen az ismeret, melyet a törvény nyújt, a cél. ¹⁾

Hogy az egyes törvények észszerű megokolását megkönnyítse, tizennégy osztályba osztja azokat. (III. 35. f.). Nem szükséges feltennünk, hogy ezen fölosztás az előbbivel nincs összefüggésben, mint J6el hiszi, ²⁾ mert ha e két fölosztást összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy 1. és 2. az első, 3 a második, 4—14-ig a harmadik főosztályba tartozik. A tizennégy osztályt kétségtelenül azért rendezi ezen sorban M., hogy összefüggésbe hozza a hármas fölosztással. Az átmenet minden esetre erőszakos, de Majmuni itt hasonló fölosztást akart használni, mint »Misne tóra« című nagy művében. Valamint az első hármas fölosztás átdolgozása annak, melyet a »Szefer ha-micvóth«-ban használ, úgy a tizennégy részre való osztály némi változtatással ugyanaz, melynek alapján a Misne tóra szerkesztve van és pedig azért, mert a törvények megbeszélése a Tévelygők utmutatójában *lényegében* a »Misne tóra« *kiegészítése*. Világosan mutatják ezt a folytonos utalások minden fejezet elején a Misne tóra. Ha meggondoljuk, hányszor volt kénytelen Majmuni az egyes törvények megokolásánál eltérni a talmud és a halácha fölfogásától, könnyen megérthetjük, miért nem vette fel Majmuni ezen kiegészítést a Misne tórába.

Mivel a fölosztási alap itt más, mint a Misne tórában, azért a fölosztás is több változást szenved itt és az »Utmutató« egy osztályának nem felel meg mindig a M. t. egy könyve. Így p. a kiláim, (Deut. 22., 9.) orla (Lev. 19., 23.) és második tized (Deut. 14., 22.) törvénye a M. t.-ban a földmívelési törvények közé (Ze-

¹⁾ Mielőtt Majmuni a fölosztást tovább vinné, 4 előleges megjegyzést tesz. Mi előbb bevégezzük a fölosztást és a megjegyzéseket azután tárgyaljuk.

²⁾ Joel: Die Religionsphilosophie d. M. 51 b. 1. j. A törvények »négy« osztályba való foglalása a tévelygők vezetőjében, miről Joel u. o. beszél, úgy látszik a kitinő író véletlen tévedésén alapul.

rám) tartozik, de mivel céljukat tekintve a pogány isten tisztelet ellen irányulnak, a Tévelygők utmutatójában a bálványimádásra vonatkozó szakaszban (Aboda zara) tárgyalatnak. A Jeruzsálembe való zarándoklás törvénye (Deut. 15., 16.) a M. t.-ban az áldozati törvények között foglal helyet. Célja azonban az összejövetel által a nép között a kölcsönös szeretetet ébrentartani, tehát ugyanaz, mint az ünnepek célja. Mint Reifmann¹⁾ kimutatta a tév. vez.-ben e törvény tényleg az ünnepekről szóló 43-ik fejezet végén volt és tévedésből került az áldozatokkal foglalkozó 46-ik fejezetbe. Még a következő négy fontos megjegyzést teszi Majmuni, mielőtt áttérne a részletes megokolásra.

I. A szentírás több ízben kijelenti, hogy a kinyilatkoztatás egyik legfőbb célja a bálványimádásnak és mindannak kiirtása, mi ehhez tartozik, miként p. a varázslás, igazmondás és minden egyéb Istentől utált dolgok.

Igy tehát sok törvény okát csak akkor fogjuk megismerni, ha közelebbről megvizsgáljuk a pogányok szertartásait. Ezeket azon iratokból ismerhetjük meg, melyek a Szabiusok²⁾ vallását és törvényeit tartalmazzák.

Ezen iratok közt a legnevezetesebb a »Nabateusok földmívelése« című munka, melyet Ibn Vahsia fordított arabra. Ezen könyv pontosan leírja a pogányok vallását, szertartásait és mondatait, melyek a mi ősatyáinkról a leghazugabb és leghihetlenebb dolgokat beszélik el. Szó van benne továbbá a talizmánok készítéséről, lélekidezéséről, kuruzslásról, démonokról és hasonló dolgokról. Ez volt Majmuni véleménye a könyvről.

Újabb időben egész irodalom keletkezett e műről. Itten Munk nyomán³⁾ a kutatások eredményeit röviden összeállítjuk.

A munka, azon alakban, melyben Majmuni ismerte, Ibn Vahsia által lett arabra fordítva, állítólag Cothâmi aramäus munkájából, 904. évben időszámításunk után. A muhamedán országokban nagyon el volt terjedve, és mivel adatai a zsidó tra-

¹⁾ Ha-sachar III. k. 373. l. és k. ll.

²⁾ Szabiusok alatt Majmuni a pogányokat érti, mint kora többi arabs írói. A korábban azonban p. מלבינו határozott népet jelent, melyek mint מלכות אמוז azaz kinyilatkoztatott könyv birtokosai, a koráni törvény II. 59. v. — értelmében bizonyos összeg lefizetése mellett, megtürettek. E néppel Chwolohn ismertet bennünket: »Die Sabier und Sabismus.« Pétervári; 1856.

³⁾ L. Guide III. 231. l. 2. jegy.

dicióval ellenkeztek, amint Kuzari I. 69-ből következtethető, gyakran idéztek a zsidók ellen.

Quatremère (Journal asiatique 1835. 231 l. és k. ll.) azt állítja, hogy ezen Kothami mintegy 200 évvel élt Krisztus előtt, míg Chwolson (Über die Überreste der Altbabilonischen Literatur in ar. Übersetzung. Pétervár 1859) a Krisztus előtti XIV-dik századba, tehát körülbelül Mózes korába helyezi. Mindenesetre kénytelen vagyunk azon történetbuvároknak igazat adni, kik Chwolson ezen állítását nagyon valószínűtlennek tartják. Már Spencer (De legibus ritualibus Hebreorum. Cambridge 1685 p. 248 u. ff.) kétségbe vonja a munka szerzőlötti régiségét és szerinte ez a pseudographiai irodalomhoz tartozik. A legújabbak Meyer (Geschichte der Botanik) és Renan (Mémoires de l' Academie des Inscr. et Belles-lettres XXIV. l. p. 132.) nagyjában megegyeznek Spencer véleményével és azt állítják, hogy ezen munka az első keresztény századból származó pseudographia. Gutschmidt (Zeitschrift d. D. M. L. G. XV. p. 1—120) végre azt hiszi, hogy Ibn Vahschia maga írta az egész művet.

A fölött ma aligha foroghat fenn kétség, hogy Majm. e könyv által tévutra lett vezetve. Meg kell azonban jegyezni, hogy M. maga sem tartja a munkát azon alakban, melyben előtte fektüdt, ősréginek és már ő figyelmeztetett, hogy több részlet bizonyos célzattal később csatoltatott a munkához, melyek a zsidó történelmi hagyományoknak részint utánzásai, részint czáfolatai akarnak lenni. Igen sok hely a tóra elbeszélései nyomán lett költve⁴⁾.

Ez M. felfogása e műről és annak társairól: »Istimakis«, »Tomtom«, »Al-Sarb«, »A Spharak fokairól«, melyeket hamisan Aristotelesnek tulajdonítottak és a »Szabius Izsák« könyve. Mindezen munkák ugyanazon irodalmi körhöz tartoznak, mint a »Nabateusok földmívelése és ugyancsak a föntebbi történetírók és Steinschneider által (Wissensch. Blätter aus der Veitel. H. E.-sche Anstalt Berlin 1862. 37 és a k. ll.) lettek bővebben megbeszélve.

E műveket arra használja föl M., hogy belőlük a régi bálványimádók tanait, nézeteit és bölcseségük fokát megismerje. Ezek után gyanús könnyű lesz több törvény okát megtalálni és e művek kitűnő segédeszközül fognak e tekintetben szolgálni,

⁴⁾ Dalálat III. 29.

mert a mi tóránk épen ezen bálványimádást óhajtja eltörölni és emléküket kiirtani. Ugyancsak e művek nyomán azon fontos tényről is meg fogunk győződni, hogy nekünk majdnem minden törvény könnyebbitésül lett adva, szemben azon követelményekkel, melyeket a bálványimádás megkívánt hiveitől. (III. 47.)

II. Ezután M. az *áldozatokról* való nézetét fejt ki¹⁾. E nézet oly annyira új és az eddigiekkel olyannyira ellenkező volt hogy azt a bevezetésben külön meg kellett beszélnie; mert habár Juda Halévi nézete az áldozatokról nem is volt általánosan elfogadva, habár Ibn Dáud kimondotta már, hogy az áldozatok a legkisebb fontosságú törvényekhez tartoznak, M. e nézetének föltűnést kellett kelteni.

Midőn Izraél fiai Egyiptomból jöttek, szokva voltak a csilagoknak és bálványoknak áldozni, és érzelmeiket ez uton tolmácsolni. Az ember pedig nem képes egyszerre megválni attól, mihez hosszu időn át szokva volt és azért Isten megengedte nekik, hogy az áldozás szokását egyelőre megtarthatják, de áldozatokat csupán Isten szent nevének és csupán egy kijelölt helyen szabadott bemutatniok.

Többen a modern írók közül,²⁾ M. ezen véleményét föltálatlani vélik már a Midrás következő példázatában (Lev. Rabba 22.): »Volt egyszer egy királyfi, («király» a midrásban nem igen jelent egyebet, mint »ember«.) ki könnyelmű volt, tisztátlan és tiltott ételekkel élt. Erre apja a király elhatározta, hogy fia ezentul *mindig* apja asztalán étkezzék, mi által el fogja kerülni a tiltott ételek élvezetét. Épen így, mivel Izraél Egyiptomban bálványok után járt, azoknak hozta áldozatait és tiltott helyeken áldozott, azért megengedte Isten, hogy minden időben hozzassák Izraél fiai áldozataikat a szövetség sátorába. « Azt hiszem, az egyszerű fordítás meggyőz bennünket arról, hogy itt egészen másról van szó, amennyiben a midrás csak azt akarja megokolni, miért szabadott minden időben áldozatot bemutatni, az áldozatok céljáról és okáról azonban mitsem mond. M. nagyon jól tudja, hogy nézete új és föltűnő és igyekszik is a felhozható ellenvetéseket megczáfolni. Felhozhatnók ellene, ugymond, hogy miért vannak tehát az áldozati törvények oly pontosan meghatározva, ha az áldozásnak csak az a célja; de szükség van erre, mivel épen ezen áldozati meghatá-

¹⁾ Dalálat III. 32. és Misne Tora Hilchot Akum I.

²⁾ Scheyer : Móre III. 217. l. 3. j. és Cassel : Kuzari II. p. 131. l. jegy.

rozások és tilalmak által erősbül meg Isten hite a pogány hittel szemben. Sőt az, hogy az *áldozat* annyira korlátolva van, míg ez *ima* mindenütt és minden módon meg van engedve, világosan mutatja, hogy az imának van önmagában értéke, míg az áldozatnak nincs.

Azon ellenvetésre: miért tartotta fenn Isten az áldozatokat és miért nem változtatta meg inkább Izraél fiainak természetét, hogy az áldozatokról leszokjanak, M. a *csodákról* való többször kifejtett nézetével felel. Isten a dolgok természetét soha meg nem változtatja *az egész nembn* és mindazon csoda, melyről a tóra bennünket értesít, olyan, hogy a dolgok természete csak *az egyénben*, vagy csak *egyes esetben* változik meg.

A proféták nyilatkozatait az áldozatokról természetesen szintén fölhasználja M. annak bebizonyítására, hogy az áldozat nem öncélú és jelentősége csak az, melyet fönebb kifejtettünk.

III. A kinyilatkoztatott tan három főczélját említi ezután fel Majmuni, melyeket — úgy mond — (III. 33.) folyton szem előtt kell tartanunk, midőn a tóra törvényeinek okát keressük. *Az érzéki élvezeteknek megszorítása az alázatosság és a lelki tisztaság azaz szentség* (Lev. 11. 44.) a három cél, melynek elérése végett van igen sok törvény adva és így sok törvény oka világos lesz előtűnők, ha e három szempontból megvizsgáljuk őket.

IV. Végre a törvények okainak és céljainak kutatásánál tekintetbe kell vennünk, hogy az a cél, mit a törvény el akar érni, nem érvényesül minden egyes embernél és esetben. A tóra, épen úgy mint a természet, kivételekre nem tekint és mindig csak az általánost tartja szem előtt. Ezért a törvények nincsenek helyhez és időhöz kötve, hanem kötelezők mindenütt és mindenkire nézve. (III. 34.)

VII. A törvények részletes megokolása Majmuni által.¹⁾

Az *első osztály* azon törvényeket foglalja magában, melyek a vallás alapigazságaira vonatkoznak. Ezeknek okait külön megadni fölösleges. Ide tartoznak a tóra tanulmányozására és tanítá-

¹⁾ Folytonos tekintettel a többi zsidó-filozófusok nézeteire. Majmuni nézeteinek előadásában itt leginkább a »Tévelygők utmutatója«-ra III. 36—49. f. vagyunk tekintettel, hol minden osztálynak egy fejezet van szentelve. A Misne törában kifejtett nézetek ezzel majdnem teljesen megegyeznek, ezeket Bloch M.: *Az ethika a halálkhabán cz. művében* nagyobbára földolgozta.

sára, a törvénytudók és aggok tiszteletben tartására vonatkozó törvények; továbbá a hamis eskü tilalma és azon parancs, hogy Isten nevére esküdjünk, ¹⁾ hogy őt imádjuk és szükségben segítségül hívjuk, végre pedig a megtérés tana. Ez utolsónak czélja, bennünket arra tanítani, hogy bünbe esés után ne tartsuk magunkat elveszetteknek és azt hívén, hogy vétünk többé helyre nem hozható, a bünbe meg ne maradjunk. ²⁾ A Misne tórában e törvények az 1-ső könyv 1., 3. és 5. fejezetében tárgyaltnak.

A második osztályba mindazon isteni rendeletek tartoznak, melyek a bálványimádás ellen irányulnak. Mindannyian czélja az igaz hit megerősítése és örök föntartása, azért távol akarnak minket tartani úgy a bálványimádástól, mint az azzal összefüggő tévedésektől, minők p. a varázslás, babonáság és hasonló téves nézetek. Ha a fönt említett művekből megismertük a régi bálványimádók varázslásait, ha tudjuk, hogy a varázslók rendszeren azt állították, hogy ők büvészetükkel a szerencsétlenséget és csapásokat tartják távol az országtól, továbbá, hogy a varázslatokat leginkább nők végezték, ugy világosan lesznek előttünk a tórának a varázslás ellen irányuló összes rendeletei, a varázslónő megölését tartalmazó parancs, (Exod. 22, 18) de egyuttal az is, miért bünteti Isten a varázslást éppen az ország szerencsétlenségével és csapásaival. Ide tartoznak továbbá mindazon törvények, melyek azért tiltanak el valamit, mivel az az emoriták szokása volt. ³⁾ Így a vegyes szövet (Deut 22, 5) viselésének, a haj és szakáll végei levágásának tilalma (Levit. 19, 27) és azon tilalom, hogy a nő férfi-ruházatot s fegyverzetet ⁴⁾ és megfordítva, férfi nőruházatot ne viseljen, végre azon tilalom, hogy a gyermekeket tűzön át ne vezessük, a mely uton a pogányok gyermekeiket erősíteni vélték, ⁵⁾ mindezen tilal-

¹⁾ *Ábr. ibn Dáud* azt jegyzi meg e törvényről, hogy ez csak arra vonatkozhatik, ki Isten nagysága megismerése folytán féli. Ki a fokot el nem érte, annak soha nem volna szabad esküdni. *Emuná Rámá* III. 101. l.

²⁾ *Ábr. ibn Dáud* ugyanezen okot említi a bünáldozatoknál. U. o. 102. l.

³⁾ b. Sabbat 67. a. és Toszifta Sabbat 78. f.

⁴⁾ *Ábr. ibn Ezrá* szerint a nőnek azért nem szabad fegyverzetet viselnie, hogy háboruba ne menjen; ez ugyanis csak fajtalanságra nyujtana alkalmat. Ugyancsak a fajtalanságot idézné elő, ha nő férfi-ruhába öltözködik és így férfiak közé megyül. Hogy ez pogány-szokás volt, arról *ibn Ezra* nem tud semmit. L. Deut. 22, 5-hez kommentárját.

⁵⁾ *Majmoni* itt a *talmud* b. Synhedrin 73. b. tudósítására támaszkodik; mely szerint a gyermekek tűzön való átvezetése nem volt azok megölése. A

mak a szabiusok szokásai ellen irányulnak. A fának első három évi és negyedik évi termését ¹⁾ (Lev. 19, 23) azért nem szabad volt élvezni, mivel a szabiusok ezek élvezete alkalmával varázslásokat, a fabeajtás ²⁾ (Lev. 19, 19) alkalmával pedig fajtalanságot vittek végbe. (A törvények ezen osztályára nézve v. ö. M. t. I. könyv 4. fej.)

A harmadik osztály az erkölcsi törvényeket tartalmazza, melyek az emberek társas életét lehetővé teszik; ezek sem szorulnak külön megokolásra. (V. ö. M. t. I. könyv 2. fej.)

A negyedik osztály az alamizsnák, ajándékok, szentélynek ajánlások (Charamim és Arachim), továbbá kölcsönzések és szolgákra vonatkozó rendeleteket foglalja magában. Mind e törvények közös czélja az emberi részvét és jótékonyág fölkelése. A tizedek és szent adományok azért adattak a levitáknak és papoknak, hogy ezek a törvény tanulmányozásánál szentelhecssék idejüket. A termés zsongéját és a gyapju elejét szintén a papoknak kellett adni, (Deut. 18, 4.) részint a föntebbi czélből, részint hogy leszokjunk a kapzságról és falánkságról. ³⁾ A hetedik és ötvendik nyugvási év (Ex. 23, 10. és Lev. 25, 13) czélja részint az, hogy a szántó föld termékenyebbé váljon a pihenés által, részint hogy az utánnövessel jótékonyág gyakoroltassék. ⁴⁾ A becslések

mint ott elbeszéltek, ez igen ártatlan szokás volt. Egy rakás követ hordtak össze, annak két, egymástól távol fekvő, végén meggyújtották a tüzet és a közepén átvezették a gyermeket. Bizonyára nem ezen szokás volt az, mely ellen Levitikus 20. fejezete oly rendkívüli szigorral és utálattal küzd. Az embertelen istentisztelet a bálványimádóknál a talmud idejében, ugy látszik, ártalmatlan babonává lett. Így érthetjük meg azt, hogy már a misna, de még inkább a gemára oly elhésző és bünnel szemben és csak ritka esetben óhajta megbüntetni az ellene vétőt.

¹⁾ *Menachem ben Szárük* véleményét ezen tilalomról fönt ismertettük. Ezen véleményt idézi *Ábr. ibn Ezrá* *Jeszd* Mora VIII. f. és kommentárjában.

²⁾ Már a talmud is ugy fogja föl kilae zeráimot, hogy az első sorban a beajtás talmára vonatkozik. *Kiddusin* 56. a.

³⁾ *Ábr. ibn Ezrá* szerint a termés s gyapju eleje és java azért illeti meg az áldozó-papot, »mivel ő jobb nálad«, és éppen ezért választá ki őt Isten arra, hogy téged megáldjon az Örökkévaló nevében. *Jeszd* Mora VIII. f. Hasonlót említi már *Száadja*, ki szerint azért különböztette meg Isten a prófétákat és papokat, hogy az emberek inkább elfogadják a tanítást tőlük. Em. wedeot. III. f. elején.

⁴⁾ *Ábr. ibn Ezrá* ugyanezen két okot hozza föl e törvényre és mindakettőt kifejezve találja már a szentírás szavaiban. *Jeszd* Mora VII. f.

(Lev. 27.) törvénye,¹⁾ a kölcsönt és szolgákat illető rendeletek ugyancsak a jótékonytságot igyekeznek előmozdítani. Különösen kiemeli Majmuni azon törvényt, hogy a gazdájától hozzánk menekült szolgát nem szabad kiadni (Deut. 23, 16). Az elnyomottat, ha oltalmunkat kéri, meg kell védelmezni. Éppen abban különbözik azon igazság és azon erény, melyet a tóra hirdet, a pogány népektől, hogy a pogány népek erénye az elnyomó és elnyomottak egyaránt nyújt védelmét, míg a tóra csak az elnyomottak, és azt parancsolja, hogy a gonoszt még Isten oltárától is halálra hurcoljuk. (V. ö. M. t.-ban VII 2, 3 és 5—7 f. és a 4 f. egy részét).

Az ötödik osztályba tartozó törvények az erőszakot és igazságtalanságot akarják elhárítani a társadalomban. Ezen törvények méltányossága szembeötlő. Így p. a mi marháink által másnak okozott kárért azon mértékben vagyunk felelősök, a mily mértékben módunkban állott ezen kárt vigyázat által megakadályozni. Azért tesz a tóra oly pontos különbséget a között, vajon marháink foga, szarva, vagy lába által tett-e kárt, másrészt vajon nyilvános avagy magánhelyen történt-e ez és végre, vajon szelid vagy dőfős volt-e az állat. A dőfős állat nem azért öletik meg, hogy az állatot megbüntessük, — a mint a szaduceusok gonyolódva mondják, — hanem hogy a gazda kárt szenvedjen, mivel nem ügyelt az ily veszedelmesnek bizonyult állatra. Ezen osztályba tartozik azon törvény is, mely azt parancsolja, hogy az, ki üldöz valakit gyilkossági szándékkal, vagy nőt megbecstelenítési szándékkal, halállal bünhődjön. A menekülési városok intézményének az volt az oka, (Deut. 19, 1—10) hogy a szándéktalanul megölt ember vérrokonának lelke megnyugodjék. Ha a főpap meghal, ugy ezen országos veszteség elfelejteti a rokonnal saját veszteséget és azért a szándéktalanul megölt visszatérhet ekkor a menekülési városból. A borju nyakkötésének és az ahoz fűződő szertartásnak (Deut. 21, 1—9) az volt a czélja, hogy a megölvét talált ember gyilkosa fölfedeztessék.²⁾ (V. ö. M. t.-ban a XI-ik könyvet).

¹⁾ *Ábr. ibn Ezra* kifejti, mi az oka annak, hogy a becslés az emberi élet különböző korszakaiban a tóra által előírt módon változik és mennyiben felel meg ez az emberi élet értékének. Jeszod Mora IX. f. elején és a tóra-kommentárjában.

²⁾ *Száadja gáon* ugy hiszi, hogy ezen szertartás tényleg a község megbüntetésére irányul, mivel nem állított föl örököt, kik a balesetet megakadályozták volna. Ezen felfogás inkább megfelel a talmud — b. Szóta 45.

A hatodik osztályba azon törvényeket sorolja Majmuni, melyek a bűnös megbüntetésére vonatkoznak.¹⁾ Ezen fejezetben Majmuni a bibliának megtorlási theoriáját óhajtja nyújtani, de legtöbb esetben a saját theoriáját adja, melynek — valószínűleg véletlen — találkozása a stoikusok nézetével, könnyen átlátható.

A bűnösök iránt való irgalmasság az emberi nem ellen kegyetlenség volna, — így tartja Majmuni, — és a tóra összes büntetéseiben azon elvet látja keresztül vive, hogy a bűnösselel ugyanugy kell bánni, mint a hogy ő bánt embertársával. Ez bírja őt arra, hogy a biblia »szemet szemért« való rendeletét (Exod. 21, 24) filozófiai művében szószerint értelmeze.

A tórában előírt többi büntetésekből a következő elveket találja megtestesülve. A büntetés enyhébb vagy szigorubb volta függ attól, a) mily nagy a büntetésből eredett kár, b) gyakori-e az illető büntett elkövetése általában, c) nagy-e az inger általában e bűnre, és végre d) könnyü-e a bünt titokban tartani. Mind e négy körülmény — véleménye szerint — szigorubbá teszi a büntetést.

A szentírás a következő négy büntetési fokozatot ismeri: 1. Halálbüntetés a törvényszék keze által, mely esetben az elkövetett bűn a bűnös halála által megengeszteltetik. 2. Kiirtási büntetés, melylyel összefügg a halálbüntetés Isten keze által. Itt a bűn még a bűnös halála által sem lesz megengesztelve. Ezen büntetést súlyosbítja a bűnös azon tudata, hogy a legnagyobb bűnök egyikét követte el.²⁾ 3. Botbüntetés, mely által a bűn teljesen meg lesz engesztelve és a bűnöst nem üldözi azon tudat, hogy nagy bünt követt el. 4. Azon tudat, hogy gondatlanságból bünt követtünk el. Ha azonban gondatlanságunk folytán felebarátunknak okoztunk kárt, ugy a büntetés ezen esetben is súlyo-

b. — szavainak. Majmuni is idézi e helyen a talmudi helyet, de a saját véleményéhez képest magyarázza. Emunoth wedéot. III. f. végén. *Ábr. ibn Ezra* szerint szintén büntetés volt ez a községre. L. kommentárját Deut. 21, 1—9-hez. Jeszod Mora IX. f. kiemeli a tóra azon rendeletét, hogy a borju olyan legyen, »melylyel nem dolgoztak még.« Nem világos, mire céloz ezzel.

¹⁾ *Ibn Tibon* héber fordításában hibásan ממתה אדם által van ezen osztály jelölve. Scheyer More III. 235. ל. תשלומין-ra javítja, a mi szintén nem felel meg az arab مائة-nak. *Charizi* helyesen ענישין-nak fordítja. L. Munk Guide III. 270. l. 1. j.

²⁾ L. Majmuni Szefer hamiczwo 14. f.

sabb lesz. A két első büntetés csak a legsúlyosabb bűnökre van szabva és midőn tiltott ételek élvezete is ezen büntetések egyikével büntetetik, p. a vérnél és a kovászos ételnél Pészach-ünnepen, valamely kiváló súlyosbító körülmény járul hozzá.¹⁾ Három esetben (Deut. 21, 21. Exod. 21, 16 és Exod. 22, 1) a pusztá szándék is ezzel büntetetik, mivel ezen bűnösök azt árulják el szándékukkal, hogy emberöléstől sem riadnak vissza.²⁾ A vérfertőzések közül csak azokra van ily büntetés kiszabva, melyek elkövetésére legtöbbször volna alkalom.³⁾

A büntetések különböznek továbbá aszerint is, vajon *kényszerítve, szándéktalanul, szándékosan*, avagy *gonoszságból* követték el a bűnt. Ha valaki azonban jóhiszeműleg, saját véleménye által félrevezetve, követ el bűnt, ez szándékosnak tekintetik, mert senki sincs fölhatalmazva arra, hogy saját véleménye szerint járjon el, kivéve a nagy törvényszék és a főpap. A szándéktalan bűn ugyanugy büntetetik, mint a szándékos akkor, ha a bűn gyakori elkövetésétől kell tartanunk. *Gonoszságból* az követ el bűnt, kit nem szenvedélye vagy a rossz megszokása ösztönöz erre, hanem azon szándék, hogy megszegje a törvényt. Ily bűn mindig halállal büntetetik.⁴⁾ Itt beszéli meg Majmuni még a következő törvényeket: Amalek emlékéért azért kell kiirtani (Deut. 25, 17), mivel e nép támadta meg először Izraelt. Ezután a tábor tisztántartásának parancsát (Deut. 23, 15) beszéli meg és végre a háboruban elfogott idegen nőről szóló törvényt. (Deut. 21, 10—14). Ez utóbbi törvény — úgymond — szintén azok közé tartozik, melyek nemes emberi tulajdonságokra tanítanak bennünket.⁵⁾ (Ezen szakasznak a M. t. XIV. könyve felel meg.)

¹⁾ *Ábr. ibn Ezra* arra figyelmeztet, hogy a két első büntetés csak tilalmakra van kiszabva, parancsokra csupán azon két esetben, midőn különös súlyosbító körülmény járul hozzá, nevezetesen a körülmételek s pészach-áldozat parancsánál. Jeszod Mora III. f.

²⁾ Majmuni nézetét a *talmud* fölfogására alapítja b. Synhedrin 72. a.

³⁾ *Ábr. ibn Ezrá* azon vérfertőzésekre nézve, melyek elkövetésére legtöbb alkalom van, megjegyzi, hogy ezek a leviták átkainál (Deut. 27, 15—26.) külön megemlítettnek. Jeszod Mora u. o.

⁴⁾ *Száádja* (Emumot we-deot 5. f.) és *Ibn Zaddik* (Olam Katon 4, 2. f.) egészen más értelemben beszélnek a büntetéseket, a mennyiben ők csupán a tulvilági büntetést tartják szem előtt. Ezen értelemben tagadja *ibn Zaddik* és részben *Száádja* is (u. o.), hogy e földön büntetés és jutalomról szó lehet.

⁵⁾ *Ábr. ibn Ezrá* azt hiszi, hogy az itt előírt rendeletek azt célozzák, hogy az idegen nőt a férfi megatálja. Ruháit a nő azért dobja el, mivel

A *hetedik osztályba* az egyéni birtokot szabályozó törvények tartoznak, melyek méltányossága szintén szembevetendő. Az öröklés törvénye a rokoni szeretet föntartását célozza. (Numeri 27 8—11). (A M. t.-ban e törvények a XII. és XIII. könyvben tárgyalatnak.)

A *nyolcadik osztály* az ünnepnapokra és a szombatra vonatkozó törvényeket foglalja magában. Okaik legnagyobb részt már a tórában megadvák. Az ott említett okon kívül a szombtatnak még az is a célja, hogy életünk egy hetedrészét örömben és nyugalomban éljük át.¹⁾ Az ünnepnapok főcélja az, hogy általános örömet keltsenek a népből. Azonkívül minden ünnepnek van külön oka és célja. Első sorban vallási igazságokra és eredményekre tanítanak bennünket, így p. hogy a szerencse idejében a szerencsétlenség napjaira emlékezzünk; továbbá alázatosságra és irgalmasságra vezetnek. Két ünnep hét napi tartamra onnét ered, mivel ez közép-időszak a nap fordulása (24 óra) és a hold fordulása között. Továbbá szükséges e hét napi tartam ezen két ünnepnél azért is, hogy az ezen napokon végzett szertartások jelentősége eléggé föltünjék, míg a többi ünnepnél elegendő egy napi ünneplés.²⁾ A Jeruzsálembé való zarándoklás (Exod. 23, 17) célja az volt, hogy a népek ez által való összegyülekezése foly-

ebben bálványimádást végzett. L. Jeszod Mora II. f. és kommentárját. Deut. 21, 10—14.-hez.

¹⁾ *Száádja* a szombat főokát abban találja, hogy ez által idő nyújtatik az embernek ugy vallásos elmélkedésre, mint imára. Ezen napon összegyűlnek a hívek, hogy beszéljenek a szent tanról és nyilvános beszédeket hallgassanak erről. (Em. v. deut. III. f. eleje.) Nagyon figyelemre méltó, hogy már *Flavius Josephus* hasonló módon jellemzi a szombat hivatását (Contra Apionem II. 17. f.) *Száádja* a szombat törvényét a »kinyilatkoztatott» törvények közé számlálja, éppen így *ibn Zaddik*, ki, mint láttuk, a szombat főokának azt tartja, hogy bennünket vallási igazságokra tanít (Olam k. 61. l.) Ugyanezt említi *Juda Halévi* (II. 50) és *Ábr. ibn Dávid* (Em. ram. 49. l.) *Ábr. ibn Ezrá* tóra-kommentárjában (Lev. 21, 1.) azt állítja, hogy a tíz parancsolat törvényei közül csupán a szombat törvénye nem tartozik az észszerű törvények közé. A Jeszod Mora VIII. fej.-ben azon törvények közé számítja, melyek oka a tórában meg van adva.

²⁾ *Ibn Ezrá* astronomia útján okolja meg az ünnepek tartamát, valamint azt is, miért rendeli a tóra, hogy ezen meghatározott napokon ünnepléssenek. A hét napi tartamot ő is kiemeli és figyelmeztet a Semita- és Jóbél-évre, továbbá arra, hogy a levita 50-ik évében lép vissza a szolgálatától, hol mindennütt a 7 szám, vagy többszöröse szerepel. Jeszod Mora IX. f. elején.

tán a törvénytanulás és a szeretetet a nép között előmozdítottassék. A második tized intézménye (Deut. 16, 64) a jótékonyosság gyakorlását czélozta; a mint a tóra nyiltan meg is mondja. (V. ö. M. t.-ban III-ik könyv).

A *kilenczedik osztály* magában foglalja mindazon rendeleteket, melyek az istentiszteleti cselekményekre, a S'ma olvasására, (Deut. 6, 4) a tefilinre, mezuzára (Deut. 11, 18—20) vonatkoznak. Mindezek fontos vallási igazságok elsajátítását segítik elő. ¹⁾ (V. ö. M. t. II, 1—9. f.)

A *tizedik osztály* törvényei a szentélyre, annak szereire és szolgálaira, továbbá az abba való lépésre vonatkoznak. Egy része ezeknek a pogány szokás ellen van intézve. A szentek szentje azért állott nyugaton, mivel a pogányok imájukban kelet felé fordultak és a napot imádták. A jövődő szentély helye azért nem lett előre pontosan kijelölve, hogy a pogány népek azt el ne pusztítsák és másrészt a törzsek ennek bírásáért ne versenkedjenek. A pogány szokás ellen irányult az is, hogy képeket a templomban nem szabadott fölállítani és az oltárt metszeni ²⁾, (Exod. 20, 25), hanem földből kellett készíteni. ³⁾ A papok azért viseltek nadrágokat és azért nem szabadott lépcsőkön az oltárhoz lépniük, mivel Baál Peor bálványt meztelenül szolgálták. (Exod. 20, 26). A Kerubim az angyalokban való hitet jelképezték, mely hit a profécziában való hit alapja. Az ide tartozó törvények másik része a szentély becsben tartását és dicsőítését czélozzák. Ezen okból viseltek az áldozó papok oly értékes ruhákat ⁴⁾ és e miatt volt minden idétlen testü kohanita az áldozástól eltítva. Ezek olyan dolgok ugyan, melyekre csak a köznép fektet nagy súlyt, de a szentélynek mindenki előtt, tehát ezek előtt is, tiszteletben kellett állnia.

¹⁾ *Ábr. ibn Dáud* szerint is ezen törvények azt segítik elő, hogy mindig Istenre irányítsuk gondolatainkat. (Em. ram. 101. l.).

²⁾ Majmuni idézi e helyen a *talmud* következő agadikus megokolását: »Nem illik, hogy az élettrontó (a vas) az élethosszabbítót (az oltárt) metsze.« Middot III. 4.

³⁾ Megjegyzendő, hogy a *talmud* másképp fogja föl ezen törvényt és מִזְבֵּחַ אֶרֶזֶם-t úgy értelmezi, hogy a szilárd földre és nem üregek vagy barlangok fölé építették. (b. Zebachim 58. a.).

⁴⁾ *Ábr. ibn Ezrá* beszél a szentély berendezéséről és az áldozók ruháiról. Mindezeket a matematika szabályai szerint magyarázza és okolja meg. Jeszod Mora 9. f.

A tömjénezés által az áldozati állatok levágásából és a belek elégetéséből származó bűz lett eltávolítva. A tömjénzseretek és a kenetolajat azért nem szabadott utánozni és nem szent czélokra használni, (Exod. 30, 33) hogy csak a szentélyben lehessen ezen illatot élvezni. A szövetség ládáját csak vállon szabadott hordani (Num. 4, 25) és a rudakat a gyűrűkből azért nem szabadott soha kihuzni (Ex. 25, 15), hogy a láda meg ne rongáltassék; éppen azért nem szabadott a mellvértet az efodtól eltávolítani. (Ex. 28, 28). A szentély minden szolgájának meg volt határozva teendője, mert különben lehetetlen lett volna a rendet föntartani. ¹⁾ (V. ö. M. VIII. 1—3. f.)

A *tizenegyedik osztály* az áldozati törvényeket foglalja magában. Az áldozatokat azért mutatták éppen a barmok és a juhok közül be, mivel a pogányok ezeket imádták; a hibás nézetek ugyanis a lélek betegségei és mindig oly szerek által gyógyíthatók, melyek a bajoknak éppen ellentétei. Szabad volt azonban az országban nagy számban levő madarak közül, sőt liszt-áldozatot is bemutatni, mivel a legtöbb vagyontalansága miatt barmot vagy juhot nem mutathatott be. Pogány szokás ellen irányulnak még a kovász és méze való tilalmak (Lev. 2, 11) és a sóra vonatkozó parancs (Lev. 2, 13). Számos rendelet az áldozatok becsben tartását akarja elérni. (Lev. 23, 27. Numeri 5, 7. Deut. 23, 19, továbbá Lev. 7, 6—17 és Num. 18, 10). A pusztában el volt az izraelitáknak a hus élvezete tiltva, az örömáldozatok husát kivéve, mivel a vér-élvezettől nem tudtak leszokni. Erre vonatkozik a vér befedésének parancsa is. (Lev. 17, 13). A pogányok ugyanis a vér²⁾ körül összegyülekeztek és ott ettek. Mivel az egyiptomiak ujhold napján a holdnak áldoztak, azért van az ujhold-áldozatnál külön kiemelve: »bünáldozat ez az Örökkévaló tiszteletére«. (Numeri 28, 15). A bünáldozatoknál Majmuni azon elvet látja keresztülvéve, hogy minél nagyobb a bűn, annál értéktelebb áldozat lesz bemutatva. Ennek kimutatása közben M. igen gyakran eltér a hagyományos fölfogástól. ³⁾ A bűnbak elbocsátása a pusztába

¹⁾ *Juda Halévi* hosszasan beszél a rendről és a szabályosságról, mely az áldozatoknál és a szentélyben uralkodott mely nélkül Isten szelleme nem holt volna ott. Azonban, mint már említve volt, nem akarja ezt ezen törvények kizárólagos okául tekinteni. Kuzari II. 26.

²⁾ *Ábr. ibn Ezrá* szerint a vérélvezet tilalmának okát a tóra ezen szakban fejezi ki: »Ne egyétek meg a lelket a hússal együtt.« Jeszod M. IX.

³⁾ L. Scheyer More N. III. 46. f. 34—41. j.

Majmuni szerint szimbolikus cselekedet volt.¹⁾ (Lev. 16, 8). (V. ö. M. t. VIII. 4—9 és IX).

A tizenkettedik osztály a tisztátlanság és a megtisztulás törvényeit foglalja magában. A legtöbbnek az az oka, hogy a szentélybe lépés megnehezítése folytán tiszteletet és félelmet keltsenek a templom iránt a népben.²⁾ A tisztátlanság törvényei csupán a szentélyre vonatkoznak, míg a szábiusok erre vonatkozó törvényei a családi és társadalmi életet is megnehezítik. Az ünnepeken és újholdakon föláldozott bakok és az engesztelés napján elbocsátott bünbak engesztelő áldozatok azok számára, kik tisztátlanságukban léptek a szentélybe. Annak oka azonban ismeretlen, miért tisztít meg a vörös tehén hamuja, az ezop és a cézdrusfa.³⁾ (Num. 19, 2) A M. t. X. könyve felel meg ezen osztálynak.

A tizenharmadik osztályba tartozó étkezési és fogadalmi törvények első sorban vágyaink fékezésére tanítanak bennünket, de az előbbieket egyttal a kártékony ételektől is távol akarnak tartani.⁴⁾ Ez az oka a háj és disznóhúsra vonatkozó tilalomnak is, mert ezek csak látszólagosan egészséges ételek; a disznó különben tisztátlan életmódja miatt is tiltott állat. Azon testi alkatrészek, melyeket a tóra az élvezésre megengedett állatoknál föl-

¹⁾ Száadja szintén szimbolikus cselekedetnek tartja ezt. Az egyik bak szerinte az áldozó-papoknak, az elbocsátott a népnek engesztelő áldozata. Em. wedeot. III. f. végén 9. *Ábr. ibn Ezrá* kommentárjában Lev. 16. 8-hoz azt mondja, hogy a bünbak éppen úgy a lakatlan pusztaiba küldetik, mint a belpoklos áldozati galambja. Utal — de igen homályosan — arra is, hogy ezen törvény bizonyos összefüggésben van az erdei szellemek imádásával. L. Káspi József és Szarsza Sámuel superkommt. e helyhez.

²⁾ Száadja véleménye e tekintetben teljesen megegyez a M.-ével. A szentély tiszteltebb lesz — ugymond — ha néhány napig attól el vagyunk zárva és ez által a belépéskor szívünk istenfélelemmel telik meg.

³⁾ Azon sajátos intézmény, hogy a pará adumá hamuja a tisztát tisztátlanná és a tisztátlant tisztává teszi, már a talmudban (b. Chulin 29. a. és Pea 4. f.) igen feltűnőnek és érthetetlennek tartatik és a midrás azt mondja fölöle (Num. rabba 19, 2.) hogy ez volt az egyetlen törvény, melynek okát Salamon király sem tudta kikutatni. Száadja már az Em. wedeot III. f. végén azt mondja, hogy más tárgyak is idézhetnek ellenkező hatást elő különböző testeknél. Az *ibn Ezrándul* található, fönt megbeszélte idézetben pedig a mézrel hasonlítja össze.

⁴⁾ Száadja szerint azon parancs, hogy némely állatok élvezhetők, némelyek tisztátlanok számunkra, vissza fog tartani bennünket attól, hogy ezen állatokat imádjuk. (Em. wedeot. III. f. elején. L. Hamagid 22. k. 422. l. és Letterbode III. p. 152.

sorol, csak külső jelek és nem ezek jelenléte az oka annak, hogy az állat husa élvezhető. A következő étkezési tilalmak: a még eleven állat húsát élvezni (Gen. 9, 4), egy napon az anyaállatot és szülöttjét leölni (Lev. 22, 28), továbbá a madárfészekre vonatkozó parancs, és az állat levágásának parancsai, mind kegyetlenségtől tartanak vissza bennünket és még az állatokra is kiterjedő szánalomhoz szoktatnak. Húst és tejet Majmuni véleménye szerint azért nem szabadott együtt főzni, (Ex. 23, 19) mivel az a pogányok szokása volt.¹⁾ A fogadalmak az önmegtartóztatásra tanítanak. A nőknél ingerlékenységük miatt csak a férfi vagy atya beleegyezésével jut érvényre a fogadalom. (Num. 30, 5). A názir törvény a bortól való tartózkodásra akar vezetni. (Num. 6, 3) (V. ö. M. t. V. 2, 3 és VI. 1., 2., 3. f.).

A tizenmegyedik osztályba tartozó törvények a házasságra, a tiltott érintkezésekre, a különböző állati fajok vegyítésére és a körülméltetésre vonatkoznak. A két elsőre vonatkozó törvények a boldog családi élet megalapítását és föntartását óhajtják elérni és ez által az állam javát is, mely a házasság nélkül képzelhetetlen.²⁾ Másrészt az érzéki vágyak korlátozását is célozzák a paráznság eltűntetésével (Deut. 23, 18). Ugyanezért történik az elválás válólével átadásával, mert ha a kimondott szó elegendő lenne, ez a paráznságot növelné. (Deut. 24, 1—3). A gyanuba vett nőre vonatkozó törvény (Numeri 5, 11—31) azt akarja elérni, hogy a nő az erkölcsstelenségnek még gyanujától is óvakodjék.³⁾ Leányának elcsábítója csakis az által hozhatja hibáját helyre, ha azt nőül

¹⁾ *Ábr. ibn Ezrá* azt mondja e tilalomról, hogy oka előttünk ismeretlen, de valószínű, hogy a miatt van eltiltva, mivel ez kegyetlenség. A tóra azért fejezi ki e tilalmat úgy, »ne főzd a gödölyét, anyja tejében«, mivel sohasem volt szokásban egyeb állatot tejben főzni. A föntebbi törvényeket ő is, mint Majmuni, a kegyetlenkedés ellen irányulóknak tartja. Kommentár Exod. 23. 19-hez.

²⁾ Száadja szintén ebben látja e törvények jelentőségét. E törvények nélkül — ugymond — senki nem ismerné atyját és senkinek rokonsága nem volna, ki iránt vonzalommal és szeretettel viselkedjék. A férjes nővel való érintkezés tilalmát az ész által adott törvényekhez számítja, mivel csak így lehet föntartani azt, hogy senki másnak hátrányára előnyben ne részesüljön. Em. wedeot. III. f.

³⁾ E véleményt már a talmudban találjuk R. Akiba nevében. b. Szóta 26. a.

veszi. ¹⁾ (Ex 22, 15, 16). A sógorházasság (Deut. 25, 5—9) egy régi szokás volt, melyet a tóra megtartott és a chaliza-adás a sógort kötelessége teljesítésére akarja rábírní. Ki nejeére hamisan leánykori bünt költ, (Deut. 22, 13—22) az száz sekelt fizet, tehát kétszeresét annak, mit adnia kellett volna nejeének, ha tőle elváln; ezen hazugsággal az ötven sekelt kifizetésétől akart megmenekülni, ezért zsványknak tekintetik, kinek a lopott jószágot kétszeresen kell megtéríteni. A legközelebbi rokonok között a házasság azért van eltiltva, mivel a folytonos együttlét folytán, — ha a házasság egymás közt megengedve volna, — könnyen fajtalanság keletkezhetnék. ²⁾ A házasság-tilalom csakis a nemző és nemzedék között létezik, és pedig tilos ugy ezek közvetlen összeházasodása, mint egy harmadik által való közvetítése, p. ha valaki az anyát és leányát venné nőül. A különböző fajú állatok vegyítése M. szerint azért van eltiltva, mivel ehez mindig egy ember jelenléte szükséges, a mi pedig erkölestelen. Ezzel összefügg azon törvény, mely a munkában különböző állatoknak egybefogását tiltja. (Deut. 33, 10). A körülmetélés által — ugy véli M. — az érzéki vágy kisebbitetik egyrészt, másrészt ennek folytán a vallásközösség összes tagjai egy külső közös jellel bírnak. Semmi esetre sem az a czélja ennek, hogy a teremtés hiányát helyre pótoljuk általa. ³⁾ A körülmetélés a hetedik nap után történik, mivel ekkor számíttatik csupán az ujszülött a föld lakóihoz. ⁴⁾ A törvénytelen szülöttekre kiszabott szigoru törvény (Deut. 23, 3) czélja az, hogy a fajtalanságtól, nehéz következményei miatt, mindenki örizkedjék. Ezen osztály a M. t.-ben IV., V₁, II. és VII₁ tárgyalatik.

¹⁾ Majmuni ezen véleménye nem felel meg a hagyományos fölfogásnak, mely szerint a csábító a »Mohar« lefizetése által föl van mentve attól, hogy a leányt elvegye, b. Ketubot 40. a.

²⁾ Száadja ugyanezen okot említi. Ez által az is el van érve, hogy a saládtagok szépségükre való tekintet nélkül szeressék egymást. (Em. wedeot III. f. elején).

³⁾ Hogy ezen fölfogás elterjedt volt, mutatják Száadja szavai. Emun. wedeot III. f. végén, melyek ugyanezt tartalmazzák. Lehetséges, hogy ez összefügg azokkal, melyet Philó mint legutolsót ad a körülmetélésre. (De Circumcisione 2. f.) Juda Halévi tagadja, hogy a körülmetélésnek bármiféle hatása lenne az ember életmódjára, (III. 7), legföljebb, mint Istentől adott jel, emlékeztet bennünket folyton az erkölcsös életre (I, 115.)

⁴⁾ Ábr. ibn Ezrá a hét napi terjedelmet, a Jeszod Mora IX. f. elején a többi megfelelő hetes számokkal együtt astrologiaialag okolja meg.

Csekély számu törvények azok, melyeknek oka ismeretlen maradt előttünk, és ez bizonyára onnét ered, hogy hosszú idő választ el bennünket azon kortól, midőn e törvények adattak és ma azon idők körülményeit kevésbé ismerjük. Miként Száadja és Ibn Dáud, ¹⁾ ugy Majmuni is azt tartja, hogy ezen törvények erkölesi tétélekre tanítanak és hamis véleményektől akarnak távol tartani minket. Ezt jelzi a prófétai ige is: »És én azt mondtam Jákob maradékainak: Nem hiábavaló dolgokkal kerestek ti engem.« (Jes, 45, 19)

¹⁾ A kifejezés ugy Száadjánál: והוספו בענין השני בחלק הראשון (III. f. elején), mint Dáudnál במעלות על הלוקים [ב]העמידה על המדות ראו שיהשב (102. l.) kissé homályos, de értelme nagyjában még is kivehető.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

(Vége.)

IRODALOM.

HITSZÓNOKLATOK.

Die ausgezeichneten Sabbathe: Schekalim, Sachor, Para, Hachodesch, Vier Reden von Dr. Adolf Frankel-Grün, Rabbiner in Kremsier. Pozsony. 1887.

Már régóta nem olvastam oly gyönyörködéssel, oly szellemi élvezettel fiatal rabbitól egyházi beszédeket, mint a czimben jelzett szerzőit, melyeket, egyet kivéve, a boroszlói szeminárium templomában még mint papjelölt tartott. A legtöbb ily kezdőbeszéd minden gyakorlati cél nélkül való, a gondolatok és az életre való tanulságok szegénységét frázisokba és szószaporodásba burkolja, ellenben ezek mindegyikének erős logika a fonala, józan-ság a sugója, a vallásszellemítette élet a tartalma. Azonfölül e négy beszéd gazdag eszmékben, gondolatokban, sőt mondanám, tapasztalásokban is, mint akár egy hivatalában megöszült papnak szónoklatai. Tökéletesen megérdemli szerző, hogy róla rabbi Méirrel mondják: »Ime, ó bor új edényben« (Áboth 4, 26).

Az első beszéd tartalma: a hitfelekezeti közösség érzetét ébreszteni, feléleszteni és annak kötelező és szükséges oldaláról való meggyőződést a hallgatóban kelteni. E beszéd szövegébe egynehány midrásbeli mondatok mint ékes gyöngyhímzések vannak befonva. A második, mely a legjobb, az emberi és erkölcsi szabadságról szól. Kitűnő mesterséggel helyezi át szónok a »záchor« nevű szombat szokásosan felfogott jelentőségét más térre, annak célját úgy fejtegetvén, hogy egyrészt a zsidó tudatából ne aludják ki a szabadságra való jogérzete és »ne álljon minden hivatalos írrok előtt görbedt háttal«, másrészt hogy korlátolja az erkölcsi szabadságot a vallási törvény által. Igen helyes nézetekből kiindulva, fejtegeti szerző a harmadik beszédben, mily álláspontot kell a zsidónak elfoglalnia egyrészt a vallási törvényvel, másrészt

a modern művelődéssel szemben. Megragadó szépséggel ecsetel-tetik a negyedikben a vallástörvény határában mozgó életmód, mely nem zárja ki a zsidót a jogosult és üdítő élvezetekből, de igenis megőrvi az erkölcsi szabadságot megsemmisítő és a szolgál-bilincsekre verő tulcsapásoktól és szenvedélyektől.

A nyelvezet mind a négy beszédben egyszerű és világos, a fejtegetés okszerű és átlátszó, a tartalom oktató és nemesítő. Ajánljuk ezen beszédek figyelmes olvasását a fiatal rabbi-
knak és a rabbi hivatásra készülőknek.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

ANTISEMITIZMUS A TUDOMÁNYBAN.

»Muss dann nicht aus dem Born der Wissenschaft Humanität sich unter das Volk ergießen, Verständigung und Eintracht bereitend? Die Gleichstellung der Juden in Sitte und Leben wird aus der Gleichstellung der Wissenschaft des Judenthums hervorgehen.« (Zur G. u. L. 21. 1.). Negyvenkét esztendő mult el azóta, hogy *Zunz* ezen szavakat, jelígül a következő nemzedékeknek, munkája élére irta; ugyanannyi hosszú éveken át foglalkozott *De Lagarde Pál* göttingai egyetemi tanár a középkori zsidók zsinagógái költészetével. És az eredmény? Oly féktelen gyűlölettel eltelt üvöltés hallatszik onnan a tudomány szent csarnokából, mintha e zaj el akarná fojtani a zsinagógái daloknak az olvasó tudós lelkéhez szálló sóhajait; annyi sár, annyi mocsok dobatik az oda, utczai támadások elől menekülni akaró és ott biztos tűzhelyt váró zsidó tudományra, hogy szegyenpírral elfordul e természetellenes kinövéstől az ember szelleme, kétségbe esve tiszta győzelme iránt.

De *Lagarde Pál*, a sémi nyelvtudomány egyik legkiválóbb művelője, költő és politikus, már »Deutsche Schriften« czimű iratában a legnagyobb gyűlölet hangján beszél a zsidókról. *Lagarde* gyűlöletének alapját jellemében találjuk, melyet *Weber A.* a Z. D. M. G. 1880-dik évfolyamában (függelék 6. l.) következőleg fest: »Polémiája tudóstársai iránt dőlőfős és megvető, saját munkálkodásával, melyért mindig nyilvános köszönetet elvár, folyton dicsekedik, elsőbbség-mániája fáradhatatlan, a személy ügyét

mindig főlebb helyezi a tárgyénál; rendíthetetlen hite, hogy mások őt csak üldözni, agyonhallgatni, vagy tulajdonától megfosztani akarják. Azt kívánja, hogy mindannál, mi már a tudomány közbirtoka lett, őt idézzék, ha vele valamikor csak egy keveset is foglalkozott. Egyszersmind pártos saját és mások hibáinak megítélésében. Tudóstársát kisebb vagy nagyobb hiba miatt pellengérré állítja és e hibából a legmesszemenőbb következtetéseket vonja le, míg saját hibáit leginkább írás-, sajtó- vagy emlékeztetési hibáknak állítja. « Ez Lagarde. Mi lehet olyan ember zsidó tudóstársai iránt más, mint — antisemita? Szemében az összes zsidó tudósok, Zunzsal élükön, hatalmas gerenda, mely őt elsététíteni fenyeget, el kell azt azért minden áron távolítani. Erre ketős alkalom nyílt. Az első a következő: Lagarde egyik tanítványa dr. Techen L. doktori értekezésül *Zwei Göttinger Machzorhandschriften* cz. munkát irt. A könyvecske alig lett volna talán említve, ha szerzője, miután minden tudományát Zunzból merítette, ugyanőt, igazi Lagarde-módon, lenéző modorral leczkéztetni nem akarja, mi csak Lagarde helyeslésével és beleegyezésével történhetett. Ez okból meg kellett vizsgálni, vajjon a szerző csakugyan oly kiváló tudós-e — és czím, kiadás, a legjobbra engedtek következtetni, — hogy Zunzról így írhasson. De kitűnt, hogy Techen lépten-nyomon oly hibákat követt el, oly nagy tájékozatlanságot, tudatlanságot árult el, hogy munkája minden mást, csak doktori kalapot nem érdemelt. Mindezt dr. *Kaufmann Dávid* az »Österreichische Monatschrift für den Orient« 1885-ik év 4. és 5. számában megdőbbentő bizonyítványokkal kimutatta, egyszersmind jellemezte a szerzőnek Zunz elleni eljárását érdeme szerint. Hasonló szellemben irt e munkáról bírálatot dr. *Ziemlich Bernát* nürnbergi rabbi a »Jüdisches Litteraturblatt« 1885. 28. és egy névtelen ugyanazon lap 24. számában, sőt ez utóbbi a tanítványról direkt tanítójára ment vissza, erős szavakban Lagarde iskoláját kárhóztatva. Lagarde látva, hogy tanítványa e hármás csapás alatt összeroskad, magáévá tette az ügyet, mely bizonyos tekintetben tényleg az övé is volt. Igazságot szerető ember, ha megtámadják, úgy védekezik, hogy bebizonyítja a vád hamis, a saját állításainak igaz voltát. De Lagardenak saját külön iskolája van. Védelme támadás, még pedig a legdurvább: személyeskedő támadás. Feleletül kiadott egy iratot e czímen: »*Erinnerungen an Friedrich Rückert. Lipman Zunz und seine Verehrer.*« A két

értekezés minden ok nélkül egybe van fűzve, bennünket csak az utóbbi érdekel.

Már a munka czíme — a mint az meg is jegyeztetett — rámutat tartalmára. Lagarde, ki nem igen tisztá ürügy alatt eredeti *Bötticher* nevét nagynénye nevére változtatta át, gyermekes gyűlölködéssel Leopold helyett Zunznak zsinagógai nevét — noha az is régi német név — használja. Az egész munka pamflet a legdurvább öltözetben. Huszonkét oldalon keresztül be akarja bizonyítani azt a pár szót, mit Techen mondott: »a fordítások talán költőiek akarnak lenni, de még kevésbé azok, mint az eredetiek,« mintha valójában egyéb bizonyítani valója nem lenne. Lagarde őt zsinagógai költeményt kiragad Zunznak fordításai közül és elönti azok fölött mérgét s hogy a tudománynak is jusson valami örvendetes e sivatagban, az őt költemény alá saját fordítását adja míg tudományos lébe mártott epés megjegyzései »szerényen a lapszélén« húzódnak meg. Ezzel be van bizonyítva, hogy Zunz nem tud fordítani, de még az is, hogy nem hű fordító. Ez azonban Lagardot ki nem elégíti. Zunz ugyanis bizonyos ismeretes énekeket felhozni sükségtelennek tartott, minek alapján Lagarde ezeket mondja: »Zunz hat in gröbster Weise den Thatbestand enstellt... Juden, die wirklich ihre Nation liebten, müssten diesen Fälscher mit Ruthen aus ihrer Mitte peitschen, der von dem besten Theile des geistigen Besitzes Israels keine Sylbe sagt. Die Ausdrücke fälschen und Fälschung gelten nur, wenn man bei Zunz irgendwelche Begabung für Erkennen der Geschichte voraussetzt: setzt man diese nicht voraus, so erscheint Zunz nicht als Fälscher, sondern — trotz seines Wissens — als Schwachkopf ersten Ranges« (142. l.) »Die Imbecillität dieses »wahrhaft einzigen Mannes« Zunz... Alles Beste hat dieser Mensch nicht verstanden« (145 l.). Hasonló módon bizonyítja Lagarde, hogy Zunz munkáiban semmi módszer sem látszik, természetes, el nem maradhat egy hosszú diszpozíció, hogy ő mikép dolgozta volna fel azt az anyagot. De hát Techen hibái?! Utolsó helyen rátér ezekre is, mint az ügy meritumára, de valószínűleg helyszüke miatt csak egy pár hibát tud védeni, a javát bölesen elhallgatja. Egy hibát igazán védeni akar, a többi, szinte sajtó hiba, különben — és ebben kulminál Lagarde védelme — Techen nem is akar liturgikus lenni. Hogy itt sem hiányzanak utcai hangu támadások, elgondolhatja mindenki. Berliner, Ziemlich, de leginkább Kaufmann

ellen féktelen a haragja. Az augszász-munka végén egy összleczkésztetés következik, egy, a szeretet hálójába burkolt támadás a zsidók ellen. Ez Lagardenak, a tudós tanárnak felelete tanítványa érdekében.

De Lagarde ezzel nem érte be, még valami nyomta nagy szívét, a mit ki kellett mondani. Berliner Ábrahám, a berlini akadémia segélyével, kiadta a régi sabbionetai kiadás nyomán az u. n. Onkelos targumot, miután a már előbb megjelent targum tanulmányaival erre magát a legképeesebbnek mutatta. Berliner ebbeli működése a szakkritikától igen elismerőleg fogadtatott. Lagarde, ki maga a próféták targumát kiadta, melylyel a Berlineréhez hasonló dicsőséget nem tudott aratni, a Göttinger Gelehrte Anzeiger 1886, 22. számában, egy, minden kritikán alul álló kritikát közöl Berliner munkájáról, melyben az ő, előttünk már eléggé ismert modorában Berliner ellen kitör, jellemét becstelenül megtámadva és munkáját részint hazug, részint helytelen módon megbírálva.

Ily nemtelen támadásokat hallgatagon tűrni és elviselni nem lehetett. Mind a három megtámadott férfitől megjelent a felelet. *Berliner* »Professor Paul de Lagarde, nach seiner Naturgezeichnet.« *Kaufmann* »Paul de Lagardes jüdische Gelehrsamkeit.« *Ziemlich* »Einer, der nicht Liturgiker sein will. Antwort an Herrn Professor de Lagarde.« Mintha a három férfiú összebészelt volna, mindegyik egy külön részt vett ki Lagarde iratából s így a három irat nem ismétli, hanem kiegészíti egymást. Berliner, ki a targumkiadásról szóló bírálatban leginkább lett sértve, még pedig, mint már mondtuk, személyében, feleletében is legtovább ment a személyeskedésben. Rásütí Lagardera, hogy hazug állításokat mond, hogy plagiátor, bebizonyítja, hogy mindenben irigy, durva és elbizakodott. Berliner felel ugyan Lagarde tárgyi támadásaira is, de nem bír objektív maradni, kitör mindenütt a mélyen megsértett ember megtorlás utáni törekvése. A munka végén áttér Lagarde büszkélkedő németiségére, mely alkalommal egy, Lagarde jellemét különös világitásba helyező levelet közöl, melyben Lagarde elhalt rokona rendjének viseléseért folyamodik — a francia kormányhoz. Legvégül Lagarde költészetéből és stílusából egy pár valóban remek példát idéz. Ziemlich irata már tárgyiasabb az előbbinél. Ő kiindul Lagarde azon állításából, hogy Techen nem is akar liturgikus lenni és bebizonyítja ezen kétségbeesett állítás tarthatatlanságát. Ha valaki munkájában csak

liturgiáról értekezik, belevágó munkák fölött, nagy tudományú kritikus gyanánt, pálcázat tör, az okvetetlen liturgikus akar lenni. Ziemlich, Techenről mondott megsemmisítő kritikájának megerősítésére, még egy csomó hibát közöl a hirhedett munkából. Ha válaszul Lagarde iratára csak e két munka lett volna írva, akkor Lagardenak replikát írni nem lett volna nehéz, mert Berliner és Ziemlich belementek Lagarde strategiai hálójába, engedték magukat saját mezejére átcsalatni, hol vetélytársa aligha akad, még saját elvrokonai között sem, a személyeskedés mezejére. Nem úgy Kaufmann, ő megfordítva tette. Észrevette, hogy Lagarde, az önhietség egy önfeledett pillanatában, előtte egészen ismeretlen területre ment át; Kaufmann itt támadta meg és vészthozó csapásokat mért reá. Bebizonyította minden kétséget kizáró módon, hogy Lagardenak a zsinagógai költészet terén beleszólásra semmi joga sincs, mert, ha egyebütt kiválik is, itt tudatlan. Ugyanazon őt költemény, melyek által Zunzot megsemmisítettnek véli, saját »imbecillitását« mutatja. Lagarde gúnyolódó élczei ijesztő fegyverek lettek saját maga ellen. Mihelyest tárgyilagos akarna lenni és hibákat említ, máris utóléri a tudomány nemezise, mely ily művelőket mezején meg nem tűr. Azok a »szerényen« a szélén meghuzódó jegyzetek! Csak egy kis adag szerénységgel több és Lagarde még lett volna mentve, de ő akarta és jutalmát is vette érte. Kitünt, hogy Lagarde a textust vagy félre, vagy sehogy sem értette. Természetes, hogy Kaufmann irata sem maradhatott ment a személyes vonatkozásoktól. De ezeknek hangja nem durva, hanem finom; bizonyos nemesség vonul át az egészen. Kaufmann munkájával oly színezetet nyer az egész ügy, hogy végtére sajnálatot érzünk a fölött, hogy oly kiváló férfit, mint Lagarde, ennyire tudott sülyedni és csendes nyugalmat kívánunk neki, hogy erejét összeszedje és — tanuljon.

Budapest.

ZIEGLER IGNÁCZ.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Czión.

Czión, vajon nem kérded-é
Bilincsesid sorát?
Nyájdíbul ez, mi megmaradt
Holott gondol reád.

Közel s távol, nyugot s kelet,
Éjfélt s délszak felől
A környezők mindannyia
Fogadd, ha üdvözöl.

Ha üdvözöl, kit vágy epeszt
Hermón harmatjaúl
Hullatni sóvár könnyemet,
Halmidra mely lehull.

Siratni bűd sakál vagyok:
Rabod hogy visszatér
Megálmodám s levék legott
Dalod hárfája én.

Béthél, Peniélrt szívem
Riadva felzajog,
Mahnájimért, minden helyért
Hol jára angyalod.

Sechina, Isten szelleme
Szomszédul ott lakott,
A mennykapuval szembe nyílt
Kapud szavára ott.

Isten fensége volt csupán
Világító napod,
Világosságod nem vala
A hold, nap, csillagok.

Vajh' lelkem ott ömölne ki
— Osztyalom ez legyen —
Hol Isten lelke ömle el
Választott lelkeken.

Királyi székhely vagy Czión,
Az Úrnak trónja vagy!
S hatalmasidnak trónjain
Hogy ül a szolgálhad!

Ah! bár adatnék bolyganom
Czión, vidékiden,
Látóinak, küldöttinek
Hol Isten megjelent.

Szárnyat ki ad, teremt nekem
Repülni messzire!
S szívemszakadva szállanék
Szakadt hegyedre le.

Borulnék arcra földeden,
Kedvelve hön kövid:
Könyör könyvével szánva meg
Göröngyeid, rögid.

Imígyen állanék amott
Apám hantjain,
Merengve ős Hebrón helyén,
Választott sirjain.

Erdőt, pagonyt bejárva és
A Gileád helyén
Megállva, elmerengének
Abárimnak hegyén.

Abárim s Hór hegyén, ahol
Két nagy világítód
Nyugodni szállt, egymás után
Tanítód, fényadód.

Lelkemnek élet légköröd,
Illat rögöd pora,
A lép szinméze minden csepp
Folyód mit hord tova.

Lelkemnek kéje bolyganom
Sarútlan, mez nekül
Hol pusztá omladék gyanánt
Szentélyed elterül.

Amott, hol, mely *elrejteték*
Nyugodt a szent edény,
Ahol lakának kérébök
Szentélyed rejtékén.

Letépem ékem, elvetem —
Ki népem szent fiát
Szennyes földön gyaláztatd el,
Átkom te nap reád!

Évés, ital vaj' jól nekem
Vajon hogy eshetik
Oroszlánid láttamba, hogy
Kutyák széttépdesik?

Nappal derüje édesen
Üdítse-é szemem,
Hogy varjak martaléka lett
A tépett sestetem.

Parányi nyugtot adj, pihenj
Pihenj ürömpohár,
Hisz maszlagoddal eltelék
E szív régente már.

Ah'lára hogyha gondolok,
Üritem mérgeid,
Ha Ah'libára gondolok
Seprűdnek cseppjeit.

Ción, szépség-koszoruzott!
Kit báj, szerelm övez:
Hozzád övezve, kötve van
Lelkők, kiket szeretsz...

Békédnek *ők* örültenek,
Romjaid *ők* gyászolák,
A könny *övelé* vala midőn
Enyészet szálla rád.

A börtön vermiből a rab
Feléd epedve nyúl,
S távol helyéről mindegyik
Kapud felé borúl.

Nyájid tömegje szétüzött
És számkivetve bolyg:
Hegyről halomra szórva szét,
Felejt-e ős akolt?

Szegélyeid ragadja meg
S szívébe *egy* a vágy:
Felkúszni pálmafádra és
Lombját karolni át.

Hozzád nagyságra Bábel és
Patrosz nem foghatók,
Hívásigik Úrim s Túmimhoz
Vajon hasonlítók?

Látóidat, fölkenntidet,
Kihez hasonlítom,
Költőid, éneklőidet
Kihez, kihez vajon?

Elvész, a végenyészeté
Minden pogány vidék!
Hatalmad áll örökre, rajt'
Örök királyi ék!

Ahita lakhelyül Urad —
Mi boldog az, akit
Kiválaszt Ő s közel viszen,
Hogy lakja pitvarid.

Boldog, ki hisz, remél, bizik,
S megéri a napot,
Hogy újra fölhasad derűd
S pitymallik hajnalod.

Ki látja gyermekid javát,
Ujjongva: üdvöt érsz,
S régen letűnt ifjú korod
Felé te visszatérsz!

Zs. P.

LORD BYRON HÉBER DALAI.

V.

Virrasztók napja.

Virrasztók napja! méla csillag te!
 Mely könyben rezgő fényvel ragyogsz le,
 Hogy mutasd az éjt, mit nem üzhetsz el:
 A letűnt öröm emléke így kel. —
 Így csillog a mult rég időkre át,
 Ragyog, de gyenge, meleget nem ad;
 Miként a Bánat, bús éji ör vagy,
 Fényed oly távol — s oh, hidegen hagy!

Jeruzsálem pusztulása napján.

Ama halmodon álltam, a hol kupolád
 Látszott, oh Czion, letekintve te rád;
 Lemerült vala végnapod, — és tüzedem
 Káprázva vetém falaidra szemem.

A te templomodat s a szülőhelyemet
 Keresém s feledém, hogy a láncz fenyeget;
 Csak a vést figyelém falaid közepett,
 S boszúképtelen, összekötött kezeket.

Láttam ragyogón lelővelni te rád
 Nem egy alkonyi napnak a végsugarát,
 A magaslaton állva, s figyelve legott
 A tűnő sugarat, mi reád ragyogott.

Igy álltam azon napon ott a hegyen:
 S nem ügyeltem e fényre mikép lemegyen.
 Oh, mért hogy az ég nyila nem lövele
 S a bitort nem ütötte a menny köve le!?

De pogány ne gyalázza meg azt a helyet,
 Mely nagy Jehovának a székhelye lett.
 Bár népeden, égi Atyánk a guny ül,
 Mély hódolatunk a Tiéd egyedül.

Budapest.

IGALI IZIDOR.

TÁRSADALOM.

A választások.

A politika e folyóirat keretéből ki van zárva. És ez jól van így. A politika hullámai gyakran szennyesek, megzavarnák a tudomány vizének sima felületét, a felekezet eszményi törekvéseinek tiszta tükrét. De midőn e folyóirat célja a tudományos kérdések ápolása mellett a társadalmi téren felmerülő, hitfelekezetünket érdeklő egyes tünetekkel is foglalkozik, lehetetlen, hogy a küszöbön levő politikai választásokra egy pillantást ne vessünk.

Az országgyűlés végvonaglásával szemben a választási mozgalmak terén nagy az elevenség. Megszólalt a harci sorakozó. A nehéz agyúk mellett könnyű lovasságot látunk felvonulni. Fontoskodó nyilatkozatok mellett üres szóáradat. Az egyiknek arra való, hogy elfedje a gondolatot, a másiknak nincs elfedni valója. Van csapat, mely kifordítja belsejét, a honnan iszonytató vadlángok csapdosnak felénk, melyek rémesen világítják a küzdőtér. De minden harczos ajkán ott vagyunk mi — zsidók. Nézzük, nézzük ezt a sorakozást és mérközést, s amint nézzük, szomorú képek tárulnak fel emlékezetünkben, rég feledett hangok ütök meg füleinket. Kétkedve tekintünk körül, tán térben, időben tévedünk, tán álom kínoz bennünket, de csakhamar meggyőződünk, hogy a mi szemünk előtt lefolyik, az mind való, mert hát az alkotmány »porondján« rólunk, csak rólunk van szó.

Az állam idült pénzügyi bajai, a külpolitika örökös ingadozása, a nemzetiségi üzemek, fontos közjogi kérdések, a voltaképeni törvényhozási feladatok, mind mind háttérbe szorulnak az antisemitikus- vagy úgy is nevezett zsidókérdés mellett. Ha mint magyarok nem pirulnánk miatta, zsidókként büszkék lehetnénk reá, hogy évezredek után is — érdekesek maradtunk. A jelölt politikai elveire senki sem kíváncsi, csak azt az egyet mondja meg,

hogy zsidógyűlöletét fennen hirdetni vagy titkon lelkébe zárnifogja-e? Ez az egy nyilatkozat érdeklí az egész országot. Mi adunk irányt az »alkotmányos« küzdelemnek, még mindig örünk valamit. Szellemi kincseink, bibliánk, fejedelmi lantosunk örökbecsű dalai már az emberiség közkincsévé váltak. Rajta most már az anyagi létünk elleni keresztes háborúra! Az emberi gonoszság a politikában, a bestiális hajlamok a forumon. Minő verseny. A zsidó birkabőrre licitál, ők emberbőrre. Sehol egy fénypont, sehol a remény egy szikrája. Egyik oldalon kegyelmesen ember számba vesznek, a másikon ellenszolgáltatás árán ugyanazzal kecsgetnek, a harmadikon pedig tűzzel-vassal biztatnak bennünket. Minő kevesen vannak azok, kiket a törvény előtti egyenlőség eszméje teljesen áthat, minő ritkán akad, kit az emberi szellem eme tévedései igazán felráznának. A legjobbak, a legnemesebbek is erkölcsi bátorságot, hálát érdemlő önfeláldozást látnak abban, ha a liberalizmussal tele véve szájukat, nekünk is helyet engednek a közös asztal szelén, a cigánysonon. Némelyek szemfogatva javunkra a »keresztény« vallás parancsára (lásd Mózes III. k. 19, 18) »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« utalnak. Mások egy elhallgatott sajnálkozás mellett az antisemitizmus céljainak elérhetlen voltára hivatkoznak. Ismét mások az állami érdekre mutatnak rá, mely nagyot csorbulna, ha az ilyen anyagot, mint mi vagyunk, elpusztítanák. A gyűlölet féktelen kitérőseit az ily nyilatkozatoknak kellene enyhítenie. »Oh szép beszéd, oh köszönet.«

De hol van az ember, a szívvel-lélekkel áldott ember, ki otthagya az opportunizmus egyenetelt útját, a maga nevén nevezné a gyermeket? »Vadat és halat, s mi jó falat szem-szájnak kellemes« azt látunk, »de . . .«, embert nem látunk. Eszközök vagyunk, ez fáj nekünk. Számítanak önfentartási ösztöneinkre, elvárják, hogy életünkért, nyugalunkért, a mostoha sors e kegyadományaiért hálások leszünk. Egy kicsit meg is ölelnek, és bár ez ölelés hideg, ki csodálkozik, hogy megdermedt tagjainknak ez is jól esik. — Hát amott minő fény löveli felénk sugarait? Elektromos világítás mellett, tömjén füstön keresztül csodálatos hangok rezgik át a levegőt. Hallelujah! Ujjongjatok, a »nagy« férfiú is prolongálta az 1867-es törvényt. Plaudite! A harmadikat ismeritek. Rikító hangjáról, undorító alakjáról, bűnre szóló megtámadhatatlan szabadalmi leveléről. — És mindez nem álom. Ezek

mind élnek, velünk, ha kell, általunk, ha lehet, ellenünk minden áron.

A politikai jogok legszebbike a választási jog. Az állampolgár részvétele a kormányzatban annak öntudatát emeli, az állam iránti ragaszkodásának bensőséget ad, és áldozatkészségének aequivalense gyanánt is szolgál. A magyar államban nincs osztály, vallásfelekezet vagy nemzetiség, mely az állam iránti kötelességeit hivebben teljesítené mint a zsidó, de széles Magyarországon nincs egyetlen oly osztály, vallásfelekezet, vagy nemzetiség, mely iránt az állam — foglaljon bár vele szemben ellenséges állást el — mostohább volna, mint a zsidó iránt. Egy pillantás a magyarországi hivatalnoki és állami iskolai tanári karokra, fényesebben beszél, mint ezer meg ezer részlet, melyet e részben más oldalról is felhozhatnánk. Felekezetünk közjogi helyzetét e folyóirat olvasói előtt ismertetni felesleges. Házassági jogunk, az áttérési törvény kivételessége mutatja, hogy az emancipációnális törvényben biztosított törvény előtti egyenlőség sincs megvalósítva, és ki tudná, vagy akarná azt a sok sérelmet felsorolni, melyet épen a törvényhozás termében ellenünk büntetlenül elkövetnek.

Most aztán jön a választás. A zsidóságot észre kezdik venni, rájönnek, hogy fontos politikai faktort képez. Van intelligenciájája, adózási kötelességeinek pontosan megfelelően, választási jogának rendszerint birtokában van. Itatni, etetni nem kell. Józanan lép a sorompóba, jelöltjének nevét mindig tudja, és a mellett a megválasztott képviselőtől a komák és lógókomák boldogítását nem várja. Ez becses anyag, ezt meg kell nyerni. Azt vélnéd, hogy e közben a zsidóság kivételes helyzetének megszüntetését fogják igényi. Dehogy! Ki vetemedne ennyire. A kutyabagosi vicinalis vasut, és sok ilyen ügynek rőfös beszédek jutnak, nekünk valami zugmondatban egy üntet hangoztatott, de soha még be nem váltott jogegyenlőségi ígíretet lőknek, és ennek fejében hálát, fokozott odaadást követelnek.

Elszomorító állapotok. Politikai jogaink gyakorlásánál gondolkozóba esünk. Ne lenne annyi erőnk, hogy a frázisok sovány koldus alamizsnája helyett hitfelekezetünk helyzetének javítását, a kivételességek megszüntetését, és a magyar állam szegényére ellenünk dúló horda galád támadásainak megszüntetését követeljük? Fenhéjázó követelés lenné-e ez hason körülmények

között például a reformátusok részéről? Mi hát az a jogegyenlőségi elv, mely oly édesen cseng most mindenfelől, ha itt nem állja ki a próbát? Mi nem kívánunk kegyet, de legalább arról a lojalitásról, melyet a nemzet és annak minden politikai pártja a koronás király iránt tanúsít, akkor se feledkezzenek meg, mikor a magyar király lojalitásukhoz érdekünkben szól. A befejezéséhez közeledő országgyűlés kezdetén Budavárában 1884. évi szeptember 29-én szólott a magyar király népéhez. Azt mondá, hallhatták mindnyájan, sőt helyesléssel fogadták a trónbeszéd eme szavait, mely szerint ő felsége elvárja tőlük: »*hogy fel fogják használni munkásságukat arra, hogy politikai bölcsességgel, és a hol kell, szigorú erélyvel elenyéztessék a belső bajokat, megszüntessék a fajok, felekezetek és osztályok közötti surlódásokra vezető izgalmakat, hogy így szent István birodalmának országaiban a különböző fajok, felekezetek és osztályok az együttélésben egyaránt megelégedést találjanak, és egyesült erővel és lelkesedéssel működjenek közre a trón és a haza javának, dicsőségének és fényének előmozdításában.*« Van-e valaki, aki csak nyomát látta annak, hogy a királyi óhajlás megvalósulására a legkisebb kísérlet tétetett volna? Mi történt a lefolyt országgyűlésen igazítások megszüntetésére? Az történt, hogy az a törvényhozó testület, melyhez a koronás király voltaképen szólott, megtűrte, hogy éppen kebeléből rendszeres igazítás folytattassék a mentelmi jog paizsa alatt a zsidóság ellen. És történt, történik még sok egyéb, minek felsorolása ide nem tartozik.

Ily körülmények között, midőn hittestvéreink a választási urna elé lépnek, ám kövessék politikai meggyőződésüket szabadon, mert a passzivitás azt jelentené, hogy jogaink gyakorlata iránt érzékkel nem birunk. De ha a haza általános érdekével ellentétben nem áll, ha szükkeblű felekezetiséget senki szemükre nem vethet, akkor álljanak elő sérelmeikkel is, követeljenek orvoslást, döngessék meg az emberi szív kapuját, ébreszszék fel a mélyen alvó lelkiismeretet, és az alkotmány sánczain belül egyszer már küzdjenek önérettel elárvult hitfelekezetünkért is. Ne kihívó küzdelem legyen az, hanem harc a szabadságért, harc a jogért, a gyermek harcza a mostoha-anya szerelméért!

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

A »Kiveteles helyzet« című czikkekhöz.

A Magyar-Zsidó Szemle 4-ik számában Klein Mór főt. ur által felvetett azon kérdés, ha vajjon a jámbor zsidónak segédkezet nyujt-e a törvényszék arra nézve, hogy a hitéhez hűtlenné lett hitvestárs a hittörvény szerint arra szoríttassék, hogy a szerződéses válólevelet elfogadja?

Ezen kérdésre Schwarz Zsigmond ügyvédjelölt ur a Szemle 5. számában közzétett cikkében nemmel, vagy helyesebben kitérőleg felelt, illetve a kérdést kerülgette, és konkrét opportunitási okokat hoz fel, melyek az ilyen nőt a szertartásos válólevél elfogadására indítják, vagyis az elfogadás megtagadásától elriasztják.

Én ezen opportunitási okokat, melyek, mint czikkező ur helyesen fejti ki, csakis a római katolikus hitre tért izraelita nőt készítetik a válólevél elfogadására — mert csak a katolikusá váló félre képez a disparitas cultus, a többi szükséges momentum fennállása mellett, házasságbontó akadályt olyképen, hogy a nő minden formalitás nélkül újból férjhez mehet — egyrészt nem tartom olyan nyomósaknak, melyek a hitelhagyott nőnél a válólevél elfogadásának megtagadását feltétlenül kizárják, mert azon félelmét a nőnek, hogy izraelitának maradt férjénél a hitelhagyástól, és evvel a házasság újbóli feléledésétől kellene tartania, nem tartom nagyon nyomósnak, minthogy itt oly kényszereszközről van szó, melyet az izraelitának megmaradt férj részére keres a polgári bíróságnál Klein főtiszt. ur; — másrészt nem tekinthető elvi kérdés megjelölési módjának azon állítás, hogy vannak oly czélszerűségi okok, melyek a kérdés gyakorlathozát megszüntetik vagy gyengítik. Schwarz ur által felhozott okok a kánonjog szempontjából egészen helyesek, azonban válaszolni kell e kérdésre az esetre, ha a nő és czélszerűségi okokat szem előtt nem tartva, a válólevél elfogadását mégis megtagadja.

Mielőtt e kérdésre adandó feleletemre rátérnék, szükségesnek tartom magát a kérdést némileg tisztázni, mert a Klein főt. ur

által felvetett kérdés a maga szövegében kétféle irányban látszik kontroverziát felvetni; ugyanis először: vajjon a hitelhagyás, a házasság megkötése után beálló disparitas cultus képez-e a hitéhez hiven maradt félre házasságbontó akadályt, helyesebben válási okot, és ilyképen a polgári bíróság kimondja-e az elvást és mint ennek következményét, a válólévell kiadását és elfogadását; másodszer, vajjon egyáltalán a válólévell elfogadásának megtagadásával szemben nyújt-e polgári bíróság kényszereszközt?

Az első kérdésre vonatkozólag saját álláspontom az, hogy miután az 1863. évi helytartótanácsi rendeletet hazai joggyakorlatunk szerint kivétel nélkül hatályban levőnek, és így e kérdésnek törvény által leendő szabályozásáig törvény erejével bírónak tartom, és miután ezen rendelet kimondja, hogy a hitelhagyás az izraelita házasságban váló oknak nem tekinthető: a hitelhagyás ténye *egymaga* a házasság felbontására okul nem szolgál, és ha más válási ok nem forog fenn, a bíróság ítéletileg az elválásra módot nyújtani sohasem fog.

Igy tehát saját meggyőződésem szerint csak a Klein ur által felvetett kérdésnek általam kifejtett jelentősége bir aktualitással, és így állván a dolog, e kérdést előbb módosítani, illetve generalizálni kell, az általánosított kérdés szövege pedig nem lehet más, mint ez:

»Kényszeríthető-e polgári bíróságaink által minden esetben, a mikor e bíróságok a végelválast jogerősen kimondják, a nő a férje által kiadott válólévell elfogadására, és viszont, kényszeríthető-e a férj a válólévell kiadására?»

Aktuális értékkel azért bir e kérdés csupán eme szövegében, mert annak elméleti fejtegetése, ha vajjon a házasság megkötése után beállott disparitas cultus képez-e válási okot, tekintettel a törvény erejével bíró rendelet világos nemleges intézkedésére, legalább de lege lata egészen meddő hazánk izraelita házasságjogában.

A fentebb generalizált kérdésre válaszom pedig az, hogy a törvényszék, a midőn a válóperben hozott ítéletében kimondja a válólévell kiadásának és elfogadásának a kötelezettségét, nem teheti azt a nélkül, hogy a makacs féllel szemben dekretumát a szentesítéssel el nem látná, mert a válóperben a válólévell kiadása vagy elfogadása megtagadásának a sanctiója képezi az ítélet azon kellékét, mely az 1868. LIV. tcz. 556. §-ában van előírva, és mely

igy hangzik: »Minden ítélet akkép legyen szerkesztve, hogy végrehajtható legyen.«

A válólévell kiadása és átvétele megtagadásának sanctiója pedig hazai bíróságaink szakadatlan törvénykezési praxisa szerint az, hogy a kiadni vagy elfogadni vonakodó féllel szemben az ítélet maga pótolja a válóléveget, vagyis oly esetben, a midőn az ítéletben kimondott azon lekötelezésnek: »alperes X-né tartozik a férje által kiadott válóléveget 15 nap alatt elfogadni, és felperes Y tartozik feleségének ugyanennyi idő alatt a válóléveget az illetékes rabbi közbenjöttével kiadni« az egyik vagy másik fél eleget nem tesz, az ítélet sanctióképen kimondja: »ellen esetben ezen ítélet tekintetik a végelválasztás teljes érvényű igazolásául« (a kir. kuria 5616/832, 7584/884. sz. döntvényei. Döntvénytár III. kötet 196. lap, és VIII. kötet 167. lap.)

Ezen sanctiója az izraeliták válóperében hozott ítéleteknek annyira meggyökerezett judikaturánkban, hogy egy konkrét esetben, a melyben az alsóbb bíróságok teljesen a rituális elválási aktusnak vetették alá judiciumokat, a kir. Kuria ennek gátat vetve, az illető ítéleteket feloldotta, miután azok az emlitemmel sanctió hiányában szenvedtek.

Érdekességénél fogva a jogesetet kivonatossan közlöm. (Döntvénytár VII. kötet 248, 249. lapjain.)

Az aradi kir. törvényszék H. felperesnek Sz. Róza alperes elleni válóperében 7896/884. sz. a. hozott íteletet ekkép szövegezte:

Felperes *feljogosittatik*, hogy nejjének a válóléveget az izraelita hitvallás szertartása szerint átadhassa; alperes Sz. Róza pedig *feljogosittatik*, hogy azt férjétől átvehesse, a mely válólévellnek jogérvényes átadásával, illetőleg átvételével a felek között Aradon az izraelita hitvallás szertartása szerint létrejött házassági kötelék véglegesen feloldottnak tekintendő lesz, és ez esetre mindenik félnek az újabb érvényes házasságra léphetés megengedetik. Az elváló levél akkor lesz jogérvényesen átadható és átvehető, ha ezen ítélet jogerőre emelkedése után mindkét fél ezen kir. törvényszék előtt újabban kijelenti, hogy az elválólévellnek szabad beleegyezéssel kiadása illetve átvételére magukat eltökélték etc.«

Mint ezen ítélet szövegéből láthatjuk, az aradi kir. törvényszék tisztán a ritualitás álláspontjára helyezkedett, és sanctiót a

válólévél kiadásának vagy elfogadásának megtagadása esetére ki nem mondott.

A kir. Kuria azonban ezen, a II. bíróság által is helybenhagyott ítéletet feloldotta, és a feloldó végzés alább közölt megokolásából meglátjuk, hogy a szóban forgó sanctiót feltétlenül szükségesnek látja.

Ime a megokolás:

»Tekintve, hogy a zsidók házassági válópereiben fennálló bírói gyakorlat szerint csak azon határozat tekinthető végítéletnek, melyben a szabályszerű bírói eljárásnak teljes befejezése után a házassági köteléknek felbontása elrendeltetik, és az is kimondatik, hogy a férj meghatározott idő alatt köteles az illető rabbi közbenjöttével a szokásos válólevelet kiadni, a nő pedig azt elfogadni, a válólévél meghatározott időbeni kiadásának vagy elfogadásának megtagadása esetére pedig a bírói ítélet szolgáland a házassági kötelék végfelbontásának teljes igazolásául, ily ítélet pedig a jelen esetben nem hozatott, hanem a házasság kötelékének felbontása a felek újbóli jelentkezésétől feltételeztetett, etc. ezeknél fogva mindkét alsóbb bíróság ítélete feloldatik.«

Az ilykép bíróságaink által szakadatlanul kimondott sanctió a válólévél kiadása vagy elfogadása körüli macakosság esetére, zsidó vallástörvényünk által nem tartatik elegendőnek; ez a ritualis válólévél kiadását és átvételét oly vallási szertartásnak tekintti, mely polgári bíróságnak ítélete által nem pótolható, és az ily jogerejű ítélet daczára, addig, míg a válólévél kiadása, illetve átvétele megtagadtatik, új házasságra a feleket léptetni nem engedi, a felet mással össze nem esketi.

Zólyom.

GRABER KÁROLY,
ügyvéd.

A Magyar-Zsidó Szemle irodalmi vállalata.

Nem azt a tervezett vállalatot értjük, melyet két évvel ezelőtt dr. Goldziher indítványozott s a M.-Zs. Szemle magáévá tett. Nem lett belőle semmi. Egy pár szép cikk jött a vidékről s a fővárosból, melyekben alaposan ki volt mutatva, hogy milyen, mennyi és hányféle haszna volna belőle, ha létrejönne: a vallásnak, a felekezetnek, az ifjuságnak, az irodalomnak, a hazának; mindenik főlészóaláson átvonult a biztos remény érzete, hogy de bizony meglesz, csak akarnunk kell. Egy élőkelő fővárosi toll pedig nyilván ily érzelem hatása alatt, egyenesen azt írta: elég volt már a beszédből, fogjanak végre a terv kiviteléhez.

Hozzá is fogtak — a katolikusok és a protestánsok.

A Szent-István-társulat megalkotta a katolikus irodalmi társaságot. A mozgalom élére állt gróf Károlyi Sándor és gróf Apponyi Albert. A kálvinisták és lutheránusok megalkották a Magyar protestáns irodalmi társaságot. A mozgalom élére állottak országos nevű államférfiak, mágnások, püspökök, írók.

És a mi furcsa és aligha lehet rendjén: ezek a férfiak nem kérdezték, hátha sikertelenség lesz a vége? nem biztosítottak elébb maguknak hangulatot és közönséget ennyi meg ennyi gyűlés által, melyből ennyi meg ennyi kis és nagy, szélesebb és szűkebb bizottságot küldöttek ki. Nem feltették az ügyet és — a mi megfoghatatlan — nem feltették a saját nevük nimbusát sem. Hanem kiléptek nyílt tervvel és nyílt sisakkal a porondra. És győztek.

A katolikus irodalmi társaság megalakult; első főladata volt egy Katholikus Szemlét megindítani. A magyar prot. irodalmi társaságra három hét alatt 4500 forint gyűlt egybe; mindekelőtt egy protestáns tudományos Szemlét fognak kiadni.

És mi, zsidók? A mi papjainkban nincs bátorság, a mi nagyjainkban nincs áldozatkészség. Elvesztettük mi már századok

óta az érzéket az összesség iránt. Mi csak községekét látunk, nem felekezetet; csak zsidókon segítünk, nem a zsidóságon. Az egyesek insége adakozó részvétre, az összesség nyomorusága hideg keblekre talál. S ha kinek Hekuba valami, megír egy pár igaz lelkesedésből fakadt cikket, de mert nem látja nyomban foganatját, többé-kevésbé könnyű lemondással félre áll.

Vagy nincs igazunk?

Kinek van bátorsága ellenmondani?

Szóval, a tervezett vállalat nem jött létre.

Ily körülmények között a M.-Zs. Szemle megpróbálta, hátha ő egymaga csinálná meg? Nem kérünk tagsági díjat, sem előfizetést. Kiadjuk, a mit hasznosnak vélünk s a miről föltehetjük, hogy a közönség szélesebb rétegeiben kelt érdeklődést.

Első kötetünk e napokban hagyja el a sajtót. A könyv szerzőjét olvasóink rég ismerik és megkedvelték: *Kecskeméti Lipót* tett első nagyszabású kísérletet hazánkban zsidó költők átültetésére; e műfordításokból — folyóiratunkban csak egy kis részök látott napvilágot — adunk ki egy kötetet, díszes kiállításban, olcsó áron. A költemények ajánlására elég lesz annyit mondanunk, hogy a *Kisfaludy-Társaság* is ki akarta adni és mi csak a szerző áldozatra kész szivességének köszönjük, hogy velök nyithatjuk meg a Magyar-Zsidó Szemle irodalmi vállalatát.

Ugy hisszük, e kiadásunk joggal számíthat közönségre. A költészet minden barátja érdekel fogja ez eddig ismeretlen érzelm-világot szemlélni, mely magyaros és költői mezben lép eléje. A zsidó olvasó multjának néhány nagy alakjával ismerkedik meg benne, kiktől megtanulhat hinni és remélni. Mindkét nembeli ifjúságunkra nézve pedig e kötet a felekezeti és erkölcsi nevelés egyik hathatós eszközévé lehet. Közönségnek nemes élvezet, szülőknek kész alkalmi-, tanítóknak tanévvégi ajándék.

Az érdeklődés eredményétől függ, mikor követi e kezdeményünket folytatás.

Kérjük az ügy minden barátjának — rabbiknak, tanítóknak — erkölcsi támogatását. A közönség fölvilágosítására s ezzel a közhasznu vállalat terjesztésére ők tehetnek legtöbbet.

Zsidó-magyar kulturegyesület.

Az egyetemi ifjúság mozgalma a kultur-egyesület érdekében országsszerte nagy örömet okozott a hazafias zsidóság körében. Eme örömet tükrözteti vissza az alábbi levél, melyet dr. Klein Gyula, szigetvári főrabbi Berényi Sándor joghallgatóhoz, mint a nemes eszme egyik buzgó harcosához intézett. Berényi úr külföldre utazván, későn jutott e lelkes sorok birtokába, miknek közlését annál érdekesebbnek tartjuk, mert bennük a közvélemény egy jogos szószólója nyilatkozik. A levél így szól:

Tek. Berényi Sándor úrnak

Budapest.

Szigetvár, 1887. április 1-én.

Üdvözlöm a zsidó egyetemi ifjúságot azon téren, a hol felekezetünk géniusza már régen epedve kinyújtja kezét feléje!

Resurrexit! Dicsértessék érte isten szent neve!

A lefolyt évek szomorú eseményei után valóban lélekemelő látvány az, ha 200 művelt fiatal zsidó gyülekszik, felekezeti ügyekről tanácskoznak. Ebben leljük mi, az élet delelő pontján állók a kárpótlást azon lelki kinokért, melyeket az utolsó években kiállottunk.

A keserű fájdalom mézédességű örömet szült.

Ez a történelem, ez a természet rendje. A méh mézet szív a mérges virágból, a rothadásból élet csirázik; Egyiptom lélekölő politikája egy Mózeszt szült, az antisemitizmus feltámasztja a magyar-zsidó ifjúság színe-javát.

»Üdv nekünk, mert ifjaink nem szégyenitnek meg véneinket!«

Engedjék, hogy közkatona gyanánt én is helyt foglaljak Önök közt.

Fogadják szívesen egy igazi *zsidó magyar* (nemcsak magyar zsidó) baráti kézszerítését.

Vagyok és maradok Önöké

DR. KLEIN GYULA,
főrabbi.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes Szerkesztőség! Azon készsége, a melylyel az anyakönyvvezetésére vonatkozó minden kérdésre felvilágosítást ad, felbátorít engem is, hogy néhány idevágó kérdésre felvilágosítást kérjek.

1. Köteles-e egy rabbiság az 1924/85. sz. a. kelt miniszteri rendelet 20. §-a értelmében egy a kerületéhez már nem tartozó község nála létező eredeti anyakönyvének másolatát azon anyakönyvi hivatalnak, melyhez ezen község beosztatott, átadni vagy nem?

2. Ha nem köteles kiadni, kérdem, hová iktatja az anyakönyvvezető, ki az illető község régi anyakönyveinek birtokában nincs, azon haláleseteket, melyeket egy más anyak. hivatal, az illető községben született és 36 évét még el nem ért férfiról nála bejelent? vagy mi történjék egy névmagyarosítással, melyhez szintén a régi anyakönyv szükséges? Vagy mit csináljon az anyakönyvvezető, ha hatóságilag egy az illető községben születettől hivatalos anyak. kivonat kéretik?

Becses válaszát várja

alázatos szolgálója

Duna-Pentele.

KISS VILMOS,
anyak. vezető.

Válasz:

Az 1. kérdésre válaszul ide iktatjuk a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek *Turóczmegye* közigazgatási bizottságához f. évi 10585. sz. a. intézett következő rendeletét:

»A megye alispánjának folyó évi márczius hó 7-én 570. sz. a. kelt felterjesztése folytán, melyben utasítást kér arra nézve, hogy mily eljárás követendő oly községek izraelita lakosait érdeklő anyakönyvi bejegyzések másolatainak kiadása körül, melyek az új rendezés folytán eddigi anyakönyvi hivataluktól elvették és más izraelita anyakönyvi kerülethez osztattak be, értesítem a czímet mihez tartásúl a következőkről:

Ha azon községek izraelita lakosaira nézve, melyek régi anyakönyvi

hivataluktól elvették, ezen hivatalnál külön kötetekbe vezették be az anyakönyvi esetek, ezen külön kötött anyakönyvek a régi hivataltól elveendő, és azon izraelita anyakönyvi kerület anyakönyvvezetőjének adandók át, melyhez az illető községek az új rendezés alkalmával beosztva lettek. A mennyiben pedig a szóban forgó községek izraelita lakosainak anyakönyvi esetei az azelőtti anyakönyvi hivatalukhoz tartozott más községek izraelita lakosáival együtt ugyanazon anyakönyvben folyó számok szerint volnának beiktatva, a régi anyakönyvi hivatal — ha ez az új beosztás szerint is izraelita anyakönyvvezetési joggal fel van ruházva — nem kötelezhető arra, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet 20. §-ához képest lezárando s nála meghagyandó anyakönyvekből a tőle elszakított községek izraelita lakosait érdeklő anyakönyvi bejegyzésekről, az azokra nézve jelenleg illetékes izraelita anyakönyvi kerület anyakönyvvezetőjének, hivatalos használatra, a másolatokat kiadja, hanem az illető községek izraelita lakosai oda utasítandók, hogy az elelőtti időre vonatkozó anyakönyvi kivonatokért esetről-esetre a vonatkozó bejegyzéseket tartalmazó régi anyakönyvek megőrzőjéhez forduljanak, ki azok kiadására csak a szabályszerű díjak lefizetése mellett köteles. Magától értetődik, hogy szintén régi anyakönyveket megőrző anyakönyvvezető köteleességében áll azokból hadkötelesek jegyzékét szabályszerűen az illetékes hatósághoz eljuttatni, valamint egyáltalán a hivatalos felvilágosításokat és másolatokat a fennálló rendeletek értelmében kiszolgáltatni.«

A 2. kérdést illetőleg: az anyakönyvvezető a kérdésbe tett első esetben úgy jár el, mint bármely más újonnan bejelentett esettel. A névmagyarosításról értesítést, hivatalos kivonat iránti megkeresést pedig azon anyakönyvi központhoz küldi, melyhez ez ügyek tartoznak.

*

Vagyok oly bátor a Tekintetes Szerkesztőséghez a következő kérdéssel fordulni, és remélem, hogy — úgy mint a többieket — engem is szerencsésnek feleltenek.

1. Oly egyénekre, kik évek óta Bécsben, Grácban, azaz külföldön laknak, de magyarországi honpolgárok és magyarországi volt tartózkodási helyükön még mindig illetőséggel bírnak, lehet-e azon az illetőség helyen *kultusz adót* — nem anyakönyvkerületi — kivetni; igen vagy nem?

2. Olyan járásban, hol már kétszer egymásután a 4-ik korosztály is sorozás alá került, szabad-e egy harmadik korosztályt

benyomást hagyott hátra. A fővárosi izr. siketnémák orsz. intézete, évi vizsgálatával, fényes tanúságot tett azon eredményekről, melyeket az ernyedetlen buzgalmi és szakértelme által kiváló igazgatója és az utóbbi által a siketnémák tanításának és nevelésének nehéz hivatására kiképzett tanítói és tanítónői tudtak elérni. Ezen eredmények meglepők; a hat csoportban — osztályonként — vizsgált növendékek a népiskola minden tantárgyából oly ismereteket tanusítottak, hogy bátran az elemi iskolák ép érzékű gyermekeivel versenyezhetnek. Bámulatos a beszélő képességben nyilvánuló haladás, mely az egyes osztályoknál fokozatosan mutatkozott. Természetes, hogy az egyéni szellemi tehetségeknek felelt meg általában a nyelvképzésben és különösen a társalgási beszédben elért ügyesség is. Az V. és VI. oszt. tanulói biztos feleleteket adtak a bibliai történetből és hitantból, az alkotmánytanból és hazai történetből, a földrajz- és világtörténetből, valamint a számolásból vett legkülönbözőbb kérdésekre. A német nyelvben szerzett gyakorlottságukról beszéd- és értelemgyakorlat alapján tettek bizonyosságot. Hasonló sikerrel vizsgálták az alsóbb osztályokat is. A leendő gyakorlati célra való tekintetből különös elismerésre méltó a növendékek gyönyörű és helyes írása, valamint azon szababosság, melylyel az idősebbek naplói vezetvék. Rajzolásban és női kézimunkában is igen szép eredmények értek el.

A vizsgálat alkalmából a vezérlő bizottság által kiadott jelentésből ime itt közöljük a legfontosabb adatokat, melyek világos fényt vetnek ezen az egész hazai zsidóságot szolgáló intézet működéséről.

1877 óta fölvételre összesen 460 siketnéma jelentkezett, kik közül növendékül csak 148 vétethetett fel. Az intézet egészben 120 növendékre van berendezve és ez idő szerint, már 88 siketnémat lát el. Ezek között 51 fiú, 37 leány. Harmincz az *intézeti alap* terhére díjmentesen képeztetik ki, tiz után a tartási költségeket az *izr. orsz. iskolaalap* fizeti. Az évi díj magassága — mely 100 frttól 400 frttig terjed — a szülők vagyoni viszonyaihoz mérten állapítatik meg. A növendékek közül 22 budapesti, 66 vidéki. Vallásra nézve 82 izraelita, 6 *tereszteny*. Az utóbbiak közül 2 a *Fochs alap* terhére, 4 pedig a szülők költségén képeztetett ki. A legtöbb növendék 7—9 éves korban vétetett föl; 40 siketnek született, 48 pedig életük első éveiben különböző betegségek következtében siketült meg. Az intézetből eddig mint kiképzett 42 növendék boesáttatott el; ezeket szüleik többnyire az igazgatóság biztatása és utmutatása folytán *kémüvösségre* adják. Egyesek közülük az ipar terén már is szép allásra tettek szert. A kilépett növendékek megható bensőséggel csüggnék az intézeten: eddig még nem akadt köztük háladatlan.

A növendékeket *Grünberger Lipót igazgatón kívül 3 tanító és 5 tanítónő* nyolcz csoportban tanítja. A tanítás nyelve a magyar; a felsőbb osztályokban a német nyelv is tantárgy; a harmadik évfolyamtól kezdve hetenként 1 óra *héber* olvasás is van; a heti tanórák száma 30. Tornázás minden osztályban gyakoroltatik, azonfelül kerti munkával is foglalkoznak. Telen 4—5-ször hetenkint nagyobb sétát tesznek, nyáron minden szabad idejüket az intézeti kertben töltik.

Az intézet igazgatását egy bizottság vezeti, mely a pesti izr. hitközség előkelő tagjaiból áll. A gazdasági ügyek ellátására egy hölgyválasztmány működik, melynek tagjai: *Dr. Ehrenhaft Rezsóné, Dr. Jakobi Sámuelné és Neuwelt Ármáné* urnök és kiknek fáradszátlan áldásos munkásságáról az épületnek minden zuga s az intézet egész felszerelése fényes bizonyosságot tesz. A növendékek egészségi állapota kitünő, színük friss, arczuk üde és látszik rajtuk, hogy úgy testileg mint lelkileg a helyes bánásmódban részesülnek. Orvosi segélyüket *Dr. Ehrenhaft Rezső* bizottsági tagon kívül *Dr. Goldzieher Vilmos* szemész-főorvos és *Dr. Havas Adolf* magántanárok önzéstelenül följajánlották és ezáltal az intézetet nagy hállára kötelezték.

A jelentésben foglalt költségvetésből a következő adatok említésre méltók:

Bevételek 1885. július 1-től 1886. június 30-ig:

Pártolók évi járulékei	1929 frt — kr.
Adományok	1730 » 92 »
Intézeti imaházi adományok	251 » 37 »
Fizetők növendékek illetményei	13,535 » — »
Kamatok értékpapírok, jelzálogkölesönök és takarékpénztári betétek után	6486 » 57 »
Nyeresség kisorsolt értékpapírok után	183 » 50 »
Osszesen	24,116 frt 36 kr.

Az intézet vagyona 437,623 frt 28 kr., mely összegben az intézeti épület és telek 303,012 frt 88 krral, a berendezés és felszerelés pedig 5138 frttal van betudva.

Az intézet, mely alapítását egy páratlan jótékonyasági emberbarát bőkezűségének köszöni, folyvást új meg új adományokban részesül, e mellett elég sokan vannak, kik fenntartásához évenként fizetendő kisebbedő összegekkel járulnak; de sajnos, sem az adományok, sem pedig az évi járulékok nem elegendők arra, hogy az intézetnek lehetővé tétetnék, munkásságát még nagyobb körre kiterjeszteni.

Álljanak itt végül a bizottsági jelentés szavai: „ . . . . jöllehet, hogy áldásos működését az egész hazának siketnémáira terjeszti ki: a legtöbb

hitközség mégis megfelelkezik róla. Évről-évre folyamodnak hozzá 40—50 szegény siketnéma gyermek felvételeért és a mennyire az intézet ereje megengedi, ki is elégtetnek ezen igények. De milyen mértékben mozditja elő az egész ország hitközségeinek anyagi támogatása intézetünk céljait: legjobban kitetszik abból, hogy a kívülről nyert segély egész összege alig elégséges egyetlen egy növendék eltartására. Ha az intézet mégis oly lendületet vett, hogy fennállásának rövid tartama daczára képes az ország minden részéből érkező anyai szerencsétlent áldásában részesíteni: az — hálásan elismerjük — első sorban a pesti izr. hitközség tagjai meleg részvételnek tudandó be, de azután magának az intézetnek is, mely működése által ezen részvételre méltónak bizonyult.»

—é.

Pesti zsidó fiárvaház.

A pesti izr. hitközség fiárvaházának bizottsága (elnöke *Deusch Jakob ur*) épp e napokban tette közzé jelentését az 1883—1886-ig terjedő időközről. Ez intézet, mely egy nagylelkű emberbarátnak köszöni megalapítását és egy példás erélyvel és pártját ritkító buzgalommal s odaadással működő bizottsági elnöknek lesz örökké lekötelezve felvirágzásáért, fennállásának 17 éve alatt oda fejlődött, hogy nem csak a hitközségnek, melynek tulajdonát képezi, hanem a fővárosnak is egyik legelkelőbb jótékony intézete.

Egész csendben, szerényen, nem sokat dicsekedve eredményeivel, fejt ki áldásos működését, melynek statisztikai tényei azonban ékeesebben mint bármely kenetes önmagasztalás hirdetik azon öntudatos törekvést, mely ez intézet vezetőit s az általuk felbuzdított barátait s támogatóit eltölti.

1883-ban 58 gyermek neveltetett az intézetben, 1886-ban az intézetben ellátott árvagyermek száma 81-re emelkedett; időközben 28 bocsáttatott el. Az intézetben nevelt gyermekek a főváros legkülönbözőbb iskoláit látogatják; nevezetesen: miügyetmre jár 1, kereskedelmi akadémiába 2, állami mechanikai tanműhelybe 2, alsófoku ipariskolába 3, realiskolába 1, gimnáziumba 8, polgári iskolába 15, elemi népiskolába 49. — Ezekon kívül az intézet költségén vagy tizenöt év óta számos (12—20) árvafiu, kik az intézetbe felvehetők nem voltak, a bizottság felügyelete alatt az intézeten kívül tartanak el és neveltetnek.

A szak-, közép- és polgári iskolába járó növendékek közül többen nyertek jutalmakat s kitüntetések s az illető iskolák jelesb tanulói közé tartoznak, s nagyrészt ennek köszönhető, hogy a tandíj fizetése alól mindnyájan fel voltak mentve. Az intézetben levő népiskolát látogató növendékek is kellő szorgalommal tanultak, mit legjobban bizonyít azon előmenetel, melyet a népiskola bevégezése után a közép- s más iskolákban értek el.

Az intézettel, *Csajági Béla* igazgató vezetése alatt, egy rendes népiskola van egybekötve, mely a gyermekek nevelésének felekezeti oldalát példás módon ápolja. A ki valha tanuja volt ez iskola vizsgálatainak vagy házi ünnepeinek, meggyőződhetett azon példás bőségről, melyel a gyermekek vallásos kiképezéséről gondoskodik. Ennek egyik főrugójaként említhetjük fel, a jelentést e tekintetben kiegészítvén, az intézet házi templomát is, melyben a fiárvaházban nevelt fiatalság naponkint az imádság idejére egybegyűl, hogy ott valóban lélekemelő módon imádjja Izraél őrzőjét, az árvák atyját.

A főváros zsidó közönsége méltó pártfogásban részesíti a hitközség e mintaintézetét. Az utolsó évben 2843 frtnyi évi járulék és 6313 frtnyi pénzadományjal járult az intézet költségeihez. — Egy-egy gyermek eltartási díja a lefolyt három évi időszakban 162 frt 73 krt. tett ki. Az intézet ügyeinek gondos vezetéséről tanuskodik annak vagyoni helyzete is. 1883. végén 227,882 frt 99 kr-ra rugott az intézet vagyona; az 1886. évi december hó 31-én felvett kimutatás szerint 257,329 frt 88 krt. A három évi szaporodás kitesz 29,446 frt 99 krt. A kimutatott vagyont az intézeti épület értéke 152,770 frt 58 kr. erejéig terheli, úgy, hogy az intézetnek tulajdonképeni gyümölcsöző vagyona 104,559 frt 39 krt tesz ki. Ehhez járulnak még az intézet által kezelt alapok; nevezetesen a »Fochs«-alap, mely 81,603 frt 93 krt. és a »*Spiegel Julia*« alap, mely 764 frt 68 krt. tesz ki.

Nevezetesebb alapítványul az utóbbi időből felemlíti a jelentés, hogy néhai *Baumgarten Ignác*, ki már életében is nagy alapítványt tett az intézet javára, végrendeletében is megemlékezett az általa oly szívesen pártfogolt árvaházról, a mennyiben 12000 frtot hagyományozott számára, hogy ennek kamatait évenként az intézetből kilépő legérdemesebb növendék javára fordítsa.

A jelentéshez mellékelt kimutatások közül érdemes a kilépett növendékek pályaválasztását feltüntető adatokkal megismerkedni. Ugyanis:

	1884	1885	1886	Összeg
I. Iparos pályára lépett	5	9	3	17
II. Kereskedelmi pályára lépett	1	1	1	3
III. Tud. vagy művészi pályára lépett	1	1	—	2
IV. Gazdasági pályára lépett	—	1	—	1
V. Hozzátartozóinak visszaadott	1	3	1	5
Összeg	8	15	5	28

Tehát nem csupa kerekedőnek vagy doktornak nevelik a zsidó gyerekeket.

Hitközségi költségvetések.

A *debreczeni* hitközségnek most jelent meg első évi jelentése az 1886. közigazgatási évről. Első, mert csak a múlt év óta van Debreczennek oly hitközsége, mely méltó hazánk e nagy kulturális gócpontjához: most a pártokra szakadt zsidóság itt végre egyesült és a status-quo és kongresszusi két község helyébe egységes, egészséges szervezet lépett, melyről bizást ismételhajjuk, a mit a jelentés mond róla, hogy az »egyesült nagy hitközségnek megteremtése az erkölcsök nemesítését, a közművelődés és fölvilágosodás terjesztését, a vallásos és hazafias szellem ébrentartását leginkább biztosíthatja.«

Az egységgel járó nagy munkát az előjáróság sikeresen befejezte s egyttal hozzálátott a felekezeti és közművelődési intézetek létesítéséhez. Mindenekelőtt helyreállította a budgetben az egyensúlyt, továbbá hitfelekezeti elemi iskolát állított: egy négy osztályu fiu és hat osztályu leányiskolát, melyben 3 rendes tanító, 2 rendes tanítónő, egy segédtanító és egy segédtanítónő működik dr. Szántó Sámuel tanár tiszteletbeli igazgató pedagógiai vezetése alatt. Az iskolába járt 193 fiu és 165 leány. »Hitközségünk ezen elemi iskolájának föfelügyeletére — mondja a jelentés — a hit oktatására egyáltalán, de különösen az Ur szent igéjének édes magyar hazánk nyelvén való hirdetésére a magasztos hivatásu magyar hitszónoki állást, az alapszabályok határozománya értelmében létesítettük; és ezen, úgy hitközségi életinkre, mint az ifju nemzedék művelődésére oly nagy és határozó befolyással bíró állást hitközségünk tagjainak lelkesedése mellett tisztelendő dr. Bárány József ur személyében be is töltöttük, kinek ünnepélyes beiktatása az 1886. évi szeptember 16-án nagyszámu közönség jelenlétében vége ment.«

Épített továbbá az előjáróság rituális fürdőépületet s aprómarhavágóhelyet, 10,169 forintnyi költséggel. Segédtemplom építése, mit a közgyűlés szintén elhatározott, jövő évre marad.

A lefolyt évben 1662 ügydarab intéztetett el; tartatott 2 közgyűlés, 15 képviselőtestületi, 18 előjárósági és 65 különböző ügyosztálybeli ülés. — Született 120, meghalt 89 egyén; házasságkötés 22 volt.

»Bár sajnálkozással, de kötelességünket őszintén teljesítendő, meg kell emlékeznünk egyesült hitközségi életünk ezen első évében jelentkezett azon vésztyjűslő áramlatról, mely a szerencsésen létesített egységesítésünket épügy, mint hitközségünk szellemi és anyagi megerősödését és fejlődését veszélyeztetni látszott. De örömmel konstatalhatjuk, hogy az idejkorán és erélyesen megtett lépéseinknek és intézkedéseinknek megvolt a czélba vett eredménye. Hitközségünk erkölcsi tekintélyében még nagyobb lendületet nyert, anyagilag pedig a károsodástól meg lett óva.«

A költségvetés nevezetesebb tételei: gabella jövedelem 9936 frt, imaszék fizetések 1961 frt, kultuszadó 2950 frt, kegyadamányok 1352 frt, iskolai segély a várostól 500 frt, tan- és beírásdíjak 765 frt; összes bevétel 20,724 frt 98 kr. — A *kiadások* főbb tételei: tisztikar stb. fizetése 9299 frt, imaház bére 950 frt, templomátalakításra stb. 1929 frt tanítótestület fizetése 2761 forint, huskezelés 405 frt, összesen 20,724 frt 98 kr. — A község vagyona 21,982 frtban van kimutatva (külön a templomépület értéke 31,990 frtban fölvéve), ezt 9468 frt adósság terheli, tiszta vagyon 12,514 frt.

A hitközség elnöke dr. Scheer Benő, jegyzője Lippe.

»Hitközségi czéljaink — így hangzik a jelentés vége — oly általánosok, oly nagyok, hogy azoknak elérésére vagy csak megközelítésére is a mi erőink elégségeseknek nem bizonyulhatnak; hanem szükséges, hogy hagyományos ősi vallásunk minden hive e községben hozzájáruljon a nagy munkához, melyet hazánk és vallásunk dicsőségére teljesíteniük kell.«

Óhajtjuk, hogy az előjáróság lelkes fölhevítésének meg legyen állandó sikere.

Levelezés.

Bukarest, 1887. április 12/27.

Tehtetes szerkesztőség! Fölteszem, hogy a Magyar-Zsidó Szemle olvasói érdekelni fogja Bratianu I. C. ur, román belügyminiszter távirati körendelete, melyet ismételt kérdésem folytán e hó 9-én, tehát épen Pészach-ünnepünk első napján az ország valamennyi prefektusához intézett, azt a román szöveg után, melyet a tegnap kiadott »Revista Israelita« hatodik számában találhat, majdneum szóról-szóra magyarra lefordít-

tottam. Érdekelheti ezen rendelet, mert a kérdéses kép a tiszta-eszlári vérvádat mutatja, melyről Bratianu ur elismeri, hogy hazugság és rágalom volt, mi annyival fontosabb, mert az antisemitáknak ez országban leghatalmasabb pártfogója mondja.

Ime a rendelet :

»A belügyminiszter ur sürgönye 5045. sz. a. 1887. márczius 28-án (április 9-én) a megyék ispán uraihoz azon képek ügyében, melyek a vér használatát a zsidók által mutatják.

Ispán ur !

Községszerte járnak és eladnak egy illusztrációt, mely már 1884. év október 1-én a *Desteparea* című lap 131. számában megjelent. Ezen illusztráció czíme : „*Miként használják a zsidók egy keresztény ledny vért*“, bűn, mely állítólag Magyarországon 1882. évben Tisza-Eszláron követetett el.

A magyar ítélőszékek előtt bebizonyult, hogy azon bűn, melyről említés tétetik, merő koholmány volt, és azok, kik ily koholt szörnyűségeket kereskedésbe hozni merészelnek, ezt azon alattomos czélból teszik, hogy a köznép szenvedélyeit fölizgassák, hogy bosszúállásra és kegyetlen eseményekre adjanak alkalmat.

A legkomolyabban fölkérem, hogy tudakozódjék a legpontosabban és kövesse különös figyelemmel, hogy megismerje azokat, kik ilyen illusztrációkat eladni próbálnak, és tiltsa meg nemcsak a velők való akármiféle kereskedést, de még nyilvános kifüggesztésüket is. Mindezen képeket gyűjtse össze s küldje be a miniszteriumhoz, egyttal jelentse be azon egyéneknek, kinél e képeket találták, család- és vezetéknevét, valamint előbbi életét és lakhelyét, magát az egyént pedig tartsa őrizet alatt egy később következő eljárás rendeletig.«

Maradtam stb.

БЕК МÓРИЦ.

N.-Várad, 1887. május.

Április 13-án volt a boldogult emlékü Lőw Salamon halálózása által megüresedett elnöki állás a nagyvárad Chebra-Kaddisában betöltendő. E nap momentumot képez az egylet történetében, mert új kezekbe adtak át az ügyek, melyek eddig csak egy Lőw Salamonnál tapasztalt buzgóság, önzetlenség és odaadás által oly mintaszérien vezetettek.

S épen azért, mert az állás, az elnöki állás betöltése oly fontos körülmény, nem lehet csodálkozni azon, hogy a választás előtt jóval megindultak a mozgalmak ez ügyben s felmerült a nagy kérdés : ki legyen az új elnök ?

S e kérdés nyomán jó ideig nem támadt felelet. Nem termettek a jelöltek, mint ily alkalmakkor szokás, mert a nagyvárad zsidóság tudta,

érezte, hogy annak, a ki ez egylet élére áll, fontos és nehéz kötelemei vannak. Tudta mindenkinek, hogy az, kit e diszes tisztre megválasztanak, csak oly férfi lehet, ki szilárd kezekkel, józan gondolkodással, szigorú valóságossággal és a béke világitó fáklájával kezében akarja vezetni az egylet ügyeit.

Különösen az utolsóira fektettek nagy súlyt. A béke fentartása, sőt erősítése : ez volt a jelszó ! A Chebra-Kaddisában, mely ma a nagyvárad neolog és orthodox zsidók között az *egyedüli* kapcsolatot képezi, a béke szellemének kell uralkodnia, mert különben a zsidóság itt is szétszakad egymástól.

S ezért nem termettek özőnével a jelöltek ; ezért nem vállalkozott mindenkinek az elnökségre : ezért jelöltek ki csak néhány férfit, kiknek tisztasága, szeplőtlen becsülete és neve elég fényes volt ahhoz, hogy az egylet élén ragyogjon.

Eljött a választás napja. S midőn a zsidóság színe-java ott összegyűlvén, tanácskozni kezdett azon : ki legyen az elnök, a béke szelleme még erősebb fészket vert a keblekben s a jelen volt nagy tömeg *egy* nevet hangoztatott.

Elnökké egyhangulag *Löble* Henrik szeszgyárost választották meg. Nem szeretünk személyekkel foglalkozni ott, hol a közérdek az első ; de be kell ismernünk, hogy midőn — a fent vázolt körülmények között — *Löble* Henriket választották meg elnöknek, a lehető legjobb választást tették.

Nem kevésbé szerencsés választás volt a többi tisztviselőké is. *Aufriht* Mór, malomtulajdonos lett az *alelnök*, ki érdemben bátran csatlakozik az elnökhöz. *Gondnokká* : *Schwarz* Antal és *Szinger* Jakab kereskedőket választották meg ; míg a választmányt szintén kipróbált, derék férfiakból állíták össze.

Igen helyes dolgot cselekedett az egylet akkor is, midőn eddigi nagybuzgósága *alelnökét* : *Löwenstein* Jakabot tiszteletbeli elnökévé választotta meg. Az ismert, derék férfi érdemei megérdemelték e kitüntetését.

A választás tehát megtörtént. Mint fog működni az új egylet : nem tudjuk. De hisszük — és ez a hit erős bennünk — hogy ha az új tisztviselőkben létező erély, tapintat és buzgóság egyesülve működnek közre a nagyfontosságú egylet érdekében : akkor az mihamar magasán fog emelkedni a virágzás amaz utján, melyre azt bold. Lőw Salamon emelte.

A zsidóság és a béke érdekében óhajtuk, hogy ugy legyen !

Auspitz Ármin.

KÜTFÖK.

Egy zsidó község szerződése a múlt századból.

132. sz.

Kopie von Original Kontrakt zwischn unsern Grafen Ladislaus Cziraki und jüdische komunität hir in Lovasbrin.

Nach deme mein in Got seligh ruhender Her Brudr Georg Graf von Cziraki mit der alhisiin Judn Gmeinde folgende Kontrakts Punktn des erstn Januari des 1775 Jahrs vor abredet hat als seine selbe auch durch mich Ends untr schriben als der mahlign Grund Heren des alhisiin Orts Lovasbrin an einm, dan anderen Theils der hier in wohnenden Judn Gmeinde nicht nur vor gut bfundn und vor abredet, sondern auch schriftlich vortheilet worden und zwahr.

Vorerste. Nach deme die Herrschaft, aus sonder bahren Gnadn dahin mit scheidiget ist, der In sas dem Judn alhir zu gdulden ihrn gschigtn Schutz über selbe zu tragen als ihnen auch erlaubet, nicht allein des auf gebauten Tempel ihra Keirch (Kirche) Gbeter und Zermonien ihrn gewöhnlich Gebrauch nach frei und ohn ghindert so wohl von der geistlich als weltlich Obrigkeit zu h(al)ten an ver laubt wird, sondern auch so wohl ihre hier in wohnende absterbende als auch von andren fremden Orten anhero zu begraben bringende Judn jedoch gegen Bezahlung eines Guldn in dem ihnen ausgewisnen Freidhof zu allen Zeitrn und feier-teglich frei und ohn aller Hindernis zu begrabn und zur Erdn zu bestatten verlaubt sein wird, wan aber ein reisender Bettel Mon in alhisiin Judn Spetal mit Todt aufgehn mechte so ist selbr von obiger angesetzte Zahlung befreiet auch nebst

Zweitens. Genisung ihrer Wohnungen und ihrs eigenen Wirtz-Haus auch deren Judn der Bir und Brandwein Schank wie auch Kosar Wein so wohl hisign als fremdn Wein-Geberg zu machen frei zu Genus pasiret, alwo sie auch so dasign Gwelbr Handel und Wandel mit ver schidnen ihr(e)r Gsezr nach erlaubtn Wahren und Handwerken ale wolle Heit und Fehl werken (Häute u. Fellwerke) und was es imr an kurzrn fihrender Wahr-Nahmen haben kan (: keinr dises aber mit Wein oder Holtz Plezör (Plätze) ein zu handeln ihrn suchendn Nuzen zu schepfen gestattet wird, andrn fremdn Judn, Ratzern, oder Slowaken hir Orts zu häusirn oder sich senen (seinen) Hanft zu machen auf kein Weis erlaubet sein solte, ihr

habends wenig Vieh (Vieh), Pferd Kie und Geisen (Kühe u. Ziegen), Sommerszeit auf der dahin ver laubtn Vieh Weide frei weiden zu derfen, al(e)m wie alle Insesken (Insässigen) dieses Orts zu gsagt wordn anbei

Dritens . . . werdñ sie auch scharf dahin gehalten auf die ihnen eingeraumte bsizende Wohnungen und Heisr ein obachtsames Aug auf so den Gebeier (Gebäude) als auch Feier und Licht zu haben, damit hir Besizers selbstn oder seinr Dinst bothen sich in der Scheigebeie (Scheuer) ein Feiers schaden ereignen solte, welchs der Aller hechste gnedigst abwendn mecht: so solte bei entstehndn den Feiers schaden der daran schuldig ist zu ersezñ anhalten werdñ das bei weiterer greifenden Feierbrunst aber ale zu solch wider Auf bauung dem Heisrn der Bonifikazion (Gebäude) sondrn auch die vollende Harenda bis widr zu Bestallung ihr andrn neien Wohnung und der Verlust des Proven(t)s der gnedign Herrschaft anghaltñ und zu bzahln schuldig sein werdñ, da aber d(a)s Feier aus ein andr Nachbar schafft od(e)r durch Schikung Gottes eines G(e)witters entstehn und derlei Judn Wohnungen betrefñ mechte, so seind die Judn von vor bmeltn Ensezungen entschuldiget und frei gsprochen, hin widrum aber

Virden . . . wan ein oder der andre Besizer der Judn mit Todt aufginge aber oder sonstn auf andr Ort von hir auf zihñ tete (thäte), damit die Herrschaft hir in Fall keinen Schaden ihrer Proventa leidn solte, die ganze Judn Gmeinde dahin ver bundn die Zahl in vol stendign Stande der komende Bezahlungen an das herrschaftliche Preceptorat Amt (Amt) zu bferdren (befördern), bei zihend desen d(a)s sich ein fremdr Jud welch so wohl der gnedige Herrschaft als auch der Judn Gmeinde anstendig sein wird alhir seshaft machen wolte in recognicionem domini zwei Gulden zu bezahlen schuldig sein werdet — da aber einer oder der andre hir Ansesige abzihen und nach etwelchr Zeit oder Jahrn werende diser Kontrakt Jahrn anwidrumen zu ruk zu komen ver langte von der lei zwei Guldn Schatz zalung entschediget sein solte nebst disen

Fünftens . . . ist auch dahin vor abredet wordn das die Judn aus ihrer Gmeinde zwei Personen als Aufseher bestellen solen welchñ ihrn Schuldigkeit sein wird alle wochentlich alle dise herrschaftliche Judn Heiser zu besichtigñ und visitirn und da sie bei einen G(e)bei(de) Schaden brefen oder aber die Rau(ch)fang nicht saubr gputzr bfindeten einen solchen Schaden also gleich dem herrschaftlich Ob(e)r b(e)ambten anzu deitn haben werdñ wo aber bei ihrer Auf sehr Nachlesigkeit der Herrschaft B(e)ambte den Haus schaden ehendr bsehñ mechte so werdñ die nachlesige Auf sehr sambt den Inhaber zur Ersezung dieses Schadens anghalten da aber die gstelte G(e)bei(de) auf dehr einen od(e)r andren derlei Schaden angdeitet h(a)ben und selbes in auf abgestellt und nicht repariret wordn wordurch der Inwohner dises Hauses bemis(s)iget wehre sich eine andre Wohnung auf zu nehmen und ap(ab) zu zihñ so ist die Gmeinde von solchr komendn Haus Arende bfreiet an denen herrschaftlichñ Judn Heisern und Wohnun-

gen ereigente (ereignete) Haupt mengel an der i(h)ren Gmeiern und Tihrn (Thüren) so nicht aus Nachlesigkeit des Inwohners vor ursachet wordn die gnedige Herrschaft selbst zu reporirn schuldig ist da aber so genante Schaden aus Ursach des Inwohners selbst bsehn wordn ihme selbst sambt denen Ibrign kleinen G(e)bei(de) Reparaziohnen die Unkosten btrefn werdn nebst disen

Sekstens... wird ihme Judn insgesamt aus drücklich auf aller scherfste verboten sich nicht zu untr stehn einige fremde Di(e)bs Judn odr andren schlechtn Leitn ein Aufenthalt zu geben noch vil weniger von einem etwas einheimischen oder aber fremdn Di(e)bsgsind einige gestohlene Sachen es bestehe imer was es sei ap (ab) zu kaufn odr ein zu hand(l)en sondrn also gleich derlei ankommende Di(e)b mit denen bei sich habende Sachen vor zu nehmen und den herrschaftlich Beambten an zu deim in nicht Erfolg des(s)en Vor schweiger in die eiserste Bstrafung vor fallen werdet solte der Judnrichtr in Einkas(s)irung deren herrschaftlich Zahlungen odr andren Gaben und Opfere(n) (Opfern) einen Herrschafts Heiduken bene(h)tiget sein so wirdt ihme selbr von der Herrschaft aus auch er laubet so das(s) die Judn Gmeinde von der Herrschaft aus benannten Eksekutohr (Executor) all teglich 20 Denare als Eksekvir geld zu zustaten haben wird und da

Si(e)bente(n)s... wie nun gebreichlich d(a)s alle Jahr die Judn Richtr Wahl vor gnomen wirdt ales steht dahin das die Judn Gmeinde an der lei Tag drei Kandidate worib(e)r aber alle Zeit der alte Richter mit begrifn sein solle und der Herrschaft schriftlich eingeben sollen aus welch fihrn (welchen) so dan der Herrschaft unverwehrt sein wirdt einen zu(m) Richtern zu bestetign wirdt ihnen auch auf er leget nebst denen Aktual Geschwohrnen auch andr(e) drei von der Gmeinde aus er wehlt Per sohnen zum Untr Richtet (Richter) der Geschwohrn sampt zu apleziren auf das(s) wan(n) einer odr der andre von denen alten ap (ab) komen mechte in der Stelle von der lei einen apliziren kenten...

Achtens.. wirdt ihnen auch dahin ver laubt sein da ein Khrist gegen einen Judn odr ein Jud gegen einen Khrist ein Anklag haben solte vors erste mahl ihre Anklagen vor den Judn Richtr bei zu bringen und da selbr kein Mittel finden kente an weitre Instanz zu gehn ap (ob) er laubt wird was aber hin gegen untr ihnen selbstn Juden sich ein er eignen mechte welch sein Straf nach d(a)s Arrest vor binte (binde) die Judn Gmeinde die Volmacht haben solte selben in ihr habendes Arrest haus ein zu werfen da aber

Neintens... welch(e)s Got gnediglich ab wenden wolte eine Leid sucht odr so genante Pest entstehn solte odr eine Feiers brunst so nicht auch (recte: aus) Nachlesigkeit denen Judn gsehnn so d(a)s(s) der genzliche Judn Heiser zu Aschschen geleet mechten werden oder aber ein Kri(e)gsfeind Einlauf entstehn tehte (thäte) wordurch obige drei Punkten die genzliche Judn Gmeinde sich entfremdn mis(s)te, als(o) ist sie von gegen wertign Kontrakts Punkten frei und ledig gsprochen nicht minder Zehentens... ist der Judn Gmeinde von der hoh(e)n Herrschaft aus

auch den alten (a sor fölött: Gebrauch) noch aus der alhisgn herrschaftlichen Waldung an ihrn habenden Pfingst Feier Tagen und Laub(e)r Fest der gebreichlichn Harost (haraszt?) ohne Entricht einigr Bzahlung laut Pasir Zetel an ver laubt und frei g(e)geben so dan auch...

Eileftens... wirdt allen u jeden aus denen kontrahenten Judn untr Straf der Konfiskazio(n) scharf vor botten sein, mit Kerzen Tobak und Saltz wed(e)r in g(a)nzen odr halbn Stein(e)rn noch vil weniger Pfund weis aus wegend zu handeln, odr einen Handel damit zu treiben hin gegen werdn die kontrahenten Judn an vor besagte Wahrn einen leidentlich Preis bstellen als dan(n).

Zwelftens... ist auch von der gnedige Herrschaft denen Judn anver laubt da einr odr der andre sein eigens Haus an einen andren ver kaufn odr verhandlen wolte frei zu gesagt wordn keiner dings aber ohne Vor bewust (Vorwissen) der gnedige Herrschaft zuglas(se)n wirdt alwo ein jet wedrer der lei Kaufe der gnedige Herrschaft des (recte: das) gwebnliche Ab zuk geld von jetwedrn zehn Guldn ein Guldn ap (ab) zu fihrn schuldig ist nebst disen aber wirdt auch allen und jedn verboten sein so wohl in herrschaftlich als eignen Heis(e)rn einige neie Gbeier ohne Anmeldung und herrschaftlich Konsens auf zu fihrn in nicht Er acht des(s)en ein solcher nebst Ver werfung des Gbeies in die eis(e)rste Straf vor fallen werdet so dan auch von jetwedrer Hochzeit odr so genante Kopilazio(n) (Copulation) so zwei ledige zu sam(m)en heiraten in des (recte: das) herrschaftliche Rendamt (Rentamt) ein Kremniz(e)r Dukaten zu entrichtn haben werdn solte es aber mit einen Wit-man (Wittwer) oder Witt-frau (Wittwe) gsehen so sind sie von obiger Taks entlediget und frei gsprochen mithin werdn die Judn Gmeinde Einer für Alle und Alle für Ein(e)m vor obestehende Schutzfreiheit Handel und Wandel und Genus(s)

Dreizehnte(n)s. dahin schuldig und verbundn sein der gnedige Herrschaft all jehrlch zu ein(e)r so genante Arenda folgendes zu bzahlen und ap (ab) zu fihrn nehmblighn an bahr(e)n Geld in gut und gang bahre Minz acht hund(e)rt si(e)bzigt zwei Guldn zwanzig ungrisch sage f 872 : 20 d und d(a)s zu zwei Terrain zu Ende des Tags Juni f 436 10 d : und zu Ende Dezembris des Jahrs wid(e)r f 436 : 10 d dan(n) ein Virlzententen Kafe ein halben Zenten Zuk(e)r ein Lot Safrn (Safrian) zwei Lot Muskaten nus(s) zwei Lot Zimend (Zimet) zwei Lot G(e)wirz nägel zwei Lot Muskat blihe ein Pfund Reis zwelf Stuck Lemone und zu Mertini (Martini) drei fette geschopte Gäns.

Virzehntens... Welche Kontrakts Punkten und Ver abredung als auch ein ver wiligte Arenda Zahlung nur die anjezo stehnde herrschaftliche Gbeier und eigne Judnheis(e)r in sich begreift als da sind an herrschaftliche Gbeidern die neie Fabrik mit seks Stik Rauch fang die alte Fabrikn eben (mit) seks Stik Rauch fang das so genante Schindel haus das Seifen si(e)d(e)r haus des Mojsns (Moses) Markus Wohnung Isak Markus Adam Isak Got Frid Isak und Sollmon Lebesch Wohnung so in g(a)nzen nein (neun) herrschaftliche Heisr in g(a)nzen macht so dan folgen die eigentliche Judn Heisr woran des (von denen das) erste des Simon Joseff des zweite

des Hirschl Markus des dritte des Jakob Markus des virde (das vierte) des Simon Samuel des finfte des Josef Deits des sekste des Israel Feld scherer des sibnte des Isak Markus anbtrefn solte so dan die gnedige Herschaft in Btrachtung und Bestetigung dern Judn mehreren Wohnung auf bauen odr aber die Judn eigne Heisr kaufn mechten so wird von derlei Heis(e)rn und Wohnungen eine anwidrumben neie Arenda zu bzahlen sein jedoch mit der Beding(ung) wie sich die Judn mit der gnedige Herschaft ver abreden und vor (ver) stehn werdñ als dan(u)

Finfzehntens . . und letzlichn gleich wie diser Kontrakt von erstn Januari 775 auf zehn Jahr lang seine Richtigkeit haben sol(1)e als(o) seind (sind) desen auch zwei gleich lautende Eksemplarie auf grichtet und zur Bkreftigung mit Nahmens Unt(e)r schrift und Petschaft ein dem andren Theil ein ghendiget wordn so beshn Markt Lovasbrin dem 13 Septembr 1775

Da aber die f 872 : 20 laut obign dreizehnten Punkt eine Erleitrung der jährlich Zahlung zeign solte, als dan werden so wohl die herschaftliche als auch eigne Judn Heisr an der Abverrende (abwerfende) Arenda folgendr mas(s)en spezifiziret als nehmlich von der neie Fabrikn woran zehn Wohnungen seind samt Rauch fang geld fallen als jährlich f 200 die alte Fabrikn so 12 Wohnungen hat zahlt jehrlich mit Rauch fang geld f 133'36 kr dan laut virzehnten Punkt sibn einschichtige herschaftliche Heisr zahlen sambt Rauch fang geld in Suma f 211 : 36 kr wie auch sibn einschichtige eigne Judnheisr zahlen all jehrlich der gnedige Herschaft f 113 — dan von Tempel Freid hof und (?) f 43 von Wirtz haus und desen Schank f 30 dan von hisign und auf dem Land wohnenden Imleiten (Inleuten) f 25 — allwo die Suma der genzlich Haus arenda btragt f 756 : 12 dan von der Handel schaft hat die Gemeinde zu obigr Arenda bei zu zahlen f 116 — welche zwei Sumen zu samen gezogen die in dreizehnten Punkt vor stehnde Zahl mit f 872 : 20 d btrefn mus(s). Da aber aus obign bei gzhognen Kontrakts Punkten das Schachten aus gblibn so wird es hier bei gzhogn, das(s) dem Fleisch haker seine Schuldigkeit sein wird die hisign Judn Gemeinde mit gnugsamben koschar Fleisch zu vor sehn so das(s) selbe hir imfall keinen Mangel leidn solten. *Graf Ladislaus Cziráki.*

Közli a zsámbéki zsidó község levéltárából

FLEISCHMANN ISRAËL.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Feldmann József*, Chanael b. Chusiel, élete és irodalmi munkálkodása. Bölcsészettudori értekezés, Budapest. — *Frankel P. F.*, Beiträge zur Geschichte der karäischen Literatur (a berlini Lehranstalt für Wiss. des Jud. ez évi értesítőjében). — *Lippe Ch. D.* Bibliographisches lexicon der gesammten jüdischer Litteratur der Gegenwart. Zweiter Band, erste Lieferung. Bécs. — *Julius Dessauer*, Der Raschi-Kommentar zu den fünf Büchern Mozes vollständig ins Deutsche übersetzt mit beigedrucktem Bibeltexte. Budapest. — *Lévai Izor* Közegészségtan tekintettel a gyermeknevelésre. Bács-Topolya.

A pesti zsidó nőegylet máj. 31. tartotta közgyűlését. Az egylet segélyek czimén 199,04 frtot osztott ki az utolsó évben; a leányárvaházban 50, az árvamenhelyben 30 gyermek neveltetett; ezeknek s a kiinn lakó 20 árva költsége 18259 frtot tett; 1 gyermek az árvaházban 239 frt, a menhelyben 206 frtba került. A népkonyhát április 1-ig tartó esztendőben 108602 személy látogatta hitfelekezeti különbség nélkül; ingyen étkezett 11923; a népkonyka kezelési költségei 13176 frtra rugtak. Az egylet jótékonyág czimén kiadott összesen 51340 frtot, bevételai azonban csak 44954 frtot tettek.

A pesti chevra kaddisa jelentése az 1886. évről, mely most adott ki, a következő közérdekű adatokat tartalmazza. A *bevételek* rovatában főbb tételek: tagsági díjak 17,865 forint, zárt perselyekben való gyűjtés 14,772 frt, kamatok 3300 frt, bérházjövődelem 18,375 frt, temetések után 30,000 frt, összes rendes bevétel 96,516 frt 65 kr. Alapítványok után ezenfelül 1850, a sinlőkházi alap javára 1100 frt. — A *kiadások* rovatában főbb tételek: évi fizetés 9290 forint, a sinlőkháza számára 10,220 frt, szegények és betegek segélyezése 28,908 frt, temetkezési költségei és pedig alkalmazottak fizetése 7800 frt, koporsókért 5084, halottak elszállításáért 4076 frt, halottruhákért 1490 frt, több kisebb kiadással együtt összes költség e czimen 24,517 frt, emlékünnepélyekért 2941 frt, sirkerti költségek 1262 frt, nyugdíjak 1900 forint

pénzbeszedési jutalék 6256 frt, összes kiadás 98,109 forint. Ezenfölül a sirkert falának kiépítésére 6376 frt.

A rendes költségvetés deficitje 1597 frt 35 kr. Európa ezen egyik elsőrendű chevra kaddisájának elnöke Reusz Károly, titkára Weismann.

Rabbiválasztás. Dr. Klein Gyula szigetvári rabbi megválasztatott óbudai rabbinak; dr. Herzog Manó kaposvári és dr. Fischer Gyula győri rabbinak. E két utóbbi az orsz. rabbiképző-intézet végzett növendéke; e szerint mind a három hallgató, ki pár hóval ezelőtt innen kilépett — dr. Schreiner Márton rabbi Csurgón — már állomásban van. — Lapunk egy barátja tudósít végül, hogy dr. Rosenzweig Adolf teplitzi rabbi, hazánkfa, a berlini hitközség által rabbisági ülnökké és hitszónokká választatott; a berlini négy rabbisági ülnök közül most tehát három magyarországi születésű.

Egyetemi egylet Berlinben. Az »Akademische Verein für jüdische Geschichte und Literatur in Berlin« most adta ki harmadik jelentését, melyet D. Cassel ily című fölolvasása nyit meg: Die Armenverwaltung im alten Israel. — A jelentésből megtudjuk, hogy az egylet fönnállása óta a következő előadásokat tartották: 1885. nyári félévben: cand. phil. Steinschneider: A keresztelés eredetéről és jelentőségéről; stud. phil. Eckstein: A szamaritánusok története; st. ph. Oppenheim: Száadja Gaon; cand. med. Kalischer: Friedländer Dávid; st. ph. Blumenthal: A zsidók története Berlinben; dr. Cassel D.: A septuagintáról; st. ph. Wertheimer: A talmud igaz szelleme. — 1885/6. őszi félévben: st. ph. Silbermann: Ruth könyve; st. ph. Eckstein: Sichem város jelentősége és története a birodalom ketté szakadásáig; st. ph. Steinschneider: A középkori zsidó-üldözések jellemzése; dr. Karpels: A zsidó-német irodalom; st. ph. Blumenthal: Crescas vallásfilozofiai tanai; dr. Ritter: Mendelssohn és Lessing; cand. phil. Steinschneider: Júda Halévi; st. ph. Kalischer: A Mózes-dal (M. V. 32. fejj.); st. med. Chmelnicki: Mendelssohn Jeruzsáleme; st. med. Willner: A művészet a hébereknél; st. jur. Lewinsky: A zsidók jogi helyzete a római birodalomban. — 1886. nyári félévben: dr. Cassel: Zunz Lipótról; st. med. Chmelnicki: Kóhéleth és Hamlet; dr. Günsz: Ibn Gabirol; cand. ph. Silbermann: Dávid és Salamon; cand. ph. Kaufmann: Shylockról; cand. ph. Steinschneider: Ének Habácha, egy zsidó martirologium; ugyanaz: Ethiskai tanok a Megilla-tractatusban; st. ph. Blumenthal: Az Enekek Éneke; st. ph. Klein: A talmud. — 1886/7. őszi félévben: cand. ph. Steinschneider: Az egylet céljairól és eszközeiről; st. ph. Waldaner: Uriel Acosta; cand. ph. Silbermann: Az újabb zsidó-német népirodalom Lengyelországban; dr. Oppenheim: Abrabanel; st. ph. Blumenthal: A

hasmoneusok kora; st. ph. Kalischer: Ibn Ezra; st. ph. Heinemann: spinoza élete és működése; dr. Cassel: A szegényügy a régi Izraelben; cand. ph. Steinschneider: Pál levele a héberekhöz; dr. Eckstein: Hyrkan József és kora; st. ph. Klein L.: Farizeusok és Szaduceusok. — Tagjai és pedig tiszteletiek: dr. D. Cassel és dr. J. Ritter; volt tagok: dr. J. Lewy, Sklower Referandor, dr. J. Lifschütz, dr. M. Lifheitz, dr. Less, dr. Oppenheim, dr. Eckstein, cand. ph. Steinschneider, dr. Tokoroff, cand. ph. Taglicht, cand. ph. Kaufmann, stud. jur. Strausz, cand. ph. Carmel; működő tagok vannak tizenhétven: 8 bölcsészhallgató, 2 jogász, 4 orvos-tanhallgató. — Nálunk persze az ily irányu egyetemi együlethez hiányzik még ezzal minden előfeltétel.

A budapesti egyetemen a most kiadott Almanach szerint volt az 1886/7. tanév I. félében összesen 3671 hallgató, ezek között 1524 r. kath., 463 hely. hitv., 366 ág. hitv., 90 g. kel., 74 g. kath., 9 unit. és 1135 zsidó; karok szerint fölosztva volt — a két legszamosabb felekezetet összehasonlítva — a jogtudományban 813 r. kath. és 396 zsidó, az orvosiiban 309 r. kath. és 664 zsidó, a bölcsészetiiben 171 r. kath. és 45 zsidó, gyógyszerész-hallgató 125 r. kath. és 16 zsidó, szülésznő 45 r. kath. és 14 zsidó. — A II. félévben volt 3370 hallgató, 1416 r. kath. és 1061 zsidó. Az egyes karokban is megmaradt az I. félév aránya.

Zsidó tanárok Olaszországban. Olaszország egyetemein és felső iskoláin összesen 37 zsidó tanár működik, 24 rendes és 13 rendkívüli; ezek között irodalmi tanszéken 10, jogin 9, orvosin és sebészin 8, természettudományi és matematikai tanszéken 10.

Furca rabbinus. Stuttgartban Stern J. Bittenhausen volt rabbija évek óta mint felekezet nélküli magán ember él; a minap meghalt a felesége s ezt a keresztény sirkertben temettette el.

Az angol-zsidó történeti kiállítás. Lapunk egy londoni barátja beküldte a kiállítás katalógusát, melynek címe: »Catalogue of the Anglo-Jewish Historical Exhibition.« A 206 lapny szépen kiállított füzetet 1 shillingen árulták. — E katalógus s a külföldi felek lapokban megjelent ismertetések nyomán akarunk itt néhány nagy vonásban e kiállításról futó képet rajzolni. — E kiállítást magát, mint e nemben elsőt, föltétlen elismeréti ugyan, de, úgy látszik, különösen a német lapok tulságosan dicsérték. Maga a hely rosszul volt megválasztva. Négy szoba az óriási Albert-Halloan; ez annyi, mintha elite-bálnak mondanánk olyant, mely a fővárosi redut éttermeiben folyt le. A kiállításnak volt 121 bizottsági tagja, köztük 4 Montefiore, 3 Rothschild, 3 lord, 1 gróf, stb., továbbá 3 nő; csupa angol, 3 párizsit kivéve. Azután volt még 20 tagu végrehajtó, 16

tagu irodalmi és művészi s 11 tagu zenei bizottság. Kiállító volt 341. A mennyire a katalogust átnéztük, legalább 300 londoni. Angol városok közül képviselve volt: Oxford, Cambridge, Birmingham, Dublin, Bristol, Liverpool, Brighton, Manchester. Külföldről 1—1 kiállítóval mindössze: Amsterdam, Bécs, Frankfurt, Páris. Ez maga mutatja a kiállításnak nagyjában lokális jellegét. A kiállított tárgyaknak talán fele alig bírt különös művészi vagy archeologiai értékkel, nem is említve az elzárt üvegszekrények hosszu sorát, melyek tartalmáról csak hallomásból értesült a közönség; okiratok voltak, melyek bizony akárhova inkább valók, mint ily nyilvános kiállításba. Páratlan becsei azonban a párisi Strauss collection és Crawford gróf szamaritán-MS-gyűjteménye, mely bizonyára egyetlen a maga nemében: látnivaló, hogy épen a kiváló dolgok egyike nem angol, a másika nem zsidó, és egyikök sem történeti. Egészben e kiállítás sem került el az uttörő vállalatok hibáit: sok tárgy, de köztük sok gyarló, kevés rendszerezés és szervezés, ellenben sok zavar és kapkodás. De azért Spielmann S., ki körülbelül egy évvel ezelőtt e kiállítás eszméjét a Jewish-Chronicleben megpendítette, Mocatta, Evans, Martin és Castello urak, kik létrejötté körül annyit fáradoztak, Jacobs és Wolf, kik a katalogust annyi gondnal szerkesztették, határozottan nagy érdemet szereztek maguknak, s művik az angol zsidók történetének majdani teljes megírására bizonyára nagy hatással lesz azon sok anyagnál fogva, melyet e célra itt először gyűjtöttek egybe. Szeretnők hinni, hogy a zsidóság ismertetése körül is tett a kiállítás szolgálatot. A nagy közönség kevés részvétet mutatott ugyan, de a tudósok — köztük számos keresztény — annál szorgalmasabb látogatói voltak az angol-zsidó kiállításnak.

Zsidó statisztika. *Spanyolország* következő helyein élnek zsidók és pedig: Almeria 4 férfi 2 nő, Barcellona 15 férfi 6 nő, Cadix 125 f. 84 n., Canári szigetek 33 f. 2 n., Cordoba 6 f., Gerona 3 f., Guipuscoa 11 f., 10 n., Helva 3 f., Jaen 1 f., Lerida 2 f., Logrono 3 f., Madrid 17 f. 14 n., Malaca 15 f. 2 n., Murcia 2 f., Portovedra 1 f., Segovia 1 f. Se villa 8 f. 2 n., Toragona 3 f., Éjszak-Afrikai birtokok 21 f. 8 n., *összesen* 406 zsidó, 276 férfi és 130 nő. Megjegyzendő, hogy Gibraltárban, mely angol birtok, virágzó zsidó község van. — *Mostar*-ban, Hercegovina, 25 zsidó család lakik.

Hibaigazítás. Föt. dr. Klein Mór urnak mult számunkban közölt cikkében két értelemzavaró sajtóhibát kell kiigazitanunk. A 293. lapon 13. sor alulról áttértől helyett olv. áttértnek; u. o. 12. sor alulról neki kihagyandó.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

HETEDIK FEJEZET.

Péchi Simon a szombatoság első korszakában (1621-ig).

I.

Péchi Simon történelmi pályafutása. — Származása és dédunokájának, báró Orbán Eleknek idevágó feljegyzései. — Születése éve és ifjúkora. — Péchi Eössi András hazába kerül. — Az utóbbinak tervei. — Péchi nagy külföldi utazása. — Távolléte alatt Eössi örökbe fogadja. — Hazatérése és Eössi halála. — Péchi jellemzése. Nyelvismeretei. — Az Eössiről rászállt örökség.

Péchi Simon egyike azon történelmi alakoknak, a kiknek pályafutását érdeklődéssel tekintjük kezdettől végeig.

Rokonérzésünk fogadja és kíséri a nagytehetségű ifjút, ki alacsony származás homályából a történelem színhelyére lép, bátran halad s gyorsan emelkedik mind magasabba. Megelégedéssel látjuk a ritka műveltségű, deli férfit, mint hazájának legfőbb tisztviselőjét s a fejedelem után leghatalmasb emberét azon fényes állásban, melyet önerejéből vivott ki. Midőn pedig e magas polczról váratlanul mélyen lebukik, részvétünket meg nem tagadhatjuk a már öszülő embertől, ki nehéz vasra vert, dagadozó lábakkal a hőrtönben sinlődik, felszabadulása után termékeny tudományos tevékenységnek szenteli idejét, azután újra fogságra jut és miután munkaerején és munkakedvén kívül majdnem mindenét elveszíti, szegényes viszonyok közt végzi be változatos életét.

Látjuk őt mint iskolamestert és mint utazó deákat, mint államférfiút és mint hadvezért, mint tudóst és mint költőt, mint theologust s mint bibliafordítót, mint korának egyik kiváló, a magyaroknak pedig legjelesebb hebraistáját, végre pedig mint a szombatoság buzgó apostolát és hivei által dicsőített hősét.

Erdély politikai és vallástörténetének nem egy lapján találkozzunk Péchivel. Ránk maradt tudományos munkái megörökítették nevét, s a szombatosok kegyelele harmadfél századon át dicsőítette emlékét és egész mondakört fűzött hozzá. Majd fényes majd tragikai élményei magukra vonták báró Kemény Zsigmond figyelmét, ki »*A rajongók*« című regényében őreá ruházta az egyik hős szerepét. Akadt is már életirója Kővári László, »Erdély történelmé«-nek tudós szerzőjében, ki szorgalmasan kutatta és rokonérző hangon ismertette Péchi Simon viselt dolgait.

Mindazáltal még csak hézagosan, csak külsőleg és egyoldaluan ismerjük életét. A korabeli vallásos mozgalmakban elfoglalt állására, irodalmi tevékenységére és tudományos jelentőségére nézve pedig csak egyes szétszórt adatokkal, merő hozzávetésekkel, kellően be nem bizonyított, vagy éppen téves állításokkal találkozunk.

Mindezekre nézve csak ott kereshetünk felvilágosítást, a hol lefektette szellemi munkája eredményeit és feltárta gondolkodását s érzelmeit: hátrahagyott műveiben. De ezek közül, ha néhány kiadott levelét ide nem számítjuk, munkáinak egy pár apróbb töredékét nem tekintve, mindössze *egy* költemény és Mózes könyveinek fordításából és magyarázatából *egy* fejezet látott napvilágot. Számos egyéb könyvének mindaddig csak tartalma, itt-ott csupán száraz czime van ismertetve, s még csak nem is mindig helyesen; meg más könyveiről még azt sem jegyezték fel, hogy egyáltalán léteznek.

A következőkben megkíséreljük, kivált mint író és mint tudóst ismertetni Péchi Simont, egyúttal pedig megállapítani a viszonyt közte meg a szombatosok közt, melynek történetében kétszer alkotott korszakot s mely kizárólag az ő szellemi munkájának köszönhetette háromszázados fennmaradását. De azért külső életviszonyait sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hisz leginkább ezek teszik érthetővé viselt dolgait s a kellő világításba helyezik egész egyéniségét.¹⁾

¹⁾ Péchi külső életviszonyait behatóan tárgyalja *Köváry László*, Péchy Simon kancellár, Kereszt. Magvető VI. 34. l. ff.; a terjedelmes czikk, néhány téves adat és több hézag daczára, világosan és nagyjában helyesen tünteti fel Péchi életét.

Péchi¹⁾ Simon származását és ifju korát sűrű homály fedi. Még azt sem tudjuk, hol született és kik voltak szülei. Kemény János fejedelem, midőn azt állítja róla, hogy »*Pécsen* egy szőcs fia« és maga is »egy szőcs legény« volt²⁾ valószínűleg csak közszájon forgott hozzátétést ismétel, mely az ismeretlen származású Péchit Pécs városával hozza összeköttetésbe. Lugossy, ki ezen adatot azzal akarja kiegészíteni, hogy Péchi atyja egy Csehországból bevándorolt s Pécestet letelepedett mesterember volt, nyilvánvaló tévedésből indul.³⁾ Péchi Simonnak valószínűleg ép oly kevésbé van köze Pécsce, mint a többi Péchieknek, kikkel ez idő körül sűrűen találkozunk úgy Erdélyben mint Magyarországon,⁴⁾ s a kik bizonyára nem származtak mindnyáján Pécs városából. Azon még későbbi állítás, hogy »Péchi *Pesten* vette eredetét«,⁵⁾ csak rossz olvasásból, vagy tollhibából folyhatott.

¹⁾ Péchiek általam megvizsgált sajátkezű aláírásai az utolsó betűből induló czikornyával végződnek, úgy hogy bajosan határozható meg, vajjon y-nal, vagy i-vel írta-e nevét. Innét lett, hogy eddig közzétett leveleinek kiadói majd Péchyt, majd Péchit olvastak. Én inkább az utóbbit véltem kibetűzhetni, és így (Péchi) van az világosan kitéve 1629-ben, saját hazában készült kéziratú zsolttárainak eredeti czimlapján. De azért lehetséges, hogy az akkori helyesírás ingatag voltánál fogva, maga Péchi majd így, majd Péchynek írta nevét. Hogy az egyik költeményében (az 52-ben, l. fent III. 381. l.) a versfők »Pécsi«-t, a másikban (a 46-ban, l. fent 139. l.) »Pétsi«-t tüntetnek fel, nyilván onnét magyarázható, hogy magyar énekekben *ch*-val nem kezdhetett új versszakot. A nóta-peréről felvett hivatalos okiratban (Erdélyi Országgyűl. Emlékek X. 182—196). mindenütt Péczy olvasható.

²⁾ *Kemény János önéletírása*, kiadta Szalay L., Pest, 1856. 11. és 407. l.

³⁾ Péchi fent (III. 381. l.) közölt énekének versfői: Péchi Simon Boem. — Lugossy (i. h. CXII. l.) az utóbbi négy betűt így értelmezi: Boem = *Bo(h)emus*. De akkor nem csak atyja, hanem ő maga is bevándorolt cseh lett volna; már pedig bajosan tehetjük fel, hogy Péchi, ki midőn e költeményt írta, mint látni fogjuk, már Erdély főkanzellárja volt, azt akarta volna feltüntetni, hogy voltaképpen cseh ember. A költő nevét feltüntetni a versfők után következő versfőknek nincsen már semmi jelentőségük, itt a *Boem*-nek ép oly kevésbé, mint annak az *N*-nek, mely Péchi egy másik (46.) költeményében áll a nevét feltüntető versfők után. Vajjon miképen magyarázta volna Lugossy a szintén a Szombatos Énekeskönyvben előforduló következő versfőknek utolsó betűit: »Thomas Pankotai Nt,« »Johannes Bekeni Id,« vagy pedig: »Petrus Magyarai Kmi« és »Harsányi Imre Nhos«?

⁴⁾ L. például a *Tört. Tár.* majdnem minden egyes évfolyamának (kivált az 1881-nek) név és tárgymutatóját, *Erdélyi Országgy. Emlékek* VII. 497. l. s egyébütt, *Frankl*, Hazai és külföldi iskoláztatás 118. és 386. l. stb.

⁵⁾ Győri Tört. és Régészeti Füzetek II. 349. l.

Anyi azonban bizonyos, hogy Péchinek nem Erdély volt a szülőföldje. Dédunokája, lengyelfalvi id. báró Orbán Elek, ki atyai ágon Eössi András nőtestvérének is dédunokája volt, s kinek édes anyja, úgy mint később ő maga Péchi egyik leányánál Zsuzsánnánál nevelkedett, 1740. május hó 3-án kelt végrendeletében több érdekes adatot hagyott hátra. A végrendeletét író hetven éves aggastyánt egyes aprólékos részletekre nézve tán cserben hagyta emlékező tehetsége: de nagyjában bizonyára feltétlen hitelt érdemelnek szóban forgó feljegyzései, melyek Péchi és Eössi leveleire s egyéb családi okiratokra hivatkoznak, s legalább részben abból a friss, majdnem közvetlen családi hagyományból folytak, melyet Péchinek saját leányától vett.¹⁾ Ezen több tekintetben fölötte érdekes végrendeletében pedig egyebek közt azt írja, hogy »Péchi Simon *ifjantán származott be Erdélybe*,« s ez állítást úgy látszik, megerősíti Péchi egy sajátkezű levele is.²⁾ Mindenesetre valahonnét Magyarországból jött Erdélybe, hol testvére Anna, később sárdi Simén Jánosné is élt, az egyetlen, kit hozzátartozói közül ismerünk. Vajjon az utóbbi vele együtt, vagy általa meghíva, csak utólagosan jött-e oda, bizonytalan.

Születése évét hozzávetőleg az 1565—1570 közti időszakra tehetjük.³⁾

¹⁾ Ezeket szükségesnek láttam felhozni *Köváry* ellen, ki (i. h. 35. l.) kétségsbe vonja Orbán Eleknek Péchi bevándorlására vonatkozó feljegyzéseit. Az Orbán Balázs birtokában levő végrendeletből Péchire vonatkozó néhány részletet közölt maga *Orbán Balázs* (Orbán Elek dédunokája), A székelyföld leírása I. 153. l., valamint *Köváry* i. h. 35—6. Itt s a végrendeletet idéző egyéb helyeken Szilágyi Sándor szivességéből használhattam a végrendeletnek *Torma* Károly által eszközölt teljes másolatát.

²⁾ A szamos-ujvári börtönből írt levelében kéri Bethlen Istvánt, helyezze őt szabad lábra, »felőlem — azt írja egyebek közt — bizony igen bátorságos lehet, mivel ez a föld nevelt engömet ez állapotra, soha nyilván szerelmes gyermekimet el nem hagyom, inkább azt akarom, ez a föld fogja be testömet, emitt temetődjem mint hazámban« (*Mikó* Erdélyi Tört. Adatok III. 356. l.). Ugy látszik kerüli, hogy *szülőföldjének* mondja Erdélyt, hanem arra szorítkozik, hogy azon földnek mondja, mely őt nevelte s nagygyá tette, s mely hazájává lett.

³⁾ Az előttevaló jegyzetben említett levelében (u. o.) elpanaszolja, hogy lábai dagadoznak s hogy attól tart, hogy »hydrops talál indulni ez dagadásból már *öreg* ember voltomra.« E levelét 1621. júl. 30-án írta, akkor tehát legalább 50—55 éves volt s így 1565—1570 közt születetett. Ezzel összevág, hogy Péchi, Kemény János fejedelem szerint (Önéletírás, 11. l.),

Tanulmányait állítólag a kolozs-óvári unitárius iskolában végezte, hol jobbára önszorgalmából, kivált a keleti nyelvekkel foglalkozott.¹⁾ Később iskolamester volt a szent-erzsébeti unitárius aliskolán s így került az ott lakó Eössi Andrászhoz, ki őt gyermekei nevelőjének fogadta. Az özvegyiségre jutott, betegágyon sinlő ember nem csak gyermekeit bízta rá, hanem jószágainak kezelését is. Saját vallomása szerint, »Péchi Simon deák nem csak úgy mint szolga, hanem annál feljebb való hűséggel, szeretettel szolgálta, magának és jószágának, marháinak gondját viselte.«²⁾ Közben egymásután elhaláloztak gyermekei, s a magtalan férfit mindinkább megkedvelte a nagytehetségű, kellemes külsejű, ügyes fiatal embert, ki azonkívül még készségesen s egész odaadással felkarolta az ő vallásos nézeteit.

A hitrajongó Eössi nyilván gondviselészerű eszközt látott Péchiben a szombatosság szilárdítására és felvirágoztatására, s azért mindent elkövetett, hogy fényes jövőt, minél nagyobb befolyást és minél tekintélyesebb állást biztosítson a maga új vallásának jövődöbéli apostola számára. E célt pedig legbiztosabban úgy vélte elérhetni, ha mint bűtdományu, mivel embert, mint világot látott, gazdag és előkelő férfit az állam szolgálatába lépteti.

Mindenek előtt, úgy látszik, a fejedelmi udvarba juttatta, Báthori Zsigmond szolgálatába,³⁾ azután pedig »a fejedelem passusával, recomendatoriájával« nagy tanulmányi utazásra küldte, messze külföldre. Péchi, azt írja báró Orbán Elek fent-

»igen vén korában meghala,« tehát életének legalább 70—75-ik évében; mivel pedig 1642-ben halt meg, ebből is következik, hogy 1565—1570 közt születetett.

¹⁾ Így, a nélkül, hogy forrását idézné, *Székely* Sándor, Unit. vallás tört. 133. l.

²⁾ L. az okiratot, mely által Péchit fiának fogadta, közölve *Köváry* i. h. 37. l.

³⁾ Azon szolgálatokért, miket Péchi tett »cum antea semper Principibus Transylvaniae, praedecessoribus nostris, tandem nobisque« sat. mond Bocskainak 1606. áprilisban kelt oklevele (*Köváry*, i. h. 40. l.) már pedig Péchi (l. alant) csak 1599 közepe felé jött vissza utazásáról: az »antea semper« sat. tehát bizonyára az elutazása előtti időre is vonatkozik. Ugyanaz következik a balázsfalvi adomány-oklevélből, mely Péchinek kiállítottatott 1615. jan. 7-én »a primis juvenutis suae« tett hivatalbeli szolgálatiáért (*Kemény* József, Diplomatarium VII. 177), az utazásáról hazatérő Péchi pedig már vagy 30 éves, tehát már azelőtt volt az állam szolgálatában.

említett végrendeletében, »diariumot csinált peregrinációjáról, melyet is könyvbe formált volt, ez a könyv a nénémről, Péchi Zsuzsánáról, más sok drága könyvekkel együtt, rám maradtanak vala, és a Rákóczi revolúciókor a gy.-szent-miklósi templomból generális Graven prédálta vala el, egy nagy ládával való könyvimmel s több javaimmal együtt. *Ebben a Péchi Simon diariumában olvastam*, hogy megindulván Erdélyből, Bukarestben a vajda mellett esztendeig volt, onnan ment Konstantinápolyba, ott a fővezér mellett tovább másfél esztendőnél lakott; átkelvéen a tengeren, lement Afrikába és Karthágóban hét (?) esztendeig lakott. Onnan megint átjött Európába, Rómában és Neapolisban sok időig lakott. Neapolisból ment a spanyol királyhoz, onnan a Portugall királyhoz, onnan Franciaországba és aztán visszatért Erdélybe. Tizennyolcz esztendő tölt peregrinációjában, a peregrinációban költ írása szerint.« Ezen Péchi sajátkezű utazási naplójából merített feljegyzésből kiviláglik, hogy Péchi mindenk előtt Oláh- s Törökország felé vette útját, mely két ország politikai tekintetben akkoriban a legfontosabb volt Erdélyre nézve. Mint ottan a vajda, illetve a fővezér mellett, úgy az általa meglátogatott többi országokban is, kivált az udvarnál szokott megfordulni. Így szerezte azt a diplomacziái tapasztalatot s ügyességet, melyeknek köszönhetette a későbbi pályáján aratott fényes sikereket, és elsajátította az őt kitüntető ritka méveltséget és nyelvtudományokat. A héber nyelvnek azon bámulatos ismeretét, melyet későbbben a szombatosság érdekében érvényesített, leginkább Törökországban, Afrikában és Olaszországban szerezhetette, valószínűleg zsidó tanítóknál. ¹⁾

Ezen minden esetre hosszú, bár bizonyára nem tizennyolcz éves utazásáról ²⁾ még csak egy részletet ismerünk. »Corcyránál,

¹⁾ Alantabb látni fogjuk, hogy a héber irodalom terén kifejtett tevékenysége török, afrikai, vagy olasz, szóval: *szeferdi* zsidók tanítására vall.

²⁾ Kéziratu *zsolnárfordításban* (l. róla alant.) a 107. zsolnár 31. verséhez való jegyzetben Péchi halálát ad istennek egyebek közt azért is, »mert hosszu búdosásimból is haza vezérlett.« Hogy azonban nem tizennyolcz évig volt távol, onnért következik, hogy 1565—1570 közt született, utazásáról pedig 1599-ben, tehát mint 24—29 éves férfi tért haza, s így, ha csakugyan 18 évig utazott volna, elutazásakor hat, illetve tizenegy éves gyermek volt volna. Tizennyolcz évi utazása még akkor sem telik ki, ha 5, sőt 10 évvel előbbre tesszük születését, mert akkor legfeljebb 20—21 éves lehetett elutazásakor, mely életkorral pedig alig fér meg, hogy akkor tanulmányai

az Adriaticum tengeren,« tehát valószínűleg Törökországból Afrikába való átkelésekor történt, hogy mint maga elbeszéli, vihar alatt a tenger vizébe esett vala, az magas hajóról ki akart ugrani, de az Ur, így végzi, »az hajóval kitaszítottata az partra és úgy tartá csodálatosan meg életemet.« ¹⁾

Péchi még távol volt, midőn a beteg Eőssi a közeledő halál előzeretében elhatározta, hogy őt fiának fogadja. Miután erre nézve Báthori Zsigmond fejedelemtől, röviddel ennek első lemondása előtt, 1598. április elején, megnyerte az engedélyt, ugyan ezen év május hó 10-én kiállította azon okiratot, mely által »Péchi Simont fogadá örökös fiának, szintén mintha ő szülte volna, és minden jószágában, örökségiben ő maga után haeresinek és successorának vallá, kiért ez után nem Péchi névvel, hanem Ősi Andrásról és úgy mint az ő atyai nevével (*Ősi Simon*nak, neki tulajdon fiának nevezetessék ez napságtól fogva.« ²⁾

Egyidejűleg, úgy látszik, sürgette Péchi hazajövetelét. Az utóbbi ugyanis a következő (1599.) év márczius hó közepe felé már ismét Erdélyben volt, hol mindenk előtt az épen másodizben lemondott s Erdélyből induló félben levő Báthori Zsigmondnál jelentkezett. »Sietett volna menni fogadott atyjához Eőssi Andrásához ³⁾ — így hangzik bár Orbán Eleknek, mint fennebb kiemeltük, minden esetre megbízható tudósítása — de a fejedelem tartoztatta, kívánta a peregrinációról szóló sok experientiáját hallani: hanem postát adott, ki által tudósította Eőssi András érkeztéről. Az megint rescribált, hogy siessen hazajönni, mert beteg ágyban vagyok, s a fejedelemnek is könyörgött, hogy bocsássa el. Maga adott hintót alája a fejedelem, a melyben Szent-Erzsébetre ment, de érkezése után három óra felett nem

bevégezése után, már iskolamester és Eőssi közben egymásután elhalt három fiának nevelője volt. Orbán Elek, midőn ezeket feljegyezte, saját vallomása szerint már nem volt Péchi utazási naplójának birtokában, s így a számokra és nevekre nézve könnyen tévedhetett. Egyebek közt azt sejttem, hogy a Karthágóban töltött hét év helyett két év olvasandó, ugy a mint Orbán Elek végrendeletének egy másik helyéből *Köváry tizenkét*, Torma másolata pedig tizenhét nyelvet olvas ki, melyet Péchi értett volt.

¹⁾ Péchi kéziratu *zsolnárfordítása*, a 107. zsolnár 27. verséhez írt jegyzet.

²⁾ Az okiratot közölte *Köváry*, i. h. 37—8. l.

³⁾ Orbán Elek, mint már fennebb megjegyeztük, *András* helyett tévesen *Tamást* ír.

élt Eőssi András, meghalt, Péchi Simon minden javaiban benne maradt, s a fejedelem hírével el is temette fogadott atyját.«¹⁾

A haldokló Eőssi jogos örömmel tekinthetett fogadott fiára, ki benne vetett reményeit valósítva, csakugyan mint »a fejedelemnek s az hazának szolgálatjára alkalmas és elegendő ember«²⁾ hazatért hosszú tanulmányi utazásáról. Gazdag tapasztalatokat, sokoldalú, bő tudományt, előkelő fellépést s megnyerő társalgási modort hozott magával.

Kemény János fejedelem, ki mint fiatalabb kortársa nyilván személyesen ismerte Péchit, s különben elég keményen nyilatkozik felőle, »okos, jó deák (azaz: jól művelt) tanácsos ember«-nek mondja, ki »úri módon viselte magát mindenekben és mind hadi, mind országos és törvényes dolgokban, tractákban expertus ember vala, s igen tudós mind theológiában, mind egyéb arsokban, deák, görög, zsidó, kaldeai nyelvekben.«³⁾ Ezen nyelveknek alapos ismerete kitűnik munkáiból is. Azonkívül minden esetre értette az oláh, török, olasz, spanyol, francia és német, talán még a lengyel nyelvet is, s így hitelesnek látszik a családjában élő hagyomány, mely szerint »a magyar nyelvvel együtt *tizenkét* (egy másik olvasás szerint: *tizenhét*) nyelvet tudott.«⁴⁾

¹⁾ A Péchi utazására, örökbefogadására, hazaérkezésére s Eőssi halálára vonatkozó adatoknak a fentebbiekben előadott sorrendje így következik Orbán Elek végrendeletének s az Eőssi által kiállított örökbefogadási okiratnak egybevetéséből. *Köváry*, mivel Péchi hazajövetelét Báthori Zsigmond első lemondásának idejére, 1598. áprilisra teszi, e két okiratot nem tudja összeegyeztetni és (i. h. 37. l.) kétségbe vonja Orbán Elek állítását, hogy Eőssi, Péchi hazaérkezése után »még csak három napot (helyesen: órát) élt volna.«

²⁾ Eőssi szavai; l. az okiratot, mely Péchit örökbe fogadja i. h., u. o.

³⁾ *Kemény*, Önéletírás 9. és 407. l.

⁴⁾ Az oláh, török, olasz, spanyol és francia nyelvet elsajátíthatta magukban az illető országokban, melyekben mint fennebb láttuk, utazása alkalmával hosszabb ideig tartózkodott. Hogy *németül* beszélt, már azon gyakori alkudozásokból következik, melyeket a bécsi udvar követeivel folytatott. Hogy a lengyel nyelvet is értette, a Lengyel- s Erdélyország közti akkoriban sűrű érintkezésen kívül az is gyaníttatja, hogy 1602-ben Báthori Zsigmonddal Lengyelországba ment, hol egy ízben mint követ is járt (*Köváry* i. h. 38. l. és Történ. Tár 1881. évf. 145. l.). Ilyformán a fennebb említett deák, görög, zsidó (értsd: héber) és kaldeai, valamint a magyar nyelvvel csakugyan kikapjuk azt a *tizenkét* nyelvet, melyet Orbán Elek végrendeletű feljegyzése szerint, Péchi tudott volt.

A már többször említett báró Orbán Eleknek öreg atyja Orbán Péter, kinek édes anyja Eőssinek nőtestvére volt, Péchit perbe fogta ugyan arra hivatkozván, »hogy vér ellen nem léghatta volna Eőssi Péchi Simonnak az jószágot«: de Péchi valahogy kiegyezkedett és »cserét adott Orbán Péternek,«¹⁾ s így Erdély egyik legnagyobb földes ura lett. Terjedelmes birtokai Udvarhelyszékben, Küküllő- és Fejérvármegyében feküdtek. Andrásfalva és Oláh-Hidegkut egész falvakon kívül még tizenegy kisebb, nagyobb birtokrész és végre a szent-erzsébeti birtok az ottani nemesi udvarházzal szálltak rá Eőssiről.²⁾

¹⁾ Orbán Elek végrendeleti feljegyzése.

²⁾ Az Eőssitől örökölt birtokok részletes felszámítását l. a *Köváry* által közölt okiratokban, i. h. 37. és 39. l.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatása következik.)

Kompert Lipót.

Született 1822. május 15-én — meghalt 1886. november 23-án.

A költő, kinek jellemzését szándékozom adni, két oldalról érint bennünket. Érint bennünket mint magyarokat s érint bennünket mint zsidókat: kettős tehát érdeklődésünk irányában. Mint Csehország szülöttje vonzalmat érezett hazánk irányában, még mielőtt ismerte. Egy rajz a pusztáról, a melyet 18 éves korában olvasott, annyira elragadta a sok bajon keresztül ment ifjú rajongót, hogy hosszú meggondolás nélkül levezett a szőke Dunán, hogy a pusztát színről színre lássa s ott az emberektől távol letelepedjék. Habár a kirándulás csak rövid ideig tartotta költőnket hazánkban, mert a valóság, nem a költészet pusztája csakhamar kijózanítá a nagyvárosi bámulót, rövid idő lefolyása után mégis alkalmat nyílt hazánkkal megismerkedni, mert gróf Andrassy György házába került mint nevelő. Négy évig viselte ezen állást a gróf kastélyában Hosszúrétben, Gömör megyében. Első irodalmi terméke is, mert ifjúkori verseiről csak azon lángok tudnának beszélni, a melyeknek martalékkul odadobta, hazánkról szól, czíme »Pustabilder«; magyarul is megjelent az »Életképek«-ben.

A gróf kastélyában, a mely rá nézve magány volt, a hol körülötte messze földön nem lakott zsidó, mert 1848 előtt Gömör megyében ez nem volt megengedve, a hol éveken keresztül nem látott zsidót, szálltak föl lelkében gyermekkorának évei, a melyeket a münchengrätzi gheftóban töltött; az emlékek megelevenültek képzeletében s kimondhatatlan vágyat érzett a »zsidó-utca« után. Ekkor fogamzott meg először — saját bevallása szerint — költői lelkében, hogy a gheftó meséit, mondáit s elbeszéléseit feldolgozza.

Félve nyúlt a tollhoz, hogy gyermekkori emlékeit, a melyek kiolthatatlan betűkkel voltak bevésve lelkébe, papirostra vesse. Mert a kör, a melyből alakjait szedte, nem volt alkalmas szélesebb érdeklődést kelteni. Hogy türjék meg a zsidóságot, a

melyet az életben nem türtek, a költészetben? Ki érezzen szimpathiát azoknak bajával, a kiknek ő szerezte s szerzi a bajokat? A talaj tehát, a melyet Kompert megmivelní szándékozott, meddőnek ígérkezett. Első elbeszéléseit nem is írta csak zsidók számára, nem számított más olvasóközönségre. Első kísérletei még e tendencia erősebb, mint a költő alakító képessége. »A második Judith« című elbeszélés még ezeken kívül izléstelen is. Összehasonlíthatatlanul szebbek a »Mesék a gheftóból«, a melyek a nemzsidó körökben is figyelmet keltenek. Kedves alakban elbeszélt mondák ezek, a melyek a zsidók között szájról szájra jártak s még most is élnek.

A siker felbátorította a költőt s akaratlanul, szándék nélkül lett ő a zsidó népelet költője, mert összegyűjtött munkáinak nyolcz kötete között alig kettő foglalkozik más témával. Éppen kellő időben lépett fel Kompert, hogy a régi zsidó életmódot rajzai által megrögzítse, mert ez életmód kimulása felé haladt. Kívülről is, belülről is kezdték ostromolni a gheftó elköltőit; a műveltség rohamosan kezdett terjedni, a gondolkodás s vele a szokások átalakuló félben voltak, a zsidók társadalmi állása megváltozott. Kompert az elhaló nap sugarait megtörte a költészet prizmáján, hogy alkotó színeit megőrizze.

És valóban, Kompert történeteiben megtaláljuk a régi, úgy szólván hamisítatlan s önnönmagát eltemetni készülő gheftó képét. Megtaláljuk ezen történetekben az »utca« — a hogy Kompert röviden nevezi a zsidó utcát, mert az volt a zsidónak világa — minden alakját, s majdnem minden meséjét s elbeszélését. Tarka képet tárnak fel Kompert elbeszélései, a melyben a régi s új eleven állanak szemeink előtt. A szegény csak pöntekről pöntekre hazajáró házaló, a bőkezű s a fukar gazdag, a naiv becsületes falusi árendás s a gheftó furfangos, élczelő lakosa, a fanatikus jámbor s a felvilágosodott orvos stb. mind elvonulnak lelkünk előtt, hogy még egyszer lássuk őket, mielőtt örök nyugalomra hajtják le fáradt fejüket. Úgy rémlik előttünk, hogy ez alakokat láttuk már, e hangokat hallottuk már. Csupa ismerős, csak nem emlékezünk rájuk világosan. Minden régi s mégis új, minden egyszerű s mégis oly érdekfeszítő; csupa apróságok, külön-külön tekintve kicsinyesek, de a maguk helyén mindmegannyi gyöngyök. Szeretettel mélyedt be a zsidó nép lelkületébe, hogy lehá-

mozva a kemény kérget, megmutassa a tiszta lelket. Éles megfigyelő tehetsége felfedezi a legapróbb részleteket, napfényre hozza az érzelmek s gondolatok legtitkosabb rugóit. Átéli a zsidó utca élményeit, átérzi örömét s bánatát. Merész kezekkel lebentí fel a fátyolt, a mely a gheztót gondosan takargatta a kivülállók szemei elől. Leszedte az évszázadok porát, hogy a zsidót olyannak mutassa be, a milyen a valóságban, nem az előítéletektől elfogult képzetben. Nem hallgat el semmit, még az antipáthiát a nemzsidók irányában sem, de a valódi költő éles szemével kifürkészi ez antipáthia forrásait. Realisztikus, a mennyire költő realisztikus lehet. Nem ok nélkül hasonlították össze Auerbachal, a német népélet felülmulhatatlan ecsetelőjével. Mint Auerbachnál, úgy Kompertnél is kérdéses: mi nagyobb, a költői alkotó erő-e vagy az író szeretete a nép iránt? Ezen szeretet nem szorított pusztán hitsorsosaira, hanem átkarolja a cseh s mondhatnók a magyar népet is (Die deutsche Gräfin in Ungarn.). Az éles megfigyelő, a költői fantázia s az érző szív egyesítve van Kompertben.

Főereje az erkölcsök ecsetelésében rejlik. Munkáiban a zsidó gondolat- s érzésvilága mint nyitott könyv fekszik azok előtt, a kik benne olvasni akarnak s tudnak. Mennyi erő, mennyi nemes tulajdonság feküdt parlagon az elnyomás hava alatt! Megkapók rajzai a családi életről, a szülők s gyermekek szeretetéről, a hitvestársak egyetértéséről s vonzalmáról. A családi élet képezi legtöbb elbeszélésének s életképeinek tárgyát. Nincsen egyetlen egy sem, a hol az legalább a hátteret nem képezné. A zsidó egész élete csak családjá körül forgott, s a költő, a ki idealizálva ugyan de mégis a valóságot utánozza, innen veszi motívumát. A »Schlemiel«, Kompert egyik legtalálóbban rajzolt alakja, csak akkor lesz öngyilkossá, midőn felesége is kimondta a végzetes szót, hogy ő schlemiel. A kitértet, vagy, a mint régen te mondták, az elvesztett csak édes atya megtörése téríti vissza az ősi hithez. A zsidó hagyományokkal szakított »doktor« szüleinek s testvéreinek megpillantása visszahódítja a zsidóságnak; megtört szívet hagyja el jegyesét s visszatér a gheztóba. Az utca tanítóinak típusa »Julius Arnsteiner«, a ki a »participial constructiót« oly mesterien tanítja, hosszú tévelygés után szerencsésen bevezik a házas élet kikötőjébe.

A régi zsidó élet minden alakja, a mely a költő gyermek-

korában létezett Csehországban, megtalálható munkáiban. Az elparasztosodott zsidót rajzolja meleg rokonérzéssel a »Prinzeszin« című elbeszélésben; a hazafias s loyális zsidót megtaláljuk »Corporal Spitz«-ben, a császár büszke katonájában. Óseredeti alakot rajzol a »Min«. Még csak a »Trenderl« s »Christian és Léa« legyenek megemlítve. Az elsőben a régi s modern felfogás küzd egymás ellen, míg végre az új, a mely a munkát helyezi a házalás helyébe, győz; a másodikban az általános, a valláskülönbség által nem gátolt emberszeretet állítja föl mint ideált a költő. Ezek saját szavai, a melyeket »Klein-Mendelssohn« szájába ad: »Létezik oly szeretet s egyesülés az emberek között, a mely erősebb s hatalmasabb, mint amaz, a melyről Salamon király beszél az Énekek énekében. . . . E zsidó nő szívében oly szeretet él, a mely valaha a világnak visszaadja a békét s nyugalmat«. (»Christian und Lea« végén.) Közvetlenül mint magyar-zsidókat érdekel bennünket »Jahrzeit« című elbeszélése, a mely először Wertheimer zsidó évkönyvében jelent meg 1860-ban. Rövid vonásokban találóan jellemzi a magyar zsidót égő hazaszeretetével, nemzeti büszkeségével, a mely más nemzetiségű zsidót lenéz, könnyelműségével, a mely a jövőre nem gondol. Kompert a magyar zsidó jellemzését helyesen egy szóba foglalja össze: a magyar zsidó *nemes*, még pedig *magyar* nemes.

Kompert nem a külszinen tapad, hanem behat a szellem sajátosságába. Az ő alakjai, habár egész osztályokat képviselnek, mégis egyénileg vannak kidomborítva. Ő nem csak látta azon alakokat, a melyeket fest, hanem ismerte is. Ő a gheztóban született, nevelkedett, azért nincs semmi sem, a mit ő ne ismerne. Innen a frissesség, a mely elbeszélésein előmlik, az elevenség, a mely rajtuk végig vonúl. Ismerősökkel társalog ő rajzaiban, azért bőbeszédű még pályája elején, míg a művész kiszorította az embert. A zsidók eszességét, józanságát szokták dicsérni, Kompert csak szívüket csodálja. A sors iróniája, hogy a zsidókat éppen azon oldalról szokták megtámadni, a melyről megsebezhetetlenek. Szépen fejezi ki Kompert gondolkodását a zsidók szívéről következő költeménye, a melyet a bécsi zsidó templom besztertelése alkalmából költött.

1. Durch tausende von Jahren tönet
Von Mund zu Mund ein kleines Wort,
Und ob geächtet und verhühnet,

Doch ist es uns'res Volkes Hort!
 In Schmach, in Banden und Verderben,
 Bedroht von seiner Dränger Erz —
 Ein's lebte, zuckte, konnt' nicht sterben,
 Es war das treue jüdische Herz!

2. Bald scheu und zaghaft, wie die Taube,
 Bald wie die Löwin kühn und stark
 Bei ihrer Jungen frechem Raube,
 Gebrechlich, doch voll Riesenmark.
 Ein dünnes Rohr gebeugt im Winde,
 Ein Baum, der aufragt himmelwärts —
 So unvergleichlich, fest und linde
 Bist du, o treues jüdisches Herz!

3. Wenn And're ihre Ahnen preisen,
 Was sie vor grauer Zeit gethan,
 Mit aufgehob'nen Finger weisen
 Auf blut'ger Schlachten öden Plan,
 O, lasst uns nicht mit Worten fechten,
 Im Ernste nicht und nicht im Scherz,
 Lasst stummberecht nur Eines rechten —
 Das wundgeschlag'ne jüdische Herz.

Az emberek nem a gonoszsgot vetik meg, hanem a szerencsétlenséget s gyöngeséget; mindkettő meg volt a zsidóknál, mindkettőt rajzolja Kompert s mégis számúzi a megvetést. Ecsetelni az elnyomást, de az elnyomó ellen nem kelteni sem boszúérzetet, sem gyűlöletet, hanem ellenkezőleg engesztelékenységet, sőt testvéri szeretetet; ecsetelni az idegenszerűt, a megvetettet s nem erősíteni a megvetést s idegenkedést, hanem ellenkezőleg becsülést s vonzalmat kelteni — ez Kompert műsájának titka, a mely a jogtalanságot úgy tudta előadni, hogy abból vád ki ne hallassék. Kompert elbeszélései engesztelékenyekké tették a felekezetet.

Némelyek Kompert költészetének ezen hatását a zsidó viszonyok szépítésének tulajdonították s a költőt irányzatossággal vádolták. A ghetó — úgy mondták — Kompertnél szebb színekkel van kifestve, mint a milyenekkel a valóságban birt. Elhallgatja a sötét oldalakat. Igaz, hogy az »uteza« árnyoldalai nem azonosak a társadalom arányoldalaival, de az nem Kompert műsájának kiméletességében leli magyarázatát, hanem a ghetó sajátosságában. Az erkölcsök ott sok tekintetben szelidebbek voltak. A tendencia a valóságban volt! Az előítélet különben is oly

nagy volt a zsidók iránt, hogy a rossz oldalakat a költő lefesteni szükségesnek nem tartotta. Hogy Kompert mégis híven rajzolt, bizonyítják alakjai, a melyek tipikus cseh-zsidó alakok, csak annyiban általánosok, a mennyiben a zsidó vallásos élet bizonyos közös sajátosságokat fejtett ki. Némely zsidó alakok, a melyek Csehországban nem otthonosak, tényleg hiányoznak nála. Erősebb színekkel festette nemesebb jellemeit, mert ő a zsidó népelet festője volt, nem fotografusa.

Volt tendenciája, de ez az általános emberszeretet tendenciája volt. Ezek saját szavai: »Sajátságos egy ilyen (házaló) zsidó lelke. Képzeld egy könyvet, a melyben a legszebb dolgokat olvasod. Tovább lapozod, bámulod a mély értelmű melódiai hangjait, a melyekről nem tudod, honnan jönnek s hova érnek. Minden arra emlékeztet, hogy itt őserős emberit fedeztél fel, szebbet s pompásabbat, mint bárhol található. És még sem együgyűség s naivitás, a mit látsz. De tovább olvasol — hirtelen összeragadva találod a lapokat . . . nem birsz tovább olvasni. Az élet szennye összefűzte a lapokat, az aljasság piszka összetapasztotta. Ez a ghetó lakosainak szerencsétlensége, hogy mindig csak ezen a helyeken ragadtak meg, mert feltűnnek előttetek, mert tapintástokat s látástokat először sértik meg s mert az ember sohasem akar alapos lenni. Nem akartok mélyebbre hatni a könyvben, ez a ti bajotok. Mi szenvedünk alatta.« (Der Dorfgeher. Gesammelte Schriften II. 36. l.) Egy másik helyen: »Még mindig hangzik s jajgat az ősrégi ének a szenvedő emberségről. Hát sohasem fog elhallgatni?« (Ges. Schriften VII. 32. l. Die Schwärmerin végén.) Reményt táplált, hogy elérkezik olyan idő, a midőn a felekezeti különbségek megszűnnek. — Azon elbeszélését, a melyben két testvér elszakadását ecseteli, mert az egyik elhagyta ősei vallását, miután kibékültek, a következő szavakkal zárja be: »Más mag is ki fog még kelni, a mely még a hó alatt nyugszik.« (Die Verlorene. Ges. Schr. II. 219. lap.)

A testvériség, a szeretet vezette tollát. Elég bátor volt a sajátos zsidó tulajdonságokat kiemelni s méltatni, de azért másokat nem gyalázott s finom tapintattal más vallás ellen sohasem polemizál. Sőt nem egy izben rokonérzéssel beszél az uralkodó vallásról, a »hegyi prédikációt« egészen felveszi, természetesen egy régi jámbor zsidónak a tollával iratja le. A szeretet embere volt ő az életben s irodalomban egyaránt. Az általános emberi

vonásokat tünteti ő fel a ghettó eltaszított külsejű lakójában. Ez okból eseteli ő előszeretettel a szegényebb sorsu zsidót. Számtalanszor hangsúlyozza, hogy a zsidó s a nép együvé tartoznak, egy testet képeznek. A nép költője volt s a cseh nép erkölcsseit ép oly szeretettel rajzolja, mint a zsidót. Veszítenek-e munkái költői értékükből, mert egy nemes cél eléréseért sikra szállottak? Oly önző-e a műzsa, hogy más cél, mint önnönmagát még akkor sem tür meg, ha mindkettő egyesíthető? De ne védelmezzük Kompertet, megvédelmezte őt a kritika, a mely az osztrák írók legkiválóbbjai közé emelte. Itélt a nagy közönség is, mert munkái több kiadást értek s újabban összegyűjtve is megjelentek. Kompert neve ismeretes ott is, a hol nem hangzik már német szó, az ó- s újvilág egyaránt gyönyörködik alkotásaiban, mert munkái lefordítottak angol, francia, holland s orosz nyelvre. Csak magyarul nincsenek még meg, de a mi nincs, még lehet, hisz mi úgyis az alfánál tartunk mindig, midőn mások már az omegához értek!

Munkáinak, legalább a kiválóbbaknak fordítása volna a kegyelet legszebb nyilvánulása, a melylyel tartozunk ama férfinak emlékének, a ki széttépte az előítéletek fátyolát, a mely multunkat eltakarta. Tegye meg a felekezet azt, a mit az általános nemzeti irodalom megtenni elmulasztott!

Budapest.

BLAU LAJOS.

IRODALOM.

A PENTATEUCH UJ MAGYAR FORDÍTÁSA.

Genesis vagyis Mózes első könyve masszoretikus szöveggel magyarra fordította és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátta *Deutsch Henrik*, az orsz. izr. tanítóképezde igazgatója és az orsz. rabbiképző-intézet rendkívüli tanára. Budapest 1887.

Ha a fordítás egyáltalában a szellemi tevékenység épen nem könnyű neméhez tartozik, akkor még sokkal több joggal áll az a szentírás fordításáról. Nem elégedhetünk meg itt a szöveg értelmének szabatos visszaadásával, hanem megvárjuk ép úgy a hűségét, a mennyire az csak lehetséges. De épen a hűség egyesítése a nyelv világosságával felettén megnehezíti a szentírás fordítását és elriasztja még a hivatottakat is. Annál nagyobb elismeréssel kell, hogy legyünk tudós fordítónk iránt, ki úgy kiváló szellemi, mint anyagi erejét a szent ügy szolgálatába helyezte. Megvalljuk, hogy nehezünkre esik szemben a hazafias szellemmel és hitfelekezeti buzgósággal, melyeknek fordításunk létrejövételét köszöni, a műről egyebet, mint dicséretet mondanunk. Másrészt azonban a szerző magasztos céljának vélünk megfelelni, midőn művének igazi és valódi becsét iparkodunk feltüntetni. Fordításunk a lelkes ifjúságnak buzgó tanulmányozására van ajánlva. E világosan kimondott cél egyuttal megmagyarázza a kíséző kommentár meglehetősen rövid voltát. Szerző teljesen mellőzi a nehezebb helyeknél is a különböző magyarázatok idézését, valamint általában idézet alakjára nem is akadunk, jóllehet — mint ez magától értetődik — erre elég gyakran alkalom kínálkozott volna. De ha teljesen osztjuk is a szerző abbeli nézetét, hogy a tudományos kommentár csak elijesztőleg és zavarólag hathatna a tanuló ifjúságra, azt még sem helyeselhetjük, hogy a szentírás a tanuló helyei felett teljesen homályban hagyjuk a tanulót, hogy még nem is sejtetjük vele a magyarázók gyakran gyökeres eltérését egymástól. A járatlan tanuló, ha fordításunkat más fordításokkal egybeveti, alig fogja magának megmagyarázhatni az esetleges különbséget. A fordítás tárgyi okadatolása tehát szerintünk

csak úgy felelt volna meg czéljának, ha belőle egyuttal értesültünk volna, kinek a nézetét követi a fordítás. De különösen szükségesnek tartottuk volna, hogy a szerző ott, hol teljesen új felfogást követ, meg is mondta volna, hogy ez az ő nézete. Ilyen magyarázatok p. II., 7. »orczájára, nem pedig orrába«; XIV. 15. XVI., 13. és XLIX., 9. »ragadmányra, fiam, nem kelsz mint ifju oroszlan, mely még nem jár zsákmány után«. Ennyit a magyarázatról, mely különben rövidségéhez képest elég világos.

Nézzük most a fordítást magyarság és értelmesség tekintetében. Nem találjuk igazoltnak, mit az egyetlen keresztény felekezeti lap (»Protestáns Egyházi és Iskolai Lap«), mely fordításunkat ismertetésre méltatta, állít, hogy t. i.: »Deutsch úr teljesen modern nyelven dolgozott«. Szerintünk Deutsch tanár úr a nyelvezet modern vagy ódon voltát nem vette annyira számba, mint a szöveghez való hűséget, melyet minden áron megmenteni akart. De ezen szigoru törekvés folytán, mely az egész fordításon végig meglátszik, sokat szenvedett a nyelv világossága és szabatosága. Sűrűn találkozunk az élőbeszédben ritkán használt elbeszélő multtal, ép oly sűrűn az »és« szócskával. Pedig csak az olyan bibliafordítás számíthat köztünk zsidók közt általános kielégítésre, mely egyaránt tekintettel van a szövegre és a nyelvezet zamatos magyarságára. Mert nekünk nem az a kívánságunk, hogy a bibliafordítás feleslegessé tegye az eredetit, hogy a régiség benyomását nyerjük a pusztá nyelvezet folytán, hanem első sorban legyen a fordítás magyar és ment minden nehézkességtől, és csak másodsorban ragaszkodjék a szöveghez is, de nem annyira a szókhöz, mint a mondatok helyes értelméhez. Hogy Deutsch tanár úr fordítása ezen várakozásoknak nem teljesen felel meg, kitetszik a következő példákból:

- II., 1. »És elvégeztettek az ég . . .«
 IV., 4. » . . . és kövérségeiből«, e helyett kövérei közül.
 VII., 4. » . . . minden álló lényt«.
 XII., 5. » . . . és a személyzetet, melyeket szereztek«.
 XVI., 2. » . . . megrekesztett engem az Örökkévaló«.
 XXVI., 22. » . . . vajjon az Örökkévaló sikeresítette«.
 U. o. 45. »Én még be nem végeztem magamban szólani«.
 XXVII. 37. » . . . gyámoltam őt«.
 XLI. 14. » . . . és kisürgették«.

A M. ORSZ. IZR. TANÍTÓ-EGYESÜLET LEGUJABB KIADVÁNYA. 413

32. v. » . . . hogy a dolog el van rendezve Istentől« (helyesen: rendelve).

34. v. »Tegyen továbbá Farao és rendeljen tiszttartókat a földre«.

43. »És ülteté őt az ő második szekerébe«.

Mindezzel azonban korántsem az legyen bizonyítva, hogy a szóban forgó fordítás czélját eltévesztette volna, miután a gyöngék mellett oly jeles tulajdonságokra is akadunk, melyek a szerző ritka jártasságát a szent írás irodalmában elég kétségtelenül feltüntetik és a műnek ép azért maradandó becsét biztosítanak. A nagyszabásu mű folytatását jogos érdeklődéssel várjuk.

x. y.

A MAGYAR ORSZÁGOS IZR. TANÍTÓ-EGYESÜLET LEGUJABB KIADVÁNYA.

Magyar olvasókönyv az izraelita elemi iskolák V. és VI. osztálya számára. Irta és szerkesztette Radó Vilmos, állami tanítónőképző intézeti tanár. Ára 65 kr. Singer és Wolfner könyvkereskedése.

A fentemlített könyvvel be van fejezve a zsidó népiskolai olvasókönyvek ciklusa, melyet az orsz. izr. tanító-egyesület adott ki. Hogy e derék egyesület e vállalatával mekkora szolgálatot tett a magyar zsidóságnak, azt e folyóirat már kellőleg kiemelte és méltatta. Az újabb oktatási módszertan egész pontosággal gyállapította meg a népiskolai olvasókönyv rendeltetését, hogy az az érzületi oktatás főeszköze és mint ilyen, arra van hivatva, hogy a gyermekkel saját nemzetét megismertesse. Leirván a földet, melyen született, annak természetvilágát, mondáit, történetét, irodalmát, jelen szükségleteit és törekvéseit. Természetes, hogy egy zsidó felekezeti iskolák számára irt olvasókönyv felüleli ép ily értelemben azon nép történetét és irodalmát is, melyhez vallásánál fogva tartozik.

A míg az ugynevezett enciklopédikus olvasókönyv járta, az az olvasókönyv, mely a különféle ismeretágak zavaros keverékéből állott, a mely tehát tankönyv volt inkább, mint olvasókönyv, mindaddig a tankönyvek felekezeties volta merő fikció volt. Az ugynevezett profán tudnivalók tankönyve ne akarjon vallásos lenni, ne akarjon vallásosságra nevelni; legalább e czélzattal ne készüljön. A vallásos érzelmet, a felekezeti közösség szellemét leg-

jobban lehet nevelni magával a vallással, a felekezettel, világosabban: a vallás és felekezet szellemi termékeivel. Ha kell tehát külön felekezeti olvasókönyv, mely a vallásos és felekezeti szellemet segíti megteremteni, akkor sehogy sem lehet az encziklopédikus olvasókönyv, hanem egyedül olyan irányú, mely az érzelmi oktatást (itt kiválólag a vallásos érzületet) vallja céljául. Hogy a tanító-egyesület is így vélekedett, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy olvasókönyvei szerkesztésével éppen a herbartista Radót bizta meg, ki a népiskolai olvasókönyvekről irt alapos tanulmányával legelső terjesztette nálunk ezeket az elveket.

E folyóirathoz mérvén ismertetésemet, a Radó-féle olvasókönyvnek főleg felekezeti momentumával fogok foglalkozni, keresni fogom, hogy azon anyagtól, melyet szerző a vallásos érzület és a felekezeti szellem növelése céljából felvett, emberi számítás szerint mily hatást várhatunk. Tisztán felekezeti az egész első fejezet 1—95. l., a melynek szakaszai: A próféták könyveiből; a szent iratokból; a Makkabeusok könyvéből, a zsidó állam dicsősége és bukása; zsidó férfiak életrajza; továbbá a hetedik fejezet két első darabja: Josua ben Szirach és az atyák bölcs mondásaiból; végre némely költemények: Jeruzsálem Júda Halévitől; Az utolsó főpap Frankl-Aranytól, zsolttárok stb. Már az anyag kiválasztásából is világosan kitetszik a Herbart-féle iránynak azon elve, hogy az olvasókönyvnek afféle irodalmi előkészítőnek kell lenni. Szerző a zsidó irodalomból a gyermek fejlettségi fokához mért részeket vett fel, még pedig minden fajtából: epikait (a történeti rész), didaktikait (bölcs mondások) és lírait (zsolttárok). Hogy csakugyan a 11—12 éves gyermek fejlettségi foka szerint választotta meg szerző az anyagot, az kitünik egyebek közt abból is, hogy például a nehezebben érthető prófétákból Ezsaiás és Jeremiás próféták azon részeit választotta ki, a melyek a történettel szorosan összefüggnek, tehát könnyebben érthetők.

Az irodalmi olvasókönyv miséjéből következik, hogy az olvasmányok nem lehettek a zsidó írásművek kivonatai, hanem maguk az irodalmi termékek. A kivonat egy-egy mű rövid tartalmát akarja a gyermek észére adni, tehát oktatni kíván. Az irodalmi termék ellenben, mint műalkotás, gyönyörködtetni akar és az érzületet nemesbíti. Azért csakis helyeslés illeti a szerzőt, hogy majdnem szószérinti fordításban adja a zsidó irodalomból vett szöveget. Kiemelendő továbbá, hogy a Makkabeusok törté-

netét bőven adja a szerző szintén az eredeti szöveghez hiven. A Makkabeusok könyvei valóságos nemzeti eposza a zsidó népnek és alig van könyv, mely a zsidó fiuban jobban tudja az önzertetet ébreszteni, mint a Hasmonaeusok története.

A zsidó történelmi olvasmányok majdnem összefüggően adják, őskori iratok alapján, a zsidó nemzet életét egész Jeruzsálem elpusztításáig a rómaiak által. Ezentúl a zsidó népnek nincsen többé történelme, hanem történetei. Ehhez képest szerző e nagy katasztrófa után csak egyes kiváló férfiak életrajzát adja, még pedig Rabbi Jehúda-Ha-Nászir, Majmuni, Mendelsohn és Montefiore életrajzait. Szerintem nagyon helyesen cselekedett a szerző, hogy nem festi a zsidók sok ezeréves kínszenvedéseit és gyötrelmeit az aszketa fájó örömeivel, mint ahogy eddig tették, hanem inkább nagyságában, erejében mutatja be a zsidó népet, hogy nem a martíromság érzetét akarja a zsidó ifjúságban ébreszteni, nem azt a tudatot, hogy ő egy félreismert, gyűlölt, eltiport népnek és felekezetnek a tagja, hanem helyesen azt a büszke önértetet, hogy oly népfajnak a tagja, a melynek dicső multja van, a mely a világ legelső népeivel: a rómaiakkal és görögökkel bátran síkra szállott stb.

Kiemelendő továbbá a magyar történeti olvasmányoknak azon előnye, hogy azok valóságos tanui a multnak, a mennyiben régi krónikások (legnagyobb részét Heltai Gáspár) feljegyzései s a mellett irodalmi becsü darabok, mert Heltai még mai napig is egyik mestere a történeti prózának. Az önálló magyar állam megszűntével, a mohácsi vész után, a magyar történelmi olvasmányokban is megszűnik a folytonosság s itt is, mint a zsidó történelmi olvasmányoknál, az életrajzok sora következik. Zrinyi, II. Rákóczy F., Mária Terézia, Széchenyi, Eötvös, Deák stb. Eötvös életével ügyesen hozza összeköttetésbe a zsidók emancipációját.

Az V. és VI. osztály földrajzi tananyagához mérten a földrajzi olvasmányok Európát és az öt világrészt ölelik föl, még pedig úgy, hogy a szerző Európából tipikus képeket ad remek leírásban, pl. az Alpokat, Londont, a világ legnagyobb kereskedelmi városát, Konstantinápolyt, Európa- és Ázsiának kapuját; a világrészeket pedig híres magyar utazók (Magyar László, Kőrösi Csoma S., Vámbéry) révén ismerteti.

A földrajzi olvasmányokhoz képest a természetrajziak szín-

tén idegen világrések állatait, növényeit és ásványait tárgyalják, de a növények közül tulnyomólag olyanokat, a melyek nálunk naponkénti használatban vannak, pl. gyapot, kávé, tea stb.

A természettani és vegytani ismeretek a Johnston-Csengeri remek tanulmányok képében vannak képviselve, melyeket, valamint a Bert-Simonyi-féle természetrajzi olvasmányokat még felmúlt is élvezettel olvas.

A közigazdaság, az ipar és közlekedés köréből vett olvasmányokkal van képviselve. A technológiába vágó olvasmányok (a vasgyártás, kőolajfinomítás, cukor-, papir- stb. gyártás) vonzóan vannak előadva és a bennük előforduló történelmi rész (mint pl. a porcellángyártásnál) csak fokozza az ifjuságnak érdekét. Kár, hogy nem mindegyiket sikerült egy-egy hazai gyár képében bemutatni, mert nagyban emeli az ilyfajta olvasmányok becsét, ha azok egy ugyis ismeretes helyhez vannak kötve, mely topografiai viszonyainál fogva különben is említésre méltó. A technológiai olvasmányokhoz aztán később közigazdasági elmefuttatások is járulhatnának, feltüntetve az illető iparág magyarországi állapotát, vajjon a gyártott anyag megfelel-e a belső szükségletnek vagy kivitel tárgyát is képezi stb. A technológiai olvasmányok közül kimaradt — hogy csak a fontosabbat említsem — az üvegyártás, a közlekedésiek közé pedig fel lehetett volna venni Magyarország vízi utait és a telefont is, mely utóbbi Budapesten kívül számos nagyobb vidéki városban van már alkalmazva. Csodálkozom azon, hogy a szerző — ki különben az olvasmányok megválasztásában rendkívüli tájékozottságot árul el — nem vett fel egy pár olvasmányt a kereskedelem köréből, annál is inkább, mert olvasókönyve használoinak tulnyomó része ugyis e pálya felé fordul. Egy-két olvasmány a kereslet és kínálat viszonyairól, egyes vidékek szükségleteiről, egyes termények földrajzi elterjedéséről, a kereskedelem fejlődéséről czélszerű kiegészítője lett volna a többi közigazdasági olvasmányoknak.

A hazai és zsidó bölcsek irataiból összeszedett mondatok és az utolsó fejezet a »Versek« méltó befejezői az olvasókönyvnek. A versek ugy vannak megválasztva, hogy azok a hazai és zsidó történelmi olvasmányoknak megfelelnek s az általuk keltett hazafias és vallásos érzületet erősíteni hivatvák.

A mi a könyv becsét leginkább emeli és azt sok hasonnemű vállalat fölé helyezi, az tiszta magyaros nyelvezete, mely jóízű

szólásmódjaival különösen a vegyes ajku felekezeti iskolákban fog jó szolgálatokat tenni. A föld- és életrajzi olvasmányok különösen kitűnnek irályuk szépségével.

A könyv kiállítása igen szépnek mondható; a papiros jó, a nyomás tiszta. Mind e tulajdonságok szintén nem utolsó kellékei egy használható tankönyvnek. A könyv ára egy kissé borsos.

A magyar izr. tanító-egyesület, mely ez olvasókönyvek közrebocsátásával és egyéb kiadványaival is oly sok jó szolgálatot tett a magyar-zsidó közművelődés terén, méltó örömmel tekinthet e nemű működésének sikereire. Manap e kiadványok lassan-lassan kiszorítják a felekezeti iskolákból a sok mindenfajta tartalmu és irányu kézi könyveket, s így ezen uton is elősegítik a magyar zsidóság *egységes* szellemben való nevelését.

Kívánom, hogy az ismertetem könyv a megérdemlett elterjedésben részesüljön!

Resiczabánya.

FLASCHNER VILMOS.

ZSIDÓ KÖLTŐKBŐL.

Nachum.

Elmaradt a tél hidegje,
Véle tünt a fájdalom;
S hogy féleled a fa, cserje,
Ujja zeng vidám dalom.

5. Nárdusimnak messze lebben
Édes illatárja,
Minden virág kis kertemben
Bimbáját kitarja,
Társim közt gyönyör hevét
10. S égi kedvet hintve szét.

Térj vissza hát, ki elhagyád
A hü barát lakát,
Fogadjad el mustját, tejét,
És fűszeres borát!

15. Szőlőin a gyeptüdagnak
Hogy ha látok mirtus ágat,
Elkerül a bánat.

- És köröttem hogy ha látok
Felső bimbót, kis virágot,
20. — Bátoron közelbe' vannak : —
Gondjaim suhannak.

- Zöldelő magaslaton
Mírha illatárba von.
Sátoros diófa ág
25. Enyhe árnyat ad.

- Túl a gyenge bokrokon
Balzsam illat árad
S hol a cassia bokor
S áló vet árnyat,
30. Ott a kristály poharat
— Benn' piros hullám dagad,
Enyhet adni készen —
Kezeimbe vészem
És a mely szívembe' támadt
35. Elkerül a bánat.

- Oh, hol van ő, ki máskoron
Szeretve környezett?
Hajh! elkerülve sátorom,
Vadonba' tévelyeg,
40. Jövel, jövel, esengve várunk,
Dalokkal üdvözölni vágyunk.
Örök világod gyűjtsd fel újra!
Cherub, terjeszd ki védő szárnyad
És régi lángom újra támad,
45. Sugárt bocsájtva a borúra!

Veszprém.

CSERHÁTI MIHÁLY.

TÁRSADALOM.

A választások után.

Az antisemitikus mozgalom minden egyebet jelent, csak azt nem, a minék pedig gyakran előkelő helyről is nevezik: felekezetek közötti harcot. Érthetetlen, hogy ez áramlatot mi oknál fogva illették ez elnevezéssel, hiszen a felekezeti harc az tételezi fel, hogy két vagy több ellenséges indulatu felekezet egymással szembeállva, egymás ellen vallási eszmék vagy felekezeti érdekek miatt hadi lábon álljon. Ily jelenségre azonban az egész zsidóellenes üzelmek között nem akadunk, ha csak az egyoldalú orvátmadást nem vesszük ennek. Hogy is lehet itt ily harczról szó, mikor a zsidóság az antisemitikus támadásokkal szemben teljesen passzív magatartást tanúsított, midőn a keresztény vallásfelekezeti magukat a zsidóirtási törekvésekkel nem azonosították, és vallási eszmékről az egész idő alatt számbavehető nyilatkozat nem történt?

Aki itt felekezetek közötti harczról és felekezetek közötti békéről szól, nemcsak a mozgalom irányára nézve van tévedésben, hanem a zsidókkal szemben égbekiáltó módon vétkezik, azzal vádolván őket, hogy ők is harcolnak. Pedig Isten ments, dehogyan harcolnak! Tűrnék, szenvednek, és csak néha, mikor védtelenül hagyott mellökbe mély sebet vágnak, csak akkor jajdulnak fel egy-egy elfojtott kiáltással, óvatosan körültekintvén, vajjon nem vette-e észre valaki, hogy az a szúrás, az a vágás nekik fáj.

Valóban, a társadalmi mozgalmak, a jogokért való küzdelmek történetében ritkítja páriját az a magatartás, melyet a zsidóság az ellene folytatott szűnni nem akaró támadásokkal szemben tanúsít, és látva ezt a közömbösséget, vagy a mi még ennél is rosszabb, azt a kishitű meghunyászkodást, kérdenünk kell, hogy vajjon érdemesek vagyunk-e jobb sorsra? A passzivitás bizonyos körülmények között, bizonyos határokig, sokszor szükséges, gyak-

ran a legcélszerűbb politika. De mikor meghurcolják vallásunkat, erkölcsünket, szokásainkat, kulturánkat, mikor lábbal tiporják legszentebb érzelmeinket, mikor megvonják tőlünk emberi, politikai jogainkat, mikor megtagadják hitfelekezetünkötől a törvény által védett autonomia áldásait, midőn irányunkban még mindig kivételes rendszabályokat alkalmaznak, az ellenünk igaztók pedig felemelt fővel büntetlenül járnak: akkor ne tanácsoljon senki rideg opportun magatartást, mert ez a gyáva meghanyászkodással vérközösségben áll.

A magyar zsidóság ezen magatartásának története van, visszanyerik az messze a teljes jogtalanság korszakába. — Egy rendszeren alapul ez, mely az érzelmeik teljes negációja mellett már-már honossági jogot nyert közöttünk. E rendszer abban áll, hogy ne követeljünk semmit, ne tegyünk semmit, a mi igazaink majd győzelemre jutnak, csak jól vigyázzunk, hogy arrogansaknak ne tűnjünk fel, huzzuk meg magunkat, és így szépen majd csak ide repül az a sült galamb. Azt a krákogó fekete varju-sereget, mely a különben még meg sem sült galambot röptében elnyelné, azt ám nem látják. Így kényelmesebb, így jobb.

Azt mondam, hogy a zsidók passzivitásának már története is van. Egyet felemlíték, abból az időből, melyről a magyar ma már csak egy sóhajjal szokott megemlékezni. Szomorú időpont volt ez, de a zsidók a közös szenvedésben a testvéri szeretet annyi jelét élvezték akkor, hogy hazafias bánatuk e jelekben sok vigaszt talált. A nemzet legjobbjai férfiasan, bátran, fentartás és circumspectio nélkül ölelték fel a zsidó testvér ügyét és míg 1861-ben gróf *Károlyi* Ede a zsidókat az emancipáció kérdéseinek megbeszélése végett magához barátságosan meghívta, addig 1883-ban gróf *Károlyi* Pista a magyar országgyűlés főrendiházában Jehova és hívői ellen handabandázott. De hát nem erről akartam szólni. — Ez időben történt, hogy a pesti izraelita hitközség előjáróságának meghívása folytán a magyarországi izraelita hitközségek meghatalmazott képviselői Pesten 1861. áprilho 17-én közgyűlést tartottak. E közgyűlés főtárgyát azon kérdés eldöntése képezte: »vajjon a mózes vallásu magyarok egyenjogúsága tárgyában kérelmezőleg járuljanak-e az egybegyűlt képviselő-testület elébe vagy sem?« A gyűlés azon egyhangú határozatot hozta, hogy a zsidók továbbra is teljes passzív magatartást tanúsítsanak. Ezt a határozatot azonban még megérthetjük, ha a gyűlésnek

rendelkezésére állott azon okot tekintjük, mely a közgyűlési határozatban a következő szavakban nyert kifejezést: »— hiszen a magyar nemzet is az elmúlt végzetteljes 11 év alatt minden históriailag és törvényesen megállapított jogai nélkül szűkölködve nyögött, s a kérelemnek egy lépésével sem alacsonyult le, hanem jogainak tudatában *nemes passzív viselkedéssel* az egész világ előtt dicsővé tette magát.« Ily okkal akkor lehetett a nemzetnek szenvedésben nemesült *érzelmeire* hatni, és a siker az említett közgyűlés felfogását hat esztendő múlva igazolta is. De ma egészen mások a viszonyok. A törvény szavai szerint a polgári és politikai jogok birtokában vagyunk, tényleg azonban ez nem így áll. Kivételes helyzetünk 1867 óta változott ugyan, de e változás a bennünk rejlő erkölcsi ösztömlökésének eredménye. A kormányok jöttek, mentek, de a zsidók, a zsidó vallás, felekezet érdekében gubernementalis részről nem történt egyéb, mint hogy a zsidóság hamis próféták és hamis jelszavak alatt az összetartás és egyetértés alapjáról letereltetett, és organizáció czimén szentesítve lett egy oly állapot, mely a zsidó-felekezet életgyökereit támadta meg.

A dolgok ezen állásában szemben állva egy, az előítélet ölnévelkedett új nemzedékkel, többé az érzelmekre hatni nem tudunk. Az *észre*, a gondolkodásra kell tehát hatnunk, és felekezetünk méltóságának megfelelő módon követelnünk, hogy a híven teljesített köteleességeknek megfelelő jogok birtokába, a törvény ösztinte és becsületes oltalmába helyeztessünk. A jogok teljét, a törvény szellemét kell reánk kiterjeszteni, és a ki azt tartja beváránónak, hogy ezt hozzátétel nélkül is elnyerjük, aki közönnyel akarja végignézni, hogy a felekezet ellen kívülről és belülről minő veszélyes kihatású tényezők garázdálkodnak, az nem bír érzékkel a mi bajaink iránt.

Valóban mikor tapasztaljuk, hogy a zsidóság létérdekeinek kérdései iránt minő magatartással van, alaptalannak kell állítanunk azt a vádat, hogy a zsidók a realizmusnak hódolnak. Mert kell-e nagyobb idealizmus, mint hinni, bizni abban, hogy elfogultság, önzés és gyűlölettel szaturált társadalmunk hirtelen felocsúdva sötét álmából, jószántából igazainkat elismeri, és sebeinket szeretettel begyógyítja? Az ilyen idealizmus, ha a zsidók magatartásának ez lenne az alapja, ép oly helytelen, mint a minő helytelen lenne a fennhéjázó követelődzés, a szerénytelen fellépés.

Sem az egyik, sem a másik módot nem helyeselhetjük. A mit mi váránk, a mit mi óhajtanánk: hogy a hazai zsidóság egyeteme számához illő decorummal harsány hangon és önérzettel szóljon bele a zűrzavarba, követelje jogait, tiltakozzék a társadalom igazságtalansága ellen. Ne várja az alamizsnát, ne lesse a hatalom és kegyelem odavetett morzsáit és ne remélje, hogy e szerénységének egyébb gyümölcse lesz, mint újabb és újabb mellőztetés. Hát ne tanultuk volna még meg, hogy a zsidó szerénység neve gyávaóság, hogy a zsidó bátorság neve elbizakodottság, hazaszeretete vastag önzés? Várjuk tán, míg érzéseink, gondolataink igazság szerint fognak mérlegeltetni? Ez Magyarországon csak akkor fog bekövetkezni, ha a zsidó vallásfelekezet öntudatra ébred, ha megmaradva eddigi hazafiassága mellett, jogaiért a küzdőtérre lépni bátorsággal fog bírni, ha kulturális téren az eddigi ösvényen tovább haladva, a magyar nemzet lovagias hajlamaihoz is hozzásimulva, szellemi és anyagi ereje mellett tagjaiban az önérzetességet emelő *testi erőt* is neveli . . .

A választás előtti cikkemben kifejezett reményem nem teljesült. A nagy liberalizmusdi körben úgy igazán senki sem gondolt reánk, sebeinkre (s-sel irva). Sok szép beszéd hangzott el, és jobbról-balról ugyancsak labdázta a jogegyenlőségi frázissal. A zsidók a játékban jól mulattak, gyakran, nagyon gyakran ők is feltették a csörgős sapkát, és beszéltek — akár csak Rousseau idejében — az egyenlőségi tanokról. Igazán nevelés jelenetek. Ha az országban egy fél milliónál több keresztény ellen folya az izgatás, ha ennek a fél millió kereszténynek élete, vagyonbiztonsága ellen szakadatlanul a leggaládabb támadásokat intéznék, ha ennek a fél millió kereszténynek a hivatal-, rang és tisztségek adományozása körül megszegyenítő kivételes helyzete lenne, az alkotmány és alaptörvényekre való hivatkozás mellett ezer és ezer hang emelkedett volna ez ellen, és maga az állam is a kötelességszerű, az ellenőrző idegen jogállamokra való tekintetből tett »intézkedéseim«³ kívül is másképen járt volna el! De a zsidók hallgattak, az állangépezet pedig csendesesen ketyegett, míg a gyújtogatók működését mindössze pár rongyos zsidóasszony sikoltása zavarta meg. Hanem a romok felett tanyázó nyomor nemcsak a bűntett értelmi szerzői és elkövetői ellen kiált, hanem élő szemrehányás az a zsidók ellen is, kik egy dignitárius borközi ölelését, a személyes tekintély vagy hatalom egy halvány sugarát,

ambícióikat, és érdekeiket többre vették, mint felekezetök összes szenvedéseit és törekvéseit. Vagy tán tud valaki arról, hogy a lezajlott választás alatt zsidó, hitfelekezete érdekében, figyelemreméltó szót is ejtett volna? Álljon elő, aki tud ilyenről, hogy neki a zsidók történetében oly helyet jelöljünk ki, a minővel bírnak azon halhatatlanok, kik nehéz viszonyok között például a protestantizmusért harcoltak. — Szinte hallom a választ: hogy mindez a létező viszonyok között nem egyéb, mint ábránd. Akkor ám ábránd a hit, ábránd minden nemesért való küzdelem is.

Hol vannak ilyenkor, ilyenekben a jogegyenlőség bátor harcosai? Hiszen a jogegyenlőségi elv alkalmazásának természetes folyamánát képezi, hogy jó ügyünkért olyan fegyverrel harcoljunk, minővel harcoltak a többiek. Ami nem ábránd ott, az nem lehet ábránd emitt sem. Amit a történet jogosultnak nyilvánít amott, nem lehet helytelen itt. Miért ne lehetne nekünk azon az uton haladni, melyet más felekezetek rokonhelyzetben megtettek?

Igy állja ki a próbát az a jogegyenlőség, mely ott ül a városi ajkakon. Nem hatol be a szivekbe, hanem mint politikai eszköz, fétreg kortestanyákon, hogy lépze vigye a zsidó választót. Talán sötéten látjuk a dolgokat, hiszen van valami a levegőben, olyan mesterséges szellő forma, mely a fonnyadó falevelekről fujdogálni kezdi a rátapadt porréteget. Talán. —

A választás közben felszínre került tünetek nem biztatók. Láttuk, hogy a katolikus klerus egy része most még nyiltabban az antisemitizmus szolgálatába szegődött. A katolikus sajtó egész erejével küzdött az antisemitizmusért. Új jelszavakkal új életet akartak hozni a mozgalomba. A papi szószéket, a kereszténység legszentebb jelvényeit is felhasználták az antisemiták győzelme érdekében. A fanatizált nép törvénytelenre ragadtatta magát, súlyos csapásokat mértek a zsidók biztonsága ellen. Az adminisztratív közegek egy része rokonszenvezett az izgatókkal, és lanyhán végezte kötelességét, ami különben a gentryből kikerülő közegeknél és közigazgatási rendszerünk mellett nem is feltűnő. De a mit, mint az idők szomorú jelét, fájdalommal említünk fel, az a katonaság egy részének magatartása. Ha igaz, hogy a hadseregben, melynek fenntartásához pénzrel, vérrel, és műveltséggel oly gazdagon adózunk, vannak, akik küldetésök, hivatásuk és a létök oszlopát képező fegyelem ellenére a megfélemezésükre

bízott rakoncátlan elemekkel rokonszenvezhetnének, akkor ezt nemcsak mint zsidók, hanem mint állampolgároknak is mélyen fájlalnunk kellene. A megindított vizsgálat sok dologba világosságot fog hozni.

Ezzel a biztatással, ezzel a vigasztalással altatnak bennünket, és mi magunkat. Ismerjük már ennek értékét, tudjuk már, hogy mit jelent. Megtorlatlanul marad minden, ha arról van szó, hogy nekünk elégtételt adjanak, és csak a rendes bíróság az, mely néha-néha az igazságon ejtett egy-egy sebet orvosolt és a törvénytelen ségek tulságos módon való elszaporodása elé gátat emelt.

A választáson az antisemiták megfogytak. Örülhetünk-e ennek, ha még mindig elegenden vannak, kik a magyar képviselőházban azon a czímen foglalnak helyet, hogy ők a zsidókat akarják kiirtani? Meglátjuk, hogy az új házszabályok 71. §-ának e) pontja, melynek értelme szerint valamely osztály vagy hitfelekezet elleni gyűlöletre való izgatás bebizonyítása esetén a választás megsemmisítettetik, a megválasztott antisemita képviselőkkel szemben alkalmazást nyer-e, vagy éppen olyan irott malaszt marad, mint a büntető törvénykönyv 172. §-a, mely szerint az, a ki valamely gyűlekezeten nyilvánosan szóval, vagy a ki nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése vagy közszemlére kiállítása által valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen izgat, büntetést követ el és két évig terjedhető államfogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő? — Az antisemita képviselő nem tagadhatja, hogy megválasztását az említett törvényes intézkedések megszegése árán érte el, és senki sem vonhatja kétségbe, hogy az antisemitizmus alapja, eszközei abban állanak, amit az idéztem törvények büntetendő cselekménynek, illetve a választás megsemmisítésére vezetők okoknak nyilvánítanak. És ha nem hajlunk meg azon álokoskodások, és oportunitási okok előtt, melyekkel e törvényeket mellőzendőnek állítják, akkor mi vagyunk a — tulérzékenyek!

Hogy a törvényre való hivatkozás nem tulérzékenység, azt bizonyítani felesleges. Fel kell tennünk, hogy a jelzett és legújabb időből származó törvénynek az az intenciója volt, hogy antisemitizmust lehetetlenné tegyen, vagy tán csalogdunk, és az új házszabályok említett szakasza csak kortes eszköz lett volna? Ily feltevessel sértendő a nemzet képviselő-testületét, sértendő magát a törvényt, melynek mindenképp felett kellene állnia.

De nem vagyunk mi érzékenyek, hiszen az is közönyösen vagy bennünket, hogy néhány zsidó vallásu egyén is bejutott a képviselőházba. Megfoghatatlan, hogy oly sokan voltak, kik a választás alkalmával a zsidó vallásu jelöltek sorsával oly élénken foglalkoztak. Egy-kettőt kivéve, a felekezetnek vajmi kevés köze lehet ezen urakhoz. Egyéni ambíció, talán saját érdemeikre nézve bennök tulerősen kifejelett öntudat vezette őket oda, de mi köze mindehhez a zsidóságnak? Birnak, vagy birtak bátorsággal, az érzelem és meggyőződés bátorságával, hogy hitfelekezetükért tegyenek valamit? Egy-kettőnek felekezetük körül elhervadhatatlan érdemeik vannak, és ezeket, mint a közéletnek különben is kimagasló alakjait, örömmel látjuk ott; bár ők sem menthetők fel teljesen azon vád alól, hogy nem tettek meg mindent, amit megtenni módjukban állott volna. De a többinek csak ezután kell érdemeiket szerezniök arra, hogy egy egész felekezet büszkén emlegethesse nevüket. A hiúság ajkára veheti e neveket csupán azért, mert azok hordozói zsidó vallásuak, de az, aki vallásáért melegen érzi, csak akkor fog örülni annak, hogy a nemzet tanácstermében zsidók ülnek, ha ők ott a zsidó választók számarányához képest nem esetleges konjunkturák, hanem közbizalom folytan nemcsak *ülni*, hanem ha kell, *felállani*, és hitfelekezetükért sorompóba *lépni* fognak.

Ne mondja senki, hogy az orsz. képviselő nem képviselhet partikuláris érdekeket, mert először ez nem igazi, másodsor meg a zsidó vallásfelekezet helyzetének törvényhozási úton rendezése és az antisemitizmus megtörése nem partikuláris érdek. — A parlamentarizmus legodaadóbb híve sem vonhatja kétségbe, hogy a képviselő tevékenységének sulypontját gyakran legjobb meggyőződése ellenére, úgy a házon kívül, mint a házon belül választói érdekeinek kielégítésébe helyezi, és bár a kötött úti levéllel ellátott »követ«-ség ideje lejárt, az országos képviselő választóinak érzelmei alul ritkán emanczipálja magát. És minthogy a képviselő sűrűn van abban a helyzetben, hogy egyeseknek és vidékeknek szekerét tolja, még akkor is, ha állana az, ami persze nem áll, hogy a zsidó vallásfelekezet érdeke partikuláris érdek, felmerül a kérdés, hogy miért van éppen ennek a külön érdekek képviselőite tilalom alatt? Hát a suttyomberki két kilométeres vicinális vasut szentebb külön érdek, mint — hogy egyszer már mi is megszámoljuk magunkat — 625,735 zsidó vallásu honpolgár

teljes egyenlőségének, felekezeti autonomiájának, házassági, iskolai és alapítványi ügyei rendezésének szorgalmazása? Ily tannal minden esetre sajtószzerű módon ünnepelnénk meg az emberi jogok proklamációjának évszázados fordulóját. De nem lehet az különben sem, hogy zsidó vallású képviselőknek felekezetök érdekében kifejtett törvényszerű működése, e téren való öntudatos fellépése félremagyarázhatnák, hiszen ott vannak a nemzsidóknak tömegtelen program-beszédein veres fonalként áthúzódó ígéretek; azt feltenni pedig, hogy annyi jeles férfú, ország-világ előtt, a törvényhozás termébe nem való partikuláris érdeket érinthetett volna, csak tán nem lehet.

Az új országgyűlés munkatervéről bennünket e helyen érdeklő és komolyan számbavehető nyilatkozatok mind ez ideig nem tétettek. Talán akkorára, mikor újból olvasóink elé kerülünk, már tudni fogunk valamit. A jelenségekben ítélve, a klerikálisok mozgólódásaiból következtetve, egy kis kulturharczra lehetünk elkészülve. Hogy mennyiben fog ez érinteni minket, azt persze nem tudjuk. De tudjuk azt, hogy a kormánynak, melyet felekezetünk fennállása óta minden erejéből támogat, becsületbeli kötelességét képezi a hitfelekezet érverési felett aggodva örködők, és a drága beteget odaadással ápolók meghallgatása mellett, a kezei között tartott és epedő tekintetünknek távolról mutogatott gyógyszerreit végre-valahára alkalmazásba venni. Mérséklettel élünk vele, és ha majd felépülünk és új életre támadunk, feledjük a mult szenvedéseit, és új erővel, vállvetve küzdünk a közös cél: a haza boldogságáért.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

A kis hitközségek jövője.

Ha koszorús költőnk »A jövő század regényé«-ben kisebb zsidó hitközségeinket is méltatta volna költői ihlettségére, vajjon minő színekkel festette volna képüket? A mesék országába tartoznának-e azok is? Félt, hogy igen. Ismerve azok jelenét, könnyen következtethetünk jövőjükre, a mely sajnós, csak multjokra fog visszainteni a mesének e szavaival: Hol volt, hol nem volt... Pedig bekövetkező enyészeteket nem is ama sűrűn hangoztatott vád fogja siettetni, hogy pártszenvedély, egyenetlenség, vallástalanság képeznék felbomlásuk okait. Egészen másutt keresendő az. Egy nagyon természetes törvény: a létért való küzdelem követele, hogy azok létele a küzdelem közepette megszűnjék.

Tekintsük csak ezen kissé merésznek látszó, pszimiszitikus állításunkat közelebről. Jól tudjuk mindnyájan, hogy községeink tagjainak legnagyobb része a kereskedés- és ipar szolgáltatásban áll; mostoha közgazdasági viszonyaink között gyakran a legnehezebb küzdelmet kell vívniok létök fentartásáért. Mennyire vonja el ezen körülmény érdeklődésüket egyéb közügyektől, szükségtelen mondanom. S ha így a községi intézmény igényelte áldozatkészségből valahára kifogyának, azon ne is csodálkozzunk.

De kisebb hitközségekről levén szó, keressük ugyan, hol leljük azokat? Mindnyája — a legtöbb esetben — félreeső vidékeken, kizárva mindennemű közlekedő utakból és eszközökből. Már pedig a kereskedés és iparnak mi a legtermészetesebb rugója, mint épen a gyors közlekedés. Csuda-e, ha az ipart és kereskedést üző zsidó épen az azokkal rendelkező városokat keresi föl, már csak a létért való küzdelem törvénye értelmében is? Mi ennek az eredménye? Az, hogy azon kisebb község, mely ma még számlál ugyan körében néhány tehetősebb tagot, de holnap már az egyik mint gabona- vagy borkereskedő, amaz mint egy másik üzlet vagy iparág követője a kisebb-nagyobb központokat keresvén, községi intézményeinek ezen támaszait veszítve, saját terhe alatt alásüllyed.

A sok között csak egy községet mutatok be állításaim bizonyítására. Ezelőtt 11 évvel hivatam meg egy somogy megyei községbe iskolájának vezetésére. A jólét, a község rendezettsége, iskolájának a kor színvonalán levő állása, a békés egyetértés általában egész szervezete mintaközséggé minősítette azt. Felvilágosodott szellemű rabbiján kívül, tartott az istentisztelet emelésére alaposan képzett kántort, másod-kántort, bassistát, díjazott énekkart; iskolájában 3 férfi és 1 nőtanítót. Nem tulkok, ha azt állítom, hogy illetén szervezettel kevés község dicsekedhetett. És ma, egy rövid évtized után! — Hol kezdjem? A községi tagok száma leapadt egy harmadára, és ezzel eléggé jeleztem a község mai állapotját. Meglevő intézményei hajdani fényének sötét árnyéka. Pedig az a nemes áldozatkészség, az a békés egyetértés most sem halt ki tagjainak szívéből, de amit kedvező viszonyok között a »sok« alkotott, azt nem képes a »kevés« szegény még a legjózanabb takarékoság mellett is fentartani. Időről-időre a vagyonosabb tagok nagy része vasutal biró városokba költözött, a szegények maradtak, nevékkel jelképezvén községüket, egyébbel hozzájárulni úgy sem képesek. A mai község szervezést csak az imádság tartja; még csak egy-két tagja keresse jobb szerencsét és a katasztrófa bekövetkezett. És hány vegetáló kis községre vár még hasonló sors — a mennyiben még be nem állott. Hiában, a kisebb, folyók a nagyobbakba sietnek! Habár nem is közvetlenül, de tagjaik által lesznek községeink a létért való küzdelem áldozataivá.

De a baj igazán még csak most kezdődik. Nem szakíthatnak a vallás szabványaival, a kultusz igényeivel, a népoktatás törvényeivel. *Hitközséget kell képezniük, előimádkozót és metszőt szintén nem nélkülözhetnek és a mi még legégetőbb szükségnek táruul eléjük, ez az, hogy gyermekeik tanításáról is kell gondoskodniuk*; még csak zúgiskolát sem nyithatnak, mert ezt bezárja a tanfelügyelő. Ha pedig nyilvános az iskolájok, hogyan alkalmazzanak okleveles tanítót, ha egy év letelte után a törvény nyakukra köti örök időkre a tanítót? Valljuk be, hogy ezen körülmények nem csekély mértékben teszik próbára a szegény, gyakran csak 15 – 20 tagot számláló község tehetségét; mert fentemlített állások betöltésére külön-külön tanítót és רבי -ot kell fizetnie.

A község tönkremenésével a tanító is veheti vándorbotját.

Most már gondoskodott ugyan a törvény a tanító állandósításáról; de mit keressen továbbra is a tanító községe romjainál? Önként nyul a vándorbothoz. Dicséretére legyen mondva azon loyális »tönkrement« községeknek, hogy tehetetlenségök érzetében még nagyon is humánus módon járnak el háztartásuk kisebbitésében, amennyiben rendszerint a törvény által nem biztosított kántor elbocsátásán kezdik — ha ez ugyan már önként nem mond bucsút — hogy azt egy szerényebben díjazott »mesubád«-dal pótolják. Majd a törvény oltalma alatt álló tanítókar leszállítására kerül a sor. Ezt már úgy ejtik meg, hogy valamilyeknek végkielégítést ajánlanak fel, mit ez elfogad; jól tudja, hogy egy-két évvel később e nélkül is önként fog menni. Ugyanez a sors vár a még fölös állásban levő többi tanítóra is. Hogy jutnak-e ezek még azon évben állomáshoz, arról szólójának azok, kik tényleg az illetén kisorsolásnak sorosaivá váltak. Én, részemről, néhányat ismerek, kik még most is epedőn várják a »Pályázatok« évadját, hogy megint csak ilyen ideiglenes állomásra is találjanak.

Szóval, az ily kisebb községben keresve fogják keresni az olyan okleveles tanítót, ki a kántori teendőiben, esetleg a rituális metszésben is járatos, és ilyen egyesített hivatalbeli működéséért mindenesetre úgy lesz javadalmozva, hogy anyagi gondoktól menten megélhet, amidőn egyuttal vége szakad azon válságos epochának is, amelyben most község és tanító egyaránt vergődik. Már most is személyesen ismerek több olyan okleveles tanítót, akik egyuttal kántori és metszői minőségben olyan kisebb községekben alkalmazták, és azon örvendetes nyilatkozatot hallottam tőlök, hogy nem cserélnek bármely városi tanító állásával. És ez nagyon természetes, mert az így egyesített működésükért megfelelő fizetést, szabad lakást, fűtést és mellékjövödelmet nyernek. E mellett helyi viszonyaik oly kedvezők, hogy a családos ember élelmi szereit aránytalanul olcsó áron megszerezheti. *Egy új irány van tehát keletkezésben, mely felé különösen ifjú tanítóink haladjanak*; megteremtette ezt a szükség és mégis üdvösség az eredménye. Leirtam a bajt és nagyságát és jellemeztem a mentő-eszközt és bűvös hatását. A bajon tehát lehetne segíteni. De hogyan?

Ugy, hogy *egyetlen zsidó tanítóképző intézetünk* növendékeinek az előimádkozásban és a liturgiában *rendszeres oktatást* nyújtana. Amint nemcsak az ország különböző felekezeti, hanem meg

állami képzőiben is a tanítójelöltek egyik főtárgyát az egyházi énekben és orgonálásban való gyakorlás képezi, *ugy ezentúl nálunk is liturgiára, általában a rituális szertartások megismertetésére és gyakorlására kellene fősulyt fektetni, ami épen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a zsidó tanító-képzőből kikerült ifjak alaposan képzett tanítókká is ne minősüljenek.* Tehát nem csak tanítókat, hanem kántortanítókat is ohajtunk a jövőben jeles tanintézetünkben képeztetni.

Hallom már az ellenvetéseket, melyek ezen rendszer ellen tiltakozólag emeltetnek. Hisz a katolikusok, kik inkább voltak hívei a kántortanítóknak, vagy amint a köznép mondja »mestereknek«, újabb időben már szakítanak ezen elavult intézménnyel, külön választván a tanítót a kántortól, és mi meg most azt magunkévá tegyük? Ami amott határozottan visszamaradás volt, az nem lehet a mi viszonyaink között hanyatlás. Hol van nálunk oly nagy község, mely annyi lelket számítana, mint egy középszerű falu katolikus hívet? Bizton tudom, hogy Veszprém, Győr, Esztergom, Szombathely és még más nagyobb zsidó község nem fog soha az általam jelzett rendszer alkalmazására szorulni, pedig nincs annyi tagja, mint ahány keresztény lakossal Soroksár dicsékedhetik; holott mikor fog még ott külön válni a kántor a tanítótól? Viszont hány református és ágostai gyülekezet van, hol pap, kántor és tanító egy személyben van képviselve, de azért mindenütt elég jól szervezett iskolákra is akadunk. Természetes hogy nem kell azért a kántori teendőkre is képességgel bíró tanítójelöltnek okvetetlen csak olyan minőségű állomásra menni, ha jövőjét biztosító nagyobb község iskolájában csak mint tanító is nyerhet állomást; de mindenesetre vártezve van a jövő eshetőségei ellen, ha már önként képesül az idővel okvetlen reá szoruló kisebb községek követelményeinek megfelelni.

Tán nem végeztem haszontalan munkát, ha igyekeztem az illetékes körök figyelmét eme beálló viszonyokra föl hívni. Fontolják meg a dolgot: méltó reá.

Budapesten.

KUTTNER MIKSA.

Miért nem vallásos az új nemzedék?

Százak által megvitatott, talán el is döntött, de semmi esetre sem orvosolt kérdés fejtegetésébe fogtam bele. Darázs-fészeknek is lehet mondani, mert jól tudom, hogy az ifjak, kikről e szerény cikk szólni óhajt, sehogy sem fognak tudni megbarátkozni nézetemmel.

Pedig én is fiatal ember vagyok. S épen azon osztály tagja, a melynek vallás erkölcsi hanyatlása oly fájós érzéssel tölti meg minden jó zsidó szívét. Én is egy csekély része vagyok annak a fának, a mely — nem tagadom — míg egy részről lombot hajt, árnyat, enyhet adót, addig a másik oldalon félszeg, csonka marad. Haladunk a tudományban, ki orvosi, ki jogi, ki tanári pályán, de a vallásban, melyet egyetlen örökül kaptunk őseinktől, bizony már nagyon gyenge lábón állunk.

S épen azért, mert, mint mondtam, én is e tanulóifjúsághoz tartozom s így közvetlen tapasztalataim útján jutottam ama keserű észleletre, hogy a zsidó ifjak a legkevésbé sem gondolnak a vallásossággal, köteletségemnek tartom szerény véleményemet e tárgyban kockáztatni.

Miért nem vallásos az új nemzedék? Ezt a kérdést tettem cikkem címéül. Igyekszem megfelelni rá. Mert nem ápolják benne eléggé a vallásos érzést.

Nem azt értem ez alatt, mintha a négy elemi, sőt a nyolcz középtanodai osztályban is nem fordítának elég gondot a hittan oktatására s a zsidóság iránti ragaszkodás megerősítésére az ifjak szívében. Nem! Ezekhez egy szavam sincs. De kérdem most: hogy az az ifju, a ki odahaza: szülei házánál soha sem lát egyebet, mint a vallás iránt tanúsított hideg közönyt s a ki a héber betűket csak azért nem felejté el eddig, mert a hittanból felelni kellett; a ki arra a heti 2—3 órára nagy kinnal elkészül s megnyeri a jó, vagy elégséges osztályzatot s végül túlesve a gimnáziumon

vagy reálon, egyetemi vagy akadémiai polgár lesz, mikor fogja eltanulni, vagy jobban mondva, beszívni a vallásos érzést? Az egyetemen s akadémian soha sem. Ott a zsidó ifjak nagy része azt is szegyenli, hogy zsidó, templomba alig megy egy évben egyszer-kétszer, szombatot és ünnepnapot nem tart: mikor és mi módon fogja tehát a vallásosságot megszerezni?

Talán az életben? Oh, erre sem szabad támaszkodnunk. Hiszen nagyon jól tudjuk, mert — sajnos — mindennap látjuk, hogy a hitközségek buzgó tagjai ritkán kerülnek ki a tudományos pályát végzett egyénekből. Rendesen az úgy nevezett *régi emberek* visznek minden ügyet a hitközségben s az izr. egyletekben. Ha néha s különösen az újabb időben gyakrabban látunk ügyvédeket, orvosokat stb. hitközségi ügyekkel foglalkozni, úgy azt tapasztaljuk, hogy ezek a legtöbb esetben csak a községek külügyeihez értenek, a belső ügyeket ismét a régi embereknek kell végezniök.

De megengedjük azt is, hogy van sok hitközségi elnök, jegyző, a ki, daczára annak, hogy ügyvéd, orvos stb. — a hitközségek ügyeit igen jól érti. De ezzel mi nem elégedhetünk meg. Hiszen a vallásos érzés, mely csak komoly meggyőződés alapján erősödhetik meg az emberi kebelben, azonos a hitközségi ügyekben való jártassággal s az azok iránt tanúsított érdeklődéssel! Mert épen ezen említett urak között sok van olyan, a ki csak azért megy templomba, néha-néha, mert úgy *illik*, de hogy ott imádkozni is *kellene*, avval már nem törődik.

Ez a hiba, az égető kérdés, a melynek megoldása azért fontos és sürgős, mert halasztása a vallás lassankint való háttérbe szorításával azonos. Az újabb nemzedéknek nem csak *modern*, de igazi, vallásukhoz híven ragaszkodó zsidóknak kellene lenniök, a kik az egyedül megnyugtató hit biztos alapján állva, a zsidóságnak is erősítenék állását.

A mai korban, midőn minden bokor mögött ellenség rejtőzik, midőn a zsidó annyi bajnak és kellemetlenségnek van kitéve: csak kölcsönös egyetértés, összetartás erősítheti meg a zsidóságot. S azt hiszem, hogy nem tévedek, midőn azt mondom, hogy e kölcsönös egyetértést csakis a vallás összekötő kapcsa fogja létesíteni. A míg a művelt zsidót a tanulatlan zsidóval a vallás eltephetetlen, őserővel bíró láncza össze nem köti, addig a zsidóság nem lehet biztos, erős, egységes.

S mivel ilyennek kell lennie, hogy méltó legyen az Istentől nyert hivatásához, multhatatlanul szükséges a vallásos érzék fejlesztése, ápolása az ifjabb nemzedékben.

Ezért helyesnek tartanám, ha módot lehetne találni arra, miképen lehessen az egyetemi s akadémiai polgárokat is a zsidóság közös kötelékébe szorosabban bevonni, a mi által több ezer komoly s képzett tagja a társadalomnak egyuttal megnyeretnék a zsidóságnak is.

A mód kitalálásához egyelőre nem szólok. Elégnek tartom, ha kimondom azt, a mit szívem mélyéből érezek s ha óhajomat fejezem ki az iránt, hogy a magyar zsidó ifjuság mielőbb nemcsak magyar, hanem egyuttal *zsidó* is legyen!

Ezt adja az isten!

Nagyvárad.

AUSPITZ ÁRMIN,
joghallgató.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium tudomásul vett.

(Folytatás.)

333. *Kun-Szent-Miklós.* (Pest m.) Elnök: dr. Bauer Ignác, anyakönyvvezető: Marmorstein Salamon rabbihelyettes.

334. *Szolypa.* (Bereg m.) Elnök: Birnbaum Sámuel, anyakönyvvezető: Goldenberg Salamon rabbi.

335. *Alsó-Vereczke.* (Bereg m.) Elnök: Stég Kháim, anyakönyvvezető Goldberger Jónás.

336. *Zboró.* (Zemplén m.) Elnök: Pannet L., anyakönyvvezető: Weisz Mózes rabbi.

337. *Lengyeltői.* (Somogy m.) Elnök: Wilhelm Vilmos, ideiglenes anyakönyvvezető: Kohn Sámuel.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Holländer Leo.

Holländer Leo született 1806. április 11-én (ő maga születésnapját mindig csak a zsidó naptár szerint, Pészach első napján ünnepelte). Atyja, Holländer Márkus, ki mint gazdag és okosságáról és becsületességéről híres kereskedő nagy tekintélyben állott, gondos nevelésben részesítette, mely célból külföldről is hozott kitünő tanítókat. Az akkortájban zsidó körökben honos pedagógia értelmében szentírás, héber nyelvtan és későbbben talmud képezték az első oktatás főtárgyait. Holländer Leo a zsenge korában nyert oktatás alapján, még aggkorában is nagy avatottságot tanúsított a szentírás minden részében, valamint élénk érdeket a zsidó irodalom és a józan szentírásmagyarázat iránt. Zsidó tanulmányai mellett már jó korán kezdte az eperjesi kollegiumot látogatni, mely intézet már abban az időben hazánk legkiválóbb iskoláihoz tartozott. Itten a nyolczadik osztályt fényes sikerrel végezvén, a jogi pályára szánta magát. E pályát azonban, melyre anyai hajlama és tehetsége volt, abban kellett hagynia, mert mint zsidó, gyakorlati cél az azon nem érhetett. Mint végzett jogász, a kereskedelmi pályát választotta, a nélkül, hogy arra különös kedve vagy hajlama lett volna. Hajlama ezen túl is tudományos foglalkozásra és önmívelődésre készítette, a melynek fáradszorgalmat szentelt. Különös előszeretettel foglalkozott a numizmatikával és gazdag pénz- és éremgyűjteményét, mely tetemes értéket képviselt, gyakran meglátogatták és csodálták a szakemberek és műismerők. 1825-ben nőül vette egy krakói bankár, Grünbaum József mívelt és kitünő jellemű leányát, kivel 1870-ben történt haláláig boldog házasságban élt és nyílt, vendégszerető házat vitt.

Nyilvános közhasznú működése már a harminczas években kezdődött, midőn atyját, ki Sárosmegye összes izraelita községeinek előljárója volt, ezen tiszteletbeli, de a Gácsország határán

levő falusi községek alacsony műveltségi fokozata mellett sok időt és fáradságot s még több tapintatot és tapasztaltságot igénylő hivatal teendőiben hathatósan segítette. Akkor először érintkezett hitsorsosainak alsóbb rétegével és céltudatos buzgalommal oda irányította egész törekvését, hogy hitsorsosait lassanként polgárosodás és műveltség iránt fogékonyabbakká tegye, hogy szellemi elposványosodásukból kiragadjon és a hazaszeretet csíráit ültesse beléjük. Ezen tevékenységét, melyet egy megyének szűk körében megkezdett, 1840. óta nagyobb mértékben folytatta; ezen évben ugyanis a magyarországi zsidók által kiküldött deputáció élén a pozsonyi országgyűlésnél kérvényt nyújtott be az egyenjogosítás mellett és ez alkalommal férfias föllépése, ékesszólása és rettenthetetlen kitartása által, melylyel törzsrokonainak jogaiért küzdött, nem csekély föltűnést keltett és hallgatóira hathatós benyomást tett. És ámbár ezen küldetését siker nem koronázta, mégis annyit birt keresztülvinni, hogy nem egy, a zsidókra addig nehezedett jogmegszorítás megszüntettetett. Midőn 1844-ben a zsidók egyenjogosítása az alsó házban nagy többséggel elfogadott ugyan, de a felső házban a napirendről letétezt, arra a meggyőződésre jutott Holländer, hogy ezen ügy, melyet életföladatává tett, nyugodt és normális viszonyok alatt nem található oly hamar az óhajtott megoldást, hogy az egyenjogosítást nem beszédek és kérvények fogják létrehozni, hanem tettek által kell majd annak útját törni, viharban azt diadalra juttatni. És e vihar közelgett az 1848. évvel, mely a nemesség kiváltságait eltüntette és a parasztok jobbágyságának egyszerre véget vetett. Ekkor Holländer az általa kívánt czélnak föltételeit is elérteknek hitte: az egyenjogosítás kapui — így vélekedett — most maguktól tárulnak föl a magyarországi zsidók előtt, mihelyt ezek elég bátrak lesznek, erős ütésekkel megdöngetni.

Azon volt most, hogy hazai hitsorsosainak a bátorság és a hazafias odaadás és áldozatra készség példáját mutassa és erre a kitört szabadságharcz a legjobb alkalmat szolgáltatta. Ő, ki gazdag és előkelő szüleinek egyetlen és kényeztetett fia volt, késedelem nélkül sietett részt venni a szent harcban és magát, valamint két fiát, Gyulát és Edét, a honvédek közé soroztatta. Mindhárman derekasán teljesítették kötelességüket, az ifjak, mint aktiv katonák, atyjuk pedig eleinte mint Zahlmeister, később mint a magyar sereg főintendánsa, ezzé maga Kossuth által kine-

vezetvén. Komáromvár kapitulációja után Holländer Leo idősebbik fiával, ki már magasabb tiszti ranggal birt, visszatért ott-honához, míg a fiatalabbik, Ede, főnökével, Dessewffy A. tábornokkal, kinek irodáját vezette, soká bujdosott és csak néhány idő múlva visszatérhetett aggódó szüleihez.

Még nehéz próbát, talán a legnehezebbet, kellett mostan megállania: az uralkodóvá lett új kormányrendszer zaklatásait, s terjeszkedő reakció tüszúrásait, a Hollandert soha szem elől nem veszítő rendőrség terhes felügyeletét. Az említett kapituláció föltételei megmentették ugyan üldözésektől, úgy hogy nem kellett menekülnie és a számküszötségek keserű kenyerét ennie, de minden szabadabb mozgást megtiltottak neki, és semmi nagyobb utazást nem tehetett előleges jelentkezés és a hatóság engedélye nélkül. A haza szabadságára valamint hitsorsosainak törvényes egyenjogusítására csak gondolnia volt neki megengedve. Így élt visszavonultan, szívében táplálva lelke ideáljait és erősen bizva, hogy az isteni gondviselés még megengedi neki azok valósulását megélnie. Ezen bizalom folytán nem egy csalódást és keserű tapasztalást könnyebben tudott elviselni és az évek sulyát is kevésbé érezte.

Magyarországnak új alkotmányos korszaka újra előtérbe hozta Hollandert, ki a hazai zsidóság minden kulturális törekvésében becsületesen munkálkodott közre. A kongresszusban való részvéte még mindnyájunk emlékében él. Az országos rabbiképzőintézet megnyitó ünnepétől, melyben ifjai örömmel és benső megelégedéssel részt vett, visszatérvén községéhez, boldogságának a szentírás szavaival adott kifejezést: elhervadásom után még ily élvezet jutott részemül! Községének utolsó pillanataig szentelte atyai gondoskodását; annál súlyosabban érezte, midőn betegágyán, melyről többé föl nem kelt, híret vette az iszonyu katasztrófának, mely május 6-án szülővárosát és községét érte. A községek zsinagóga elpusztulása és a fölépítésére szükséges összegek megszerzése annyira foglalkoztatták utolsó napjaiban, hogy az illető tanácskozásokat a beteg szobájában kellett tartani. Junius 5-én örökre becsukódtak ezen nemes ember, buzgó hazafu és melegen érző zsidó szemei, kiről méltán mondták, hogy minden irányban teljes mértékben megtette a kötelességét.

Eperjes.

* * *

AUSTERLITZ M.

Tek. Szerkesztőség! A következőkben egy pár sorral járulok én is Holländer Leónak jellemzéséhez, kihez engem oly közeli rokonsági kötelék csatolt. Két adatot, mint kevésbé ösmertet akarok felhozni életéből. Az öreg ur nagy auctoritástól, vagy fényes állású férfaktól egy könnyen meg nem ijedt és lángeszű és szellemes ötleteivel gyakran zavarba hozta a némelykor nála feljebb állókat is. Saját állítása szerint azonban soha nagyobb zavarba nem hozta senki, mint gróf Széchenyi, kinél hitsorsosai társadalmi állása javítása érdekében mint kérvényező volt 1840-ben.

Gróf Széchenyi nem volt nagy barátja a zsidóknak, és egyenjogúsítások ellen sok volt a kifogása. Felhozta Hollandert a nemes grófnak Franciaország, Anglia és Belgium példáját, hol az egyenjogúsítás oly szép gyümölcsöt terem. Hja! felelé a gróf: lássa H. ur, ha én Pozsonyban egy palaczkkal töltök tentát a Dunába, mégis bátran abból a Dunából ihatnak vizet a pestiek. De ha én a tányér levesembe csak egy csepp tentát ereszték, nyomban élvezhetetlenné teszem levesemet. A lakosok és felekezetek arányára akart ezzel a gróf mutatni, és mint elébb említém, válaszképtelenné tette H.-t, mit ő később magának soha se tudott megbocsátani, hogy annyira megzavartatta magát.

Köztem és közte igen élénk vita tárgyát képezte a 60-as években a régen várt, oly jogosan igényelhető és bekövetkezni még mindig nem akaró politikai egyenjogúsítása a zsidóknak. Ilyenkor azt szoktam volt állítani (és nézetem szerint van egy kis igaz is benne), hogy az igazi zsidók ne óhajtsák annyira az egyenjogúsítást, mert a tökéletes egyenjogúsítást én a zsidó vallás sirjának tekintem. Látni kellett ily alkalomkor az öreg urat, hogy harczott az emberi jogok védelme mellett, hogy emelte ki, hogy politikai és társadalmi emancipáció erkölcsi nemesítés, de a vallás tételeire befolyással nem bírhat.

Kassa.

KAIN DÁVID.

Zsidó-Magyar Közmívelődési Egyesület.

A Zsidó-Magyar Kultúregyesület létesítésén működő egyetemi ifjusági bizottság munkálkodásainak régebbi mozzanatairól a Magyar-Zsidó Szemle májusi számának hasábjain volt szerencsém utolsó ízben referálni

Azóta beköszöntött a vakáció, el is mult szerencsésen; a kiknek megadatott, hogy nyáron át pihenessenek, azok kinyugodták az év fáradalmait. De nem pihent a kultúregyesület ügye, nem pihentek annak ifjú bajnokai. Kiegészítvén magukat, az eleitől kezdve buzgólkodó fiatalok az április elsején tartott ifjusági nagygyűlés elhatározása folytán 50-es bizottsággá, eme ötvenes előkészítő bizottság vitte az ügyet a szünidő bekövetkezéseig, a mikor is kebeléből egy 10 tagból álló központi bizottság választatott, hogy így az oly lelkesedéssel fölkarolt eszme a nyáron át való stagnálás és talán a végleges megszűnés veszedelmétől óva legyen. S minthogy a nagybizottság derék elnöke: Hajdu László, úgyszintén al-elnöke: Engel Mór és jegyzője: Révész Dezső is eltávoztak a fővárosból, szükségessé vált, hogy a szünidők megalakított központi bizottsága külön elnököt válasszon; mint ilyen vezette a kultúregyesület dolgait július és augusztus hónapokban valóban önfeláldozó szorgalommal Strasser Gusztáv joghallgató. Eleintén nem igen kedveztek a körülmények. Nem volt helységünk és pénzünk sem sok volt, de segített több a dolgon Nagel Ármin úr, a kinek szívessége folytán az izr. hitközség jótékonyági ügyosztályának irodájában (Síp-utca 12. szám) állandó, kényelmes helyiséget nyertünk, és segítettek az ügy pénzügyi oldalán egynehányan azon előkelőkön és jobbjaikn közül, kik áldozatoktól visszariadni nem szoktak, s a kik jóakaró támogatásukat már akkor is oda ígérték, mikor az ügy még csirájában volt.

Áttérve most a szünidei központi bizottság tényleges működésére, első helyen kell megemlítenem azon levelezéseket, melyekkel a fővárosból távol levő kollegáink és más érdeklődők értesítéseire, kérdézősködéseire válaszoltunk. A munkamegosztás céljából említett helyiségünkben hetenként négyyszer, u. m. hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken délután 2—3 órakor tartottunk és tartunk hivatalos órákat, a mikor fölváltva ketten-hárman végzik a levelezéseket és egyéb teendőket. Már pedig utóbbi időben szépen fölszaporodott a munkánk. A központi bizottság taggyűjtő íveket bocsátott ki, melyeket majd annak idején, t. i. ha a hivatottak a kultúregyesületet megalkották, a már létesített egyesületnek fogunk fönnállhatása legszebb biztosítéka gyanánt átszolgáltatni. E taggyűjtő ívek, melyekből már számos forog közkézen, és küldetik szét az egész országban, a következőleg szövegezték:

»Az alakítandó Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület előkészítő bizottsága által kibocsátott taggyűjtő-ív. — Polgártársak! Hítsorsosok! Nem szabad továbbra is tétlenül néznünk a tarthatatlan állapotokat, melyekben hitközségeink és iskoláink nagyrésze sinylődik! Ne engedjük, hogy a mi

felekezetiünk tegyen legkevésbébb hívei közművelődése érdekében. *Művelt, fölvilágosodott, magyar papot és tanítót edes hazánk minden zsidó hitközségébe: ez legyen jelszavunk!* Biztosítsuk nekik a hivatásukhoz méltó megélhetés módját; hassunk oda, hogy hitközségeink nemzetes alapon szervezkedjenek, támogassuk azokat úgy erkölcsileg, mind anyagilag. Sorakozzunk e célok megvalósítására! *Bizonyítsuk aláírásunkkal, hogy a fővárosban legközelebb megalakítandó »Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület» tagjai leszünk és a tagdíjat (mely legfőleg két forint lesz) annak idején készségesen lerőjük. A »Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület» előkészítő bizottsága nevében: Hajdu László, elnök, Révész Dezső jegyző. (A megalakítandó egyesületre vonatkozólag mindennemű fölvilágosítást ad az előkészítő bizottság: Budapest, Síp-utca 12-ik szám alatt.)*»

Több gyűjtővitulajdonostól kaptunk már örvendetes jelentést, azonban nincsen öröm üröm nélkül. Némely helyen, mintha csak összebeszéltek volna, tartózkodással fogadták az eszmét és, hogy példát is hozzunk fel, egy dumamelleki nagy magyar város magyar hitszónoka nem röstellte aláírását megtagadni, mikor pedig a gyűjtőív világos szavai szerint az alíró csak arra nézve tesz ígéretet, hogy az esetben, ha a kultúregyesület megalakul, tagjává lesz és annak idején a tagsági díjat (mely legfőleg évi 2 forint lesz) készségesen kifizeti. A rabbi ur azt mondá, hogy ez úgy nem illetheti az egyetemi ifjuságot. Úgy látszik, a tisztelendő úr nem igen lapozgatja felekezeti hírlapjainkat, de még a napi újságokat sem, mert akkor talán más véleményen volna. Tudná első sorban, hogy az egyetemi ifjuság, melynek soraiból az *előkészítő* bizottság tagjai kikerültek, nem akarja az egyesületet megalkotni, sem vezetni; tudná, hogy az egyetemi ifjuság e lépésre egyenesen föl lett szólítva, még pedig első sorban Mezei Ernő volt országgyűlési képviselő úr részéről; tudomással bírna arról, hogy az egyetemi polgárok, kik közt a rabbiszeminárium több felső évfolyambeli növendéke is található, oly férfiak helyeslését nyerték meg előlegesen, mint a főrendiház és a lefolyt országgyűlés összes zsidó tagjai, mint Bánóczy József tanár, Kohn Sámuel rabbi, Goldziher Ignác tanár, Schweiger Márton, Reich Ignác és más ismert és tekintélyes férfiai felekezetiünknek. Ugyanazon városban egy ügyvéd azt mondá az öt föl-szólító fiatal embernek, hogy mi kínai falat akarunk vonni a zsidó és a keresztény felekezetek közé. Ha a gyűjtőív fölhívásának elolvasása után e nézet nem volna legalább is nevetséges, valóban szegénylenők magunkat e gyanúsítás miatt. Igaz, a felekezet által és a felekezet érdekében is léte-sül a zsidó-magyar kultúregyesület, de úgy a föl-hívás, mint az eddig megjelent hírlapi közlemények világosan mutatják, hogy itt ép oly nem-

zeti ügyről van szó, mint a hogy nemzeti ügyet karolnak föl a már létező közművelődési egyesületek. E szerint a fölvidéki kulturegyesület is kínai falat akar emelni a magyarság és a tótság közé, mert ez utóbbiakat művelni és magyarosítani akarja ?!

Ámde az indolenzia ellen bajos volna érvelni; azok számára pedig, a kik sehogysem vagy rosszul vannak értesülve, módot fogunk nyújtani legközelebb ügyünk üdvös és hazafias voltának megismerésére.

Addig is bizva reméljük, hogy — a mint megígérték — még a most bekövetkező őszkor ki fogják adni az arra *hivatottak* az alkotás jel-szavát és átveszik a fonalat az egyetemi ifjuság kezéből.

Budapest.

BÉRÉNYI SÁNDOR.

Az esztergomi zsidó-templom.

Az esztergomi zsidó hitközség építőfélben levő templomának fal-egyen-ünnepé, az összes hitközségi tagok, a megyei alispán, a főszolgabíró, a polgármester és nagyszámú közönség jelenlétében f. é. augusztus hó 2-án tartatott meg.

Az esztergomi zsidó hitközség szent kötelességnek tett eleget, midőn községi büszkeségének és méltóságának jeleül, a zsidó vallás szertartásainak komolyságához és vallásának fenségéhez méltóan ezen templomot építette.

Az esztergomi zsidó-templom, létesítőnek és tervezőjének becsületére és Esztergom város díszére fog válni.

1886. július havában a régi templom lebontása, a mennyezeti gerendák korhadása miatt, hatóságilag el lett rendelve. A község, daczára rossz anyagi viszonyainak, egy új templom építését elhatározta. Egyes tagok a községnek kamatnélküli kölcsönt ajánlottak; a kölcsön visszafizetését pedig jövőben való nagyobb önmegadóztatás útján akarják elérni. A terv megvalósításán *Stern Márk* hitközségi elnök és az e czélből szervezett építési bizottság elnöke *Fried Arnold* úr kiválóan fáradtak. A mozgalom elején a hitközség buzgó és önzetlen tagja: *Vajda Géza* kir. mérnök hozzájuk csatlakozott és mindvégig a bizottság műszaki tanácsosa maradt.

A terv elkészítésével *Baumborn Lipót* budapesti fiatal zsidó építésszt bízták meg, kinek ezen templom egyszersmind első önálló műve.

A templom alaprajzban négyszöget képez; mind a négy oldaláról szabadon áll és tiszta mór stílusban épül. — A főhomlokzat közepén három csücsíves, vékony kőoszlopok által egymástól elvált díszes ajtónyílás vezet a templomba, illetőleg az előcsarnokba, ettől balra egy lépcső, jobbra

a rabbi külön szobája van, mely utóbbiból egy ajtó közvetlenül a templomba nyíl. A templom déli oldalán toronyszerűen egy másik lépcső van a főépülethez hozzáférve. Az épület egy emelet magasságú és közepén az arányoknak megfelelő kupolával van tetőzve.

A templom belseje tiszta négyzetet képez, melynek mindegyik oldala 17 méter. A templom belső magassága 16 méter. A kupola vasból készült és csak négy vékony oszlopon nyugszik. Ezen elrendezés az épületnek merész látszatot ad és a hatást fokozza. A belső díszítésre kiváló gondot fordítanak. Az első emelet magasságában a templom három oldalán női karzat vonul végig, mely a két lépcső által könnyen hozzáférhető.

A templom összesen 450 ülő-helyet tartalmaz.

A tóra-szekrény még a régi templomból maradt fen és remélhetőleg csak ideiglenesen fog használtatni. E tóra-szekrény felett ügyes berendezés által a kórus elhelyezésének megfelelő karzatot nyertek. A templom nappal a négy fal csücsíves ablakain és a kupola csillagszerű kivágásain át világíttatik. Végre nagy gondot fordítanak a templom festésére.

Esztergom zsidó hitközsége a templom építése által utánzásra méltó példát adott; egyesek fáradatlan buzgósága, mások önzetlen áldozatkészsége teremtette meg a templomot. Adja Isten, hogy csak hálaimákat mondhassanak benne.

Egy nép, egy vallásfelekezet nem csak egyesek műveiben leli jellemzését. A zsidók mindenütt, a hol éltek, régen bebizonyították, hogy jó hazafiak, de ennek bebizonyításában sajnosan elfelejtették, hogy zsidó-vallásúak. Hogy befogadtassák magukat a mellettük létező társadalomba, sok jó szokást elvetettek maguktól, és sajnos volna, ha ezen kegyjárásban még büszkeségüket is elveszítenék. — Az egyén lehet alázatos, de az összeség büszkén megmaradjon az évezredek óta ráruházott isteni küldetésének tudatában. — Ezen büszke tudat tartotta fenn a zsidókat két évezred kínos szolgasága és gyűlölete daczára, ezen tudat adja meg nekik az erőt, hogy a jövő harezaiában a sors csapásai alatt a körülötte létező nyílt és bujdosó rosszakarattal szemben el ne vesszenek.

Soha ezen büszkeség szebben nem nyilvánul, mint a zsidóság intézményeinek tiszteltben tartása által; és ezek között nem első helyen áll-e a templom?

Sok jobbmódú község, mint az esztergomi, elmulasztotta eddig ebbeli kötelességének eleget tenni; bár az esztergomiak műve őket is serkentené.

Budapest.

EGY MÉRNÖK.

Az Alliance Israélite Universelle jelentése

az 1885. év II. s az 1886. év I. feléről.

Az Alliance előttünk fekvő legújabb jelentése, a mi szempontunkból tekintve, három irányban vet élénk világot a zsidóságra. Hítsorsosaink egyaránt kétségbeejtő politikai és kulturális állapota néhány, a civilizáció elől többé-kevésbé elzárkózott államban az, mi első sorban tűnik szemünkbe; ezzel szemben melegítő napsugárként hat reánk külföldi testvéreinknek minden díeséretnél ékebben szóló számokban kimutatott nemeslelkű jótékonyága; s ettől mint világosságtól az árnyék, oly sötétben válik el a hazai zsidóságnak — persze már megszokott — közömbössége testileg s lelkileg elnyomott szerencsétlen hitrokoni irányában.

Megkapó színekkel eseteli a jelentés a román zsidók borzasztó helyzetét. A társadalomból a szó szoros értelmében ki vannak zárva; s ha van valahol néposztály, mely a társadalom páriájának tekintetik, úgy az bizonyára Románia zsidósága. Földművelésre nem adhatják magukat, mert a falvakban nem szabad lakniok; a mesterségektől szintén eltiltják őket. Felekezeti iskoláikat bezárják, de az államiakba a tanuló ifjúságot föl nem veszik; községezervezeteket nem ismerik el, de annál inkább zsarolják ki az egyeseket elviselhetetlen külön adókkal. S mindezt azon ürügy alatt, hogy ők »idegenek«, mely ráfogást a bemszüllött zsidókra nem kevésbé mint a bevándorlottakra alkalmazzák. S Románia büles »liberális« kormányja a honosításhoz számukra olyan furfangos módját eszelte ki, hogy az ez iránti kérvény a számtalan forumon, melyen keresztül kell mennie, utóvégre is agyontárgyalatik. Ilykép érthető, hogy a több százezernyi zsidóság körében 1884 óta egyáltalán nem fordult elő honosítás, s azon 883 katonán kívül, kik az utolsó román háborúban kiöntött vérük fejében nyertek polgárjogot, 1880-ban mindössze 57, 1881-ben 6, 1882-ben 2, 1883-ban szintén 2 zsidó lón részese ama szerencsének, hogy Románia államkötelékébe felvétellett. Ellenben a kiűzés díeséretes munkáját serényen folytatják; így 1885 okt. 16/28-iki rendelettel 9 zsidó hírlapírót, köztük *Gaster* tanárt, eresztettek világgá, kik valamennyien, talán egynek kivételével, született románok. E példátlan eljárás visszahatást is szült; több kiváló állású férfi szólalt fel a zsidókkal szemben tanúsított ezen embertelen eljárás ellen, így *Cogolniceanu* volt külügyminiszter, *Boerescu* senator s *Panu* hírlapíró. »De felderült majd a nap, melyen belátja Románia, mily bünt követ el önmagán, midőn a zsidókat üldözi.« De talán addig is, míg eljő e boldog kor, helyén volna, hogy e bőrébe nem férő, féktelen államoeskát, mely minden akciójával

egy éretlen, vásott gyerkőcz benyomását teszi, megleezkétetnek egy kevésbé, emlékeztetve őt, hogy tanulja meg végtére elismerni az embernek, mint olyannak méltóságát, még ha zsidó is.

Nem sokkal jobb, mint a román zsidók állapota, orosz hítsorsosaink helyzete. Az iskolák, főleg a felsőbbek, Oroszországban is el vannak zárva a zsidók elől, s így csakugyan el lön érve ama eredmény, hogy a zsidó tanulók száma tetemesen megcsökkent, mely számot különben még kisebbre, t. i. az összes tanulók számának 10⁰/₁₀-ára szándékoznak redukálni. Különben változatosság okáért, egynéhány zsidóhajsza is fordult elő mint rendezen, valamely kiesinyes okból, így *Wolkowisken*, *Radomyslen*, *Varsóban*, *Kiseneffben* s *Odesszában*. S a kiűzések időrovidítő mesterességét itt sem hanyagolják el; *Pétervárból* kiutasítottak minden kiszolgált zsidó katonát, hasonlóképen 300 családot *Libauból*, 200-at *Rigából*, számosakat *Charkowból*, *Kamenetz-Podolskából* (a galicziai határon) mindazokat, kik nem e nemes város falain belül pillantották meg legelőször a napvilágot. Egyáltalán megtiltották a zsidóknak mindama vidékeken való tartózkodást, melyekre külön engedélyvel nem bírnak. *Varsóban* pedig külön bizottság ült össze annak megvizsgálására, vajjon az *Ignatieff zsidó-törvényei* pontosan keresztülvitettek-e? Ujabbán egyébiránt tágabb tartózkodási kört akarnak vonni a zsidók számára.

A török, bolgár és ruméliei zsidók helyzete politikai szempontból tűrhető ugyan, csak hogy a bolgár-serb háború folytán nagy anyagi károkat szenvedtek. Hazafiasságukat azonban kimutatták nemcsak azzal, hogy polgártársaikhoz hasonló készséggel véreztek el a hazáért, hanem tetemes összegek felajánlásával is, valamint önkénytesek állításával és a sebesültek üfeláldozó ápolásával. *Yamboli* községe 50, *Drinápoly* 300 török fontot ajánlott fel a kormánynak. *Sumla* 2000 frtot adományozott s 20 önkénytest állított; *Szójia* pedig ambulanciát szervezett, mely 132 sebesültet vett fel, s melyet maga a fejedelem is látogatásával tisztelt meg. E vidékek zsidó lakosai általában igen szegények s az Alliance támogatására szorultak.

De mindez országok zsidó lakossága boldognak magasztalhatja magát *marokkói* testvéreibehez képest, kiknek állapota valóban kétségbeejtő. Zsidókon elkövetett hajmeresztő gyilkosságok napirenden vannak; de Marokkó felséges szultánjának bezzeg kisebb gondja is nagyobb, mint hogy zsidó alattvalói életét legfelsőbb védőszárnyai alá vegye. Hiteles tudósítások szerint 1 hó lefolyása alatt 5, az év kezdete óta 10 zsidót gyilkoltak meg oroszva, de Ő marokkói felsége keveset törődik az 1880-iki *madrídi konvenczióval* zsidó alattvalói megvédése tárgyában, melyet pedig

az európai nagyhatalmak követői irtak alá. Különösen *Derumat* város zsidó lakossága ürti ki fenéig az ürmö poharát, mivel nem bírta a kormányzó *Hadj-el-Djilali* tetszését magának kivívni, ki még a szultán által hozzája menesztett bizottságot is szétugrasztotta. Zsidóhajsziák több helyen fordultak elő. Az Alliancenak e boldogtalan országban még csak iskolák felállítása sem sikerült.

Az említett országban lakó zsidók boldogtalan politikai viszonyain az Alliance természetesen nem sokat változtathat; bizonyos, hogy maguk a szóban forgó zsidók tehetnének saját érdekükben legtöbbet, ha birtokában volnának ama szellemi felvilágosodottságnak, mely inkább, mint bármi más, késztet és képesít védekezésre. De tudvalevő, hogy e tekintetben is szomorú képet nyújtanak a zsidóság eme részei, az anyagi eszközök hiányában egyrészt, s mivel szoros összeműködésre nem bírhatók másrészt. Az Alliance e bajokon *iskolák* felállításával iparkodott segíteni, melyek nagyrészt szépen fejlődnek, de melyeknek más részét az utóbbi időkben be kellett szüntetni, mivel a rendelkezésre álló pénzüsszegek nem voltak elegendők. — Hosszasabban foglalkozván a keleti zsidók külső viszonyaival, az Alliance által fentartott iskoláknak, melyekről a jelentés bőven szól, csak rövid statisztikáját adjuk

I. *Előkészítő és elemi iskolák.* Párisban: Előkészítő iskola *fiúk* számára: 23 növendéke a kelet minden vidékéről származik: *Tangerből Teheránig* és *Sumlától Tunísig*. Előkészítő iskola *leányok* számára 11 növendékkel ugyanazon vidékekről. *Aleppban*: *Füúiskola* 106 (közöttük 50 tandíjmentes) növendékkel. (A zárjelben levő számok ezentúl a tandíjmentes növendékek számát jelentik.) *Drinápolyban*: *Füúiskola* 252 (110) növ. *Leányiskola* 254 (89) növ. *Bagdadban*: *Füúiskola* 236 (166) növ. *Beirutban*: *Füúiskola* 60 (30) növ. *Leányiskola* 76 (41) növ. *Brussában*: *Füúiskola* 250 (150) növ. *Cajfjában*: *Füúiskola* 95 (38) növ. *Konstantinápolyban*: 6 *Füúisk.* 142 (83), 157 (101), 106 (42), 119 (84), 117 (59), 80 (30) növ. 5 *Leányisk.* 137 (80), 64 (36), 169 (131), 163 (116), 93 (55) növ. 1 német vegyes iskola 152 (133) növ. *Damaszkusban*: *Füúisk.* 130 (52) növ. *Talmud-Tóra* 450 növ. *Leányisk.* 92 (27) növ. *Dardanellákon*: *Füúisk.* 128 (56) növ. *Fezben*: *Füúisk.* 80 (30) növ. *Jeruzsálemben*: *Füúisk.* 147 (mind tandíjmentes) növ. *Meliában*: *Füúisk.* 68 (31) növ. *Philippopolisban*: *Füúisk.* 212 (98) növ. *Leányisk.* 112 (26) növ. *Salonikában*: *Füúisk.* 300 (133) növ. *Leányisk.* 187 (61) növ. *Ovoda*: 139 (80) növ. *Samakowban*: *Füúisk.* 128 (66) növ. *Sumlában*: *Füúisk.* 118 (62) növ. *Leányisk.* 87 (39) növ. *Smyrnában*: *Füúisk.* 216 (128) növ. *Leányisk.* 277 (167) növ. *Susában*: *Füúisk.* 176 (114) növ. *Tangerben*:

Füúisk. 431 (284) növ. *Leányisk.* 164 (107) növ. *Tatar-Bazardjikban*: *Füúisk.* 156 (mind tandíjmentes) növ. *Leányisk.* 92 (mind tandíjmentes) növ. *Tetuanban*: *Füúisk.* 327 (189) növ. *Leányiskola* 122 (68) növ. *Tunisban*: *Füúiskola* 979 (745) növ. *Leányisk.* 300 (172) növ. *Várnában*: *Füúisk.* 83 (32) növ. *Viddinben*: *Füúisk.* 79 növ. *Jamboliban*: *Füúisk.* 90 (34) növ.

II. *Kézműves iskolák és műhelyek leányok számára.* *Aleppban* eddig 26 növ. *Drinápolyban* 67 növ. *Varróisk.* 12 növ. *Bagdadban* 60 növ. *Konstantinápolyban* eddig 130 növ. 3 *varróisk.* 10, 15, 20 növ. *Damaszkusban* 17 növ. *Varróisk.* 10 növ. *Dardanellákon* 18 növ. *Philippopolisban* 30 növ. *Salonikában* 53 növ. *Varróisk.* 55 növ. *Samakowban* 25 növ. *Sumlában* 50 növ. *Smyrnában* 127 növ. *Varróisk.* 37 növ. *Tangerben* 10 növ. *Tatar-Bazardjikban* 40 növ. *Tetuanban* 16 növ. *Tunisban* 166 növ. *Várnában* 10 növ. *Viddinben* 8 növ. *Jamboliban* 11 növ.

Telhat összesen 48 elemi iskola 8208 növendékkel s 24 műhely 575 növendékkel tartatik fenn az Alliance által.

Az Alliance áldásos működését s külföldi hitsorsosaink páratlan bőkezűségét egész számoszlopok hirdetik, melyek közül csak a következőket igatjuk ide: Az Alliance *központi bizottsága* az 1885. év II. felében kiadott 233,360⁵⁰ frtot, bevett ugyanannyit (*Hirsch* bárótól egyedül 84,069⁴⁰ frtot). A központi bizottság pénztárának készpénzbeli *vagyona* 1885. decz. 31-én 294,297⁴⁵ frt. Eltekintve a *Hirsch* b. féle 1 millió franknyi alapítvány járulékaitól, nevezetes összegeket kapott az Alliance a *boroszlói, kölni, dürkheimi (Salvendi-féle), mannheimi és poseni* bizottságoktól.

Az adományozók és tagok sorában, mint jeleztük, a magyar zsidóság — még nagy számarányától is eltekintve — igen méltatlan módon van képviselve. Az ebbeli adatok csekély száma, fájdalom, lehetővé teszi azoknak részletes közlését. Az Alliance ezéjainak különös pártfogolása miatt felemlítetnek: A *budapesti bizottság*, *Freund* J. Ó-Kanizsán, dr. *Rosenberg* Aradon, dr. *Lemberger* Baján, *Deutsch* B. és *Wahrmann* S. Budapesten, *Aronsohn* L. Brassóban, *Löwy* A. Nagy-Kanizsán, *Kohn* rabbi Keszthelyen, *Schmidt* A. Losonczon, *Blau* R. és dr. *Herrmann* M. Mohácson, *Glasner* S. Rózsahegyen és *Weisse* J. Vág-Újhelyen. — *Eszéken* megünnepelték az Alliance fenállásának 25. évfordulóját. — *Egyszersmindenkorra* adományozott hatvani *Deutsch* B. 500, tornyai *Schossberger* N. 100, *Wahrmann* S. 500, *Deutsch* J. 200 frtot, mindannyian Budapesten. — Mellözve a magyarországi tagok gyűjtéseinek elég csekély eredményét, csak ott említjük még meg, hogy az 1885. év II. felében új tagokul belép-

tek és pedig *Bajáról* 4, *Budapestről* 8, *Keszthelyről* 8, *Verseczről* 1 s *Brassóból* szintén 1, összesen 22-en. Új bizottság alakult *Aradon* és *Mohácson*.

Vajha ne maradna *pium desiderium*, de sőt mihamarább teljese-
désbe menne a remény, hogy a hazai zsidóság, belátván a valódi ember-
szeretetet ez egyesületének fontosságát, az eddiginél nagyobb mértékben
áldozna a szent ügyért.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

Tanügy.

Zsidó népiskolák értesítői 1886/7.

Hitközségeink nagy áldozatok árán tartják fenn népisko-
láikat: ha másért nem, már az adófizetés jogán megkövetelhetik
tehát a hitközség tagjai, hogy az oskoláról évenként a nyilvános-
ság előtt beszámoljanak, a kikre e fontos intézmény a felekezet
által bízatik. Ennek daczára ez idén is csak 15 értesítőt vettünk és
aligha jelent meg sokkal több. Ha a tanulók beiratása alkalmá-
val értesítő czímén néhány krajczárt szednének, úgy a legszegé-
nyebben dotált és takarékosagra utalt iskola is adhatna a külvil-
lág előtt életjelt magáról, és közölhetné a tanterv és iskolai
hírek alakjában és kapcsán a tanügy terén létrehozott újítá-
sait, szerzett tapasztalatait, a felekezet minden tagját és kü-
lönösen minden tanferfiút mélyen érdeklő tanügyi intézkedéseit.
Magára az iskola igazgatóságára és tantestületére is jótékony
lesz, ha tudja, hogy intézkedéseiről a nyilvánosság előtt kell
beszámolnia.

Az ideai értesítők a következők:

Arad, közli Neumann Armin igazgató-helyettes 16. lap.

Baja, közli a tantestület 28. l.

Balassa-Gyarmat, közli Brett Mór igazgató 20. l.

Győr és Győrsziget, 18. l.

Kaposvár, 8. l.

Kúla, közli a tantestület 20. l.

Losonc, 21. l.

Nagy-Kanizsa, közli Bún Samu igazgató 38. l.

Orosháza, közli Szilágyi Mór igazgató-tanító 16. l.

Pécs, közli Klingenberg J., e. i. igazgató 24. l.

Szeged, 20. l.

Szigetvár, 9. l.

Szolnok, 14. l.

Topolya, 16. l.

Újvidék, közli az iskolaszék és a tanító-testület.

Arad ezúttal is csak a tanulók érdemsorozatát és statisztiká-
ját közli, úgy hogy ez iskola állapotáról csak annyit tudunk
meg, hogy a tanulók létszáma, mely 188⁴/₅-ben 379, 188⁵/₆-ban
361 volt, ez idén 344-re apadt le. A hírlapokban az aradi hit-
község két tanítónói állásra hirdetett pályázatot és úgy ebből
mint egyéb kedvező jelekből következtetjük, hogy az aradi iskolá-
nak fényes múltú tradíciói ott kezdenek újból feltámadni, s remél-
jük, hogy néhány évi komoly törekvés és áldozatkészség helyre
fogja állítani az iskolának hírnevét és látogatottságát egyaránt.
*Ép a modern hitközségeknek kell minden áron oda törekedniük,
hogy az ifjúság ne járjon közös vagy pláne más felekezeti isko-
lába. Ott van a becskeréki hitfelek követendő szép példája: a köz-
ségi népiskola ideai értesítője szerint 812 tanuló között csak 2
zsidó volt!*

Baja elemi és polgári iskolájáról számol be. Utóbbiról, mely
csak négy osztályból áll, más helyen szólunk. Baján a tanítótes-
tület minden hónapban tart értekezletet, melyeket — ami nem
korrekt — az iskolaszéki elnök vezet. Jó, ha az iskolaszék a tani-
tók értekezletein résztvesz, ép úgy, mint ahogy czélirányos, hogy
a tanítótestület az iskolaszékben képviselteti magát. De a tanítói
szakértekezletet a hatáskörök összezavarása nélkül csak az igaz-
gató vagy igazgató-tanító vezetheti. — A tanfelügyelő ott is, mint
majdnem mindenütt, takarékos látogatásaival s csak egyszer for-
dult meg az iskolában. Az iskolaszéki tagokat az értesítő gyako-
ribb iskolalátogatásra buzdítja: pedig — valljuk be — az ilyen
látogatás közönségesen nem egyéb a tanítás zavarásánál. Megje-
gyezzük ez alkalommal, hogy a nagyságos és tekintetes címek a
nyomatott értesítőbe ép oly kevéssé valók, mint az iskolaszéki
elnök megdicsézésére vagy szép megnyitó beszédének kiemelése.
Az iskola költségvetése elég kedvező, amennyiben a nagy intézet-
nek 9200 forintnyi költsége a hitközség pénztárát 3700 firttal

terhelte. A kiadási tételek közt van egy: »jutalmazás a tanítók-nak 296 frt«. Mi ez? Az értesítő nem nyújt felvilágosítást.

A népiskolai osztályok tananyagát az értesítő nem közli. A leányiskolának 6 osztályán felül még 2 felső leányosztálya is van. Az iskolához külön óvónő vezetése alatt óvó is van csatolva, úgy hogy a bajai hitfelek elmondhatják, hogy ritka zsidó hitközség gondoskodik gyermekeinek felekezeti neveléséről oly tág körben, mint ők.

Balassa-Gyarmat 37 éve fennálló iskolája tananyagot és érdemsorozatot közöl. A hittani tananyag helyes módosítása, hogy a bibliai történet nem taníttatik, mint azelőtt, csak Mózes haláláig, hanem végig pillant a II. templom lerombolásáig. Akármint hézagosan, de ennyiről kellene hallani a gyermeknek a népiskolában. A tóra 1. 2. 4. 5. könyre egészen elvégeztetik, a harmadikból semmit sem tanítanak. Mennyivel többet ér ennél a jól összeválogatott tórafelvezetek fordítása! A többi tantárgyra nézve nincs különös észrevételünk. Különös, hogy a leltár a negyedik osztályban sem Ausztria-Magyarország, sem a föld öt részének térképeit nem sorolja fel. Ezeknek nem szabad hiányozniok.

Érdekes, hogy más felekezetek példája szerint B.-Gyarmaton az iskolaszéknek egyházi és világi elnöke van. Ahol a rabbi nem igazgatója az iskolának, ezen szervezet legmegfelelőbb. Úgy is ez lesz a jövő általános magyar-zsidó szervezetnek sémája. Az iskolai költségeknek (2845 frt) több mint felét — 1555 frtot — a hitközség pénztára viseli. A városi pénztár az iskola fentartásához nem járul hozzá. A *nagyságos* tanfelügyelő úr az iskolát *többször* látogatta meg, ami följegyzésre méltó tény. Ritka dolog az is, hogy a tanulók tavaszi kirándulást tesznek a tanítók felügyelete alatt, s ép mert ritka, de dicsőretes és utánzásra méltó dolog, feljegyezzük a b.-gyarmatiakról, hogy náluk állandó szokás a gyermekekkel minden évben a podluzsányi erdőbe kirándulni. Kifogás alá esik a gyermekek önérzetének és az egyenlőségnek szempontjából és teljesen felesleges különben is, hogy az érdemsorozat jegyzetrotatában a tandíjmentesség fel van tüntetve. Az igazgató úr lovagiasságának jele, hogy az érdemsorozat mindig első helyen a leánytanulókat sorolja fel.

Győr iskolai alapítványait sorolja fel — öt alapítvány összesen mintegy 4350 frt értékben — azonkívül csak érdemsorozatot ad, pedig magán tudomás szerint, a tananyagukkal bátran

kiléphetnek a győriek a nyilvánosság elé. Még csak statisztikai táblázatot sem adnak, pedig maradt az értesítőben egy üres lap, melyre ráért volna. Az új főrabbi buzgósa a tanügy lelke pártolásában bizonyosan az értesítő ügyét is fel fogja karolni: kívánjuk, hogy tevékenységét áldás és siker kísérje.

Kalocsa iskolája járvány következtében bezáratván, nem adott ki az idén értesítőt.

Kaposvár néhány szóban emlékszik a lefolyt tanév eseményeiről és érdemsorozatát közli. Az iskola igazgatását az újonnan megválasztott ifjú főrabbi vette át: tőle ugyanoly irányú tevékenységet várunk, mint győri kollegájától. A budapesti rabbiképzőből kikerült rabbiknak meg kell mutatniok, hogy buzgóság, odaadás és szorgalom az iskola szolgálatában, jóakarata a tanítók és szeretet a tanulók iránt fogják őket vezérelni. Az elméleti és gyakorlati pedagógiai ismeretek megszerzése, mely a theologiai diplomával nem jár eo ipso, a felsoroltam tulajdonságok mellett nem jár nehézséggel.

Kúla két tanítója egy-egy kis bevezető felszólalást közöl: egyik a gyermekekről a szülőknak, a másik »über patriotische Erziehung« szól. Mindkettő jóakarattal igyekszik a fölvetett kérdéshez hozzászólni. Nem kell esodálkozni azon, hogy e cikk németül van megírva: ennek a helyi viszonyokban rajlik az oka. Hiszen a szomszédos új-verbázi gimnázium is két nyelven — magyarul és németül — adja ki értesítőjét.

Losonc visszapillantást ad a tanévre. Természetesen a *nagyságos* tanfelügyelő itt is megfordult *eggszer* évközben az iskolában. Az osztálytanítók Losonczen külön-külön tettek sétákat tanítványaikkal s ezeket szemléltetésre bizonyosan gondosan felhasználták. A tantervet a losoncziai is közlik. A tóra-tanítás »a szokásos kihagyásokkal« történik; kíváncsiak volnánk azonban e kihagyások tüzetes megjelölésére. Megrovandó dolog, hogy ezen iskolában még mindig a Gáspár-féle magyar olvasókönyvet használják. Zsidó iskoláknak ezt a könyvet már talán a sutba lehetne dobni.

Az osztrák-magyar birodalom térképe itt is hiányzik.

Nagy-Kanizsa nép és kereskedelmi iskolát tart fenn: itt csak az előbbivel foglalkozhatunk. Idén az értesítő a szokott szakértésítő nélkül jelent meg, s csak rövid jelentésre szorítkozik.

A *tekintetes* tanfelügyelő úr 3 ízben volt az intézetben és successive ez alkalmakkal az összes osztályokat meglátogatta. Az ifjúság ott nemcsak szombaton, hanem péntek este is istenitiszteletre járt és azonkívül a VI-ik leányosztály előzetes oktatás után sovóth első napján konfirmáltatott, ami a főrabbi úr buzgóságának szép tanujele.

A népiskolai tananyag nincs közölve. A klaszifikáció a második fiúosztálytól kezdve nem a másodrendűek nagy számát, hanem a jelesek s jók arányát tekintve, nagyon szigorúak látszik. Egyébiránt a statisztikai táblázat a klaszifikációra nem terjed ki.

Oroszára idén először ad értesítőt, melynek czíme kicsit hosszúra szabotott. Miért nem: »Az orosházi zsidó népiskola értesítője 1886.«. Az iskola törekvő igazgató-tanítója bevezetéstül az év történetének adatait közli, a melyek örvedetes áldozatkészség és haladó fejlődés tanubizonyosságait képezik. Új iskola épült, új rabbi lépett hivatalba, még pedig mindjárt azon ambícióval, hogy a tanításban példát kíván adni: a héber oktatást részben magára vállalta, a hittani oktatást rendezte, és az ifjúság részvétét az isteni tiszteletben behozta. A lelkes pap és ügyes tanítótestület békés és vállvetett működésétől szép eredményt várhatunk. Jövő évre a tananyag közlését is kilatásba helyezi az értesítő. Daczára az antisemitikus izgatásnak, a tanulók 175-nyi számában 32 keresztyént találunk.

Pécs értesítőjét Klingenberg J. igazgató teszi közzé, ki a tankönyvirodalom terén is sikerrel működik. Az erkölcsen külön s a hittantól független tanításáról értekeznek. Az évi jelentés új és nagyszabású iskolaépület emeléséről emlékszik meg hálásan. A tanulók létszáma emelkedőben van. 1883: 201, 1884: 236, 1886: 248, 1887: 252. Az iskola megérdemli a szülők bizalmát: reméljük, nemsokára eljő az idő, a midőn örömeinkre azt jelentik Pécsről, hogy nem jár már az a 114 zsidó-tanuló a közös iskolába, illetve kolostorba, akinek idén hűtlenek voltak szülői a felekezeti iskolához. Pécsset is utaljuk Nagy-Becskerek példájára.

Nem tudunk felekezeti középiskolát teremteni: de ne engedjük kicsinyes, talán legnagyobb részben pénzügyi szempontokból a népiskolákat veszni! Pécsnek lelkes zsidó közönsége keresse föl bizalommal a zsidó népiskolát és az meg fog felelni a belé helyezett bizalomnak.

A tananyagra vonatkozólag csak azt jegyezzük meg, hogy

a tóra harmadik könyvéből itt sem tanulnak semmit. Pedig egy pár szemelvényt abból okvetlenül bele kell a tananyagba venni.

Szeged gyakorlati értékű pedagógiai kérdéssel foglalkozik: a tanuló ifjúság hallásáról közli Horovitz Katalin tanítónő 900 gyermeki fül hallóképességéről fölvevett kimutatását, mely a szakemberek figyelmét fel fogja költetni. Az évi jelentés az újonnan szervezett V. és VI-odik leányosztályok kiváló sikeréről emlékszik meg. Utánzásra méltó intézkedésül ajánlkozik az, hogy minden havi értekezleten a tanítói könyvtár egy-egy újabban szerzett művét ismertetik felválva a tantestület tagjai.

Megemlíti a jelentés, hogy a tantestület által szerkesztett *Meló Chofnájim* című füzetke újabb kiadást ért, és országszerte mindjobban terjed. Bár minden zsidó-iskolában használnák!

A tananyag ugyanaz, melyet már az előző években is közölt az értesítő. A hittani oktatás beosztását és anyagát a szakértők figyelmébe ajánljuk.

Szigetvár hosszú czímű értesítője csak az iskolai adatokat s a hittani tananyagot nyújtja. Utóbbiból mint nagyon különöset kiemeljük, hogy az egész, öt osztályra terjedő tóratanítás az első könyv nagyobb részének és a negyedik könyvnek fordításából áll.

Szolnok érdemsorozatát publikál, de mint kezdetet, ezt is köszönettel vesszük.

Topolya értesítőjének bevezető czikkecskéjében Rosenberg M. D. tanító tevékeny kollegájának: Lévai Izornak közegészség-tan című munkáját ajánlja családi könyvül. A jól megválasztott tananyag mellett föltűnik, hogy ennek áttekintésében az ötödik osztályban kimaradt a biblia.

Nagyságos N. N. tanfelügyelő úr persze Topolyán is megfordult egyszer. A létszám 1882-ben 91 volt, azóta fokozatosan emelkedik. Idén: 143.

Újvidék először adott idén értesítőt, s ez alkalmalal viszapillant az intézet történetére. Sok érdekes adat van e visszapillantásban. A lefolyt tanévben ráérték a gyermekekkel színhatározat játszani és miután, fájdalom, szép anyagi eredménye volt a komédiának, félő, hogy folytatása is lesz. *Nagyságos* N. N. tanfelügyelő ott is volt egyszer és ő Nagysága meg volt elégedve. Sőt a *tekintetes* helyettes tanfelügyelő úr is oda fáradt. A tóra szerény választékban németre fordittatik.

Az értesítőkől a következő statisztikai adatokat emelem ki:

Iskola	osztály				Tanítók		segéd-tanítók		óvónő	Évi költség frt	tan-díj frt	Nem szülő tanulók létszáma
	fiu	leány	vegyes	össze-sen	férfi	nő	férfi	nő				
Arad	4	4	—	8	5	5	—	—	—	—	3	344
B.-Gyarmat	—	—	4	4	4	1	—	—	—	2845	—	283
Baja	2	4	2	8	9	2	—	—	1	9214'11	—	323
Győr, Gy.-Sziget	5	5	—	10	6	4	—	—	—	—	—	423
Kalocsa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kaposvár	—	—	4	4	2	3	—	—	—	—	—	—
Kassa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	155
Kula	—	—	6	6	2	—	—	—	—	—	—	—
Losoncz	—	1	4	5	4	1	—	—	—	6'40	—	241
Nagy-Kanizsa	6	6	—	12	6	6	—	—	—	—	—	26
Pécs	—	—	4	4	7	1	—	—	—	8499'02	—	252
Szeged	4	6	—	10	4	6	—	1	—	—	8	5
Szigetvár	1	1	4	6	2	1	—	—	—	—	—	2
Topolya	—	—	5	5	3	—	—	—	—	1700	—	143
Újvidék	—	—	4	4	3	—	—	—	—	—	—	164
Orosháza	—	—	6	6	2	2	—	—	—	—	—	32
Szolnok	4	6	—	10	2	2	—	—	—	—	—	183

Zs. P.

Jelentés a vallástan oktatásáról az 1886. évben.
Az izr. iskolaszék megbízásából.

Tisztelt közgyűlés!

Valamint minden évben, úgy az idén is én részesülök ama szerencsében, hogy az izr. iskolaszék nevében a vallástan oktatásának menetéről jelentést adjak. Eme rám nézve kellemes föladatnak könnyű és egyszerűen megfelelhetnék annál inkább, mert a tanítás a most lefolyt tanévben is ugyanabban a keretben mozgott, mint az előbbi években, ha nem akarnám a t. közgyűlés becses figyelmét több évi tapasztalataimból merített egyes elvi kérdésekre fölhívni.

Mielőtt ezt tennem, van szerencsém tulajdonképeni hivatásomnak megfelelni és a vallás tanítására vonatkozó legfőbb mozzanatokat előadni.

Ezen tanítást a lefolyt évben is ugyanaz a két úr vezette, mint ezelőtt, ugyanis főkántorunk Goldgruber úr, a ki a gimnáziumi ifjúságot heti 4 órában tanította és Reich úr, a ki valamennyi elemi fiu és leány-, felső leány- és polgári iskola növendékeit heti 17 órában tanította. De

zember 1-seje óta az ipariskola növendékei is részesülnek Goldgruber úr tanításában heti 2 órában.

A mi az eredményt illeti, úgy ezúttal konstatalható, hogy az ifjúság nagy számát (a gimn. tanulókon kívül több, mint 120) és a hittanra fordítható rövid időt tekintve, minden családapá meg lehet elégedve. A hittani órákra szorgalmasan eljárva eléggé meggyőződtem arról, hogy a tanórák pontosan és lelkiismeretesen betartatnak, hogy a gyermekek egy a jelenlegi pedagógiának megfelelő módszerben oktattatnak, mi által a gyermekek eme tanítást inkább kellemes szórakozásnak, mint kényszer-munkának tekinthetik.

Kedvező körülményként fölemlítem, hogy Reich úr a helybeli állami elemi fiúiskolánál alkalmazást nyert, a mi a t. hitközségi választmányt arra indította, hogy R. úr évi fizetését eddigi teendőinek és kötelezettségeinek föntartása mellett 400 fitra redukálja. Hangsúlyozom e kifejezést »kedvező körülmény«, mert ezáltal R. úrnak módjában van itt Páncsován biztos existenciáját föllelhetni, mi okból könnyen elhatározhatja magát állandóan városunkban maradni, mely körülmény gyermekeinkre nézve igen előnyös volna és mi nem lennénk kénytelenek új hittani tanerőül gondoskodni és ezt is bizonytalan időre.

Ismeretes az igen tisztelt hitközségi tagok előtt, hogy már két év óta az ifjúság számára minden szombaton külön isteni-tiszteletet tartunk. Fölöslegesnek tartom ezen a helyen azt az isteni tiszteletet közelebről leírni, mert ezt már egyszer megtevém és rámutattam e szép intézkedés magasztos fontosságára; mindenki meggyőződhetik róla, aki erre a czélra félórát akar áldozni.

De nem hagyhatom említés nélkül, hogy ezen intézkedés sikeres vezetése főképen Goldgruber és Winkler urak közös közreműködésével éretik el, mely körülményt a Tek. Közgyűlés előtt teljes elismeréssel és dicsérettel kívánom megjegyezni.

Ime, előadtam röviden a legfontosabbat a hittan tanításáról, ami eddigi jelentéseim kiegészítését képezi. A részletesebb eredményről meggyőződni mindegyikünknek bő alkalma volt az évi vizsgálatoknál és a jó ügyet bizonyára előmozdítjuk, ha tapasztalatainknak érvényt szerezünk; mert csakis eszmeesere által tisztulnak a nézetek és csakis így mozdíthatjuk elő ezt az ügyet.

Miután hivatásomnak eleget tettem volna, szíves elnézését kérem a Tek. Közgyűlésnek, ha a következőkben olyan, a tapasztalataimból merített kérdéseket érintek meg, a melyek látszólag ugyan nem tartoznának ide, de mégis az izr. tanítással a logszorosabb összeköttetésben vannak.

Nem ritkán hallhatjuk a következő panaszokat: »a mostani generáció héber műveltség s vallásos érzet dolgában jóval a régi nemzedék mögött áll; az iskolákban nem tanítanak eleget ezen irányban, de sőt: a gyermekek még folyékonyan imádkozni sem tudnak.«

A következőben ezen szemrehányásokat szigorú vizsgálat alá akarom venni és azokat voltaképeni színvonalukra redukálni.

Hogy a jelen nemzedék héber ismeret és vallásos érzet dolgában mindinkább súlyedt, ezt a szemrehányást a családapák hangoztatják anélkül, hogy e mellett meggondolnák, hogy ezt elérni nem könnyű dolog és hogy e feladat sikeres megoldása sok tényezőtől függ. Szemrehányást emelnék az iskolák ellen, mintha kizárólag csakis ott volna a hiba. Ha a jelen nemzedék ebben a tekintetben súlyedt, úgy nem egyedül az iskola az, ami kifogásolható. Tekintsünk csak szét a társadalomban, s bizonyára nem titkolhatjuk el, hogy a szociális viszonyok mindegyikünk elé olyan követelésekkel lépnek, a melyek öseink régi szokásaival össze nem egyeztethetők. Ha mi társadalmi állásunkkal le akarunk számolni, mint ahogy leszámolnunk kell több okból, akkor talán sok mindenféléről le kell szoknunk, a mi rituális szempontból nem volna megengedhető. — Kérem, ne tessék engem félreérteni; mert ha valaki, úgy bizonyára én kívánám tiszta szivemből, hogy a zsidóság mindenben úgy megmaradjon, mint a múltban volt. De bocsánatot kérek, ha kimondom: kétlem, vajjon csekély külső átalakulás által nem nyerme-e külső fényben, dicsőségben, szépségben és alakjának kecsességében, ha az elhagyhatók eltávolításával és egy divatosabb, kedveltebb alak fölvétele által vallásunk teljes fényében tüntetteték föl más vallásbeli társaink előtt? Szilárd hitem, hogy igen! Ha mi hitre nézve zsidók maradunk, a szentírásához híven ragaszkodunk, úgy egészen átvehetjük embertársaink szokásait, ha csak azokat a csekély dolgokat elhagyjuk, a melyek minket már különöleg is megkülönböztetnek. Legyünk tehát zsidók, különösen hű polgárai szeretett hazánknak, legyünk jó hazafiak, legyünk magyar zsidók.

De nemcsak társadalmi helyzetünk eredményezi, hogy haladunk. Már a házi nevelés is előmozdítja és növeli ezt a neologusok fölfogása szerint úgynevezett haladást. Ha a gyermekeket otthon szigorúbban nevelék, ha ők a szülői házban látnának példát, hogy miképen kelljen vallásos tekintetben élni és eljárni, akkor a hangoztatott panaszok bizonyára ritkábbak volnának. De hogy a szülői ház ezen kötelességnek ma napság nem tesz eleget, annak is meg van a maga oka, ami részben szintén társadalmi viszonyunkban rejlik, de a melybe most nem akarok belebocsátkozni.

Ami végre azt a gáncsot illeti, hogy a gyermekek nem tudnak folyékonyan imádkozni, úgy teljesen elismerem, hogy ez tényleg így van. De én Istenem, hogyan és honnan varázsolja a szegény tanító elő ehhez az időt? Aki az ide vonatkozó eredménnyel nincs megelégedve, az gyakorolja be gyermekeit otthon az imádkozásban, miként atyáink velünk tették. — De ha nyíltan beszélhetek, úgy be kell vallanom, hogy az a kevés is sok. A Tekintetes Közgyűlés sziveskedjék még csak egy pillanatra türelemmel lenni, míg ezen állításon is belbizonyítottam. Tanfélék között általános az a nézet, hogy gyermekeink manapság túl vannak terhelve; ezt a tényt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy a szegény gyöngye teremtések naponta 6—7 órán keresztül ülve és görbült helyzetben vannak az iskolában és ráadásul még otthon is kell 2—3 órát részben iskolai tárgyakra, részben privát oktatásra: zenére, nyelvekre stb. fordítani. Ők sok szépet és hasznosat tanulnak kétségtelenül, — a test és egészség rovására — a mely ismeretekkel minden művelt ember kell, hogy bírjon. Ámde mindeme tárgyak csakis arra szolgálnak, hogy az elmét műveljék és fejlesszék; a kedély, a szív, az ember nemesebb alkotórésze eme tárgyak által az iskolában nem műveltetik. Pedig az éssen kívül vannak még más tényezők is, a mik az embert képezik. Egy ilyen tényezőt már említettem, ez a szív, az erkölcsösség. Hogy az ember eme fontos irányban kiképeztesse, erre első sorban a vallásoktatás szolgál. Mert melyik más tantárgy volna képes az ember lelkét inkább művelni, nemesíteni, mint a helyesen vezetett vallásitanítás és a vallásos irányú nevelés? Csakis vallásos elmélkedés által érhetjük és oldhatjuk meg feladatunkat és hivatásunkat, közeledhetünk mindinkább és inkább Istenhez, sorsunk intézőjéhez. — Ez a vallásoktatás magasztos, ethikai jelentősége és szerepe.

A vallásoktatásban e szerint főszílyt kell fektetni erkölcsi érzeteink nemesítésére, elmélkedéseink finomítására, nem pedig az alaki képzésre. Hiszen gyermekeink főrészen formális oktatásban részesülnek az iskolákban.

Megokolt-e már most azon eljárásunk, mely szerint a hittanban is előveszszük az »ábécé«-t az imádkozás- és íráshoz? de sőt, hogy e tárgyakat a jártasságig begyakoroljuk? Elvárhatjuk-e a szegény gyermektől, hogy ők a héber olvasásban gyakorlottak legyenek? Korántsem! Még kevésbé várhatjuk, hogy a szegény gyermekek a héber írásban legyenek járatosak. Ezen utóbbi tárgy fölött azonnal törhetnék pálczát minden lelki furdalás nélkül. De az első tárgyat, t. i. a héber olvasást már azon kegyeletnél fogva, a melylyel ősatyáinknak adózunk és

még azért nem mellőzhetjük, mivel a szentírás eme nyelven van írva. Ámde a szentírást mindenki saját anyanyelvén tanulmányozhatja, mivel ez ma már nem csupán a mi kizárólagos tulajdonunk, hanem az összes művelt emberiségé és így minden csak gondolható nyelvre le van fordítva; míg legforróbb vágyom volna, hogy imáinkat olyan nyelven végezzük, amelyet mindenki ért. Magyarországon imádkozzanak magyarul, Németországban németül stb. Sokkal újratosabban imádkozzuk mi azt, amit megértünk, mint azt, a mi egyáltalán ismeretlen nyelven van szerkesztve.

Ha mi ilyen módon a vallásoktatásból az eddigelé szokásos alaki tanítást elhagynók, úgy időt nyernénk és ezt az ethikai tanításnak szentelhetnők, azaz a vallásban több erkölcostant vehetnénk, alaposabban megismertethetnők gyermekeinket multunkkal és a zsidóság magasztos jelentőségével. — Ekkor gyermekeink a vallástan iránt több kedvet és érdeklődést tanúsítanak, mint hogyha örökké a zsidó írás-olvasással faggatnók.

Előadásomat egy indítvánnyal kívánom befejezni:

Ha a Tekintetes Közgyűlés a most közölt nézeteimben osztozódik, akkor méltóztassék elhatározni, hogy a zsidóság erősödésére és elővitelére áldozatokat is hozni késznek nyilatkozik, amennyiben

díjat tűz ki olyan a pesti rabbiékpézsi intézetben megoldandó kérdésekre, melyeknek tárgya a könnyen megérthető vallásoktatás ethikai alapra fektetve, tekintettel a zsidók társadalmi állására Magyarországon.

Ha a vallástan kérdése ilyen értelemben egykoron megoldatnék és sikerülne a jövő generációt zsidó szellemben drága hazánk javára jó és áldozatkész polgárokká nevelni, akkor a pancs. izr. hitközség önmegelégedett tudatában mondhatná, hogy ő is hozzájárult a szent ügy előmozdításához.

Hogy ez sikerüljön, azt engedje az Isten.

Pancsova.

SZIRTES IGNÁCZ,
reálgimnáziumi tanár.

KÜTFŐK.

Regesták az ungvári levéltárból.

133. sz.

I.

1801. Szt. Mihály havának 2. napján.

A H. tanács 12042. sz. a. a tavalyi tolerantiális taxa Restantiáinak beszedését rendelvén, azon Tolerantiális Taxa Restantiáinak beszedése iránt teendő Rendelések az első V. Ispányra bizattak. Ezen alkalommalossággal jelentette az első viczeispán, hogy a zsidó tolerantiális Taxa perceptura panaszt tévén előtte, hogy az ungvári sós Tiszttség azon tolerantiális taxát tőle felvenni nem akarta, azon sós tisztsegnél a tolerantiális taxának felvételét sürgette, de azon sós tisztsegnél feltételétől el nem állott, hanem azt kívánta, hogy a tol. taxa nékie a megye praepceptorátusa által szolgáltatasson kézhez, — mivel pedig a megye a maga Cassáját a zsidók tol. taxájával össze nem egyelíthetné, következendőképpen annak beszedésében és kiadásában nem ereszkedhetne. Így ezen előadott környűllás a T. V. M. Helytartótanács eleibe fog terjesztetni. (Fol. 183.)

II.

1803 Bójt más hava 9 napja.

No. 135. Szó esvén arról, hogy a Koresmárosok, jelesen pedig a zsidók az ivókat nagyon huzzák, s' több a féle huzásokat tesznek, meghatározatott, hogy újittatván az e tárgyban hozott előbbeni végzések, a koresmárosok, legyenek azok akár zsidók, akár keresztények, egy R. ftára italnál többet Pénzök elvesztése terhe alatt a szolgáló cselédnek és parasztnak hitelbe adni ne merészeljenek. Továbbá, hogy dupla rovást tartanak a koresmárosok, melynek egy fele a koresmárosnál, más fele pedig az ivó feleknél legyen. Valamint szinte az is meghatározatott a sidókra nézve, hogy a zsidók a paraszt embernek másként pénzt ne költsönözzenek, hanem ha a magistratuális tiszt jelen leszen, mely végzés a szolgálóknak ki fog adatni, oly meghagyással, hogy e tárgyra különös figyelemmel legyenek, és az ital ára megvevésében ezen renedelethez tartassák magukat. (Fol. 46.)

Az Ungvár megyei levéltárból közli

FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

Elvi jelentőségű miniszteri rendelet házasságok utólagos anyakönyvelése tárgyában.

134. sz.

3505. sz.

Beszterce-Naszódmegye közig. bizottságához.

Horóvitz Jenő besztercei izraelita anyakönyvvezető beadványát, melyben az izraelita anyakönyvvezetés ügyében többrendbeli utasítást kér, a közig. bizottság f. évi január hó 14-én tartott ülésében 164. sz. a. kelt jelentése mellől további megfelelő intézkedés végett, a következők kijelentése mellett küldöm vissza.

1. Azon izraelita házások, kiknek házassága az 1886. évet megelőző időben érvényesen megkötöttet ugyan, de anyakönyvvelve nem lett, utasítandók, hogy haladék nélkül az illetékes hatósághoz (szolgabíró vagy polgármester) házasságuk utólagos anyakönyvelésének engedélyezése iránt folyamodjanak. Ily beadványok folytán a fél által megnevezett tanuk és eskető, az illető házasságnak szertartásszerűleg történt megkötése iránt, hit alatt kihallgatandók, befejezett eljárás után pedig az iratok — a házasság utólagos anyakönyvelésének megengedése iránt hozzám leendő felterjesztés végett — a közig. bizottsághoz bemutatandók. Minthogy az 1879 : XL. t.-cz. 60. §-a büntetendőnek mondja azon anyakönyvvezetőt, ki az érvényes házasságból született gyermeket — noha e körülményt tudta — az anyakönyvbe mint törvényest be nem jegyzi, a különben érvényes, csakhogy nem anyakönyvezett házasságokból származó gyermekek anyakönyvelésénél az anyakönyvvezető a »törvényes vagy törvénytelen« rovatot az anyakönyvben — a házassági eset utólagos anyakönyvelése iránt megindított eljárás befejezéseig — kitöltetlenül hagyhatja, ha a szülő az anyakönyvvezető előtt, a születési eset bejelentésétől számítandó három nap alatt, beigazolja, hogy az egyháziilag különben érvényes házasságának utólagos anyakönyvelése iránt az illetékes hatósághoz a kérvényt beadta, de köteles az anyakönyvvezető e körülményt a születési anyakönyv »jegyzet« rovatában feljegyezni. — Azon születési eseteknél, melyek a »törvényes vagy törvénytelen« rovat kitöltetlen hagyása mellett eddigelé már anyakönyvvelve lettek, szintén fentebbi eljárás követendő, csakhogy ezeknél köteles az anyakönyvvezető az érdekelt szülőt haladék nélkül felszólítani, hogy három nap alatt házasságának utólagos anyakönyvelése iránt folyamodjék és ennek megtörténtét előtte igazolja.

Ha a házasság utólagos anyakönyvelése iránt a fent megjelölt időben a felek a szükséges lépéseket meg nem teszik, valamint akkor is, ha az 1885. évi nov. hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet életbelépése után létrejött házasság a fél mulasztása folytán szabályszerűen megkötve és anyakönyvvelve nem lett; ezen házasságokra az 1863. évi november hó 2-án kelt udv. kanecz. rendelvény 14. pontja alkalmazandó, s az ezen házasságokból származó gyermekek feltétlenül mint törvénytelen származásuak anyakönyvelendők.

2. Azon izraelita jegyes felek, kiknek születési esetei anyakönyvvelve nincsenek, engedélyem nélkül össze nem adhatók, hanem születési

eseteknek lehetőleg utólagos anyakönyvveltetésére utasítandók. E végből az érdekeltek a születési helyökre illetékes hatósághoz (szolgabíró vagy polgármester) kötelesek kérvényt benyújtani, melyben a születési anyakönyv rovatainak betöltésére szükséges adatok, lehetőleg bizonyítékokkal támogatva, pontosan kiteendők. A tanuk kikre netán hivatkozás történik, a hatóság által hit alatt kihallgatandók, és az eljárás befejeztével az iratok, a közig. bizottság útján érdemben való intézkedés végett, hozzám felterjesztendők.

3. Az eskető egyének delegálását az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet 10. §-a szabályozza. Az anyakönyvvezető rabbi köteles a jegyes felek kívánatára azon egyént az esketés teljesítésére delegálni, ki a végbe menendő esketési helyén fennálló izr. hitközség vagy templomegyesületnél rabbisági funkciók végzésére bár rabbi, bár rabbihelyettes vagy vallástanító cím alatt alkalmazva van. Az anyakönyvvezetéssel meg nem bízott ily alkalmazott hatósági jóváhagyás alá nem esik.

Budapest, 1887. február 15.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

135. sz.

Vallás és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.

47573. szám.

Máramaros megye közigazgatási bizottságához f. évi 47573. sz. a. kelt egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 326. folyó szám alatt Petrova székhellyel alakított izraelita anyakönyvi kerület feloszlatassék, és az ahoz beosztott Petrova s Leordina községek, a felső-visói izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassanak, Ruzspolyána, Ruzskirva s Ruzskova községek pedig Ruzspolyána székhellyel külön izraelita anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1887. június 18.

Trefort s. k.

136. sz.

Vallás és közoktatási m. kir. miniszterium.

11942. szám.

Hajdu megye közig. bizottságához egyidejűleg menesztett f. é. 11942. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy Kaba község a nádudvari izr. anyakönyvi kerületből kilépve, önálló külön izr. anyakönyvi kerületet képezhessen.

Budapest, 1887. május 27.

Trefort s. k.

Vallás és közoktatási m. kir. miniszter.

19892. szám.

Zala megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg menesztett rendelettel megengedtem, hogy Bucsú-Szt.-László község a pacsai izr. anyakönyvi kerületből kikebeleztesse, és a zalaegerszegi izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassék.

Budapest, 1887. június hó 25-én.

A miniszter meghagyásából:

Gömöry Oszkár s. k.
miniszteri tanácsos.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

37924. szám

Temes megye közig. bizottságához egyidejűleg menesztett és m. é. 37924. sz. a. kelt rendelettel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi nov. hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 426. sz. a. felsorolt új-aradi izr. anyakönyvi kerület megszüntetessék és az ugyanott 408. f. sz. a. előforduló Arad sz. kir. város székhelyvel bíró izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassék.

Budapest, 1887. július 5.

A miniszter meghagyásából:

Gömöry Oszkár s. k.
miniszteri tanácsos.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

13052. szám

Nógrád megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy a füleki járás területén fekvő Fülek, Ragyolcz, Fülek-Püspöki, Csákányháza, Somoskő, Cseröd, Bárna, Hidegkút, Vecskelő, Ó-Bást, Togony, Galsa, Fülek-Kelecsény, Fülek-Kovácsi, Bolgárom, Sávoly, Ipoly-Nyitra, Terse s Korlát községek a salgótarjáni izr. anyakönyvi kerületből kilépve, továbbá a losonezi járásban fekvő Tincez, Ipolybolyk, Kálnó, Kálnó-Garáb, Kis- és Nagy-Keresztúr, Nagy-Daróc, Rapp, Kálonda, Mucsin, Mulyodka, Tilis, Tarnócz, és Terbeléd községek a losonezi izr. anyakönyvi kerületből kikebelezve összerövéve Fülek székhelyvel külön izr. anyakönyvi kerületet képezhessenek.

Budapest, 1887. ápril hó 26-án.

Trefort s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Vajda Béla.* A mózesi törvények észszerű megokolásának története a X—XII. század zsidó vallásfilozófiájában. Budapest. (Külön lenyomat a Magyar-Zsidó Szemléből három új függelékkal). — *Ziegler Ignác.* Maleáchi próféta fordítása és magyarázata. Budapest. — *Kecskeméti Lipót.* Zsidó költőkből. Salamon Ibn Gabirol. Júda Halévi. Júda Alcharizi. Budapest. (Az Athenaeum r. társulat kiadása. A Magyar-Zsidó Szemle irodalmi vállalata első kötete gyanánt. Ára 1 frt 30 kr. — *Reich J. H.* bonyhádi főrabbi, Kól Jehúda, (héberül irt fejtegetések a zsoltárok egyes helyeire a talmud és midrás nyomán). Pozsony. — *Strack H. L.* Einleitung in der Talmud (Wiederabdruck aus der Realencyclopaedie für prot. Theol. und Kirche. Bd. XVIII.) Lipse. — *Beck Mór.* Ünnepi beszédek, tartotta 5647. (1887.) évi sábuoth napjain a székesfehérvári izraelita hitközség templomában. Budapest.

Hírek. *Dr. Flesch Ármin,* az orsz. rabbiképző-intézet végzett növendéke, *Ó-Kanisán* egyhangúlag rabbinak megválasztott. Egy másik rabbijelölt *dr. Blau Lajos* pedig a *pesti* hitközség részéről bizatott meg a magyar rabbi esetleges helyettesítésével.

Bözöd-Ujfaluról július elején kimerítő tudósításokat vettünk, melyek úgy tárgyak érdekességénél mint tanulságos voltánál fogva egész terjedelmükben való közlést megérdemlik; térhány miatt azonban e közlést a jövő számra halasztottuk.

Zsidó előjegyzési naptár adott ki az 5648, 1887/8. évre *Singer Eduárd* sz.-fehérvári kiadó héber és német nyelven. Az ügyes formájú naptár tartalma: a kalendáriom, mely igen pontos és részletes; előjegyzésre külön egy levél, a mi kevés; posta, telegraf és tarifák, a mi tulságos aprólékossgal van közölve; héber és német könyvvarus-lajstrom, a miről nem tudjuk, miért került ide. Egyébiránt a vállalat már 2. évét éli s bizonyára még tökéletesedni fog.

Édes Albert, a kiváló református agg esperes, halála alkalmából a Prot. Egyházi és Iskolai Lapban *Kálmán Farkas,* gyomai pap fölötte érdekes emlékeztést ír, melynek második részéből (u. o. augusztus 21. szám) szöszentint közöljük a következő bennünket is érdeklő sorokat: »Elmélkedik a birtokok zsidó kézre juttatásáról: a b. Eötvös és Fáy-féle jószágok, kastélyok mind zsidó kézen vannak, úgy látszik, hogy ha az úr isten

Ábrahámnak kövekből is támaszthatott fiakat, Árpádnak az Ábrahám ivadékaiból fog teremteni utódokat. Csak olyan könnyen el ne zsirozná szájukat a magyar szalonna! értem az égrekiáltó undok istenkáromlást. Itt a szomszédban az Eötvösök pompás kastélyában lakik egy új zsidó nagyságos úr, kinek csak úgy dül a száján a Krisztusa, Máriája, Sz. Pétere, Jehova istene! Vidékiünkön a zsidók — különben — igen szépen magyarosodnak, gyermekeik tisztább magyarsággal beszélnek, mint néhely képviselő Budapesten. Semmit se óhajtok inkább, mint hogy zsidóink alaposan elmagyarosodjanak, egy jó magyar zsidót többre becsülök, 20 pánszláv tótnál, egy szepességi lutheránus atyafit 40 darab erdélyi bak-szásznál, kiket inkább szeretnék Istóczy ostroma alá állítani, mint a zsidókat.«

Halott-hamvasztás. Gerában az utolsó nyolcz év alatt 400 holttestet égettek el, köztük ez idő alatt mindössze csak 46 volt zsidó.

Zsidó statisztika. Berlinben hivatalos adatok szerint volt 1885. decz. 1-én 1,142,520 evang., 99,462 kath., 64,355 zsidó. 1871-ben tett itt a kath. lakosság 6·2°/_o-ot, 1885-ben 7·54°/_o. A zsidó 1880-ban 4·8, 1885-ben 4·9-et. Az egész porosz állam lakosságának a zsidóság 1·3°/_o-át teszi. — *Varsó* 406,965 lakosa között 136,234 a zsidó. — *Szt.-Pétervárott*, hol még néhány évvel ezelőtt 40,000 zsidó lakott, az üldözések következtében a szám 16,826-ra szállott alá. — *Kisinev* 140,000 lakos között 45,000 zsidót számlál. — *Angolországban* 110,000 zsidó lakik, *Londonban* 41,700. — Az 1885. decz. 1. végrehajtott népszámlálásról *Poroszországban* a következő adatokat olvassuk: evangélikus volt 18,243,587, katolikus 9,621,624, egyéb keresztény 83,020, zsidó 366,543, nem lehetett a vallást megállapítani 3529 személyről. Evangélikus volt tehát 64.42^o/_o, kathol. 33.97^o/_o, egyéb keresztény 0·30°/_o, zsidó 1·30°/_o. 1880 óta szaporodott az evangel. lakosság 3·49°/_o-kal, a kathol. 4·51, a zsidók 0·76°/_o-kal (2753). Iskolaköteles 6—14 éves volt 1000 evangel. között 182·4, 1000 kathol. között 189·1, 1000 egyéb keresztény között 178·3, 1000 zsidó között 175·5. — *Németországban* 2725 zsidó község van, ezek közt a német községi szövethez (D. J. G.) B-hez tartozik 315. — *Berlinben* volt 1861-ben 18,953 zsidó, 1864: 24,280, 1867: 27,607, 1871: 36,025, 1880: 53,949 és 1885: 64,335, tehát összes lakosságnak 4·9°/_o-a. — *Portugáliában* 300 zsidó család él, kiknek 3 zsinagógájuk van; polgárjogot nem élveznek.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

HETEDIK FEJEZET.

Péchi Simon a szombatosság első korszakában (1621-ig).

II.

Péchi politikai szereplése 1604-ig. Bocskai, Rákóczi Zsigmond és Báthori alatt. — Péchi házasságot köt és sógorságba jut Erdély legelőkelőbb családjával. — Bethlen Gábor az ország főkancellárjának kinevezi. — Tekintélyének, befolyásának és vagyonának gyarapodása. — Diplomáciai és katonai szolgálatai a Bethlen és II. Ferdinánd közti háborúkban. — Pálcei Fridrik segítségére erdélyi hadakat vezet Oeshországba. — A prágai csatáról való elmaradása.

A szegény iskolamesterből világot látott, ritka műveltségű, előkelő modorú, tapasztalt és dúsgazdag ember vált. A hazatérésakor körülbelül harmincz éves Péchi előtt egyengetve volt az út, mely tekintélyre és dicsőségre vezet, és ő habozás nélkül rátért és gyorsan haladt rajta.

Épen akkor viharos idők jártak Erdélyben. A belviszálydúlta ország fejedelmi székén 1601-ig gyorsan egymásután váltakoztak az uralkodók. Ezen zilált viszonyok közt Péchinek milyen szerepe jutott? — azt már nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy hazajötté után azonnal a politikai élet színhelyére lépett. 1)

Az 1601-iki év vége felé, midőn Báthori Zsigmond harmadik ízben elfoglalta a főhatalmat Erdélyben, Péchi a titkárja volt. De az ingatag Báthori, miután őt 1602. május 12-ikén az Eössitől örökölt javakban megerősítette, még ugyanezen év július havá-

1) L. fent. 399. I. 3. jegyz., valamint a következőket.

ban ismét elhagyta az országot és Lengyelországba ment, hova Péchi elkísérte.¹⁾

Bocskai István felkelésekor, 1604-ben, Péchi már ismét Erdélyben volt és mint Bocskai titkára és megbízott embere, tevékeny részt vett az akkori mozgalmakban és küzdelmekben.²⁾ Ezen válságos időkben olyan terhes hivatalt viselt, hogy, mint egyik levelében írja, sokszor meguntta volna, »ha az hitván böcsületecke és az uramnak hozzám nagy kedve és jóvolta nem hordozna.«³⁾

Az 1605. áprilisban fejedelemségre jutott Bocskai, ki az elismerés meleg hangján beszél Péchi hűséges szolgálatairól, mint belső titkárt szakadatlanul maga mellett marasztalta és elhalmozta őt kegyének és bizalmának jeleivel. 1605-ben visszaadta neki a Haller Gábor által lefoglalt, úgy látszik peres jószágait.⁴⁾ 1606. április 5-én újból megerősítette az Eőssítől örökölt javakban és felmentette őt a rajtok nyugvó állami és fejedelmi terhek alól.⁵⁾ Néhány hónappal azután pedig a Felőt nevű birtokot udvarházastól, valamint a kaczkói birtokot végrendeletileg hagyományozta neki.⁶⁾

Bocskai ugyanis ezen idő körül Kassán súlyosan megbetegedett. Végso reményét III. Zsigmond lengyel királynak Eleazár nevű zsidó orvosába vetette, kivel Péchi Lengyelországban való tartózkodása alatt ismerkedhetett meg. Valószínűleg az ő unszolására történt, hogy Bocskai tekintélyes küldöttséget menesztett Krakóba a nagyhírű zsidóorvosért. Eleazár csakugyan megjelent a fejedelem betegágya mellett, de a mérgezésnek tartott

¹⁾ Ezeket a megbízható *Kövér* (i. h. 38. l.) után írom, ki azonban épen ezen adatokra nézve nem idézi a forrásokat. Báthorit ez alkalommal tudvaleg Székely Mózes hozta vissza, mire vonatkozólag *Kövér* (u. o.) azt jegyzi meg: »mi része volt Péchinek sógora, Székely Mózes e vívmányában, nem látjuk jelezve.« Ez határozottan tévedés. Péchi, mint alantabb látni fogjuk, csak 1608-ban nősült, 1601-ben tehát még nem volt Székely Mózes sógora.

²⁾ L. Péchi levelét 1605. márczius 26-ikáról *Erdélyi Országgy. Emlékek* V. 300. l. v. 5. u. o. 384—5. l.

³⁾ *I. h.*, u. o. 384. l.

⁴⁾ *I. h.*, u. o. 397. l.

⁵⁾ L. az okiratot *Kövér*nál, i. h. 39—40. l.

⁶⁾ *Rumy Károly György*, Monumenta Hung. II. 329. l.

bajon már nem segíthetett.¹⁾ Bocskai a közeledő halál érzetében végrendeletet csinált Alvinczi Péter, udvari papja, Örvendi Pál, kincstárnoka és »Péchi Simon Deák meghitt belső secretariususa előtt«, kiket végrendeleti végrehajtóknak kinevezett.²⁾ Betegsége alatt egész 1606. december 29-én bekövetkezett haláláig, nevében és megbízásából Péchi intézte a folyó ügyeket.³⁾

Bocskai utóda, Rákóczi Zsigmond, szintén élt Péchi szolgálataival és bizonyára nem ok nélkül adományozta neki Szent-Pétert és Berkenyest. Péchi diplomáciai ügyessége akkoriban már országszerte volt elismerve. Az öreg, erélytelen Rákóczi ugyanis vagy tizenöt hónapi uralkodás után lemondván a trónról, a lemondását megelőző alkudozásokban nagy szerepe jutott Péchinek. Jelen volt a Báthori Gábor pártján álló rendeknek Rákóczihoz menesztett küldöttségben, később pedig Szilvási Boldizsárral küldték ki Báthorihoz, hogy az utóbbinak trónralépésére és Rákóczi lemondására nézve megállapítsák a módozatokat.⁴⁾

Báthori Gábor, nem sokára trónralépése után, 1608. május 27-én, mint házának régi hívét s megválasztásának egyik előmozdítóját, megerősítette Péchit a Rákóczi által neki adományozott jószágok birtokában.⁵⁾

Ugyancsak 1608-ban Péchi nőül vette homorod-szent-páli Kornis Farkas leányát, Juditot. E házassága által sógorságba jutott az ország legelőkelőbb családjaival, a Petkiekkel, Apaffiakkal s egyebek közt egy volt s egy jövendőbeli fejedelemmel: Székely Mózzal és távolabbról Bethlen Gáborral is.

Juditnak, midőn tizenöt éves korában a sokkal öregebb, körülbelül negyven éves Péchinek felesége lett,⁶⁾ még csak mos-

¹⁾ *Veszprémi István*, Succinte medicorum Hungariae et Transilv. biographia. Bécs 1787., IV. 121. l.

²⁾ L. a végrendeletet *Rumynál*, i. h. II. 315—338. l. Az itt említett Alvinczi Pétert fennebb (III. 529. l.) tévesen mondtam szombatosnak, s még pedig szombatos költőnek; ez Alvinczi *Énok* volt (l. fent. 140. l.). A tévedést ezennel helyreigazítom.

³⁾ L. Kassán, 1606. június 22-től december 8-ig kelt leveleit, *Miló* i. h. IV. 342—349. l.

⁴⁾ *Kövér*, Erdély történelme IV. 191. l. s az ott idézett források.

⁵⁾ *Kövér*, Kereszt. Magvető, i. h. 41. l.

⁶⁾ A koporsóján tartott gyászbeszédből kitűnik, hogy Péchi Judit 13 évi házasság után 1621. áprilisban halt meg, életének 28-ik évében. Ebből

toha anyja volt: a Bethlen Gáborral rokonságban levő Bethlen Krisztina.¹⁾ Atyját, a ritka erkölcsű s nagytekintélyű Kornis Farkast, Mihály vajda lefejeztette; anyja, Kornisnak első felesége, már rég meghalt volt. Édes testvérei voltak: Anna, Székely Mózes fejedelem özvegye, Kornis György, Miklós, Mihály és Ferencz; féltestvérei: Kornis Zsigmond és Ilona, Zalárdi Miklósné.²⁾

A Kornis családdal való sógorsága egyelőre csak kárára vált Péchinek. Báthori ugyanis 1610-ben őt és Erdélyi Istvánt küldte II. Mátyáshoz, a vele folytatott békealkudozások befejezése végett. Mátyás október 29-én és november elsején fogadta a küldöttséget, melynek Péchi volt a szónoka, de a szerződés megerősítését megtagadta.³⁾ Ugyanazon idő körül a zsarnok Báthori egyéb főnemések közt kivégeztette Kornis Boldizsárt és száműzte Kornisz Györgyöt, Péchi sógorát. A Mátyásnál vallott kudarcza, meg a Báthori és a Kornisék közt kifejlődött ellenséges viszony következtében, Péchi kegyvesztett lón. Báthori Gábor további uralkodása alatt sehol sem szerepel a nyilvános életben; vagy három évig egész visszavonultan, valószínűleg csak tanulmányainak élt.

Báthori meggyilkolása és Bethlen Gábornak 1613. október 23-án történt megválasztása, Péchit ismét visszaadták a politikai életnek és fényes pályát nyitottak számára.

Bethlen uralkodása alatt a pártján állott s vele sógorságban levő Kornis család visszanyerte befolyását, sőt az előbbinél tekintélyesebb állásba jutott; és felesége családjával emelkedett Péchi is. Hozzájárult, hogy Bethlen ifjú korában, mint Székely Mózes kedveltje és hí bajtársa, ezen harcedzett férfi iskolájában tanulta volt a háborúviselés kemény mesterségét,⁴⁾ Péchi fele-

következik, hogy 1608-ban, mint 15 éves leány ment férjhez. *L. Radecius Valentin*, *Funebris laudatio ill. feminae Judithae Kornissianae, sp. magnif. Dni. Simonis Péchi . . . conjugis, Claudiop. 1621., 4°, 8., 6. és 17. l.* Az 1565—1570. közt született Péchi (l. fent. 398. l.) 1608-ban életének 38—43-ik évében lehetett.

¹⁾ Innét jött, hogy szamos-ujvári börtönéből Bethlen Gábor öcsésének, Istvánnak írt levelét czimezhette: »Illustrissimo Comiti . . . Stephano Bethlen de Iklár . . . Domino *Affini*« stb., *Mikó, i. h. III. 357. l.*

²⁾ Kornis Farkas családjáról l. *Századok*, 1869. évf. 534—5. l., valamint b. *Orbán Elek* végrendeletét.

³⁾ *Erdélyi Országgy. Eml. VI. 41. l.*

⁴⁾ *Századok*, 1869. évf. 653. l.

sége pedig, mint fennebb láttuk, Székely Mózes özvegyének huga volt. A finom izlésű és ritka műveltségű fejedelem különben is megkedvelhette a világot látott, tudós férfit: elég az hozzá, mindjárt uralkodása kezdetén mint Bethlen tanácsosát s az ország kancellárját, tehát Erdély legfőbb hivatalos méltóságában találjuk Péchit.¹⁾

Nyolcz évig viselte e magas hivatalt s ezen idő alatt, a fejedelem után, ő volt a leginkább kimagasló alak Erdély történetében, mely pedig épen akkor a legfényesebb és, kivált a harminczéves háború alatt, európai jelentőségű volt. Bethlen a legfontosabb és legkényesebb ügyek elintézésével rendszeren őt szokta megbízni. S Péchi ügyes államférfi volt, Bethlen pedig bőkezű úr, ki a neki tett szolgálatokat gazdagon jutalmazta. Péchi tekintélye, befolyása és vagyona egyre magasabbra szálltak; mint Kemény János fejedelem róla feljegyezte,²⁾ »akkor az fejedelem birodalmában legnagyobb ember volt.«

Ő vezette a hosszadalmas békealkudozásokat II. Mátyásnak, a Kolozsvárt egybegyűlt rendeknél megjelent követeivel. Ezek Nagyvárad átengedését követelték; a rendeknek Péchi által fogalmazott válasza tagadólag hangzott, mire az alkudozások 1614. május 12-én félbeszakadtak. Békés folytatásukra azonban három havi fegyverszünet köttetett, melyre nézve Bethlen ugyan-e hó 15-én aláírta a Péchi ellenjegyzésével ellátott szerződést.³⁾ Bethlen annyira meg volt elégedve Péchinek ez alkalommal kifejtett működésével, hogy 1615. január 7-én elismerése jelül neki adományozta a balázsfalvi kastélyt és uradalmat.⁴⁾

A félbeszakadt alkudozások folytatására Bethlen 1615. márczius 2-án követséget küldött II. Mátyáshoz. A követség, melynek Péchi állt az élén, czélt ért és május 6-án megkötötte a nagyszombati szerződést. Május 18-án Péchi már ismét Gyula-Fehérvárt volt és ellenjegyezte a fejedelem által helybenhagyott

¹⁾ Már 1614. január havában; l. *Szilágyi Sándor*, Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei 10. l. A hivatalos okiratokat rendszeren »Péchi Simon consiliarius et cancellarius« szokta aláírni.

²⁾ *Önéletírás*, 407. l.

³⁾ *Erdélyi Országgy. Eml. VI. 493. l.*

⁴⁾ *Kövárny*, Kereszt. Magvető, u. o. 41. l. és Erdély történelme IV.

békeszerzõdést, valamint ennek külön okiratba foglalt titkos pontjait.¹⁾

Péchinek jogos okai voltak megelégedetten tekinteni az eredményre, melyet e szerzõdés által kivívott. »Én — azt írja Toldalagi Mihálynak, Bethlen akkori konstantinápolyi követének — uram isten után elfoglalt határinkat Husztal, Kõvárral egyetemben szegény hazámnak nagy sok munkámmal és fáradtságommal visszahoztam.«²⁾ De nemcsak õ, hanem Bethlen is meg volt elégedve a rá nézve elõnyös szerzõdéssel. Midõn 1617. január 20-án kilencz falut adományozott Péchinek, »azon érde-
meiért, melyeket a fejedelem beiktatása óta szerzett«³⁾: ezen érde-
mei közt a nagyszombati szerzõdés bizonyára elsõ helyen állott.

Ezen szerzõdés megkötése után konstantinápolyi követnek volt kijelölve, de e küldetéstõl elmaradt. Fontos belügyek az országban marasztalták. Hozzájárult hogy, mint írja, »fél szten-
deig ennyi hosszú út járásokkal mind magam, szolgálaim, lovaim felette eltörõdtünk, fáradtunk; beteges, erõtlen állapottal ismer-
vén magamat, olyan hosszú utat most semmiképen el nem bir-
hatnék.«⁴⁾

Mindazáltal nemsokára ismét útközben találjuk Bethlen Gábor és II. Mátyás közt újabb alkudozások folytak, melyeknek vezetésével az elõbbi megint Pécht bizta meg. Küldetésének eredménye a második nagyszombati békeszerzõdés volt, melyet 1617. július 31-én kötött és aláírt.⁵⁾ Arra az esetre, hogy az alkudozások befejezésére II. Mátyáshoz Prágába kellene utaznia, Bethlen két bécsi bankárnál 300 magyar forintot utalványozott számára.⁶⁾

¹⁾ *Hatvani Mihály*, Brüsseli okmánytár IV. 115—123. l. (a 116. lapon *Pethey* helyett *Péchy* olvasandó); *Erdélyi Országgy. Eml.* VII. 256. és 260. lap. kövv.

²⁾ *Történelmi Tár*, 1881. évf. 598. l.

³⁾ *Kövér*y, Keresztény Magv. i. h. 42. l.

⁴⁾ *Történelmi Tár* 1881. évf. 598. l.

⁵⁾ *Erdélyi Országgy. Eml.* VII. 431. és 444. l.

⁶⁾ »Gabriel Bethlen, Dei gratia Princeps« stb. Császár Urunkkal õ Felségével való tractatusra Nagy-Zombatban Pecszy Simon uramat, tanácsosunkat és fő Cancellariusunkat több becsülletes hiveinkkel együtt felbo-
csátva, arra az útjára elegendõ költséget attunk volt. Mindazáltal ne talán oly dolgok is occurhatnak, kiért Császár Urunk õ Felsége kívánja Prá-

Az 1619. márczius havában megnyílt nagykárolyi értekez-
leten megint Péchi állott Bethlen biztosai élén. Ő vezette a csá-
szári biztosokkal folytatott alkudozásokat és fogalmazta a tanács-
kozás alá bocsátandó vagy már határozatba ment egyes pontok-
kat; s az alkudozásoknak, mint Bethlen írja, »mindenekben tür-
hetõen szakadt vége.«¹⁾

Közben kitört a harminczéves háboru, meghalt II. Mátyás és II. Ferdinánd lépett a trónra. A fellázadt cseh és morva ren-
dek V. (pfalcezi) Frigyeszt választották cseh királynak, s Bethlent vallásos, hazafiú s magán érdekek egyaránt serkentették, hogy a szeme láttára lezajló viharos eseményeknek ne maradjon tétlen nézõje, hanem a reformáció ügyét segítve, egyúttal Magyaror-
szágban is terjeszse hatalmát.

Az 1619-iki hadjáratra való készülések, valamint maga a had-
járat alatt, mely egész Schönbrunnig vezette a diadalmas erdély-
magyar hadsereget, Péchi szakadatlanul volt Bethlen oldalán.²⁾

Bethlen a rákövetkezõ 1620. év elején Kassára utazván, a közte és Ferdinánd biztosai közt megbeszélte fegyverszünet végle-
ges megkötésével a Pozsonyban visszamaradt Pécht bizta meg. Az elõleges szerzõdés a cseh és morva rendekre is kiterjesztette a fegyverszünetet, s Ferdinánd biztosai ezt ürügyül használták, hogy a tárgyalásokat húzzák, halogassák. Péchi, ki ezen idõ alatt a cseh rendekkel élénk összeköttetésben állt,³⁾ végre csak egy-
havi, Ferdinánd által különben azonnal megszegett fegyverszüne-
tet eszközölhetett ki a csehek számára.⁴⁾

gába fel menetelit, ha azért útjában költségébõl kezdene fogyatkozni és ha ugyan fel kellene menni, Kegyelmeteket kérjük, arra az útjára adjon három száz magyar forintot Ő Kegyelmének, de így, hogy ha ugyan fel kellett menni, különben bátor ne adjon.

Alba Julia die 3. July 1617.

G. Bethlen.

(Küldözim:) Generosis Dominis Antonio Aalerbott et Joanni Leinert Civibus et Negotiatoribus Cittis Viennensis et amicis nobis honorandis.«

Ezen levél, melynek eredetije a budai orsz. levéltárban van, tudtommal még nincsen közzétéve.

¹⁾ *Erdélyi Országgy. Eml.* VII. 496—501.; *Horváth* i. h. V. 182. l.

²⁾ *Tört. Tár* 1879. évf. 240—1. l.; v. ö. *Szilágyi*, Bethlen Gábor kiadatlan pol. levelei 133., 161., 164., 169., 176. l.

³⁾ *Gindely* Antal, *Gesch. d. dreissigj. Krieges* II. 355. l.

⁴⁾ *Tört. Tár* 1885. évf. 470—4. l. és *Hatvani*, Brüsseli okmánytár IV. 173—4., 187., 193—4., 202. és 205. l.

Az alkudozások alatt levelezés folyt közte és Ferdinánd közt. Péchi aláztatos, de azért erélyes hangon irt, Ferdinánd fel-tűnő nyájasan felelt. ¹⁾ Bethlen részéről Péchiben látta a fenforgó ügy elintézésének fő tényezőjét ²⁾ s azért, mi akkoriban nem volt valami rendkívüli dolog, biztosai által nagybecsű, Kemény János fejedelem szerint 40,000 tallérnyi ajándékot ajánlott fel neki. Péchi ez ajánlatról azonnal jelentést tett Bethlennek, ki őt annak elfogadására felhatalmazta, csakhogy, a mire később Bethlennel szemben bizonyos levélre hivatkozott, tényleg sohasem kapta meg a szóban forgó ajándékot. ³⁾

A pozsonyi fegyverszünet február 5-én kötöttett; márczius 2-án Péchi már Kassán volt Bethlennél. Ott fogadta a cseh ren-dek követeit, kik a már megkötött fegyverszünet felbontását szor-galmazták. Péchi visszautasította kérelmököt, s ezt a bécsi udvar biztosaihoz intézett levelében úgy tüntette fel, mintha ezzel Fer-dinánd érdekeit akarta volna pártolni. De azért bizonyos, hogy csak Bethlen értelmében járt el így, ki akkoriban szintén akarta a békét. ⁴⁾

Április közepe felé már Gyulafehérvárt találjuk, hol ellen-jegyezte az e hó 5—20-ig tartott országgyűlés határozatainak szentesítését. ⁵⁾ Május utolsóján megint Kassán volt, ⁶⁾ július vége felé a körmöczbányai országgyűlésen, s ennek tartama alatt Ferdinánd ott megjelent biztosaival folytatta a békealkudozóso-kat, de Bethlen meghagyásából úgy, hogy meghiusultak. ⁷⁾

Nem sokára Bethlen újból háborúra készült Ferdinánd ellen s egyebek közt Péchit, szeptember elején, megbizta egy

¹⁾ *Havani*, i. h. IV. 199—202. l.

²⁾ *Havani*, i. h. IV. 199—202. l.

³⁾ L. *Mikóndl*, i. h. III. 353. l. Péchi levelét Bethlen öcscséhez, Beth-len Istvánhoz, kinek, kivált akkori körülményei közt, mindezt bizonyára nem írja vala, ha az igazságnak meg nem felel. V. ö. *Kemény János*, i. h. 409. lap.

⁴⁾ *Gindely* i. h. II. 357—9. l. Gindely hajlandó, Péchinek a bécsi biz-tosokhoz irt leveléből azt következtetni, hogy Péchi a pozsonyi békealkudo-zások alkalmával csakugyan megvesztegettetett Ferdinánd által; csakhogy máshelyt maga Gindely is kiemeli (u. o. II. 362. l.), hogy akkoriban Bethlen is akarta a békét. V. ö. *Erdélyi Országgy. Eml.* VII. 537. l.

⁵⁾ *Erdélyi Országgy. Eml.* VII. 545. l.; *Tört. Tár* 1885. évf. 626. l.

⁶⁾ *Tört. Tár* 1881. évf. 631. l.

⁷⁾ *Gindely* i. h. III. 166—7. l.

külön hadosztály vezetésével. ¹⁾ Péchi, úgy látszik, ezen hadnak élén vett részt Haimburg sikertelen vívásában. ²⁾ Október máso-dik felében Pozsonyban látjuk, a mint Thurzó Imrével együtt vezeteli az alkudozásokat a franczia követekkel, kik az angoulémi herczeggel oda jöttek, hogy a békét közvetítsék. ³⁾

Ugyanezen hó vége felé 3000, mások szerint 5000 kopjasból álló sereggel útközben van Csehország felé, hova Bethlen a Fer-dinánd seregei által szorongatott pfalci Fridrik segítségére küldte. Péchi november 2-án már Znaimon túl táborzott. Ott vártak rá cseh biztosok, hogy seregével Tábor városába vezessék, hol az anhalti fejedelemmel kellett volna találkoznia. De ezek olyan ügyetlenül vezették, hogy »kimondhatatlan nehézségek, sűrű erdőkön, részben ösvény nélküli, részben csak szűk utakkal bíró tájékon keresztül« kellett mennie. Útközben más cseh bizto-sokkal találkozott, kik őt felszólították, hogy egyenesen Prága felé tartson. Péchi oda vezette seregét, de már Wlašimból jelen-tette a cseh vezéreknak, hogy katonái kimerültsége miatt nem haladhat elég gyorsan. S csakugyan el is késett a döntő prá-gai csatától, mely épen akkor folyt, a mikor e jelentését írta. A csata napjának, november 8-ikának estéjén csak Schwarz-Koste-letzig ért volt seregével. A csehek teljesen szétverettek, s Beth-lennek már régebben Csehországba küldött csapatjai, melyek Kornis Zsigmond vezérlete alatt a szerencsétlen ütközetben részt vettek, futásnak eredvén, nem messze a csata színhelyétől találkoztak Péchivel, ki a hadakat, úgy látszik csekély veszteség-gel, szerencsésen visszavezette. ⁴⁾

¹⁾ L. Bethlen levelét Péchihez («certi exercitus generalis») *Történ. Tár* 1885. évf. 659. l.

²⁾ *Kemény János*, i. h. 9. l.

³⁾ *Gindely*, i. h. III. 282. l. ff.

⁴⁾ Mindezen részletekre nézve l. *Kemény*, i. h. 10. l.; *Zavodszky*, Kato-nánál, *Historia critica* XXX. 639. l.; *Tört. Tár* 1885. évf. 667. l. és *Gindely*, i. h. III. 351—2. l.

Budapest.

KOHŒ SÁMUEL.

(Folytatása következik.)

IRODALOM.

A SZENTIRÁSMAGYARÁZAT IRODALMÁBÓL.

לִבִּי לִבִּי לִבִּי לִבִּי (»Szívugallatok tiszta szívűeknek«) Német czime: Aus *Lion Gomperz' Nachgelassenen Schriften*. Herausgegeben von Sigmund Gomperz. Bécs. 1887.

A könyv, melyet a Szemle olvasóinak bemutatunk, az irodalmi különlegességek egyike, még pedig a javából. Hogy tartalma vallásos, tárgya a szentírás, már a címéből is kiviláglik. De a mi ez iratnak különös érdekességet kölcsönöz, az a munka szerzőjének egyénisége. Gomperz Lipót ugyanis egyike azon tiszteletet parancsoló alakoknak, melyek úgy a zsidó tudományban való jártasságuk mint erkölcsi súlyok és tekintélyök által a ghetto társadalmában kimagasló állást foglaltak el, és mert alapos tudományosságukat és mértékadó befolyásukat nem a fizetési hivatal szolgálatában hasznosították, s áldásos működésök a hitközségi élet terén önczél vala, meghajlott előttük a község nagyjai-apraja. Nagyon jellemzően nevezi a talmud az ilyen nagybefolyású egyéneket »a világosság emberei«-nek, kik előtt »fel kell állanunk«, ha előttünk elhaladnak, s egészen találóan nevezi őket Löw Lipót zsidó táblabíráknak, csak hogy a szót némi megszorítással kell hogy a zsidó hitközségi igazságszolgáltatás világi elemeire alkalmazzuk, szemközt a hajdani magyar nemesi világ képviselőivel, kik Jókai szerint, derék buzgó táblabírák voltak, kik az ingyen hivatalnak »időt, vagyont, tehetséget áldoztak, de a legnagyobb rész a kommoditást és »maradiságot« még inkább szerette.«

Gomperz Lipót, a kinek ösátyja Benedictus, Nymwegen városában Hollandiában lakván, gazdagsága és szeplőtlen jelleme következtében kivívott nagy tekintélyű társadalmi állását a Mária Terézia uralkodása alatt kiutasítással fenyegetett hitsorsái érdekében a Hága székvárosában tartózkodó udvarnál is sikeresen

érvényesítette, szül. Pozsonyban 1782., hol mint Szófer nagy nevű rabbi egyik legelőkelőbb tanítványa nevedvén, magára vonta a vág-ujhelyi Latzko család figyelmét, melyvel később házassági kötelékek fűzték egybe. Vág-Ujhelyen, mint Weiszé József, Gomperz életrajzának ragyogó tollu írója beszéli, halhatatlan érdemeket szerzett az ottani hitközség fejlődése és minden tekintetben előhaladása körül; nem volt ága a hitközségi közigazgatásnak, melyen áldásos befolyását nem érvényesítette volna, nappalait a legelkülönösebb kereset mellett jámbor, vallásos ténykedésnek és éjjeleit a tudományok szentelé. Tudományos kutatása és buvárkodása gyümölcseit a régen elhalt szerző fia, Gomperz Zsigmond, a czímben nevezett fényes kiállítású könyvben tette közzé, Kaufmann Dávid pedig, a budapesti rabbiképző intézet tanára, magvas irályu héber előszót és Weiszé József, mint említettük, életrajzot irtak hozzá.

A mi a munkát illeti, a milyen mélyre ható a szentírási helyek magyarázata, mely első sorban az egyszerű szóértelem után indulva, hol a látszólag összefüggés nélküli verseket és versrészeket mint együtvé tartozókat tünteti fel, hol pedig fölöslegéseknek s egymásnak ellentmondani látszó nyilatkozatokat mint teljesen helyikön valókat okolja meg, olyan vonzó és tetszetős a héber stílus, mely által e par excellence exegetikus munka kitűnik. Szellemesség, alaposág, s a mellett könnyedség és folyékonyosság e könyv különös diszére válnak. Hogy a sok jóból mutatványoknak csak egynehányat is felhozzunk, főlemlítjük a következőket: »Az Örökkévaló a háború férfja, Örökkévaló az ő neve« (Exod. »15, 3). E szentírási helyet így magyarázza: Embernél hiba és fogyatéka, ha küzdelmet és háborút keres, Istennel pedig, ki csak a rosszat ellen küzd, magasztalásra méltó tett. Ő tehát mint a háború és küzdelem alakja is megmarad az örökkévaló jónak és tökéletes lénynek. Ép oly helyes és találó az ismert crux interpretum (Exod. 20., 5.) »Mebünteti az apák bűneit a gyermekeken« magyarázata: Az *by* szócska azt is jelenti, hogy *miatt, végett* (péld. Hosea 9., 7., tov. Sen. 31., 20.). Tehát a vers értelme: Mebünteti az apák bűneit a gyermekek *miatt*, a mennyiben t. i. az apák okai annak, hogy a gyermekek bűnösök, súlyosabban bünteti az apákat, így hát az ártatlanok nem bünhődnek. Nem kevésbbé helyes és elmés a »mai nap« magyarázata és megokolása (Deut. 7., 39) a 30. l. Mindennemű tudomány alapos elsajátítására — mondja

szerező — szükséges bizonyos, sőt hosszantartó készülődés, az Istenismeretre pedig nem kell sok készülődés, csak a szív sugallatát kell követni s »még ma« meg lesz az óhajtott ismeret.

Gomperz urnak s tudós szövetségeseinek, kik a fiú kegyelet sugallta kiadásában neki segédkezett nyújtottak, »tisztán szívből« mondunk köszönetet a »Szívsugallatok«-ért, melyekkel a szent-írásmagyarázat barátainak igaz örömet szerzett.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE ELZASZBAN.

Scheid, Elic. Histoire des juifs d'Alsace. Paris 1887.

»Egy nemzet támasz nélkül és védők nélkül, egy nemzet, mely az egész világban szét van szórva, a melynek az atyai földbe való visszatérés magától Istentől örökké meg van tiltva, mily könnyű azt gyalázni és rágalmazni!

A történelem a zsidó-üldözések számos esetét tárja föl elénk. Talán azt fogják mondani, hogy a kik ilyen szerencsétlen nevet viselnek, joggal lesznek áldozatai a vad népség örült dühének, és hogy vallásos tett üldözni azokat, kik hívei azon vallásnak, mely régibb a kereszténynél: noha inkább megérdemlik a szájalmat, mint az eretnekek, kiknek dogmái soha sem voltak igazak.

Az V-dik században tervezte a nép söpredéke a zsidók megbuktatását: felgyújtotta a zsinagógákat és házaikat, életük kockáztatva volt még a nyilvános helyeken is. Két császár kötelességének tartotta véget vetni ezen gaztetteknek...

A XIII-ik század közepén egy barát, ki végtelen buzgalmának engedett, kereszties hadjáratot indított a zsidók ellen. Elzasz teljesen inficálva lett ezen veszedelmes tan által. A zsidók az ország legnagyobb részében kegyelem nélkül legyilkoltattak; Szt. Bernát kelt ki e barát ellen, kinek buzgalmát egyik levelében pokolinak nevezte.

Ezen barát tana csak rövid ideig lett kárhozható; hisz már 1338-ban lépett fel mint próféta egy elzaszi korcsmáros, kinek Armleder volt a neve, és ez elhitette a falusi lakossággal, hogy üdvök a zsidók kiirtásától függ; óriási vala a félrevezetett

tömeg, mely a korcsmárost követte; súlyosan nehezedett a zsidókra kegyetlen kezük; csak Ensisheim és Ruffach városaiban 500 zsidónál többet megöltek. Colmar városát, a melybe néhány család menekült, két ízben vették ostrom alá. Az ország összes hatalmas főurainak kellett egyesülni az ostrom megszüntetésére; de mindennek daczára sok zsidó elesett a dühöngők kezei által.

Körülbelül 140 évvel későbbben előzőnlötték a svájcziaiak az Elzasz mind a két részét, épen akkor, a midőn a lotharingiai herceg René segítségére siettek; a zsidók pénze volt ezen segédsapatok vágyának célja; életben hagyták ugyan a svájcziaiak a zsidókat, de csak vagyonuk fejében.

A történelem ezen eseményeket előttünk mintegy föltárván, bizonyítékot hoz föl a mellett, hogy a legrégebb időkre kell visszatekintni, ha a zsidóknak Elzászban való letelepüléséről akarunk tudni, és hogy a tartomány leghatalmasabb és legokosabb főurai ellentállottak annak, hogy egy egyszer befogadott nemzet elnyomassék vagy kiüzessék.

Wintzenheim lakosai egészen más módon viselnek háborút a zsidók ellen. Colmár városának tanácsa példájára azt kéri, hogy a zsidó családok száma, kik a várban letelepedtek volt, összesen *négyre* szállitassék le, és hogy Borey grófnak tiltassék meg többet befogadni, mint a grófságnak ezen városban való birtokával arányos.

Ezen emlékirattal fordultak az elzaszi zsidók 1730-ban az uralkodóhoz a wintzenheimi lakosok fent említett szándéka ellen.

Minek vettem, így kérdik minden bizonynyal tőlem, ezen beadványt induló pontul? A felelet nagyon egyszerű: mert nagyjában magában foglalja nemcsak az elzászi zsidók történetének menetét, hanem az összes európai zsidóké is. Fájdalom, úgy van. A zsidók története megirójának feladata könnyű. A csontváz megvan: üldözés, alaptalan vád, kifosztás, szegényítő adó, kikergetés, megölés; a sötét szemhatáron ragyog néha-néha egy fényes csillag, melynek világa azonban messzire nem terjed. Így volt az mindenütt az egész középkoron át, mely a zsidókra nézve ezen századig tartott. Hogy teljesen és mindenkor megszűnt volna, ki merné azt állítani!

A ki tehát a zsidók történetét — akármely európai államban — meg akarja írni, az kész dispositio előtt áll; feladata csak:

a csontvázat hussal, vérrel, bőrrel ellátni, más szóval szükséges, hogy férfiak működését az említett irányban leírja, jellemezze.

Scheid se tehetett mást; de a mi munkáját oly becsessé teszi, abban áll, hogy mindig tekintettel volt az egyetemes és a nemzeti történet fejlődésére. Ha munkáját ezen szempontból olvassuk, könnyen fogjuk észrevenni, hogy nem volt politikai mozgalom, nemzeti vállalat, mely a zsidók helyzetére — akár hogy ez az által javult vagy rosszabb lett — befolyással nem lett volna.

Egy további disze Scheid könyvének az okiratok hű másolatának közlésében keresendő. Lehetővé tette az által, hogy az olvasó maga úgy szólván az egész történetet önállóan a kútfőkből merítse és a szerző ítéletét és nézetét megbírálhassa. A ki a könyvet ily értelemben olvassa, örömmel fogja bevallani, hogy Scheid előadása a források lelkiismeretes felhasználása és ügyes alkalmazása által hű képét nyújtja a lejátszódott eseményeknek és hogy minden tekintetben megbízható.

Budapest.

BLOCH HENRIK.

JÚDA ALCHARIZI EPIGRAMMÁIBÓL.

Erényt s jó hírnevet szerezz,
Ne kincset s csillogó követ;
Jó híred halhatatlan lesz,
De kincsed sirba nem követ.*)

Lyukas edénybe önt vizet,
Ki léha ostobát megint;
Szavára az gúnynyal fizet
S hívságokat hajhász megint.
Gyönyört keresve szüntelen,
Erényre, hitre csak nevet,
Míg végre meghal hirtelen
S itt hágy egy megvetett nevet.

*) Az eredetinek is ez a rimelési módja, mely alakban teljesen meg-
egyező, de jelentésben különböző szavakat csendít össze. Ezen — arabúl
הנניס-nak nevezett — ríformával már Júda Halévi is megpróbálkozik,
de főképen Mózes ibn Ezra [ספר הירושאי] és Júda Alcharizi [ספר העניק]
remekelnek benne.

S a férgek menten ellepek
Lakát, a négy deszka-falat,
S a test, melyért most vétkezék,
Férgeknek lesz kövér falat.

Ha majd az Úr előtt meztelen
Kell állanod a szégyen nem lep el?
Erényt szerezz! Lelkedre az leszen
Legegyszerűbb s legékesebb lepel.
Bármennyire csillog-ragyog,
Lakó nekül mit ér a lak?
Épily haszontalan dolog
Erény híján a szép alak.

Ne léha gazdagot keress,
Kinek bizalma kincs s vagyon,
De olyan férfit szeress,
Kiben szilárd jellem vagyon.
Ne azt fogadd meghittedül,
Kinek hatalma kard s acél,
De azt, ki csüggedetlenül
Küzd, ha nemes s dicő a czél.
Ne válaszs gazdagot, se hőst;
Mit ér a kincs, mit ér a kard?
A szívben s lélekben erőt —
Barátodúl csak azt akard.

GÖMÖRI IGNÁCZ.

TÁRSADALOM.

Grätz hetvenéves jubileuma alkalmából.

(Oktober 31).

Egy hasznuk van a jubileumoknak, az tagadhatatlan: az ünnepelt nagy emberek tudatják velünk életkorukat. Hány éves Grätz? A ki saját kutatásából győződött meg róla, mennyi odaadással, lemondással, idővel jár a legkisebb történeti problémának megoldása, és aztán azt a férfit tekintti, a ki a zsidó nép történelmét kezdettől fogva a jelenkor magaslatáig kísérte, kétség kívül azt mondaná: Isten tudja, mily öreg ez ember, mert egy emberi életből nem telik ki ez a kimondhatatlan sok munka meg fáradság. Ha a bolygó zsidóról, a ki csak később lépett a világtörténelem színpadára, joggal azt mondták, hogy öcsce az időnek, akkor a zsidó népről még inkább állítható, hogy az idő ikertestvére. Örvedetes meglepetés tehát megtudnunk, hogy ez örök nép életrajzírója még — olyan fiatal.

A haszontalan kérdések egyik visszatetsző faja a nagy férfiak összehasonlító megbecsülése. Sok a virág Isten kertjében, mind-egyik csodás a maga nemében; bajos eldönteni, melyik szebb, mert nem egyenlők az adományok, az egyiket csodás illattal, a másikat színvarázsszal ruházta fel a teremtő keze. De ha, tekintettel a sok nagy férfúra, a kit Isten kegyelmekeblünkben e százdobban támasztott, mégis lehetne egybevető ítéletet mondani, akkor csak az helyes, a mit Grillparzer Göthére való tekintettel mondott Schillerről: Grätzben többet bir népünk. Öntudatlanul és hálátlanul élvezik az emberek a természet és a lángelme hozományait. Nem gondol velé senki, a ki kenyeret eszi, hogy hány kalász meg hány kéve kellett ahoz, míg ezen mindennapi falatja meglett. Ha az ezer meg ezer olvasó, a ki Grätz munkájában gyönyörködött, számot adhatna magának ama

kiszámíthatatlan, ernyedetlen önfeláldozó munkásságról, a mely mulhatatlanul szükséges volt arra, hogy műve létrejöjjön, akkor a hetvenéves történetírót körülzengené népe hálájának vihara a szélrózsa minden irányáról, az ő és az ujvilágból.

Mert bármit mondjanak, suttogjanak, gáncsoljanak is, ime a zsidó nép története tizenkét kötetben — mert egy dupla is van a tizenegy között — Izrael tizenkét törzsének megfelelően. Midőn Varchit eltemették, azt határozta Florenz tanácsa, hogy koporsójára tegyék anyavárosa által megirt történelmét. Évtizedekig éljen Grätz még közöttünk hervadatlan erőben! De mi se tudjuk öt hetvenes évfordulójának alkalmával jobban magasztalni, mint azzal, hogy szemeink előtt tartjuk története tizenkét kötetét. Némuljon el az irigy, tünjek el az ellenségeskedés ezen egy tény előtt! Igaz, vannak sajátosságai, szeszélyei, ha jobban tetszik, bogarai is, nem a langyosak, az eszesek, az óvatások közül való ő, nem halvér folyik ereiben, nem szelid, tapogató, hanem kemény, egyenes a lépése, nem sokat törődik vele, ki támad ki ellene balról vagy jobbról, sőt látszik, hogy jobban örvend, hogy kissé mulattatja, ha sok a taszitott, a sértett és a megsebzett az utjában; viadal az eleme, tusa a levegője. De ki akarná az egyéniségtől elvitatni sajátosságait, a kristálytól szögletjeit! Nem hiába tartja a német közmondás: sok ellenség, sok tisztelet. Ez az önállóság áldása meg átka is, hogy gyakran magányosan áll. De azt nem fogja mondani róla senki, hogy korlátolt pártszempontból nézte a dolgokat, osztott ő dicséretet és gáncot, szentek és nem szentek szenvedtek egyaránt ellenzésének sulya alatt, se jámborság, se eretnokség nem ment haragja villámcsapásaitól. Csak egy dolog képes megvesztegetni őt, a ki nem mindig kiszámítható okoktól vezérelteti magát, a ki emitt beleszeretkezik, amott meg, ha lehet úgy mondani, belegyülölközik valamibe, egy, a mi megnyeri, megkapja mindenhol és mindenkor: a zsidó néphez való szeretete, a faji vonás, a hű szív, a lendületes lélek. És már ezen szeretet miatt egyedül is megérdemli, hogy ünnepelje osztatlanul és igazán Izrael egész tábora.

A néphez való szeretet, ez a legkiemelkedőbb tulajdonsága történetírói szertárának. Grätz végleg szakított ama jellemtelen u. n. objektivitással, helyesen elnevezve, közömbösséggel, mely mindig csak avval törődött, mit mondanak kívül, mely nem népének, hanem a többieknek akart tetszeni, ama kaczer, hütlén, ér-

zületlen higgadtsággal, mely mások injjére beszélt, és zsidó-történelmet akart írni egy nem értett recipe szerint, t. i.: sine ira et studio. Grätz tud haragudni, buzgólkodni, felháborodni, éles szavakkal élni. Fájdalom, nagyon is! Ő egyben tévedett; azt hitte, hogy már felvirradt, hogy már rég elmúlt az éjszaka, a midőn mindenki természet szerint nyomottan, halkán beszél, azt hitte, hogy már szabad felkiáltani és feljajdulni, a hogy a sziv parancsolja; elfelejtette amaz aranyos tanát a régieknek! Vigyázatok, ti bölcs férfiak, szavaitokra . . . nehogy a számküzés csapását okozzátok. De ne lakoltassuk őt miatta. Grätz volt az első, a kin a feltámadott zsidógyűlölet megütöközött, mivel népét szerette, üldözték és üldözik, legszeretőbb képviselőnket engesztelenül korbácsolják, jól kiszimatolták, hogy ő benne lakozik a valódi zsidó érzület, és hogy munkája a felébredt zsidó öntudat egyik főfészke. Ha tiszteletünket érdemi Grätz, mivel számunkra munkálkodott, szeretetünkre van joga, mert érettünk szenvedett.

És ne ámítsuk magunkat, mintha megfordítva állana a dolog, hogy t. i. mi szenvedünk miatta. Ne felejsük el, hány barátot, hány védőt, hány bámulót szerzett népünknek. Nem szabad mindent az antisemitizmus pápaszemén keresztül nézni, már amúgy is eleget kápráztatja szemünket, zavarja ítélőnket. A természettan tanítja és a lélektan magyarázza, hogy ha sokáig nézünk egy napsütötte verőfényben fehérülő falra, a melyen egy fekete kör mutatkozik, nem sokára az egész fal feketévé válik előttünk és csak egy kis fehér kör fénylik, a hol az előtt a sötét folt jelentkezett. Teljes fényeláradásban feküdt előttünk századunk mivelődése, ábrándozással gyönyörködtünk a haladás világoosságán, midőn egyszerre sötét pont merült föl területén, nőttön növe, míg egész komor foltá nem vált, s ime, megfordult a tünevény: a hol verőfényt láttunk, homály meg sötétség honol s a határtalan világoosság összehuzódott egy kis, szűk határokban a végtelen éjjelben mozgó napkörre. De várjunk egy pillanatig, nem fekete a fal, nem annyival kisebb a fénykör, csak szemünk — tévesen itél. Kemény vádatok hallottunk történetírónk ellen, a feszültség, az elidegenülés bizonyos körökben nagy mértéket öltött iránta, de azért nem szabad történeti tényekről megfeledkezni és az általános helyzetet egyes kellemetlen események szerint megítélni. Még sokaknak eleven emlékezetökben lesz, milyen hatással volt, midőn Frankel Zakariás hetvenedik évfordulója ün-

napén a híres keresztény orvos dr. Hodann azzal dicsekedett nyilvánosan, hogy régóta szokása le nem feküdni, míg Grätz munkájában ne olvasott volna egy fejezetet a legcsodászerűbb nép történetéből. Hol, ha nem Grätz munkájából, merítette Stobbe, a német jog mestere. A zsidók a középkorban czimü halhatatlan mű szerzője, azt a benső részvétet, a melyet éleseszű tudományja mellett mindenhol mutat az üldözött nép sorsa iránt? És ki felelhetné, a ki egyáltalában hálás tud lenni, hogy egy férfi, ki a természettudományokban a felfedező örök hírében áll, mint Schleiden, Grätz irataiból szította azt a szent lelkesedést, melylyel öreg korában föllépett, mint a zsidónép hírnöke és szószólója? Mennyire méltányolta Grätzet Olshausen, a sémi nyelvek egyik leghivatottabb zászlósa, a porosz oktatási miniszterium befolyásos tanácsosa! És hogy még csak egyet nevezek, a ki szintén ért kissé a dologhoz, milyen főnkelt szavakkal ünnepli Grätzet Steub Lajos, a ki nem kevesebbet mond róla, mint hogy meg van benne az, a mit race-nak neveznek.

De magunk is tudjuk, mit birunk Grätzben. Példátlan a zsidó-irodalomban, hogy a nagy tizenkét kötetes munka több kiadást ért és mi több, diadal-utát tör magának az egész világ soknyelvű zsidó lakosainát, midőn héber, angol, francia és orosz fordításokban jelenik meg. Hol volna egy zsidó tudós, a kinek népünk legzsélesebb köreiben annyi lelkes barátja, annyi hálás bámulója lenne, mint Grätznek! Nem egyszer volt alkalma személyesen meggyőződnie arról, hogy nem hiába fáradozott, hogy ismerik világszerte. Nem közönséges ünnepi fogadtatás volt az, mely csak nem rég a hideg Angliában érte, mikor oda hívták, hogy a zsidó-angol kiállítás alkalmával ő is előadást tartson. És ugyanazt tapasztalta már azelőtt is, p. o. midőn Hamburgba hívták ugyanazon czélból. Költőik után legjobban szeretik a népek történetíróikat, és joggal, mivel a tudományok széles tartományában egy sem dolgozik annyira mindnyájunk hasznára, élvezetére, mint ők. Nem csekély jutalomná válhatik Grätznek azon öntudata, hogy világszerte az ő munkáiból meríti népe halhatatlansága meggyőződését, büszkeségét és bátorságát a kitartásban. Ily értelemben mondhatta századunk egyik legjámorabb és legtudósabb férfia, hogy magának kívánja Grätz érdemeinek (תורת) némi részét.

És ép úgy, mint népe, nyújtá neki a tudomány is elismerése pálmáját, koszorúját. Mindenek előtt páratlan benne a forrásokat

felfedező ösztön, melylyel legdúsabb módon gazdagította a zsidó történelem lelettárát. A szerencsésekről mondják, hogy két mér-földnyi távolságról szagolják a Nilus vizét. Ilyen csodaszerű szimatolásról nem egyszer tanúskodnak Grätz munkái. Számára, úgy látszik, a nehézségek csak arra valók, hogy meglepő módon megoldja. Kombináló, hozzávető tehetsége csak úgy játszik a lát-szólag legyőzhetetlenbe gördülő bökkenőkkel. Hány esomót bontott föl, hány gyöngyöt merített a feledékenységre rengeteg mély-ségeiből! Akár időszámítási kérdések, akár áthidalatlan ellen-mondások az adatokban, ő mindent megold, mindent kiegyenít. És még akkor is, ha nem adhatunk neki igazat, gyönyörködünk éleselműségén, eredeti modorán, váratlan ötletein. Mindenütt szikrázik az elméje, meglep szellemi ereje, és ha kényszerítve érezzük magunkat, más véleményben lenni, mégis azt valljuk az övére nézve: ingeniosius quam verius.

Bámulattá válik az elismerés, ha adományai fölötte gazdag számát tekintjük. Hány kötetet lehetne betölteni, ha értekezéseit, kissebb meg nagyobb iratait akarnók gyűjteni! Mózesről azt mondták a régiek, hogy meggazdagodott a frigyátlak fűrészpörából. Grätzről is állíthatjuk, hogy zsidó történelme fűrészpörából lett oly gazdaggá. Akár a szentírásról vagy a talmudok kimerítettlen irodalmáról, akár a legkorább, vagy a legkésőbb korszakról legyen szó — mindenütt ott hagyta szerény munká-saink ezen legserényebbje mulhatatlan nyomait, maradandó felvilágosításait. A mi másoknak életök feladatát képezi, a szentírás magyarázata, az neki — fuvolája. Bizonyosan ő is, mint az egy-szeri Voltaire, ha végignéz munkái, dolgozatai majdnem végtelen során, leginkább tudja és mondja: Anyyi máhával nem lehetni be a halhatatlanság országába, de mindenben, a mihez nyúlt, mindenkor valami örökké becsesest fognak találni, munkássága soha se lesz hiábavaló. Csak az emberi szellemnek adta a természet, a mi különben csak teremtései alsóbb rétegeiben mutatkozik, rengeteg termékenységet, mely ijesztő volna, ha nem lenne olyan áldásos. De Grätz a termékenyek legtermékenyebbje; hetvenéves évfordulója alkalmából mutatkozik és eltűnik előttünk munkái közepette, mint a fa gyökere terebélyes lombozata alatt.

Fa te, fa, mivel áldozzak néked? így szeretnénk szólni, mint a régi elbeszélésben, ő hozzá is. Munkájának szentelte életét, annak szólnak tehát kívánataink is. Éltesse az ég oly sokáig, hogy

sikerüljön neki ezt a munkát fokozódó teljességgel ellátni. Az egyes országokban, melyek zsidó történelme azelőtt csak Grätz nagyszabású tárgyalásában volt meg, elvirágozott azóta a legörvendetesebb tudományos élet: a nap tanítja a napot, folyton szaporodnak ismereteink, a föld alól szállnak és támadnak életünk tanuságai az elszórt adatok gyülekeznek mint Ezekiel legmerészebb látományában a szerte züllött csontvázak, a zsidó történelem feltámadását ünnepli. Hadd takarítsa be önnön kezével Grätz ezen váratlan aratás gyümölcseit munkája sérűibe, hadd növekedjék műve ezen felébredt szorgalom eredményeiből, mint a tenger a folyók áradásából! Higgadtan fog lüktetni a vér ereiben, ha majd az örökkévalóság fényétől fehérelni kezd a haja. Hadd háramoljék ezen higgadtság, mint az áldás harmatja a munkájára, hogy simittassék benne a mi még simításra szorúl, hogy az aggkor bölcsessége és igazságossága tegye jóvá, a mi a fiatal buvár hevületének tetszett, hogy még saját iparkodással maradandóbbá váljék élete drágalátos műve. Forró szívből üdvözöljük ama kívánattal: Éljen sokáig, fiatal hervadatlan régi munkaerejében, hogy az öreg Grätznek sikerüljön, még új Grätz-czel bennünket megajándékozni.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

Vallástudományi nyilvános felolvasások.

Ismételve fölszólaltunk a mellett, hogy tartsanak nálunk is zsidó tárgyú fölolvasásokat, akár a szemináriumi tanárok intézetök segélyegylete javára, akár az erre hivatottak általában a közönség fölvilágosítására; miért ne tehetnők meg nálunk, a mit megtesz a berlini Lehranstalt tanári kara évről-évre, a mit tesz számtalan nagy és kis város szerte a külföldön? De nem volt fogantatja. Igen, ha valamely nagy napilap mondotta vagy javasolta volna, mely a zsidóságnak inkább közlönye mint a Magyar-Zsidó Szemle — de így!

Van azonban egy organumunk, mely nagyobb súlylyal szólhat föl s van egy közegünk, mely hajlandó a hívó szótartat megérteni.

Ez az organum: a magyar zsidó ifjuság és e közeg: a pesti zsidó hitközség.

Az egyetemi ifjuság, mely a zsidó-magyar közművelődési egyesület létesítésére annyi buzgósággal vette föl csak imént a rég elejtett fonalat, most a pesti zsidó község előljáróságához azon kéréssel fordult, gondoskodnék arról, hogy egyetemi tanulmányi idejük alatt a zsidó ifjaknak módjukban legyen a zsidó vallástudomány köréből előadásokat hallgatni. Az előljáróság legutolsó ülésében tárgyalván a folyamodványt, megbizta *dr. Goldziher Ignác*ot, hogy a közeledő téli évadban az egyetemi hallgatóknak szánt vallástudományi előadásokat tartson. *Dr. Goldziher* a megbizás teljesítésére vállalkozott s egy körülbelül nyolcz előadásra szánt ciklust jelentett be »*A zsidó vallás lényege és fejlődése*« címén. Az előadások számára az előljáróság az általa berendezett ifjusági imatérmet bocsátja rendelkezésre.

Nem szükséges a tény fontosságát magyaráznunk. A pesti község magához méltó példát ad az országnak, midőn egy oly intézményt készül meghonosítani, melynek áldásos hatását lehetetlen tulbecsülnünk. S az a férfi, ki a kezdeményt mintegy fölavatja,

egyenesen rátermett arra, hogy az institucziót állandóvá és népszerűvé tegye. *Dr. Goldziher* felekezetünk azon kiválasztottai közé tartozik, kiket büszkélkedve említünk, midőn a megvető kicsinylés fajunk részvétét a tudomány és nemzeti haladás művében latolgatnunk kényszerít. A közönség is, mely őt és követőit hallgatni ajálkodik, a legjobb közül való, melyet bármily előkelő hírű és állású fölolvasó kívánhat: az egyetemi ifjuság, mely mindig komoly ügykezettel felelt meg minden földadatnak, melynek teljesítésére önként vállalkozott.

S hiszszük, hogy e közönség nagyobbodásának is misem fogja utját állani. Férfi és nő, zsidó és keresztény, bizonyára egyaránt lehet majd jelen e felolvasásokon, melyek tárgyuknál fogva is mindenkihez fordulnak, ki a zsidóság iránt akár csak mint a történelem egyik legsajátosabb jelensége iránt érdeklődik. Bennünket zsidókat persze különösen is érdekelnek. Ideje is, hogy előálljon valaki e korban, ki bizonyos tekintetben ismételi, a mit a nagyhirű *Schleiermacher* a mult század végén más alakban annyi eredménnyel tett, hogy beszél a zsidó vallásról azokhoz, kik e vallást megvetik vagy nem tudják többé, hogy miért tiszteljük.

Szelid polémiák.

A felekezeti sajtó voltaképeni hivatását az képezi, hogy a hitfelekezeteket érdeklő kérdésekre nézve eszméket vessen fel, és az eszmék terjesztése által céltudatos és önérzetes hitfelekezeti, vagy mint nyelvünk jobban megszokta, egyházi politikát inauráljon. E végből a sajtó bekalandozza a hitközségi és iskolai életét, foglalkozik a felekezet kulturalis és kultualis ügyeivel, és ha az általa szolgált felekezet érdekei a közviszonyokkal függnek össze, fejtegetéseinek körébe fel kell vennie a politikai élet tüneteit is. Így esik meg, hogy midőn a közügyeket a felekezetiség szempontjából bírálja, sok oly elszomorító jelenséggel találkozik, melyek kötelességeket rónak reá, az igazságos kritika kötelességeit. És ha e közben a gyümölcs kedvéért a leghatalmasabb fát is megrázza, a kötelesség teljesítés minden külső akadályát le fogja küzdeni az a tudat, hogy az igazság és a leggyakrabban helyes ösztöntől vezérelt közvélemény oldalán van, ha érzi, hogy a mindenek felé helyezendő ügy érdeke így kívánja. Valamint távol állott tőlünk mindenkor minden személy-kultusz, minden émelgős dicséret, úgy nem fogjuk az igaz meggyőződést elnyomni, még ha annak nyilvánítása itt-ott a hiúságot vagy méltóságot sérteni látszik is. Hiszen tudjuk, hogy hitfelekezetünk helyzetének egyik oka abban rejlik, hogy az annak támogatására hivatottak állig gombolkódnak, az eszmecsere elől idegesen kitérnek, és mindenre feltétlen helyeslést követelnek, a mit ők tesznek, vagy tán inkább, a mit nem tesznek. Nem a tekintély ellen foglalunk állást, hanem azt követeljük, hogy azok, kiknek működését egy egész felekezet éber figyelemmel kíséri, kiknek minden, habár még oly jelentéktelen szavát százezerekre menő hittestvér szeretettel és büszkeséggel kíséri, hogy azok, kiknek nevét a zsidóság

minden lehető és lehetetlen alkalmakkor dicsőítve hordozza körül, a zsidó felekezetért is tegyenek valamit. Ezt kívánni jogunkban áll azon összetartozandósági kapocsnál fogva, melyet közös valásunk, közös történetünk és közös szenvedéseink létesítettek. Jogunkban áll ezt fennen követelni az emberi önérzet nevében, jogunkban áll ezt követelni a felekezet méltósága iránti tekintetből, melynek a közélet fényében tündöklő, cselekvésre hivatott és arra képes zsidó nagyságok ép úgy tagjai, mint mi óhajításokon és reményeken élőködő kicsinyek. Követelésünk csak annyiban túlzott, a mennyiben elvárja a nyilvános szereplését zsidóktól, hogy a kényelmet, egyéni érdeket és álszémérmet a felekezeti érdekek alárendeljék, ha ez az általános érdekek hátrányára nincsen. De ha meggondolják, hogy a zsidók a nyilvános téren működő hitrokonainak megbecsülhetetlen erkölcsi támaszt képeznek, elannyira, hogy e nélkül az ő sokszor nagyon is a középszerűség színvonalán maradó szereplésük azon jelentőséggel, melylyel most felruháztatik, soha nem bírhatna, akkor követelésünket senki túlzottnak tekinteni nem fogja.

Az »Egyenlőség« utolsó két számában foglalt vezérczik-kekre tán egyebet válaszolni sem kellene, ha már magában véve az a körülmény nem érdemelte szót, hogy épen a nevezett lap az, mely egy általam irt cikk miatt hadjáratot indított e folyóirat ellen. Az eszmecsere-t szeretjük, az elől soha ki nem térünk, de egyet okvetlenül elvárunk, hogy az ilyen harcba mindenki nyílt sisakkal, tiszta meggyőződéssel vigye bele érveit. Óhajtjuk, hogy minden kérdés a személyes vonatkozásoktól ép maradjon, és hogy a vivő felek következetesen egy helyen maradjanak. Az az ellenfél, a ki hol ide, hol oda ugrál, és mindenütt elárulja, hogy csak jövőtára és egyébre nem gondol, lehet okos, de nem bátor, lehet agyafurt, de nem nyílt ellenség.

Az »E—g« nem fogja nekem rossz néven venni, ha alkalmasint felületetted Veridicusának, és saját külön legkimagaslóbb alakjának elárulom, hogy a nevezett lap f. é. 5 számában dr. Sturm Albert jeles írónk tollából egy vezérczikket hozott, melynek bevezetése következőképen hangzik: »Tíz álló napig gyaláztak, becsmérteltek bennünket; tíz álló napig a legnemtelenebb támadásoltnak voltunk kitéve; tíz álló napig az eszmék harcában tilos fegyverekkel éltünk szemben, s méregbe mártott nyilakat repítettek a hazai zsidóság felé. És mi némán, szótlánul türtük

mindzett. A zsidó felekezetű képviselők közül egyetlen egy sem emelte fel szavát, hogy a hitfeleire szórt rágalmakat büszke önérettel utasítsa vissza; egyetlen egy sem akadt, ki visszautasította volna azt a méltatlan bánásmódot, melyben az antiszemita had hazánk annyi meg annyi száz polgárát részesíté. Ezen előzmény adott nekem bátorságot arra, hogy e folyóirat múlt havi számában közzétegyem inkriminált cikkemet. A nevezett lap fent idézett nyilatkozata nélkül dehogy mertem volna megkukkanni és magamra idézni ezer meg ezer villámot! Csak mikor meggyőződtem róla, hogy a nevezett lap részéről veszély nem fenyeget, csak akkor mertem kimondani a rettenetes ígét, hogy a zsidó vallású képviselőkben, egy-kettőt kivéve, nem nagy öröme van Izraelnek.

Nyugodtan hajtottam le hát fejemet, mert egy oly igazságot adtam át a nyilvánosságnak, mely ott él úgyis a zsidóság ajkán, és melyet csak úgy lehet a panaszos szájakról eltávolítani, hogy a panaszt végre formába öntve, kellő helyre adressáljuk. De ki írná le meglepetésemet, midőn egy szép reggelen »forró napsugár, sárga lombok« és egyéb őszi cikkek közül az említett lap ugyancsak neki megy a véleménynyilvánítás szabadságának dicstelenül odaveszett *egyenlőségén* búslakodó Szemlének, hogy aztán egy héttel reá ismét ránk ereszszen egy láthatatlan kimagasló alakot. Bár a vezeklés eme napjaiban sok bűnös lelkiismeret magába száll, és bünbánatban marczangolja magát, megfoghatlan előttem, hogy mi birta reá az Egyenlőséget, hogy ily példátlan önkínzásra ítélje magát. És nem veszi nekem rossz néven az említett lap fürge szerkesztője, ha azt a kérdést vagyok bátor hozzá intézni, hogy minthogy ő a cikkirót azonosítja a lappal, mert különben az én cikkem miatt nem intéz támadást a Szemle ellen, és minthogy ő úgy dr. Sturm, mint Veridicus, valamint a »legkimagaslóbb alak« egymástól annyira elütő, sőt részben egymással homlokegyenest ellenkező cikkeit lapjában észrevétel nélkül közölte, és ez hirlapírói szokások alapján azt tenni, ő mindenik cikkel egyetért, és miután lapjának más alkalmakor nyilvánított nézeteiből következtetve szintén dr. Sturm úr felé hajlik: nem lenne-e kegyes a következetesség e megható példája folytán egy közvetítő véleményt egy harmadik, illetve negyedik vezércikkben előadni?

A sokszor idézett lap véleménye külön buvárlat tárgyát

képezheti ugyan, de ez azért nem lehet ok arra, hogy a két cikket, különösen pedig a f. é. 38. számban »Zsidó képviselőink« czimén közzétett és a múlt havi füzetben tett nyilatkozattal foglalkozó cikket a laptól, és annak példás következetességétől teljesen elvontan figyelmünk tárgyává ne tegyük, mert az, úgy tartalom mint hangjánál fogva, a komoly polemia minden kellékével bír.

A mi a jelzett cikknek bevezető részét illeti, arra nézve, minthogy az szorosán politikai vonatkozással, sőt határozott párt-szinezettel bír, csupán azt a nyilatkozatot teszem, hogy mint a júniusi füzetben is előadtam, a politikai meggyőződés minden meliétekintettől tisztán hagyandó. A cikkíró úr a szabadelvű pártért lelkesül, tőle senki e jogát el nem veszi. De nézetem szerint az ország egyetlen egy politikai pártja sem szabadelvű velünk szemben, és ha a zsidóság mégis az u. n. szabadelvű pártot támogatja, ezzel egyáltalán nem annak a szó igazi értelmében vett liberalizmusát ismeri el, hanem csak a zsidóság tisztult politikai nézeteihez relative legközelebb álló párthoz csatlakozik. Ugyanazt tették a zsidó vallású képviselők és nem azért, mert, mint cikkíró véli, a haladás és szabadelvűség érdekei itt kielégítést nyertek, hanem vezette őket ugyanaz a szempont, a melynek hatása alatt a tőlük el nem választható zsidók pártállást foglaltak. — A fokozatos haladás jelszavát értem, ha az ország viszonyairól van szó, de mikor rólunk, zsidókról, mint a társadalmi viszonyoktól eltekintve, még mindig kivételes helyzetben élő felekezetről van szó, midőn tapasztaljuk, hogy 1867 óta, tehát két évtizeden át hitfelekezetünk érdekében a törvényhozás nem alkotott semmit, sőt ha a seminárium létesülésétől eltekintünk, a zsidó hitközségek organisátiója a congressus alkotásainak megerősítése által a zsidóságot messze visszavetette — mi az ilyen fokozatos szabadelvű haladást nagyon szépen megköszönjük.

A névtelen író úr bizonyos naivsággal ad nekünk magyarázatot arról, hogy a zsidó vallású képviselő *országos* képviselő, és hogy mint ilyen, mit tehet, mit nem. E kérdéssel körülbelül tisztában voltunk és előre láttuk, hogy ez szóba kerül, miért is azzal szeptemberi számunkban részletesen foglalkoztunk, kimutatva, hogy a zsidó vallásfelekezet helyzetének törvényhozás útján való rendezése, és az antisemitizmus megtörése általános érdek, melyet a zsidó vallású képviselő legalább ép oly könnyű lélekkel szolgál-

hat, mint a Zugberegí vicinális vasút ügyét. A nevezett lap olvasói a cikkíró úrnak azon előadását, hogy a zsidó felekezet kérdéseinek megoldása egyuttal közérdek is, az én cikkem ellen írnítottnak tekinthetik, holott én majdnem szószerint ily értelmű nyilatkozatot tettem, és épen ebből vontam le a következőt, hogy a zsidó vallású képviselő állásával egyáltalán nem jön ellentétbe, ha a zsidó felekezet érdekeinek meleg szószólója lesz. És én valóban nem értem, hogy a cikkíró mi oknál fogva időz oly előszeretettel e kérdésnél, holott kétségtelen, hogy ha a zsidó felekezet kérdései országos érdekűek, hogy ha elvárjuk, hogy a képviselőház keresztény vallású jelesei is felemeljék ez ügyben szavukat, úgy joggal sürgetjük, hogy a vérünkben való képviselők fokozott mértékben mozdítsák elő ez ügyet. De megtörtént-e ez? Nem történt, sőt a keresztény vallású képviselők közül néhányan határozottabban fogták pártunkat. És ha vannak, a kik az ily védelmet megint jobban szeretik, mert ennek külfelé jelentékenyebb a hatása, úgy mi csak azt jegyezzük meg, hogy az ily védelmek nagyon erősen átérzik az alamizna kesernyés íze, és hogy tulajdonképen nem csak a védelemre szorítkozní, hanem végre-valahára a kezdeményezés terére kellene lépni, és követelni, hogy a törvénybe iktatott jogegyenlőségi ígélet valahára teljes értékben beváltassék.

Mindkét cikk nagyra van vele, hogy a tapolczai kérvény tárgyalásánál a zsidó képviselők megtámadt felekezetőknek férfiasan védelmére keltek. Tagadhatlan, hogy a zsidó képviselő uraknak az akkori izgalomból ugyancsak kijutott, de hát ez a kérvény először is halva született, és az emancipationalis törvény eltörlését kéro ezen petitio reánk soha komoly veszélyt nem jelentett, másodszer e kérvény, ha emlékezetem nem csal, 1882. évben tárgyalatott, holott én megtámadott szeptemberi cikkemben a mult országgyűlés és az utolsó választás eredménye, nem pedig a zsidó vallású képviselők történetével foglalkoztam, végre pedig, ha kifogásolt cikkem mindkét cikkíró úr véleménye szerint a tapolczai kérvény idejére minden áron kiterjesztendő, akkor úgy áll a dolog, hogy a jelenlegi zsidó képviselők közül az időben csak egy-kettő volt képviselő, inkriminált cikkemben pedig ott van világosan, olvashatja mindenki, hogy egy-két zsidó vallású képviselőre büszkék vagyunk, mert azoknak *felekezetök körül elterjedhatlan érdemeik vannak.* — Arra azonban, hogy a főrendiház

kérdéseiben, mikor hitfelekezetünk közjogi állásának egész nyomorúsága oly riktó módon kitűnt, a zsidó képviselők a zsidó vallásfelekezet törvényes befogadása iránt határozati javaslatot tettek volna, nem tudok visszaemlékezni, úgy lehet, hogy az országgyűlés gyorsírodájának főnöke e javaslatot a világ szeméi elől eltemette.

Az E—g egyik cikkírója sajátszerű módon kívánja bebizonyítani, hogy a zsidó képviselők sokat tettek felekezetökhöz. Hivatkozik ugyanis egy antisemita képviselő hiteles alakban közölt nyilatkozatára, mely szerint a zsidó képviselők még tulságos módon is védik az exclusiv zsidó dolgokat. Igazi klaszszikus tanu akár csak a prágai professor döntene el valamely ritualis kérdést. Elhiszem a t. cikkírónak, hogy az illető antisemita képviselő sokalja a zsidó képviselők zsidó ügyben tett nyilatkozatait, de hát nem sokal-e minket egyáltalán, és vajjon azért csakugyan feleslegeseknek fogjuk-e magunkat tekinteni? Egyéb bajunk nincsen is, mint az, hogy mi az antisemitizmus szemüvegén nézzük a dolgokat. De már akkor inkább megmaradunk »a szürke theoria« szemüvege mellett, melylyel bennünket Veridikus úr megajándékozott.

Megvallom, hogy nagy hatással volt reám az egyik cikkíró azon nyilatkozata, hogy a zsidó vallású képviselők Magyarország törvényhozó termében egy elvnek megvalósulását képviselik, mely százados küzdelmeknek eredménye: az egyenjoguságét. Valóban szép gondolat, de nem egészen új és ha jól meggondoljuk, rájövünk, hogy az egyenjoguság elvét nem is annyira a képviselők, mint a törvény, illetve az annak szellemétől áthatott küldöik valósítják meg, ebből tehát a zsidó vallású képviselők iránti feltétlen hódolat kötelességére annál kevésbbé lehet következtetni, mert hiszen ezt az egyenjogusági elvet ép úgy megvalósította volna az elmúlt választás alkalmával Szatmár megyében kandidált obskurus buzaágens is, kivel megválasztása esetén alkalmasint legtöbb baja lett volna a — zsidó képviselőknek.

A főrendiházba történt zsidó kinevezéseket az egyik cikkíró szintén a zsidó képviselők érdemékhöz tünteti fel. Nincsen joga hozzá. A zsidó vallású főrendiházi tag nem felekezetét képviseli, a kinevezetése iránti előterjesztés a kormány discretionalis jogát képezi, maga a kinevezés pedig a felségjogok közé tar-

tozik, úgy hogy a zsidó felekezetnek itt egyáltalán semmi joga sincsen, sőt még a zsidó felekezet receptiója esetére fenntartva sem lett. Nem értem, hogy honnan tulajdonítja ezt cikki-író a zsidó képviselőknek, és azt sem értem, hogy jutott ahhoz a kérdéshez, hogy mi tán a zsidó vallású főrendiházi tagok kinevezésének sem örülünk. Legyen meggyőződve, hogy a zsidó hitfelekezet méltóságát emelő, politikai és egyéb társadalmi súlyát nevelő minden eseménynek örvendünk, legyen bizonyos benne, hogy a kiváló polgári érdemek elismeréseként szolgáló ezen kinevezések között legfőképen örömmel tölt el bennünket a tudat, hogy a zsidó hitügy szervezése körül történetünkben korszakot alkotó működést kifejtett férfú is ott ül a főrendek között. De legyen cikkiró arról is meggyőződve, hogy ha az antisemitizmus eszméi a főrendiház elé hurczoltatnának, és az ott ülő zsidó férfiak kötelességeiket nem ismernék, lenne elég bátorságunk velök szemben is tárgyalagos kritikát gyakorolni.

A zsidó gymnasium létesítése körül is sokat fáradoztak légyen a zsidó képviselő úrak. Részünkről soha sem vontuk kétségbe, hogy a zsidó képviselők, kik mögött vagyon és összeköttetések minden előnye áll, társadalmi téren se tennének sokat. De *egyéni nézetem* szerint a zsidó gymnasium ügye minden inkább, mint felekezeti ügy. A nélkül tehát, hogy e kérdést most tárgyalnám, készséggel érdemül hozom fel a zsidó hitü képviselő uraknak, ha ezt a kérdést elringatni engedték. Nyugodjék békében, és neveljen helyében a magát soha meg nem tagadó felekezeti kegyelet *Zsidó gazdasági akadémiát*.

Az egyik cikkező Veridicus ur azt az álláspontot foglalja el, hogy a képviselőház a nemzet legkiválóbbjainak gyülekezete, és ha oda sok zsidó jut be, ez kétségtelenül felekezetünk szellemi niveaujának emelkedését fogja igazolni. Szó férhet ugyan ahhoz, hogy vajjon a képviselőház csakugyan a nemzet jobbainak gyülekezetét képezi-e, hiszen e téren épen nekünk, zsidóknak nagyon furcsa tapasztalataink vannak és kétes becse van ennek az új szerkezetű cultur-mérezének is, mely mellett mi zsidók számarányunkhoz képest ugyancsak alantos szellemi niveau állanánk; de ha már ez ellen kifogást nem emelünk is, azt mégsem írjuk alá, hogy a képviselő működése bizonyos kivételes körülmények között felekezeti szempontból megbíráható ne legyen.

A közügy terén működő férfiak a nyilvános birálatnak folyton ki vannak téve. Ez a nyilvánosság egész tevékenységök élető elemét képezi. A ki az objectiv birálatot, a buzditást, a serkentést, a közvéleménynek olykor érdes hangját meghallgatni képtelen, a ki paripán képzeli magát, honnan az apró halandóra félvállról tekinthet, a ki másnak meggyőződése iránt türelmes lenni nem tud és saját véleményének homlokára noli me tangeré-t ír: az megingatja létének alapját, a — nyilvánosságot. Azért befejezem részemről e polemiát a névtelen cikkiró ur eme szavaival: »tegyünk félre minden személyes tekintetet és sértett érdeket; felekezetünk szent ügye lebegjen szemünk előtt *mindentha!*«

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

Bécsi kollegáink.

Annyiszor hallottuk, hogy szinte alig merünk kételkedni benne, hogy minden népnek olyan a sajtója, a melyet érdemel. A népnek, jó; de a *felekezetnek* is? Bizony rosszul állna ügyünk, ha e tételt is kétség nélkül volnánk hajlandók igaznak venni.

Olvasóink emlékeznek, hogy a májusi füzetben *dr. Mezey Ferencz* »Zsidó törvény« címén ismertette azt a törvényjavaslatot, melyet az osztrák kormány az osztrák zsidók viszonyainak rendezésére kidolgozott. E ránk nézve nagy érdekű és szomszédainkra nézve nagy fontosságú javaslatról a Magyar-Zsidó Szemle legelső hozott hírt. S midőn észrevettük, hogy sem a bécsi felekezeti lapok, sem azoknak budapesti levelezői a dolog jelentőségét föl nem ismerik, az ügy érdekében állónak tartottuk intézkedni, hogy folyóiratunk egy munkatársa *dr. Mezey* cikkét németre fordítsa az Oesterreichische Wochenschrift számára. Multak a hetek s az Oest. Woch. csak hallgatott. Ekkor munkatársunk elküldötte a cikket a *Neuzeit*nek; s midőn ez sem vett róla tudomást, sajnálattal nyugodtunk bele abba, hogy ez idő szerint az osztrák felekezeti lapokat annyi indolenciával szerkesztik.

Azonban csalódtunk. Nem indolencia volt. Teljes két hónappal később ugyanis előállt az *Oesterreichische Wochenschrift* a *dr. Mezey* cikkével, mely most azt az általános érdeklődést keltette, a melyet a Szemle magyar voltánál fogva neki, fájdalom, egymagában nem biztosíthatott. Irtak ekkor az általunk közölt javaslatról az összes osztrák lapok, a függetlenek, a félhivatalosak, még a hivatalos Wiener Zeitung is tett ez ügyben nyilatkozatot közzé, sőt most már a *Neuzeit* is — az Oest. Wochenschrift pedig harsány hangon dicsőítette a maga ügyességét és nagyra volt az ő összeköttetéseivel, melyeknek köszönhetette, hogy ő adta először e javaslatot világgá; a M.-Zs. Szemléről mélyen hallgatott. S midőn nála e miatt reklamáltunk, azt irta — a levél megvan — hogy *nem* a Szemle révén vette ő a tudósítást, *levelezőjét*

éri tehát a tiszteletlenség vádjá, mivel e miatt minden összeköttetést meg is szakított. A tény pedig az, hogy az Oest. Wochenschrift *majdnem szóról-szóra az általunk eszközletett fordítást közölte.*

A második dolog, mely meg a *Neuzeit*-ban játszódtott le, sokkal fontosabb. Ez a tiszteletre méltó kollegánk azt állította egy cikkében, hogy Magyarországon azért oly nagy a zsidók közömbössége vallásos ügyekben, mert minden áron és oly hirtelen magyarosodtak. Így elveszett rájuk nézve a német-zsidó irodalom erkölcsi hatása, magyar-zsidó irodalmat meg nem teremtettek. Azelőtt olvasták nálunk Jellinek népszerű iratait és prédikációit, Kayserling népies művét a zsidó nőkről, Kompert novelláit stb., most pedig nem olvasnak és nem tudnak semmit.

Az a magyarosodás! Elhisszük, hogy fáj nekik, de azon nem fognak változtatni. S ezeknek az uraknak a mily avultak a nézeteik, oly tájékozatlan az ítélőtek. Minden művelt magyar ember — akár zsidó akár nem — tud olvasni németül ma is, mint azelőtt. Jellinek említett dolgozatainak egy része le is van azonfölül fordítva nyelvünkre, valamint ugyancsak Kayserling idézett munkája. A tanítóegyesület és Szántó által eszközölt bibliafordításon kívül — melyről a *Neuzeit* is tud — épen most folyik a Deutsché és munkában van a M.-Zs. Szemléé, a melyről, valamint ennek irodalmi vállalatáról, a *Neuzeit*nek szintén kellene tudnia. Mindent utoljára, a mi a *Neuzeit*nek és talán nekünk is tetszik, nem fordíthatunk le, az tiszta sor. Hanem dolgozunk mi is tehetségeinkhez és szükségleteinkhez képest. Az olyan munkák, mint a Kohn Sámuel Zsidók története Magyarországon, vagy Hochmuth Istenismerete és Istentisztelete, vagy Kecskeméti Zsidó költői bátran megállhatnak bármi mellett, a mit a német — de különösen a mit az osztrák-német zsidó irodalom az utolsó években produkált. S végül a Magyar-Zsidó Szemle is valami — csak nekünk, megengedjük; de tény, hogy az a sokat és joggal magasztalt német irodalom még mindig nem tudott a pusztán felekezeti, a hírhordás színjén ritkán felülemelkedő hetilapok gázlójából kivergődni.

De épen ez a M.-Zs. Szemle is szálla t. kollegánk szemében. »Die theuere *Szemle* — így ír szóról-szóra 37. sz.-ban a *Neuzeit* — die sich von jüdischem Fette reichlich nährt, denn sie kostet das ungarische Judenthum jährlich 4000 Fl. und nur offizielle Leser hat, möge eine andere Richtung einschlagen;

ausserdem mögen Alle bemüht sein, bei denen jüdisches Gefühl noch nicht ganz erloschen ist, für die Verbreitung deutsch-jüdischer Zeitschriften einzustehen und der Indifferentismus wird langsam schwinden.«

A tisztelt Neuzeit ismét tájékozatlan. A Szemle tisztán a maga erejéből és szerkesztőinek áldozatkészségéből áll fenn, semmiféle szubvencziója nincs, semmiféle hivatalos vagy községi, vagy bármi néven nevezhető közeg részéről, azt a 200 forintot kivéve, a mit a pesti zsidó község önként följánlott. Hivatalos olvasói nincsenek, kivéve, ha a községi rabbikat, előljárókat, tanítókat »hivatalos« embereknak nézi. És irányt sem akarunk változtatni — a Neuzeit kedvéért sem. Az osztrák kollegák niveauja nem igen ösztönöz bennünket utánzásra. Megvalljuk őszintén: a németeké sem általában. És károsnak tartjuk az ily osztrák vagy német lapok egyenes terjesztését a nagy közönség körében. Előszőr, mert idegen termékek; aztán meg és főleg, mert kevés bennök úgy a műveltség, mint a zsidóság; mert többnyire a községi tereferét vagy egyesek hiúságát szolgálják. Ha van nálunk indifferentizmus, ezekkel legkevésbbé lehetne azt leküzdeni. A mi bajaink orvoslását csak hagyják t. külföldi kollegáink mi reánk. Tanácsukat köszönjük, de prókátort nem közölök fogadunk.

Budapest.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Zsidó törvény.

A következőkben szószerint közöljük az osztrák zsidók viszonyainak rendezésére készült s jelenleg tárgyalás alatt levő osztrák törvényjavaslatot, melyet kivonatosan a M.-Zs. Szemle májusi füzetében dr. Mezey Ferencz ismertetett olvasóinkkal. Még csak azt jegyezzük meg, hogy e javaslat, mely általunk az egész osztrák sajtót bejárta és hivatalos kommunikációkra is adott alkalmat, jóformán szószerinti szövegben most és itt jelenik meg előszőr.

Törvény,

mely által az izraelita vallásfelekezet külső jogi viszonyai szabályoztatnak.

A birodalmi tanács mindkét házában beleegyezésével rendellem.

1. §.

Az izraelita vallás hiveinek összesége hitközségekre oszlik. A hitközségek föladata:

1. Tagjaik vallásos szükségleteinek kielégítéséről általában, de különösen az istenitiszletei, oktatási és jótékonyági intézetek fentartásáról és előmozdításáról gondoskodni.

2. Felügyelni mindazon felekezeti izraelita intézetek és intézmények felett, melyek nem maga a község által tartatnak fenn, ide értve a magán-imaházakat is; továbbá minden rituális cselekedetek, különösen körülméletések, esketések és temetések fölött. Házi vallásgyakorlatok a község e fölügyelete alól ki vannak véve. E kivétel izraelita családtagok oly vallásgyakorlataira terjed, melyeknél tóra nem állítatik fel.

2. §.

Hitközségeknek és több hitközséget egyesítő kerületek létesítésére, továbbá a fennálló községek és kerületek határainak bármilyen módosítására állami engedély szükséges.

3. §.

Egy hitközség létesítésére való állami engedély annak kimutatásától függ, hogy az illető kérvény a község területén lakó hitsorsos családők többségének beleegyezésével nyújtatik be, továbbá, hogy a létesítendő hitközség elég eszközökkel bír, vagy azokat törvényileg megengedett módon beszerezni képes, melyek által az isteniszteleti épületek és intézmények fentartását, a lelkész (rabbi, rabbihelyettes), valamint más községi tisztviselők fizetését és a rendezett vallásoktatást biztosíthatja.

4. §.

A hitközségek belső szervezete egy szabályzat által határozandó meg, melynek a következő pontokat kell magában foglalnia:

1. A község területének helyi határainak és a községi előljáróság székhelyének kijelölését.

2. Az előljáróság megválasztásának módját, munkakörét és felelősségét.

3. A lelkész és egyéb funkcionárius megválasztásának módját.

4. A községi tagok jogait és kötelességeit a község igazgatására nézve, különösen a választási jogokat illető határozatokat.

5. A vallásoktatás ellátásának, vezetésének és közvetlen felügyeletének módját.

6. A hitfelekezeti intézetek és intézmények s a közös vallásgyakorlatok és rituális cselekedetek fölötti felügyeletet, melyre az 1. §. értelmében a község köteles.

7. A hitközség gazdasági szükségleteire kívánt eszközök beszerzési módját.

8. A szabályzat netaláni módosításának módját.

A hitközségi szabályzatok szintén állami engedélynek vannak alávetve és a létesítendő hitközség jóváhagyása végett benyújtott kérvényhez csatolandók.

A szabályzat jóváhagyása előtt a hitközség alakulása nincs megengedve; a megtörtént megalakulás a közigazgatási kerületi hatóságnak bejelentendő.

5. §.

A megelőző §-okban előírt állami jóváhagyást azon tartományi hatóság adja meg, melynek igazgatási területén van a község előljáróságának a székhelye.

Ha a hitközség területe a tartományi hatóság igazgatási területén túl terjed, az állami jóváhagyás a kultuszminisztert illeti.

6. §.

Egy rendesen megalakult hitközség tagjai gyanánt mindazon izraelita hitsorsosok tekintendők, kik annak területén laknak.

Oly izraelita hitsorsosok, kik nem laknak valamely hitközség területén belül, azon hitközséghez tartoznak, mely lakóhelyük községéhez legközelebb fekszik.

7. §.

Lakváltozásnál az új lakóhely iránti adókötelesség a következő igazgatási évvel (napi évvel) kezdődik, míg a folyó igazgatási évre szóló községi adó a régi lakóhely hitközségének fizetendő.

A lakváltozás mind a két hitközség előljáróságához bejelentendő.

8. §.

Egy hitközség előljáróságába csak oly tagok választhatók, kik osztrák állampolgárok és a polgári jogok teljes élvezetében vannak. Az előljáróság megválasztása a kerületi hatósághoz bejelentendő.

9. §.

Lelkész, azaz rabbi, rabbihelyettes (Religionsweiser) vagy hitszónok gyanánt a hitközség csak oly osztrák állampolgárt választhat, kinek magatartása erkölcsi és állampolgári tekintetben kifogástalan és kinek theologiai szakképzése elegendően van bizonyítva. A szakképzés kimutatandó foka és a kimutatás módja iránt közelebbről a kultuszminiszter által kibocsátandó különrendelet fog intézkedni.

10. §.

Azok, kiknek joga az említett lelkési tisztviselőket választani, kötelesek minden egyes esetben a választott személyt a tartományi hatóságnál bejelenteni. Ez netaláni kifogásait, a kifogások okaival együtt (8. §.), a választásra jogosultakkal közli. Ha a hatóság a bejelentés után számított 30 nap alatt kifogást nem emel, az illető funkcionárius alkalmazása akadálytalanul történhetik.

A tartományi hatóság által tett kifogás ellen szabad a kultuszminiszteriumhoz felfolyamodni. Ha ez eredménytelen marad, az illetőt alkalmazni nem lehet.

11. §.

Oly előjáróság megválasztása, valamint oly rabbi, rabbi-helyettes vagy hitszónok alkalmazása, kiknek hatásköre több hitközségre terjed, a kultuszminiszter megerősítésére szorul.

12. §.

Midőn a lelkész vagy más községi tisztviselő (9. §.) az osztrák állampolgárságot elveszti, vagy oly bűnös és büntetés alá eső cselekedetek miatt ítéltetett el, melyek nyereszkeségből eredtek, az erkölcsiséget sértik vagy nyilvános botrányt okoznak: akkor a kormány a hivatalból való elmozdítását követelheti.

Ha az említett funkcionáriusok egyike oly magatartást tanúsított, mely hivatalban maradását a közrendre nézve veszélyesnek tünteti föl, akkor a kormány a hivatal gyakorlásától való elmozdítását követelheti.

Ha a kormánytól kívánt elmozdítás az erre hivatottak által a kellő idő alatt nem hajtatik végre, akkor az illető hitközségi hivatalozó állam hatáskörén belül megürltnek tekintendő, és a kormánynak dolga, arról gondoskodni, hogy állami törvények által ezen funkcionáriusra ruházott teendők, egy másik általa a hitközség költségén alkalmazott egyén által mindaddig elláttassanak, míg nem az illető hitközségi hivatal államilag érvényes módon töltenek be.

Ugyanazon eljárásnak van helye, midőn az említett teendők más ok miatt az arra hivatott lelkészi funkcionárius által nem hajtathatók végre.

13. §.

Több hitközségnek vagy azok képviselőinek valamely állandó vagy egyszeri közös működésre, különösen közös ügyek fölötti tanácskozássra való bármely egyesülése esetről esetre a hatóság engedélyétől függ, mely ha az illető hitközségek egy és ugyanazon tartományi hatóság igazgatási területéhez tartoznak, az utóbbi által, különben pedig a kultuszminiszter által adatik meg.

14. §.

A fentebbi, a hitközségek létesítését és alakulását illető határozatok megfelelően a hitközségi kerületek létesítésénél és alakulásánál alkalmazhatnák.

15. §.

A hitközségek vagy kerületek czéljaira külön állami jóváhagyással megállapított illetékek és adók, valamint a hitközségi funkcionáriusok jutó illetékeinek és díjainak behajtására a közigazgatási végrehajtás engedélyeztetik.

16. §.

Az állam kultuszigazgatása a fölött örökdik, hogy a hitközségek és kerületek és azoknak tisztviselői hatáskörükön túl ne lépjenek, s hogy ezen törvény határozatait, valamint az annak alapján állami hatóságok által kibocsátott rendeleteket teljesítsék és minden e törvénynél fogva hozzájuk intézett kívánatnak eleget tegyenek. E czélból a hatóságok pénzbeli büntetéseket, a vagyoni viszonyokhoz mért magasságig, valamint más törvényileg megengedett kényszereszközöket alkalmazhatnak.

17. §.

Átmeneteli intézkedések.

A jelenleg fennálló izraelita hitközségek kötelesek a törvény kihirdetésétől számítva hat hónap alatt a maguk számára szabályzatokat kidolgozni vagy addigi szabályzataikat ezen törvény értelmében megváltoztatni, és az egyik, valamint a másik esetben a szabályzat állami jóváhagyását kérni.

Azon hitközségek, melyek ezen intézkedésnek nem tesznek eleget, valamint azok, kiknek szabályzatai a jóváhagyást nem kapták, elvesztik a hitközség jogait; tagjaik a lakóhelyük szerint (6. §.) megerősített hitközségekhez csatolhatnák.

18. §.

Ezen törvény kihirdetése napján lesz érvényessé.

19. §.

E törvény végrehajtásával a kultusz- és közoktatási miniszter és a belügyi miniszter bizatnak meg.

Bözöd-Ujfalú.

Tek. dr. Banóczy József urnak, Budapesten.

Bözöd-Ujfalú, 1887-diki május 24-dikén.

Tekintetes szerkesztő ur!

Mélyen tisztelt jóakarónk!

A folyó évi április 22-iki kelettel hozzánk intézett nagybecsű levelének minden sora, ugyszintén a könyvek küldése, melyek igen tapintatosan vannak szükségünknek megfelelőleg összeállítva, de főképen a pénznek részünkre tek. dr. Berger Leo orvos urnál történt elhelyezése mind oly tények, melyek hitközségünket a végelpusztulástól megmenteni és bennünk egy jobb jövő iránt a legszebb reményt kelteni alkalmasak. Hogy e kedvező körülményekért a Gondviselés után kinek tartozunk legtöbb hálával, megmondja tek. uraságod fentemlített levele. Kétségtelenül a legszentebb igazságok egyike lel itt méltó kifejezést, táruul itt ki előttünk egy szív, mely a mily magasztos és nemes, ép oly szerény és önzetlen, mely a legszebb tettekre hevül, anélkül, hogy elismerésre még csak gondolna is. Készségesen elismerjük, hogy főtisztelendő dr. Beck Mór örök hálára kötelezte le e hitközség mindenik tagját kor- és rangkülönbség nélkül és reméljük, hogy ez emlék községünkben néhány nemzedéken át szilárdul fog állani, úgy hogy tekintetes uraságod ebbeli óhaja teljesedésbe fog menni. De midőn ekként egyik jötevőnkre gondolunk, lehetetlen ránk nézve egy másik szintoly nemes, ép oly érdemes jötevőnkéről megfeleledkezni. Dr. Beck Mór és dr. Bánóczy József oly két név, mely nálunk elválaszthatatlan egymástól.

De ha e tekintetben eltérünk tekintetes szerkesztő ur kívánságától, annál mélyebben fogjuk emlékünkhöz vénsi és buzgón

követni egy másik ugyanitt nyilvánított és már részben főtisztelendő dr. Beck Mór ur által is kifejezett óhaját. Igenis maradunk ezután is *hű fia e hazának*, melynek törvényhozása megszerezte nekünk a lehetőséget, az évszázadokon át utunkban állott akadályokat elhárítani és az általunk egyedül üdvösnek vallott hitnek szabadon élhetni és fogunk egész erőnkéből oda törekedni, hogy lehessünk *igaz érzésű és jámbor vallású izraelitákká*, hogy ekkép új hitfeleinknek irántunk oly bő mértékben tanusított jóindulatára magunkat némiképp érdemesekké tehessek.

Ezek után fogadja szívünk legbensejéből jövő üdvözlőtünket tek. szerkesztő ur és mindazon lelkes hitrokonok, kik ügyünk iránt érdeklődéssel viseltetnek és sorsunk könnyítéséhez adományaikkal járulni kegyeskednek.

Maradtunk tisztelettel.

Tekintetes szerkesztő urnak
alázatos szolgálói:

Nagy József,
elnök.

Teichmann Salamon,
pénztárnok.

Kovács Dávid.

(P. H.)

Kovács Mendel s. k.

Kovács Chajem s. k.

*

A bözöd-ujfalvi szombatos-prozelita hitközség előljáráóságától.

Igazolvány.

Alulírott hitk. előljáráóság részéről hitelesen bizonyíttatik, hogy erdő-szt-györgyi kerületi főrabbi, tisztelendő Kohn Berko ur és ugyanottani hitk. tanító Ábrahám Lipót f. hó 1-én községünkben megjelenvén, utóbb nevezett az e czélra egybegyűjtött hiveink közt erdő-szt-györgyi orvos, tek. dr. Berger Leo megbízásából a M.-Zsidó Szemle tek. szerkesztőségétől ide intézett, a gyűjtés alkalmával felolvasott utasítás értelmében 47 drb különböző tartalmu könyvet osztott ki: iskolás gyermekeknek, serdültebeknek, asszonyoknak és férfiaknak, kinek-kinek szükségéhez képest és valamennyiünk megalégedésére, a kiosztás után még fennmaradt 40 drb nagy olvasókönyvet pedig — gyermekeink állami iskolát látogatván — legnagyobb sajnálatunkra, azokat, mint fekezeti jellegűeket, nem használhatjuk — ezen előljáráóságnál letéteményezte az általa az illető helyen ez iránt kérendő újabb

utastítás érkezétekig. A fentemlített 47 drb könyv pedig következé-kép lett kiosztva :

a) *Kircz-féle héber Abécze.*

Ezekből kapott : 1. Kovács Zebulon, 2. Nagy Jaszli, 3. Nagy Szélig, 4. Kovács Josua, 5. Kovács Efrajim, 6. Kovács Rivke, 7. Kovács Lázár, 8. Lovász Sámuel, 9. Kohn Ignác, 10. Kovács Hermann, összesen 10 példány.

b) *Héber imakönyv.*

Ezekből kapott : 1. Kovács Zebulon Nátán fia részére, 2. Kovács Lewi, 3. Nagy Jaszli, 4. Nagy Szélig, 5. Kovács Mihály, 6. Kovács Dán Mari leánya részére, 7. Kovács Lázár Róza leánya részére, 8. Nagy Dávid leánya részére, 9. Kovács Jaszli, 10. Kovács Herman iskolás fia részére fordítás nélkül, 11. Elöbbinek (Kovács Hermannak) neje a maga és a férje részére fordítással, 12. Kovács Sámuel, 13. Kovács Josua, 14. Kovács Jónás, 15. Kovács Óser, összesen 15 példány.

c) *Magyar imakönyv.*

Ezekből kapott : 1. öz. Kovács Channa a volt gabbai (Kovács Chajim) anyja, 2. Lovász Judith, 3. Kovács Eszter, 4. Fekete Ábrahám leánya Eszter, 5. Lovász Rivke, 6. Nagy Dávid leánya Hinda, 7. Kovács Paula, 8. Csukor Márton leánya Peppi, 9. Kovács Hermanné, 10. Kovács Lewiné, 11. Kovács Lázár leánya Róza, 12. Nagy Jaszli leánya Róza, összesen 12 példány.

d) *Pentateuch.*

Ezekből kapott : 1. Kovács Zebulon, 2. Kovács Sámuel, 3. Kovács Herman, 4. Kovács Josua, 5. Kovács Chajim, 6. Csukor Márton, 7. Kovács Efrajim, 8. Csukor Zanwel, 9. Kovács Lázár, 10. Schönberger Samu (a sakter fia), összesen 10 példány.

Kelt Bözöd-Ujfalun, 1887-diki május 24-én.

Nagy József,

elnök.

Teichmann Salamon,

pénztárnok.

Kovács Dávid.

Kovács Chajem s. k.

Kovács Mendel s. k.

(P. H.)

(Folytatjuk.)

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes szerkesztőség!

Ismeretes lévén előttem a tek. szerk. jóakarátja, melylyel mindazokat, kik az anyakönyvvezetés bonyolult ügyeiben hozzá fordulnak, jó tanácsal ellátja, bátor vagyok én is szívesességet igénybe venni és pedig:

1. Szabad-e egy falusi imaházban, hol rendes istenitiztelet és szabályozott hitközség nincs, jegyeseket hirdetni és azon esetben, ha bárki bárhol eszközölheti a kihirdetést, jogában áll-e még valakinek — templomi gondnoknak — aláírni a kihirdetési levelet?

2. Az anyak. 12. rovatába följegyzendő »a koma állása és lakása«; leánygyermeknél e rovatba a névadó irandó be, a ki vagy metsző vagy kántor és vagy ugyanazon helységből való, a hol a leány született, vagy pedig a legközelebbi helyből való, hol rendes istenitiztelet tartatik; kérdésem tehát: följegyzendő-e e rovatba is állás és lakás, minthogy ezek már alattomban értetődnek?

Azon reményben stb. maradtam

Szirák.

HIRTENSTEIN ADOLF,

ker. rabbi.

Válasz:

Ad. 1. Ha imaház van, itt és a főhitközségben kell hirdetni; szabályszerű kihirdetési bizonyítványt csak a rabbi állíthat ki. — A gondnok is aláírhatja.

Ad. 2. Állás és lakás, mint alattomban értetődő, kitöltetlen maradhat.

*

Néhány szó az anyakönyvvezetés és a leendő anyakönyvvezetők érdekében.

Sokáig haboztam ezen sorok papírra tevésével, megvallom, azon tünődvén, nem jobb volna-e ez ügyben való felszólalást avatobbakra és hivatottabbakra bízni? Az anyakönyvi rendelet vég-

rehajtásáról akarok ugyanis szólani. Fájdalom, a miniszter ur e nagyfontosságú intézkedéséhez fűzött várakozások nem úgy valósulnak meg, mint reméltük. A 20. §. szerint a szabályrendelet 1886. január 1-én hatályba lépett, tehát innen-onnan már két éve, és mit látunk? Hogy igen számos anyakönyvi hivatal betöltve nines, még folyton az interregnum időszakát föntartva, hitk. elnökök vagy jegyzők képviselik a törvénszabta anyakönyvvezetőt, noha az átmeneti idő már régen elmúlt s daczára a rendelet 2. §-a világos intézkedésének. Hisz csak a mi vidékünkön van több hitközség, a hol az anyakönyvi hivatalok még most sincsenek betöltve, de arra is van számtalan eset, hogy az anyakönyvvezetéssel nem a rendelet szabta képesítéssel bíró egyének, hanem tanítók vannak megbizva. A döntő körök, melyek az ily esetekről bizonyára bírnak tudomással, közóhajnak tennének eleget, ha e tekintetben is mielőbb intézkednének.

Oroszáza.

FRIEDMANN ADOLF.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

338. *Bilke* (Bereg.) Elnök: Mannskopf M. Anyakönyvvezető: Izrael Mayer rabbi.
 339. *Ökörmező* (Máramaros.) Elnök: Fixler Zelmán I. Majdánkán. Anyakönyvvezető: Jampel M. rabbi.
 340. *Enyiny* (Veszprém.) Elnök: Weisz Farkas. Anyakönyvvezető: Heumann Salamon rabbihelyettes.
 341. *Hahót* (Zalam.) Elnök: Rosenberger Bernát. Anyakönyvvezető: Schwarzstein Ignác rabbi.
 342. *Halas* (Pestm.) Elnök: Schön Mór. Anyakönyvvezető: Krausz Vilmos rabbi.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A boroszlói rabbigyülekezet.

I.

Felekezeti életünk már régóta nem nyújtott oly szomorú képet, mint napjainkban. Alig mondható életnek, mindenütt pangás, halálos csend uralkodik. A zsidógyülekelet, mely az utolsó évtizedben a társadalomban újból befeszkelte magát, nem teremtette meg a felekezetben azokat a gyümölcsöket, melyeket emberi számítás szerint joggal remélhettünk volna. Azt hittük, hogy a külső támadások arra fogják bírni névleges vagy tényleges vezérfiainkat, hogy a felekezetnek belső megerősítésén munkálkodjanak, hogy ellentálló képességét fokozzák, hogy érdekeit gyarapodott buzgósággal és lelkesedéssel felkarolják, hogy emelkedését és haladását vállvetett iparkodás által előmozdítsák. Fájdalom, csalódtunk. Ez a mi Szemlénk, a melyben elmondjuk panaszainkat, megrójuk hibáinkat, módot keresünk bajaink orvoslására, a melyből megtudjuk, hogy a nagyméltóságú miniszteriumnak egy-egy új rendelete vagy rendszabálya által hová »kebleztettünk,« ez a mi Magyar Zsidó Szemlénk az utolsó évek egyetlen vívmánya. És valóságos csoda, hogy a Magyarországon uralkodó viszonyok között létrejöhetett és fenntartja magát ez is. De nem magunkkal foglalkozni célja ezen soroknak, feledjük el egy pillanatra saját bajainkat, lépjük át a sorompót és nézzük, hogy ott künn hányadán vannak és mit végeznek. Ott is nagy és általános az elégtelenség, ott is panasz és kesergés és mégis, mekkora különbség ugyanazon tábornak két szárnya között.

Körülbelül három éve, hogy a berlini zsidó hitközségnek papjai egy rabbigyülekezetnek eszméjét pendítették meg és felszólították német kartársaikat, hogy jöjjenek, beszéljék meg azon felekezetnek ügyeit, melynek ők egyetlen hivatott képviselői, lépjenek ki közösen a tett mezejére, mozdítsák elő közösen és egyesült erővel azon szent érdekeket, a melyeknek szolgálatában álla-

nak. A berlini papok felhívása visszhangra is talált. Az utolsó évtizedek története arról győzte meg a zsidó papokat, hogy a felekezet érdekeinek előmozdítása végre is csak tőlük maguktól várható és ha mindenféle hivatlan elemek előtérbe tolakodnak is, múlhatatlan kötelességük megtenni mindent, a mit az uralkodó viszonyok között megtenni lehet. Természetesnek tekintették, hogy a kezdeményezés a berlini hitközség papjaitól indult ki, noha senki sem látta azokban a zsidó theologia legkiválóbb képviselőit, természetesnek azért, mert csakugyan a fővárosok nagy községei, a melyek sok esetben a többieknek is példányképpül szolgálnak, mint a melyekre mindenkor hivatkozás történik, midőn új intézmények meghonosításáról, bárminemű újításokról vagy javításokról van szó, mert a nagy községek, mondom, és azok papjai csakugyan hivatva vannak megtenni az első lépéseket, megtörni az utat, a melyen azután a többiek is, azok nyomain haladhatnak.

A berlini rabbigyülekezetnek egyik legfontosabb eredménye a német rabbi egyesületnek megalakulása volt. Ha semmi mást nem tett volna, ez magában véve is oly kiváló eredmény, mely az 1884-iki évet emlékeztetessé teszi a német zsidóság történetében. Végre valahára a zsidó papság is tudatára ébredt annak, hogy közös feladatok csak is közös és egyesült erővel oldhatók meg, hogy a zsidó hitközségek intézményeiben, vallásos életük nyilvánulásaiban csak akkor lehet szó összhangzatról és egyöntetűségről, ha ezen vallásos életnek hordozóit szoros kötelék fűzi egymáshoz, ha a községek hivatott vezetői karöltve járnak a közös uton, nem pedig árván és elhagyottan — vagy a mint mondani szokás — függetlenül, kiki saját ösvényén. Meg vagyok győződve arról, hogy a rabbiegyesület, ha meg fogja érteni feladatát, egyiséget fog teremteni a német községekben és igen jól fogja pótolni a hierarchikus szervezet hiányát, a mely nélkül Németországnak legtöbb államában a zsidóság még mai napig szükölködik; meg vagyunk győződve arról, hogy lesz idő, midőn csak sajnálkozva, mosolyogva fognak beszélni egy rabbiegyesület nélküli korról és hiszszük, hogy a magyar zsidó papság is, nemcsak saját érdekében, hanem még sokkal inkább a zsidó felekezetnek, a zsidó vallás jövőjének magasabb érdekében meg fogja valósítani az ezen sorok írójától megpendített eszmét, egy magyar rabbiegyesület alapításának eszméjét, a mely, noha egyesek, sőt mondhatom számosak

tetszését bírja, még mai napig nem talált visszhangra és kezdeményező lépésre nem bírta a magyar zsidó papságot.

Ezen német rabbiegyesület a többek között azon üdvös határozatot is hozta, hogy az ország nagyobb községeiben tartandó gyülekezeteken a zsidóság társadalmi, vallásos és tudományi érdekeit illető kérdésekről fog értekezni és f. é. július hó 5. és 6-án tartotta meg első gyülekezetét Boroszlóban. A rabbiegyesület központi választmányának elnöke: dr. Joël M., kiváló szónok és vallásbölcészeti író, egyszersmind a gyülekezet legnevezetesebb alakja, nyitotta meg az értekezletet, dr. Milch, a boroszlói hitközség elnöke pedig a hitközség nevében üdvözölte a gyülekezetet. »Nem első eset,« úgy mond, »hogy Boroszlóban rabbigyülekezet tartanak. De a 40 évvel ezelőtt tartott gyülekezet eredménytelenül folyt le, minthogy oly kérdéseket vont tárgyalásainak körébe, melyek az egyesek lelkiismeretére kell hogy bizassanak. A mostani gyülekezet nem úgy tesz, hanem kizárva minden vallásos valóponthoz, csakis oly kérdésekről értekezik, melyek a vallásos érületnek emelését illetik.« A boroszlói hitközség elnöke, ki, úgy látszik, előre meg akarja erősíteni azt, a mit utána a gyülekezet elnöke fényes ékesszólással lesz elmondandó, határozottan tiltakozik és kellő világossággal óvást emel tehát azon közelfekvő feltevés ellen, mintha ezen értekezlet ugyanazon szellemet uralná, mely abban a 40 évvel ezelőtt tartott gyülekezetben nyilvánult, mintha ugyanazt a célt követné, ugyanazon feladatok megoldásán munkálkodnék. Sőt Joël nem átalja kijelenteni, »hogy anakronizmus volna ama régi értekezletek folytatásának tekinteni ezt a jelenlegit.« Úgy érti, hogy mindazon kérdések már tárgytalanokká váltak, a melyek amazt a gyülekezetet foglalkoztatták.

A megnyitó beszédek tehát tudatosan, határozottan és legálább az egyiket élesen körvonalozva, szembe állítják egymással a két gyülekezetet és az összehasonlítást, hogy úgy mondjuk, provokálják. De ezzel még nem érik be, hanem ítélnék, bírálják is, világosan kimondják, hogy ama régi gyülekezet téves uton járt, eredményre nem jutott, mert oly dolgokkal foglalkozott, melyek gyülekezet elé nem tartoznak, vagy ha tanácskozás tárgyát képezhetik is, nem nyilvánosak, hanem intra parietes tárgyalandók.

Tegyük meg tehát az összehasonlítást és tekintsük meg mind a két gyülekezetet közelebről. Az 1846-ban jul. 13—24

Boroszlóban tartott rabbigyülekezet folytatása volt az 1845-ben M. m. Frankfurtban és az 1844-ben Braunschweigban tartott rabbigyülekezeteknek. Mind a hármat ugyanazon szellem lengi át, úgy hogy azokat egy és ugyanazon egész csak időben különböz, de egyébiránt hasonló részeinek tekinthetjük. A választmányak tagjai Geiger, Herxheimer, Holdheim és Philippon. Részt vettek — csak a nevezetesebbeket említjük — a két Adler, Einhorn, Formstecher, Herzfeld, Levy, Salomon, Stein, Wechsler és mások. A gyülekezetnek elnöke Geiger Abrahám, századunk legkiválóbb zsidó theologusa, kiről a Graetz-Frankl (azelőtt Frankel, majd Frankel-Graetz)-féle haviirat egyik munkatársa azt mondja, hogy »a boldogult tudós hírének útját állotta, midőn azon irántudományra (Tendenzwissenschaft) adta magát, mely nem éri be az igazság kutatásával, hanem a gyakorlati életre is kändikál, hogy ott bizonyos hatásokat előidézzen« (1886. évf. 354. l.). Az u. n. irántudománynak ezen művelője, kinek kétes híret a boroszlói iskola haviirata annyira fájralja, adta meg irányát a boroszlói rabbigyülekezetnek is. Nem szólnunk tehát azon kitűnő férfiakról, kik a gyülekezetben részt vettek és munkálkodtak, nem szólnunk azon friss, teremtő kedvtől áthatott szellemről, mely ezen gyülekezetben uralkodott, nem szólnunk azon beszédekről, melyeket még negyven év leforgása után is lelkesedéssel olvasunk, csak azt kérdezzük, hogy vajjon igazuk van-e a boroszlói vezérférfiaknak, midőn azt mondják, hogy ezen gyülekezet eredménytelenül folyt le? Vajjon eredménytelennek mondható-e oly gyülekezet, mely a zsidóság legfontosabb intézményeinek megmentésével lehetőleg legkomolyabban foglalkozott, melynek értekezletei felkarolták a zsidó vallás majdnem valamennyi nyilvánulásait, a mely egyaránt foglalkozott a szombati és ünnepi törvényekkel és az étkezési rendszabályokkal, a liturgiával és a házassági törvényekkel, egy zsidó tudományos fakultás alapításával és a gyászszokásokkal, a hitoktatással és a nők vallásos helyzetével? Vajjon eredménytelennek mondható-e egy oly gyülekezet, mely nyíltan és hathatósan kimondja azt, a mi nemcsak tagjainak, hanem az egész kornak tudatában él és kifejezést keres, egy gyülekezet, mely csak annyiban volt meddő, hogy mind a mai napig utódja nem akadt, mert a zsidóság oly férfiak nélkül szűkölködik, kik folytatnák a munkát, azt a nagy, komoly és szent munkát, melyet amazok megkezdettek? »Eredménytelen volt ezen gyülekezet

minthogy oly kérdésekkel foglalkozott, melyek minden egyesnek saját lelkiismeretére bízandók.« Vajjon oly annyira irigylendők-e a mi állapotaink, hogy ünnepélyes alkalommal kelljen még szentesíteni azt a veszedelmes elvet, hogy mindenki úgy cselekedjék, a mint kedve tartja? Vajjon ezen szabadságtól, vagy nevezük inkább igazi nevén — szabadosságtól lehet-e vallásos intézményeink felvirágzását remélnünk, vajjon abban rejlik-e felekezetünk üdvének egyetlen kútfeje, hogy ezentúl is tisztának fogja az egyik mondani azt, a mi a másiknak szemében tisztátalan, az egyik tilosnak, a mit másik megengedhetőnek, talán szükségesnek vagy üdvösnek? Vajjon vallásos törvényeink felfogásába, magyarázatába, alkalmazásába vagy, ha kell, módosításába egyöntetűséget, összhangzatot hozni, annyit tesz-e, mint az egyesek lelkiismeretének jogait csorbitani, vajjon ezen u. n. lelkiismeret oly szilárd, biztos vagy csalhatatlan valami-e, hogy legszertebb ügyeinket minden aggodás és habozás nélkül reá bízhatjuk? Ha vallásos kérdések tárgyalása túl esik egy rabbigyülekezetnek hatáskörén és helyesen felfogott hivatásán, akkor igazán nem tudjuk, hogy mire való és mi képezheti feladatát. Lehetnek más fontos ügyek is, pedagógiai, tudományos vagy társadalmi kérdések, a melyek egyelőre más ügyektől elvonják az értekezlet figyelmét, de nyíltan kimondani, hogy éppen ez különbözteti meg előnyösen a jelent a multtól, hogy most mindazon kérdések, a melyek első helyen egy rabbigyülekezet értekezletének tárgyát kell hogy képezzék, a gyülekezet érdekkörén kívül esnek, annyit jelent, mint a gyülekezet legfőbb feladatát félreérteni. Mindazon tisztelet és elismerés mellett, melyeket lehetetlen azon férfiaktól megtagadni, a kik a legnagyobb lelkesedéssel és önzetlenséggel munkálkodnak felekezetünk javán, nem szabad tehát figyelmen kívül hagyunk azt az aggasztó körülményt, hogy a gyülekezet elitelni látszik azon szellemet, mely legalább részben vallásos életünk ujjá születését eredményezte és egy másik szellemnek látszik szolgálatában állani, melyet nagy sajnálattal, de talán nem jogtalanul, a reakció szellemének mondunk. De erre még vissza kell tértünk.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

Oroszországi levelek.

Már két éve lefolyt, mióta hivatásom bokros teendői, legnagyobb sajnálatomra, nem engedték, hogy jelentéseimet orosz hit-sorsosaimról e folyóirat számára folytassam. Vajjon vesztettek-e valamit ezáltal a tisztelt olvasók? Alig hiszem. Az utolsó két év nagyon is kevés örvendetést vagy épületest, de annál több mélyen szomorítót hozott számunkra és még csak futólagos jelentés is érzékenyen érintette volna az olvasókat. Azonban ha a M.-Zs.-Szemle olvasói keveset vagy épen semmit sem vesztettek az által, hogy leveleim két év óta elmaradtak, mégsem fölösleges, már tisztán történeti tekintetből, ezen éveknél eseményeit itten röviden, de lehetőleg teljesen felsorolni és jellemezni.

Durva csöcselék törvénybontó zsidózavargásainak, melyek Oroszországban 1881 óta dühöngtek és annyi zsidó családot hontalanná tettek, az utolsó két évben nem volt ugyan hire, annál inkább fordultak elő a civilizált kormány borzasztó törvényes zsidózavargásai, új kivételes törvények alakjában, melyek ugy is nyomoruságos jogainkat még jobban megsorbitották és sokkal nagyobb pusztításokat és rombolásokat vittek végbe, mint az összes zsidózavargások együttvéve. Mielőtt mindezen új kivételes törvényeket vagyis — mint testvéreink rendszeren jelölik — »gonosz gezerák«-kat itten egyenkint felsorolnám és közelebbről megbeszelném, a mit a jövőre tartok főn magamnak, legyen szabad egyelőre azokat összefoglalnom és végzetes jelentőségüket nagyjában jellemezniem.

A különböző új gonosz rendeleteknek valamely csak félig észszerű okát, vagy valamely politikai és államgazdasági elvét indító ok gyanánt kitalálni teljesen lehetetlen. Nincs semmi, mivel azokat ha nem is igazolni, de legalább megmagyarázni lehetne. Nem is lehet azokat egy politikai pártnak, különösen a most kormányon levő konzervatív párt művének tekinteni. Hiszen ezen pártnak mértékadó képviselői: Tolstói gróf jelen belügyminiszterünk és Katkoff a híres moszkvai hírlapszerkesztő *) határozottan ellenségei a zsidók elleni hadjáratnak. Tolstói gróf nemcsak hogy a saját hivatalkörében egyetlen egy megszorító kivételes törvényt nem bocsátott ki, hanem mihelyt magas hivatalát átvette, rögtön véget vetett a zsidózavargásoknak, valamint a zsidóknak különböző városokból és »a birodalom belsejének« egész tarto-

*) A levél érkezése óta meghalt. Szerk.

mányaiból való kiüzetéseinek, melyek elődje, Ignatieff gróf alatt oly nagy mértékben folytak. Katkoff pedig mindenkor határozott ellensége a zsidók jogi megszorításának és az őt jellemző bátorsággal és erélyességével, nyíltan szót emelt ellene; sőt tudvalevőleg az ő arra vonatkozó és »Moszkowskija Wjedomosti« című lapjában közzétett vezércikkei okozták főleg, hogy Ignatieff gróf miniszteri állását elvesztette. Más részről azt látjuk, hogy elismert szabadelvűek ama kivételes törvényeket örömmel üdvözlötték, sőt nem csekély mértékben hozzájárultak létesülésükhöz.

A mi a kivételes törvények nemzetgazdasági oldalát illeti, nem lehet tagadni, hogy azok határozottan káros befolyást gyakoroltak Oroszország viszonyaira. A zsidóknál, kik ellen fordulnak, némi tekintetben még erősebben sujtották Oroszország »bennszülöttjeit.« A mióta a zsidóknak sem földet venni, sem földeket bérelni, sem fölvekben letelepedni nem szabad, a földjáradék és a földbér folyton csökkennek, miről a nagybirtokosok nem szünnen meg panaszkodni. Azon helyeken, hol a zsidók tartózkodásának akadályokat gördítenek elejébe, szemlátomást pang a kereskedelem, úgy hogy Moszkvában, Zaruzinoban és a kereskedelem és ipar más középpontjaiban a nagyiparosok és a nagykereskedői czégek ismételtelen folyamodtak a kormányhoz, hogy a zsidók kiutasításával az illető városok ipari tevékenységének érdekében hagyjon föl. Hasznló eredménye van a többi törvénynek is, melylyel a zsidókat korlátozni kívánták.

A zsidók elleni rendeleteknek tehát sem politikai vagy nemzetgazdasági elvet nem lehet okául felhozni, sem pedig nem folyhattak az egyik vagy a másik politikai párt törekvéséből; ennél fogva kizárólag Európa azon modern betegségének rovására teendők, mely antisemitizmus névvel szeret diszelegni, de nem egyéb vak és oktalan zsidógyűlöletnél.

Az antisemitizmus, mely Ignatieff gróffal, mint belügyminiszterrel, uralomra jutott Oroszországban, minden új kivételes törvénynek egyedüli elve, egyedüli indító oka. Ignatieff bukott ugyan, de jelszava: »Kell, hogy lehetetlenné tegyük a zsidóknak Oroszországban élniök« bizonyos kormánykörökben — fájdalom — még most is fennáll és csakis e jelszóból magyarázhatók a jelen hivatalos zsidósanyargatások, melyek tényleg mindinkább tűrhetetlenné teszik a zsidóknak Oroszországban az életet és me- nekülésre kényszerítik szerencsétlen védtelen áldozataikat.

A hadügyi miniszterium, vagyis Waunowsky hadügyi miniszter megkezdte a hadjáratot és az általános hadkötelességre nézve oly kivételes törvényeket adott ki a zsidók ellen, melyeket még a »Nowoja Wremja« is, az antisemitizmus ezen elismert közlönye, »kegyetleneknek« jelölt és valóban nehéz volna rájuk jobban illő jelzöt találni. Mi is lehetne kegyetlenebb, mint a védkötelesnek egész családját felelőssé tenni elmaradásáért és háromszáz rubelnyi büntetéssel terhelni, vagy a zsidó védköteleseket minden szokásos családi kiváltságtól megfosztani és még gyámoltalan, agg és beteg szülőknek egyetlen fiait is alávetni a sorozásnak? És a szóban levő kivételes törvény még számos ilyen pontot tartalmaz.

A pénzügyi miniszterium, melynek vezetője dr. Bunge, egész sorát eszközölte ki az oly rendeleteknek, melyek minden lehető módon a zsidóknak szeszárúkkal való kereskedelmét megszorítják, sőt a birodalmi tanácsot arra bírta, hogy tőlük ezen kereskedelmi ágat Szibéria egész területén megtiltsa.

De a legérzékenyebben sujtották a zsidókat a népfővilágosítás miniszterének rendeletei. Ezeknek kibocsátása előtt a nyilvános — nem szabadalmazott — tanintézetek az egyedüli helyek voltak, melyeken a zsidó, legalább a törvény szerint, egyenlő jogban részesült. Ha itt-ott némely pedagógus előítélete éreztette is a zsidó növendékekkel származásuk hibáját — a mi azonban másutt is előfordul Európában, — nem volt a tanintézetekben semmi, mi a zsidó tanulókat más vallású társaiktól külön választotta. Akkor, mint villámcsapás a derült égből, a zsidó tanulókat a miniszternek egy körrendelete érte, melyet az orosz egyetemek igazgatóihoz intézett és melyben a zsidóktól megvonta jogukat az állami ösztöndíjakra. Ezentul szorgalom, tehetség, előmenetel nem használnak a tanulóknak, mikor zsidó, csak a kitérés szerezhethet neki stipendiumot. Ezen csapás annál érezhetőbb volt, mert a zsidó tanulók kiváló többsége, talán 80 százaléka, a legszegényebb néposztályhoz tartoznak és ösztöndíjakra vannak utalva. A sz.-pétervári egyetemen vagy száz zsidó, az összes zsidó diákok 40—50 százaléka, állami ösztöndíjas, és az összes ösztöndíjasok 20—25 százalékát tették. Most egyszerre ezen ép oly kitüntető, mint lényegesen segítő díjaktól, melyeket versenyvizsgálatok alapján nyertek, megfosztandók. Peszimiztikus természetek komolyan attól tartottak, hogy e kemény rendszabály a zsidó vallástól elidegenedett tanulóifjúságunkat a kereszténység karjaiba fogja ve-

zetni. De népünk becsületére, ezen aggodalom alaptalannak bizonyult. Sőt a jogtalan rendszabálynak azon nem eléggé megbecsülhető eredménye is lett, hogy tanulásunk zsidó vallásának tudatára ébredt és lassankint be kezdte látni, hogy származása oly kötelességeket hoz magával, melyek alól semmi oklevél, semmi czim fel nem menthet.

Kezdünk már az említett rendszabályal ezen üdvös eredménye miatt kibékülni, midőn új körrendeletek következtek gyorsan egymásután, melyek mindazon egy czélt tüzték ki, hogy a zsidók művelődési jogát megszorítsák és elnyomorítsák. Először azt rendelte a miniszterium, hogy a következő szakiskolákban: a sz.-pétervári technológiai intézetben, az uti- és vízi mérnökök intézetében, a polgári mérnökök és bányai mérnökök intézetében, valamint az orvosi és chirurái akadémiában — a fölveendő zsidók csak 5 százalékát tehetik az egész tanulósnak, a charkowi technológiai intézetben pedig csak 10 százalékát. Az egyetemeiket és gimnáziumokat még megkímélték ezen zsarnoki rendszabálytól, de nem soká. Az épen lefolyt julius havában új köriratok tétettek közzé, melyek a fölveendő zsidók számát az egyetemeken és a középiskolákban (klasszikus és reálgimnáziumokban) százalékok szerint megállapították. E szerint a két főváros, Pétervár és Moszkva tankerületeihez tartozó egyetemekben és gimnáziumokban a zsidók csak 3%-ig, a charkowi, kazani és dorpati egyetemekben, valamint a nevezett és más, a zsidók »letelepedési határán« kívül fekvő tankerületek gimnáziumaiban 5%-ig, végre az odessai, varsói és kiewi egyetemekben, valamint a nevezett és a vilnai tankerületek gimnáziumaiban, melyek a zsidók letelepedési határán belül vannak, 10%-ig vehetők föl. Ennélfogva Oroszország összes egyetemén a zsidók csak 6³/₁₀%-ig fognak felvétetni, míg 1886-ban 14⁵/₁₀%-ot tettek ki, és míg a nevezett évben a zsidó egyetemi hallgatók összege 1858-at tett, ezen összeg négy év múlva, midőn az új körrendelet az összes fakultások mind a négy évfolyamában fog érvényesíttetni, 807-re fog majd apadni. Már most a zsidó hallgatók száma az egyetemeken, a mióta ezek megnyíltak előttük, tehát az ötvenes évek óta, évről-évre tetemesen gyarapodott. Az 1865. évben az összes orosz egyetemeken 129 zsidó tanult, a tanulók 0.3%-a; 1878-ban emelkedett számuk 4⁶/₁₀%-ra, 1882-ben 9⁹/₁₀%-ra, 1886-ban 1000 egyetemi tanuló között volt 145 zsidó. A zsidó tanulók száma, ha nem is egészen

ily arányban, de mindenesetre ezentul is szaporodik, ha az említett körrendelet átléphetetlen határt nem szab e gyarapodásnak. A rendelet következtében a zsidó egyetemi hallgatók száma négy év alatt 1051-gyel, vagyis jelenlegi számának $\frac{4}{5}$ -edével fog csökkenni. Eltekintve ezen csökkenés általános mivéldési és nemzetgazdasági jelentésétől, egyesek, kiket közvetlenül érint a rendelet, nem eléggé sajnálható jogcsökkentést szenvednek, a mennyiben a zsidó valamely egyetemi tanfolyam végzése által polgárjogot és rendszerint jövedelmező keresetforrást is nyert.

Még nagyobb azon károsítás, melyet az oroszországi zsidók a gimnáziumi tanulók számát szabályozó rendelet által szenvednek. Míg jelenleg a zsidó gimnáziumi tanulók száma Oroszország 14 tankerületében az összes tanulók 10·8% számát teszi és száma egyre növekedik, az említett rendelet érvényesülése azt 6·1%-ra apasztaná, sőt valóságban e százaléknak is alig a felére, mert a »letelepedési határon« kívül eső tiz tankerületben a zsidók soha sem szolgáltatták a gimnáziumi tanulók 5 százalékát, már azon egyszerű okból, hogy ott csak felette kevés zsidó lakhatott, míg a letelepedési határon belül fekvő tankerületekben néha a tanulók 50–60%-a zsidó volt.

Még egy másik, szintén a gimnáziumi tanulók fölvételét illető körrendelet bocsáttatott ki, melyben nincs ugyan szó a zsidókról, de mindazonáltal főleg a zsidókat érinti, s valószínűleg első sorban őket veszi célba. Ezen rendelet ugyanis a gimnáziumi igazgatóknak azt teszi kötelességükké, hogy a tanulók fölvételénél tekintettel legyenek a bejelentő szülők rangjára, társadalmi osztályára, foglalkozására, vagyoni állapotára, miveltségi fokára, életmódjára, lakására stb., hogy a kiváltságos és gazdag osztályok gyermekeit elsőséggben részesítsék, szegény és alacsony osztályú szülők gyermekeit pedig nem csak a bejelentésnél visszatartsák, hanem saját belátásuk szerint tanintézeitekből elmozdítsák. Már most az orosz zsidók között aránylag csak kevés kiváltságos vagy jómódu szülők találhatók, kik az említett föltételeknek megfelelnek, úgy hogy ez utóbbi körrendelet következtében, eltűnő kisebbség kivételével, a középiskolák el lesznek zárva előttük. Ily módon erőszakkal a miveletlenségbe és középkori tudatlanságba szoríttatunk vissza, ha csak — a mitől az Isten meg fog bennünket óvni — az új veszélyek láttára, kislelküleg abban nem hagyjuk a zsidóság eddig hiven őrzött

zászlaját. Ettől azonban most kevésbé kell félni, kevésbbé, mint valaha. Mert hál' Isten, ifjuságunk szívébe új szellem vonult be, mely a legjobb reményekre jogosít. De erről majd máskor.

Íde még néhány statisztikai adatot csatolok a zsidók iskoláztatásáról. Az 1886. évben a magasabb női tanfolyamokban 15·6%-kal vettek részt a zsidók, a női gimnáziumokban 8·1%-kal, a klasszikus gimnáziumokban 10·8%-kal, a reáliskolákban 7·9%-kal. Több mint 26 ezer mind két nembeli zsidó növendék járt a »jövahagyott« magán elemi iskolákba, melyeknek tannyelve az orosz; a zsidó állami iskolákba (Kronschulen) és a kerületi iskolákba összevéve 4502 zsidó járt, a városi iskolákba 1604, a reáliskolákba 1579, a klasszikus gimnáziumokba — melyek az egyetembe való felvétellel jogosítanak — 7640, az egyetemekre 1858, a női gimnáziumokba és progimnáziumokba 5213. Ezen iskolákon kívül a zsidók oktatásáról még számos, kizárólag zsidó iskola gondoskodik, mint az u. n. chéderek, a jesibák és talmudtóra iskolák.

	Jogi fakultás	Orvosi I.	Természettan és mathem.	Filológia	Összes szám 1886-ban	A körrendelet valószínűsítési utáni szám
Moszkva a zsidó hallgatók %/o-a	12	12.4	—	—	10	3
» » száma	113	148	39	1	301	90
Pétervár » » %/o-a	21·7	—	—	—	11	3
» » száma	209	—	57	1	267	72
Varsó » » %/o-a	15·1	19·8	—	—	—	10
» » száma	64	99	6	—	169	—
Charkow » » %/o-a	14·5	41·5	—	—	28·3	5
» » száma	45	351	16	2	414	73
Dorpat » » %/o-a	2·3	28·2	—	—	14·8	5
» » száma	6	224	6	2	238	80
Odessza » » %/o-a	41·2	—	—	—	29·8	10
» » száma	131	—	38	3	172	—
Kazan » » %/o-a	—	10·8	—	—	—	5
» » száma	6	53	5	—	64	—
Kiev » » %/o-a	16	20·2	—	—	12·9	10
» » száma	53	175	5	—	233	180
Összesen » » %/o-a	15·8	22·4	6·6	0·7	145	6·8
» » száma	627	1050	172	9	1858	807

Az itt közölt táblázatos kimutatás a zsidók 1886. évi részvétét az egyetemek látogatásában tünteti ki fakultások és egyetek szerint, míg az utolsó rovat megközelítőleg mutatja, mily arányban fog a zsidó egyetemi hallgatók száma az új körrendeletek következtében apadni. Megjegyzem, hogy némely adatot nem tudtam beszerezni. A pétervári és odesszai egyetemeken nincs orvosi fakultás.

Szent-Pétervár.

— 7 —

Berlin zsidóságáról.

I.

Ezennel tudtukra adom mindazoknak, kiket illet, hogy a mult évet, itteni szeminárium tanulásaimat félbeszakítva, Berlinben a »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums«-on töltöttem. Vakmerő vállalat az orsz. rabbiképző-intézet hallgatója részéről, de hiába, mi kitartók vagyunk. Azután meg nemcsak magunk fajtájú egyetemi hallgató megy oda ki 1—2 szemeszterre, találkoznak ott más fakultásbeliekkel is. Jog- és orvostanhallgatók váltogatják fel egymást. Nyugotra magyar! a jelszó, s szétnézve e nyugotra tulók csoportján, amaz erkölcsi igazságra jut az ember, hogy a tudomány szomjnak legjobb tápláléka egy szép állami stipendium. A tudománynak ilyképen fölszerelt szomjazói közt természetesen zsidót nem találtam. Minden panasz meg kesergés meg fanyar utógondolat nélkül konstátálom ezt a mindenekelőtt eléggé ismeretes tényt. Jól van ez így. Mi átölelve tartjuk egymást, mi a szükségét s a szükség minket, s a győztesek mi maradunk. Az év letelt s most Budapestre visszaférve, fecsegni akarok e folyóirat olvasóinak Berlin zsidóságáról s az ottani zsidóság intézményeiről. Zavart emlékek, egymásba folyó képek, fény és árnyék együtt: neologok és orthodoxok, Maybaum és Hildesheimer, Lehranstalt és megint Hildesheimer, új zsinagóga és reformközség, köznép és tudósok.

És mindez emlékek közül előre tör egy nemes férfiúnak alakja, kit nemcsak a berlini zsidóság, hanem az egész zsidó tudományos világ legnagyobb fájdalomra a halál kiragadt az élők sorából. Ez dr. Frankl, a berlini nagyközségnek tudós rabbija, a Lehranstaltnak tanára, kit életében hivei valóban tisz-

teltek, tanítványai őszintén szerettek s most holta után a néma fájdalomnak könyűjét hullatta mindenki. Egy szent lánának romdarabjai lőnek a ládába helyezve. A halál angyalának méregcseppje már rég szájába csöppent, régóta betegeskedett, előadásait beszüntette (a homiletikának és vallásfilozófiának tanára volt a Lehranstalton), a község fölmentette a szónoklatok tartásának kötelezettsége alól s fizetésének sértetlenül hagyása mellett két évnyi szabadságot adott a beteg tudósnak. Ottlétem alatt sokat beszélt közeli fölépüléséről, Johannishadba utazott, ahonnan holtan szállították vissza Berlinbe. Egy könyvet a szeretetreméltó ember s a zsidóság nagy halottja emlékezetének!

Távoztával a berlini községnek még három rabbija van, akik közül dr. Ungerleider van legrégebb idő óta ott, míg dr. Rosenzweig csak monstanság lett megválasztva s a bekövetkező nagy innepékkor kezdené meg működését. Mert hát hire jár, hogy a miniszterium még mindig vonakszik megadni a magyar rabbinak az államjogot: válaszszeret nemet embert! Mindkettő Magyarországi születésű magyar ember, valamint a berlini rabbik legderekabbika is, a miskolci születésű dr. Maybaum Zsigmond. Az alsó-kubiniak még jól ismerhetik, ott működött rabbiságának első idejében, most Berlinben hallatja szónoklatait, melyeket a valódi tehetség, a lángoló képzelet s a legideálisabb gondolkodás emelnek szárnyaikra. Az ő zsidósága egy eszményi zsidóság: ezt hirdeti, ezért küzd szíve teljes meggyőződéséből s szavainak megragadó hatalmával. Nem kapaszkodik a multnak minden hagyományába, de nem is dobja el azokat sértő felületességgel, könnyelmű frivolitással, amint azt »reform-rabbijaink« teszik. Ellenége minden külsőségnek, csak az eszmét, a szellemet hirdeti, s ezt egy rabbinak legtisztább rajongásával teszi. Németországban tisztelik a meggyőződést. Azaz mégis van, aki haragszik rá, s ez Hildesheimer s az ő buzgó iskolája. Lerántják, ahol csak szerét ejthetik, persze nem igen árthatnak neki; becsmérlik, de azért szívesen elmennek a zsinagógába, hogy az ócsárolt embernek szónoklatát meghallgassák. Tanúja voltam, mikor egy ily »igazhitű« dr. Maybaum megható beszéde alatt könyvet törölt ki szeméből s szíve keserveit kiöntve, odaszólt társának: »Mégis csak goj; kár, hogy nem Hildesheimer hive.«

Hát bizony, méltán büszkélkedhetnének vele a berlini orthodoxok, ha övék volna; így is büszkék azért Maybaumnak

szenvédeyes ellenlbasára, dr. Hildesheimerra. Berlini orthodox = Hildesheimer: ő a községnek megalapítója, vére, lelke, prédikátora, rabbinusa és — agitátora. Mint német ember, Magyarországra jött, Kis-Martonban működött, jesibát is tartott s ott szívhatta magába a magyar zsidók intoleranciáját. Báchurjai közé tartozott egykoron Maybaum is, s volt tanítványának eme »súlyedése« sok-sok szívfájdalmat okozott már a jó öregnek. Előrehaladott korú, alacsony emberke, de valódi kénese: folyton izeg-mozog, sűrög-forog, még ott fűn a szószéken is, abonnan a neologizmus, vagyis Maybaumizmus (ez speciálisabb fogalom) ellen szórja hatalmas bombáit, némelykor átkait is. Azért tagadhatatlan, hogy buzgó és tevékeny ember ő, kinek a berlini orthodoxizmus sokat, mindent, köszönhet. Kiment Berlinbe, híveket szerzett ott magának, községet alapított és fáradhatatlan harc és küzdelem után megszerezte községének pár évvel ezelőtt az autonómiát. Most ur ő a maga községében, ám nem mint — tyúk a maga szemetjén. Mert hát a német orthodox egészen más, mint a miénk. Igen sokban közülnök szépen összefér a modern civilizáció és az ősi vallásosság. Jórészüket a mi kaftánosaink megfosztaná az igazhitűség nimbusától, mert nemcsak hogy szőrös sapkát nem viselnek, hanem nyilvános helyeken hajadon fővel ülnek s vendéglőben hajadon fővel esznek is. Ez a modern orthodoxizmus, mely gyermekeit nem vonja el a modern tudományólt s kulturális törekvésektől. Az egyetemet számos oly ifjú látogatja, kik a régi és újabb kor filozófiai elveit — amint úgy — magukévá téve, szombaton derékukra övezve vagy kezükre csavarva hordják zsebkendőjüket; táborukban van továbbá az újabb biblikritikának lelkes ellensége, a mély gondolkozású, kiváló orientalista, kritikus és exegéta, dr. Barth, egyetemi magántanár. Csak isteniszteletük üt a mienkre, mert a templomukba (Gypsstrasse 13.) egy péntekestén belépve, az Orczy- vagy talán a kismartoni zsinagógában képzeli magát az ember: általános zúgás, vegyeshangú kórus, egymásba zavarodó hangok, a híveknek énekversenye és a »polák« kántornak művészietlen trillázó »lechó dódi«-ja.

Külső csin és rend dolgában magasan fölötte áll a reformzsidók isten-tisztelete. Itt vegyük le kalapunkat — ha imaházukba be akarunk lépni. Ott áll az a Johannisstrassében s homlokzatán hivalkodva mutatja a szavakat, melyeket egykoron

a főpap viselt homlokdiszén: »Az örökkévalónak szentelve!« Mert vasárnapi szentségbe öltözködve jelennek meg a hívek (túlyomó számban természetesen a mindenért könnyen lelkesülő nők) a templomnak eléggé tágas csarnokában. Mély csend közeplette helyet foglalnak mind, egyik oldalt a férfiak, másikon a nők, várva az istentisztelet megkezdését, ami a papok megjelenésétől függ. Hárman vannak ők — a régiék szent száma: dr. Ritter, dr. Oppenheim és dr. Lewin. Ők a hitszónokok, előimádkozók és tóra-felolvasók! Ez utóbbinak van legkevesebb dolga. Különbön rendben akarom leírni az istentisztelet lefolyását. A főntnevezett funkciókat a három rabbi fölváltva végzi: egyik szombaton, ill. vasárnap, Ritter előimádkozik, Oppenheim a tórából felolvas és Lewin szónokol, a másik héten Oppenheim imádkozik elő, Lewin olvas fel a tórából stb. Ez mind igen szép szokás: a pap vezeti a istentiszteletet s nem csak diszként foglal helyet a zsinagógában. Az istentisztelet nyelve a német, itt-ott belevegyül azonban néhány héber mondat is, a civilizáció kedvéért szefárdi kiejtéssel. Így: a Sema jiszrael és a Kedussa. Imáik lépten-nyomon ami sokat ócsárolt, meg nem értett imáinkra emlékeztetnek; s a hol ez ósrégi panasznak és szent bizalomnak visszhangja nem juthat fülünkbe, ott, minden kultur-törekvés ellen, száraz költőtietlen frázisok halmaza az ő vallásos énekük. Istentiszteletüket a pap csöndes imája nyitja meg, amelyre ami reggelenkénti benedikcióinkra emlékeztető rövid hálamondatok következnek. Majd a vegyes férfi és női énekkar orgonakiséret mellett héber és német nyelven rázendíti a semát és kedussát, mire aztán a tóra is előkerül. Ez csakhamar meg van, nagy előkészület nem kell hozzá. Kicsiny alakú tóra, melyről a ruhát lerántja a pap, a másik nagy (Zunz, vagy Luther-féle) bibliával mellé áll; az felgöngyölti, ez felüti a szentírásnak hetiszakaszát s amaz, ismét szefárdi kiejtéssel, szegyenkezve elhadar 2—3 s mondatot héberül, emez ugyanazon mondatokat elszavalja németül, mire a ruhát ismét rárántják arra az ősi, szent tóratekerésre.

Talán frivol hangon rajzoltam le e jelenetet, de hát oly frivolnak tűnt fel előttem az egész, bárhányszor odamentem. Minek is bántják, ha nem törődnek vele? Semmi áhítat a kivételnél, a velebánásnál, a betételnél. Bizonyos sértő könnyelműség, bosszantó semmibevevés az egész eljárásnál. Hagyják ők nyugodtan a tórát, nem nekik való az. Az a közönség is, aki ott

összegyűl, elengedi nekik; a kíváncsiak tömege mindig nagyobb, mint a hiveké. De hát nem is tudnak lelkesíteni, még Ritternek józan beszédei sem. Szónoklataikban természetesen a valódi zsidóság az ő zsidóságuk: mi vagyunk Ézsau, ők Jákob; mi vagyunk Lábán, ők megint Jákob — úgy hogy Ézsauságomnak marcangó tudatával szívemben kelle odahagynom imaházukat, Jákobnak sátrát. Autonomiájuk nincs, községi adót a nagyközséghez fizetnek.

Magának a nagyközségnek jelenleg három nagy zsinagógája van: a legrégebb, a Heidereutergasséban, a Rosenstrasse (Berlínnek nagyvárosiasabb Szerecsen- vagy Dob-útczája) mellett. E templom a régi zsinagógák mintájára mélyen fekszik, a lépcsők lefelé vezetnek. A másik a Kaiserstrasséban épült, az előbbinél tágasabb, de nem oly masszív szerkezetű. Kisegítő templomnak lett építve s egy része fából készült. A harmadik az Oranienburgenstrasséban áll. Impozáns, hatalmas épület, »Nyissátok fel a kaput, hadd jöjjön be a jámbor népesség« — felirattal. Egy tornya van, s kívülről nem oly nagyszerű, mint a mi pestink. Tágas előcsarnokán áthaladva, nagy előterembe jutunk, ahol botunkat és esernyőnket elszedik. Ugyanaz történik az előbb említettem két zsinagógában is. Esős időben legalább nem állunk víztócsában.

Azért nem kell megjegyezni: az ott alkalmazott személyeknek semmi körülmények közt sem szabad pénzt elfogadniok. Ez ismét más tágas csarnokba nyílik. Ez a hétköznapi imaterem. Ezzel eleje van véve annak, hogy a belső helyiségnek nagy terjedelme hétköznapiakon tátongjon az ürességtől. A belső rész a legnagyobb eleganciával és műizléssel földiszított imaház; oldalt — s ez előnye a pesti fölött — egy-egy női karzattal, amelyek szélesebbek mint a dohányutczabeliek. Ablakai az üvegfestészet remekei, melyeket ezernyi gázlámpa világít kívülről; a tetőzet hatalmas ablakainak közepéből tündöklő csillárok szórják alá fényüket. Az istentisztelet alatt mély csönd uralkodik, mindenki csak magával és istenével van elfoglalva, senki szót sem szól társához. Eszembe is jutottak mindig a mi magyarországi községeink, ahol a templomban a künn megkezdett szóharcok gyakran folytatásukat nyerik s egész üzleti ügyek bonyolítottatnak le. Meglehet, hogy csak külső dolgok hatása alatt lesz felidézve az áhitat — mindegy, itt az istentisztelet alatt valódi áhitat uralkodik. Rabbi

és község egyszerre áll fel és egyszerre ül le; a Sema jiszraél nemcsak itt, hanem minden templomban, felállva éneklük. Fölváltva éneklük továbbá előimádkozó és község a »lechú neránnaná« és »Hállél« imák egyes mondatait is. Ez lehetett az ősidők zarándoklási énekeinek visszhangja. Szép szokás. Nálunk is behozhatnák. Péntek estéken a gyászolók vigasztalását is végzi a rabbi; az őrgona elégikus hangon szól, az egész község feláll, a gyászolókat az ajtóban fogadja a rabbi s vigasztaló beszédet intézve hozzájuk, egy darabig fölebbvezeti őket. Néhány »modern« zsidó rabbink lerázta magáról a papnak e legszebb köteleességét. Kár érte.

E templom az »Uj Zsinagóga« nevét viseli s istentiszteletük sok tekintetben elüt a többiekétől. Külön, a berlini rabbinárustól szerkesztett imakönyv van itt használatban, mely több vonásban különbözik a mienktől. Sziddur és machzór és szelichót és kinót együtt vannak benne, azért még sem vaskosabb, mint a mi közönséges imakönyvünk. Több imánk ki van hagyva (ve-lammalsinim), több megrövidítve fordúl elő (emeth ve-emúnó, lechó-dódi), a piútok, szelichák és kinák közül csak néhány, persze a legkiválóbb néhány van fölvéve. A multnak hangjai itt is megszólalnak, de disszonancia nem vegyül beléjük. Az áldozatokra nem történik annyi hivatkozás, minden kabbalisztikus vonás ki van írva, az ellentét Izrael s a többi népek közt nincs oly kirivólag feltüntetve, a multból felénk hangzó s az »ősidők« elnyomására emlékeztető szenvedélyes kifejezések ki vannak törölve, sőt Cziónnak emléke is kipszittva. A vigyázatlan kertész ügyetlenül gyomlálhat, a gazzal együtt kitépi a nemes hajtást is. A liturgiában egyes német nyelvű imák és énekek is szerepelnek. Az »Alénú«-t az előimádkozó olvassa fel német nyelvű átdolgozásban s hogy a fenkölt imának érvényt is szerezzenek, nem hagyták azt legvégre, mikor már az ajtatos közönség kifelé tódul, hanem utána még szoltárt is énekel a kórus. Még néhány a mienktől elütő szokás: a tórához nálunk szombatokon 7 vagy 8 személy lesz felhíva, ottan a körülményekhez képest változik a szám, felrúghat 14-re is; Kóhén, Lévi és Jiszraél közt nincs különbség, bárki is felhíható sőnek; a templomi nyílt adományozásokat nem ismerik. Nálunk talán megcsappanna a jövedelemnek e forrása, ha azt nem lehetne főhangon kihirdetni. A »mi sebérach« mondás is levé-

tett a napirendről, csakis a rabbi mond a haftára felolvasása után német nyelvű imát a barmiczvákért, az újonaszülött gyermekekért és anyjokért, felsorolva mindnek nevét (»Verleihe deinen Segen der Frau N., Ehefrau des Herrn N. N. und ihrem Kinde, das den Namen führen soll: héber és német név). A haftárát mindig a rabbi olvassa fel, még pedig németül. Hivatáskörébe tartozik a súlyos betegekért való fohászkodás is, amelynek végeztével felhangzik az egész községnek dörgő Ámenja.

E zsinagógák közül a rabbik hol ebben, hol abban szólnak, nem mint Pesten, ahol külön rabbik vannak a templom és zsinagóga számára. E pontos megkülönböztetését a két imaháznak, remélem, érti mindenki, mert azoknak összetévesztése főbenjáró vétek volna. Most egy negyedik templom építését tervezik az Új Zsinagógaéhoz hasonló liturgiával.

Egyebekről jövőre.

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

KÜTFŐK.

Deák Ferencz a zsidókért.

140. sz.

Hogy ki volt Deák Ferencz, a magyar zsidóknak arról beszélni fölöslegesnek tartjuk, mert tudjuk, hogy minden gondolkozni tudó zsidó tudja, sőt több, *érv* azt. Nem akarunk ezuttal azon nagy s nemes munka ismertetésébe bocsátkozni, mely a magyar zsidóságnak az egyenjogúságot megteremtette, de a nemes s elhervadhatalan virágról egy szirmot tépünk le s bemutatjuk a hálás s nagyra szívesen emlékező zsidóságnak. Azt véljük, kellemes szolgálatot teszünk t. olvasóinknak, ha most, a Deák szobrának leleplezése ünnepi alkalmából bemutatjuk a zala-egerszegi zsidók hálafelelőjét Deákhoz, mely magában foglalja a zala-egerszegi zsidók eddig sehol napvilágot nem látott. Mindenfölszemes szó helyett, álljon itt maga a felelet.

Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Deák Ferencz Urnak, több T. N. Vármegyék Táblabírájának, T. Ns. Zala Vármegye 1839/40-ik évi Országgyűlési nagyérdemű követének Hála Nyilatkozat kijelentve a Zala Vármegyeyi Izraeliták által az Országgyűlés befejezése után.

Tekintetes Táblabíró Ur! A magyar hazában lakó s azt forrón tisztelő Hítsorsosainknak legszebb nap derült fel az 1840-ik esztendei

ápril 24-én — megszóllalt ekkor törvényesen egybegyűlt Képviselői által az emberiség igazait lelkesen pártoló magyar hon s Európától bámultatva, majdnem két ezer éves sebjainkat enyhítőleg ekkép irt fel Fenséges Királyunkhoz: Felséges Urunknak ditsőségessen Országló V. Ferdinandsnak, Austriai Császárnak, a Magyar, Cseh, Dalmatia, Horváth, és Tót Országok, nem különben Gallicia, Lodomeria, és Jerusálem Apostoli Királyának, Austria Fő Hercegeének, Krakói Nagy Hercegeének, Erdély Ország Nagy Fejedelmének, Styria, Karinthia, és Karmiolia, alsó és Felső Silézia Hercegeének és Habsburg Grófjának sat. legkegyelmesebb Urunknak.

Felséges, sat. A népek egy osztálya, mely századokon keresztül a törvényhozásban és közigazgatásban a nyomásnak, a polgári társas életben a lealacsonyításnak zsibaszító jármát viseli, és mindeddig könyebítésért a józan ész és emberiség előtt egyiránt hasztalan esdeklelt, méltán megkívánhatja, hogy a törvényhozás azon közállományban, melynek eddig csak súlyát érezte, jótékonyaságaiból is illő és igazságos mértékben részesítse. Az 1790/1. évi 34. törvénynek a következő idők viharai között eltompult szöze, a béke és külső csend haladásra felhívó szakában, komolyan emelkedik, és emlékezteti a nemzetet, hogy azon köz ígéretnek, melyet félszázad előtt hirdete, tegyen eleget, és gyakoroljon igazságot azok iránt, kiknek ezt megkíválni sem szavuk, sem polgári joguk nincsen. — A zsidóság a földműveléstől, a kézművek szabad gyakorlásától, ingatlan-birtok-szerzéstől elzárva, rendes adózáson túl terhelve, a kereskedésnek előtte egyedül nyitva álló útján, ezer lemondások között küzd az élet fenntartásáért, s az élet gyönyöreinek élvezhetéseért, és számízza a többi lakosok sorából, kik által naponkint lealáztatik, kiragadni igyekszik azon földi javakat polgártársai kezéből, melyeknek gyűjtését polgári állásánál fogva, földi létében egyedül feladatként tekinteni kénytelen. Idegen, a polgári jogokból kizárva, ezredes üldözések emlékével terhelve, nem csuda, hogy az ipar és szorgalom útján visszatorlanul igyekszik azt, mit rajta az erőszak elkövetett — s szorgalma s szoros összetartása által nemcsak fenntartotta lételet, hanem minden akadályokon és megszorításokon diadalmaszkodva, tulnyomóságot is tudott magának szerezni a többi osztályok között. Hasznos-e hát, hogy mint eddig, ugy ennekutána is elszigetelve maradjon a közérdektől? — Ezen az ipar térein csendes, de mély elkésredéssel folytatott hareznek, ezen elszigetelt állapotnak véget vetni, a közállomány érdeke kívánja, kibékíteni a zsidó lakosságot azon hazával, melyben él, az emberiség szava int, megadni neki azon jogokat, melyekkel minden polgárnak birnia kell, ki a közterhekben részesül, az igazság kel minden polgárnak birnia kell, ki a közterhekben részesül, az igazság parancsolja. Nyitassék meg a zsidóság előtt a polgári szerzésnek minden forrása, nyitassanak meg előtte az iparnak és szorgalomnak minden utai, és önként egybeolvad közérdeke a többi polgártársainak közérdekeivel, mert a törvénynek egyenlő védelmében részesül, töröltessék ki a törvénykönyvből a lealázó nevezet, szüntessenek meg a lealacsonyító közigazgatási rendeletek, melyek a többi polgártársak közül a zsidót számízza tartják; ne tekintessék ugy, mint idegen és jövevény, mint ellenséges alkotó része a polgári állománynak, melytől félni kell, és szeretni fogja azon törvényt, mely elhagyott állapotjáról megemlékezett, szeretni azon

közállományt, mely ötlet elébi szomorú sorsából kiragadva, többi fiaival egyenlően ápoló karjai közé fogadá; adassanak nekie jogok, nyitassék meg előtte az ut a tudománynak és vítétségnek külső megkülönböztetései elnyerésére, szüntetessenek meg a rendkívüli adózások, és önként, nem kénytelességből, fog vérevel is áldozni a hazának és azon törvénynek ötmalmára, mely reá nézve nem lesz terhelő egyedül, hanem jótékony is, holott mostani állásában a többi polgárokéval sem közérdeke egy, sem érzeménye a közhaza iránt egy, sem a törvény, melyet véd, előtte egy a dolog természeténél fogva nem lehet. Az országban lakó és itt telepedett zsidóságot idegen népnek nem, hanem külön vallásbeli és épen vallása miatt minden polgári jogokból kirekesztett felekezethez tekintvén, hisszük azt is, hogy a felvilágosodásnak az újabb, időkbén diadalmaskodó szelleme nagy részben kiegyenlítő már, és lassan-lassan végkép ki fogja egyengetni azon mély csorbákat a társas életben is, melylyek a mult ezred hosszú során a balítéletek által a zsidó és keresztény lakosság közötti jó érzeményeken ejtettek, de ennek előbb alapját megvetni, a kibékülés nagy szavát kimondani a törvényhozásnak kell, és ez a polgárosodás. Ekképen lévén erősen meggyőződve: addig is, míg a polgárosítás eszméje a jövő idők körülme nyének kifejlődésében teljesen létesíttetnek, az ide mellékelt törvényezikelyt kívánnánk alkotni. Kérvén Felsőgedet, hogy az ide rekesztett törvényjavaslatot, mely a *hazát új és szorgalmas polgárokkal fogja gazdagítani*, kegyelmesen jóváhagyni s megerősíteni méltóztassék.

Tekintetes Táblabíró Ur! Ezen felírás kétségtelenül a felebaráti szeretet legszebb és egyetlen diplomatikai emléke, az abban foglalt böl dogító, az örök Igazságon alapuló eszmék — a magas és nagyszerű poli tikai nézetek, helyzetetünk valódi méltánylása, sebjeink legcélszerűbb orvosoltatásának javallata, igen jól tudjuk, Tekintetes Ur! hogy mind ezek leginkább hathatós pártolása által emeltettek ennyire ki, ugy hogy a tör vényhozás utján némü kedvezéseket is nyerhetni, felterjesztésök következésé- ben szerencsések valánk. Sokkal csekélyebbeknek ösmerjük mi magunkat, hogysem a Tekintetes Urnak a Haza legdüsöbbs s azért az egész Haza által kitiinölög dicsőített fiának, az alkotmányos szabadság leghívvebb ödjének, az emberi jogok leglelkeseb pártolójának, az elhagytottak egyet len barátjának, szóval a lelki miveltség és gyengéd érzelem legszerencsésb egyesüléséből eredett férfias jellem példájának, ügyünkben az emberiség tekintetéről tett fáradságát illően megköszönjük: — mi tehát az egész hálaindulatjához, mely Máramaros bércein szintegy, mint Adriatenger part- jáin nyilvánul, legőszintébb köszönetünket oda csatoljuk, és polgári álla- sunk ügyének törvényes előmozdítását a Tekintetes Urnak alázatos és tántorithatatlan bizodalommal ajánljuk. A Mindenségnek fölöttünk örködő Ura, ki a Nemzetek sorsát határozza, s Kítől, mint véghetetlen Jóságtól csak Jót várhatunk, hosszú élettel fogja a Tekintetes Urat áldani. Mély tisztelettel maradván Tekintetes Táblabíró Urnak alázatos szolgálai Zala Vármegyei Izraeliták közönségesséi.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

141. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.
24936. szám.

Bars megye közigazgatási bizottságához egyideileg menesztetett s f. évi 24936. sz. a. kelt intézvénnyel nevezett közig. bizottság f. évi június 7-én tartott ülésében 397. sz. a. hozott indokolt határozata alapján megengedtem, hogy Nagy-Málas község a lévai izr. anyakönyvi kerü- lethől kikebelezve a **Mező-Kis-Sallói** izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassék.

Budapest, 1887. szeptember hó 5-én.

A miniszter meghagyásából:

Gömörý Oszkár s. k.
miniszteri tanácsos.

142. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.
33987. szám.

Máramaros megye közig. bizottságának indokolt jelentése alapján megengedtem, hogy az izraelita anyakönyvek rendezése tárgyában kiadott szabályrendelet mellékletében 328. és 329. sz. a. felsorolt barczánfalvi s máramaros-szigeti izraelita anyakönyvi kerületek jelen területközei megszünjenek, és Glöd és Rozálya községek kivételével, melyek iránt f. évi 47573. sz. a. kelt rendeletben már intézkedtem — a nevezett két kerület beosztva volt község számára a következő két izraelita anyakönyvi kerület alakíttassék és pedig:

1. egy izraelita anyakönyvi kerület **Bárdfalva** székhelyvel, melyhez csatoltassanak: az izavölgyi járásból: Barczánfalva, Disznópatak, Mikola- patak, Naufalva, Sztatinka, Szurdok és Váncfalva, — továbbá a Szigeti járásból: Bárdfalva, Bréb, Budfalva, Desze, Farkasrév, Fejérfalu, Gyula- falu, Hernés, Hotinka, Felső-Kalinfalu, Krácsfalva, Somfalva, Akna- Sugatag, Falu-Sugatag és Szerfalva községek; és

2. egy izraelita anyakönyvi kerület **Máramaros-Sziget** székhely- vel, melyhez a Szigeti járás mindazon községei tartoznak, melyek a bárdfalvi izr. anyakönyvi kerülethez beosztva nem lettek.

Budapest, 1887. szeptember 16.

A miniszter meghagyásából:

Gömörý Oszkár s. k.
miniszteri tanácsos.

VEGYES.

Irodalmi hírek. *Deutsch Henrik.* Exodus vagyis Mózes második könyve, ford. s nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva. Budapest. Szerző tulajdona. — *Klein Mór.* A tévelygők útmutatója. Írta Mózes ben Majmun, ford. s magyarázó jegyzetekkel ellátva. II. k. 1. f. Nagy-Beeskerek. — *מעריי לב לבי לב* Aus *Lion Gomperz* Nachgelassenen Schriften. Herausgegeben von Sigmund Gomperz. Bécs. — *Jellinek Adolf* és *Bacher Simon.* מכתמי גלייבנבערג (Héber epigrammák, ily német czimen is: Gleichenberger Pastillen). Budapest. — *Grossmann S. L.* Moadim l'sincha. Compend. d. Fest-, Fast- u. ereignissreichen Tage a. d. Gesch. d. Juden. 12 f. Pécs. — *Maybaum S.* Trauerrede gehalt. am 26. Aug. 1887 an d. Bahre des Rabb. Dr. P. F. Frankl. Berlin. — *Ugyanaz.* Die Zerstörung d. Tempels u. d. Prophetenhauses zu Silo. Különleny. a Zeitschr. für Völkerps. u. Spr. 17. kből. — *Hildesheimer J.* Die vaticanische Handschrift der Halachoth Gedoloth, besprochen u. in Auszügen mitgeth. (A berlini rabbiszeminárium értesítőjéből.) — *Derenbourg J.* Elazar le Peitan (Különleny. a Mélanges Renier cz. gyűjteményből.) Páris. — *Stein Aurél.* Zoroastrian Deities on indo-scythian coins. Különleny. az Oriental and Babylonian Recordból. London. — *Perreau Pietro.* Per la storia delle comunità israelitiche in Italia e loro emancipazione. Triest.

Az országos rabbiképző-intézetbe a jelen tanévben összesen 112 iratkoztak be, és pedig 93 az alsó és 19 a felső tanfolyamba.

A Grätz-Jubileum. A boroszlói rabbiképző intézet és az ottani egyetem tanára, a zsidók története világhírű írójának, *Dr. Grätznek* legközelebb hetvenedik születése napját fogják ünnepelni. E czélból egy bizottság alakult meg, melynek tagjaiból kiemeljük a következőket: *Buber*, Lemberg, *Frankl L. A.*, Bécs, *Güdemann*, u. o. *Halberstam*, Bielitz, *Jellinek*, Bécs, *Joël*, Boroszló, *Kahn Z.*, Páris, *Loeb J.*, u. o., *Löwenstein*, Lemberg, *Maybaum*, Berlin, *Neubauer*, Oxford, *Perles*, München. Ezen bizottság egy fölhívást küldött szét, melyet olvasóink számára itt pontos fordításban közlünk, azon reményben, hogy hazánkban is mennél többen hozzájárulnak majd a szándékolt ajándékhoz, mely a történeti munkájával az egész zsidóságért nagy érdemet szerzett tudósnak elismerés és hála jeléül fog átadatni. A M.-Zs. Sz. szerkesztősége kész, a hozzá e czélra küldött

nagyobb vagy kisebb járulékokat az ünneplő bizottsághoz juttatni. A fölhívás ekképen szól: »Folyó évi október hó 31-én Iesz *Dr. Grätz* tanár hetvenedik születésnapja. Ámbár a nagyérdemű tudós szerénységében azt kívánta, hogy e napot nyilvánosan ne ünnepeljék, mindazonáltal kötelessége a jubiláris tanítványainak és barátainak, valamint a zsidók története és a zsidó tudomány barátjainak, hogy e napot lehető legmáltóbb módon ünneppé tegyék. E czélból az alulírottak, Grätz tanár úr tisztelői és tanítványai bizottsággá egyesültek, mely neki tiszteletbeli ajándék gyanánt egy összeget szándékszik átnyújtani, a melynek hováfördítéséről ő maga saját belátása szerint határozzon. A boroszlói szeminárium minden volt tanítványához, az ünneplendőnek minden barátjához, a zsidó irodalom minden művelőjéhez és pártfogójához azon kéréssel fordulunk, hogy számos adományok által vállalatunkat segítse, hogy az ünneplendőt hozzá méltó módon ünnepelhesük. Az adományok a bizottság valamelyik tagja által a bizottság pénztárosához (*J. Z. Hamburger*, Breslau Graupenstrasse 1), vagy pedig a végrehajtó albizottság jegyzőjéhez (*Dr. Grünfeld*, Breslau, Trinitasstrasse 5. II), más közlemények az említett albizottság elnökéhez (*Dr. Seligmann*, Breslau, Berlinerplatz 5. II.) küldendők.«

A fővárosi Talmud-tóra tanulóanyaga. Az 1887/8. tanévre a pesti izr. hitközség talmud-tóra intézetébe összesen 79 tanuló iratkoztat be (az 1886/7. tanév végén 71 tanuló járt), köztük 25 tavali tanuló. Gimnáziumi tanuló van ezen összegben 42 (az V. ker. kath. gimnáziumból 11, a VII. ker. államgimnáziumból 28, az ág. hitv. ev. gimnáziumból 3), reáliskolai 17 (a IV. ker. reáliskolából 3, az V. ker. reálisk. 8, a VIII. ker. reálisk. 6), polgári iskolai 16, (VI. ker. p. i. 13, IX. ker. p. i. 3), kereskedelmi iskolai 2, elemi főbb osztályú tanuló 2.

A pesti zsidó nőegylet jelentéséből az 1886/7. igazgatási évről a következő közérdekű adatokat emeljük ki. A *segélyezési* osztály 3239 kérvényt tárgyalt (tavaly 2400) s kiosztott rögtöni s rendes havi, házbér, betegágyas és kihazasítási segély czimén összesen 19,904 frt; a segélyezési alap 41,377 frt. A *pénztári* osztály 2 színházi előadás után 1705 frt tiszta bevételt mutat ki, hangverseny után 1062 frt, álarczos bál után 2705 frt, gyűjtőperzselyekben talált 2133 frtot. — Az árvaházban volt 50 növendék; egy leány föntartási költsége 239 frt volt; az árvamenházban 30 fél árva volt, egy-egynek költsége 206 frt. Ezenkívül gondoskodott még az *árvaházi és árvamenhely-osztály* 20 leányról, összesen 100 árváról. A künlakó árvákért fizettek 1521 frt, árvamenhely költségei 4933 frt, az árvaházéi 11,949 frt, összesen 18,604 frt. — A *népkonyhában* étkezett tavaly 88,591, az idén 108,602 személy felek. különbség nél-

kül, átlag egy napon több 400-nál, ingyen ebédet kapott 18,450 személy. Évi kiadás 13,166 frt, bevétel 12,708 frt; a népkönyha alapja érték-papírokban tesz 10,408 frt. — Az új épület költsége 97,684 frt, melyre még tartozás 51,741 frt. A 2250 frtot kitevő évi kamatot a tartozás után 3 évre báró Hirsch fizeti, valamint ő fedezte a múlt évi 2602 frtnyi igazgatási összes hiányt is. — Egyleti tagok száma 1575 (tavaly 1492.). — Összes kiadás volt 52,842 frt, összes bevétel 46,452 frt; összes hiány 6389 frt.

Zsidó statisztika. Lipcsében lakott 1832-ben 140 zsidó lélek, 1858-ban 713, 1867-ben 1148, 1875-ben 2551, 1885-ben 3631; ezek között 955 a község tagja. — Berlinben tavaly összesen 88 zsidó tért ki.

Frankl P. F. a korán elhunyt berlini rabbiban a M. Zs. Szemle is egyik kiváló munkatársát gyászolja. Folyóiratunk II. k.-ben jelent meg tőle »Elődeink épületes és mulattató olvasmányai« cz. magvas tanulmánya, melyet a tudós szerző, külföldi létre, először közölt lapunkban s csak aztán adta ki német nyelven. A dr. *Maybaum* által tartott emelkedett szellemű és megható gyászbeszédhez az is föl van említve, hogy dr. Frankl a *budapesti* rabbiképző-intézetben tanárul volt kiszemelve, de ő, szíve sugallatát követve, inkább a berlini rabbiszéket fogadta el.

Zsidókvándorlás Amerikába. Az új világba 1885. okt. 31-től 1886 szept. 30-ig, pontos adatok szerint 27,348 zsidó vándorolt ki és pedig nemzetiség szerint: 17,396 orosz, 15,54 oláh, 857 német, 59 angol, 8 francia, 5 dán stb. és nem kevesebb mint **7056** Osztrák-Magyarországból.

Kényes kérdés. E czím alatt beszéli meg az Isr. Wochenschrift a tényt, hogy Németországban annyi külföldi, nevezetesen osztrák, foglalja el számos város rabbiszékét. Minthogy ezek az »osztrákok« majdnem mind magyarok, közöljük a czikkből ama városok sorát, melyeket e lap állítása igazolására főlemlit; ime: Berlinben mind a 3 községi rabbi, Boroszló, Drezda, München, Nürnberg, Augsburg, M. n. Frankfurt, Hamburg, Köln, Karlsruhe, Mannheim, Aachen, Trier, Crefeld; kisebb városok ezen fölül: Kempen, Thorn, Bromberg, Lissa, Gleiwitz, Ratibor, Dessau, Bernburg, Nordhausen, Halle, Meiningen, Birkenfeld.

Igazítás. *Auspitz Arnim* ur mult számunkban közölt cikkében értelemzavaró sajtóhibából a 2-ik bekezdés 5. sorában az »azonos« előtt kimaradt a *nem* szó, mi épen ellenkező értelmet ad a mondatnak.

TUDOMÁNY.

A középkor zsidó krónikái.

A szentírásban foglalt irodalom eléggé bizonyítja, hogy az izraeliták a legrégebb időktől fogva szerették föntartani történetük emlékeit. Tényleg a szentírásnak majdnem fele történeti tartalma, és mennyivel terjedelmesebb volna a történeti része, ha nem veszték volna el az Örökkévaló harcainak könyve (Num. 21, 14), a Hajjásár könyve (Jósua 10, 12, II. Sám. 1, 18), Dávid király krónikája (I. Krón. 17, 24), Salamon történetének könyve (I. Kir. 11, 41), Izraél és Juda királyainak krónikája (a Királyok és a Krónika könyveiben sokszor), Iddó próféta midrása (II. Krón. 13, 22) és más hasonló munka, melyet a biblia nem említ! Ezra és Nehemiás könyveiben találjuk az exiliumból való visszatérés történetét. A talmud (Jóma 69 b) mondai elbeszélése a Nagy Sándor és Simon főpap között történt találkozásról, arra enged következtetést, hogy más történeti emlékeket is hagyományoztak e korról, míg a Makkabéusok könyvei, melyeknek egy része, ugy látszik, még a tizedik században megvolt héber vagy aram nyelvben, máig föntartják a hasmonéusok harczeit és győzelmeit. Az »Antiochus tekerce«¹⁾ régebb alakjában alkalmasint a könyvek egy részét képezte. Herodes korából és a rá következő korszakból léteztek genealogiai tekercek,²⁾ melyek történeti adatokat az uralkodó dinasztiáról, a főpapokról és igen valószínűleg az iskolák fejéről is tartalmaztak. A »bőjtök tekerce«, mely némely toldalékkal még kezünkben van, szintén fontos adatokat a második templom idejéből foglal magában.³⁾ Emlitem még a két történetíró, tiberiási Justust⁴⁾ és Flávius Josephust, bizonyítékul

¹⁾ מגלת אנטיוכוס, aram, héber és angol nyelven kiadta Filipowski H., London, 1850.

²⁾ מגלת יוהסין, említi a misna és a talmud. L. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge, 128. l. ספר יוהסין ezimet is találjuk. L. Benjacob, The-saurus Librorum Hebr. 216. l.

³⁾ מגלת תענית. L. Grätz, Geschichte der Juden, a III. köt. 1. jegyz., J. Derenbourg, Essai, 439. l.

⁴⁾ L. Josephus Vita I, 65.

arra, hogy a bibliai kor után is megvolt a zsidóknál a hajlam történetük megírására.

A második templom elpusztítása után, midőn a zsidók elvesztették politikai önállóságukat és történetük a kinzások és üldözések egymásutánjává kezdett lenni, nem volt helye a zsidó történet folytatólagos megírásának. Bar-Kóziha (Bar-Kócheba) forradalma nem talált történetíróra, mert nem tekintette az egész nemzet azon remélt messiásnak, kitől Jeruzsálem újjáépítését és a zsidó nemzet állami helyreállítását várták. Csak kevés adat maradt ez időről a talmudban, és azok nagyobbrészt mondai jellegűek. De ekkor is akadunk egy történeti-kronologiai könyvre, mely József ben Chalaftának, Akiba ismert tanítványának tulajdonítatik; ezen munka, melynek czime »Világ rendje«,¹⁾ a világ teremtésétől Ben Koziba idejéig viszi az események sorát. Ezt mindenestre az első krónikának tekinthetjük, melyet a második templom elpusztítása után írtak. A misnának Áboth nevű traktátusa, mely erkölcstani mondatok gyűjteményében áll, eredetileg nem volt más, mint a törvényhagyomány lánczának lajstroma Mózesztől Jehudáig, a misna szerkesztőjéig, vagyis a tannaiták, a misna tanítóinak lajstroma; ezt talán folytatták a talmud tanítóinak, az amórák lajstromával, a babiloniai talmudban említett »Ádám könyvében.«²⁾ Valószínű, hogy a »Tannaiták és amórák rendje« című és 887-ben írt könyvnek³⁾ szerzője az Ábothban és az Ádám könyvében talált lajstromokra alapította saját lajstromát. A hagyomány tanítóinak ezen lajstroma viszont mindazon alább említendő lajstromoknak szolgált alapul, melyeket különböző kazuisztikai munkák bevezetéseiben találunk, hol az illető szerzők még hozzá teszik hazájuk rabbijainak neveit egészen az ő korukig.

A »Tannaiták és amórák rendje« nem egyedüli krónikai terméke a gáoni korszaknak. Ránk jöttek még a babiloniai Náthán b. Izsák (élt 956.) egy elvesztett művének kivonatai (a Júchaszin-

¹⁾ סדר עולם, sokszor kiadva, először Konstantinápolyban 5277 (1517). Schechter S., az Áboth di R. Náthán tudós kiadója, ezen munkának is előkészítési kritikái kiadását.

²⁾ סיפרא דרמא דראשון, I. Zunz, Gott. Vorträge, 128. l.

³⁾ סדר, Névtelen munka, de egy francia rabbinak, József Tób Élelemnek (Bonfils, 11. század) szokták tulajdonítani, alkalmasint, mert egyik munkájában találták. A kiadásait fölsorolja Ben-jacob, i. h. 414. l.

ban); más hasonló tartalmu iratokra czéloz Serira gáon hires levelében (980-ban). Mielőtt e levélről értekezni, egy krónikát kell még említenem, melyben némely adat történeti értékkel bír, de első sorban annak bebizonyítására íratott, hogy Bosztanai exilarcha és utódjai nem származnak Dávid királytól. A nyolczadik században, vagy legkésőbb a kilenczedik század elején készült e munka »Kis Világ rendje«¹⁾ czim alatt, megkülönböztetésül R. József b. Chalafta Világ rendjétől, melyet a Nagynak jelöltek; mint amaz Ádammal kezdődik és az Ádám utáni nyolczvankilenczedik emberöltővel végződik: fölsorol ugyanis ötven emberöltőt Ádámtól Jójákhin királyig és harminczkilenczet II. Már-Zutráig (ki 470 körül volt exilarcha); végül még hozzá tesz Dávid utódjai közül, 520 után élt nyolcz generációt.²⁾

Serira gaon levelének egy kérdés volt az okozója, mely ily régi időben valóban meglepő. A Kairowanban élő Jákob b. Nisszim tudakozódott Serira és fia Hai gáonoknál, mily módon szerkesztették a hagyomány fő munkáit: a misnát, a talmudot, tőszef-tát, Szifrát és Szifrát és különösen az iránt kért fölvilágosítást, vajjon a misna élő szóval hagyományozva jutott-e a talmud tanítóhoz, vagy pedig szerkesztője által mindjárt írásban állapított-e meg. Ezen kérdésre szolgáló válaszul a Serira levele, mely két, egymástól lényeges részletekben eltérő alakban maradt ránk. A főkérdésre is kétféle választ tartalmaz a levél két verziója: az egyik szerint azt felelte Serira, hogy I. Jehuda patriárka maga írta a misnát a saját és közvetetlen utódjainak használatára, a másik szerint azt, hogy a misnának nem volt eredetileg írott szövege.

A zsidó irodalom történetében többször akadunk ugyanazon halálkhai vagy agádai könyv kettős alakjára, és ilyenkor általánosan azon vélemény van elfogadva, hogy az egyik alak a keleti-spanyol, a másik a francia iskolából származik. Ez áll a Halálkhot gedólóth című régi munkáról,³⁾ továbbá az Áboth di.

¹⁾ סדר עולם ויטא, első kiadása Mantua, 1514. Kritikai kiadásán dolgozik jelenleg Lazarus J.

²⁾ L. Zunz, Gott. Vorträge, 138. l., Grätz, Gesch. der Juden, V. kötet, 1. jegyzet.

³⁾ Ennek szerzője קיירא-i Simon; קיירא nevet nem szabad, mint rendszeren történi, az egyiptomi Kairóval azonosítani, hanem inkább a mezopotámiai Kajjār nevű helységgel. Kairó a 9. században, midőn a Halálkhot gedólóth megíratott, még nem létezett.

R. Náthánról,¹⁾ és talán a midrás Tanchumáról is, valamint a Haském-wehizhir nevű midrásról,²⁾ és a Dérekh érecez rabba című kis talmudi traktátusról.³⁾ Serira levelének kétféle alakját is így magyarázzák: az egyikben a spanyol származású szövegét látjuk, mely a Kelet és Spanyolország rabbijai körében készült, a másikban a francia származású szöveget, melyet a franciaországi tekintélyek idéznek. Ez utóbbiak tényleg tagadják, hogy a misnát írásban szerkesztették. Nem nehéz eldönteni, melyik a két szöveg közül a valódi. A spanyol szöveg mellett nemcsak teljesebben maradt aram nyelvezete szól, melylyel a gáónok rezponzumaiban is találkozunk, hanem azon tény is, hogy a Keletből jövő könyvek, levelek és döntvények előbb Spanyolországba és Olaszországba értek, mint Francia- és Németországba. És valóban a legrégebb spanyolországi tekintélyek, amennyiben még birjuk műveiket, a spanyol szövegre hivatkoznak. Ezt a szöveget adja a levél első kiadása,⁴⁾ míg a francia iskola szövegén Goldberg B.⁵⁾ és Wallerstein J.⁶⁾ kiadásain alapultak.

Ugyanabban az időben, mint Serira levele, vagy talán valamivel később, íratott a második templom idejének története, Jozsippón czimmel és József ben Goriónnak tulajdonitva. E munka sem nem a Walton polyglottájában kiadott arab Makka-béusok könyvének, sem nem a még kéziratban való hasonló arab műnek, sem pedig a latin Jósephusnak fordítása, hanem mindezekből merített kompiláció, mely a déli Olaszországban vagy Sziciliában élő valamely zsidó tudóstól származik, mert ott mind a két nyelvet, az arabot épúgy mint a latint, tudták a zsidók. A folyékony héber nyelvezete bizonyítja, hogy nem fordítással van dolgunk, hanem szabad földolgozással. A Józsippón valóban népszerűvé lett és a történet iránt való hajlamot ébresztette a zsidók között. Legalább négy különböző alakban terjedt el; mind-egyik, több vagy kevesebb mondai toldalékkal, több nyelvre fordítottat és sokszor jelent meg nyomtatásban.

Áttérek most a tulajdonképi krónikákra, melyeknek sora

¹⁾ L. Schechter kiadásának bevezetését.

²⁾ L. Revue des Études Juives, XIV, 107.

³⁾ Megvan minden talmudkiadásban. Goldberg M. ur egy új kritikai kiadását készíti elő.

⁴⁾ A Júehaszin konstantinápolyi (1866) kiadásában.

⁵⁾ חופש משמים, Berlin 1845, אגרת רב שירייה נאמן, Mainz 1873.

⁶⁾ Sherirae epistola (latin fordítással), Boroszló 1861.

Ábrahám ben Dávid munkájával kezdődik és melyeket három csoportra lehet osztani. Az elsőhöz tartoznak a teljes krónikák, melyek történeti és irodalmi adatokat tartalmaznak; a második csoportot képezik az irodalomtörténeti krónikák, eltekintve a külön életrajzi és bibliografiai munkáktól; a harmadik csoport áll az üldözések és vértanuságok lajstromaiból.

A teljes krónikák közt az első a »Hagyomány könyve,«¹⁾ írta Ábrahám ben Dávid Ha-Lévi Tóledóban, 1161-ben. Kezdődik a tereméssel s lemegy a megírása koráig. Sokszor nyomtatták, először Mantuában 1514-ben, még pedig jó kézirat alapján. A Zakariás 11, 7-ről való messiánikus magyarázat nem tartozik szorosan e könyvhez és nincs meg minden kéziratban. Ábrahám ben Dávid írt még két történeti tartalmu munkát: 1. Róma története alapításától kezdve Reccared spanyol királyig, arab és spanyol forrásokból összegyűjtve. 2. A zsidók története a második templom idejében, többnyire a Józsippón alapján. A Hagyomány könyvét kiegészítette az 1525. évig egy bizonyos Ábrahám b. Salomon Torrutielből (Spanyolországban), a zsidóknak Spanyolországból való kiűzésének szemtanuja. Ezen kiegészített krónika találtatik egy kéziratban, melyet dr. Harkavy utolsó keleti utazásából hozott magával és szíves volt a Bodlejana könyvtárnak átengedni.

József ben Czaddik Arevaloból Spanyolországban Zékher Czaddik című szertartástörvényi munkájához egy fejezetet csatolt, melynek tartalma egy, a világ teremtésétől az 1467. évig érő krónika; ez egyedül a Bodlejana könyvtárban meg van kéziratban. Valószínű, hogy József ben Czaddiknak ugyanazon krónika szolgált forrásul, mint Ábrahám Zákúthnak, mert különben föl kellene tennünk, hogy Ábrahám amannak plagiátora, a mi ily kitűnő és eredeti szerzőnél nehezen engedhető meg.

Ábrahám Zákúth ben Sámuel, hivatásánál fogva csillagász, a »Genealogiák könyve«²⁾ című munkáját 1505-ben írta, saját koráig vezetve le a benne nyújtott adatokat. Ez teljesebb a megelőző krónikáknál, legelőször adta ki Konstantinápolyban, 1566-ban, Sámuel Sullam, ki nem egészen rendesen járt el, egész helyeket önkényesen kihagyva vagy hozzátéve. A következő kiadásokban, melyek közül a második Krakóban jelent meg, 1581-ben,

¹⁾ ספר הקבלה.

²⁾ ס' יוחסין.

vallásos tekintetből ki van hagyva a Zóhár keletkezéséről szóló hely, mely hires munka a 13. század végén szerkesztetett leoni Mózes által. Az utolsó kiadás, mely Filipowski H. műve, (London 1857), az oxfordi kéziraton alapszik, mely a Júchaszin egyetlen ismert kézirat, és R. Jakob Emden jegyzeteit is adja, melyeket az első kiadás egy példányában találtak, a londoni Jews' College könyvtárában.

Kapsali Elija Candiából írta 1523-ban az ozmán birodalom történetét, bele vegyítve más országokbeli, különösen spanyolországi zsidókról való elbeszéléseket. Ennek a munkának csak egy kis részét kiadta Lattes M. Velenczében, e város zsidó iskolájában őrzött egy kéziratból.¹⁾ Kapsali történeti művének most hat más, többé vagy kevésbé teljes kéziratát ismerjük.²⁾

Az ozmán birodalom és Franciaország egy másik történetét írta Kóhen Joseph Avignonból, 1554-ben.³⁾ Erről az íróról még alább lesz szó.

Egy német rabbi, Gans Dávid Prágából, összeállított egy általános krónikát, mely 1554-ig ér, és melyet 1692-ig kiegészített Dávid ben Mózes Rheindorf.⁴⁾

Ide tartozik még azon virágos nyelvezetű krónika, melyet Sambary József muhamedán és zsidó történetről írt és 1672-ben fejezett be. A Bodlejána könyvtárban őrzetik a kéziratát. Hasznos a keleti zsidók történetére; mert ő jól ismeri Egyiptomot, szülőföldjét.

A középkor irodalmi krónikái közül, melyekre most áttérnek, némelyik történeti adatokat is tartalmaz. Már említettem a misna és talmud tanítóit, valamint a gáoni korszakot illető krónikákat, a melyekhez még hozzá tehetjük Maimuni Mózesnek a misna arabul írt kommentárjához és a Misné Tóra című nagy munkájához írt bevezetéseit, valamint a különböző szerzőktől származó talmudi (methodologiai) bevezetéseket. Főleg néhány provencai rabbi kazuisztikai munkáinak bevezetésében találjuk a hagyó-

¹⁾ De Vita et Scriptis Eliae Kapsalii, accedunt excerpta ad Judaeorum historiam pertinentia ex MS. Kapsalii historia, Patavii 1869.

²⁾ A British Museumban és a Bodlejában.

³⁾ דברי הוימים למלכי צרפת ומלכי בית אשמן התנ"ך, Sabionetta 1559. és Amsterdam 1724. Angolra fordította C. H. F. Bialloblotzky, London 1835.

⁴⁾ צמח דוד, Prága 1592, a toldalékkal 1692.

mánynak egészen az író koráig levezetett lánczát. Amennyire terjed az ismeretünk, a következőket sorolhatjuk föl: 1. Meiri Menahem Perpignanból, az Áboth traktátushoz írt kommentárjában, Mózeszel kezdi felsorolását és vezeti 1287-ig.¹⁾ 2. Az 1320 körül élt Dávid, Estellából, Provenceban, egyik kazuisztikai munkája bevezetésében.²⁾ 3. Isaak de Lates (a Provenceből), egy 1372-ben írt kazuisztikai munkája bevezetésében.³⁾ 4. Menachem b. Zerach, Navarrából, a Czéda Laddérek cz. művének bevezetésében, 1374. 5. Algázi Sámuel írt egy kronologiai kompendiumot, mely főleg Zákuthon alapszik, és a talmudnak Olaszországban történt elégetésével végződik, 1553-ban.⁴⁾ 6. Gedaljá Ibn Jachja írta Konstantinápolyban, 1580 körül, a »Hagyomány láncza« című munkáját.⁵⁾ 7. Conforte Dávid, Solonikából, írta 1677-től 1683-ig, a Kelet és Dél tudósairól.⁶⁾ 8. Heilprin Jechiel, rabbi Minskben, Lengyelországban, hosszú értekezést írt a talmud tudósainak kronológiájáról, 1728 körül.⁷⁾ Ezen munkák szerzői természetesen kiirták egymást, de a történetíróra nézve becsek a saját korukat illető toldalékok miatt és eltérő olvasatok miatt, miután a régebbi kronologiai műveknek nem birjuk a szerzőtől eredő kéziratait.

Az üldözésekről szóló külön iratok közül a legrégebbek azok, melyeknek tárgya a kereszties háborúk. Ezek vagy elbeszélésekben állnak, milyenek egy névtelen írónak és Eliézer ben Náthán elbeszélései az első kereszties háborúról, továbbá a wormsí Eleázártól és bonni Ephraimtól származók a másodikról, vagy pedig az ugynevezett Memor-könyvekben, melyekben a vértanúk és szenvedett városok nevei felsoroltatnak.⁸⁾ Valószínű, hogy ily

¹⁾ בית אבות, Saloniki 1821, újra kiadta בית הכהונה czimmal, Stern S. G., Bécs 1854. V. ö. Histoire littéraire de la France, XXVII. 528. 1.

²⁾ קריית ספר, (Revue des Ét. Juives, IX, 219.

³⁾ Kiadta Gross H. Berliner folyóiratában: Magazin für Wissenschaft des Judenthums, 1878. Ujból kiadta Buber, Jaroslaw, 1885.

⁴⁾ תולדות אדם, Velence 1600.

⁵⁾ שלשלת הקבלה, első kiadás Velence 1587.

⁶⁾ קריית הדורות, második kiadása jegyzetekkel Cassel Dávid által, Berlin 1846.

⁷⁾ סדר הדורות, első kiadás Carlsruhe 1768, 1769.

⁸⁾ V. ö. Löwenstein L. értekezését a Memorbücher-ről: Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, I. kötet (1887).

emlékkönyvek léteztek minden fontosabb községben északi Franciaországban és a Rajna vidékén zsinagógai használatra, midőn külön imákban megemlékeztek a halottakról.¹⁾ Találunk ily jegyzékeket későbbi időkből és későbbi üldözésekről sok német és lengyel községben, melyek kiadására újabban különös figyelmet kezdtek fordítani.

Általános irányu iratokat üldözésekről és veszedelmekről szerzettek: 1. Profiat Duran, Perpignanból (1497), csak idézetekből ismerve; ²⁾ 2. Júda Ibn Verga Sevilleből, kinek munkáját bővítette rokona Salamon és fia József 1554-ben; ³⁾ 3. A már fentemlített Kóhen József Avignonból, 1575-ben; egy névtelen író folytatta 1605-ig.⁴⁾

Kisebb jegyzetek vagy történeti és kronologiai kivonatok, önéletrajzok, egyes helyiségek történetei, helyi üldözésekről való följegyzések és siralmas énekek azokról, kik általuk szenvedtek — sokkal nagyobb számban vannak, hogysen itten említhetők.⁵⁾ Szándékom ez alkalommal nem volt más, mint a héberül irt zsidó krónikák áttekintését nyújtani.

¹⁾ הזכרה és השכחה. V. ö. Revue des É. J., IV, 3.

²⁾ L. Grätz, Geschichte der Juden VIII. kötet 1. jegyzet.

³⁾ שבט יהודה, kiadta Wiener M. Hannover 1855, német fordítását ugyanaz, ugyanott, 1856.

⁴⁾ עמק הבכנה, héber szövegét kiadta Letteris M., Bécs 1852, német fordítását bő jegyzetekkel Wiener M., Lipcse 1858, francia fordítását Sée Julien, Paris 1881.

⁵⁾ L. Steinschneider, Jewish Litteratur (London 1887), 10. és 19. l.) és ugyanannak a Bodlejana nyomtatott könyveiről irt katalógusát.

Oxford.

NEUBAUER ADOLF.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

HETEDIK FEJEZET.

Péchi Simon a szombatosság első korszakában (1621-ig).

III.

Pécht azzal vádolják, hogy szándékosan elmaradt a prágai csatáról. — Bethlen ő rá bizza a haimburgi békealkudozások vezetését. — Az alkudozások sikeres lefolyása érdekében eltitkolja Péchi előtt feleségének közbejött halálát. — II. Ferdinándnak Péchire vonatkozó titkos utasításai. — Péchi szereplése a haimburgi alkudozásokon. — A nádornak és társainak hűtlen eljárásáról tett jelentései. — Az alkudozások felbomlása után megmarad Bethlen kegyében s előbbi befolyásos állásában. — Három hónappal később utközben elfogatik és vasra verve elzáratik. — Váratlan bukásának állítólagos és valódi okai.

Mint mindenkinek, ki alacsony életállásból magasra emelkedett, Péchinek is voltak irigyei. Eredménytelen cseh hadjárata után azzal vádolták, hogy Prága előtt »studio procrastinálta volna és nem érkezett volna az harezra.«¹⁾ E vád pedig annál súlyosabb volt, mivel pfalcezi Fridriknek s az osztrák reformációnak veszedelme érzékeny vereség volt Bethlenre nézve is.

Ezen, mint a fentebbiekből kitűnik, hamis gyanúsítások azonban korántsem fogtak a fejedelmen. Bethlen ezentúl is a régi bizalommal viseltetett Péchi iránt s a legfontosabb és legkényesebb államügyek elintézésére épen őt küldte ki.

Jobbára Péchi vezette azon hosszadalmas előértekezeteket, melyek végre azt eredményezték, hogy a Ferdinánddal való békealkudozások 1621. február 1-én Haimburgban megnyíltak.

Ezen nagyfontosságú alkudozásoknál Bethlennek bizalmi embere és voltaképi képviselője Péchi volt. A többi biztosoknak,

¹⁾ Kemény János, i. h. 10. l. és majdnem ugyanezekkel a szavakkal még egyszer 409. l.

kik inkább a magyar rendek érdekeit képviselték, köztük Forgách nádornak is, Péchi által adatta az utasításokat. Valahányszor az alkudozások folyamáról biztos tudósítást óhajtott, vagy valami fontos közölni valója volt, Nagyszombatba vagy Pozsonyba hivta kancellárját, hogy vele személyesen értekezzenek. ¹⁾ Csak ő tőle várta a fenfőgő nagy kérdések sikeres eldöntését, sőt e tekintetben épenséggel nélkülözhetetlennek tartotta őt.

Bizonyítják ezt Bethlen saját szavai, ki január 29-én, tehát még a békealkudozások voltaképi megnyitása előtt, egyebek közt ezeket írja Thurzó Imrének: »A hamburgi tractán igen emberül viselik magukat az mi commissariusink, bizony ők is vitézkednek, főképen cancellarius; de az felesége 19. januárii megholt s nem tudom, mit tegyek, mert ha megírom neki, minden esze, kedve, conceptusi elbomolnak nyavalyásnak, és az egész tracta a mi részükről nagyon fog periclitálni; ha meg nem írom neki, egyik keserősége a másikat öregbíti. Eddig még eltitkoltam.« ²⁾

Péchi jelentősége és befolyása felől hasonló véleményvel volt a bécsi udvar is. II. Ferdinánd egyebek közt azt az utasítást adta hamburgi biztosainak: igyekezzenek Bethlennel és Péchivel külön szerződni, hogy annál könnyebben végezhesse a Bethlen pártjára állt magyar főurakkal és rendekkel. Ezen, minden esetre titkos utasítást végre azzal zárta be: iparkodjanak Péchit ajánlékok által megnyerni, magyarán: megvesztegetni, »s e felett kilátás nyújtható neki, Bethlen halála után, ki beteges, Erdély birokára.« ³⁾

Ferdinánd biztosai eljárta-e ezen utasítás értelmében? erre nézve nincsen semminemű tudósításunk. De a hosszadalmas hamburgi alkudozások egész lefolyása, a mennyire hazai kutforásokból valamint külföldi követjelentésekből ismerjük, határozottan a mellett szól, hogy Péchit, ha tán megkísérlették is, tényleg meg nem vesztegethették.

Mind a két fél inkább csak színre és időnyerés végett állt rá az alkudozásokra, melyek már eleve olyan kedvezőtlenül folytak, hogy Bethlen február 10-én visszahívta biztosait. Ezek azon-

¹⁾ Szilágyi, Bethlen G. kiadatlan politikai levelei 247, 262, 264, 277. l. stb., és Ugyanaz Tört. Tár. 1878. évf. 119. l.

²⁾ Szilágyi, Bethlen G. kiadatlan pol. levelei 232. l.

³⁾ A Jászay okmánygyűjteményben levő okirat nyomán Horváth Mihály i. h. V. 238—9. l. és egyéb kútforrások nyomán: Gindely, i. h. 228. l.

ban, kivált a Ferdinándhoz szító Forgách unszolására, Péchit küldték hozzá, hogy őt az alkudozások folytatására bírja. Péchi czélt ért, s az egyes békepontokra nézve nagyjában már megállapodásra jutottak, midőn Bethlen azt a tudósítást vette konstantinápolyi követétől, hogy a nagyvezér, ki erős hadsereggel készül támogatására, azt követeli, hogy Ferdinánddal meg ne béküljön.

Bethlen, hogy a béke megkötését megátolja, azonnal Pozsonyba sietett, s az oda rendelt Péchi által szigorúan meghagyta biztosainak, hogy a békepontokat formulázhatják ugyan, de elfogadásukat vagy elvetésüket egy Szent-Mihály napjára összehívandó országgyűlésnek tartásuk fenn. Péchi még az nap futárt küldött Forgáchhoz, s azután visszasietett Haimburgba. De a nádor, Péchi jelentése szerint, egyenesen megtagadta az engedelmet és, mint Bethlen később írja, »most mutatta ki foga fejerit,« s a császár biztosai előtt, a kikkel »igen öszve alkutt volt,« uyiltan kikelte Bethlen ellen. ¹⁾

Az utóbbi már az alkudozások folyama alatt azzal vádolta biztosait, hogy a »tractatust nem minden punctaiban az ő kívánsága szerént«, hanem titkon, utasítása és akarata ellenére folytatták. ²⁾ Vádja azonban csak a magyar biztosokat érte, kivált Forgách nádort és Apponyit, a kik, miután az alkudozások ápril 9-én végkép felbomlottak, tényleg el is pártoltak tőle, Bécsbe mentek és Ferdinánd szolgálatába álltak. Gyanus magukviseléséről és áskálódásaikról, valamint később nyilvánvaló hűtlenségükről épen Péchi tett jelentést Bethlennél és Thurzónál. ³⁾ Ő maga csakugyan »igen emberül« viselte magát a hosszadalmas, rá nézve fásasztó és sok izgalommal járó tárgyalások alatt. Ferdinánd biztosainak, valamint a francia és szász követeknek összehívó jelentései szerint, mindvégig erélyesen képviselte Bethlen érdekeit. Különösen kiemelik, mikép iparkodott megfélemlíteni a bécsi udvart, a Bethlennek ígért török segédcapatok sokaságával és közeledésével, s hogy még az utolsó órában mindent elkövetett, hogy az alkudozásokat kihuzza, s így időt nyerjen. ⁴⁾

¹⁾ Mikó, i. h. II. 384—6. l. és Péchi levele, Tört. Tár 1879. évf. 261. l.

²⁾ Mikó, i. h. II. 384. l.

³⁾ U. o. II. 384—6. l. és III. 354. l.; Történ. Tár 1878. évf. 133. l. és 1879. évf. 261. l.

⁴⁾ Az idevágó levéltári adatokat l. Gindely-nél, i. h. IV. 228, 229, 229, 231, 236—7 és 240—2. l.

Maga Bethlen egy perczig sem gyanusította Péchit. A haimburgi alkudozások alatt és után irt számos levelében nem fordul elő egyetlen egy szó sem, mely arra mutat, hogy kancellárja hűségében valaha kételkedett volna. Oly kevésbé mutatott írányában elégtelenséget vagy bizalmatlanságot, hogy Péchi még mindig volt előbbi befolyásának teljes tudatában, s hogy a fejedelem legmegbizottabb emberei még ezután is a helyzet urát látták benne.

Péchi aprilis hó 26-án Körmöczbányáról tudósítja Thurzó Imrét, hogy mindent fog elkövetni az alkudozások újból való felvételére s a béke megkötésére, mely czélból Bécsbe akar menni. ¹⁾ Thurzó pedig, kit Bethlen ugyanakkor »édes öcsém és édes komám«-nak megszólít, ²⁾ márczius vége felé, mint »édes apám«-nak ir Péchinek és május 2-án égre-földre kéri őt, »legyen mindenképen azon, hogy a tractatus continuáltassék tovább is« és hogy »mint atya gyermekét, mint orvos betegét, mint gyóntató a gyónót segítséggel és tanácssal kegyeskedjék őt támogatni.« ³⁾

Kinek ilyen hangon ir a fejedelem kedvence, és legmeghittebb embere, annak állása akkoriban nem lehetett megingatva. S Péchi csakugyan még teljes mértékben birta Bethlen bizalmát.

Május hó elején haza rándult Szent-Erzsébetre; »szomorult pusztá házimat — írja Thurzónak — apró árváival kelletik támogatnom és azoknak gondja viselésére szorgalmatosnak lennem.« ⁴⁾ De e hó 16-án már ismét Kassán volt Bethlennél, kinek leveleit úgy mint azelőtt ellenjegyezte, ⁵⁾ s ez még 25-én azt jelenti Thurzónak, hogy Péchit a békealkudozások megújítása végett Bécsbe akarta küldeni és Péchi »szintén indulni akart,« midőn olyan kedvezőtlen híreket vett a bécsi udvar hangulata felől, hogy »olyan gyalázatos és bizontalan tractatusra nem akarta a cancelláriust elbocsátani.« ⁶⁾ *Néhány nappal később*, május végén vagy junius elején, ⁷⁾ a közben szabadságot vett s haza felé utazó

¹⁾ *Horváth Mihály*, i. h. V. 245. l., ezen bécsi utazásban keresi Péchi bukásának okát; de Péchi, mint azonnal látni fogjuk, éppen Bethlen meghagyásából akart Bécsbe menni, de tényleg nem ment oda.

²⁾ *Szilágyi*, Bethlen kiadatlan polit. levelei 270. l.

³⁾ *Mikó*, i. h. II. 380. és 383. l.

⁴⁾ Péchi levele. *Történ. Tár* 1878. évf. 134. l.

⁵⁾ *Mikó*, i. h. I. 276. l.

⁶⁾ *Szilágyi*, Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei, 308. l.

⁷⁾ *Borsos Sebestyén* krónikája már aprilisra teszi elfogatását; hogy az edés, kitűnik a fennebbi adatokból, de magának Borsosnak állításából,

Péchit, Kamuti Gábor a fejedelem nevében Váradon elfogta. Junius 8-án Kolozsvárra s onnét Szamosujvárra vitték, hol Geréb András várkapitány őrizete alatt nehéz vasra verve, börtönbe zárattott. Hasonló sors érte hű szolgáját, Góti Istvánt is. ¹⁾

Vajjon mi indíthatta Bethlent ezen eljárásra? Mi volt Péchinek bűne?

Az egykorú írónál hiába keressük a választ. Az eddig közzétett, vagy egyébként ismertetett kútfők csak a hatalmas főkancellár váratlan bukását tudják elbeszélni, de mélyen hallgatnak e meglepő ténynek okairól. Maga Péchi harmadfél havi fogság után még azt sem tudta, hogy voltaképen mivel vádolják, hanem abban a levelében, melyet a fejedelem öcsésének irt börtönéből, csak úgy találmra hozott fel egyet-mást, mivel a »hamis vádolók« őt tán gyanusították. ²⁾

Ha igaz, hogy ő volt feltalálója az úgynevezett »honestia custodia«-nak, azaz a főnemeseknek minden törvényes eljárás nélküli elzárásának: ő maga ellen fordult az általa kovácsolt fegyver. Mert formasierű pert később sem indítottak ellene; bíróság elé sohasem állították s így sohasem formulázták az ellene felhozott vádakát. ³⁾ Ilyen körülmények közt nem ismerjük közlebről azon »bizonyos czéges, manifestáltatott és megbizonyosodott vétkeiket«, melyek miatt, mint az erdélyi rendek az érte adott kezes levelükben később írják, a fejedelem »őt arrestáltatván fogva tartotta.« ⁴⁾

Kemény János fejedelem ugyan három »suspiciót« hoz fel Péchi bukásának okául: Haimburg 1620-iki sikertelen vivását, Péchinek a prágai csatáról való elmaradását s végre azt a 40,000 tallér értékű ajándékot, melyet a pozsonyi alkudozások alatt Ferdinándtól elfogadott. ⁵⁾ Ezen gyonyitások azonban nem lehetnek helyesek. A Kemény által felsorolt tények miatt, mint azoknak

hogy »Pünkösd hetiben« elfogták (l. *Mikó*, i. h. I. 232. l.), az pedig 1621-ben május 30-tól junius 5-ig volt.

¹⁾ *Závodszy*, Katonánál, *Historia critica* XXX. 686. l.; *Segeşváry Bálint* krónikája, Mikónál, i. h. IV. 188. l.; *Kemény János*, *Önéletírás* 10 és 408—9. l.; *Mikó*, i. h. III. 352. l.

²⁾ *Mikó*, i. h. u. o. 352—3. l.

³⁾ *Kemény János*, i. h. 408. l.; *Bethlen János* feljegyzése, *Kereszt. Magvető* XIX. évf. 353. l.

⁴⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek* VIII. 244. l.

⁵⁾ *Kemény János*, i. h. 9—10. l. és 409. l.

fennebbi elbeszéléséből kiviláglik, Péchit nem lehetett joggal vádolni. Legkevésbé tette azt maga Bethlen, ki őt, mint bizalmi emberét, még azután is kiküldte olyan fontos állami ügyben, a minő a haimburgi békealkudozás volt.

Azért épen ezen eredménytelen alkudozásban szokták keresni bukásának okát ¹⁾ s ezt, úgy látszik, hitték és híresztelték elfogatása alkalmával is. ²⁾ Csakhogy az április 9-én beszüntetett alkudozások után, mint fennebb láttuk, még vagy három hónapon át megmaradt régi állásában a nélkül, hogy tekintélye vagy befolyása csorbát szenvedett volna.

Váratlan elfogatásának valódi okát nyilván másvalahol kell keresnünk.

Kemény János, miután Péchi bukására nézve felhozta a fennebb említett három »suspicio«-t, hozzáteszi, hogy Péchi »felette igen magán elhitt és másokat, sőt már magát is az fejedelmet contemnalván, és magának tulajdonítván, mintha az fejedelem nála nélkül semmire habilis nem volna, az virtuosus fejedelem nem szenyvedhetne.« Hasonlóképen nyilatkozik »Önéletírás«-ának egy másik helyén. Péchi, azt mondja, »az fejedelem gratiájával abutálván, annyira felfualkodott volt, hogy az fejedelmet is már contemnálni kezdvén és minden előmenetelit magának tulajdonítván, az fejedelem is, mint virtuosus ember, nem szenvede társat, hanem megfogató.« ³⁾

Kemény János minden alkalommal nagy ellenszenvvel nyilatkozik az egykor oly hatalmas főkancellár ellen, ki, »csak egy szőcs legény, paraszt emberségből ment volt nagyra«: de a fennebbiekben felhozott vádja bizonyára nem egészen alaptalan. Alacsony állásból magasra emelkedett emberek könnyen válnak elbizakodottakká és fenhéjazókká. S ez megtörtént Péchin is.

Levelei mutatják, hogy nem csekély öntudattal bírt. A fejedelemnek s a hazának tett szolgálatait nagyon is nagyra becsülte s az elért sikereket magának szerette tulajdonítani. ⁴⁾ Úgy látszik, hogy még Bethlennel szemben is önhiúsággal szokott fellépni. Gyaníttatja azt a börtönből irt ama levele, melyben találgtván

¹⁾ Szilágyi Sándor, Tört. Tár 1878. évf. 119. l.; Gindely, i. h. IV. 242. l.

²⁾ Závodszy, Katonánál i. h. XXX. 686. l.

³⁾ Kemény, i. h. 10 és 408. l.

⁴⁾ L. Péchi leveleit Tört. Tár 1878. évf. 119—136. l. kivált 123 és 124. l. és u. o. 1881. évf. 598. l.

Bethlen haragjának okait, egyebek közt felhozta azt is, hogy tán megbántotta »darabos természete, valami nehéz írása« által, »vagy — így folytatja — mint ennyi üdötől fogva ő felségéhez szokott szolgál, bátorságom miatt excedáltam, jó zélussal és jó affectussal amaz mondás szerint: *Jurgia amantium dulciora sunt magis quam oscula blandientium.*« ¹⁾

Bethlen Gábor mindez elviselte, míg hasznavehető, hű szolgát látott kancellárjában, de nem tűrhette, mihelyt *vetélytársra* ismert benne. A bécsi udvar pedig épen ilyenek tüntette őt fel.

II. Ferdinánd, mint fennebb (540. l.) láttuk, a haimburgi békealkudozásokra kiküldött biztosainak egyebek közt azt az utasítást adta, hogy Péchinek, kivel Bethlennel egyetemben külön iparkodjanak szerződni, ajándékot adjanak, sőt hogy neki »kilátás nyújtható, Bethlen halála után, ki beteges, Erdély birtokára.«

Ezen utasítás egy ideig titokban maradt, utóvégre azonban, tán a Bethlentől elpártolt és Bécsbe ment Forgách és társai által Magyarországra küldött hírek révén, tudomására kellett jutnia Bethlennek is, kinek feltékenységet minden esetre nagy mértékben ébresztette.

Bethlen alig kételkedett, hogy Ferdinánd biztosai tényleg eljártak a vett utasítás értelmében, s hogy Péchi azt előtte eltitkolta. Egyszerre egészen más színben tűnt fel előtte kancellárjának »darabos természete« és »szeretethől való perlekedése,« annak a prágai csatáról való elmaradása, a részben utasításai ellenére folyt haimburgi alkudozások eredménytelensége, valamint az a drága ajándék, melylyel Ferdinánd már a pozsonyi alkudozások alatt Péchit megkínálta volt.

Most oly férfit látott benne, kinek nyomós magán érdekei lehettek arra, hogy az ő terveit meghiúsítsa. S a Széchi, Forgách s egyéb főurak árulása s legmeghittebb emberei elpártolása vagy ingadozása miatt ugy is elkeseredett s gyanokodóvá vált Bethlen hirtelen elzáratta főkancellárját, ki tegnap még teljes mértékben bírt bizalmát, most azonban mint trónkereső tűnt fel szemei előtt, ki az ő halálát várja, hogy fejedelmi székébe ülhesen.

Ezen feltevés érthetővé teszi, hogy Bethlen a haimburgi alkudozások után még három hónapig a régi bizalommal viseltetett Péchi irányában és május 25-ikén még azt írja, hogy Péchit Bécsbe akarja küldeni a békealkudozások megújítására, néhány

¹⁾ Mikó, i. h. III. 355. l.

nappal később pedig már Kassáról Váradra érkezett volt a Péchi elfogatását elrendelő parancsa. Bethlen nyilván közvetlen május 25-ike után, valószínűleg tűzásokkal, vagy épen elferdítve, értesült Ferdinándnak Péchire vonatkozó, rá nézve sértő utasításairól.

Ezen feltevés magyarázza továbbá azt is, hogy Péchi fölött sosem láttak törvényt. Bethlen nem léphetett fel *tényekkel*, bizonyos határozott vádak nem hozhatott fel Péchi ellen; a maga *feltételessége* és személyes érdekeire visszamenő *gyanúja* miatt pedig nem állíthatta őt törvényszék elé.

Gindely, bár azzal gyanúsítja Péchit, hogy 1620-ban Pozsonyban pénzt vett volna Ferdinándtól; a *haimburgi* alkudozások alatti szereplésében, melyet levéltári okiratok alapján részletesen ismertet, nem talál semmit sem, mi arra mutat, hogy Péchi áruló volt volna. Sőt azt hiszi, hogy maga Bethlen is csak gyanupörrel élt ellene, »mert ha meggyőződve volt volna Péchi bűne felől, bizonyára csak halálában látta volna elegendő büntetését. Hogy beérte elfogatásával, arra mutat, hogy pusztá gyanu volt csak, a mit ellene felhozhattak.«¹⁾

Péchi, politikai szereplése alatt nem tévesztette szem elől az ő magánérdekeit; a vagyonszerzéshez, úgy látszik, jól értett. Bizonyítják azt azon többrendbeli nagyobb adományok, miket a különféle fejedelmeknél a maga javára tudott kieszközölni. Lehetséges, sőt valószínű az is, hogy nem mindennapi sikerei és vívmányai elbizakodottá tették: de annyi bizonyos, hogy *soha sem volt áruló!*

IV.

Péchi mint államférfi csak mellékesen és csak titokban foglalkozott a szombatosság ügyével. — A közte meg Eőssi András és Balási Ferencz közt fennállott viszony. — Szombatos költeményei. — Egy talmud-tételre hivatkozó hadi parancsa. — Milyen sokoldalú, bokros teendőket végzett mint Erdély főkancellárja. — Konstantinápolyból az erdélyi követség útján hozat zsidó naptárt. — Hogyan szerzi meg Seidel Mártonnak etrenek könyvét. — Avitust Jánossal folytatott theologiai levelezése. — Akkori hitvallása.

Azon hosszú és fényes politikai pályán, mely a börtönben ért véget, Péchi csak mellékesen foglalkozhatott a szombatosság ügyével. A sokféle bokros teendők által igénybe vett államférfi nem lehetett egyuttal az új vallás buzgó apostola is; s ha mégis tett valamit annak érdekében, csak titokban tehetette.

¹⁾ Gindely, i. h. IV. 242; v. ő. u. o. 215—244. l.

Az ország legfőbb hivatalnoka nem vallhatta magát nyíltan az ország törvénye által kárhóztatott zsidóság hívének. A szombatosság ellen hozott több rendbeli szigorú törvények alkotását nem akadályozhatta, csak azon lehetett s volt is bizonyára, hogy e törvények keresztülvitelét megakassza. Bizonyosra vehetjük, hogy első sorban az ő hatalmas, bár titkos befolyásának köszönhetette a szombatosság, hogy az ellene irányult országgyűlési határozatok, valamint a többször ismétlődő heves üldözések rajta nem foghattak.

A nyilvánosság előtt, kivált hivatalos levelezésében, mint unitáriusnak és jó kereszténynek kellett viselkednie.¹⁾ De azért nem áll az, hogy csak bukása után vált szombatossá.²⁾ Egy majdnem egykorú tudósítás joggal kiemeli, hogy Péchi már mint Bethlen Gábor »főkancelláriusa és csaknem factotumja... fő zsidó ember, de nem csak unitárius, hanem ugyan zsidó tévelygésbeli ember vala.«³⁾

Fennebb jeleztük, hogy Péchi már ifjú korában készségesen felkarolta Eőssinek vallásos nézeteit. S ha a szombatosság megalapította, ki minden más vallásban merő hiteltlenséget látott, egyebek közt Péchinek »tökéletes vallásosságá«-val megokolta annak örökbefogadását;⁴⁾ ez alatt bizonyára nem értett semmi mást, mint a maga vallásának elismerését és gyakorlatát. Hasonló eredményre jutunk, ha tekintettel vagyunk a Péchi és Balási Ferencz közt fennállott benső viszonyra. A köztük folyt levelezésben Péchi következetesen *atyjá*-nak nevezi a szombatosság ezen régi buzgó hívét, az pedig »Péchi Simon kancelláriushoz a maga *fiá*«-hoz címezi a hozzá intézett leveleket.⁵⁾

Világosan és megczáfolhatatlanul bizonyítják Péchi szombatos hitét azon szombatos énekek, miket már politikai szereplése idejében szerzett. Lehetséges, sőt valószínű, hogy több ilyen irt; biztosan csak kettőt tulajdoníthatunk neki. De épen az a kettő, melynek versfői az ő nevét feltűntetik, nem valami általános tar-

¹⁾ L. péld. Erdélyi Országgy. Emlékek VII. 336. l., valamint Péchi leveleit Tört. Tár 1881. évf. 598, 599 és 628. l.

²⁾ Ezt vitatja Kőváry, Erdély tört. V. 29 és Kereszt. Magvető III. 253. és VI. 46. l.

³⁾ Kemény János, Önéletírás 9. és 408. l.; v. ő. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Eml. X. 14. l.

⁴⁾ Kereszt. Magvető VI. 37. l.; v. ő. fent. 399. l., és III. 312. l.

⁵⁾ Tört. Tár 1881. évf. 604 és 606. l.

talmu, vagy valamely egyházi éneknek átdolgozása vagy utánzása, hanem határozottan zsidó ének, mely különleges zsidó ünnepre van írva: az első az *ujhold napjára*, a második a *pésah ünnepe*re való. Az előbbi egy zsidó prózai imadarabnak szabad költői átdolgozása; ¹⁾ az utóbbi, melyet fennebb közöltünk, tán a legtisztábban tünteti fel a szombatosság eredeti dogmatikájának főbb vonásait. ²⁾ Mind a kettőt megtaláljuk a *Régi szombatos énekeskönyv*nek minden példányában, a Jancsó-kódexben már azon első és főrészen, mely 1615. december 13-án bevégeztetett. ³⁾ A legrégebbi kéziratban, melyet 1604-kor kezdtek másolni, eredetileg hiányzott még; de oda Péchi sajátkezüleg írta be utólagosan a későbbi toldalékok közé. ⁴⁾ Péchi, az államférfiú egyszersmind szombatos költő és énekszerző volt.

Arra a gondolatvilágra, melyben Péchi már akkoriban élt, érdekes világot vet a következő jellemző tény.

Az e korszakból való leveleiben gyakran előfordulnak az ószövetségből vett szólásmódok és kisebb-nagyobb mondatok; ez, kivált a reformáció táborában, akkoriban mindennapi, mondhatni divat dolga volt. Egészen más színben tűnik fel az a hadiparancs, melyet Péchi, Bethlen Gábor aláírásával és a maga ellenjegyzésével bocsátott ki 1616-ban. ⁵⁾ A Dévavára melletti táborban kelt okirat szigorú rendtartási szabályokat tartalmaz úgy a béke, mint a háború idejére és következőképen kezdődik:

»*Régi bölcsék mondása* és az experientia is azt mutatja, hogy soha az igaz ok nélkül való hadakozásban semmi jó nincsen, melyet az emberek magok haszna kereséseért csak felfuvalkodásból kezdenek; viszont, a mely hadakozást kéntelenségért, magok oltalmáért és békességök megmaradásáért kezdenek: az Úr-isten is mint igaz ügyet segíti és jó végét is engedi.«

¹⁾ Az illető költeményt (fennebbi lajstromunkban a 46.) közölte *Jakab Elek*, Kereszt. Magvető XV. 174. l.; általános tartalmára, valamint egyes részletekre nézve megfelel a שֵׁר בְּמַמְרוֹ בְּרַח שְׁחָקִים kezdetű zsidó imának (ברכת הללנה), melyet az újhold felszentelésekor szoktak mondani.

²⁾ L. fent. III. 380—2. l.

³⁾ L. a *Régi Szomb. Énekesk.* tartalomjegyzékében (fent. III. 321. l.) a 46. és 58. sz. a., valamint a Jancsó-kódexben az epigraphiumot a 145. lapon.

⁴⁾ *Jakab Elek*, Kereszt. Magvető XV. 174. l., Péchi tehát 1604 és 1615 közt írhatta ezen két költeményt.

⁵⁾ *Tört. Tár.*, 1885. évf. 438—442. l. Hogy e hadi parancsot Péchi fogalmazta, nem annyira kancellári állásából, mint az alantabb közölt bevezetésből következik.

Az itt említett »régii bölcsék« a *talmud bölcssei*, kiket Péchi, a zsidók módjára, rendesen így, vagy egyszerűen »a bölcsék«-nek szokott nevezni; az itt idézett »mondás« pedig a *Pirké-Ábót*, vagyis a talmud azon részéből van véve, melyet Péchi »A szent atyákból szedegetett *mondások*« czim alatt kétszer lefordított, mindig más-más magyarázattal. ¹⁾

Ez a hadiparancs, mely a *talmud* egy tételével fordul a hadsereghez, aligha nem páratlan a maga nemében. Minden esetre tanulságos arra a befolyásra, melyet a zsidóknak biblia-utáni, vagy rabbinikus irodalma már akkor gyakorolt Péchi szellemére, midőn még az ország főkancellárja volt.

Míg e magas hivatalt viselte, neki volt java része a belügyek elintézésében, az országgyűlések egybehívásában, az elébök terjesztett javaslatok kidolgozásában, a rendek tanácskozásai-ban. ²⁾ Bethlennek ügyes és értelmes segítője volt azon külpolitikában, mely, a törökkel való barátságos viszony fenntartása mellett, egyaránt szemmel tartotta a portát meg a bécsi udvart is, s hogy Erdélynek és a hozzá kapcsolt magyar részeknek önállóságát e két hatalom közt fentartsa, az egyiket a másik ellen szokta kijátszani. ³⁾ Saját terjedelmes levelezésén kívül, vezette a fejedlem politikai levelezésének nem csekély részét is és élénk összeköttetésben áll a különféle erdélyi követségekkel. Ő küldte nekik a szükséges utasításokat, viszont azok nemcsak a fejedelemnél, hanem egyenesen nála is tették jelentéseiket. ⁴⁾ Azonkívül majd Bethlen kíséretében, majd mint annak követe, megbizottja vagy hadvezére majdnem folyton volt útközben. S ezen, életének delét már túlhaladott, nem ritkán gyöngélkedő, sokoldalú és bokros teendőinek terhe alatt majdnem összeroskadó férfiú ⁵⁾ még ráért vallásos költeményeket írni és leírni, a rabbinikus irodalmat lapozgatni és foglalkozni a szombatossággal kapcsolatos apróbb-nagyobb ügyekkel! Kancellársága utolsó évében, mely a legmozgalma-

¹⁾ L. alant., hol Péchi irodalmi tevékenységéről szólnak. A *regii bölcsék* itt idézett *mondását* l. *Pirké-Ábót* V. 17. Péchi az illető *mondást* (sat. שֵׁר בְּמַמְרוֹ בְּרַח שְׁחָקִים) körülírja ugyan, de úgy, hogy világosan felismerhető.

²⁾ A fennebb felhozottakon kívül l. még *Erdélyi Országgy. Eml.* VII. 366 és 431. l.

³⁾ L. egyebek közt Péchi levelét *Tört. Tár.* 1881. évf. 598. l., valamint a hamburgi alkudozások alatti eljárását, melyet fent ismertettünk.

⁴⁾ L. Péchi levelezését *Tört. Tár.*, 1881. évf. 599—631. l.

⁵⁾ *I. h.*, u. o. 598. l.; v. ö. fent. 468. l.

sabb volt egész politikai pályáján, midőn Erdély- s Magyarországot is érték a harminczéves háború világtörténeti eseményei, s a legnagyobb mértékben igénybe vették idejét és erejét, Péchi theologiai levelezést folytatott és mindent elkövetett, hogy diplomáciai és magán összeköttetései révén egy zsidó kalendáriumot és egy eretnek könyvet szerezzen.

Az előbbi Konstantinápolyban vásároltatta két aranyon egy ottani József nevű s a portánál, úgy látszik, befolyással bíró zsidóval, kinek az erdélyi követségek, ép úgy mint a török országnagyoknak, a fejedelem nevében ajándékot szoktak hozni. ¹⁾ E naptárt türelmetlenül várta és annyira sürgette megküldését, hogy a hazautazásra készülő konstantinápolyi követnek, Borsos Tamásnak, kivel fennebb (III. 449—450 l.) mint buzgó szombatossal találkoztunk, 1620. márczius 4-én egyebek közt írja: »Egy zsidó kalendárium nélkül se hagyjon Kegyelmed, mentül hamarabb, maga jöveteli előtt, juttassa kezemben, « ²⁾

Ebből kiviláglik, hogy Bethlen főkancellárja nemcsak elméletileg volt a szombatosság hive, hanem azt, a mennyire tehette, tényleg gyakorolta is. A zsidó naptárra ugyanis világosan csak azért szorulhatott annyira, hogy a zsidó ünnepeket, kivált az épen akkor közeledő *pészach*-t annak idején pontosan megülhesse. ³⁾

Ugyanazon idő körül tudományos levelezést folytatott Avitus János német theologussal, kinek előadta a maga vallásos nézeteit. Egyebek közt ismételve kérte tőle Seidel Mártonnak *A keresztény vallás alapjai* (Fundamenta religionis christianae) című könyvét, mivel, mint írja, az abban letett nézetek az övéivel megegyeznek. Seidel a keresztény világban mint eretnek volt kárhóztatva. Fentidézett könyvét 1616-ban Nürnbergben nyilvánosan elégették, s megszerzése vagy terjesztése veszedelemmel járt. Azért Avitus egy ideig nem állt rá Péchi kérelmére; az utóbbi azonban újabb levelet menesztett hozzá, melynek átadója az épen Wittenbergbe utazó fiatal Szegedi volt, kivel alantabb, mint a későbbi szombatos költők egyikével fogunk megismerkedni.

¹⁾ *Tört. Tár* 1881. évf. 622. l.

²⁾ *I. h. u. o.* 630. l.

³⁾ A zsidó naptár megküldését márczius 4-én sürgette, a *pészach*-ünnep kezdete márczius végétől egész április közepé felé szokott esni, 1621-ben április 4-én volt; Konstantinápolyból pedig akkoriban csak jó idő múlva érkezett valamely küldemény Erdélybe.

Midőn e levelet írta, a melyben még egyszer sürgette a tilos könyvnek megküldését, Péchi már közvetlen bukása előtt állt, mert Avitus válaszó levele Wittenbergben 1621. július 26-án kelt, midőn Péchi már vagy két hónap óta fogva volt. Avitus, kinek a hatalmas kancellár bukásáról akkor még nem volt tudomása, Szegedivel megküldte neki a tilos könyvet, és pedig, hogy egykönnyen rá ne ismerjenek, czímlap nélkül és egyes, látszólag összefüggés nélküli levelekre szétbontva. Könyv és levél nem jutottak a bebörtönzött Péchi kezéhez, hanem lefoglaltattak. Midőn tizenhét évvel később, mint szombatosot perbe fogták s elítélték, a periratok, illetve az ellene felhozott bűnjelek közt Avitus e levele is szerepelt. ¹⁾

Seidel Mártont fél-zsidónak mondták ellenfelei, Péchi által annyira hajhászott könyve pedig, úgy mint a szombatosság, az unitarizmus tulhajtásának volt eredménye. Szerinte az új-szövetség egészen elvetendő, mivel ellenmond az ó-szövetségnek, valamint a prófétáknak. A megváltó világi, nem mennyei király, ki úgy mint Kánaán földje csupán a zsidóknak ígértetett, de nem jöhetett, mivel a zsidók isten frigyét és törvényét nem őrizték. Nem-zsidók számára mai napság még csak a tizparancsolat kötelező.

Seidel könyve tehát nagyjában megegyezik ugyan a szombatosság főbb elveivel, de néhány sarkalatos pontra nézve eltér tőle. Ha Péchi mindazáltal azt írta felőle, hogy a maga vallásos nézeteit találja benne: akkor vagy csak hallomásból ismerte az általa keresve keresett könyvnek tartalmát, vagy pedig vallás dolgában még nem jutott végleges megállapodásra.

Péchi, bukása előtt, ingadozott az unitárius hit közt, melyet külsőleg vallott s melynek szertartásai szerint feleségét temették, ²⁾ a zsidózó szombatosság közt, a melyre Eössi tanította volt, meg azon határozottan zsidó irány közt, a melyben később látjuk őt haladni.

¹⁾ A Péchi és Avitus közti levelezésre, valamint Seidel könyvére nézve, l. *Kemény József* tanulságos cikkét *Kurz Antalnál, Magazin für Geschichte, Literat. sat. Siebenbürgen*, II. 416—429. l.

²⁾ *L. Radetz Valentin*, *Funebris Laudatio ill. feminae Judithae Korissianae*, Sp. Magnif. Dni Simonis Pechi de Szent-Erzsébet sat. conjugis, Kolozsvár 1621, 4°.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatása köv.)

IRODALOM.

ADALÉKOK A KARAITÁR IRODALOMTÖRTÉNETÉHEZ.

Beiträge zur Litteraturgeschichte der Karäer von Rabbiner Dr. P. F. Frankl. A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« értesítője. Berlin 1877.

A karaizmusról közzétett jeles tanulmányairól ismert szerző, a jelen kis értekezésben értesítést ad Juszuf al-Baszir egyik munkájának arab eredetijéről. Juszuf al-Baszir, a ki ezer körül élt s főmunkáját a 11. század első két évtizedében írhatta, a karaiták irányadó tanítója volt, a ki az egész későbbi karaita irodalmat befolyásolta. Igen termékeny író volt, ha nem is termékeny gondolkodó. Tüskén-bokron követé a mutazilitákat és épen ezen önállótlanág teszi becsessé előttünk a »Muchtavit«, mert a kalám oly hí képét nyújtja, a milyen az arab irodalomban egy munkában sem maradt ránk. Eddig csak a héber fordítás volt ismeretes »Széfer Haneimóth« czim alatt; nem is remélték, hogy az eredeti még válaha napfényre kerüljön, mert már a legrégebbi idézetek — például Ibn Czaddiknál — a héber fordításra vonatkoznak. E nehézkes, helylyel-közzel csaknem érthetetlen fordítás alapján kísérlette meg szerző elözt másfél évtizeddel a Kalámról képet adni. Természetes, hogy ily fogyatékos szöveg mellett a részletekben nem voltak a hibák elkerülhetők. A tévedések helyreigazítására s a hiányok kipótlására alkalmat nyújtott szerzőnek az arab eredeti, a melyet Kaufmann Dávid budapesti tanárnak sikerült megszerezni.

A kézirat majdnem teljes s sokkal becsesebb a pétervári császári könyvtár tulajdonát képező töredékeknél, a melyek Firkowitsch gyűjteményével kerültek oda. A kézirat héber betűkkel van írva; a szerző a fordítás egyik tévedéséből bizonyítani igyekszik, hogy a fordító elözt is héber betűkkel írt arab szöveg volt. A Kaufmann-féle kézirat másolásának éve nem állapítható meg, mert az utóirat, a mely szerint 411-ben lön befejezve, az arab

időszámításra vonatkoztatva, igen korán lenne, a teremtés szerint pedig igen késő; valószínű tehát, hogy a másoló az elötte fekvő másolatból vette át.

A kéziratból bizonyossá válik, hogy a fordítás utolsó három fejezete, a melyeket némelyek a fordítónak tulajdonítottak, szintén al-Baszirtól való; sőt, hogy a három fejezet helyett négy számlálandó. E tény által több bibliografiai adat állapíttatik meg. Juszuf al-Baszirt a következőképen jellemzi a szerző: »Eine dürre Verständigkeit, Armuth an jedwedem Schmuck des Ausdrucks sowohl, wie an jedem Aufschwung der Einbildungskraft, eine rohe Empirie in der Beweisführung neben subtiler Schärfe der Unterscheidung der Begriffe, die Nichtachtung auch der elementarsten Grundlagen einer Psychologie, neben knapper systematischer Darstellung der eigenen Lehrmeinung die eingehendste breiteste und lebhafteste Bekämpfung fremder Ansichten lassen die Ideenwelt des Verfassers uns fremdartig erscheinen und die Form seiner Darstellung auf uns ungünstig einwirken.« (10. l.)

A fordítás s az eredeti összehasonlítása alapján jellemzi a szerző Tóbija-ben Móset, mint fordítót. Fordításai, a melyek a 12-dik század elejére esnek, mint a karaita fordítások általában s a rabbanita fordítások a Tibbonok elözt java részben fogyatékosak, nehézkesek. Fordításaik gyöngeségét magok a karaiták is belátták és be is vallották. Tóbiásnak, a legtermékenyebb karaita fordítónak fősajátsága, hogy hiven ragaszkodik a szöveghez; lehetőleg az arab szó gyökerét tartja meg a fordításban. Ha habozik, hogy a szónak melyik értelme helyes, kettősen fordít. Gyakran görög szókkal fordít, néha az arab szót is meghagyja, sőt néha egész mondatokat vesz föl fordítatlanul. Nem hiányoznak a szövegnek egyes félreértései sem; mindamellét Tóbiásnál inkább hiányos nyelvismeret tehető fel, mint hiányos tárgyismeret. E jelenségeket a szerző példákkal világítja meg s magyarul is igyekszik. Végül közli a Kaufmann-féle kézirat szerint a fejezetek címzeit, melléje állítva a héber s a saját német fordítását.

A halál, fájdalom, megakadályozta a férfikorának delén álló tudóst, hogy a munkát, melyről jelen kis értekezése szól, kiadja.

Budapest.

BLAU LAJOS.

LORD BYRON HÉBER DALAI.

VI.

Ha hamis vón'. . . . .

Ama távoli Galileát soha sem
Hagyom ott, ha hamis lett volna szívem :
Elhagyva hitem, hogy az átkot, a mely
— Mint mondod — e faj büne, üzzem így el.

Ha e »rossz« soh'se gyöz : te veled van az ég ?
Te szabad vagy s a rab bünös ? ámde ha még
Eme föld elüzötte kizárt lesz egén :
Élj csak hiteden, hitemen halok én.

Te nem adhatod azt, mit adék e hitért,
S a nagy Úr, ki virültodat engedi, ért ;
Keziben szívem — ám a tiedbe' vagyon
Mírül Érte lemondok, a lét, a vagyon.

Sennacherib veszedelme.

Az aszzyr, mint farkas a nyájak után,
Jött, bíbor, arany ragyogott csapatán,
S ugy csilloga fegyvere fénye azon,
Mint csillag a kék galiléi tavon.

Mint erdei fák úde lombok alatt :
Lobogóival estve ugy állt ama had :
Mint szélben az őszi levél leperreg :
Leterült a sereg, míg elérte a regg.

A halál hideg angyala szárnyaival
Lebbentve' az ellen elébe fuvall :
S aluvó szemeikre meredt a halál, —
Feldobban a szív, de örökre megáll.

S ott fekszik a mén — tág orrlyuka bár,
Nem horkol büszke lehellete már.
Tajtékja fehér valamint ama hab,
Mít a sziklaverő zuhatag dühe csap.

S ott fekszik a harciosa, torz, halovány
Harmatban a homloka, rozsdá vasán.
Ime csendes a sátor, a harc-lobogó
És lándzsa hever, nincs harsonaszó.

Asur özvegyein nagy a gyász, siralom,
Bál képei törve a templomokon ;
S a pogány, noha kard soh'se nyomta le őt :
Mint hó ugy elolvad az Isten előtt.

Ott lent Babel vize partján. . . . .

Ott lent Babel vize partján,
Ültünk, siratók a napot,
Hogy az ellen, vérbe tiporván,
Zsákmányra Sáleembe jutott,
S ti oh Sálem lányai árván
S szórtan keseregtek ott.

A folyóra merengtünk mélyen,
Mint csörg, s a szabadba megyen —
S ök dalt követeltek — oh ilyen
Diadalt dehogy ér idegen !
Száradjon e kar, de ne zengjen
Neki dalt ihlett idegen !

Im a füzön a hárfá, oh Sálem,
De szabad, bár hangja csupán ;
Ez egyetlen ereklye ma vélem
Dicsfényed enyészte után :
Soha el ne vegyüljön az ellen
Szava húrjai méla dalán.

Elöttem elvonúla egy szellem.

Elöttem elvonúla egy szellem,
S a halhatatlan nyilt képét néztem ;
Álom borúlt a szemre — kívülem —
S ott álla ím az égi, testetlen.
Csontom, tagom mind reszketett legott,
S izzadt hajam meredt, míg suttogott :
Tisztább-e, jobb az ember Istennél,
Ki még Szeráf felett is úgy itél ?
Ti sárfiak, ti porlakók ! túlél
A szü, s ti vagytok jobbak Istennél !
— Kimulsz, vakon mint éj, s nem szállhat át
A bölcseség pazar világa rád.

Budapest.

IGALI IZIDOR.

TÁRSADALOM.

A zsidó vallásfelekezet receptiója.

Innen-onnan négy esztendeje lesz annak, hogy e folyóirat szerkesztői a hazai zsidó közönséghez először szólottak. Azon alkalommal egyebek között rámutattak hitfelekezeti állapotainkra, és a gyökeres orvoslás elodázhatlan voltára. Majd így folytatták: »Programmunk e tekintetben ugyanaz, melyet hitfelekezetünk dicső védője és barátja: Eötvös József báró e szókba foglalt: »A hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény egyházak.«

E programhoz hiven a hitközségek szervezési ügye a jelen folyóiratban oly arányokban talált méltatásra, hogy a zsidó közönség e kérdésekre nézve pontos, mondhatnám hivatalos értesítést nyert. Jelentős mozzanatot képeznek az organisatio kérdésében az anyakönyvi ügy rendezése tárgyában kibocsátott szabályrendelet, a területi beosztás, a területi változásokra vonatkozó intézkedések, az elvi jelentőségű határozatok, és az új szabályrendeletből eredt eszmecserek. Mindez ugyan a legszélesebb alapon, nagy apparatussal tárgyalatott, de azért nem zárkozhattunk el azon tény elől, hogy ez csak a talajjavítási munkálatok természetével bir, és hogy még sok, nagyon sok a tenni való, míg azon óhajásunk teljesezésbe megyen, hogy a zsidó hitfelekezet, mint vallásos társulat is épen olyan szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény egyházak.

Első sorban a zsidó vallásfelekezet receptiójának törvénybe iktatása az, a miért a hazai zsidóság áhítozik. Ez képezi a felekezet törekvéseinek célját, de egyuttal az államnak rég lejárt tartozását is. A felekezet lelkesedve tekint e cél felé, de mikor a cél-pont a helyett, hogy közelednék, szemkörünkből mindinkább

távozik, és mesterségesen eltávolíttatik, akkor kötelessége a felekezetnek, hogy igazait férfias önértettel kiküzdje. Mert e részben nincsenek közöttünk pártok, és nézetkülömbőségek, az egész magyar zsidóság egy férfiuként emelkedik fel, ha arról van szó, hogy a törvény által kimondott jogegyenlőség valósággá váljék. És az, aki a magyar zsidóság egy részét azzal vádolja, hogy az a zsidó vallásfelekezet törvényes befogadását ellenzi, vétkszik az igazság ellen, rágalmozza a hitfelekezetet, mely akkor, midőn a keresztény és zsidók között kötéendő polgári házasságról szóló törvényjavaslat volt napirenden, melyben pedig konzervatív zsidó vallási szempontból találhatott volna kifogásolni valót, kivétel nélkül lelkesedett a javaslatért, *melyben a jogot, és a jogegyenlőséget élv emanatióját üdvözölte.* Míg a keresztény vallásfelekezetek részéről vallási szempontból támadták és nagyobbára e szempontból is buktatták meg a javaslatot, addig zsidó részről, hol a vallási tekintetet ép oly joggal kiemelhették volna, a javaslat ellen nemcsak számbavehető ellenzést nem tapasztaltunk, de sőt mikor e javaslatot szomorú sorsa utolérte, az egész zsidóság szívén egy és ugyanaz a fájdalom nyilallott át. És a zsidó hitfelekezet recipálását elleneznék, ellenezhetnék a zsidók?

Valóban az a felekezeti ügyekben is »csináló« társadalmi hetilap, mely ez állítást villaggá bocsátja, nem nagy szolgálatot tett a felekezetnek, és nem valami derék bizonyítványt szolgáltatott a zsidók politikai tapintatának, és vallása iránti hűségének.

Nem változtat e tényen, hogy e nyilatkozat három bába karjai között kinosan vajudott polemia torzszülöttjékként tekinthető, mert az alkalom, és a hely, hol az napvilágot látott, annak fontosságát nem csökkentti. És mi ezt e folyóirat idézett programjához hiven annál kevésbbé hagyhatjuk szó nélkül, mert e zsidó helyről származó nyilatkozatból a zsidó vallásfelekezet jogos kívánsága elleni okadatot kovácsolhatnak.

A vád abban áll, hogy a zsidók egy része és a mostani főrendiház bizonyosan ellenzi a zsidó hitfelekezet törvényes befogadását. Ami a főrendelet illeti, ezekre majd későbbben leszek bátor áttérni. Most csak a zsidók egy része ellen emelt váddal kell foglalkoznunk, és mindenek felett keresni azt, hogy honnan vehette a t. czikkiró ur e vádat, a melynek hangoztatása nem csak igaztalan, de következményeiben oly veszedelmes is?

A zsidó vallás receptiójának kérdése nem régi, hiszen az

egyházak törvényes befogadása egyáltalán nem nyulik nagyon messze vissza. Irinyi az 1790¹/₁-ki 26-iki vallásügyi törvény keletkezésének történelméről írt munkájában e tényt azzal emeli ki, hogy ezeltől az emberek és törvényhozások nem akartak bölcsesbnek lenni a tényeknél, mihelyt valamely állam jelentékeny tömegeket, vagy valamely vallásfelekezetet kebelébe felvett, nem tartották szükségesnek, hogy e tény külön törvényben mondassék ki. Az első ily magyar törvény az 1848: 20. t.-cz., mely az unitáriusok befogadásáról intézkedik. A zsidókat illetőleg pedig legelőször akkor találkozunk e kérdéssel, mikor a megyék követeket az 1839¹/₁₀-ki országgyűlésre utasításokkal ellátták. A szabadelvű megyék követeket a zsidó kérdésre nézve is instruálták, és mint bold. Löw feljegyezte, Pestmegye küldöttsége, melynek a zsidók egyenjogusításáért lelkesült alispánján: Dubraviczky Simonon kívül egyebek között gróf Széchényi István, Fáy András és Nyáry Pál is tagjai voltak, a megye közgyűlése elé a követ utasítás tárgyában a zsidókat illetőleg igen meleg hangú javaslatot terjesztett. Utalt e javaslat a zsidók iránti igazságtalan mostoha-ságra, és aztán a minket itt érdeklő kérdésre nézve a következő utasítással ajánlotta a követet ellátandónak: »Mint hogy ez (a zsidók iránti kivételes rendszabály) a 19. századnak annyi előítéleten győzedelmeskedő szellemével össze nem egyeztethető, és magával az államczélokkal is egyenes ellentétben áll: a küldöttség nézete szerint a legközelebbi országgyűlés előtt indítvány teendő, hogy a zsidó vallás törvényesen befogadott vallásnak nyilváníttassék.« A t. czikkiró ur rossz néven veheti a történetírónak, de tény, hogy arról, hogy a nemes vármegyék ezen és ehhez hasonló indítványai a zsidók ellenzésére találtak volna, mit sem jegyeztek fel. Pedig, hogy a zsidók, még a pesti zsidókat sem véve ki, valami nagyon szabadelvűek nem voltak, az kiviláglik a bécsi kultuszminiszterium levéltárában őrzött, egy Löw Lipótra vonatkozó okiratból, hol az mondatik, hogy a pesti zsidóság között Löwnnek sok az ellensége, mert vallásos nézeteiben »neolog« írannu. Innen tehát czikkiró a zsidók egy része elleni vádját nem vehette.

Az 1840. évben tárgyalás alá került zsidókra vonatkozó törvényjavaslat első szövegezésében a következő módon kezdődött: »A zsidó vallásfelekezet jövőre befogadottnak nyilváníttatik«... De mikor e javaslat részint a bécsi körök, részint a főrendiház

befolyása folytán eredeti alakjából kifordítottatott, a zsidók nemcsak hogy nem örültek, de a *pozsonyi* zsidóság mindent elkövetett, hogy a zsidók óhaja mégis teljessébe menjen. — Innen sem vehette hát a t. czikkiró ur azt a vádat, hogy a zsidók felekezetnek törvényes befogadását elleneznék.

Van-e zsidó, ki büszkén ne gondolna a zsidók hazafiságának azon fényes bizonyítványára, melyet számukra Szemere Bertalan miniszterelnök kiállított, midőn 1849. július 28-án a szegedi városházán tartott nemzeti gyülekezet elé a *zsidó vallás törvényes befogadása* és a zsidók és keresztények között kötendő polgári házasságra vonatkozó törvényjavaslatot elragadó ékesszólással beterjesztette? Talán ott volt a t. czikkiró úr, és talán abból a lelkesedésből, mely az egész zsidóságot áthatotta, talán abból a boldog érzetből, mely az egész zsidóságot eltöltötte, talán ezekből vonta le azt a következtetést, hogy akadhat zsidó, ki vallásfelekezetének dicsőségén és ellenségei általi megtiszteltetésén, a recepción örülni nem tud? Ha ott volt akkor, ha élt már abban az időben, vagy ha az emancipációs törvény életbeléptekor az ország zsidó templomaiban felhangzott hálaimákat hallotta, ugyan, hogy gémbereghetett össze annyira a szíve, hogy zsidókat azzal vádoljon, hogy ők jogaikért, melyekért annyi szenvedésen mennek át, ne lelkesednének, sőt e jogoktól gyűlölettel fordulnának el?

A t. czikkiró ur a kongresszusról is beszél, tehát tudnia kell valamit róla. Tudna-e róla és állítását még is kockáztathatta volna, azt elhinni fájna. De én nem teszek fel benne dolust, csak e téren való járatlanságot, a mi mellett azonban valaki kimagasló alak lehet akár száz esztendeig.

Tehát a kongresszus történetéből akar a czikkiró bizonyítékot meríteni arra nézve, hogy a zsidók egy része vallásfelekezetük törvényes befogadását ellenzi. Bizony-bizony nem jó helyen jár az ur, csak legyen kegyes, kövessen pár perczig. Pestmegye gazdag történetű megyeházában 1868. évi december hó 14-én történt, hogy a zsidók képviselői először összegyűltek, hogy mint az ország szabad polgárai, felekezeti ügyeik rendezése felett tanácskozzanak.

Az ülés 10 óraker kezdődött, amikor báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter zajos éljenzés között a terembe lépett. Majd elfoglalta az elnöki széket és egyikét tartotta azon

beszédeinek, melyek a kedélyre és gondolkozásra egyaránt oly rendkívüli hatást gyakoroltak. Többek között így szólt: »Az 1867: XVII. törvényezikk az izraelita lakosokat az ország keresztény lakosaival egyenjogú polgárokká tette a polgári és politikai jogok gyakorlásában; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezetet, mint vallásos társulat is épen oly szabad, öndíló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.« És e szavakat a magyar zsidóság képviselői pártkülömbőség nélkül általános élénk helyesléssel fogadták. Pedig a pártra szakadás már a választások alkalmával éles vonalakban kitűnt, még sem jutott eszébe senkinek, sem akkor, mikor e szavak mondattak, sem később, az ellen egy szót is ejteni.

Az ismeretlen cikkíró még is azt mondja, hogy a zsidók egy része ellensége a receptiónak.

A kongresszus XV. ülésében Ungvár képviselője az orthodox párt rendkívüli helyeslése között fejtegette, hogy a vallásfelekezet az állam által elismerendő, sőt elment egészen az általános vallásszabadság sürgetéséig, a nélkül, hogy ezen valaki megütött volna.

A király ő felségéhez intézett és a kongresszus által zajos éljenzés között egyhanguan elfogadott feliratban az egyetemes gyűlés ismét csak azt hangoztatja, hogy a hitfelekezetek a többi autonom hitfelekezetek módjára önálló és autonom testületté teendő.

A VIII. ülésben a többség előadója viharos tetszés között tette e kijelentést, hogy »mindaddig, míg oly törvényünk nincsen, mely hitfelekezetünket befogadottnak elismeri, mindaddig autonomiánk nincsen. A rá következő ülésen pedig a bonyhádi kerület képviselője azt kívánja, hogy a kongresszus azon célja, hogy a zsidó vallásfelekezetet törvényesen recipiáltassék, a hitközségi szervezési szabályzatban is kifejezést nyerjen.

Mindez azonban elenyészik, ha az 1869. évi február hó 22-én tárgyalás alá került következő határozati javaslatot tekintjük, melyet négy oly férfi irt alá, kik a zsidó felekezet és a társadalomnak ma is élő jeles alakjai, kiknek nevét azonban az oknál fogva nem jegyzem ide, mert közülök egyik iránt őszinte hátát érzek, mely tán sérelmet szenvedne, ha őt a viszonyaink között rebellisnek látszó jelen fejtegetések körében felemlíteném.

A határozati javaslat egyébiránt, melyet a kongresszus egy-

hanguan elfogadott, a következőképen szólott: »Határozza el a t. egyetemes gyűlés, br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez feliratot intézni oly értelemben, miszerint a törvényhozás legközelebbi ülészakájában máris oly javaslatot terjeszsen elő, mely szerint a zsidó vallás a törvényesen bevett vallások sorába iktatassék.«

Még ugyanazon ülés elfogadta a miniszterhez intézendő rövid feliratot, mely a most említett határozati javaslat parafrázisát képezi. Ez történt a kongresszus vége felé, tehát akkor, mikor a pártokra szakadás már megtörtént, és én valóban csodálkozásomat fejezem ki a felett, hogy e tényekkel szemben valaki az itt szóba hozott vádhoz hasonlóval fellépessen. Csak egy ember volt, Hillel rabbi, aki ehhez hasonlótt vallott, de ezzel az országgyűlés képviselőháza 1880. évi márczius 12-én történt lelepleztetése után senki solidaritást nem vállalt és azóta, ha még él, valahol Galicziában tenyészthet ily gombákat. Ezen kívül ugyan néhány zsidó résztint a főrendiházi javaslatnak a zsidó hitfőnökre vonatkozó pontja, résztint a házassági javaslat ellen is petitionált, de minthogy tudjuk, hogy e kérvényezők hecczelődő mágnások vak eszközei voltak, nem sérthetem e cikkíró urat azzal, hogy a zsidók egy része elleni vádját innen meritette legyen.

A cikkíró ur egyébiránt azzal akarja azon állítását, hogy a zsidók egy része a receptiónak ellensége, plausibilissé tenni, hogy utal arra, hogy hiszen a zsidók egy része a kongresszusi statumok és a rabbiszeminárium ellen is sorompóba lépett. De annyira van a két dolog egymástól, mint Makó Jeruzsálemhez.

A kongresszusi statutumokat és a rabbiszemináriumot az orthodoxok magán a kongresszuson, és annak befejezte után azon téves, és néhány önérdékét szolgáló egyén és a fanatizmus által nagyra nevelt felfogásból támadták meg, hogy a kongresszus megtámadta volna őseink legszentebb örökét, vallásunkat, ellenben a receptió ellen, mint fentebb láttuk, az orthodoxia nemcsak kifogást nem emelt, sőt azért maga is lelkesedett, és mint hiszem, most is lelkesül. Legalább sem a multban, sem a jelenben nem történt oly szót érdemlő valami, a mi az ellenkező feltevésre tért engedne.

Nem ide tartozik, és a jelen úgy is hosszúra nyúló czikk keretét messze túlhaladná, ha, az izraelita egyetemes gyűlés bizottságának, majd az országos izraelita irodának, úgy a magyar

országgyűlés képviselőházához, valamint a szakminiszterekhez intézett beadványait és emlékiratait akarnók itt méltatni, melyekben mindannyiszor a zsidó vallásfelekezetnek törvényes befogadását kérelmezték. Csak a legujabb időből kívánok még valamit felemlíteni. Az izraelita községkerületi elnökök 1883. évi december 23-án tartott ülésökből egy emlékiratot intézték a kultuszminiszterhez, melynek petituma a következőképen hangzik: »Méltóztassék hitközségeink czélbavett rendezésénél az általunk fentebb indítványba hozott elveket alkalmaztatni, továbbá pedig kegyelmesen oda hatni, hogy a zsidó hitfelekezet közegeinek és községi testületeinek ugyanazon önkormányzati jog biztosításáért, mely az országban létező törvényesen bevett vallásfelekezeteket megilleti.« Komoly férfiak komoly munkálata volt ez, és a receptiót sürgető ezen kérelem ellen sem a publicitás, sem az orthodoxia kifogást nem emelt. Pedig ezen emlékirat mozgalmas időkből született és én még sem gondolnám, hogy a kerületi elnököknek egy hirhető bűnper és az annak nyomán nőtt mozgalomzajának még élénken hallható hangja daczára is el kellett volna nyomniok az önrzert és kötelességtudás ezen nyilatkozásait.

És vajjon most, mikor a képviselőház öt évre ül össze és a nagy alkotásokra erővel és hivatással bír, most lenne oly nagy bűn követelni, hogy végre azon szabadelvű intézmények megalkotásához fogjon és hogy a zsidó befolyás azon alkotások életbehívását sürgesse, melyek nélkül ideális vallási és kulturális feladataink szárnyaszegetten vergődnek, melyek nélkül a társadalmi egyenlőség soha ténynyé nem válhat?

Hát a főrendiház? A cikkirő ur szerint a mostani főrendiház felekezetünk törvényes befogadásának ellensége lenne. Megvallom, hogy az oly hosszadalmasan czáfolt vádhoz hasonlóan kellemetlenül érintett ez az állítás, mert pusztá feltevések alapján ilyen kockáztatni nem szabad és mert ezen állítás a főrendiház szervezésére nézve hangoztatott okokat rútul meghazudtolja.

Ugyanis, a szabadelvű pozsonyi 1848. országgyűlés, mely Magyarország rendi alkotmányát népképviseleti alapon átalakította, egyetlen egy intézményt hagyott meg régi alakjában: a főrendiházat. Maga a miniszterelnök utalt e tényre, melyből azt kell és lehet következtetni, hogy tehát az 1884-iki országgyűlés, mely a főrendiház szervezéséhez hozzányult, a szabadelvűség

terén előre akart lépni és előbbre akarta vinni e téren a főrendiházat is. De emlékezetes előttünk a zsidóság és keresztények között kötendő polgári házasságról szóló javaslat története is, mikor a főrendiházi javaslat szőnyegrehozatalát egyfelől a most említett házassági javaslat sorsának megtorlásaként, másfelől pedig úgy tüntették fel, hogy az új főrendiház lesz majd a bátya, honnan a szabadelvűség elrablott várait ismét visszahódítjuk. És most előáll a t. cikkirő ur és mint bizonyost állítja, hogy a mostani főrendiház ellenzi a zsidó felekezet törvényes recipiáltatását! Ha a mostani és a mennyire egyáltalán, és viszonyaink mellett különösen lehetséges, demokratikus alapokon szervezett főrendiház, a tett ígéretek és biztosítások ellenére szabadelvű, és a jogegyenlőségre alapított törvényes alkotásoknak ellensége, akkor nem lenne-e hajlandó a t. cikkirő ur megmondani, hogy minő főrendiház hát az, melytől a modern állam igényelte törvények elfogadását remélhetjük? Mert azt csak nem kívánhatja, hogy e reményről lemondjunk, vagy tán éppen addig várjunk, míg a főrendiház intézménye végképen megszűnik?

Én nem hiszek a t. cikkirő urnak, sem a tekintetben, a mit a zsidók egy részére szó, sem a részben, a mit a főrendekre nézve mond.

Nem hiszek neki végül a részben sem, hogy a zsidó vallású főrendiházi tagok kinevezésénél azoknak felekezetiisége döntő lett volna, mert a mi a két első állítást illeti, azokat tán sikerült megertőlténítenem, ami pedig az utóbbit illeti, azt megczáfolja maga a főrendiház ama zsidó vallású kitűnő tagja, kiről tán e cikkkben helyén való lehet felemlíteni, hogy ő szóval, irással és tettel egyaránt működött felekezetünk törvényes befogadása iránt. E férfi pedig, mint az az annak idejéről való lapokban, és a szegedi zsidó hitközség 1885. évi jelentésében olvasható, e hitközség üdvözlétére adott válaszában egyebek között azt mondotta: »*Mint hogy pedig a főrendiház tagjává történt kinevezetésem felekezetiiségemtől függetlenül történt, a mennyire gyenge erőm engedni fogja, kétszeresen azon kell lennem, hogy a legfelsőbb kegy által kijelölt feladatkörömben a haza összérdekeinek, és az eddigi életemben híven ápolott eszméknek szenteljem szerezny szolgálatomat.*«

Befejezhetem e cikket, melynek összhangját a polemia kétségtelenül megzavarta, mely azonban némi tanúságot tehet arról, hogy most, mikor az országgyűlés képviselőházának válaszfelirata

kiemeli, hogy hála az égnek, azon mulékony jelenségek, melyek miatt a mult országgyűlés képviselőháza ő felségéhez intézett válaszfeliratában oly komoly hangon megemlékezni kénytelen volt, majdnem végképen eltűntek, hogy most mikor az országgyűlés öt évi időtartamra ül össze, és kebelében oly férfiakat is rejt, kikről már felemlítettük, hogy ők a felekezet körül maguknak elhervadhatatlan érdemeket szereztek, hogy végre most, mikor a főrendiház ujja van szervezve, és benne a szabadelvűség hí bajnokai között a felekezetért lelkesülő tagok is helyet foglalnak el, a multnak példáit tartva szem előtt, nem lehet helytelen a zsidó hitfelekezet ügyeinek törvényhozás utján leendő rendezését szorgalmazni.

Minthogy pedig a magyar törvényhozás a görög-keleti felekezetről intézkedő 1868: IX. t.-czikkben kijelölt praecedens szerint a zsidó hitügyet a congressus határozatainak utólagos törvényesítése által rendezni elmulasztotta, és minthogy a mulasztás oka, t. i. a felekezet körén belől keletkezett viszályok, már majdnem végképen megszűntek, és minthogy végül az általános vallászabadság törvénybe iktatása a közel jövőben alig remélhető, hitfelekezeti ügyeink rendezésére nézve nincs más mód, mint: a zsidó vallásfelekezetnek mielőbbi törvényes befogadása.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

A zsidók és a panszlavizmus.

Még mindig kételyvel szokták illetni a felsővidéki zsidók hazafias lelkesedését, mert a kit nem a délibáb képei ringatnak álomba vagy nem déli nap sugarai barnítanak meg, az nem tud hazájáért lelkesedni, vagy heve csak mulékony és pillanatnyi. E vád némi tekintetben jogos; tudja azt mindenki, ismerik e tényt azok is, kik e bajon segíteni tudnának, de mivel nem akarnak vele törődni, azt mondják, hogy nem lehet tenni semmit; másrészt azonban, ha meggondoljuk ama zsidók működését s magaviseletét azon vidékeken, melyeken a szeparatiztikus eszmékkel telt nemzetiségek lagnak, csakhamar tünedezni fog a súlyos vád és talán dicséretté válik. Különösen Thuróc megyéről mondható ez; mert, míg az egyes bevándorolt vagy letelepített nemzetiségek sok árulás, erőszak és szenvedés után végre felhagytak törekvéseikkel.

tarthatatlan és keresztül nem vihető eszméikkel, és belenyugodtak a százados harcok alatt az engedékeny magyar nemzet határozataiba s lassanként, habár eleinte nagy ellenszenvvel asszimilálódtak s csatlakoztak a honalapító nemzet közös vállalatai- s szokásaihoz s később nyelvéhez is: addig a panszlávok, hivatkozva ezeréves történetükre, követelései jogosultságára, nyelvük őskorára s szépségére, nem engednek semmit, sőt meg nem elégelve a nyílt jogtalan ellentállást, még tüntetnek s fenhangon hirdetik eszméik magasztosságát és elnyomók barbarizmusát, kik főséges működésüket fel se tudják fogni. Elkülönödvé, a haza bajaival nem törődve, sőt azokra kárörömmel tekintve, várják megváltójukat az orosz czár személyében, kire két feladat vár: a tótok felszabadítása a magyar iga alól és a zsidóknak »Amszterdámba« való kiűzése. Ilyen várakozásokkal telve alapítják meg egyesületeiket és lapjaikat; de attól tartva, hogy az erélyes beavatkozás, mely néhány évvel ezelőtt a »Matica« összes illuzióit egy csapással megsemmisítette, most is zavarólag hathatna, a növegyet gyűlésein beszélnek meg összes érdekeiket; a Zsivena, ez az egylet neve, kiállítást rendez, hogy a számos panszláv kik feltűnés nélkül nem találkozhatnak sehol, itt ártatlan, gyanut sem keltő ürügy alatt tehesse. A teljes elismerést érdemlő kiállítás megnyitója, ki egyszerűs mind a »Narodne Noviny« szerkesztője részletesen festi a szlávok ezeréves munkásságát, büszkén hivatkozik a szorgalomról tanuskodó s már több helyen — Szombathelyen 1883, Bpsten 1885, a bécsi cs. kir. muzeumban 1886 és Prágában 1886 — méltatott műveikre, melyek feltűnést ugyan nem keltettek, de világosan és számos bizonyítékkal mutatták a magyaroknak és a világnak a tótok éltrevalóságát és működésük helyes voltát. Nem politikai nagyságukra hivatkozik, mert az nem volt, nem észbeli kitünőségük szolgál erősítő bizonyítékul, mert az nincs, hanem hosszú multjuk, mely szép reményekre jogosít, biztatja. Ezen szavai a panszláv szerkesztőnek arra indítanak, hogy pillantást vessék Thuróc megye zsidóságára, ennek viszonyára a tót lakossághoz és a legujabb eseményekre, melyek régi, nem eléggé ismert tényekre emlékeztetnek.

A panszlávok törekvései még ma is nyilvánulnak, főleg a felállítandó tót gymnasiumot illetőleg élénk a mozgalom, mely évek óta foly és most is foglalkoztatja az érdeklők elméit; elkülönülő szellemük sohasem mulasztotta el az általános zavarok

alkalmával régi vágyaik teljesítéséért harcolni; magától értetődik, hogy az 1848/9-iki évek elég alkalmat szolgáltatottak azok elnyerésére; Thuróc és Árva megyék minden öreg zsidója élénken őrzi emlékében ama idő képét, midőn a panszlávok egyesülve oroszokkal, Hurbán és elvtársainak vezérlete alatt átküzdötték a zsidók házait, törvényszékük elé idézték, mivel tudták, hogy a zsidó nem tót, ha nem is magyar.

A zsidók kiállották a mozgalmas időkben a próbát — közömbösségükkel és névszerint emlegetik azokat, kik az oroszokhoz csatlakoztak. Se közömbösség továbbra is megmaradt, nem használ az intelligencia, — mert mondhatom: a tót megyék zsidái dicsekedhetnek azzal, hogy értelmességre nézve magasabb niveau állanak mint más vidékekéi, — melyet a német befolyásnak köszönnek, sem a nagy áram, mely a panszlavizmus magasröptű terveit meg-husította és vérmes reményeit lehűtötte, nem volt oly hatással, milyent várhattunk volna. Ingadozásról eddig szó nem lehetett, — a német műveltség óvta attól, hogy panszlávokká legyenek — de határozott megállapodásról sem. A magasabb körökön kívül, melyek tagjai tanult és többnyire 48 után született férfiak, és a kiknek érzelmei már a »magyar« korszakban fejlődtek illő hazafi irányba, ritkán akad magyar ember; az értelmesség öregbédésével a közömbösség kérge nem olvad, nem is siettetni senki az átváltozást, »hisz anyagi gondjait egy nehéz értelmivel szaporítaná, pedig a nélkül is ellehet az ember.«

Azon idő óta mindenki tudja, hogy a panszlavizmus egyik sarkelve és főkövetelménye az antisemitizmus is; de a ki benne még kételkedett, azt most Hurbán szavai és elvtársainak toasztjai kiragadhatták a kételkedésből, a menyiben a magyarokról szólva, el nem mulasztották a zsidóknak is megadni jellemző címeiket. Azt talán rossz néven sem vehetni, hogy visszautasították a zsidó-lányok munkáit, mert hisz ők tót kézi munkát akartak kiállítani! Elég tisztán és meggyőzően szólnak a tények és nem hiszem, hogy valaki még most is állithatná, hogy a thuróczi zsidó panszlávérzelmű legyen. De ha kutatjuk, mi a zsidók közömbösségének oka? Az ellentállás, melyet a panszlávok elveivel szemben ki kell fejteniök, a folytonos erő kifejtést tételezi fel, melynek okvetlen ellenhatást kell szülnie? Miért nem kelti a szunyadozó érzelmet s miért nem rázza fel félálomból? Igaz: a theoria helyes; csak hogy a tót megyék zsidái, kik német ősök ivadékai, kiknél a szentesített

jargont a német műveltség kiszorította, ha nem is teljesen, a szellemi ellen elkülönítő falai közt fogalmat alig szerzhettek a hazáról és iránta való erkölcsi kötelességeiről, és hogy az ellentállás, melyet akár nyilvánosan, akár észrevehető titokban környezeténél tapasztal, a benyomást étellel bíró, tettere kész érzellemmel képezze ki, arra még más valami külső hatásra volna szükség, mely egyesülve az ellenhatás benyomásaival, a várt eredményt létesíthetné. E külső hatás csak oly forrásból indulhatna ki, mely meggyőződéssel telve, azt másokra is kiáraszthatná, oly embertől várható, ki maga testben-lélekleben hű magyar s kinek alkalmá volna megfigyelni társainak gondolkodását, ki meg tudná lenni az ingadozás alkalmas pillanatját, midőn néhány szó, egy intés elegendő volna arra, hogy az ébresztésre váró csirát feleléssze, hogy alkalom adta tettek s bátor fellépés által a panszlávok propagandájával szemben megnyerje a zsidók bizalmát s egyszersmind meggyőződésük tudatát keltse, melyük eddig nem volt, és tanítsa megismerni, hogy az állandó, kötelesség teljesítő érzet felér az ingadozás változatosságának örömeivel. Azt hiszem, ennyi befolyása és alkalmá csak a rabbi-szónokoknak van, mert csak az szolgálhat oly hathatós eszközöket, melyek e cél elérésére szükségesnek és csak neki van joga a hívőnek lelkébe is bepillantani és benne változást akarni előidézni. De éppen ez nincs Thuróc egész megyéjében és hiányát csak kevesen érzik; ki hinné? Lehetetlennek látszik s ki tudja, meddig tart még ez állapot! S ha a panszláv elem, mely alattomban, még pedig egyesült erővel, habár lassan, de észrevehetőleg, működik, továbbra is kifejti erejét és ha bekövetkezik az összeütközés, melyet szóval kifejezni senki sem akar, bár jól tudja, de melytől a panszlávok régóhajtott szabadságukat várják, akkor a zsidók önkénytelenül bele fognak sodortatni környezetük áramába és —; de ez nem tartozik tulajdonképp ide és nem folytatom.

Csak azt akartam mondani, mily fontos szerepük van a tót megyék zsidóinak a magyarság tekintetében. Az eszközök, melyet az állam alkalmaz, t. i. a nyelv terjesztése, meglehetősen eredményt az mutathatnak fel s e téren szintén a zsidók a legelső, kik a magyar nyelvet elsajátítják; csak hogy a panszlávok is tudnak magyarul és ez eléggé bizonyítja, hogy a nyelv nem idéző elő gyökeres változást a gondolkodásban és meggyőződésben, magyar érzésre van szükség s ez nincs. A gyermek nem érti és ha a tanár

szavai felhevítették fogékony szívét, a szülők közömbössége lehitte hevét; az érettnak kell példa és szó, sokkal nagyobb hatással lesz mint minden egyéb. Mindenesetre jó volna előre gondoskodni bátyáról és az ingatag szellemet határozott irányba terelni, hogy ebben haladva erősödjék s mint jó magyar minden eshetőségre legyen készülve. Mellékesen jegyzem meg, hogy a mi a rabbinak befolyását a vallásosság tekintetében illeti, nem csekélyebb feladat várna reá, mert oly annyira lazultak már évtizedek óta a vallás kötelei, oly közömbösség uralkodik e téren is, hogy már mélyebb sülyedés alig képzelhető.

Visszatérek előbbi tárgyamhoz: A viszonyt a városban tekintve, 3 részre oszthatni a lakosságot: a tulnyomó panszlávok, a közömbösök: ezek közt a zsidók nagy része, és a magyar érzelmeik: hivatalnokok nagyobb és a zsidók csekély része. Kénytelenségből férnek meg egymás mellett és a kenyérkereset irigylése még fokozza az ellentétet, mely nyiltan ki nem törhet, de mindannyiszor nyilvánul, valahányszor alkalom nyílik rá; a pénz emberei és közvetítői zsidók és ezek egyesülete képezi a »zsidó« hitelintézetet; de ezt megsokalták a panszlávok és antisemiták és addig fáradoztak hasonló intézet felállításán, míg nem létesítették a *Tátrát*; most már nem szorulnak a zsidó pénzére s a falusiak vérét sem fogják többé azok szívni. A falvakon, melyek közt több nemes falu van, a viszony egész más; majdnem kizárólagosan zsidó a korcsmáros és kereskedő; a köznemesség, mely magyarnak tekinti magát, sehol és semmikor nem vesz részt tüntetésekből, márcsak azért sem, mert középből lesz a hivatalnokok kara; de ez nem akadályozza, hogy némelykor ki ne törjön a zsidógyűlölet, de reményelhető, hogy nem sokára el fog nyomtatni. A parasztságot csendes, nem zavargó — némelyek szerint: gyávaságból — emberek, kik szintén nem tüntetnek, még tudomást sem vesznek róla, és ha szóba kerül, vállat vonnak s azt mondják: hiába! mit akarnak!? A zsidógyűlölet rejtett bennük és ha nem keltik, nem ut érvényre. Mihelyest azonban mesterember lesz a parasztságból, tehát az iparosok, a műveltebbek osztályába lép, már tágasabb az eszmeköre és a gyűlölet nyilatkozik; a műveltség, melyet a panszláv ujságból szívnak magukba, ugyanily hatással van, mely még a panszlavizmussal egyesül; már beszédjéből ismerhetni rá, finomabb kifejezésekkel él, politikáról szól s minden szava az orosz körül forog és hiába akarná valaki az ellenkezőről, az igaz-

ságról meggyőzni; Hurbánt isteníti, de a kormánytól fél, mert csak a végrehajtó és szolgabíró révén ismeri működését és azért óvatosságból a követválasztás alkalmával a kormánypárt győzelmét biztosítja, nem mintha szavainak hitelt adna, hanem mivel egyik pártnak hasznát sem látta, és a nagy ígéretekben a rideg valóság rég kiábrándította. E tekintetben hasonló a zsidóhoz, kinek szemköre sokkal szélesebb ugyan, mit a kormány eljárásának kritizálására használ, de oly magasra ő sem tud emelkedni, hogy makacs maradiságából és a magyarság iránti előítéleteiből kivetközzék. A város, mely értelmességénél s érett haladottságánál fogva képes volna fölvenni a hazafias szellemet, nem nyeri sehonnan, a falu pedig, elzárva előítéleteinek eddig áthathatlan falai által, nem érti s nem érzi hiányát.

Priekopa, Turóc m.

BÜCHLER ADOLF.

Vallástudományi nyilvános felolvasások.

— Egy kis hozzászólás. —

Rég nem olvastam oly őszinte örömmel cikket, mint a »Szemle« októberi füzetében a fenti című közleményt. A cikk rövid, mondhatni, csak tudósításszerű volt s mégis bennem azt a hatást idézte elő, a melyre nem lenne képes némely kötetes mű sem.

Az öröm, mely annak olvasásánál elfogott, hogy a *fővárosi* zsidó ifjúság számára *vallástudományi felolvasásokat* rendeznek, azért volt oly nagy, mert épen csak a szeptemberi füzetben volt alkalmam az újabb nemzedéknek a vallás iránti közönyével foglalkozni és mert én az említett felolvasásokban hatalmas eszközöket látok e sajnálatos közöny megtörésére. Egy biztató fénysugár ez abban a homályos zavarban, a melyben ifjúságunk a vallás tekintetében botorkál és a melyet e fény hivatva van, ha nem is teljesen, de némileg széteszlatni.

Vallástudományi felolvasások az ifjúság részére! Hatalmas eszköz, a melylyel sokat lehet kivinni. A felolvasó kezében, illetve szájában van az erő, hogy az ifjúságot *a jó útra*, a helyes irányba terelje. Mődjában áll az illetőnek a zsidóság sok ezredéves törté-

netét előadni, azt megismertetni az ifjúsággal; az ősök dicső példáját buzdítólag feltüntetni, a vallás martirjait és a tudomány vértanúit oly fényben bemutatni, a mely őket megilleti és a melyből az ifjúságra is esik valami. Szóval: a felolvasó sokat, igen sokat tehet, ha *tud* és ha *akar*.

Hogy *tudjon*, ehez szükséges, hogy oly egyének olvassanak fel, akiknek tudományos ismeretköre oly széles, mely teljesen átöleli az előadandó s jól megválasztandó tárgyat; és hogy *akarjon*, ehez igazi buzgóság, őszinte, tiszta lelkesedés és azon nemes szándék szükségeltetik, hogy a helyzetten, tehetségéhez képest segíteni akar.

A felolvasások erre igen alkalmas módot nyújtanak. Oly tárgyat ölelhetnek fel, a mely érdekessége mellett hasznos is legyen és a mely, mivel az ifjúságnak nincs alkalmja és ideje mindennel foglalkozni, a mi vallását érdeklí, pótolja ezt a hiányt. Az előadás modorától függ, hogy képes-e a hallgatók figyelmét anynyira lekötöni, hogy ezek teljesen lebilincselve, szívják magukba az eddig ismeretlen, édes ígéket. A felolvasónak alkalmja van felkellesíteni a hallgatóságot, melyet oktathat, inthet, magával ragadhat.

S ha a felolvasásoknak általában és méltán hatást s sikert tulajdonítunk: többszörösen kell ezt tennünk a vallástudományi felolvasásoknál, melyeknek — mint fentebb említettük — oly nagy fontossága van, s a melyekhez épen ezért, nagy várakozásokat fűzünk. Ha ily uton-módon változtatni — s előnyösen változtatni — lehet a magyar-zsidó ifjúság jelenlegi valláserkölcsi állapotán: úgy bizonyára örömmel kell megragadni az alkalmat, mely erre vezet.

E körülményeket figyelembe véve, őszinte örömmel és megelégedéssel üdvözöljük azon mozgalmat, mely a fővárosban a vallástudományi felolvasások rendezése iránt megindult s bizonyosan folytattni is fog. S azt hiszem, hogy tiszteres örömmel üdvözlik a felolvasásokat a fővárosi ifjak, a kiknek először is dr. *Goldziher* Ignác előadását lesz alkalmuk hallani.

Mennyivel szerencsésebb az ő helyzetük, mint a miénk, *vidéki* ifjaké. Mig nekik bő alkalmuk van a legjelesebb forrásból meríteni a vallás ismereteit, addig a vidéken e tekintetben még sok nehézség forog fenn. Itt először még küzdelmet kellene folytatni a miatt, hogy ily felolvasást egyáltalában rendezzenek. S ha

ez, nehezen bár, de keresztültitelnék, akkor mertilne fel még a nagy kérdés: *kik* olvasnának fel? Kik lennének azok, akik az ifjúságot hathatós felolvasásaik által hivatva volnának mintegy a jobb irányba terelni?!

Távol legyen tőlem, mintha azt akarnám mondani, hogy a vidéken nincsenek oly jeles férfiak — rabbik és nem-rabbik — akik képesek ne lennének a kívánt feltételnek minden tekintetben megfelelni. De bizonyos, hogy a vidék, bár nem tudományban, de pénzben, készségben, mozgalmasságban szegényebb a fővárosnál, s ha már itt is csak most készülnek a felolvasások hathatós eszközével élni: mikor fog vajjon ennek hatása a magától alig vagy csak nehezen mozgó »vidéken« is tette serkenteni?

Bizonyos azonban, hogy az a nagy zöm, a melyet a vidéki zsidó fiatalság képez, megérdemli, megkövetelheti azt, hogy vallási tekintetben oly eszközökkel szolgáljanak neki, a melyekkel haladhat a vallás útján is. Egyik, igen örvendetes mód volna az, ha az oly kitünő tudósok, minő dr. *Goldziher* úr is, felolvasásait, a melyekben mi: vidékiek, közvetlenül nem gyönyörködhetünk, közzé tennék és mi azokat legalább *elolvashatnók*. A »Szemle« igen tisztelt szerkesztősege, a mely a zsidó ifjúság iránt mindig a legszívélyesebb barátságot mutatta, bizonyára megtenné azt a készséget is, hogy a fővárosban tartott vallástudományi felolvasásokat hasábjain közölné, ami által az ügynek nagy szolgálatot és a vidéki zsidó ifjúságnak szívességet tenne. Csakis így lehet elérni azt, amire minden igaz zsidó szívből igyekszik, hogy ugyanis a magyar-zsidó ifjúságnál melegebb érdeklődés ébresztessék a vallás és minden iránt, ami zsidó. Ez érzést ápolni kell, mert ez az egyedüli, ami még a zsidókat összeköti.

Nagyvárad.

AUSPITZ ÁRMIN.

Tekintetes szerkesztő úr! Legyen szabad a Magyar-Zsidó Szemle utolsó számában megjelent »Vallástudományi nyilvános felolvasások« című czikkhez pár helyreigazító szót csatolnom a történelmi igazság nevében.

Sajnáljuk, de nem foglalhatjuk le a magunk számára a kezdeményezésnek azt a teljes dicsőségét, melyet a Szemle czikkének írója melegen tartott soraiban nekünk, kik ez ügyben a hitközséghez folyamodtunk, tulajdonít. Stern Ábrahám tanár volt az, ki ez eszmét először pendítette meg tanítványai körében ezelőtt két

évvél, a ki már két esztendeje fáradozik, hogy az intézményt létrehozza. Működött az ügy érdekében a tavaly érettségét tett ifjuság közt is; kivitte, hogy megirták a folyamodványt, s hogy az idén csakugyan kérelmezte az ifjuság a hitközségnél a felolvasások megtartását, az Stern úr buzgó fáradozásának köszönhető. Én, ki tanítványa voltam, az ügy gyakorlati részét intéztem s a folyamodványt az ifjuság nevében beadtam; legjobban tudom, mennyire igénybe kellett vennie Stern tanár urnak rábeszélő tehetségét, míg sorra minden tanítványát meggyőzte az ügy fontosságáról. Soraimnak becses lapjába való felvételét kérve, maradtam teljes tisztelettel.

Budapest.

KOHN DÁVID,
joghallgató.

Bözöd-Ujfalú.

Tekintetes

Dr. Bánóczy József urnak

Budapesten.

Erdő-Sat.-György, 1887. május hó 27-ikén.

Mint az A) alatti csatolmány igazolja, a Tekintetes Szerkesztő Ur által a bözöd-ujfalviak részére küldött könyvek kiosztását tekintetes dr. Berger ur megbízása folytán én eszközöltem. Azonban 15 napig súlyos beteg lévén, e jelentéssel idáig kellett várnom. Folyó hó 1-én ugyanis Kohn Berko rabbi úrral átrándultunk B.-Ujfaluba és miután Tekintetes Szerkesztő Urnak nevezett orvos urhoz intézett becses levelét az egybegyűltekk előtt felolvastam, a gyermekeket rendre vizsgáltam. 31 bejelentett gyermek közül csak 8 tud folyékonyan olvasni héberül, 6 pedig már elkezdte a héber Abéczésében az olvasást, 17 meg épen soha nem tanult még semmit, úgy hogy összesen 23 gyermeknek kell még Abéczés könyv. A rendelkezésemre állott 10 Kircz-féle Abéczését úgy osztottam ki, hogy még csak 5 példány hiányzik. A magyar imakönyveket részint asszonyoknak, de leginkább serdültebb leányoknak osztottam ki. A héber imakönyvek, különösen a Deutsch-félék és a Chumisok nagyon kapósak voltak, mert ezekben nagy a hiány. A közönséges héber imakönyveket leginkább iskolás gyermekeknek, a fordítottakból, férfiaknak, asszonynak adtam. A chumisokból néhány jutott iskolás fiúknak, a többit a férfiak igényelték, mert mint észrevettem

némelyiknek vagy épen semmi, vagy pedig holmi régi bibliája van még az új testamentummal. Nagyon kaptak tehát utánu, úgy hogy még az anyakönyvvezetőnek meg több más tisztességes egyénnek sem jutott. Hogy a hiány egészen fedezve legyen, szükséges volna még az 5 Abéczésen kívül 7 leginkább Deutsch-féle imakönyv és 6 példány chumis. Kiknek? ezt magamnak már akkor feljegyeztem. De a mi a legsürgősebb, az a Schütz-féle vagy ehhez hasonló fali Abécze, mert 23 gyermeket ily taneszköz nélkül olvasásra tanítani a legtapasztaltabb tanítónak is rendkívül nehéz feladat. Ezen kívül még felmerült egyes szombatosoknak született zsidó nejei részéről a kívánság két *Kínóth* után magyar fordítással, úgyszintén olyanok részéről, kik magyarul olvasni nem tudnak, egy példány *Korban Mincha sidur*, két példány *Techina* jüdisch-deutsch, végre egy *chumis ivridisch fordítással*. Hogy ez mennyiben veendő tekintetbe, azt Tekintetes Szerkesztő Ur legjobban fogja tudni. Különbösen az egész eljárás a jelen volt rabbi úr és az előljáróság meghallgatásával ment végbe. A magyar könyveket pedig, mert a gyermekek állami iskolát látogatván, ily felekezeti jellegű könyveket nem használhatnak, a hitközségi előljáróságnál letéteményeztem és erre nézve új utasítást kérek. Csekély véleményem szerint ezek Tek. Urasághoz vissza lennének juttatandók, mert ezek a fővárosban könnyen értékesíthetők és a bejövendő összegből a hiányzó héber könyvek volnának beszerzendők.

A Tekintetes Szerkesztő Urnak a hitközség elnökéhez intézett becses levelében foglalt kérdésére a M.-Zs. Szemlét illetőleg azon válaszzal szolgálhatok, hogy ez rendesen minden hóban megérkezik.

Ezek után legyen szabad Tekintetes Szerkesztő Urat a hitközség többi ügyeiről is értesítenem.

1. *Az iskola.* — Mint működésben levő tanítónak, néhány nappal a vizsga előtt, a kiállott betegség után sok teendőm lévén, csak igen kevés időm van az írásra. A fentebbi sorok, mint a keletből látható, mult hó 27-én irattak. E közben dr. Berger úr közölte velem, hogy az ünnep után következő napon át akar járulni B.-Ujfalvára, tanulmányozandó az ottani viszonyokat, főképen pedig a fürdőt és így jónak láttam ezt is bevárni, illetőleg a jelentés szerkesztését megszakítva, az ott észlelt leírásával a mai napig, azaz június 1-jéig várni. Most már jelenthetem, hogy

nevezett orvos úr tegnap délután egy itteni szakértő hitsorsosunkkal B.-Ujfalun lévén, ott a következőket tapasztalta: Az iskolát 26 gyermek látogatja. A tanítás még eddig kielégítő eredményel megy.

2. A fürdő. A régi fürdő igen rossz helyen van, forrása hideg és fekvése oly fent van, hogy ha a föld színétől, vagy inkább a fürdő fenekétől egy méternyi mélységre ásának, a forrást elérnék, minek folytán gyakori eszések idejében a víz felbugyog és téli időben befagy, úgy hogy az év nagy részén át nem használható és renoválása igen tetemes költséggel járna és valószínűleg hiába volna. Ennek ellenében felajánlatik egy telek, mely a czélnek egészen megfelel. Ott lehetne egyszersmind a sakternek, illetve az, anyakönyvvezetőnek lakása is. Ára 290 frtban van megállapítva, melyből a tulajdonosnak 100 frt azonnal volna kifizetendő, 190 frt pedig a takarékpénztárban — a székely-kereszturiban — lenne törlesztendő, ezen kívül a régi fürdő telke mindenestől az eladó tulajdonába menne át. Hanem az épület a megveendő telken oly állapotban van, hogy annak használható karba helyezése 140 frtot venne igénybe. Ily körülmények közt orvos úr a Tekintetes Szerkesztő Ur becses véleményét kéri arra nézve, hogy részéről melyik eljárásnak méltóztatnék előnyt adni: annak-e, hogy a régi fürdő renoválásával tétessék-e kísérlet tetemes költséggel, ami sehogy sem ígér valami kielégítő eredményt, vagy pedig szereztessék meg a fent említett telek, a mely a kívánt czélnek minden tekintetben megfelel.

3. Az imaház. Ennek fedele már annyira meg van rongálva, hogy azon már sok helyütt keresztül láthatni. Ezen kívül még egy fal is van rossz állapotban. Hogy egy nagyobb bajnak eleje vétesék, szükséges volna ezt is kellőleg javítani, mire szintén 20 frt kívántatnék. Összesen kellene tehát: a telek vételára egy részletének lefizetésére 100 frt, a rajta levő épületek helyrehozására és kellő karba helyezésére 140 frt és végre az imaház kijavítására 20 frt. Ezen 260 frtra menő összeg fedezetére van készletben a küldött 200 frtból a 60 frtban megállapított tanítói fizetés levonása után még fenmaradó 140 frt. E szerint még 120 frtra volna szükség, hogy a fentebbi czél elééréssék és 190 frt volna részletekben 10⁰/₀-os kamattal törlesztendő.

Mély tisztelettel

ÁBRAHÁM LIPÓT.

(Folytatjuk.)

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Berlin zsidóságáról.

II.

Multkori közleményem a zsinagógák ismertetésének volt szentelve, most áttérek a zsidó vallási élet másik fontos tényezőjének, az iskolának, első sorban pedig a rabbiképzőknek jellemzésére. Iparkodni fogok, hogy objektív legyek. Ezt előre ki kell jelentenem, mert különben félt, hogy a »vak hazafiaszkodás« vádjával fognak illetni, amely minden honit elébe helyez a külföldinek, s melynek végső akkordja rendszeren az »extra Hungariam.«

Ott hallgattam az előadásokat a Geiger alapította »Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums«-on, mely néhány évvel ezelőtt a »Lehranstalt für d. W. d. J.«-ra változtatta nevét. Nem tudom, a czímmel együtt változott-e így meg az intézet szelme; ha nem, úgy mint a budapesti szeminárium hallgatója ajkbiggyesztő sajnálkozással tekintek úgy a régi Hochschulenre, mint a mostani Lehranstaltra. Pedig vannak derék tanárai az intézetnek, akiknek előadásait nagy érdeklődéssel hallgathatja minden ember fia. Néhány kiváló magyarországi rabbink is ez intézetben nyerték kiképzésüket. Ott találjuk köztük dr. Kleint Zala-Szt-Gróthon, dr. Löwöt Szegeden, dr. Löwyt Temesvárott s dr. Perlst Kecskeméten. Ők lelkesültek ezen intézetért, talán akkor magasabb niveau-n állott és — nem ismerték még a mi rabbiképzőnket. Különben sem a régi, sem az új elnevezésű berlini iskola nem volt tisztán rabbiképző, hanem, amint neve is mutatja, a zsidó tudományok ismertetésének szentelt intézet, mely kitárta ajtaját minden egyetemi hallgatónak, lett légyen az orvosnövendék vagy jogász, bölcsészethallgató vagy tanítójelölt, zsidó vagy keresztény (tavál volt egy keresztény). Némelyik minden előadást hallgatott — leczkekönyvében: ez rabbinak vagy hittanárnak készült, mások ismét privátpasszióból hallgattak egyes kollegiumokat. A kurzus tartama nem volt megszabva; néhány szemesz-

ter légséges volt a zsidó tudományokból való vizsgálat letévé-
sére; rabbivá ki sem volt felavatható, bizonyítványért (hattára)
más rabbikhoz kellett a kandidátusnak fordulnia.

Ottlétem alatt megváltozott az intézet szervezete. A buda-
pesti szeminárium mintájára ott is behozták az öt éves kurzust,
ami némi tekintetben eltüntette az intézet laza voltát. Egy másik
ujítás, melyet behoztak, szintén üdvös volna, ha azt a Lehran-
stalton teljes szigorral lehetne a kuratóriumnak alkalmaznia.
S ez ujítás, hogy: csakis érettségít tett hallgatók vétethetnek föl
az intézet kötelékébe. Nekünk pestieknek kissé furcsának tünik
föl ez intézkedés, de hát a németországi egyetemeken külföldiek-
től egyáltalában nem követelnek meg érettségít. Így volt ez a
Lehranstalton is s ez újabb időben meglehetősen kevert, gyakran
iskolázatlan hallgatóságot gyűjtött össze az intézet termében.
Ilyenek voltak — már bocsássanak meg a jó urak! — az oroszok,
no meg, hogy igazságosak legyünk, néhány magyar is, akik ná-
lunk nem boldogulva, bucsút vettek a pesti szeminárium kapu-
félfájától s ottkűnn próbálták szerencsét. Vannak azért künn most
is derék magyar fiúk, továbbá — bár csekély számban — néme-
tek is. Jellemző a német zsidóság szellemére, hogy ezek inkább
keresik föl Hildesheimer intézetét mint Geiger iskoláját.

Az ide járó német hallgatók rendszerint nagyon csekély hé-
ber előkészültséggel lépnek be, de meg kell vallani, hogy páratlan
buzgalommal iparkodnak előre. Volt köztük olyan is, aki
pontozatlan szöveget egyáltalában nem tudott olvasni s aki (ezt
kuriozumnak hadd szabadjon följegyezni) »talmudi jegyzetek-
et csinált magának: nem egyes mélyebb kérdések, czáfolatok
és értelmezések számára, hanem az ezrével előforduló talmudi
rövidítések följegyzésére. Ott sorakoztak egymás mellé az ע"ב, א"ש
stb. s mellettük a kiejtés, nem héber, hanem latin betűkkel: »al
kén, al karchakh, kol sekkén« stb. Mellettük minden magyar
egy-egy óriás. Ottani tanárain több ízben kifejezést adtak előt-
tem amaz óhajuknak, hogy bár csak sűrűbben küldene ki intéze-
tünk egyes hallgatókat. Mily balhiedelem a mi szeminariumunk-
ról: feltételezni, hogy ez a németben járatlan hallgatóit külföldre
küldi és segíyezi és érdeklődik irántuk, mikor még itteni hallga-
tóinak is akad okuk a panasza. . . . Ám ezt az expektorációt
későbbre akarom hagyni, az összehasonlítás ne zavarja meg lel-
kennek nyugalmát, míg az ottani tanárokat s az ő szeretetre-

méltóságukat nem jellemeztem pár szóval. Ott van köztük prof.
dr. Steinthal, dr. Müller, dr. Cassel s ott volt a boldog emléke-
zett főrabbi dr. Frankl, aki utolsó két évi betegeskedése alatt
lakásán tartotta meg előadásait. A többi természetesen a Lehr-
anstalton adott elő. Az intézet ott van Berlinnek lelegegűnsabb
útján, Unter den Linden 4/A, egy bérháznak harmadik emeletén.
Hozzá levén szokva a pesti intézet termeihez, bizony-bizony na-
gyon gyarlónak tünt föl előttem az a szegény berlini iskola az ő
egyetlen, rozszant padokkal s még rozszantabb asztallal ellátott,
szűk előadó termével. A terem maga befogadhat ugyan 30—35
embert, de a hallgatók soha sincsenek talán mind együtt. Én leg-
alább nem emlékszem ily esetre. Ez valódi esemény lett volna az
intézet történetében. A mennyire vissza tudok emlékezni, voltunk
tavál 19-en (6 magyar, 5 német, 4 orosz, 2 osztrák bukovinai és
gácsországi és 2 amerikai). Ezek közül, ha *sokan* voltak, 10—12-en
jelentek meg; de volt rá eset, hogy egyedül magam hallgattam
végig a tanár előadását. Ez azonban esetleg mással is megtörtén-
hetett. A kollégiumok megválasztása a hallgatótól függ. E sza-
badságot csakis annyiban akarják megszorítani, hogy a hallga-
tandó órák minimumát megállapították. Ez a különböző szemesz-
terekben 10 és 15 közt változik. A »bejáró« hallgatók, akik nem
rabbi pályára készülnek, tetszés szerint hallgathatnak bárkit.

Idegen hallgatója leginkább *Steinthalnak* akad. Tárgyai a
Lehranstalton: Ethika, Valláspedagogia, Bevezetés a szentírás
egyres könyveibe (tavaly I. szemeszter Deuteronomium, II. szemesz-
ter Genesis) és Bibliai theologia (először előadva a múlt év 2. fe-
lében). A két első tárgynál van leginkább elemében a tudós tanár.
Csöndes, gyakran vontatott előadását a legnagyobb élvezettel
hallgatjuk; minden szót megmérlegel, mielőtt alkalmazza; a filo-
zofus higgadtsága és kimértsége ömlik el egész lényén, előadásá-
ban, járásában és beszélgetésében. Bibliai-kritikája és Bibliai
theológiája chablonszerű; merő hipotéziseknek óriási sora. Beve-
zetésében a szentírásba reprodukálja a bibliakritikusok vélemé-
nyét, bírálgatva azokat s gyakran újabb ártatlan hipotézissel
toldva meg a régieket. Bibliai theológiája a bibliai történetnek
allegorizálása, vagy ha úgy tetszik, a történetté vált mythológiá-
nak visszavezetése eredeti értékére. Mózes öt könyve, Józsuá s a
Birák könyve hemzseg a jó és rossz szellemektől, első sorban a
hatalmas napistenektől. E hipotézisek labirintusán keresztül is

bizton halad Steinthal, s előadásában sűrűn hivatkozik a mi *Goldziher*ünknek munkájára: »Der Mythos bei den alten Hebräern.« Steinthal csöndes előadása megragad bennünket. Az a varázsló suttogása, mely a mérges kigyót is megigézi. Az a szemfényvesztőnek bűvésze: azt hinnők, hogy igaz, ha nem tudnők, hogy nem igaz, mert hiszen maga Steinthal is megjegyzi gyakran: »Uraim, ez csak hipotézis!«

Bocsánatot az ifjúnak bírálataért. Én prof. Steinthal ur kiérdemlett babérjainak egyetlen levelét sem akarom, sem tudom meglebbenteni — de hát ez mythos és nem theologia; ez nem az a modern theologia, amelyre nekünk, az újabb nemzedék rabbiainak szükségünk van. Más theologia nélkül szűkölködünk mi. Azt teremtsék meg tanáraink s méltó áhitattal ülünk lábaiknál. Nincs? nem lehet? Akkor tovább is madárként ugrálunk ide s tova Élia prófétának két gallyán. Meddig még?

Ezt a kollégiumot a pesti szemináriumon nem adják elő. Én részemről épenséggel nem sajnálom. Ugyane kollégiumot olvasta tavál a berlini egyetemnek kiváló keresztény zsidó-tudósa, Dillmann is. Steinthalról alább még beszélni fogok, egyelőre bucsut veszünk tőle, hogy a Lehranstalt többi tanárait is bemutassam s előadásait pár szóval jellemezzem.

Az előbb említettem irány ellentétének képviselője *dr. Müller Joel*. Mint ember telve jósággal, mint tanár merő buzgalom; érdeklődik tanítványai iránt s szívvel-lélekkel hivatalának, vagy nem bánom: hivatásának él. Osztrák születésű, hosszabb ideig Morvaországban volt rabbi, majd Bécsbe került mint hittanár, a honnan *dr. Lewy*nek Boroszlóba történt távozta után a Lehranstaltba hivatott meg. Fő tárgya természetesen a Talmud és Jóré Deá; azért egyebek is működési körébe esnek: a Gaónim responsumai, Misna, Bevezetés a misnába, sőt a mult szemeszterben, hogy *dr. Frankl* beteg volt, Midrást is olvasott és a Homiletikát is ő vezette, a beteg rabbi helyett, a Sebuóth ünnep alkalmából a Kaiserstrassei zsinagógában kétszer beszélt. Tudományos működése a gaóni responzumok irodalmára szorítkozik, e téren maradandó becsüt nyújtott. A Jóré Dea előadásához a forrásoknak alapos átvétele után fog hozzá. Kár, hogy hallgatói sem ezen tárgy, sem a talmudi kollégium iránt nem tanúsítanak elég érdeklődést, pedig ez utóbbi »kritice« foly. A talmudi részlet tárgyalása előtt tudományos bevezetés, a tartalomnak megvilágí-

tása a biblia alapján s a modern tudomány szempontjából, a talmudi törvénynek alapúl szolgáló bibliai verseknek megmagyarázása, a talmudi eszmemenetnek feltüntetése s esetleges gyöngéinek kimutatása, a barajthák odavágó részeinek olvasása, a Bablinak egybevetése a Jerusalmival s az eltérő helyeknek bírálata; mind tárgyát képezi e kritikai talmudtanulásnak. E mellett nem feledkezik meg a buzgó tanár a talmud egyéb helyeinek tanulmányozásáról sem, a melyek a a tárgyalat részlettel összefüggnek. A magyarázatok közül Rasi, a Tószefóth, a Rif és a Ran jönnek tekintetbe. Ez meglehetősen alaposság volna, mégis fel kell említenem, hogy eme sok szempontból és álláspontból is csak *cursorie* lesz az anyag tárgyalva. Hiányzik az a mélység s éleselműség, mely új meg új meglepő oldalát tárja fel a dolognak. Ennek *dr. Müller* nem barátja. Különben sem mehetne vele gyakran sokra, mert német tanítványainak javarésze, amint már említettem, úgyszólván nála *kezd* meg a talmud tanulását. Ez a talmud statarie, heti 5 órában. A gyakorlottabb oroszok nem igen hallgatják, inkább a magyarok s a *haladottabb* németek. Az itteni talmud *cursorie* (h. ó. 4) össze sem hasonlítható a pesti szemináriuméval. Érthetem pedig ez alatt a mi alsó tanfolyamunkon a kezdőknek előadott talmud *cursoriet* is (tanár: Deutsch, h. ó. 3). *Dr. Müller*nek nehéz munkát adhat a talmudnak ilyenmő tárgyalása. Itt készülnek ama klasszikus jegyzetek, a melyekre fentebb bátor voltam utalni.

Most pedig a Lehranstaltnak a munkáiról, különösen történetéről eléggé ismeretes tanárához, *dr. Cassel Dávidhoz* fordulok, akinek tárgyai: Zsidók története, Palesztina földrajza, Bevezetés a zsidó tudományokba (Einleitung in die Wissenschaft des Judenthums), Bevezetés a szentírás egyes könyveibe (tavaly I. félév Ezájás, II félév Zsoltárok. Megfelel a nálunk »Szentírás« czimen előadott kollégiumnak), Exegétikus olvasmányok (tavaly I bn Ezra) és Exegétikus gyakorlatok. Persze nem mind *egy szemeszterben*; Palesztina földrajza s a Bevezetés a zsidó tudományokba rendszeren felváltva adatnak elő. E két tárgy hiányzik a mi szemináriumunkon — de csak mint *külön* kollégiumok. Mert hát *dr. Bacher* a szentírás történeti helyeinek tárgyalásánál kiterjeszti már az alsó tanfolyamban Palesztina földrajzára is figyelmét, míg *dr. Kaufmann* a felső tanfolyamban, ha nem is a Lehranstalt mintájára rendszeresített kollégiumban, de elég

gondot fordít arra, hogy általános képét nyújtsa a zsidó tudományok történetének. Az ő »Vallásbölcsezet története« című kollegiuma is nagy kontingensét teszi ki a »Geschichte der Wissenschaft des Judenthums«-nak. Ezen kívül erre hivatják a nálá tartott »Történelmi gyakorlatok« is.

A Lehranstalton ismét hiányzik dr. Bacher kollegiuma: Az exegézis története. Tudtommal ezt semmi úton-módon nem pótolják ottkűn. Megjegyezni valóm még a Zsidók történetének előadására van, amely minden forrás-tanulmányozás nélkül tisztán az eseményeknek kronologiai felsorolásában áll ottkűn, tekintettel a szokott művelődési és irodalmi viszonyokra is, amint az akár Graetzben, akár Casselben meg vagyok írva. Dr. Cassel úrnak előadása inkább szellemes mint tudományos; szereti előadását egy-egy élczel fűszerezni, a mi pillanatra elosztatja lényének komorságát. Mintha valami mély, rejtett bánat fészkelne ott a derék tudós szívében, a mely mögül a régi kedv, a régi derű csak néha villan elő.

Az intézetnek negyedik tanára dr. Frankl volt, az alapos képzettségű, kiváló orientalista, tudós főrabbi, akinek tárgyai a Homiletika s Vallásfilozófia voltak. Ezekon kívül mult évben előadta a »Zsidó vallás hitelvei«-t (Zur jüdischen Glaubenslehre), reprodukálva középkori filozófusainknak, Maimoninak, Albonak stb., idevágó nézeteit, olvasott továbbá a Karaiták irodalomtörténetéről (Karäische Literaturgeschichte), ami a megboldogultnak szaktárgya volt. A Homiletika nincs annyira rendszeresítve mint nálunk (az újabb szervezet erre is kiterjeszti figyelmét). Nálunk a hallgató csak a 3-dik félévben kezdi meg a hitszónoklat tartását, de ekkor kötelessége is azt megkezdeni és folytatni mindaddig, a mig érettségének jelét adva, a vezető tanár, dr. Kaufmann, föl nem menti az iskolai prédikációk tartásának kötelessége alól, ekkor a mi szemináriumunk hallgatója az intézeti zsinagógában szembe léphet a nyilvánossággal. A Lehranstalton kezdetett a hallgató az 1. szemeszterben is, de halaszthatta a szónoklatot, ameddig néki tetszett. Zsinagógájuk pedig nincs, ahol jelét adhatnák személyes hátorságuknak. Volt tavaly pár derék, tehetségesebb növendék-szónokuk, de némelyikük, pl. egy-két német fű, írtózott a bibliai versek, különösen pedig a midrás-helyeknek idézésétől. (Miért?) A mult félévben a homiletikának ideiglenes vezetésével dr. Müller lett megbízva, az idén már rend-

szeresítve lesz az állás. Nem tudom, de azt hiszem, hogy dr. Maybaum fogja ez állást betölteni. Méltóbb embert nem is találhatna az intézet. A Lehranstaltnak különben semmi köze a rabbinátushoz, sem a rabbinátusnak a Lehranstaltnak; az intézet kuratorium felügyelete alatt áll, mely annak vagyonát kezeli.

Ad vocem: nagyon! Nem mintha ez a szó hevesebb keringsbe hozná a rabbi-szeminaristának szívét, ami óda vagy elégia alakjában kérne eget, hanem mert ahhoz a szóhoz jutottam e közleményemben, ami nélkülözhetetlen kellék a szemináriumok (avagy szeminaristák) fennállásához. Hiába, jobb volna, ha nem kellene, de hát a legtöbb rabbijelölt rá van utalva, hogy intézethez segélyért forduljon. Ne nézzen azért senki sem szánakozó mosolylyal reánk, meg van ennek a maga oka: tiszteletre méltó ok. Nem épen szegénységünkről beszélek, hanem: elfoglaltságunkról. Mert hát mi egyetemi hallgató létünkre iskolába is járunk s saját tanulmányainkkal is el vagyunk foglalva. Egy-két óránk maradna csupán az egyedüli jövedelemforrás kihasználására: a lezkeadásra. Sokan szeretnék is e szabad órájukat kitölteni, ha... de nem vágok elébe a sorsnak. Különben én itt csak pár szóból álló bevezetést akartam írni annak megokolására, hogy a rabbi-képzők pénzsegélylyel támogatják hallgatóikat. Ezt teszi a Lehranstalt és Hildesheimer szeminárium Berlinben; ezt teszik a párisi, római és cincinnati intézetek. Hát a budapesti? Nos, a budapesti megérdemli, hogy róla külön emlékezzem meg. Nem fájdalmas kifakadásokban akarom ezt tenni, égő taplót sem dobnak soraim valami puskaporos hordóba, revoluzionárius szellem sem vagyok — tisztemhez mérten egyszerűen tovább folytatom a Lehranstalt s a pesti rabbi-képző összehasonlítását. Ez is tanulmányaimnak eredménye. Az általam annyira becsült tanártestület, e folyóirat tisztelt szerkesztői s többi tanárim bizonyára nem fogják azt rossz néven venni.

Ez kissé hosszú előszó s oly hangon van írva, mintha bűnösnek érezném magamat. Ez elég büntetés reám. De hát nem büntetésről, hanem segélyezésről akartam most beszélni. Én csak a berlini szemináriumokról fogok néhány adatot följegyezni s a többi hasonnemű intézetek gazdag, majdnem pazar, segélyezéséről hallgatok. Így is kirívó az ellentét. Ime: a Lehranstaltnak hallgatói havi 25 márkát, vagy jobban mondva évi 300 márkát kapnak; a tanév végén vagy az új szemeszter elején felvehetik a

nagy szünet két hónapjára eső 50 m-t. Ez is valami. E havi stipendiumon kívül még két kisebb ösztöndíj jut minden kandidátusnak részül: újevkor 50—60 márka s a »Talmud-Thóra-Egylet«-nek négy részletben kiosztandó 72 márkája. Körülbelül ugyanennyi segélyben részesíti Hildesheimer szemináriuma is az ő hallgatóit (ha csak most nem fog beállani valami csapánás a növendékek óriási száma miatt, amely a 60-at megközelíti); rendszer havi segély 25—30 márka, ami a nagy szünetre is kijár, továbbá januárban 50—60 márka, miként a Lehranstalton. Nos, nem sok az a 25 márka, elviselhetnének a berlini iskola hallgatói többet is, de oriásivá fog ez a szám növekedni, ha vele szembe állítjuk azt az összeget, mely a *budapesti* szeminárium felső tanfolyama hallgatóinak jut havi segélyül. Kapnak pedig a mi intézetünk hallgatói legfőlebb évi 50 forintot havi 5 frt részletben. Némelyek kevesebbrel is kénytelenek megelégedni. De nem kell ezen adatokra hivatkoznom, hogy feltűnjék a két intézet segélyezése közti különbség; elég a »szebb« adatokat vennem, mert ily módon is kiviláglik a Lehranstalt derekabb támogatása. Jutunk pedig ez összehasonlítás révén a következő eredményre: Budapesti szeminarista: Lehranstalti = 1:3 $\frac{1}{8}$. Ez az arány még szomorúbban íti ki, ha nem csak a havi 25 márkát vesszük tekintetbe, hanem az említettem összes segélyezést. Ennek eredményét legvilágosabban egy másik aránylat fogja feltüntetni, amely szerint: Budapesti: Lehranstalti = 1:5 $\frac{1}{4}$.

Ez már valami! A viszonyokat tekintve, kevés segélyben részesülnek a berlini rabbinövendékek is, de ötszörte nagyobb az annál az 5 frtnyi összegnél, ami a pesti intézet hallgatóinak »stipendiuma«. Ők e pályának mostoha gyermekei. Szégyeljük, de el kell fogadnunk ez 5 frtot is: rászorulunk! Talán szegény az Écz-Chájjim-Egylet? No akkor szégyenkezzék együtt mivélünk és búsuljon és keseregjen a hazai zsidóság szűkkebltsége miatt, mely egyetlen közigazgatás szemben is közönyös tud maradni. Jobb dologra érdemes állhatatosság. Mi más a berlini, a német zsidóság! Két szemináriuma van s mindkettő magánintézet s mindkettő — a hitrokonok bőkezű adakozása folytán — ötször nagyobb segélyt nyújthat növendékeinek, mint a mi hazai rabbiképzőnk az övéinek. A Magyar Izraelita Ösztöndíj Egylet által tiszteletreméltó bőkezűséggel felajánlott 4—500 frtnyi évi stipendium mit sem változtat a fentebbi arányon, mert hát a

Hochschule szintén nyújt e nemű ösztöndíjakat (120 és 150 m. összegig) 4—5 hallgatójának.

Én itt nem pörlekedem, nem elégedetlenségnek adok kifejezést, csak párhuzamot vonok. S ha ottani tapasztalataim után még nagyobbnak, magasabbnak s tökéletesebbnek tűnik föl előttem a mi pesti szemináriumunk vallásosság, tudományossága s előadásainak alaposága tekintetében, addig lefetesttem az érem másik oldalát is, a segélyezést, s ez határozottan gazdagabb és az intézethez és a hallgatókhoz méltóbb a Lehranstalton.

De nem csak ez van az éremnek u. n. másik oldalán, hanem más valami is, aminek tiszta tudatára csak Berlinben tartózkodásom alatt ébredtem. Ez is összehasonlítás alapszik, s ezért előbb beszélnem kell Berlinről s pár vonással vázolni akarom azt a viszonyt, mely ott tanár és hallgató közt van. Ez pedig az elképzelhető legbensőbb, legszívélyesebb, vagy ha úgy tetszik: legleereszkedőbb a tanárok részéről. Szinte jól esik visszagondolnom arra a meleg érdeklődésre, melylyel dr. Müller, vagy a boldogult dr. Frankl hogylétem, anyagi helyzetem s viszonyaim után tudakozódtak. Azért nem voltam »kiváltságos« személy: fejenként szedte mindenki a mannát. A személyes érzület persze itt is latba jő, de »mellőzés«-ről kisélem panaszkodhatott. A 25 márkányi segély meglehetősen kevés lévén, iparkodnak a tanárok az intézet növendékeinek tanítói állást szerezni. Én tudom, hogy dr. Müller nem vár mindig az adandó alkalomra, hanem utána jár és a szó szoros értelmében keres kondíciót szűkölködő tanítványa számára. (én, mint a budapesti szeminárium »kiküldötte«, magyar létemre nem adhattam ottkűnn leczkét). Hildesheimer szemináriuma pedig, úgy hallom, egyik beteg tanulóját Olaszországba küldi. Ez is feljegyzésre méltó. A tanárok ez érdeklődéséről sokat beszélhetnek azok, kiket balsorsuk a kórház ágyába fektet: üditő korty és biztató szó egyaránt jó hatással lehetnek a betegre. Az én személyes tapasztalataim, hál' istennek, más tere szorítóznak: a hallgató mindig szívesen látott vendég tanáránál, nemcsak a hivatalos órában, hanem azon kívül is; Pürimkor, Pészachkor minden hallgató tanárjai valamelyikéhez meg van híva; ez azonban meg-esik maskor is. Mindez csekélység, de jellemző. Sok apróságot sorolhatnék még fel; beszélhetnék ama szíves érdeklődésről, melylyel dr. Maybaum viseltetik a fiatal theologusok iránt. Mindez kellemes emlékként vonult ma el szemeim előtt, mindez

hiányzik Pesten; ez a viszony föl nem található a mi rabbiképzőnk tanárai és hallgatóik közt. Nem mintha közömbös volna előttük hallgatóiknak sorsa, ments isten! — hanem, ami a legfőbb, az iskolán kívüli közlekedést nem segítik elő. A viszony majdnem ugyanaz, mint a budapesti egyetem tanárai és hallgatói között. Ugy-e bár követelők vagyunk? A jóhoz még több jót is kívánunk. Mintha mélabúsan irtam volna e sorokat, abbahagyom hát s ígérem, hogy közleményemet jövőre, vigabb hangon folytatom.

Budapest.

KÉCSKEMÉTI LIPÓT.

ZS. M. K. E.

Tekintetes szerkesztő ur! A Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület október 7-én tartott gyűléséről oly sajtóságos tudósítást hozott az Egyenlőség október 9-iki száma, hogy azt nekem, mint a ki ama gyűlésen elnökölni voltam szerencsés, hallgatással mellőznöm semmiképen nem szabad, miért is szíves engedelmevel, röviden helyreigazítom ama tudósítás tévedéseit és színezéseit.

Először is nem áll az, hogy a bizottság egyes, semminemű buzgalmat vagy érdeklődést nem tanúsított tagjainak törlése a többség beleegyezésével történt, hanem igen is az *összes* bizottsági tagok beleegyezésével. Az ellen, hogy a tudósító ur furcsaságnak tartja azt, hogy az újonnan megválasztott tagok, kik vendégekkül jelen voltak, a gyűlés további folyamában a bizottság elhatároozáza folytán már részt vehettek, nem lehet kifogásom. Ez felfogás dolga. Én nem találok furcsának. Az új tagok azon része, mely jelen volt, örömmel fogadta megválasztását, tudomással is birt róla és a mi szerény, semminemű ügykezelő vagy egyéb szabályzat által nem igazgatott viszonyaink között az a zsinórmérték, a mit a bizottsági tagok többsége jónak lát és elhatároz. Ez a mi paragrafusunk minden egyes esetben. Az lett volna furcsa, ha az ügy iránt érdeklődő 8 vendéget beválasztásuk után is kizártuk volna a tanácskozásból. Megköszönték volna az ilyen megtiszteltetést.

Az Egyenlőség tudósítója problematikusnak mondja a gyűlés határozatra való képességét. Bajos volna eldönteni, vajjon mi egyáltalán kötvé vagyunk-e ahhoz, hogy a tagok bizonyos meghatározott számának okvetlenül jelen kell lenni gyűléseinken; s ha igen, fölkeríte-e a tudósító bizottsági tag ur vagy bárki más a gyűlést, hogy a határozatképesség megitélése végett a jelenlevők megszámláltassanak, tiltakozott-e csak egy hang is a gyűlés érvényessége ellen? De különben sem így áll a dolog, mert

jelen volt a gyűlésen az 50 régi tag közül 25 és midőn 18 új tag választott és ezek közül 8 *igazolva lón*, a tagok száma 58 volt, kik közül 33 vett részt a gyűlésben. Hogy e 33 között olyan is volt, ki alkotmányos jogát nem gyakorolta, azért nem tudom, kit szándékozik a tudósító biz. tag ur felelősségre vonni.

Azt mondja végezetül, hogy az ifjusági nagygyűlés választván annak idején a tisztí kart, most is ezt illetné meg e jog. Hisz akkor mondja ki egyenesen a tudósító ur, hogy az egész bizottság nem törvényes; hogy új bizottság is volna választandó, mely a mostaninak működési terét átvenné. Mennyi racionabilitás, s mindez, kétségen kívül, az — *úgy érdeklében!* Az első és utolsó ifjusági közgyűlés *állandó* bizottságot és tisztikart kreált vissza nem vonható mandátummal, minden jogot reá ruházván e bizottságra. S a tudósító urnak volna lelke eddigi vívmányainkat egy új, zajos és fölösleges ifjusági közgyűlés mozgalmainak odavetni? . . .

Míndezek után én mondhatnám furcsának a tudósító bizottsági tag ur eljárását, a ki a gyűlésen nyíltan fölszólalni nem mert vagy nem akart, s ezen fölül a gyűlés egyes, a tagok egyértelmű határozata folytán *discretióra bízott* pontjait, mik sem nem fontosak, mik sem nem érdekesek, a nagy közönség elé viszi. E tudósításhoz más tekintetben is fér szó. Ha a czimül odairt »Zs. M. K. E.« elmarad vala, bizvást el lehetett volna mondani, hogy e tudósítás az asztalos ipartestület vagy az atletikai klub gyűléséről szól. Abból a szép jelentésből, melyet *Strasser Gusztáv* a bizottság elé terjesztett, s a mely igenis érdeklí a nagy közönséget, egy szót nem árul el a tudósító ur, pedig ez lett a gyűlés fénypontja. Bizony-bizony a sok akadékoskodás helyett jobb lett volna, ha egy buzdító, meleg szót vet latba a nemes ügy érdekében, mert ahhoz, hogy ami apró-cseprő, el nem kerülhető, de semmiképen sem fontos belügyeinkkel is foglalkozzék az olvasó publikum, még igen kicsinyek vagyunk. S ha mégis kérem a tekintetes szerkesztőséget jelen soraim szíves közlésére, ennek oka egyedül ügyünk reputációja, melyért a Magyar-Zsidó Szemle eddig is már oly sok hasznos szolgálatot tett. Reméljük, ezentúl sem fogja megvonni.

Most pedig legyen szabad néhány szóval az említett gyűlésről is megemlékeznem. Első tárgya volt a központi szüneti bizottság volt elnökének, *Strasser Gusztávnak* szép beszámolója, melyet az 50-es előkészítő bizottság új konstituálása t. i. egyes tagjainak törlése, másoknak beválasztása és új tisztikar alakítása követett. Megválasztattak ez alkalommal: elnökül *Vajda Emil IV. évi joghallgató*, alelnökül *Berényi Sándor IV. é. jh.* és *Feleki Sándor IV. évi o. h.*, titkárrá *Kármán Zoltán IV. é. jh.*, jegyzővé *Révész Dezső III. é. jh.*, másodjegyzővé *Kahán Lajos IV. é. jh.*

pénztárossi Mezei Pál IV. évi joghallgató és ellenőrré Wirtschafter Mór II. évi orvostanhallgató.

Végül egy öröndetes hír. A vidéki nagyobb városok közül már eddig is több helyütt meleg lelkesedéssel karolták föl a kulturegyesület ügyét, de nyilvános gyűlést tudunkkal csupán Kecskeméten tartottak, a mint erről bennünket Keller Lajos ur, ottani tekintélyes polgár értesít. Kecskemét intelligens és hazafias zsidói közül eddigelő 32-en írták alá a taggyűjtőívet, és e szám remélhetőleg megkétszereződik, ha a kulturegyesület majd valóságban megalakul.

A legközelebbi hetekben el fog válni, mi eredménye van az előkészítő bizottság immár 8 hónapi munkájának, s hogy föladata magaslátán áll-e magyar zsidóság.

BERÉNYI SÁNDOR.

A szombatosok hódoló felirata.

A bözdüjfalvi szombatosok a királyhoz, kolozsvári tartózkodása alkalmával, a következő hódoló föliratot intézték:

Császári és Apostoli Királyi Felség! Legkegyelmesebb Urunk!

A legmélyebb alázattal alulirottak — előljárói egy oly hitközségnek, melynek tagjai, mint egykori szombatosok, Felséged kifogyhatlan atyai jóságát és határtalan nemesszivűségét a többi alattvalóimál bővebb mértékben tapasztalták, amennyiben évszázados elnyomatásunknak Felséged atyai kormányzása veteti véget — azon alkalommal, midőn legmagasabb látogatásával e bérezes hazarész fővárosát szerencsételni kegyeskedik és országrészünk népei, faj- és valláskülönbőség nélkül sietnek legmélyebb hódolatukat szeretett Királyuknak bemutatni, részükről sokkal inkább érzik magukat felhíva, hogy a maguk és híveik hódoló üdvözlétével a reájuk nézve egyedül lehető módon — ez igénytelen sorok utján — Felséged dicső Trónjának számolya elé járulni bátorkodjanak.

Legyen emnélfogva szabad, ez ünnepélyes alkalommal Felséged kegyes színe előtt hálatelt szívvel azon legőszintébb biztosításunknak kifejezést adnunk, hogy miként az előbbi viszonyok közt, úgy mint izraeliták is, a legszentebb kötelességünknek tekintendjük, fenkölt Királyunk és szeretet hazánk iránt a legtörhefennebb alattvalói hűség és a legtisztebb hazaszeretet érzelmeit megőrizni és naponta fohászodunk az egék Urához, hogy vegye szent oltalmába Császári és Apostoli Királyi Felségedet, szeretett Uralkodónkat és az egész Fenséges Családját! Tartsa meg a Mindenható Felségedet még igen sokáig Fenséges Családjának és hű alattvalóinak boldogítására! Lengje át tág birodalma népeit a béke és egyetértés szelleme s lelkesítse őket a kölcsönös szeretet és a testvériség szent érzelme, hogy mindnyájan közös erővel s egy akaratall töreked-

jenek egy közös magas czél felé — s e czél: közös Uralkodójuk Trónját minél hatalmasabbá, minél dicsőbbé tenni.

Bözd-Újfalun (Udvarhelymegye) 1887, sept. hó 21.

Császári és Apostoli Királyi Felségednek
hű alattvalói

a szombatos-proselita hitközség megbízásából

ÁBRAHÁM LIPÓT,
jegyző.

N. N.
hitk. elnök.

Tanügy.

A talmud-tóra tanítás.

A *Kütfök* rovatában közöljük a vallás és közokt. miniszter úrnak az izraelita hitközségek által fentartott talmud-tóra iskolákat érintő és egy konkrét eset alkalmából Szolnok-Doboka megye közönségéhez intézett rendeletét. Ezen rendelet kiváló fontosságát az által nyer, hogy a talmud-tóra iskolákat a hatóság és kir. tanfelügyelő beavatkozása alul mentesíti, hogy másrészt azonban a talmud-tóra iskola czimén fentartott zugiskolák ellen érelyesen állást foglal. Nézetünk szerint a talmud-tóra iskolák kérdése, mely az ország némely részeiben a hitközségeket és hatóságokat oly sűrűn foglalkoztatta, szerencsés megoldást nyer, ha a talmud-tóra tanítás szabadságának épségben hagyása mellett, az ezen szabadság által sok esetben veszélyeztetett kulturális érdek is megóva lesz. Az alábbi rendelet ezt czélozza, és ha a hatóságok annak intenczióit érvényre segítik, egy függő kérdésünkkel kevesebb lesz. A kongresszusi alapon szervezett izraelita hitközségeknek a talmud-tóra iskola fentartása körüli jogai az ezen rendeletben statuált jogokkal azonosak és örömünkre szolgál, hogy immár a talmud-tóra oktatás joga országszerte egységes alapelvekre van fektetve. A rendelet, mely a zsidó hitközség ezen természet-szerű jogával szemben a politikai közegeknek közetektetekre alapított hatáskörét körvonalozza, hivatva van a zsidó vallástaniást előbbre vinni; csak óhajtható, hogy a hitközségek a talmud-tóra iskolákat a felekezeti méltóságának megfelelő módon rendezzék be, és az ily iskolák elleni bizalmatlanság okait végképen megszüntessék.

A losonezi zsidó iskola.

Tekintetes szerkesztő ur!

Engedje meg, hogy becses lapjának tanügyi rovatában »Iskolai értesítőnköről« hozott bírálatához hozzászóljak:

Örömmel látja mindenki, hogy a »M. Zs. Sz.«, a magyarországi zsidóságnak ezen előkelő közlönye, a zsidó tanügyet állandó rovatra méltatja, és minden alkalommal harszol annak emeléséért; annál meglepőbb dolog tehát, hogy mult évi értesítőnköről hozott bírálatában tárgyilagosságot helyett éles és kétértelmű ítéletekkel találkozunk.

Hogy mi mult évben az addig szokásban volt együttes kirándulás helyett osztályonként tettünk kirándulást, azt helyi és egyéb viszonyainknak tekintetbevételével érett megfontolás után cselekedtük. Azt hiszem: a kirándulás szükségességét bíráló úr sem vonja kétségbe, mert egyes tárgyak tanításánál, melyek a szabadban való szemléltetéssel vannak egybekötve, mint pl. földrajz, terményrajz, multhatatlanul szükséges. Hogy mit jelentsenek tehát ezen szavak, hogy »ezeket szemléltetésre bizonyosan gondosan felhasználták«, nem tudom megérteni.

Továbbá kíváncsi bíráló ur a tóra tanításánál nálunk »szokásos kihagyásokra.« Ezen kíváncsiságot okadatolva nem látom, mert fel kell tennem, hogy bíráló szakember és így tudja, hogy Noe esete, Lót és Támár viselt dolgai és effélék, melyeket felnőttek ártalom nélkül olvashatnak ugyan, a népiskolába nem valók. Különben egyetértek bírálónak más helyen mondott nézetével, hogy a bibliából legjobb egyes szemelvényeket tanítani. A Gáspár-féle olvasókönyvekről bíráló ur lesújtó ítéletet mond és megröbösített, hogy mi még mindig ezeket használjuk. Nem lehet czéлом e helyütt olvasókönyveink felett bírálatba bocsátkoznom, de ha már szóba jött, tartozom annak kijelentésével, hogy mi csak úgy, mint mások, sajnosan érezzük tankönyvirodalmunknak e tekintetbeni hiányait. A Radó-féle könyvekben sok jó van, de az alsó osztályokban még sem tartjuk megfelelőeknek azoknak bibliai nyelvezete miatt. Igaz ugyan, hogy Németországban is vannak hasonló irányú könyvek, a Ziller-félék, de ez véleményünket ezen könyvekről meg nem ingathatja, mert ha megkívánjuk, hogy a gyermek tiszta irodalmi nyelven fejezze ki gondolatait, nem adhatunk kezébe olyan könyvet, a hol azt másként találja. Egyelőre, míg minden tekintetben jobb olvasókönyveink nem lesznek, még megmaradunk tehát az állam könyvei mellett.

A tanítóstílet megbízásából a fentebbiek szives közlésére felkérve, maradtam stb.

Losonc.

POLGÁR JÓZSEF.

KÜTFŐK.

Miniszteri rendelet a talmud-tóra tanítás ügyében.

143. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. minister.

14491. sz.

Szolnok-Doboka megye közönségéhez!

A magyar-láposi talmud-tóra tanítók ügyében a megye alispánjának f. évi ápril hó 2-án 4652. szám alatt kelt jelentése mellől az iratokat a következők kijelentése mellett küldöm a czímfőhöz vissza:

Mint hogy az iratokból meggyőződtem, hogy Grosz Jakab, Goldberger Baruch, Sámuel József és Stössel Mayer magyar-láposi lakosok zugiskolákat tartottak fenn, az ezen zugiskolák irányában tett hatósági intézkedéseket, jelesen Grosz Jakabnak megbírságolását is helyeslő tudomásul veszem. Azon kérelmet azonban, miszerint a nevezett egyéneknek talmud-tóra tanító képesítéséről szóló okirataikat megsemmisítem és az ezen okiratokat egyik rabbi ellen az 1879: XL. t. cz. 45. §. értelmében kihágás miatt a vizsgálatot megindíttassam, figyelembe vehetőnek nem találtam, mert sem a talmud-tóra tanítási jogosítványnak, sem pedig a »rabbi« cím használhatóságának felülvizsgálása czimed hatásköréhez nem tartozik. Az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kelt szabályrendeletem életbelépése óta egyedül anyakönyvvezetés szempontjából van feljogosítva a törvényhatóság közg. bizottsága idézett szabályrendeletem 5. §-a szerint az anyakönyvvezető rabbi okiratait felülvizsgálni. Egyébként úgy a rabbi, valamint a talmud-tóra tanító választása mindig az illető izraelita hitközség szabad akaratára van bízva, mely — mint a vallásoktatás hivatott öre s köteles teljesítője — minden engedélytől menten talmud-tóra iskolát is tarthat fenn.

Mihez tartásul még megjegyzem, hogy a valamely izr. hitközség által fenntartott talmud-tóra iskola ügyeibe a hatóság, vagy a kir. tanfelügyelő csakis annyiban van feljogosítva s kötelezve avatkozni, a mennyiben azt a közegészségügyi tekintet és azon körülmény ellenőrzése könyveteli, vajjon részesülnek-e a talmud-tórát látogató tanköteles gyermekek azon kívül rendszeres népiskolai oktatásban? Ha a tanterem nem megfelelők, az izraelita hitközség azoknak kellő átalakítására s berendezésére szorítandó, azon szülőkre pedig, kik gyermekeiket a rendes népiskolai oktatás elől elvonják, a törvény teljes szigora alkalmazandó.

Budapest 1887. október hó 19.

TREFORT s. k.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

144. sz.

Vallás és közoktatási m. kir. minister.

21128. sz.

Sopron megye közig. bizottságának f. évi május hó 12-én tartott ülésében 169/582: sz. a. hozott határozata alapján megengedem, hogy Szill-Sárkány, Szány, Szt. András és Felső-Pásztori, Szell, Vágh és Sebes községek a csornai izr. anyakönyvi kerületből kikebelezetve a *Szill-Sárkányi* izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapest, 1887. szeptember 16.

A minister meghagyásából:

GÖMÖRY OSZKÁR s. k.
ministeri tanácsos.

145. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. minister.

29475. sz.

Krassó-Szőrény megye közig. bizottságának f. évi 1440. sz. a. kelt jelentése folytán, nevezett közig. bizottsághoz egyidejűleg menesztett rendelettemmel megengedtem, hogy a bölíneci izr. anyakönyvi kerület, a lugosi izr. anyakönyvi kerülettel egyesítve, *Lugos* székhellyel egy izraelita anyakönyvi kerületet képezzen.

Budapest, 1887. október hó 15.

TREFORT s. k.

Regesták az ungvári levéltárból.

146. sz.

III.

1802. Az Udvari cancellária f. évi Szt.-György hava 27-ik napján kelt 3993-iki rendelettel Mermelstein Berko esedező levele leküldése mellett tudósítást kíván arról, hogy nevezett Berko az 50 korbácsok elvérese alatt elájult-e? megdagadtott beteges-e annyira, hogy a még hátralévő rabságot és 50 korbácsot, életének veszedelme nélkül, el nem szenvedhetné? — rendel, hogy addig, míg e részben ő felsége kegyelmes parancsolatja el nem érkezik, a hátralévő 50 korbács rajta el ne veressen. — Ez érdemben a megyei főorvos és illető szolgabíró vizsgálat és jelentés tétel végett ki küldetnek. (Folio 104. M. 17. in Criminal.)

IV.

1829. máj. 4-iki közgyűlésen: Volf Mórítz izr. születési seb orvos megyei seborvossá tétetik, azonban a tisztí főügyész ezen határozat ellen külön votumot ad, minthogy ez a hazai törvényekkel ellenkező. — Helytartótanácsához felterjesztetik. (F. 251.)

Az Ungh-megyei levéltárból közli

FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *M. Kayserling*, Moses Mendelssohn. Sein Leben und Wirken. Mit authent. Illustrationen u. 1. Facsimile. 2. vermehrte u. neubearbeitete Auflage. Lipese 1888. — *Schön David* és *Stern Abraham*, Szemelvények a zsoltárokból. Iskolai használatra. — *Günsz Áron*, Bibliai történetek a zsidó ifjuság számára. 1. füzet. Pécs. — *Léonce Reynaud*. Les Juifs Français devant l'opinion. Paris. — *P. Perreau*. La preghiera delle benedizioni. (Külön lenyomat a Vessillo Israelitából.). — *M. Löwy*. Koheleth redivivus. Predigt gehalten am Schlusssfeste 5648. im Tempel zu Temesvár. — *Mark Sebök* (Schönberger). Die Syrische Uebersetzung der zwölf kleinen Propheten u. ihr Verhältniss zu d. mass. Text u. zu den älteren Übersetzungen, namentlich den LXX. u. d. Targum. Boroszló.

Uj zsidó folyóirat. Boroszlóblól *Bloch H.* ur egy névtelen szerkesztőség nevében egy új folyóirat kiadását hirdeti, melynek czime lesz: Zeitschrift für die gesammte Wissenschaft des Talmuds. A nyomtatott prospectus a talmud tartalmának minden oldalról való ismertetését és megvilágítását mondja azon folyóirat czéljának. Ki akarja zární mindazt, mi tisztán vallásos érdekű, tehát mindenek előtt azt, a mi a talmudnak szer-tartásbeli és kultuszbeli szabványaiával összefügg. « Hitfelekezetet különbsége nélkül » az összes tudós és valóban művelt közönséghez fog fordulni « és mindenkinek enged szót » a ki a talmud igazi megismeréséhez és helyes értelméhez hozzá tud járulni. « Irodalmi ismertetéseket is fog tartalmazni és külön mellékletek gyanánt » a talmud és a hozzá tartozó irodalomra vonatkozó szó- és tárgyjegyzéket « (Wort- und Sachregister) fog nyújtani. Ha a Grätz által kiadott Monatschrift, — mint hírlík — a folyó év végével megszűnik, az új folyóirat hivatva lesz, legalább részben az így támadt hézagot pótolni.

Neubauer Adolf, Oxfordban élő híres hazánkfia, a zsidók nagy történetirójának hetven éves jubileumának alkalmából, a zsidó történeti irodalmat egy igen becses munkával gazdagítja meg. »Mediaeval Jewish Chronicles and chronological notes« ezim alatt kiadja egész sorát a középkori héber krónikáknak és egyéb történeti tartalmu följegyzéseknek, részint már ismert műveknek kéziratok alapján javított új szövegét, részint eddig kiadatlan dolgokat. A munkához, mely csak a jövő hónapban fog

megjelenhetni, bevezetést irt a tudós kiadó, melyben nem csak a kiadott krónikákról, hanem az egész középkori héber történeti irodalomról nyújt összefüggő vázlatot. A szerző szives volt új munkája megjelenése előtt e bevezetést a M. Zs. Szemlében való közzététel végett nekünk beküldeni. Jelen füzet első cikkében találja ezt az olvasó némi rövidítéssel.

A Grätz-jubileum. Azon helyzetben vagyunk, hogy az október 31-én Grätz tanárnak 70. születésnapja alkalmából tanítványai és tisztelői részéről átnyújtandó üdvözlő iratot közölhetjük. A felirat, melynek szerzője tudós hazánkfa, Dr. Perles József, müncheni rabbi, német eredetben következőképpen szól:

»Der Tag, an dem Sie die Schwelle des 70. Lebensjahres überschreiten, ist ein Freudentag für Ihre zahlreichen Schüler und Freunde. Obschon an der Grenze des Greisenalters angelangt, erfreuen Sie sich, kaum berührt von der Last ungewöhnlich arbeitsvoller Jahre, der ungeminderten Frische und Rüstigkeit, durch welche Sie Unvergängliches geschaffen haben. Mehr als ein Menschenalter hindurch haben Sie an der Anstalt, zu deren vornehmsten Zierden Sie zählen, ein ganzes Geschlecht von Lehrern der israelitischen Gemeinden mit Ihrem Geiste befruchtet und in der nachhaltigsten Weise angeregt. Gleichzeitig haben Sie eine ungemein reiche literarische Thätigkeit entfaltet, vor allem jenes grossangelegte Lebenswerk geschaffen, das-gleich ausgezeichnet durch mühsame, tief eingreifende Einzelforschung, wie durch kühnen Aufbau und weitausschauende, zusammenfassende Betrachtung, das in das Gewand der heiligen wie mehrerer modernen Sprachen gekleidet, vielbewundert und vielbefehdet. Sie im wahren Sinne des Wortes zum »Lehrer der ganzen Diaspora« erhoben und selbst die ausser-jüdischen Kreise bewegt und zur Stellungnahme gezwungen hat. Ihrem rastlosen Geiste aber ist die Zeit der Ruhe noch weit entfernt, Ihre unversieglige Schaffensfreudigkeit gewährt der jüdischen Wissenschaft forgesetzt neue, weittragende Ergebnisse, wird noch weitere wertvolle Errungenschaften derselben zuführen.

So sei Ihnen denn heute der Ausdruck der Dankbarkeit und Verehrung dargebracht. Das Geschichtsdenkmal, das Sie dem jüdischen Volke errichtet haben, es sichert dem Namen seines Bildners Bestand und Ruhm. Es hat zu Unzähligen eindringlich geredet, in weiten Kreisen Sinn- und Verständniss für die Bedeutung Israels im Völkerleben geweckt. Da und dort wird im Laufe der Zeit durch neuerschlossene Quellen, durch reichere Einzelforschung manches Steinchen an dem von Ihnen aufgeführten Gebäude abbröckeln, der genial entworfene Bau selber wird bleiben.

Möge es Ihnen durch ein gütiges Geschick beschieden sein, während eines langen, geistig bewegten Lebensabends, umgeben von Liebe und Verehrung das Wachstum der von Ihnen gestreuten Saaten mit eigenen Augen zu schauen.«

Mozart Don Juanj-nak századik évfordulója alkalmával közölt cikkekéből megtudtuk azt az eddig ismeretlen adatot, hogy ez opera szövegének írója *Lorenzo de Ponte* zsidó származású. Lorenzo, ki 1748-ban Cenedában született, 14 éves koráig zsidó volt, a midőn de Ponte nevű püspök a szegény fiun megkönyörült, neveltette és kikereszteltette. Majd L. Bécsbe került, a hol Mozarttal megismerkedett. Később Amerikába vándorolt ki.

Pályakérdés. Az orsz. magy. izr. tanítóegyesület részéről a közép- és polgári iskola első három osztálya számára *hit- és erkölcstan* tankönyv megírása kívántatik. A pályázat feltételei a következők:

1. Pályázók a pesti e nemű iskolák számára megállapított s az »*Izr. Tanügyi Értesítő*« f. é. 11. számában közölt tantervhez szorosan ragaszkodjanak.

2. A sarkalatos tételekhez héber eredeti idézetek magyar fordítással csatolandók.

3. Mindenik osztálya számára külön füzetben dolgozandó fel a tananyag; egy-egy füzet terjedelme négy nyomtatott ivnél több nem lehet.

4. A társai közt legjobb műnek szerzője az egyesület részéről 200 frt pályadíjat nyer; azonfelül a kiadandó mű minden nyomtatott ive után 25 frtnyi tiszteletdíjat kap. A tulajdonjog az egyesületé, mely továbbá minden új kiadás után a szerzőnek szerződésileg külön megállapítandó tiszteletdíjat ad.

5. Határidő 1888-dik évi május 15-dike.

6. Csak azon pályamunkák vétetnek figyelembe, melyek az egész tananyagot fölelik.

7. Az idegen kézzel írott pályaművek zárt jeligés levél kíséretében a tanító egyesület elnökségéhez (Budapest VII. sip-u. 12.) nyújtandók be.

Budapest, 1887. október 25-én.

Az elnökség.

Zsidók külföldön. Dr. Behrend, a római jog tanára a boroszlói egyetemen, a *lipcsei*, az egész német birodalomra kiterjedő és körülbelül a mi kuriánknak megfelelő legfelsőbb törvényszék (Reichsgericht) tagjává neveztetett ki. — Dr. Jastrow Berlinből meghívatott a *berni* egyetemhez a történelem tanárának. — Dr. Frensdorff a germán jogtudomány rendes tanára a *göttingai* egyetemen, a folyó tanávré az egyetem rektorává választották.

lasztatott. Ez Németországban már harmadik zsidó vallásu egyetemi rektor; az első Behrend volt Greifswaldban, a második a híres chemikus dr. Ladenburg Kielben.

Az angol és külföldi biblia-társaság közelebbi nagy gyűlése érdekes adatokban állította össze az utóbbi 50 évről saját történetét, melyből a »Sárospataki Lapok« 37. sz-ban a következőket olvassuk: Ötven évvel ezelőtt, körülbelül 2 millió márka volt a bevétele, most közel 4 millió. Akkor 2370 segítő társulata volt, ma 5300. Akkor évenként 600,000 példányban nyomatta a bibliát, most 4 millióban nyomatja évenként. A legolcsóbb biblia ötven évvel ezelőtt 1 márka és 60 pfennig volt (80—90 kr), most 50 pfennig (25—30 kr); a legolcsóbb új-szövetségi példány ára volt 80 pfennig (45—50 kr), most 10 pfennig (5—6 kr). Ötven évvel ezelőtt a biblia 136 nyelvre volt lefordítva, most 280-ra; chez jön közelebb a japáni fordítás. A bibliákkal való házalást 50 évvel ezelőtt két francia bankár kezdte meg, ma már 300 házalója van a társaságnak Európában és 200 Indiában. A mult évben nyomtatott 4 millió bibliából Angolországba jutott 1.400,000 (Skóciának és Irlandnak külön biblia-társulata van); Ausztráliába és Kap-földre 600,000; Franciaországba 124,000; Belgiumba 7000; Hollandiába 30,000; Németországba és Schweizba 363,000; Olaszországba 130,000; Spanyolországba 56,000; Dániába 46,000; Oroszországba 450,000; Törökországba 50,000; körülbelül ennyi Egyptomba és 25,000 Indiába. A bevétel különben pár év óta apadóban van, az utóbbi évben több mint 300,000 forinttal csökkent az a korábbiakhoz képest. A végrendeleti hagyományok is gyérebbek, mint voltak ezelőtt.

TUDOMÁNY.

A bibliai fogalom a tanúkról.

A szentírás több történelmi elbeszélésében azon, nézetünk szerint feltűnő, tényekkel találkozunk, hogy személytelen tárgyak is *tanúknak* rendeltetnek, kijelöltetnek. Az előhozandó példák közül látni fogjuk, hogy azoknak prózai tartalma s hangulata nem engedik meg, azt egyébként nem, mint költői személyítésnek — personifikazio — tartani. I. M. 21, 30 Ábrahám mondja Abiméleknek, a filisteusok királyának: e kút legyen annak tanúja, hogy én ástam¹. — U. o. 31, 45—52 elbeszéltetik, hogy Lábán a titkosan elutazott Jákobbal kibékülvén s kölcsönös fogadások után, Jákob egy követ állítja fel, Lábán egy kőhalmot raka, hogy a szerződésnek tanúbizonyosságául szolgáljanak. V. M. 24, 26. Mózes az

¹) A figyelmes olvasó észreveszi, hogy fordításom eltér a szokásostól. E szerint, melyben a mi legújabb bibliafordítónk, a tudós Deutsch Henrik is osztozik, az idézett hely értelme az, hogy Ábrahám részéről a királynak ajándékba adott hét juh a szerződés tanúja legyen. Véleményem szerint, rosszul értették e verset a fordítók. Hisz tanúra csak maradandó tárgy alkalmas, hogy a jövőben is tanúbizonyosságul szolgálhasson; a juh pedig nem sokára elvész, vagy halál, vagy fogyasztás által. Azért úgy fogom fel ezt a verset, hogy az ige תָּרָה (30. v.) nem vonatkozik a hét juh adására (Rási, Mendelssohn), hanem magára a kútra, s úgy kellene fordíttatni: »És mondá (Ábrahám): e hét bárányt fogadd el kezemből, hogy e kút legyen annak tanúja, hogy én ástam.« E szerint a vers összevont szöveget mutatna, a milyen egyébként is található (v. ö. I. M. 2, 2, II. M. 21, 8.) figyelemre méltó, hogy a midrás (Berés. r. 54.) is úgy érti e helyet, miszerint a kút a jövőben is, t. i. az Izraeliták a pusztában való negyven évi vándorlásukkor, tanúja lesz Ábrahám igazságszeretetének.

eget s földet tanúknak rendeli, hogy a törvény áthágásért fenyegetett büntetés be fog következni. Ily értelemben ugyanott 32, 1 és Jesaj. 1, 1 is veendő. — A Jordán keleti partján lévő birtokukba haza menő harmadfél törzs oltárt emel annak tanubizonyosságul, hogy ők a Jordán nyugoti partján lakó tizedfél törzsszel ugyanazon nemzet- és vallásbeliek (Jós. 22, 27). — Mikor Jósua halála előtt megújítja Izraél kötelezettségét a törvény megtartására, követek állított fel, mondván: »Ime, ezen kő tanubizonyosságul szolgáljon mi ellenünk, mert ő hallá Istennek összes szavait, melyeket velünk közlött, és ellenünk is lesz tanubizonyosságul, hogy Isteneteket meg ne tagadjátok.« (Jósua 24, 27). V. ö még Jesaj. 19, 20, Mika 6, 2.

A élettelen tárgyaknak az idézett helyekben tanuknak történt kijelölésüket nem lehet csupán költői alakzatnak tartani, már azért sem, mivel köznapi szerződéseknél is előfordulnak. Jósua e szavai: »Mert ő hallá Istennek összes szavait« ellentmondana ily felületes felfogásnak. Abból inkább kitűnik, hogy ama ókor nézete szerint a kő is, mint akármelyik személy, tanúnak rendeltethetik. E felfogás összhangzik a כִּי הָיָה ige azon használatával, mely szerint egy személynek valódi tanú gyanánt való rendelését jelzi (Jerem. 32, 10, I. Kir. 21, 10). Rendesen a főnév כִּי csak ily rendelt tanút jelent, olykor olyanokat is, kik véletlenül valamely büntett szemtanúi valának (V. M. 19, 15).¹⁾

Ha tehát csakugyan a héber nyelv értelmében כִּי az esetleges tanúság tételére rendelt tanút jelöli, ámbár annak okát is kell keresnünk, miképen juthattak emberek azon gondolatra, hogy

¹⁾ Ezen feltevés segítségével egy szentírási versből a crux interpretum eltávolítható, s annak eredeti értelme helyreállítható. III. M. 5, 1 úgy hangzik: »És ha valaki vétkezik, hallván az eskü szavát, mivel tanú volt, vagy látott, vagy tud valamit; ha fel nem jelenti és viseli a büntét.« A magyarázók mind azon ütököznek meg, hogy a tanúság ezen felosztása helytelen, mivel az osztás tagjai nem zárják ki magukat. Hisz minden tanúnak vagy látni kellett a dolgot vagy máskép tudomására jutni. Ha pedig כִּי csak a rendelt tanút jelzi, akkor szép és értelmes fokozatot találunk a versben. Az első eset szól oly a tanúság tételére megeskettett egyénről, a ki az érdekelte fél részéről az esetleges tanúságra rendeltetett. Persze hogy ennek bűne a legnagyobb, ha a szükség esetében megtagadja a tanúságot. De a szentírás folytatja: ha a tanúság tételére megeskettett nem is volt rendelt tanú, hanem csak véletlenül látta vagy tud valamit róla, akkor is bünt visel, ha megtagadja a tanúságot.

személytelen tárgyakat, eget, követ, kútat tanúknak jelöljenek ki. Véleményem szerint, alapszik ez a szentírásnak Isten lényéről való ama nézletében, mely szerint Isten lénye, tevékenysége a világegyetemet áthatja, és hogy a természet minden részében Ő is jelen van. Helyesen mondja Dr. Joel ¹⁾ egyik nagybecsű értekezésében, hogy a szentírás szelleme szerint: Istent nem csak a világegyetemen kívül, hanem egyszersmind a világban is levő lénynek gondolnunk kell. ²⁾ E nézletből folyik, hogy ha az ember a természet valamely részét, bár élettelen is, tanúnak rendeli, az annyit tesz, mintha magát az Istent tanúnak felhívna, mi által a tanúságra való felhívás sokkal szentebb, ünnepeyesebb módot ölt, mint ha mulandó embereket felhívott volna. És valóban csak nagy fontosságú szerződések alkalmával találkozunk a sz. írásban eféle tanúságokra való felhívásokkal. Ezek közül a legfenségesebb példa az, a mikor Mózes az eget s a földet, melyeket Isten betölt (Jerem. 23, 24), tanúknak rendeli.

De nem csak a bibliai korban, több századdal ennek utána is uralkodott ezen nézlet a nép szellemében. Legjobban kitűnik ez egy gyönyörű legendából, mely a talmudbeli korból reánk maradt. ³⁾ Annak regényes vonásait kihagyván, szorítkozunk e helyen a monda lényeges részére figyelmeztetni, mely tárgyunkkal összefüggésben van. Egy a pusztában levő kútnál álló ifju ígérte a házasságot egy addig ismeretlen leánynak. De mivel a zsidó házassági törvény szerint oly fogadás csak akkor érvényes, ha tanuk jelenlétben történik, kérdé a leány, kik legyenek a tanúk? Arra válaszol az ifju: e kút és abban a pillanatban előttük elfutkározott menyét. Azután elváltak egymástól s mindegyik ment a szülővárosába. De az ifju csakhamar elfelejtkezett fogadásáról és más leányt vett nőül. Első szülöttj gyermekét egy menyét ölte meg. Másik gyermeke a kútba fuladt. Gyermekeinek oly rendkívüli halála ífveltűnt anyjuknak s kérdé férjét, mi lehet az oka? Akkor férje magába szállt s megemlékezett, hogy ép a kút s men tanui valának egy más nőnek tett házassági ígérétének.

¹⁾ Vortrag über der Einfluss der jüdischen Philosophie auf die christliche Scholastik. 1860.

²⁾ A 24. és 104. zsoltár igazolják ezen felfogást.

³⁾ A b. Talmudban Táanith Sa, csak rövid vonatkozással van említve, de a Toszafóthban, és az Arukhban részletesebben van előadva.

Válj el tőlem s váltsd be fogadásodat. Ezen elbeszélésből minden esetre világosan látjuk, mily mélyen gyökerezett ama szentírási nézet a nép szellemében. Könnyen belátható, hogy erkölcsi momentum rejlik abban, hogy ha az ember Isten létét az egész természetben jelenlevőnek tartja. Nem csekély merészséggel tovább fonva, találkozzunk ezen eszmével egy másik talmudi legendában, mely szerint a természeti tüneményeknek döntő szavuk lett volna a a bölcsök vitájában. De R. Jósua tiltakozott, mondván: az igazság és törvény kiderítésében az emberi észnek egyedül döntő szava van. ¹⁾

¹⁾ B. T. B. Mecz. 59 b.

Veszprém.

HOCHMUTH ABRAHÁM.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A szombatosság történetének második korszaka.

(Péchi Simon bukásától a »deesi complanatio«-ig, 1621—1638.)

Péchi negyüféle kemény fogsága. — Az ország rendjei kezeslevelet adnak érte, mire súlyos feltételek alatt felszabadul. — Miképen változtak vallásos nézetei. — A szombatosság neki köszöni új irányát és virágzása idejét. — A szombatosságnak kedvező külső és belső viszonyok. — Bethlen Gábor kiváltságlevelet ad a bevándorló török zsidóknak. — Ezen bevándorlás jelentősége s a szombatosságra való döntő befolyása. — A fejedelmi udvaron megfordult zsidó orvosok.

Péchi Simon elfogatása megnyitja, vagy tán helyesebben előkészíti a szombatosság történetének második korszakát.

A bukott főkancellárral fölötte keményen bántak szamosújvári börtönében. Nem bocsátottak hozzá senkit, még kiskorú, anyátlan gyermekeit sem. Irnia nem volt szabad, a hozzá intézett leveleket lefoglalták. Nehéz vasra vert lábai, alig két havi fogság után, »már fölötte eldagadoztak.« Hozzájárult, hogy nem tudta, miért fogták el, s az előtte ismeretlen vádak és gyanúsítások ellen nem birt védekezni. Jóságait »törvény nélkül elfoglalta« és java részben a maga rokonságának adományozta a fejedelem.¹⁾

Péchi anyósa, az öreg Bethlen Krisztina, valamint sógora, Kornis Ferencz, mindent elkövettek ugyan, hogy felszabadítsák. Azonnal elfogatása után megnyerték ügyének a velök rokon Bethlen Istvánt, Erdély akkori kormányzóját, s ez kieszközölte, hogy a fejedelem, kihez kérelemlevelet is intézett Péchi érdeké-

¹⁾ Az utóbbit Bethlen János elbeszéli, I. *Kereszt. Magvető* XIX. évf. 353. l., v. ö. *u. o.* 355. l. és *Kemény János*, i. h. 10. és 408. l.; az előbbi adatok következnek Péchinek a börtönben írt, alantabb ismertett leveléből.

ben, őket kihallgatáson fogadta Déván. Mind hiába! Bethlen Gábor hajthatatlan maradt, és Pécht ezentúl is tartották »nyomoruságos és keserves rabságban.«

Hogy a kormányzónak irhasson, csak annak különös meg-hagyásából bocsátották rendelkezésére a szükséges íróeszközöket. Ezen valóban megható levélben az ártatlanság meggyőző hangján sorba veszi az ellene netalántán felhozható vádakát, melyeket egyenkint megczáfol és visszautasít, s égre-földre kéri Bethlen Jánost, mint jóakaróját és rokonát, eszközölje ki, hogy akár a legsúlyosabb feltételek árán, szabad lábra helyezték.)

De ezen levelének sem volt foganatja. Csak börtönt cserélt; Szamos-Ujvárról Kővárra vitték,²⁾ hol még több mint három évig fogva tartották. Végre keresztülvitték rokonai és barátai, hogy az ország rendjei megkegyelmezését kérték Bethlentől. Az 1624. november 22-én kelt okiratban elvállalták a kezességet az iránt, hogy Péchi a Bethlen által szabott feltételeknek mindenben meg fog felelni; ha azokat megszegné, vagy Bethlennek kiszolgáltatják, vagy pedig százezer forint fizetésére kötelezik magukat. Ezen összeghez Kolozsvár városa, akkoriban még a szombatosság egyik főfészke, 6000 forinttal járult, s az ország majdnem összes főnemessége kisebb-nagyobb összegekkel szerepel a Péchiért adott kezeslevélben.

Most végre, negyedfél évi fogság után, megnyílt Péchi börtöne és Bethlen Gábor »sok rendbeli híveinek Péchi Simon uramért való alázatos esedezésekre, kegyelmességre indítatván, fogságából szent-erzsébeti házához elbocsátotta bizonyos conditiók alatt, melyekről ő felségének maga kezeirása, pecséti és hiti alatt reversalist adott.« Ezen feltételek közt volt az is, hogy Szt.-Erzsébetet, az egyedüli jószágot, soha el nem hagyja.³⁾

Az amúgy is vallásos érületű férfiú, ki olyan keservesen tapasztalta a földi nagyság mulandóságát, kemény fogsága alatt

¹⁾ Az érdekes levelet közölte Mikó, i. h. III. 350—7. l.; v. ő. *Kemény*, i. l. 10. és 408. l., valamint *Kereszt. Magvető* XIX. évf. 553. l.

²⁾ *Kemény János*, i. h. 9. és 96. l.

³⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek* VIII. 244. l.; v. ő. *Kemény* i. h. 10. és 308. l. *Gündely*, i. h. IV. 242. l. tévesen élte fogytáig hagyja Pécht a börtönben. Feltűnőbb, hogy Boros György (Magyar prot. egyházi és iskolai figyelő VIII. évf. (1886. 280. l.) azt állítja, hogy Péchi »1621—1630-ig (l) volt fogságban.« Mint a fentebbiekből kitűnik, 1621. június hó elejétől 1624. november végeig tartott fogsága.

a vallásban keresett vigaszt. »Töltöm szomorú napjaimat — így írja Bethlen Istvánhoz intézett levelében — sok sirással, ohajtással, Istenhez való imádkozással és közbe-közbe irások olvasásával.« Milyen *írások* voltak azok, elég világosan elárulja a levelnek egészen bibliai színezete és ó-testamentomi nyelvezete. »Noha — így folytatja — az én nyomoruságimat, igen bűnös férge lévén a mindenható Istennek, régi szentek példájához nem illenék vetnem semmiképen, jól tudván és ismervén magamban, gyarlóságim miatt a mindenható Isten ellen mindennapi vétkeim oly számálhatatlanok, mint a tengerek fővénye«; azért mégis a Jóbéhoz hasonlónak mondja az ő szerencsétlenségét, fájdalmát, sőt még nagyobbnak, mint amazé volt. Mert »szent Jóbhoz baráti még is vigasztalni hozzá mentek, én tőlem azok is elrekesztettek... Gyermekeimet Isten megtartotta, a helyett, édes anyjokat örökkévaló keserűségemre elvőtte. A mi nagyobb, szent Jóbót hírében, nevében nem gyalázták: rajtam az is szőnyegen forog — úgy értöm — mely az is halál, és annál is keservesb. Jóság, marha, az mind kisebb volna; mezítelen jöttünk ez világra, úgy megyünk ki belőle is, az Ur adta volt, ő vette el is, — legyen áldott az ő szent neve érötte mindörökké!«¹⁾

Ezen hangon mindvégig folytatja levelét. Ha bűnös volna, megvallaná vétkét, mert »a megvallónak mind Isten s mind az emberek inkább megbocsátanak.«^{1a)} A fejedelem s az ország ellen nem vétett, »mivel — úgymond — vallásom is azt tartja, hogy valaki fejedelme, magistratusa ellen támadozna, Isten ellen támad egyszersmind, és örök kárhozatos dolog — legyen áldott az én Istenemnek neve, abból lelkesmeretemben tiszta vagyok.« Ő mindig tartotta magát Mózes törvénykönyve parancsához: »Istent ne káromoljad és ne szidalmazdazz nemzetednek fejedelmét.«²⁾ Bizvást kéri Isten itéletét közte és vádolói között, »hogy a mely exitura volt Ananiásnak és Zaphíranak az elragadott pénzért,³⁾ és a mely büntetés szállott Gehazyra, az Elyseus szolgájára a Naman Syrustól visszahozott kincséért, én reám szálljon az, ha én bűnös vagyok; ha pedig büntelen vagyok, vegyék magokra az én hamisan vádolóim. Viszont a pártoskodó árulatlásért valaminemű végek lön Achytopelnek, Absalonnak, vagy

¹⁾ *Jób* könyve 1, 21. ^{1a)} *Példabesz.* K. 28, 13. ²⁾ *Móz.* II. k. 22, 27.

³⁾ *Act. Apostolorum* V. 1. ff.; a következőkben felhozott bibliai hivatkozásokra nézve 1. *Királyok* II. k. V. és u. o. I. k. XV. ff.

Judás Iskariotesnek, ha én affélében részes vagyok, maradjon az Urnak olyan ítéleti rajtam; ha pedig ártatlan vagyok, szálljon és maradjon azon sententia az engemet hamisan vádolókon.»

Attérve a hamburgi békealkudozásra, elbeszéli a nádornak és biztos társainak árulását s az ő hűséges eljárását, azután pedig így folytatja: »A Chanaán földé kémlésére tizenkét főrendeket bocsátottak volt az Izrael fiai: a tize hamissá, pártossá lött; a kettei, Josue és Chaleb megmaradván a hűségben, Istennek áldása szállott reájok, nem büntetettek egyiránt a pártosokkal. Én is Isten előtt jó lelkiismerettel dicsekedhettem azzal: soha én az ő pártoskodó akarátjokat nyilván nem tudtam.«

Ezen levél mutatja, mennyire állott a rab Péchinek érzelme és gondolkozása a biblia befolyása alatt, s hogy az »írások,« melyeket olvasgatott, a szentírás, kivált az ó-szövetség könyvei voltak.

Hosszú rabsága alatt így sokat tépelődhetett azokkal a valóságos kérdésekkel, melyek már szerencséje napjaiban, mint az Aritussal folytatott levelezéséből kiténik, közvetlenül bukása előtt is élénken foglalkoztatták. Bizonyos, hogy e kérdésekre nézve a börtön magányában jutott végleges megállapodásra és vallás dolgában, mint egészen megváltozott ember tért vissza szent-erzsébeti udvarházába.

Mihelyt felszabadul, habozás nélkül gyorsan halad az úton, a melyen azelőtt csak bizonytalan lépésekkel tudott járni. Most egyenesen követi az Eössi által kijelölt zsidó irányt s tudatosan s olyan határozottan vezeti azt tovább, hogy a kereszténységtől mind távolabbra jut s a zsidóság felé magával ragadja a szombatosságot is.

A bukott főkancellár a szombatosság voltaképi megalapítója lesz. Eössi előkészítője, úttörője volt, Wickleff és Huszsa, az utóbbinak mártírsága nélkül: Péchi — Luthere és Melanchtonja s egyuttal mártírja is volt.

A szombatosság történetének második korszaka majdnem azonos Péchi Simon további életének és működésének történetével. Kimagasló, nagy egyénisége mellett eltörpülnek, mondhatni eltűnnek mind a többi szereplők, kik e korszakban még fellépnek. Kizárólagosan neki köszöni az új vallás rövid virágzása idejét, s ő teremte számára az alapot, a melyen annyi elnyomás és üldözés daczára, még harmadfél századig állhatott fenn.

Péchi még a börtönben sinlődött, midőn a beszercei országgyűlés az 1622. október havában alkotott törvények első pontjában újból megerősítette »az judaizálásban megáltkodott emberek ellen« hozott régibb határozatokat.¹⁾ Azonban ezen újabb határozatnak sem volt semminemű fogantatja.

Nem sokára ugyanis újra kitört a háboru Bethlen meg Ferdinánd közt, s a szüntelen nagy terveket forraló fejedelem nem foglalkozhatott komolyan a szombatossággal. Ezentúl, úgy látszik, többé nem törődött vele. Uralkodása végeig (meghalt 1629. nov. 15-én) nem találkozunk semminemű újabb határozattal, vagy törvényes intézkedéssel, mely a zsidózik ellen fordul.

S ez még öt évig maradt így utódja, Rákóczi György alatt is. Rákóczynak uralkodása elején az volt legfőbb gondja, hogy fejedelmi székét védje külső és belső ellenségek ellen és állását biztosítsa és szilárdítsa. Innét jött, hogy csak 1635-ben komolyan kezdett fellépni a szombatosság ellen. Ez pedig ügyesen felhasználta a neki engedett békének, persze rövid, mindössze tizenöt évi idejét: szervezkedett és hódított.

Ezen, a szombatosságra nézve kedvező külső viszonyokhoz járult egy esemény, mely szintén Péchi fogsága alatt ment véghez, de melyet valószínűleg már maga Péchi előkészített volt.

Bethlen, »hogy a sok háborúk s az idegen népek berontásai által kifosztott és elpusztult országot különféle népek bevándorlása által helyreállítsa,« befogadta a Morvaországból kiűzött anabaptistákat s nem sokára rá az Erdélyből kitiltott zsidókat is. Az utóbbiak részére »méltóságos Ábrahám Sassa, konstantinápolyi zsidó orvos²⁾ közbenjárására« 1623. június 18-án állított ki kiváltságlevelet, mely az erdélyi zsidóknak még soká szolgált jogalapul.³⁾

Ezen, az ország rendjei, valamint a későbbi fejedelmek által több ízben megerősített kiváltságlevelé oltalmat és védelmet, Tö-

¹⁾ Erd. Országgy. Eml. VIII. 108. l.

²⁾ D *Henriques de Castro*, Auswahl v. Grabsteinen auf. d. niederl. — portugies. — israel. Begraebniss zu Ouderkerk a. d. Amstel, Leyden, 1883. 83. l. közli »Clarissimi viri Abraham Gomes de Sossa« siriratát, ki, mint Ferdinánd királyfinak és Németalföld kormányzójának testorvosa, 1667-ben meghalt Amsterdamban. Nem lehetetlen, hogy ez az Ábrahám Sossa nevű orvos azonos a Bethlen kiváltságlevelében említett, ki később Konstantinápolyból Amsterdamba ment.

³⁾ L. *Szilagyi*, Erd. Országgy. Emlékek VIII. 143. és 371. l.

rökországgal való szabad kereskedést és szabad vallásgyakorlatot biztosít a bevándorló zsidóknak. Az utóbbit biztosítja a keresztség felvételére kényszerített úgynevezett *marranóknak*, vagy átkeresztényeknek is, kik Spanyolországból, vagy egyébtől jönnének Erdélybe s ott nyilvánosan akarják gyakorolni zsidó hitüket.¹⁾

Az ezen kiváltságlevél következtén bevándorló és többnyire Kolozsvárt letelepedő török, a szombatosságnak nem csekély előnyére, *szeferárdi*, azaz spanyol szertartású zsidók voltak, nagy részben ivadékaik az 1492-ben Spanyolországból kiűzött zsidóknak. Ezek pedig mindenütt a zsidó arisztokrácia egy bizonyos nemét képviselték.

Nagyobb és fényesebb multra hivatkozhattak és dicsőbb hagyományokat őriztek, mint a többi, kivált az *askenázi*, vagy német szertartású zsidók, kiket felülmúltak általános műveltségre, de még vallásos tudományra nézve is. És erre büszkék voltak. Öntudattal, előkelő modorral, mondatni: spanyol grandezzával léptek fel s egész külsejükben előnyösen elütöttek soká megalázott s már régóta közönséges csere-berére szorított egyéb hitfeleiktől. Kivált Törökországban boldog időket éltek akkoriban Nagyszabású vállalatokba bocsátkozó kereskedők, a szultánnak meg pasáinak testorvosai, magas államhivataltok és előkelő, a portánál nagy befolyású férfiak sürüen kerültek ki soraikból.

Erdélybe csak azon Bethlen által elfogadott feltétel alatt jöttek, hogy őket nem fogják szorítani valamely zsidójelnek viselésére, a mint az egyébült szokásban volt, hanem hogy »a keresztyének ruházatában« fognak járhatni.²⁾ Csak a maguk orvosai tudományában bizván, saját orvosukat hozták magukkal és kivitték, hogy az mindenütt »szabadon járhasson, kelhessen.«³⁾ S az

¹⁾ Az 5. pont után, mely a bevándorló zsidóknak biztosítja vallásuk szabad gyakorlását, »juxta ritum illorum« következik, mint 6. pont: »Si qui Judaeorum in ditionibus Christianis degentium ex Hispaniis aut alijs e locis in regnum nostrum commigrare illorumque professionem imbibere voluerint. liberum id securumque eisdem facturum pollicemur.« A zsidó vallás szabad gyakorlatának ezen újabb s ilyen alakban történt ígérete világosan a neta-lántán bevándorló s rendszeren spanyol származású átkeresztényekre vonatkozik, kiknek Hollandia és Törökország kivételével, akkoriban meg nem engedték, hogy zsidó hitükre nyíltan visszatérjenek.

²⁾ Bethlen kiváltságlevelének 7. pontja.

³⁾ U. o. 11. pont.

a »Riberius zsidó doktor,« kitől Bethlen utolsó betegségében magát orvosoltatta, mindenesetre a bevándorolt török zsidóknak szóban forgó orvosa volt. Mellékesen megjegyezzük, hogy Péchi idejében ezen Riberiuson, vagy tán helyesebben: Riberion, vagy Riberián kívül még három más zsidó orvossal találkozunk az erdélyi fejedelmek udvarán.³⁾

Az efféle zsidók, kiket az ország érdekében maga a fejedelem behívott, nem lehettek a megvetésnek tárgya, mint akkoriban magyar, osztrák és német hitfeleik. Elég tekintélyes állást foglaltak el, s a jámbor székelty, ki most tán legelőször látott zsidót, korántsem vette megszegyenítésnek, ha zsidóznak gúnyolták. A bevándorló török-zsidó kereskedő, vagy a fejedelem beteggyá-hoz hívtat »zsidó doktor« társadalmilag és szellemileg föllette állt; szívesen fogadta azt tanítómasterének, ha, mint a szombatosság tette, olyannak bemutaták neki.

Az országba jött török zsidók tényleg döntő befolyással lettek a szombatosság vallásos és szellemi életére s így további fejlődésére is. Tőlök vette át a spanyol-zsidó ritust, melyet, környezve német szertartású zsidóktól, mindvégig megtartott, irodalma pedig ezentúl majdnem kizárólag a szeferárdi irodalmából indul. Zsidó naptárt nem kellett többé Konstantinápolyból hoztatni nagy költségen, a szombatosságoknak, mihelyt új zsidó szomszédjaikhoz fordulnak, elég terjedelmes zsidó könyvtár állt most rendelkezésükre. Mint látni fogjuk, eltek a jó alkalommal.

) Riberius a Riberio, vagy tán Ribeira névnek akkori szokás szerint történt latinizálása; l. róla *Kemény János*, Önéletírás 138. l. Ha hozzáadjuk a Boeskaikhoz hívtat Eleázárt (fent. 464. l.), továbbá a tudós Leon (Árje-Jehúda) Siaá-t (Török névén: Nasr ad-din Tebib), kit I. Rákóczy György 1639 körül Konstantinápolyból hívtat udvarához, hol mint a fejedelem testorvosa, később felvette a keresztséget (*Kaysersling M.*, *Revue des études juives* VIII. 85. l.), végre Szinán basa zsidó testorvosát, kit Mihály, oláh vajda elfogott és bár 45,000 tallért ajánlott váltságdíj fejében, Báthori Zsigmondnak 1681 körül »ajándékba küldött« — négy zsidó orvosról van tudomásunk, ki az erdélyi fejedelmek udvarán megfordult. Az utóbbinak nevét nem ismerjük; l. róla *Schwarzfeld E.*, *Annuaire pentru Israeliti* IX. évf. 82. l.

Budapest.

KOHNSÁMUEL.

(Folytatása köv.)

Ima áhitat nélkül, test lélek nélkül;

A M. Zs. Szemle tavalyi évfolyamában (437. l.) Steinthalnak jelles értekezését közölte az áhitatról. Steinthal főlegléri az értekezés bekezdésében a zsidó Káték által nagyobbára kútfők megnevezése, de néhol a talmudra való hivatkozás mellett ¹⁾ idézett eme mondást: *הפלה בלא כונה כגוף בלא נשמה* »ima áhitat nélkül olyan, mint a test lélek nélkül«. A hasonlat találó volta és a kifejezés szabatosága közkeletűvé tették e mondást, melynek azonban legrégebb kútfőforrása eddig nincs kimutatva. Steinthal Arama Izsákot említi legelsőnek, ki e mondást szószerint idézi (58. értekezés, III. 13-a ed. Pollak) és ebből azt következteti, hogy az Arama hazájában, Spanyolországban keletkezett, ahol már előzőleg más formulázásban ugyanazon gondolattal találkozunk.

Ezzel szemben érdekes lesz talán utalni arra, hogy már Arama előtt száz évvel, Áron b. Elijah, híres karaita is idézi szószerint e mondást törvénykönyvében (Gan Eden 70. l.), melyet Konstantinápolyban 1354-ben írt (Fürst, Gesch. d. Karäerthums, 262. l.). Későbbiek közül Horovitz Jesája a 17-edik században (של"ה p. 249 b.) említi. (Lásd még Papo, Péle Jóéc sv. כוונה). Közel jár e kifejezéshez Menachem b. Zerach (Czédah laderech 20b ed. Sab.). Kíváncsinos volna, hogy a mondás esetleg régibb kútfőkben is kimutattassék. ²⁾

¹⁾ Lásd többek közt Wolf u. Salomon, Der Charakter d. Judenthum Lpz. 1817, 104. l. — Breuer Leop., Leitfaden beim Religionsunterricht. Wien 1851, 80. l. — Aub, Grundlage zu einem wissenschaftl. Unterricht in d. mos. Rel. 2. kiad. Lpz. 1874, 132. l.

²⁾ Maga a כוונה szó a misna héberségében *szándékot*, intencziót jelent. A misnában egyszer fordul elő (Erubin 4, 4). Baraitákban s a toszefában többször, pl. Tosz, Rós has. 212. Zuckerm., b. Berach. 13^{ab}, b. Róshas. 28^b sat. A כוונה ige, melyből a főnév képezve van s melyre az »áhitat« jelentéssel való használat támaszkodik, többször fordul elő. Így Berach. 5, 1, Tosz. Berach. 6, b. Berach. 31^a.

IRODALOM.

Mária Luiza a pozsonyi zsidók életéről.

Correspondance de Marie Louise.

Néhány hónappal ezelőtt megjelentek Mária Luiza, I. Napoléon feleségének azon levelei, melyeket volt nevelőnéjéhez és annak leányához hosszú éveken át (1799—1847.) intézett. E helyen kettőről lesz érdekes említést tenni; ezek a pozsonyi zsidó község életére vonatkoznak.

1802. május 14-én írta a későbbi francia császárné a következőt Pozsonyból: »Innen (t. i. az ivánkai kirándulás után) mentünk a zsinagógába, mely teljesen ki volt világítva és hallottuk a zsidókat imádkozni, minden zsoltár után azt kiabálták a zsidók, hogy »vivat«, ugy hogy kicsibe mult, hogy bele nem sikertültünk; annyi trombitát és dobot használtak ez alkalommal, hogy szinte zihált tőle a mellem.

Az utca, melyben a zsidók laknak, nagyon bűzös, a zsidók oly szegényesen voltak öltözve, hogy ez nekem nagyon visszataszított.

A másik levél, mely szintén Pozsonyból van keltezve (1802. május 20.) érdekesebb tartalma. Többek közt ezt olvassuk benne:

»Bocsánat, kedves Victoria, hogy nem küldöttem neked a zsidók könyvét (le livre des Juifs), elfelejtettem; a zsidóknál lesz még egy ünnepély, és pedig 4 leány és 4 fiu egybekelése; a pozsonyi zsidók ezen, a szokás szentesítette joggal birnak, hogy az országgyűlés alkalmából (quand il y a une diète) összeházasítanak 4 párt a császár költségén.

A zsidóknak van egy két emeletes házuk, mely nagyon tiszta; ha valamely zsidó büntettet elkövetett, u. m. lopást, gyilkolást vagy valakit rágalmazott, és meg akarták ezért büntetni, azon percztől fogva, melyben ezen házat elérte, már nem mernek

vele rosszul bánni és szabadon bocsátják. A házban van egy terem, melyben szobrok vannak, melyek az igazságot, a jótékonyságot és a felebaráti szeretetet ábrázolják.«

Érdekes volna kideríteni, hogy mi van ezen utóbbi állításban; talán értesít bennünket erről a pozsonyi hitközség egy tagja, ki községének történetét közelebbről ismeri.

Budapest.

b. h.

KÖZEGÉSZSÉGTAN

tekintettel a gyermeknevelésre. Szülők, tanítók és a serdültebb ifjúság részére írta *Lévai Izor*. Szabadka, 1887. ára 20 kr.

Szerzőnek kis munkája nagy olvasottságra vall, de azt is mutatja, hogy a közegészségtant csupán csak olvasás által megtanulni nem lehet, annál kevésbbé olvasmány alapján róla tanulmányt írni. Sokat olvasott a szerző, de keveset emésztett. És így e füzet rosszul alkalmazott frázisokból áll, a melyek meg azonfelül is vastag hibáktól hemzsegek. Illusztrációul csak két monsztróizást hozok fel,

A halva szülöttekről beszélve a szerző, azt mondja: ámbár nálunk a hábák azonnal keresztelnek, és így a halva szülöttek számát csökkentik, mégis 98% hal el, míg Franciaországban, hol 6 nap múlva keresztelnek, csak 78%.

Nem tudom, hogy honnét vette szerző ez állítását a füzetben idézett forrásokból bizonyosan nem — de minden hozzáértő ezt azonnal képtelenségnek ismerte volna föl. Először a halvaszülött nem hal meg; hogyan is halhatna meg ember kétszer? — másodsor, ha 100 újdonszülött közül 98 halott és csak két élő-gyermek volna, akkor számítsa ki magának a szerző úr, hánynak volna alkalma közegészségtant tanítani.

Pár lappal tovább: »Igen káros befolyással vannak a légzőszervekre a görnyedt ülés, az erős fűzés, a hevült állapotban való ivás és a meghütések, melyek szükmellúséget, tüdőgyuladást, tüdővérszt, torokgyíkot, légsósorvadást, sőt gyakran halálos bajokat okoznak.« Azonfelül, hogy ez nem áll és nem tudom, vajjon pedagógiailag megengedhető-e, ijesztés czéljából valótlanságot tanítani, hát bizony tüdővész, torokgyík, légsósorvadás olyan bajok, melyek épen nem ártalmatlanok »sőt gyakran halálos bajok«

is. Hogy ilyen munkára kinek lehet szüksége, nem tudom, de véleményem szerint, jó, népszerű közegészségtant csak orvos, még pedig csak nagyon képzett orvos írhat.

Budapest

Dr. SZALÁRDI MÓR.

JEDAJA PENINI BEDARSI.

„Bechinath Olam“ czimű művéből.

1. Miért dicsekszel, mondd, oh hős,
Bátrak s erősök közt erős,
Hogy élvet látsz,
Gyönyört találsz
Gyermek módjára zöld mezőn,
Ha nyári nap süt égetőn?
És szép öved
Ékes köved
Társid között, ha elrakod
Rubint gyanánt csillog, ragog? . . .
2. Nézzed barátaid meg jól;
Barátaid kikben bízol:
Esznek, isznak
Jól meghiznak;
És nincs talán
Éltük javán
Elöttük semmiféle czél,
Csupán: karjuk legyen aczél.
A vágy a földi jó után
Vezérfonal éltük után.
3. Minden gyarlót
És mulandót
Kedvelnek ök
A lehütők,
De gög és minden földi kellem
Mit ér, ha nincs a fejbe' szellem? . . .
4. Avagy talán nem sejtitek
Büntetve lesznek tettitek?
Hol ég azúr,
Ott él az Úr.
Mindent meglát, mindent tud ő
A halhatatlan, a dicső.
5. S miben bizál, hogy támaszod,
Mely bő áldást szétárasztott
Ledöntöd és lerombold? . . .

- Alapkövet noha
A mult dicső kora
Tevé le és hagyá a számunkra
Mint bűnös s vétkező utódokra.
6. Nem áll-e fent
Nem jár-e lent
Ha erre térsz
Vagy arra lépsz
Az Úr, ki mindent lát, kutat
Rossz tettet úgy, mint jó utat?
7. A földre nézz,
Számodra kész
Nem-é tátong alatt a sír,
Mi ellen nincsen semmi ír?
Hová kerül
És elmerül
Mindaz, ki földi lét miatt
A büntől vissza nem riadt.
8. Csodálom, hogy megeshetett
S nem sejté azt jobb érzeted:
Mi téged ér
És hozzád fér
A változás minden neme,
Rendeltetés előjele.
Jót tesz emitt, büntet amott.
Majd egy, majd több lesz bűn miatt halott.
9. A büntető
Istentől jó
Rangsúlyedés
S emelkedés . . .
Halandók érdemi szerint
Mindenható büntet meg int.
10. Sőt még ha támad oly idő,
Hogy Ur lesz egy semmittevő,
Kiből hit és erény kihalt
Az ül majd fennen diadalt;
Avagy ha porba sülyedett
Ki elkövet jót és nemest.
Istentől jött e fordulat
Dicsérjük folyton az Urat!

Budapest.

MAKAI EMIL

TÁRSADALOM.

A zsidó tanítók országos árvaháza.

A veszprémi izr. hitközség, nagynevű rabbijával élén, régóta előkelő állást vívott ki magának azon nemes gondolkozása és áldozatkészsége által, melyet felekezeti kérdésekben tanusít és csak természetesen találjuk, ha ilyen hitközségnek tanítótestülete a nemes eszmék felvetésében vidéki kartársainknak elöljár.

A veszprémi izr. hitközség és annak tanítótestülete egy körözvényt, illetve lelkes felhívást küldött szét e napokban, melyben úgy a hitközségeket és ezek papjait és tanítóit, valamint egyeseket adakozásra szólít fel oly czélból, hogy az egybegyűjtendő filérekből egy orsz. árvaház létesíttessék tanítók árváinak számára. Az eszme szép és magasztos, érdemes, hogy testet öltjön. Ha különösen ifjabb nemzedékünk, mely a modern iskolában nevedett és az itt nyert első kiképzetésének köszönheti igen sok esetben anyagi jólétét és tisztességes társadalmi állását, ha ezen ifjabb nemzedék lelkében erős gyökeret vert volna a hála a felekezet igen érdemes és szegény osztálya: a tanítók iránt, kétséget sem szenved, hogy csakhamar egybegyűlhetne ama 10,000 forint, mely a felhívás szerint mint első alaptőke szükséges az intézmény megvalósíthatásához. Mindenesetre zsidó hitközségeink és egyáltalán felekezetünk szellemi érettségére vallana, az ősköztől öröklött érények legékesebben szóló bizonyítéka volna egy közadakozásból létesült árvaház a felekezet tanítói elárvult gyermekei számára, és ha az eredmény várakozásunk mögött talánna maradni, ugy bizonyosan nem kis mértékben a tanítókat is érhetné a rovás, hogy nem eléggé buzgólkodtak egy szent czél megvalósítására. A tanítóknak kötelessége házról-házra járni, hogy minden zsidó, kinek iskolás gyermeke van, vagy a ki maga is az iskoláztatás jótéte-

ményeiben részesült, hozzájáruljon az alaphoz tehetsége szerint. Egy család sem fogja üres kézzel elbocsátani, ha hozzá bekopogtat a tanító és így egy iskolát fentartó hitközség sem lesz, mely közvetve nem lesz az adakozók között. De másrésről kívánatos, hogy a hitközségek érdemes előljáróságai is megszavazzanak némi évi segélyt és itt a hitközségek papjai és tanítóira vár ismét a feladat, hogy az előljáróságot a nemes áldozat hozatalára hangozzák és a hitközségek közvetlen anyagi hozzájárulását is kieszközöljék az alap számára. Mert igen sajtóságos jelenség az, melyet felekezetünk kebelében tapasztalunk. Bármily nehezűnkre esik is, ki kell mondanunk, hogy felekezetünk humanus intézmények felállításában és fentartásában nem tart lépést sem a múlttal, sem a többi felekezetekkel, nemcsak vagyoni állásához, de még számarányához mérten sem. Vannak egyes virágzó intézményeink, igen csekély számmal, de ezek is csak úgy létesülhettek, hogy az óriási alap egy ember áldozatkészségéből került ki. Vannak országszerte nemescélú egyesületeink, de ezeket apáink teremteték, a mai zsidó nemzedék zsidó ügyek felkarolásában igen tartózkodó, mintha csak attól tartana, hogy a nem zsidók ránk találják sütni, hogy nagyon is felekezetiessé vagyunk. Pedig éppen az ellenkezőnek bajait vagyunk kénytelenek sinyleni, azért nem állunk mint felekezet nagyobb tekintélyben, mint kellene, mert ha országos alapunk, vagy egyes jótékony embereink institucziókat nem állítanak, a felekezet teljes épségében áldozatkészségét felekezete fejlesztésére dokumentálni nem képes.

Azt, hogy nem a *fővárosi* hitközség vette kezébe a dolgot, sajnálni lehet több okból; de hát nekünk nincs központi vagy vezérhitközségünk: a pesti nyiltan vallja, hogy nem is akar az lenni s így még szerencse, hogy a vidék mozdul és mozog ily főfontosságú ügyekben. Fogadja illő elismeréssel és megérdemelt hálaival *Veszprém* kezdeményezését.

Csak az a kérdés, és pedig igen komoly kérdés, hogy azon kedvező esetre, ha már egybe találna gyűlni a 10,000 forint, elvan-e érve a cél, melyért a mozgalom megindult. A gyűjtőív kibocsátói maguk vallják, hogy az első tízezer forintos alap csak két árva eltartási költségét fedezné csupán. Már pedig ez nagy baj, mert a megindítandó mozgalom nagyságához képest az eredmény felette csekély.

De bizonyos, hogy az orsz. izr. tanító-egyesület, a mozgalom

kezdetétől fogva a feállítandó intézet körül vezérszerepre hivatván, és a pesti zsidó hitközség, melyben annyi az anyagi és erkölcsi erő, mindenesetre erkölcsi és anyagi támogatást fognak nyújtani, mely az elsőnek kötelessége nagyságához, a másodiknak fényes nevéhez méltó. Ha a budapesti izr. hitközség előljárósága kieszközli, hogy a két árvaházban két-két tanító-árva felvétessék, ez már egymagában felér egy 20,000 forintos alappal. Ha az izr. tanító-egyesület kimondja, hogy alapjából két árváról kész gondoskodni, ha még ezenfelül a kezelésére bizandó árva-alapot is árvák nevelésére fordítja, kétségtelen, hogy gyökeresen mozdítják elő az árvák ügyét.

Persze, ez még nem *árvaház* és a veszprémiek igen helyesen, ilyet akarnak. Azért csak gyűjtsünk, hogy az első 10.000 frt mielőbb együtt legyen. A továbbiakról majd lehet vitatkozni azután — a mint hiszen a veszprémiek is ezt meghagyják nyilt kérdésnek. Kétségtelen egyébiránt, hogy, ha már ennyire leszünk, a vall. és közokt. miniszter ur így is hathatós támogatást fog nyújtani,

Az elmondottakból levonandó következtetés tehát ez: gyűjék meg a tanítók szent kötelességüket. Indítsák meg a gyűjtést és birják úgy a hitközségeket, valamint a hitközségi tagokat adakozásra.

Próbáljuk csak meg egyszer közös akarattal és komolyan: és sikerülni fog: fölláítani felekezetiileg, mint összesség, egy intézetet, mely a felekezet legkészségesebb és legszükségesebb szolgálait van hivatva munkásságában, mely sokszor küzködés, és fáradságában, mely gyakran harc egyuttal, támogatni és istápolni. Akarjuk komolyan és sikerülni fog.

A mit Veszprém megkezdett, folytassa azt az egész ország.
Budapest.

BARNA JÓNÁS.

A zsidó vallásfelekezet receptiója.

(Megint polemia.)

A névtelen hősök egyike, kikkel a zsidó vallásfelekezetet érdeklő egynemely kérdésre nézve összecsapunk, a fenti czim alatt e folyóirat mult havi számában közzétett cikkemmel szemben most nyílt vitákkal, tündöklő fegyverzetben és czimereinek kíséretében lépett ki a küzdelem terére. Az E—g megnyilatkozott cikkirójának ez a fényes fellépte a külsőségek iránt fogékonyakra kétségtelenül kápráztató, de az én hagyományos zsidó demokratikus érzéseim nem rettennek vissza a rozsdamarta fokos suhintásaitól és nem aszalódnak meg a sokszor ugyancsak szélesen terpeszkedő immunitással szemközt sem. A vitánál az argumentumok és nem a tulságos öntudat nyilatkozásai döntenek. A ki birja, marja!

A mostani vita részben garasos, de ennek oka nem én vagyok. Nehogy mégis e folyóirat színvonala alá kerüljek, tollam fegyvelmezése okáért az említett lap f. é. novemberi 20-ki számában ugyancsak e sorok homlokán látható czim alatt közzétett cikkre vonatkozó válaszomat az alábbi *pontokba* foglalom össze:

1. cikkiró úr kijelenti, hogy engemet a személyeskedés terére követni nem fog, mert ezt természete] nem veszi be. Minthogy cikkiró úr az említett lappal folytatott vitában most először szólal meg neve alatt, — ha ugyan a személyeskedés fogalmával tisztában vagyok — vele egyáltalán nem is személyeskedhettem. Hogy egyébiránt cikkiró úr mennyire marad meg az objektivitás magaslatán, ezt csakhamar megtudjuk. Azt mondja, hogy elferditem nézeteit, hogy fegyvereim nem az igazság fegyverei, hogy megerőltetem eszemet és inventiómat, a sorok között plagiummal vádol, mit azonban nagylelkűen megbocsát, mert tőlem egyéb nem telik, hogy ő tények alapján és nem üres frázisok után indul és végül önmagának okadatolásaival teljesen megelégedve, ajánlja nekem, hogy jó lesz egy kicsit hátrább állani az agarakkal. Egyik másik objektivitására mindjárt megfelelek, csak az agaraimra nézve akarom itt megjegyezni, hogy azok nem félős természetűek

hogy gazdájukon kívül másra nem hederítenek. Aztán a mi minőségüket illeti, láttam én már csekély agarat módos gazdánál, jó fajtájut hajtó-legénynél. Annak az agaraival hátrább, tehát a ki minden buzgósa mellett sem képes velök egyebet, mint — csizmadiát fogni.

2. A mult havi cikkemben a receptióra nézve néhány történeti adatot hoztam fel, ismerteket és kevésbbé ismerteket. Az utóbbiaknál, mint arról minden olvasó meggyőződhetik, boldogult Löwöt egyenesen idéztem. Mégis a cikkiró úr, akinek természete a személyeskedést be nem veszi, a történetre való hivatkozásomról ezeket írja:

»Sőt még erősebb fegyvereket is szegzett ránk a cikkiró úr: az ő zsidó történeti oktatásait. Itt azonban csakhamar elfogyán a puskapora, kényszerkölcsönért folyamodott Löw híres könyvéhez: »Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn.« Még ezt is megbocsátottuk volna néki, mert hát sajátjából nem telt.«

A cikkiró úrnak ezen szavait senki másképen nem magyarázhatja, minthogy én megloptam Löwöt és hogy ő nyomára is jött, hogy hol követtem el a lopást. Előre bocsátom, hogy Löwöt idéztem, hogy a történetre való utalás még minden forrás megnevezése nélkül sem tilalmas és hogy történeti adatok senkitől, a ki az illető kort át nem élte, *kitelni nem szoktak*, hanem e részben merit mindenki közforrásokból, amint tette ezt maga cikkiró úr is, kitől az általa ellenem felhozott adatok, nem az ő értelmében mondom, szintén ki nem teltek, mert ki sem telhetek. Ettől azonban eltekintve, az a furcsa és cikkiró úr loyalis eljárására jellemző, hogy én nem is mint a cikkiró úr nagy fontoskodva és rossz akaratú célzattal felfedezni akarta Löwnek, »Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn« című művéből, hanem Löwnek »Der jüdische Kongress in Ungarn historisch beleuchtet« című munkájából (Pest 1871, kiadta Aigner L.) merittem . . . Beteljesedett hát cikkiró úron hogy: fenn az ernyő, nincsen kas!

3. A cikkiró úr engemet nézeteinek elferdítésével vádol. Ilyen lehetlenségre én nem vállalkozom. Ferdítésnek mondja, ha azt a mit a multa vonatkozóan mondott én úgy adom elő, mintha azt a jövőre nézve mondotta volna. Kívánja, hogy olvasam rá az ellenkezőjét. Ezennel meg is cselekszem és idézem cikkiró urnak az »Egyenlőség« f. é. október 9-iki száma 3. 1.

első bekezdéséből a következőket, mik novemberi cikkem megírásánál kiindulási pontul szolgáltak, és a miket a t. cikkíró úr most kerek kerekén megtagad; — »*másodszor pedig bizonyos, hogy maga a zsidóság kérvényezett volna ellene (a receptió ellen).*» Valamivel alább pedig ezt írta: »*Mert az bizonyos, hogy ma sem a főrendiház, sem a zsidók egy része nem támogatnák a receptiót.*« Legujabb cikkében pedig azt írja a cikkíró, hogy ő az idézett helyen aztán azt mondta, hogy a zsidóság *talán* kérvényezett volna a receptió ellen. A *talán* és *bizonyos* magamforma egyszerű halandóknál nem azonos fogalmak és mindenki beláthatja, hogy az a mit cikkíró a receptióra nézve az idézetekben elmondott, körülbelől a jelenre, de ha úgy tetszik a jövőre is, csak épen a multra nem vonatkozik. E szerint a ferdités módja alaptalan és én igazán azt, hogy miért kívánta cikkíró úr, hogy ezt ráolvassam véges eszemmel át nem láthatom.

4. A cikkíró úr azután egy gyönyörű fordulattal átesap a vitás kérdés érdemére és azt mondja, hogy fent idézett és a novemberi számban megbeszélt állításának alapját megmondja nekem és itt a keserű tapasztalások hangján hozzáteszi, nem kell, hogy e miatt eszemet vagy inventiómat megerőltessem. »*Megmondjuk — így ír — sem a negyvenes évek, sem a congressuson történetekre nem fogunk utalni, hanem a legutóbbi évekből úgy szólván a napjainkban és szemeink előtt történetekből fogunk egyet-mást felhozni.*« Nyomban erre aztán ez 1870. évi márczius 18-iki képviselői határozat fejtegetését kezdi, a mi, ha meggondoljuk, hogy a cikkíró úr ugyancsak gúnyolódik felettem, hogy a receptió kérdésében a congressusig mentem vissza, a kongressusig, mely 1869. évben nyert befejezést, — úgy a cikkíró úr idézett bejelentése komikus hatással van. Mert 1869 története ép úgy napjaink és szemeink előtt folyik le, mint az 1870. esztendőé. Kár volt úgy neki gyürkőzni.

5. Czikkiró úr a zsidó felekezet kebelében kitört pártviszályokra vezeti vissza a receptió elmaradását. Utal a kongressus határozatainak sorsára és azt mondja: »*maguk a zsidók egyenetlenkedésük és pártoskodásuk által akadályozták meg a receptiót.*« A cikk ide vonatkozó része úgy van tartva, mintha mind ezt most fedezte volna fel, mintha minderről én mit sem tudnék, holott novemberi cikkem befejező mondatában egyenesen ezt mondom: »*Minthogy pedig a magyar törvényhozás a görög-keleti*

felekezetről intézkedő 1868 : IX. t.-cikkben kijelölt praecedens szerint a zsidó hitügyet a kongressus határozatainak törvényesítése által rendezni elmulasztotta és minthogy *e mulasztás oka, t. i. a felekezet körén belül keletkezett viszályok* már majdnem végképen megszűntek . . . « stb. A mit cikkíró úr ellenemben hoz fel, azt én nálánál előbb elmondottam és én köszönettel tartozom neki, hogy cikkem egynémely része oly hatással volt reá. De nem az képezi közöttünk a vitát, hogy hátráltatta-e a zsidó pártoskodás a receptiót, vagy sem? Nem afelett vitatkozunk mi hogy elfogadták-e zsidók a kongressusi határozatokat vagy sem? A köztem és cikkíró közötti vita a körül forog, hogy ma a zsidók egy része és a főrendiház ellenezné-e a zsidó vallásfelekezet recipiáltatását, igen vagy nem? Czikkiró úr a zsidó felekezetre méltatlanul, a mostani főrendiházra egészen alaptalanul és következményeiben ártalmasan azt állítja, hogy ez bizonyos, én pedig védem a zsidók egy részét és az ügyet. Nem afelett perelünk mi, hogy a hazai zsidóság kivétel nélkül lépett-e fel a receptió *mellett*, hanem a felett, hogy mikor a receptió kérdése szőnyegen volt, tett-e a zsidó pozitív lépést ellene, igen vagy nem? Ne arról vitatkozunk, hogy a magyar országgyűlés képviselőházának 1870. évi márczius 18-iki határozatából mit vont le egy felekezetünk szétbomlásztásán örvendezett miniszter, vagy egy fanatizált csoport, hanem arról, hogy ezen határozat mit tartalmazott, megállapodott-e a törvényhozás az 1870-iki határozat mellett és főképen foglalt-e ez magában olyasmit, a mi a receptió megvalósítását tényleg megakadályozta. Nem arról vitatkozunk mi, hogy a hivatott tényezők a receptió kérdésével szemben *fagyos* közönyt éreznek-e vagy sem, hanem arról, hogy *jogos-e* ez a közöny, igen vagy nem? Nem az képezi a mi polemiánk tárgyát, hogy van-e bajunk, hogy lett, mint lett, hanem az, hogy kell-e azt orvosolni, miképen, és kik vannak erre hivatva, szabad-e, kell-e az arra hivatottakat a czélhoz vezető lépések megtételére serkenteni. Értsük meg egymást!

6. Ha beismerjük is azt, hogy a képviselőház 1870. évi márczius 18-iki határozata közvetve károsan hatott ki a zsidóság közjogi állásának fejlődésére, sem annyira, hogy a kérdéses határozat csak e pártoskodásnak folyománya elmenni, nem lehet, sem e viszálykodásból azt a következtetést vonni, hogy a hivatott tényezők a receptió kérdésével szemben emiatt mutatnak fagyos közönyt,

nem szabad. Az említett határozat úgy keletkezett, hogy az 1870. évi február havában a közoktatásügyi budget fölött tartott vita alkalmával ez akkori liberális áramlat hatása alatt az általános vallásszabadságot sürgették és minthogy a zsidók egy része ép akkor lelkiismereti kényszerről panaszkodott, nem csodálható, hogy a kongressusi határozatok kötelező célját mellőzték. A fő, mint a határozatból is kivehető, az volt, hogy »az általános vallásszabadságnak mielőbbi törvénybeiktatása« volt célba véve. Ha tehát a képviselőház elment egész az általános vallásszabadság törvényne emelése iránti szándékig, ezen bár rosszul alkalmazott liberális határozatnak sem előzményei, sem következményei a hivatott tényezőkben a receptió iránti fagyos közönyt elő nem segíthették. A határozat káros hatása abban volt, hogy a zsidóság megoszlott és tevékenységét a pillanat szüksége alatt a végcélától elütő mellék- és külön célokra összpontosította.

Ettől azonban eltekintve, kétségtelen, hogy a képviselőház 1880. évi márczius 12-iki határozatával *egy izraelita hitfelekezeti létezését ismerte el és bizonyításra nem szorul, hogy a magyar törvény, az igazságszolgáltatás csak egy izr. hitfelekezetről tud; és így mind a mellett, hogy a felekezet körén belül némi, bár gyenge a hitközségi adminisztráció és a kulturális törekvések mértéke körül fejtett, de a keresztény egyházak kebelében is észlelhető ellentétek mutatkoznak, semmi olyan a magát liberalizmusnak valló törvényhozás által számbavehető akadály, mely a receptiónak útját állaná, nem létezik, és így a czikkiró úr egész ide vonatkozó előadásának a receptió kérdésében értelme nincs.*

7. A Szemle mult havi füzetének 562. lapján rámutattam az izraelita községkerületi elnökök 1883. évi december 23-iki emlékiratára, melyben a receptiót sürgették, és megjegyeztem, hogy az azon emlékiratban sürgetett receptió ellen az orthodoxia kifogást nem emelt. Az E. czikkirója megfordította ezen megjegyzésemet és azt mondja az emlékiratra, hogy az orthodoxia »egy szóval sem támogatja a receptió iránt előterjesztett kérelmet.« Mint-hogy maga czikkiró úr jegyzi meg, hogy az orthodoxok képvisellete engesztelhetetlen a kongressistákkal szemben, én abból, hogy a receptió iránt előterjesztett kérelmet pozitív módon nem támogatták, de az engesztelhetetlenség dacára az ellen állást nem foglaltak, épen ellenkezőjét következtetném annak, mit czikkiró úr akar következtetni. De nem csodálkozom czikkiró úron, hogy a

zsidók egy részére rásütni akarja, hogy ők a receptiót ellenzik, mert hiszen ő mindenért csak a zsidóságot teszi felelőssé, holott tudhatná, hogy a zsidók és keresztények között kötetendő házassági javaslat és egyéb alkalmaknál is elbuktunk, a nélkül, hogy ebben a legkisebb része lenne a zsidók közötti egyenetlenkedésnek. Vajjon a kongresszus előtti időből való 1668. évi és a felekezeti viszonzosságról szóló törvénynél, mikor még nem voltak meg ezek az egyenetlenkedések, mi oknál fogva maradtunk ki? Vagy az izraelita egyházi célokra törvényhozás útján (egy izr. hitfelekezet részére) megállapított javadalom miért nem áll számunkkal és hitközségi viszonyainkkal arányban? Vagy házassági jogunkat miért hagyják egy elavult, a családi jogviszonyokra zavaróan ható, botránnyos rendelet alatt nyöszörögni; miért engedik, hogy addig is, míg az elesett törvényhozási actio valamely alakban fel-támad, az idők viszontagságai között épségben maradt családi életünk ezen tökéletlen szabályok által összemarczangoltassék? De minek folytassam, hiszen a czikkiró úr szerint ennek mi zsidók vagyunk oka. Igaz, ha nem volnánk, akkor persze az emberi önérzetet sértő ezen állapotok sem volnának. Ennyiben vagyunk mi oka mindennek.

8. Legérdekesebb a czikkiró urnak az az állítása, hogy ugyanakkor, midőn az orthodoxok hallgatással mellőzték a receptiót, a status quo pártiak az országgyűléshez beadott kérvényeikben mint az az 1878—81. országgyűlési irományokban látható, a hitügynök a neologok által kért rendezése szóbahozatala ellen is tiltakoztak. Az idő rövidsége miatt a dolog mibenlétének végére nem járhatok, de ennek ellenében felhozom, hogy a ker. elnökök gyűlésének fennt említett 1883. évi emlékiratában a kérelmezett receptiót az oly tekintélyes orthodox hitközségek kivül, minő például a malaczkai, a legjelesebb status quo hitközségek, minők Arad, Alsó-Kubin, B-Csaba, Debreczen, Gyulafehérvár, Nagyszombat, Szarvas, Eger, Mező-Berény stb. az országos irodához intézett külön feliratukban a legmelegebben üdvözlötték, és a ker. elnökök gyűlésének emlékiratában a receptió iránt előterjesztett kérelmet a legelkeesebb szavakkal magukévé tették. Ha tehát a status quo hitközségek az 1878/81. országgyűlési irományok szerint a zsidó hitügyi viszonyoknak törvényhozási uton való rendezését egy időben elleneztek volna, köszönettel tartozom a czikkiró úrnak, hogy ezt nagy utánjárással kiderítette, mert

ebből kiviláglik, hogy azóta nagyot fordult a világ, mivel a status quo hitközségek ma már nemcsak a receptióért lelkesednek, de ami a pártoskodás okozta zavaros fogalmak szerint ennél még különbet jelent, — és mint czikkíró úr az általa felhívott országgyűlési irományokban levő adatok czáfolata gyanánt bizvást elfogadhat — az országos irodával érintkeznek, javaslatait pártolják, tanácsával és támaszával gyakran élnek, sőt a szemináriumból kikérülő rabbik alkalmazásától sem rettennek vissza, mint erre már példa is van. Százat egy ellen, hogy ma az egész országban nincs egyetlen egy status quo hitközség, mely a zsidó vallásfelekezet törvényes befogadását ne óhajtaná, és az ellenkező feltevés ellen indignációval ne tiltakoznék!

9. A czikkíró úr az általam külön tárgyalt receptió kérdésénél ismét vissza-vissza tekintget a zsidó vallású orsz. képviselőkre nézve folytatott vitára, noha a múlt havi cikkemben e kérdést voltaképen fel sem öleltem, és lényegileg csakis czikkíró úrnak a receptióról előadott nézeteivel foglalkoztam. E kérdéssel én végeztem, és most, hogy kitűnik, hogy czikkíró úr e vitában közvetlenül is érdekelve volt, a dolgot egészen más szemekkel tekintem, és nagyon is megértem, hogy miért volt a czikkíró úr a zsidó képviselő urak magatartásával annyira megalégedve. De minthogy már czikkíró úr első vitánk tárgyára reflektál, megragadom ez alkalmat az iránti ószinte örömöm nyilvánítására, hogy szeptemberi és októberi cikkeim épen azon körben hatottak, hova azok irányítva voltak, és nem kis örömmel vesszük át az E. szerkesztőjének azon közlését is, hogy czikkíró úr *egy idő óta* a zsidó ügyek tanulmányozásával behatóan és szeretettel foglalkozik. Reméljük, hogy e közlemény a száz milliós alapítványról forgalomba hozott hírnél alaposabb, és azért ebből hitfelekezetünkre nézve a legkedvezőbbet jósoljuk.

Egyébiránt a szives olvasó közönség elnézését kérem azért, hogy polemikával a becsebb dolgoknak szánt helyből ennyit elfoglaltam. De az E. munkatársa oka ennek, a ki a receptió kérdéséről irt cikkemmel úgy bánt, mint Bodóné: másról beszélt, mikor a bor árát kérték.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

Egy cs. k. rendelet századik évfordulója.

Korunkban, mely méltán nevezhető a jubileumok korának is, melyben nemcsak — a bibliai »jobel« mintájára — 50 éves jubileumokat ünnepelnek, hanem sietve sietnek az illetők, hogy még 10 évnél nem idősebb dicsőségüket is a közvélemény által nyugtáztassák, attól tartva, hogy babérjuk levelei csakhamar elhervadni találánának, — ily korban nem lesz feltűnő, ha századik évfordulóját egy cs. k. rendeletnek nem hagyom figyelmetlenül elvonulni, mely reánk magyar zsidókra igen jelentékeny és mélyreható befolyással volt, melynek következményeit még manapság is kellemetlen módon érezzük.

1888. év január 1-jén lesz 100 éve, hogy hatályba lépett II. József rendelete, melynek értelmében a Magyarországon lakó összes zsidók *német* vezetékes és előnevek fölvételére köteleztettek.

Eme rendelet, mely tudtunkkal egy zsidó folyóiratban sem volt még eddig közzétéve, következőkép hangzik:

Mi második József, Isten kegyelméből válaftott Romai Tsálfár; Német, Magyar, Tseh, 's t' országoknak királya; Oftriának Ertzhertzege, Burgundiának, 's Lotharingiának Hertzege 's a' t'.

Minden rendtelenségeknek el-térítétere, mellyek az olly emberi Nemnek mind Politikus, mind törvényes dolgaiban, sőt minden tiftzviselés nélkül folytatott életében fziükséges kepén elé-adják magokat, mellyben a' Familiák femmi bizonyos Vezeték-nevet, a' különös személyek pedig femmi ismértes elől-járó nevet nem vífelnek, minden örökös Országainkra nézve közönségefen elvégeztetett.

1. §.

A' Zsidóságnak minden tartományinkban arra való kinfzerítettéfe, hogy minden Tselédes gazda az ő házi népére nézve, a' Tátor az ő árváira nézve, 's minden nőtelen férjfiúi személy, a' melly fem Atyjának hatalma alatt, fe Tátor, vagy Gondviselő alatt nintsen, 1788. elztendőnek első

Januariusától fogva bizonyos meghatározott Vezeték-nevet vífeljen; az afzfzonyi rend hajadon létiben az ő Atyjának Vezeték-nevét; a férjnél lévő az ő férjének vezetéknévét fel-vegye: minden különös személy, kifogás nélkül, Német előljáró nevet válfazfzon magának, 's azt életének tellyes idejében meg-ne változtaffa.

2. §.

Más egyéb Nevek, mellyek eddig vagy Zfidó nyelven fzkásban voltak, vagy azon helyeknek nevével vették eredeteket, a' hol valaki vagy állhatofan, vagy leg-alább jó ideig lakott, p. o. *Töplitz Schanlem, Kollin Jochem*, 's a' félék, fzüjjenek-meg.

3. §.

Minden Tselédes gazda az ő egézf tselédére nézve, minden különös személy magára nézve, azon előljáró, és vezetéknévét, mellyet magának tulajdonított, leg-alább e' folyó 1787. eftzendőnek utolsó Novemberéig, az helység Magiftrátusának, vagy azon hely Előljáróinak, a' hol néki lakni, vagy tartózkodni meg-engedetett, Német nyelven írásban bé-jelentse, 's ezen bé-jelentését a' Vármegyétől deputáltaknak, 's azon Vármegyében lévő fő Rabbinnak egyetemben tett alá-írásokkal, s petsétléllel meg-bizonyítsa: *Hogy ő mostantól fogva mindenkor N. vezetéknévet, mind azon Német előljáró különös nevekkel együtt, mellyeket kiki az ő tselédje közül magának tulajdonított, fel-vette; mindazonáltal amaz N. famulidból fzfarmazott, 's ez előtt N. N. nevet vífelt.*

4. §.

1788. eftzendőnek első Január. kezdvén minden környül-metéléshez, fzfületéshez tartozandó könyvek Német nyelven íratfaffanak, 's abba a' fzfületett gyermekek, meghóltak, meg-esküttettek, nem más nevekkel, hanem Német előljáró, 's örökre fel-vett vezetéknévvel íratfaffanak-bé.

5. §.

A' 3. §ban meg-parantfolt bizonyfag-tzedulákat az helység Előljárói, vagy annak tífztei fzorgalmatofan megtartsák - 's azokat az egybe-íratfott személyeknek újonnan teendő fel-vetésiben a' meg-újított fel-vetés Tífztének eleibe adják; e' Tífzt pedig 1788 eftzendőre leg elsőben kinek-kinek mind a' két nevét, tudni illik egyiket, a' mellyet kiki eddig vífelt, az után pedig kinek-kinek a' moft felvett előljáró, 's vezetéknévét Német nyelven írja-bé. Következendő eftzendőkben pedig az Egybe-íratfott könyveibe tfak az újonnan fel-vett Nevek íratfaffanak-bé, el-hagyván amaz eddig fzkásban volt nevezeteket.

6. §.

Tudtára adattatik itt kinek-kinek, 's meg-magyaráztatik, hogy e' végezés nem terjeszti-ki magát amaz írott bizonyfagokra, mellyeket a' Zfidó nép 1787 eftzendőnek utolsó Decemberjéig előbbeni nevek alatt fzerzett, mellyek előbbi erejekben meg-máfolhatatlanul meg-maradnak, akármi módon légyen azokban el-kézfítve az alá-írás.

7. §.

Minden furtfáságnak, tfalárdságnak meg-elözésére, 's e' Törvény foganatofságának tellyes meg-fszerzésére, ezen büntetések fzfabattatnak-ki.

a) Az olly Rabbín, a' ki 1788. eftzendőnek első Januariusától fogva a' fzfületett gyermekeket, öszve esküttetteket, meg-hóltakat nem Német nyelven, 's nem a' meghatározott nevekkel írja-bé, avagy a' könyveknek foglatatját nem Német nyelven írja, elsőben 50. for. büntettetik; máfofzor tífztfítöl fel-fzabadíttatik, 's tífztfívfelére alkalmatlanak ítfeltetik.

b) A' ki pedig jövendőben, akár afzfzonyi, akár férjfiúi nemből légyen, nem az ő mindenkorra fel-vett előljáró, 's vezetéknévvel, hanem más névvel él, 50. for. büntettessék, ha annyival bír; ha nints anyyi érteke, minden örökös tartományáinkból külfetesék-ki: mindazonáltal az lyen ellen, annak adófágáról, 's kötelefégeiről íratott bizonyfagai, ha más név alatt íratfattak-is, mihelyft azok reá világofoznak, erejekben meg-maradnak.

c) A' ki az ő bizonyfag tzeduláját 1787. eftzendőnek utolsó Novemberéig, a' fellyebb meg parantfolt mód fzerént, bé-nem adja, vagy 10. for. büntettesék, vagy ha anyyi érteke nem vólna, minden könyörülés nélkül 8. napi közönséges dolog-tételre hajtatfsek.

d) Ezen büntetésül fzfabott pénznek egyik fél rélze azon községek Kalfájába a' melyhez tartozik a' vétkes; a' másik fél-rélze pedig annak adattafsek, a' ki az illy parantfoltatnak el-mellözését fel-fedezi 's bé-jelenti.

Költ Bécsben, a' mi fő, 's lakó Várafunkban, Szent Jakab havának 23. napján, ezer hétfzáz nyóltzvan hetedik eftzendőben; orzfágláfunkna k a' Romainak hafzon harmadik, egyéb örökös orzfágainknak hetedik efttendejében.

J Ó S E F

L. S.

GRÓF PÁLFY KÁROLY,
Főls. Királyi Magyar, és Erdély or-
zfági, Udvari Kantzellárius.
WLASSICH MIHÁLY.
SZABÓ GERGELY JÓSEF.

E rendeletből kitűnik, hogy kizárólag *német* nevek felvétele a legszigorubban volt meghagyva.

Hányszor szolgáltattak a német nevek ellenünk a leghevesebb kifakadásokra okot! Mi mindent nem akartak ebből következtetni: a hazafiság hiányát, ellenszenvet a magyar nyelv iránt, germánizálásra való hajlamot stb.

Vajjon a mi hibánk-e, hogy a hatóságok, melyek minden egyéb Bécsből a »császár« udvari irodájából leérkezett rendeletet több-kevesebb tisztelettel, de mindig mellőzéssel félretettek, épen eme a zsidóságra vonatkozó parancsot a legnagyobb szigorral vitték keresztül.

A legutóbbi években lehetőség nyitott ugyan, eme octroít lerázni, és a német neveket magyar hangzásuakkal fölcserélhetni; és tényleg a legtöbb magyarosítás a zsidóságnál fordul elő. Ámde a vezetéknevet nem lehet félredobni akár egy ócska ruhadarabot, és hogy eme névváltoztatás ¹⁾ (שני השם) nem biztos szerünk betegsége ellen — az utóbbi évek eseményei eléggé tanusították.

¹⁾ Tudvalevőleg orvosságnak ajánlja a talmud (Ros-Hasána 16 b) a névváltoztatást súlyos baj ellen.

Komárom.

SCHNITZER ÁRMIN.

A zsidók a felföldön.

Levél a szerkesztőhöz.

Tisztelt barátom! A »M.-Zs. Szemle« utolsó számában jelent egy czikk a felsővidéki zsidók a magyar állameszmével szemben követendő magukviseléséről, eljárásáról, a mely engemet is — mint ama zsidók szülöttjét — arra bír, hogy — mint e vidék bizalmas ismerője — e tárgyról véleményemet elmondjam. Mindenekelőtt konstatálandó, hogy a tótajku megyékben lakó zsidóság helyzete a lehető legkényesebb. Az ifjabb sarjadékot kivéve, a mely már az iskolában tanult magyarul, az anyanyelvük a *német*. Német pedig azért, mert a zsidó mindenütt, a hol vegyes ajku lakosság közt telepedett meg, a szláv és német társalgási nyelv közül mindig a németet választotta, mint olyant, a mely művelődési hajlamának a legnagyobb tért engedte. Így a zsidóság a magyarországi felföldi megyékben a német ajkuakhoz szított inkább, ámbár ezek eltűnő kisebbségben voltak, míg a gyér, elszórt magyar birtokosság a német és a tót nyelv közt ingadozván, nem ritkán, habár csak elszórtan inkább a tót felé hajlott olyannyira, hogy még a pánszláv tulzók is több tősgyökeres magyar nevű nemessel dicsekedhetnek sorjaikban. Eme iránytót a zsidóság, a mely például a cseh és a horvát túlzók táborában jelentékeny szerepet visz, ösztönszerűleg távol tartotta magát mindenha és mondhatni, hogy emberemlékezet óta magyarországi pánszláv zsidó nem létezett. Ez volt az állapot 1860-ig. A »magyar« idők beköszöntésével a tótajku lakosság közt élő zsidóság kivétel nélkül magyarnak vallotta magát és mihelyt és a hol alkalma nyílt magyarul tanulni, meg is tanulta azt. Gyermekeit kivétel nélkül magyar nyelven oktatta és a magyar nyelv és magyar szellem egy lévén, a sarjadék jó hazafias szelleméről a legjobban gondoskodva van. Műveltségét, a melyet ezelőtt Cseh- és Morvaország közvetítésével Némethonból nyert és szívta, immáron már csak azért is a

haza fővárosából nyeri és szívja, mert Cseh- és Morvaország rég megszűntek német műveltség közvetítőinek lenni. A magyar állameszmének pedig a legnagyobb használatot teszik a tót ajku lakosság környezte zsidók, ha — e téren — úgy viselkednek mint viselkedtek mostanáig. Nem kell egyebet tenniök, mint lassankint, majdnem észrevétlenül megmagyarosodniok és ezáltal hazafias kötelességüknek, nemkülönb a magyar nemzetiség iránti hálaérzetüknek teljesen eleget tettek, de e magyarosodási proceszusnak minden tüntetés, minden fitogtatás, minden tót ajkú lakosságot provokálható modor nélkül kell végbe mennie, egy szóval, eme átváltozásnak teljesen természetesen és a megváltozott politikai viszonyok természetes folyamányának kell lennie. Minden mesterséges tenyésztés és minden chauvinista túlzás, a tót ajku lakosságban ellenséges indulatokat keltve, az eredményeket csak veszélyeztethetné, a jó szándékot csak kompromittálhatná.

Ezek után ama kérdésre, vajjon teljesítik-e a felföldi zsidók magyar hazafiai kötelességüket, minden elfogulatlan, a viszonyokat jól ismerő, a társadalmi kényes helyzetet pedig mérlegelő, figyelő csak határozott igennel felelhetne. Teljesítik bizony és nagy szolgálatot tesznek a magyar állameszmének azáltal, hogy a pánszláv legió számára ujonczot nem szállítva, ellenkezőleg a magyar nemzetiség statisztikáját jelentékenyen javítják. A magyar birto-kosság hazafias nemzeti törekvéseiben tőle felhetőleg résztvevén, nemzeti kötelezettségüket és ambíciójukat teljesen kimerítik.

A magyar birto-kosságon túl tenni, azt hazafiaságban túlcizitálni, ellenkezni a józanság és az ildomosság legkezdetlegesebb törvényeivel. Legyen tehát ezentul is, a mint eddig volt és ne bolygassunk olyan kérdést, a mely nem igen könnyen beszélhető meg *alaposan*. Mindenekelőtt ne zavarjunk meg egy olyan átváltozási proceszust, a melynek végcélja kell, hogy a magyarság megerősödése legyen.

Budapest.

STURM ALBERT.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium tudomásul vette.

343. *Buziás* (Temesm.) Elnök: Neumann Lipót. Anyakönyvvezető: Rosenfeld Sámuel rabbihelyettes.

344. *Szirák* (Nógrádm.) Elnök: Rottenstein Lajos. Anyakönyvvezető: Hirtenstein Adolf rabbihelyettes.

345. *Szentcs* (Csongrádm.) Elnök: Frank Ármin. Anyakönyvvezető: Breuer Joachim rabbihelyettes.

346. *Igló* (Szepesm.) Elnök és id. anyakönyvvezető Rosenberg Bertalan.

347. *Lőcse* (Szepesm.) Elnök: Spitz Lipót. Id. anyakönyvvezető: Weisz Náthán vallástanító.

348. *Ó-Falu* (Szepesm.) Elnök: Langer Vilmos. Anyakönyvvezető: Bilitzky Lippmann rabbihelyettes.

349. *Baja* (Bácsm.) Elnök: Rosenberg Mór. Anyakönyvvezető: Adler Lipót rabbihelyettes.

350. *Fülek* (Nógrádm.) Anyakönyvvezető: Tannenbaum Emanuel.

351. *Csáki-Gorbó* (Szolnok D. m.) Elnök: Jakoby Jakab. Ideigl. anyakönyvvezető: Sámuel David.

352. *Pécs* (Baranyam.) Elnök: Grünhut Ignác. Anyakönyvvezető: Bak Jakab rabbihelyettes.

353. *Dárda* (Baranyam.) Elnök: Bihari Benő. Anyakönyvvezető: Neumann Gerzon rabbihelyettes.

354. *Siklós* (Baranyam.) Elnök: Kohn Lajos. Anyakönyvvezető: Roth Áron rabbi.

355. *Mágocs* (Baranyam.) Elnök: Honig Jakab. Anyakönyvvezető: Fried Rafael rabbi.

356. *Mohács* (Baranyam.) Elnök: Fabritzky József. Anyakönyvvezető: Grünwald Jakab rabbi.

357. *Szent-Lőrincz* (Baranyam.) Elnök: Krausz Jakab. Anyakönyvvezető: Groszmann S. L. rabbi.

358. *Pécsvárad* (Baranyam.) Elnök: Weinberger Ignác. Anyakönyvvezető: Neumann Mór rabbihelyettes.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A boroszlói rabbigyülekezet.

II.

Ha azt állítjuk, hogy kevés vagy épen semmi a szellemi rokonság a régibb rabbiértekezletek és azon gyülekezet között, melyek működésével foglalkozunk, ezzel még korántsem hangsúlyoztuk eléggé és jellemeztük kellően azt a nagy különbséget, a melyet észre nem vennünk lehetetlen, melynek fennforgását elhallgatni vagy elpalástolni csak az ügy rovására esnék. »Vajjon még csak a tárgyalandó kérdésekre nézve is ott vegyük-e fel a fonalat, a hol elődjünk azt elejtették?« Kiált fel a gyülekezet ékesszóló, tudós elnöke. »Vajjon feltámaszszuk-e azokat a régi kultusztárgyalásokat? Mi végből? A kultusz nemesítése többé nem vitás dolog, hanem tény. Mi az elvi különbségeket illeti, ugy azokat a legkisebb részletekig már hajdanában megbeszélték. A ki tudomást akar szerezni ezen dolgokról, ám olvassa el azokat a régi nyomtatásban is megjelent tárgyalásokat. Nem joggalánul óhajtanak talán egy közös imakönyvet, de hiszen egység úgy is van a kultuszban. Az alapimák majdnem mindnyájan ugyanazok és alig van Németországon községi zsinagóga, a melyben az ember ne érezné magát zsidó imaházban.« Vajjon hogy értjük a szónok ezen szavait? A kultuszban egység van, de azért »és talán nem joggalánul«, mégis közös imakönyvet óhajtanak. Vajjon képzelhető-e egységes kultusz közös imakönyv nélkül? És mit ért a szónok a kultusz egysége alatt? Azt mondja, hogy egységes a kultusz, mert az alapimák mindenütt ugyanazok és az ember ha zsinagógában van, tudja és érzi, hogy zsidó imaházban van, ó hiszen akkor nálunk Magyarországon is egységes a kultusz, mert hiszen az alapimák Budapesten is akár Máramaros-Szigeten is ugyanazok, és talán senki sem fogja kétségbe vonni, hogy úgy a

budapesti, mint a máramaros-szigeti zsinagóga megérdemli a zsidó imaház nevét, pedig dehogy egységes a mi kultuszunk és a hány község a hazában, annyiféle isteni tisztelet. Azáltal, hogy eltagadják a meglevő különbségeket és ellentéteket, még nincsen segítve a bajon, jobb volna rámutatni azokra, mint egyszerűen elhallgatni, jobb volna komolyan a bajnak orvoslásával foglalkozni, mint annak létezését tagadni. Nem akarjuk a végleteket párhuzamba állítani, csak azt kérdezzük, hogy péld. Münchenben és m. Frankfurtban, Kölnben és Berlinben ugyanaz-e a kultusz, ugyanazok-e az alapimák! Kár önnönmagát ámitani, kár a haladásnak útját állani és szárnyait szegni azáltal, hogy azt gondoljuk és hirdetjük, hogy a végcélhoz máris eljutottunk. Nem lett volna baj feltámasztani és folytatni azokat a régi kultusztárgyalásokat, senki sem lobbantotta volna a gyülekezetnek szemére, hogy régi, avult eleséplelt dolgokat ismét, hanem hálával adóztunk volna mindnyájan, ha ismét felkeltette volna a figyelmet a zsidóságnak azon életbe vágó ügye iránt és hozzájárult volna azon egységnek megteremtéséhez, a melyet teljes szívből óhajtunk, de a melyről korántsem mondhatjuk még, hogy úgy van. A kultusz nemesítése még nem tény, hanem számos községben még nagyon is vitás.

»Vagy egyes, a rabbi vallásos praxisát illető rituális kérdéseket tárgyaljunk-e?« folytatja a szónok. »Vestigia terrent. Hogy állást foglalunk és már foglaltunk is ilyen kérdésekkel szemben is, azt a rituális metszés ellen megindult mozgalom alkalmával bizonyítottuk be. Megtettük a magunkét. Hiszen lehetséges, hogy későbbi rabbigyülekezeteken — a melyekért most kezeskednünk nem kell — majd egyéb, a vallásos törvénygyakorlatot illető kérdéseket is kell tárgyalnunk. Ha a házassági törvényre utalok p., magától értetődik, hogy az ezen téren felmerülő kérdések megoldását nem kényünk-kedvünk szerint, hanem csak hagyományos intézkedések alapján és összefüggésben azokkal fogjuk megkísérteni. Hogy miért mondunk le ezen alkalommal ilyenmű kérdések tárgyalásáról? Engedjenek meg egy hasonlatot. Ha házunkat tűzveszély fenyegeti, nem arról fogunk tanácskozni, hogy pamlagunkat bársonnyal vagy selyemmel húzzuk-e be, hogy tölgyfa vagy mahagonfa butort alkalmazzunk-e szobáinkban, hanem mindenek előtt azon leszünk, hogy a házat megmentésük. Nem mondom ugyan, hogy Izrael vallását is ilyen tűzveszély fenyegeti, maga Izrael vallása is tűz, a mely soha el nem fog

aludni. De ha a vallás el nem alszik is, a vallásosság elalhatik. «Egész terjedelmükben idéztük Joël szavait, hogy megmutassuk, hogy mekkora tévedésben leledzenek azok, a kik, midőn létező bajok orvoslásáról van szó, a baj okainak kutatásában és azok megszüntetésében következetesen eljárni nem akarnak. Joël hasonlattal él, de azt rosszul alkalmazza. A vallást vagy a vallásosságot veszély fenyegeti, az a kérdés, hogyan mentjük meg, és ő arra azt feleli, hogy meg kell menteni. De hiszen ezzel tisztában vagyunk mindnyájan, az eszközöket szeretnők ismerni, a melyek segítségével sikeresen végezhetjük a mentés munkáját. Megengedjük, hogy nem a vallást, hanem a vallásosságot fenyegeti a veszély. A vallás utóvégre isteni alkotmány és azt mondhatjuk, hogy nem szorul emberi segílyre. De hiszen akkor nem a házat, hanem a benne lakókat fenyegeti a veszély és ezeknek minden esetre kell, hogy gondjuk legyen arra, hogy a házból minden eltávolíttassék, mi a tűznek elharapódzását okozhatná. Hiszen nem az lehet a kérdés, hogy minő lepellet vonjuk be azt, a mi a veszélyt öregbíti, vagy, hogy a hasonlatban maradjunk, a mi a tűznek táplálékot nyújt, hanem csakis az, hogy az emésztő tüztől megvonjunk minden táplálékot.

Joëlnek, úgy látszik, szeme előtt lebegett Mendelssohnnak egy ismeretes hasonlata. Midőn ugyanis azt kérdezték a bölcstől, hogy miért nem tér át a kereszténységre, mely a zsidóságon alapul és annak tetőzetét képezi, Mendelssohn találóan azt felelte, hogy ha veszély fenyegeti házat, ha annak alapjai meg vannak ingatva, csak nem fogok annak első emeletére menekülni. Mendelssohn hasonlata talpraesett, de Joël jobban tette volna, hogy ha a fenyegetett vallást vagy vallásosságot egy hajóval hasonlítja össze, melynek legbecesebb terhét fogják megmenteni mindenek előtt a veszély pillanatában.

A boroszlói gyülekezet egy szónak kimondásától irtózik, a melyet, ha a tiszta, kendőzetlen igazságnak szemébe nézni nem fél, lehetetlen lett volna ki nem mondanía és ezen szó a *reform* szava. Felidéztek egy szellemet és azután maguk is megszeppenve elbujtak előle. Az önmegfeledkezésnek egy vigyázatlan perczében a zsidóságnak legfontosabb ügyére egy futó pillantást engedtek meg maguknak, de csakhamar magukhoz térve, behunyták szemüket és átsuhantak rajta. Vajjon nem jobb lett volna-e azt a veszélyes dolgot egészen érintetlenül hagyni, miért nem jelentet-

ték ki inkább, hogy ezuttal csak azért gyűltünk össze, hogy a vallásoktatást szervezzük, hogy az ifjusági isteni tiszteletet meghonosítsuk, illetőleg annak meghonosításáról tanácskozzunk, hogy bizonyos irodalmi feladatokat és czélokot megbeszéljünk, hiszen ezen kérdések megoldása által is sokat lendíthettek volna a zsidóság egyes fontos ügyein, minek megérinteni is oly kérdéseket, a melyeknek megoldásáról egyelőre tudni sem akarnak! Meglehet, úgymond Joël, hogy valaha — a távol jövőben — még ilyen dolgokra is rá kerül a sor, hiszen, teszi óvatosan hozzá, nem lehet és nem kell kezességet vállalni azért, a mi a jövőben történni fog, de eleve is kijelenti, hogy a tárgyalandó kérdések minő úton, módon — csakis a hagyományok alapján és összefüggésben annak intézményeivel lesznek megoldhatók. Ezen elv követése ellen a vallásos reform igazi hiveinek, a kik mindnyájan a hagyomány, de a helyesen felismert és igazán felfogott hagyomány alapján állanak, a kik a hagyomány szellemét jobb és méltóbb módon tisztelik, mint a merev maradiságnak és élettelen változhatatlanságnak megrögzött hivei, elvi ellenvetésük nem lehet, de gondunk és figyelmünk kell hogy arra irányuljon, hogy az elv helyesen alkalmaztassék, hogy a reakció a hagyomány paizsa alatt az egészséges fejlődést meg ne akassza. Mindenekelőtt azonban okvetetlenül szükséges, hogy a rabbigyülekezet ezen, a vallásos gyakorlatot illető kérdéseket napirendre emelje, hogy tüzetes megbeszélés és alapos vita tárgyává tegye vallásunk valamennyi intézményét, nemcsak azokat, melyek polgári életünkkel szorosabb kapcsolatban állanak és arra közvetlenül is kihatnak, megvizsgálva azokat a változott viszonyok világításában, fejlődött és tisztult vallásos nézetünk szempontjából, szem előtt tartva a több évezredes fejlődésmentet, de nem tévesztve szem elől azon körülményt sem, hogy a fejlődés még nem érte el utolsó fokát, hogy vallásunk épülete még koránt sincsen betetőzve, hogy a zárkó letételét magunknak is késő nemzedékekre kell majd nem hagynunk. Ezen kérdések megoldása a jelennek és közel jövőnek feladata, mely mennél tovább elodázzuk, annál nehezebbé válik.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

A Grätz-jubileum.

Boroszló, 1887. nov. 1.

Tekintetes Szerkesztőség! Igéremhez képest sietek a Tek. Szerkesztőségnek röviden jelentést tenni a tegnapi napon végbement Grätz-ünnepély lefolyásáról, fenntartva magamnak később, ha majd a részletes adatok birtokában leszek, bővebben róla szólni. Számos ovációban részesítették az öreg jubilárt. Már korán reggel tiszteletére ablakalatti (ez esetben ajtó mögötti volt) zene (Ständchen) lett rendezve a szemináristáknak a nagytemplom chorusával erősített énekkara által Deutsch főkántor vezetésével. Az ovációk sora kezdődött egy Grätz tiszteletére írt ünnepi munka (Jubelschrift) átnyújtásával, mely munkához számos tudós, — többnyire Grätz tanítványai — érkekezésekkel különféle tudományos tárgyakról hozzájárult. A sok beszéd közül, melyek az ünnepnapon délelőtt folyamában tartattak, dr. Joel, az itteni hitközség nagytudományú rabbiját kiemeljük. Kimerítően rajzolta a szóló Grätz érdemeit, mint tudós és mint emberbarát. Megszólításának végén hírül adja neki, hogy számos községtől és egyesektől, Németország és Ausztriából, valamint Oroszországból és Amerikából pénzbeli adakozások érkeztek egy »Grätz-alapítvány« létesítése céljából, melynek jövedelme az ünnepelt tetszése szerint irodalmi vagy közhasznú célokra használtassék fel. Röviden akarván jelentést tenni, nem sorolom fel az összes feliratokat és deputációkat, melyek a tegnapi napon megérkeztek; csak főlemlitem, hogy Németország nagyobb zsidó községei majdnem mindnyájan képviselve voltak, hogy Sziléziából és Posenből kisebb hitközségek is feliratokkal megjelentek vala. Budapest, Bécs, Szt.-Pétervár, London és Páris városaiból, valamint a külföld egyéb kisebb vagy nagyobb városaiból, egyebek közt Olaszországból, a Svájczból és Dánországból, sőt Bulgária és Palesztinából, a mely országban az ünnepelt annyi figyelmet szentelt munkáiban és melyet utazásai alkalmával meglátogatott vala, érkeztek üdvözlő táviratok. Magától értetődik, hogy az itteni hitközség nem mulasztotta el az alkalmat, hogy nagytekintélyű tagját örömnappján tisztelje és ünnepelje. A község összes jótékonsági intézetnek előjárói is megjelentek vala a délelőtti folyamában az ünnepelt lakásában, hogy neki üdvökvánataikat átadják. A Frankel-féle intézeteinek gondnokai üdvözölték a jubilárt, a seminarium tanári kara tisztelt collegájuknak Murillo »Mózes vizet hoz elő botütéssel a sziklából« czimű képének reprodukcióját ajándékozták, a seminarium jelenlegi hallgatói pedig egy díszesen kiállított feliratot fényképekkel adtak át neki. Előbbi tanítványai közül is számosan jelentek meg.

Este több száz tagból álló társaság gyűlt egybe közös lakomához a »Gesellschaft der Freunde« fényes termeiben. Mint első szónok, dr. Rosin, a seminarium tanára, lépett fel és fellengős beszéddel mondott toasztot a német császárra, a közönség harsány »Hoch« kiáltással fogadta a beszédet, és azután a nemzeti »Hymnus«-t énekelte. Az ünnepély számos és szellemes asztali beszéddel, melyek a jubilárt ünnepelték, valamint alkalmi, humoros énekkel volt fűszerezve. Csak későn éjfélután váltak el egymástól a vendégek, teljesen megelégedve az ünnepély lefolyásától.

*

Nov. 18.

Pételem minapi tudósításomat. A Jubelschrift-ot s előzőleg a nagy bizottság üdvözlő föliratát okt. 31. 9 órakor adták át az ünnepeltnek. A Graetz-alapítványt dr. Joel beszéde kíséretében adták át; mindössze 13,000 márka került össze, a mi bizony föltűnő kevés, azt sem tudom, hogy van-e magyar pénz is közte. Következtek üdvözlések: a rabbi-egyesület, a boroszlói rabbinátus, a párizsi alliance, a magdeburgi és königsbergi hitközség, a seminarium kuratóriuma, Stettin, Pilsen, Glogau, Berlin hitközségei, a rabbiképző tanári kara (dr. Zuckermann volt a szónok), a hallgatók (kik arcképeiket egy albumban adták át), Hannovera és Beuthen és Dessau községei, mindezek szónoka az illető rabbi volt.

Üdvözlő föliratokat a már nevezettek *kivül* küldtek a következő községek: Bécs, Bécs-Sechshaus, Brody, Bialystock, Drezda, Freiburg, Frankfurt, Glogau, Gratz, Hildesheim, Kremsier, Kiew, Königsberg, Lindenberg, Lemberg, Lipese, München, Munk, Oranienburg, Pilsen, Prag, Prosnitz, Rózsahegy; továbbá a seminariumok Budapesten és Cincinnatiában (a pesti község küldött-e, nem tudom bizonyosan), a német árva-ház Jeruzsálem, egyetemi egyesületek Dorpat, Riga, Varsó, a spanyol zsidó iskola Bukareszt városából.

Megjegyzendő, hogy Oroszországból több fölirat érkezett, de azoknak nyilvánosságra hozatalát Graetz, orosz tisztelői kértére, nem engedte meg, mert az orosz kormány az ily módon való tiszteletnyilvánítást rossz szemmel nézné.

Telegrammok a világ minden részéből érkeztek.

Ugyanaz nap este nagy banquet volt. A seminarium hallgatói nov. 2-án külön is rendeztek esti ünnepet (Fest-Commers), melyen az ünnepelttel együtt az egész tanári kar és sok előkelő vendég vett részt.

SEBŐK MÁRK.

Molnár Aladár síremlékének leleplezése.

Molnár Aladár neve a tanügy terén oly áldott emlékü és különösen az egyetlen zsidó főiskolánk, a budapesti rabbiképző intézetnek főnmaradhatásával oly szorosan van összeforrvá, hogy e becses lapok t. olvasói hihetőleg szívesen vesznek tudomást ama kegyeletes ünnepély lefolyásáról, melyet a derék »Balatonfelvidéki néptanító-egylet« a boldogult síremlékének leleplezése alkalmával B.-Füreden november 8-án rendezett. Az emlékünnepélyt a nevezett egyesület diszgyűlése előzte meg, melyen a korán elhunytak mindenféle rendű és rangu számos tisztelői vettek részt a különböző testületek képviselőivel együtt. Ott volt *Véghely Dezső* kir. tanácsos és veszprémmegyei alispán, *Kopácsy Árpád* orsz. képviselő, *Vekerle* dr. zalamegyei m. tanfelügyelő stb.; a kik pedig nem jelenhettek meg személyesen, átiratilag vagy sürgönyileg fejezték ki részvétüket, mint *Pap Gábor* ref. püspök, *Stáhly György* veszprémmegyei tanfelügyelő, *Királyi Pál* stb. A diszgyűlésen beszámolt az egyesület elnöksége a gyűjtésekről, ezek hová és mire történt fordításáról. A begyűlt összeg a kamatokkal együtt 1523 forint 3 krra rúgnak, még a gyűlés folyama alatt is érkezett 60 forint, a síremlék költségeinek fedezésére; ebből 900 forint fordított a szép, szürke gránitból készült obeliszku alaku emlékkő és vasrácszatol föllállítására, a főnmaradt 600 forint gyarapítva a bf. szeretetház igazgatója által gyűjtött 200 forinttal, »Molnár Aladár« nevű alapítványra marad a b.-füredi szeretetházban. Emelt hangulatot keltett *Nagy Áron* b.-füredi szeretetház igazgatójának *Molnár* Aladár felett tartott mély tanulmányozásról és fáradhatatlan szorgalomról tanuskodó szép emlékbeszéde, mely 30 krért kapható *Krausz Ármin* fiánál Veszprémben, vagy a szerzőnél, ki a mű árából befolyó tiszta jövedelmet a »Molnár Aladár« nevére létesített alapítvány gyarapítására fordítandja. E műből érdemes a kegyeletesen ünnepeltnek életére vonatkozó következő szép jellemvonást följegyezni. Midőn ama híres monumentalis beszédjét tartotta az országgyűlésen, melynél fogva a zsidó iskolaalap és evvel együtt a rabbi-képző megmaradt épségben, többek között eredeti héber nyelven ezitált a Talmudból. Ezek után egy kis somogy megyei helységben megfordult egyik barátjával és az ottani trafik semita tulajdonosa. kinél szivart vásárolt, már nem bírt tuláradó érzelmeivel; megveregette Molnár Aladár vállát s azt mondta neki, hogy olyan jól tud zsidóul, akár egy rabbinus. Mosolyogva hagyta el a boltot s barátja tréfásan megjegyezte, hogy e dicséret sokat ér! »Egy jó szivárnál kevesebbet, egy rendjelnél többet« felelé Molnár Aladár.

A diszgyűlés után szép menet indult meg, élén a b.-füredi tüzeltő s polgári dalárda, az ottani temetőbe, hol *Jegesdy* Miklós bf. ref. lelkes szép és megható szavakkal mondott el egy imát a boldogultért, kiemelve beszédében azon gondolatot, hogy Molnár Aladár holttetemei ugyan e síremlék helyén nyugszanak, de a mit életében tett, azt a történet már megörökítette. Azután *Németh* Gerő, az egyesület elnöke ünnepélyesen átadta a síremléket *Écsy* László kir. tanácsos gondozásába és végre saját magam az »orsz. magy. izr. tanító-egyesület« t. elnöksége megbízásából tettem egy szép koszorut a sírra és adtam némi kifejezést a magyar zsidó tanítóság érzelmeinek. E beszédemnek egy-egy pontja talán közlebről érdeklí e becses lapok t. olvasóit; azért szíves engedelmevel itt körvonalozom. Kiemeltem ugyanis, hogy Molnár Aladár jellemében a szeretet volt a fővel, ő mint második *Pestalozzi* működött. Eme szeretete nem ismert különbséget ember és ember között, akármelyik templomban imádtá istenét és így a zsidó tanító is sokat köszönhetett neki. Azonban ennél még fontosabb következményü a férfias föllépése az országgyűlésnek 1880. évi márczius 12-én tartott ülésében, a midőn a budapesti rabbiképző intézet ügyében elfogadtatott az ő határozati javaslata, mely ez intézet főnmaradhatását biztosította, sőt ennek autonóm fölügyeltetését is eredményezte. A nevezett határozat a magyar zsidóság történetében nagyjelentőségü, mert az intézet, mely hivatva van lelkes és művelt zsidó magyar papokat nevelni, azóta háborítatlanul folytatja áldásos működését. A síremlék díszes és következő fölirat van rávéve: *Molnár Aladár* született 1839. Meghalt 1881. A népnevelés bajnokának s az első magyar szeretetház megteremtőjének emlékére emelte: Magyarországi néptanító s tanügybarátai adakozásából a balatonfelvidéki néptanító-egylet. Ugyanitt nyugszik atyja: Molnár Dénes, született 1800. Meghalt 1871. Az emlékünnepély színhelyéről ki-ki azon, a lelket megnyugtató érzéssel távozott, hogy a tanügy és igazi emberbarát egyik kiváló és kimagasló hőse iránt róttuk le az napon a kegyelet és háladatoság szent kötelességét. Molnár Aladár ama férfiak közé tartozik, kikről a szentírás mondja, hogy »az igazak emléke áldássá leszen!«

Veszprém.

SZÉP LIPÓT,
veszprémi tanító.

A kisdedóvás és a zsidók.

Az »országos kisdedóví egyesület«, melynek élén Tisza Kálmánnal, f. é. nov. 20-án képezdájének felszázados fennállása jubileumát ünnepelte a király, a kormány és számos előkelő vendég jelenlétében.

Ez alkalommal megjelent egy emlékkönyv, (szerkesztette P. Szathmáry Károly), mely néhány adatot közöl hitorszosaink felől, kik hazánkban már jóval ezelőtt karolták fel a »kisdedóvás« ügyét. Ezen adatok nagyon rövidek és részben hézagosak; de *Kohányi* úrnak, a képezde jelenlegi zenetanárának közlése folytán némileg kibővíthetjük.

Budán 1836-ban néhai dr. Cohn fogorvos alapított óvót, melyet a budai izr. hitközség két évtizeden át tartott fenn. Az intézet vezetője: Strausz 1848-ban a honvédek sorába lépett és később Amerikába költözött. Bader, ki jelenleg kávéháztulajdonos, a nevezett intézetben segéd-óvó volt.

Az »Izr. Magyar Egyesület« 1846. a Lipótvárosban (Pesten) állított fel óvót, de a mely csakhamar megszünt, mert vezetője, Kohányi Sámuel úr, 1848-ban honvéd-tüzér lett. A szabadságharc után Kohányi úr magánintézetet nyitott Pesten, melyet 1862-ig tartott fenn. Ugyanez évben az orsz. kisdedóví Egyesület kinevezte őt zenetanárrá képezdájében; a pesti izr. hitközség pedig megbizta óvójának vezetésével, majd később az I. osztály tanításával, mely minőségben manap is működik. Kohányi úr 1840. óta már hat ízben adott ki »gyermekdalokat«, még pedig hétszáznál többet. (Jelenleg is van nála kéziratban: »Dalforrás« cím alatt kétszáz dal, mely nem sokára sajtó alá fog kerülni.)

1840-ben Weisz Farkas úr nyitott magán-óvót Pesten, melyet a pesti izr. hitközség átvett és 40 éven át tartott fenn.

Pozsonyban 1842-ben báró Todesco alapított óvót, melyben jelenleg is vagy kétszáz gyermek részesül testi és lelki ápolásban.

Zsidó óvók vannak: Nagy-Surányban, Szegeden, Budapesten, Érsek-Újváron, Baján, Nagy-Tapolcsán, stb. helyen.

Budapest.

MÜLLER ADOLF.

Tanügy.

Az orsz. rabbiképző intézet első évtizedének története.

E cím alatt legközelebb a rabbiképző értesítőjéhez csatolt dolgozat hagyja el a sajtót. Ebből közöljük a következő részleteket, melyek bizonyára érdekelni fogják mindazokat, kik a rabbi-

képző fejlődéséről és mibenlétéről alaposabb útbaigazítást akarnak szerezni.

A tanulók statisztikája.

Midőn az intézet megnyílt, volt összesen 31 tanulója, az első évtized végén volt 115; akkor járt a felső tanfolyamba 6, az alsóba 25; most a felsőbe 21, az alsóba 94. De a mi még örvedetesebb oldalról mutatja az intézet gyarapodását: akkor volt a 6 felső tanfolyambeli között rendkívüli 3, most egy sem; az alsóba járók között akkor 13, tehát több a felénél, most 18, tehát csak egy ötöde.

De még mindig egy ötöde. E rendkívüliek aránylag nagy száma évről-évre szorosan összefügg az e tekintetbeli országos viszonyokkal: vagy valamely gimnáziumból jön hozzánk a tanuló és ekkor nem üti meg mindig a szükséges héber tudás mértékét, vagy pedig — és ez a gyakoribb eset — valamely jesibából és ilyenkor hijjával van az általános ismereteknek.

Az intézet növendékeit szám és minőség szerint ez évtizedben a következő táblázat mutatja:

Tanév	Beiratkozott			Év elején volt						Év közben kilépett			A beírottak közül járt					
	alsóba	felsőbe	össz.	rendes			rendkívüli			alsó	felső	össz.	I. oszt.	II. o.	III. o.	IV. o.	V. o.	
				alsó	felső	össz.	alsó	felső	össz.									
	1877/8	1878/9	1879/80	1880/1	1881/2	1882/3	1883/4	1884/5	1885/6	1886/7	Összesen	15	4	19	189	129	100	56
	25	6	31	12	3	15	13	3	16	5	1	6	20	5	—	—	—	—
	28	5	33	27	3	30	1	2	3	2	—	2	10	11	7	—	—	—
	35	4	39	30	4	34	5	—	5	—	—	—	14	7	9	5	—	—
	35	4	39	31	4	35	4	—	4	—	—	—	7	9	6	8	5	—
	41	10	51	39	10	49	2	—	2	—	—	—	16	4	8	5	8	—
	41	15	56	35	15	50	6	—	6	—	—	—	17	8	6	4	6	—
	55	16	71	43	16	59	12	—	12	—	—	—	21	17	8	5	4	—
	74	20	94	53	19	73	20	1	21	3	2	5	33	17	15	5	4	—
	87	21	108	70	21	91	17	—	17	—	—	—	27	29	15	13	3	—
	94	21	115	76	21	97	18	—	18	5	1	6	24	22	26	11	11	—
Összesen	515	122	637	416	116	533	98	6	104	15	4	19	189	129	100	56	41	—

Érdekes megfigyelésekre ad anyagot a következő táblázat, mely honosság szerint mutatja be növendékeinket.

Mindössze 40 megyéből valók. Pestmegye 43, Budapest 37 tanulóval van képviselve, mit az intézet fekvése magyaráz. A legnagyobb számok ezeken kívül: Liptó 37, Nyitra 37, Zemplén 53 tanulóval: tehát a felsőmagyarországi, vagy mint szoktuk mondani, a tót megyék. De ime a táblázat.

Tanév	1877/s	1878/s	1879/s ₀	1880/s	1881/s	1882/s	1883/s	1884/s	1885/s	1886/s	Összesen
Abadaj	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25
Arad	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
Árva	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Bars	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
Bács-Bodrog	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Bereg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Békés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22
Bihar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
Borsod	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Csanád	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Csongrád	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
Fehér	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Gömör	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
Hajdu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
Heves	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Kolozs	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Komárom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37
Liptó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Mármaros	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Nógrád	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43
Nyitra	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24
Pest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Pozsony	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Sáros	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
Somogy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Sopron	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Szabolcs	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19
Szatmár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29
Szepes	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Szilágy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Szoln.-Doboka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Tolna	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	328
Trencsén	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22
Turócz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Ung	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Ugocsa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Vas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Veszprém	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Zala	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Zemplén	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Budapest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Ausztria	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Összesen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7637

Az intézetben volt tanulók közül honosság szerint.

Ismét a tanulók minőségére mutat a következő táblázat, mely *kor* szerint mutatja be őket. Mily szokatlan kor intézeti növendékeknél a 26, 27, pedig itt van sorban 33 évesig: az illetők későn fogtak rendszeres tanulmányhoz, mire tudatára ébrednek annak, hogy a jesiba őket ki nem elégíti, már 17, 18 és 19 évesek és a midőn az ifjuság rend szerint középiskolai tanulmányaival végezni szokott, a mieink jóformán csak most fognak hozzá. Hogy az ily akarati és erkölcsi erőt tanusító ifjak az intézetnek többnyire kitünő növendékeivé válnak, eddigi tapasztalataink alapján örömmel konstatáljuk. Másrészt lehetetlen itt a rabbiképző e tekintetbeli szerepére is rá nem mutatnunk: mi lett volna ez ifjakból a mi intézetünk nélkül?

A misszió, melyet a rabbiképző e szerint anyai fiatal pálya — mondhatni — megmentése körül tanusít, bizonyára nem utolsó tanuvalomás kiváló fontossága mellett.

Itt a táblázat.

A beiratkozók életkora.

Tanév	13 éves	14 éves	15 éves	16 éves	17 éves	18 éves	19 éves	20 éves	21 éves	22 éves	23 éves	24 éves	25 éves	26 éves	27 éves	28 éves	29 éves	30 éves	31 éves	32 éves	33 éves
1877/s	1	1	1	3	3	2	6	4	3	—	2	3	1	—	—	1	—	—	—	—	—
1878/s	1	4	1	4	3	4	2	5	—	3	—	2	2	—	1	—	1	—	—	—	—
1879/s ₀	2	3	4	1	6	5	3	2	5	—	3	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—
1880/s	—	3	5	5	2	3	5	3	1	3	1	4	—	1	2	—	—	—	1	—	—
1881/s	1	3	7	5	4	6	3	6	3	2	3	—	3	1	2	1	—	—	—	1	—
1882/s	—	6	8	10	6	4	6	2	3	—	1	3	—	4	—	1	1	—	—	—	1
1883/s	—	6	12	10	11	6	5	4	3	5	—	1	2	—	4	—	1	—	—	—	—
1884/s	1	6	12	10	11	6	5	4	3	5	—	1	2	—	4	—	1	—	—	—	—
1885/s	—	2	13	15	15	9	11	5	4	5	4	—	2	2	—	6	—	1	—	—	—
1886/s	—	5	7	20	14	15	10	6	8	4	3	6	—	2	2	—	5	—	1	—	—
1887/s	2	5	9	7	17	14	14	12	7	10	2	5	4	2	2	—	—	2	—	1	—

A *szülők polgári állásának* táblázatos kimutatása sincs minden érdek nélkül. A tanulók zöme a rabbiképzőben csakugy szatócs és kiskereskedő fia, mint a zsidó tanulók legnagyobb része középiskolánkban. Azután következnek az iparos. Bérlő és hivatalnok állandóan kevés küldi ide gyermekeit. Ellenben sok a szegény özvegy, személyes szolgálatot tevő; gyors emelkedést mutat a tanító és rabbi vagy rabbihelyettes rovata stb. Itt közöljük a táblázatot.

Az intézetben volt tanulók szüloik polgári állása szerint.

Tanév	rabbi, rabbi- hely.	tanító	öster- melő, bérlő	szatócs keres- kedő	iparos	köz- ségi alkal- mazott	íszvise- lő, magán- hivatalnok	személyes szolg.tevő, üzregy.	Összesen
187 ^{7/8}	3	1	4	12	2	5	1	3	31
187 ^{9/9}	4	5	3	15	2	2	—	2	33
187 ^{9/80}	6	4	4	18	3	1	—	3	39
188 ^{0/1}	5	5	3	15	2	3	1	5	39
188 ^{1/2}	6	6	4	19	6	4	1	5	51
188 ^{2/3}	6	5	5	20	7	5	1	7	56
188 ^{3/4}	7	7	4	25	12	5	1	10	71
188 ^{4/5}	12	9	4	37	9	4	2	17	94
188 ^{5/6}	12	11	7	42	12	5	3	16	108
188 ^{6/7}	14	16	7	44	17	4	2	11	115

A *nyelvi viszonyok* kimutatása ezek után nem tartalmaz semmi föltűnőt: e számok az országos viszonyokat tükrözik. Vannak, kik csak magyarul tudnak, vagy csak németül-tótul, de kevesen. A legtöbb beszél magyarul-németül, és a felsőmagyarországiak legnagyobbbrészt tudnak a németen és tóton kívül magyarul is, ép úgy, mint az oláhvidéki zsidók is beszélnek az állam nyelvét. E tekintetben a zsidó vallású ifjuság — büszkeséggel valljuk — bizonyára tul tesz a hasonló társadalmi állású más vallásbeli ifjuságon. A tanulástot itt is az olvasóra bizzuk.

Adjuk a táblázatot.

Az intézetben volt tanulók nyelvi viszonyok szerint.

Tanév	magyar	német	magyar német	német tót	német horvát	magyar német tót	magyar német oláh	Összesen
187 ^{7/8}	—	1	27	1	—	2	—	31
177 ^{9/9}	2	—	25	3	—	3	—	33
187 ^{9/80}	2	—	31	1	—	5	—	39
188 ^{0/1}	—	—	35	—	—	4	—	39
188 ^{1/2}	—	—	42	—	—	9	—	51
188 ^{2/3}	1	—	45	1	—	9	—	56
188 ^{3/4}	2	—	55	—	—	12	2	71
188 ^{4/5}	2	—	70	—	—	20	2	94
188 ^{5/6}	1	—	72	—	—	33	2	108
188 ^{6/7}	1	—	76	—	1	36	1	115

Fölötte érdekes ezek után a *növéndékek hullámszását* egy összefoglaló táblázatban kimutatni. Kitétszik ebből, hogy tanulóink nagyobb része az intézetnek köszöni teljes kiképeztesését. Hazai középiskolából jött alsó tanfolyamunkba e tíz év alatt összesen 93, mindenből nálunk tett fölvételi vizsgálatot 116. Még tanulságosabb ez arány a felső tanfolyamban: másutt nyert érettségi bizonyítvánnyal belépett összesen 10 — ha alsó tanfolyamunk nincs, úgy 10 év alatt mindössze 10 theologusa lett volna az intézetnek: tényleg pedig volt 122. Így igazolják a számok a rabbiképző kitűnő szervezetét.

E táblázat mutatja azt is, hogy nem mind lép theologiai pályára, ki nálunk érettségit tett. 1881/2-ben 3 érettségit tevő hagyta el az intézetet: egy jogi pályára lépett, egy a polytechnikumba és egy a kereskedelmi akadémiába iratkozott. 1882/3-ban: egy orvosnak ment, egy a keresk. akadémiába. 183/4-ben: egy az orvosi karba lépett át. 1886/7-ben: egy orvosnövendék lett.

Örvendetes tények ezek abból a szempontból, hogy így a gyakorlati tudomány és élet pályáján többen lesznek olyanok, kik a héber tudományban is jártasak. Ezekből bizonyára hathatós és szakértelmes részvétet várhatni a zsidó községi életben is, s így a rabbiképző nemcsak rabbik nevelése által járul a zsidó felekezeti életnek hazafias és tudós szellemben való újjáalkotásához.

Ugyancsak e táblázatból tűnik ki az is, mennyien léptek ki évről-évre az intézetből, illet. hányan folytatják itt tanulmányaikat. Az első évben belépett 25 közül visszatért a következő évben 12: elmaradt a fele; a kilencedik évben beiratkozott 87 közül visszajött a tizedikben 67: nem maradt el egész ötöde. Ugyanaz az arány — ugyanaz a javulás, mint a rendkívüli tanulóknál.

Még csak egy szót a »külföldi szemináriumból jöttek« rovatáról. Ezek nem jöttek, hanem inkább visszajöttek. Felső tanfolyambel: hallgatóink közül néhányan egy évet külföldi — egy a boroszlói és kettő a berlini — szemináriumban töltöttek s azután újra nálunk folytatják tanulmányaikat. A mi theologiai intézetünk nem adhat a hasonló protestáns főiskolák mintájára növéndékeinek külföldi stipendiumot, de bizvást hiszi, hogy az önként kimenők — azonfölül, hogy magukat a német nyelvben is jobban kiképezik — az ottani egyetemeken szellemileg gyarapodva s intézetünk jó hírnevét öregbítvén térnek vissza hozzánk.

De itt a táblázat:

Tanév	Alsó tanfolyam				Felső tanfolyam					
	Nálunk tett föl- vételi vizsgát	Más gimnázium- ból jött újor- nan	Nálunk nyert bizonyítvány- nyal folyt. tá- nalmányát	Összesen	Nálunk tett érettségivel lé- pett föl	Másutt nyert érets. biz. jött	Folytatja tanul- mányát	Külföldi szent- natorból jött	Összesen járt	Nálunk tett éret- ségtől után más pályára lépett
187 ^{7/8}	15	10	—	25	—	3	—	—	6	—
187 ^{9/10}	6	10	12	28	—	—	3	—	3	—
187 ^{9/10}	9	5	21	35	—	1	3	—	4	—
188 ^{0/1}	2	7	26	35	—	1	3	—	4	—
188 ^{1/2}	5	9	27	41	5	1	4	—	10	3
188 ^{2/3}	10	8	23	41	4	1	10	—	15	2
188 ^{3/4}	14	9	32	55	4	—	12	—	16	1
188 ^{4/5}	22	13	39	74	3	1	16	—	20	—
188 ^{5/6}	20	8	59	87	4	—	15	2	21	—
188 ^{6/7}	13	14	67	94	3	2	15	1	21	1
Összesen	116	93	306	515	23	10	81	3	122	7

A dolgozat ezután részletesen kimutatja kimerítő táblázatokban a tanulók *előmenetelét* évek, osztályok és tárgyak szerint. Ebből elég lesz mintegy mutatón az eredményre nézve, két táblázatot közlünk: az egyikben a bukások aránya van föltüntetve, a másikban a vizsgálatok eredménye kimutatva.

Kimutatás az előmenetelről általában.

Tanév	Egy vagy több tárgyból bukott					Ismétlő volt	Össze- sen volt
	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.		
187 ^{7/8}	1	—	—	—	—	—	25
187 ^{9/10}	4	4	—	—	—	—	28
187 ^{9/10}	1	2	—	—	—	1	35
188 ^{0/1}	2	1	1	1	—	—	35
188 ^{1/2}	6	—	1	—	—	—	41
188 ^{2/3}	1	—	1	—	—	—	41
188 ^{3/4}	5	6	1	—	1	1	55
188 ^{4/5}	1	2	—	1	—	—	74
188 ^{5/6}	2	6	5	3	—	1	87
188 ^{6/7}	2	5	3	7	—	5	94

Kimutatás a vizsgálatokról.

Tanév	Fölvételt tett			Pót- és javító vizsgá- latot tett	Érettségit tett			Alapvizs- gálatot tett		Rabbi- képesi- tőt tett
	megfelelt	bukott	összesen		Ösz- szesen	ezek közül bukott		ész- szesen	bu- kott	
						hé- berből	gim- ből			
187 ^{7/8}	25	5	30	8	—	—	—	—	—	—
187 ^{9/10}	16	5	21	3	—	—	—	—	—	—
187 ^{9/10}	14	6	20	5	—	—	—	3	1	—
188 ^{0/1}	9	5	14	6	5	—	—	—	—	—
188 ^{1/2}	14	7	21	5	7	—	2	2	2	—
188 ^{3/4}	18	3	21	9	6	—	—	5	1	1
188 ^{3/4}	23	3	26	14	4	1	—	8	2	—
188 ^{4/5}	35	11	46	24	4	—	—	3	—	—
188 ^{5/6}	28	9	37	27	3	—	—	3	—	3
188 ^{6/7}	27	11	38	41	11	1	1	3	—	3
Összesen:	209	65	274	142	40	2	3	27	6	7

Közöljük végül a tantervre vonatkozó órabeosztás áttekintést s melléje vetjük összehasonlíthatás céljából, az *országos* tanterv óra szerinti beosztását. A következtetéseket itt is az olvasóra bizzuk.

Tantárgy	Országos tanterv				Orsz. rabbi-képző tanterv					Összesen	
	V. o.	VI. o.	VII. o.	VIII. o.	I. o.	II. o.	III. o.	IV. o.	V. o.	orsz. tanterv	rabbi- k- terv
Magyar ny.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	12	15
Latin nyelv	6	6	6	5	5	5	5	5	5	23	25
Görög nyelv	5	5	5	4	3	3	3	3	3	19	15
Német ny.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	11	10
Történelem	3	3	2	3	3	2	2	3	3	11	13
Term.-rajz.	2	3	—	—	1	1	1	—	—	5	3
Physika...	—	—	4	4	—	—	2	2	2	8	6
Mathemat.	4	3	3	2	2	3	3	3	3	12	14
Philos. prop.	—	—	—	3	—	—	—	2	2	3	4
Összesen.	26	26	26	26	19	19	21	23	23	104	105

KÚTFŐK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

147. sz.

Vallás és közoktatási m. kir. minister.

72147. sz. másolat.

Sopronmegye közig. bizottságához.

A németkereszturi izr. anyakönyvi kerületnek megújított kérelme folytán megengedem, hogy Ebergőcz, Rőjtök, Muzsaj, Sarród, Sütör, Petőháza, Eszterháza, Endréd, Fertő-Szent-Miklós, Szerdahely és Széplak a kapuvári izr. anyakönyvi kerületből, valamint Lövő, Völsej, Ujkér, Keresztény, Nemeskér, Lócs, Ság, Sajtoskál, Und, Mesterháza, Berekalja, Tompaháza, Pór és Nemes-Ladány a csepregi izr. anyakönyvi kerületből kikebeleztesse és a *német-kereszturizhoz* csatoltassanak.

Budapest, 1887. márczius 18.

TREFORT s. k.

148. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. minister.

30278. sz. másolat.

Moson megye közig. bizottságához jelen kelet és szám alatt intézett rendelettemmel megengedtem, hogy a magyar-óvári járás területén fekvő Tétény, Tarsa, Somorja, Szent-János, Szent-Péter és Szolnok községek összes izr. lakosai az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettem mellékletének 141. száma alatt Mosony székhelyvel felvett izr. anyakönyvi kerületből kilépve, a 142. sz. a. *Boldogasszony* székhelyvel megállapított izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapest, 1887. november hó 9.

A minister meghagyásából:

GÖMÖRY OSZKÁR s. k.
ministeri tanácsos.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Schwarcz Miksa, Kohn Efrájimó-budai rabbi élete és resposumai. Budapest. *Jubelschrift zum siebzigsten Geburtstag des Prof. Dr. H. Grätz.* Boroszló. — *Wünsche A.* Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheile wortgetreu übersetzt und durch Noten erläutert. Zweiter Halbband, 2. Abtheilung Leipzig 1888 (Bába kamma, Bába meezia, Bába bathra traktátusok. — *Treitel L.* Die alexandrinische Übersetzung des Buches Hosca. Heft I. Karlsruhe. — *Ad. Neubauer.* Anecdota Oxoniensia. Semitic series. Vole I. Part IV: Mediaeval Jewish Chodmilles And. Chronological Noten Oxford. — *Handler Márk.* בְּתֵר מַלְכִיָּה, királyi korona, alkalmi beszédek. Székesfehérvár. — *Joseph Perles,* Reden zum Abschiede von der alten u. zur Einweihung d. neuen Synagoge in München. — *J. Fischer* Gedächtnissrede auf Baron Lucien Hirsch de Gerenth. Budapest. — *Masnyit Endre,* Luther élete, a mívelt közönség s különösen az ifjuság számára 1 füzet. (az egész mű 8 füzetben, ára 2 fnt 40 kr.) Pozsony. — *Unióárius Közlöny,* szerk. Nagy Lajos és Boros György. Havi folyóirat 1. száma (ára egészévre 1 fnt 20 kr.) Kolozsvár. — Az *Athenaeum* nagy képes naptára. Ára 1 fnt. — *Házasszonyok* naptára. Ára 1 fnt.

Dr. Goldziher fölolvasásai. November 21. és 26. tartá a pesti zsidó község iskolai dísztermében dr. Goldziher Ignác vallástudományi fölolvasásait esti 6—7 óráig. Ezen első két fölolvasásban a lelkes tudós az egész ciklusnak nagyobb szabásu bevezetését adta és megkezdte a prófétizmus ismertetését és jellemzését. A nagyszámú közönség, mely nemcsak egyetemi hallgatókból, hanem a művelt társadalom minden rangu tagjaiból — köztük nők is — állott, nagy érdeklődéssel hallgatta a fölolvasót, kit a végén lelkesen tapsolt. Dr. Goldziher fölolvasásainak megbízható, korrek kivonatát jövő számunkban közöljük.

Rabbiválasztás. Föt. dr. *Rosenspitz Sándor* urat a kolozsvári haladó párti hitközség egyhangulag rabbijának választá.

A veszprémi község főlhívását egy zsidó tanítók országos árvaháza föllállítására ügyében, melyről társadalmi rovatunk külön cikkben emlékszik meg, a következőkben egész terjedelmében közöljük. »Főlhívás a magyarhoni zsidó hitközségekhez. Tekintetes hitközségi előjáróság! A zsidó hitközségi intézmények közt minden időben, de különösen ma-napság kiváló fontosságu a népiskola feladata. A zsidó népiskola az, melynek hivatása *egyrésztől művelt honfiakat és lelkes honleányokat* nevelni, másrésztől a *zsidó ifjuság szívében szent vallásunk iránt benső szeretetet és*

oly érzelmeket ébreszteti, hogy vallásunk iránt ne csak érdeklődni, hanem lelkesülni, sőt ha kell *érte áldozatokat hozni is tudjon*. E magasztos hivatás betöltésén első sorban a tanító fáradozván, nagy szolgálatokat tesz a zsidó vallásos érület megszilárdítása körül. Ép azért nagyon sajnos, hogy az amúgy is rögzös pályáján egy sötét felhő homályosítja el a zsidótanító életének látóhatárát, mely szomorú körülményre szeretnők itt a közfigyelmet irányítani. Ha t. i. minden nemesen érző iskola- és emberbarát meggondolja, hogy az iskola eme hü munkása *minő sorsnak néz eléje, ha öreg napjaira gondol*, lehetetlen, hogy szíve el ne szoruljon. A nagy városokban a tanítók számára tisztességes nyugdíj van biztosítva, a különböző hitfelekezetek többé-kevésbé türethető állást nyújtanak tanítóknak; egyedül a zsidó tanítók vannak csaknem önnerejükre utalva. De mennyivel szomorúbb viszonyok közé jut a tanító családja, *ha fentartója a testet és lelket emésztő munkából teljesen kидől! Ki gondoskodik az apátlan szegény árvaokról? Az a csekély nyugdíj és gyámpénz, melyet az országos nyugdíj-alap nyújt, még a legnélkülözhetlenebb szükségleteket sem fedezheti. A zsidó hitközségek nagyobb része pedig önmagáért és iskolájának főtartásáért küzd, nincs tehát azon szerencsés helyzetben, hogy egyenként gondoskodhassék saját tanítója árvaíról. Így a legtöbb esetben annak árvaí, ki életének java részét mások gyermekei oktatásának és nevelésének szenteli, a legelhagyatottabb állapotban maradnak és teljesen jószívü emberbarátok könyörületességére vannak utalva.*

Az ily szomorú sorsra jutott árvaikon némileg segitendő, lön a veszprémeiegyi izr. tanító-egyesület 1886. évi május hó 11. és 12-én tartott ülésen „országos zsidó tanítók árvaíháza“ életbeléptetésének eszméje megpendítve, mely a következő indokok alapján fogadtatott el:

1. A zsidó tanító a hitfelekezet ügyében nehéz és fárasztó munkát végez, anyagi viszonyai pedig többnyire olyanok, hogy *elhaldózsákor családjá a legtöbb esetben szomorú anyagi küzdelemnek van kitéve.*

2. A jogosság és méltányosság megkivánja, hogy első sorban a zsidó hitközségek, mint iskolafentartók gondoskodjanak annak árvaíról, ki egész életében legjobb erejével a zsidó iskola szolgálatában állott.

3. A zsidó hitfelekezet ez idő szerint nem bír még ily nemű jótékony célú intézménnyel, a budapesti paedagogiummal összekötött országos tanítók árvaíháza pedig a legjobb akarat mellett *sem nyújthat zsidó vallásosnevelést.*

A közgyűlés az eszme foganatosítására alulirt bizottságot küldte ki kebeléből azon utasítással, hogy ez a kezdeményezést megtéve, az ügynek a magyarhoni zsidó hitközségeket, nemeslelkü hirtsorosokat és hazánk zsidó tanítóit nyerje meg. Ezen bizottságnak tagjai nemcsak az első sor-

ban érdekelt tanítók, hanem — mint az aláírásokból látható — a helybeli hitközség elnöke, több a hitközség élén álló vezérferfiuval együtt. A bizottság megalakult és többszöri ülésézése alkalmával ez eszme megvalósításának módja minden oldalról élénken megvitatattván, eredményét az alább közölt módzatokban van szerencsénk előadni.

A jó ügynek velünk tehát szolgálatot tenni, midőn egy „országos zsidó tanítók árvaíháza“ életbeléptetésének pártolását a zsidó hitközségek tek. előjáróságainak melegen ajánljuk. Jól tudjuk ugyan, hogy ezen ügygyel nagy fába vágtuk fejszénket; hanem vállvetve, egyesült erővel könnyen lehet foganatosítani azt, a mi egyesek erejét föltulmulja.

Azért a legnagyobb tisztelettel fordul az alulirt bizottság a tek. előjáróságához azon kérelemmel, méltóztatnék az »országos zsidó tanítók árvaíháza« ügyét *kegyes pártfogásába venni és hozzájárulásával életbeléptetését lehetőleg előmozdítani.* Kedves hitfeleink! Fogadják gyámolításukba az elhalt tanítók árvaíit. Evvel nemcsak az emberszeretet szép művét gyakorolják, hanem *kötelességet rónak le azok iránt, kik szent vallásunk szolgálatában a zsidóság reményét, virágát gondozzák és örök hálára kötelezik azokat, kik annál nagyobb hévvel, annál nagyobb lelkesedéssel végzendük napi munkájukat.* Mert hiába, a zsidó hitközség egyik kiváló intézménye csakis az iskola marad, Jesaja próféta szerint, a ki mondá: „A jövőben fog Jákob gyökerezni, Izrael majd bimbót hajt és virágzik.“ *A jövő pedig az ifjuságé!* Kelt Veszprémben, 1887. évi október hó 2-án. Dr. Steiner Kálmán, ügyvéd, hitközségi elnök, mint az árvaíháza-bizottság elnöke. Krausz József, könyvkereskedő és nyomdatulajdonos, bizotts. pénztáros. Szép Lipót, népt., biz. ellenőr. Schwarz Sámuel, népt., biz. jegyző. Dr. Halassy Vilmos, iskolaszéki elnök. Hochmuth Ábrám, főrabbi. Baum Fülöp, tanító, egyesületi elnök. Rónai Adolf, néptanító. Dr. Sándorffy Miksa, járásorvos. Dr. Fischer Béla, városi orvos. Fuchs Miksa, hitk. pénztáros. Havas Bertalan, néptanító. Schör Ármán, néptanító, Fischer Mór, néptanító: mint a bizottság tagjai.

Az árvaíháza létesítési munkálatainak tárgyalására ki-küldött bizottság megállapodásai:

I.

A magyarhoni zsidó hitközségekhez, az azokban működő tanítókhoz, egyesületek és egyesekhez felhívás intézendő az iránt, hogy a kitűzött czél megvalósításához erkölcsi befolyásukkal és anyagi támogatásukkal hozzájáruljanak.

II.

Az ezen felhívások folytán a veszprémi izr. hitközség elnöke, mint

a bizottság elnökéhez beküldetni kért és befolyandó összegekből alapvagyon gyűjtendő. Ezen alapvagyon forrásait képezendik:

- a) a hazai zsidó hitközségek, egyesületek és egyes pártfogók évenként vagy egyszermindenkorra teendő adományai;
- b) a tóra felolvasása alkalmával az alap javára teendő adakozások;
- c) lelkes pártfogók alapítványai és hagyományai;
- d) a tanítók évenként fizetendő legalább 1 frtnyi rendes járuléka;
- e) az alap javára rendezendő felolvasások és vigalmak jövedelmei;
- f) az országos zsidó iskola-alapból esetleg nyerendő segély.

III.

A bizottság a begyűlendő tőkét mindaddig, míg az 10,000 frtra szaporodik, a veszprémi izr. hitközség felügyelete és ellenőrzése mellett, valamely jóhitelű hazai pénzintézetben gyümölcsözőleg elhelyezi, minden adományt elismervény kézbesítése által azonnal, időközönként pedig hirlapilag is nyugtatja; minden polgári év végével pedig az alap állásáról részletes kimutatást teend közzé.

IV.

Mihelyt az alap javára 10,000 frt begyűlt, vagy ennek 5⁰/₁₀-os kamatai biztosítva lesznek, az alap létesítéséhez hozzájárult hitközségek, egyesületek, tanítók és magánosok, esetleg ezek igazolt megbizottjai egy »Magyarországi zsidó tanítók árvaházát létesítő egyesület«-et alakítanak, melynek első feladata leendő az egyesület által megállapítandó pályázati feltételek mellett azonnal legalább 2 árva eltartásáról és neveléséről gondoskodni.

V.

Az alakuló gyűlésen csak azon hitközségek, egyesületek és magánosok, illetve ezek igazolt megbizottjai bírnak szavazati joggal, kik az alap létesítéséhez legalább 50 frttal járultak és egyéb pártolók, a kik kötelezik magukat 10 éven át évenként legalább 2 frttal az alaphoz hozzájárulni. Továbbá tanítók, kik a rendes évi járulékot lefizették.

VI.

Az egyesület megalakulásával a bizottság működését beszűnteti, az alap további kezelését az egyesületre ruházza át.

VII.

Ha a 4. pontban megállapított összeg legalább 7 éven belül nem gyűl össze, akkor az 5. pontban felsorolt szavazati joggal bíró adakozókból összehívandó közgyűlés határoz a begyűlt összeg hovafordítása fölött.

Adományok, a gyűjtő-ivekkel együtt vagy ezek nélkül is, ezímen

küldendő: »Az izr. hitközség elnökségéhez Veszprémben.«

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŪJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŪJTEMÉNY

TARTALOM.

A M.-Zs. Szemle IV. évfolyamának munkatársai . . . . . Lap.
III

TUDOMÁNY.

<i>Maybaum Zsigmond.</i> Jób könyve	1—3, 65—73, 205—209
<i>Kohn Sámuel.</i> A szombatosok. Történetik, dogmatikájuk és irodalmuk.	
Ötödik fejezet. A szombatosság első korszakának irodalma	4—16, 131—142, 195—204
Hatodik fejezet. Bogáthi Fazakas Miklós és zsolttárai	254—285 323—331
Hetedik fejezet. Péchy Simon a szombatosság első korszakában (1621-ig)	395—403, 463—471, 539—551
Nyolczadik fejezet. A szombatosság történetének második korszaka. (Péchy Simon bukásától a »deési complemtió«-ig, (1621—1638)	599—605
<i>Vajda Béla.</i> A mózesi törvények észszerti megokolásának története a X—XII. század zsidó vallásfilozófiájában	143—147 210—220, 266—271, 332—351
<i>Blau Lajos.</i> Kompert Lipót	404—410
<i>Neubauer Adolf.</i> A középkor zsidó krónikái	531—538
<i>Hochmuth Ábrahám.</i> A bibliai fogalom a tanúkról	596—598
<i>Lév Immanuel.</i> Ima áhitat nélkül, test lélek nélkül.	606

IRODALOM.

<i>Bacher Vilmos.</i> A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1886-ban	17—27
<i>Neumann Ede.</i> A legrégebb zsidó felekezeti lap	74—81
<i>Blau Lajos.</i> Levelek és rezponzumok	81—85
<i>Lederer Ábrahám.</i> A zsidó nevelés és oktatás története	148—151
<i>Müller Alajos.</i> Egy eddig ismeretlen német-zsidó pentateuchus-fordításról	221—223
<i>Dávid Gyula.</i> A hitoktatás két segédkönyve	223—224

	Lap.
<i>Veisz Adolf.</i> Visszaélés a Deutsch-féle imafordítással	224—225
<i>Rosenberg Sándor.</i> Az ethika a halálhában	272—277
<i>Blau Lajos.</i> A nő a talmudban	277—281
<i>Hochmuth Ábrahám.</i> Hitszónoklatok	352—353
<i>Ziegler Ignác.</i> Antisemitizmus a tudományban	353—357
<i>x. y.</i> A pentateuch új magyar fordítása	411—413
<i>Flaschner Vilmos.</i> A magyar orsz. izr. egyesület legújabb kiadványa	413—417
<i>Klein Mór.</i> A szentírásmagyarázat irodalmából	472—474
<i>Bloch Henrik.</i> A zsidók története Elzaszban	474—476
<i>Blau Lajos.</i> Adalékok a karaiták irodalom-történetéhez	552—554
<i>b. h. Mária Luiza</i> a pozsonyi zsidók életéről	607—608
<i>Dr. Szalárdi Mór.</i> Közegészségtan	608—609

*

<i>Igalí Izidor.</i> Lord Byron héber dalai 28—31, 85—86, 227—229 281—282, 360, 554—555	
<i>Kecskemeti Lipót.</i> Salamon Ibn Gabirol, Könyörgés	31
<i>Gömmöri Ignác.</i> Júda Halévi költeményeiből	85—86
<i>Igalí Izidor.</i> Eszter	151
<i>Cserháti Mihály.</i> Ibn Giat és Kaliri költeményeiből	152
<i>Kecskemeti Lipót.</i> Salamon Ibn Gabirol költeményeiből	225—226
<i>Zs. P.</i> Júda Halévi költeményeiből, Czión	358—359
<i>Cserháti Mihály.</i> Zsidó költőkből. Náchum	417—418
<i>Gömmöri Ignác.</i> Júda Alcharizi epigrammáiból	476—477
<i>Makai Emil.</i> Jedaja Penini Bedarsi »Bechinat Olam« cz. műveiből	609—610

TÁRSADALOM.

<i>Ungár Izsák.</i> A haladásról	32—34
<i>Steinherz J.</i> A modern hitszónoklat és még valami	35—37
<i>Schreiner Márton.</i> Az országos rabbiképző-intézet	37—41
<i>A zsidó anyakönyvek rendezése.</i> . . . . . 41—51, 100—107, 164—167 238—241, 296, 372—374, 433, 505—506, 569—572, 627	
<i>Bözöd-Ujfalu.</i> . . . . . 51, 374—375, 502—504, 572—574	
<i>Löv Imánnuel.</i> Zsidó közművelődési egyesület	88—89
<i>Beck Móricz.</i> Újabb kirándulásom] a bözöd-újfalvi szombatosokhoz	89—98
<i>Friedmann Adolf.</i> A hitközségek és a tisztviselők	99—100
<i>Hochmuth Ábrahám.</i> A zsidók jótékonyága	153—159
<i>Fischer Mihály.</i> Egy szó a bírósági elválasztásról	159—161
<i>Dr. Tochen.</i> Billoth és a zsidók	161—162
<i>Enyedí Mátyas.</i> Ifjuságunk és a zsidóság	162—164
<i>Hajdu László.</i> Magyar-zsidó közművelődési egyesület	230—232

	Lap.
<i>Berényi Sándor.</i> A zsidó egyetemi ifjuság köréből	232—234
<i>Hochmuth Ábrahám</i> indítványa	234—236
<i>Klein Mór.</i> A kivételes helyzet	237—238
<i>Mezey Ferencz.</i> Zsidó-törvény	283—290
<i>Schwarz Zsigmond.</i> A »Kivételes helyzet« című czikkhez	291—292
<i>Klein Mór.</i> Még egy szó a »Kivételes helyzet«-hez	293
<i>Fischer Mór.</i> Ismét a bírósági elválasztásról	294—295
<i>Mezey Ferencz.</i> A választások	361—364
<i>Gräber Károly.</i> A »Kivételes helyzet« című czikkhez	365—318
<i>A Magyar-Zsidó Szemle</i> irodalmi állalata	369—370
<i>Klein Gyula.</i> Zsidó-magyar kulturegyesület	371
<i>Mezey Ferencz.</i> A választások után	419—426
<i>Kutner Miksa.</i> A kis hitközségek jövője	427—430
<i>Auspütz Ármán.</i> Miért nem vallásos az új nemzedék?	431—433
<i>Kaufmann Dávid.</i> Grätz hetvenéves jubileuma alkalmából	478—483
—e. Vallástudományi nyilvános felolvasások	484—485
<i>Mezey Ferencz.</i> Szelid polemikák	486—493
<i>Bánóczy József.</i> Bécsi kollegáink	494—496
Zsidó törvény	497—501
<i>Mezey Ferencz.</i> A zsidó vallásfelekezet receptiója	556—564
<i>Büchler Adolf.</i> A zsidók és a panszlavizmus	564—569
<i>Auspütz Ármán</i> és <i>Kohn Dávid.</i> Vallástudományi nyilvános felolvasások	569—572
<i>Barna János.</i> A zsidó tanítók országos árvaháza	611—613
<i>Mezey Ferencz.</i> A zsidó vallásfelekezetek receptiója	614—620
<i>Schwitzer Ármán.</i> Egy es. k. rendelet századik évfordulója	621—624
<i>Sturm Albert.</i> A zsidók a felföldön	625—626

ÉRTESITŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1886-ban	53—55
Krónika	55—56
<i>Büchler P.</i> A zsidó ünnepek az iskolában	108—109
<i>Auspütz Ármán.</i> A nagyváradi izr. hitközség költségelőirányzata az 1887-ik évre	109—112
<i>Hirschler Dávid</i> és <i>dr. Misner Antal.</i> Vidéki levelek	112—114
<i>Strausz Adolf.</i> A spanyol zsidók a Balkán félszigeten. A szerbiai spanyol zsidók	168—179
—f. A pesti zsidó község költségvetése	179—182
Vidéki levél	182
<i>Rosenspitz Sándor.</i> Amerikai levél	182—184
<i>K. L.</i> A berlini zsidó község költségvetéséből az 1883—1885. években	184—185
—f. Hitközségi költségvetések	242—245

	<i>Lap.</i>
<i>Rosenspitz Sándor.</i> Utilevlé Brüsseltől	245—247
<i>Farkas Emil.</i> Bukaresti benyomások	247—249
A római szeminárium	249—250
<i>Rosenspitz Sándor.</i> A zsidók Franciaországban	297—314
<i>Berényi Sándor.</i> Zsidó-magyar kulturegyesület	315—316
<i>Kohn Sámuel.</i> Török időkbeli való zsidó sirkő Budán	376—377
—é. A budapesti izr. siketnémák országos intézete	377—380
—r. Pesti zsidó fiárvaház	380—382
—f. Hitközségi költségvetések	382—383
<i>Beck Mór</i> és <i>Auspitz Armin.</i> Levelek	383—385
<i>Austerlitz M.</i> és <i>Kain Dávid.</i> Holländer Leo	434—437
<i>Berényi Sándor.</i> Zsidó-magyar közművelődési egyesület	437—440
<i>Egy mérnök.</i> Az esztergomi zsidó templom	440—441
<i>Enyedi Mátyás.</i> Az Alliance Israélite Universelle jelentése az 1885. év II. és az 1886. év I. feléről	442—446
<i>Neumann Ede.</i> A boroszlói rabbigyülekezet	507—511, 628—631
—l—. Országosági levelek	512—518
<i>Kecskeméti Lípót.</i> Berlin zsidóságáról	518—524
	575—584
<i>Berényi Sándor.</i> Zs. M. K. E.	584—586
A szombatosok hódoló felirata	586—587
<i>Sebők Márk.</i> A Grätz-jubileum.	632—633
<i>Szép Lípót.</i> Molnár Aladár síremlékének leleplezése.	634—635
<i>Müller Adolf.</i> A kisededvás és a zsidók.	636

Tanügy.

<i>Stern Ábrahám.</i> A történelem tanításáról a vallásoktatás keretében	114—123, 185—190, 250—253
<i>Schön Dávid.</i> Válaszul Hochmuth Ábrahám főrabbi úrnak	123—127
Fővárosunk középiskolái	253—255
<i>Szántó Eleázár.</i> Mivel tartozunk Göncey Pál miniszteri tanácsosnak	316—318
<i>Zs. P.</i> Zsidó népiskolák értesítői 1886/7	446—452
<i>Szirtes Ignác.</i> Jelentés a vallástan oktatásáról az 1886. évben	452—456
—yz. A talmud-tóra tanítás	587
<i>Polgár József.</i> A losonczy zsidó iskola	588
Az országos rabbiképző intézet első évtizedének története.	636—643

KÜTFÖK.

116—117. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	57
118. Rituális vérvád a múlt században (1790)	58—59
119—121. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	127

	<i>Lap.</i>
122. Miniszteri rendeletek a husvétii kenyér ügyében	191
123—131. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	191, 256, 319—320
132. Egy zsidó község szerződése a múlt században (1775)	386—390
133. Regesták az ungvári levéltárból (1801, 1803)	457
134. Elvi jelentőségű miniszteri rendelet házasságok utólagos anyakönyvelése tárgyában	458—459
135—139. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	459—460
140. Deák Ferencz a zsidókért (1840)	524—526
141—142. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	527
143. Miniszteri rendeletek a talmud-tóra tanítás ügyében	589
144—145. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	590
146. Regesták az ungvári levéltárból (1802, 1829)	590
147—148. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.	644

VEGYES.

Irodalmi hírek 60, 129, 192, 257, 321, 391, 461, 528, 591, 645. — A bécsi zsidó község költségvetéséből. Fölolvasás. Izraelita ösztöndíjak. Spanyolország és a zsidók. Rothschild A. mellszobra. Zsidó zszurnalistika. Zsidó miniszterek. A magyar biblia átdolgozása 60—64. — Zsidók külföldön 62, 129, 593. — Zsidó statisztika 394, 462, 530. — Hírek. Érdekes eset. Új lap. Fölolvasások Berlinben. Bözöd-Ujfalu. Hálás község. Karaita főiskola. Jótékony intézetek és hagyományok 129—130. — Trefort miniszter. Rabbiaavatási ünnep. Dr. Maybaum Zsigmond. Bözöd-Ujfalu. Pontos értesülés. A Magyar-Zsidó Szemle külföldön. Boldog község. A zsidó kultusz a francia költségvetésben 192—194. — Szántó Eleázár. A budapesti rabbiképző segélyegylete. Védő egyesület zsidókivándorlók számára. Csanádi Sámuel. Ösztöndíjak. Vallászsere. Orosz-oláh kivándorlók Amerikában. Zsidók a varsói egyetemen. Poroszország felsőbb leányiskolái. Keresztény jötevő 257—258. — Az orsz. izr. tanítóegyesület. Rosenspitz Sándor. Kérelem. Az orosz-zsidó közművelődési egyesület. Zsidó szabadkőmivesség. Nagy örökség. Jótékony intézetek és hagyományok 321—322. — A pesti zsidó nőegylet. A pesti Chevra Kaddisa. Rabbi választás. Egyetemi egyesület Berlinben. A budapesti egyetem. Zsidó tanárok Olaszországban. Furca rabbinus. Az angol-zsidó történeti kiállítás. Hibaigazítás 391—394. — Hírek. Bözöd-Ujfalu. Zsidó előjegyzési naptár. Édes Albert. Halotthamvasztás 461—462. — Az országos rabbiképző intézet. A Grätz-jubileum. A fővárosi talmud-tóra tanuló-anyaga. A pesti zsidó nőegylet. Frankl P. F. Zsidó kivándorlás Amerikába. Kényes kérdés. Igazítás 528—530. — Új zsidó folyóirat.

Neubauer Adolf. A Grätz-jubileum. Mozart Don Juanja. Pályakérdés. Az angol és külföldi bibliatársaság 591—594. — Dr. Goldziher fölolvasásai. Rabbiválasztás. A veszprémi község fölhívása. 647—650.

A megbeszélt munkák lajstroma.

<i>Berliner Ábrahám.</i> Professor Paul de Lagarde nach seiner Natur gezeichnet	356
<i>Bloch Mozes.</i> Az Ethika a Halakhában	272
<i>Deutsch Henrik.</i> Genesis vagyis Mózes első könyve	411
<i>Frankl P. F.</i> Beiträge zur Literaturgeschichte der Karier	552
<i>Frankl-Grün.</i> Die ausgezeichneten Sabbathe. Vier Reden	351
<i>Gomperz Lion.</i> מערכי לב לבי לב	472
<i>Kaufmann Dávid.</i> Paul de Lagardes jüdische Gelehrsamkeit	356
<i>De Lagarde Pál.</i> Lipman Zunz und seine Verehrer	354
<i>Lévai Izidor.</i> közegészségtan, tekintettel a gyermeknevelésre. <i>Melo-Chofnajim.</i>	608
<i>Müller Joel.</i> Briefe und Responen in der vorgriechischen jüdischen Litteratur	233
<i>Philippson Lajos.</i> Allgemeine Zeitung des Judenthums	81
<i>Radó Vilmos.</i> Magyar Olvasókönyv az izr. el. iskolák V. és VI. oszt. számára	74
<i>Scheid Elie.</i> Histoire des Juifs d'Alsace	413
<i>Schwab Lönc.</i> Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra.	474
<i>Seltmann Lajos.</i> A nő a talmudban	223
<i>Strassburger B.</i> Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes bei den Israeliten	277
<i>Ziemlich Berndt.</i> Einer der nicht Liturgiker sein will	148
	356